

EN TIBI LECTOR
ROBERTVM
VALTVRIVM AD
ILLVSTREM HEROA SIGISMVN.

dum Pandulphum Malatestam Ariminensium regem, de
RE MILITARI Libris XII multò ema-
culatius, ac picturis, quæ plurimæ in eo sunt,
elegantioribus expressum, quàm cum Ve-
ronæ inter initia artis chalcogra-
phicæ Anno M.cccclxxxiii.
inuulgaretur.

PARISIIS,
Apud Christianum wechelum, sub insigni
scuti Basiliensis. M. DXXX V.

133
ORNATISSIMO VIRO FRANCISCO OLIVERIO

summæ curiæ regio consiliario, Alenconiorum & Bituricensi-
um Cancellario, Fossarum Barëuillieriorumq; domino &c.

Christianus Wechelus typographus S. P. D.

Nisi vniuersa quaecunq; hic cœli ambitus complectitur, vir præstantis-
sime, nō tantum res naturales, sed & artes omnes & summæ & infimæ
ita essent cōparatæ, vt nulli p̄prius suus locus & quasi solitudo quæ-
dam ab aliis rebus omnibus tributa sit, sed permixta inuicem & qua-
dam cōfusa cyclopædia constarent, facile fuisset mihi persuaderi, absurdè fa-
cturū, si librum de re Militari inscriptū tibi homini iuriconsultissimo legendū
afferrem: verū quando contrā habent omnia, vt ei qui verè publica velit tra-
ctare, rei quoq; Militaris & aliarū itē cōpluriū artiū vsus sit, quod vel imprimis
in splēdidissima tua OLIVERIORVM familia licet agnoscere, quæ nihil
bonorū autorum relinquit intactū, vt pace & bello suis semper q̄optimè consu-
lat, nihil videor facturū minus, præsertim cum eximii illi legū cōditores Ro-
mani nō inferiorē armis q̄ toga operā reipub. nauarint. Indignè enim bono viro
nedū iuriscōsulto fecerit, qui rēp. silētibus legibus, armis oppressā neglexerit,
q̄ cū aliarum artiū adminiculis, tū ex rerū bellicarū autoribus petitis docu-
mētis licebit, si non inferēdis plagis, q̄ ne Turcarum quidē nunc satis graui-
ter ac minitabundè imminentiū reipub. Christianæ ad nostrā persuasionem pertra-
hendorū cōpēdiōsissimam rationē quidā putant, euitandis certè quæ illatæ fue-
rint & quodāmodo, vt ille ait, ex vna ciuitate in aliā fugiendo p̄pugnare. Aut,
si cui id fortè magis placebit, quod Philosophis frequens est, apud quos cōtra-
ria contrariorū admonēt, putet voluisse subindicare nō fere magis q̄ tuā volūta-
tem ac professionē, agni illius sine macula imbecillitatē ac innocentia à furioso
Marte abhorrere. Iam qui me sanguinariū ac Germanico, hoc est, vt ferè persua-
sum est, bellico spiritu prouectū aneos nodos furori dissoluere cauillabūtur, id
velim expēdant, egōne qui pristinas calamitates ac belli pestes oculis subiicio
& vniuersos alieno malo sapere doceo, plus cōmuni hominum vitæ cōmodem,
an illi, q̄ cōtēptis & perpetua obliuionis caligine obrutis, quæcūq; supioribus se-
culis incōmodè tentata sunt, humanū genus nouis semper periculis obiciūt, su-
oq; malo quātum hæc vita miseriarū habeat, vt experiātur autores sunt. Vides
vir humanis. quæ me rationes induxerint, vt tuæ dignitati nō veritus sim librū
exhibere, nō ita fortè dignū, q̄ in tantorū virorū oculos se ingerat, quōq; cōsilio
in eiusmodi autoribus imprimēdi & animo verfer: quæ si tibi probabuntur, na-
ctus fuero quod quærebā, sin displicebūt, duplici mihi nomine impetrabiliore
veniā polliceor, tum q̄ beneficio breuioris chartæ angustis cancellis conclusus
paucioribus te obtūdā, tū quia Vegetio & Geometria Dureri propediē æden-
dis aliquid illi tuæ naufeg, si qua est, decessurū puto. Vale vir clarissime & Val-
turiū nostri cōtemplatione memineris vt tenebrosa & à Vulcano cōcinnata ar-
malucidis & à patre luminum expeditis, quæ vel Achillis clypeum facilè pene-
trarint retūdās, ac intra sua mœnia cohibeas, quo minus in perniciē tranquilli-
tatis humanæ aliquā possint erūpere, Lutetiæ M.D.XXXII. quinto Idus Iulii.

ILLVSTRI PANDVLPHO MALATESTAE

principi Ariminenfi Paulus Ramusius Ariminen-
sis, iuris vtriusq; consultus S. P. dicit.

Larissima progenitorum tuorum facinora toga & bello magnificè
gesta, me ciuem tuum coēgere, conscriptum accuratissimè opus de re
militari contraneum mei Roberti Valturii, ad te transmittere, quod
incuria castigantium pariter & imprimentium ab archetypo diffi-
mile & deuians multis mendis deforme neglectumq; iacebat. Illud sanè pro vi-
ribus, dum Veronæ sub Magnifico & Clarissimo Antonio Venerio à publico
iure reddendo vacare, non sine paruo labore succisuis horis recognoui, vt pro
eo iure quo concui meo debebam, id in pristinum nitorem & doctis legendum
restituerem: cuius laboriosam castigationem, & diuini propè operis huius emo-
lumentum tuo nomini, princeps iocundissime, dedicaui, quò documenta illa
percurrens, facile intelligas, quantopere maiores tui in eo genere excelluerint:
adeo vt si militiḡ precepta stratagemataq; nulla literarum monumentis tradi-
ta essent, potuissent abundè ex Malatestarum genere strennui ac inuicti armō-
rum duces cunctas gentes huiusce disciplina peritiam gestis suis conducere, ex
emplarq; continua bellorū exercitatione, ac latissimo triūphorū splendore, &
præsentibus & futuris præstare. Adest ferè ante oculos Robertus Malatesta, Si-
gismūdo patre ortus, cuius memoria obortæ lachrymæ scripta demoliūtur. Hic
octauum & decimum agens annum aduersus eximios Picœni populos ab An-
conitanis delectus imperator, & tot hostibus stratis captisq; quadringētis, victo-
ria triumphoq; potitur. Non multo post, quum Fani teneret imperium, obses-
sus à Pio Romano pontifice, equite pediteq; potentissimo, ipse parua manu ro-
manos milites sepius in fugam vertit. Ad trigessimū ætatis annum Romæ cō-
moratus, vbi omnes tanti viri speciem & virtutem admirabantur, Sigismūdum
patrem Arimini obisse præsensit, quem vniuersa Italia & Achaia ducem excel-
lentissimum prius fuerat experta: aduolat Ariminum Robertus mœrore ple-
nus, quem ciues ad vnum exoptantes sibi principem delegere. Interea Pauli pō-
tificis maximi florentissime armatorum copia, Arimini suburbanum rubescen-
te aurora clām subintrauerunt, Robertus verò inuictō animo, grandem Roma-
norū exercitum parua tyronum manu pellit fugatq; , cuius ob egregia faci-
nora Florentini omniū consensu militum imperatorem sibi delegere, aduersus
ingentes Sixti pontificis maximi, & illustrissimi Ferdinandi regis vires, qui-
bus maximè vniuersa premebatur Hetruria, spiritum emissura, ni Robertus in-
clytus virtute, scientia rei militaris, autoritate præstō adfuisset. Matthæū Capu-
anū militiæ ducem ad Thrasumenum lacum vertit in fugā, reliquis militibus
fœdissima nota sub iugum ire compulsis: is profectō suis armis suaq; virtute di-
gnissimus, qui serenissimi imperii Veneti dux militum maximus aliquando,
capitolinas arces & Romanā ecclesiā seruaturus, totius senatus suffragiis glori-
osissimè cōstitueretur. Audiat nunc quæso vniuersus Christi populus & cogno-
a ii scat

136
scat Romana ecclesiae ad interitum penè vulnera. Venerat sapientissimus Calabria dux iamà Romuleas arces euerfurus, accurrit veluti Papyrius Cursor & Furius Camillus, Pub. Decius, Curius Dentatus, Valerius Publicola, Robertus Malatesta, iussu serenissimi senatus Veneti, affueti perpetuò ecclesiam conseruare, Calabrum ducem tantopere minantem, onserto Marte fugere coëgit: cuius castra, prostratis vexillis, direptis impedimētis, gloriosissima victoria cepit duces egregios & milites quadringentos in triumphum Romā spoliis & militaribus signis onustus deducit: venientem Sixtus summus pōtifex amplectitur, collaudat, admiratur tātis periculis liberatus. Robertus verò dux inclytus summus in conflictu penè diei laboribus & æstu fatigatus, in morbum incidit, sanguinisq; pfluuiò à nobis emigravit, inter diuos cādidatus laureā perpetuò virē tē recepturus, quē gratus & pientissimus pontifex maximus ante obitū deplorās, visere cōstituit, & ipsū ecclesie verū seruatorē terreng labis cōtagione purgatum, larga & indulgenti venia ad cōlestem triūphū condonauit. Moritur itaq; Romæ Robertus Malatesta anno ætatis suæ quadragesimo, dux abundans bellicis laudibus, & in æde diui Petri conditur, elatus mœrore publico. Quor-

sum hæc dicet quispiam: vt tanti principis, quem Venetorum senatus & vniuersa deplorat Italia, aliquid literarum monumentis mandarem, vtq; magnificis progenitorum tuorum exemplis exardescens, & paternæ virtutis æmulatione acrius ad virtutis gloriam cuehare, & sepius legendo accuratè castigatum opus, Ramusios tibi deditissimos & domesticarū laudum præcones recognoscas.

Vale.

Eiusdem Pauli Ramusij epigramma.

Armorum fulmen iacet hic Malatesta Robertus,
Cuius præstantes gloria vicit auos.
Nam post mille acies superatas Marte secundo,
Dum soluit patrios obsidione lares,
Agmina prostrauit Tuscos immissa per agros,
Et Calabri fudit fortia castra ducis
Occubuit post hæc inter fera prælia, certè
Non potuit fato candidiore mori.

heroa Sigismundum Pandulphum Malatestā splēdidissimum
Ariminensium regem ac Imperatorem semper inuictum
Roberti Valturii rei militaris librorum præfatio.

Redo equidem, nec sum nescius, dux & Imperator inclyte, SIGISMUNDE PANDVLPH E, (tanta est liuoris & inuidiæ nostri huius sæculi malignitatisq; peruersitas) q̄ multos hoc meum incessuros opusculum, quòd in tanta scilicet præbatissimorum vtriusque linguæ scriptorum copia, qui accuratè & eleganter rei militaris præcepta tradiderunt, ego potissimum ausus sim temere ac ieiunè libros de tanta re cōminisci: in qua primùm cēforum aciem struam, quàm cœpti mei rationem reddam, quàm de perscriptiōe operis huius differendum quicquam putem. Inter istos itaq; qui mea legēt, nouum, immo antiquum & admirabile hominum genus, fore scio, nec mihi soli, vltimo hominum, verum primis ac maximis importunum, quibus nihil ritè fiat, quibuscum loqui si cœperis, fastidiant singula, sua licet non edāt: indignenturque, nunquam in sententia permanentes, si veluti muta & rationis expertia vitam silentio pratereas. Nonnulli, veluti fues in luto grūnientes, quum norint forsan ad hanc immortalitatis & gloriæ partem ex literarum & ingenii sui conatibus aspirare non posse, nec inuenire, nec explicare sermone quod fuerit inuentum, incassum me laborasse contendunt: & quoniā nixu ipsi suo minime iuuabuntur, nullum adiuuari posse censebunt. Alii veluti apum fuci, & improbisimi sycophantæ, solita libidine omnibus detrahendi, & ad singula quæq; carpenda proni & ingeniosi, non deerunt interpretes qui calumniabuntur linguarum ordinem, eo pacto scientiæ phamam sibi aucupari credentes: qui puerilis iactantiæ studio tenebuntur obnoxii, quum olim consueuerint adolēscētes ab insigni accusatiōe aliqua primum nomen auspicari. Phormionis peripatetice secta philosophi, & Sergii Galbæ persimilem me dicēt. Alii, cum nitida ego, vt illi, cute, & corpore propter vmbra molli, nullo vnquam vulnere admissio, de re militari, de fortitudine ac ignauia ducum, de instruenda acie, de loco castris capiēdo idoneo, multisque id genus, verba facturus sim, ad eū maximè ducem qui & castris nutritus sit, & exercitus maximos duxerit semper inuictus. Erunt & alii porrò difficiles, monstrosi, lucifugi, qui falsam scientiæ persuasiōem induent: sub peritiæ tamen ostentatione, ac doctrinarum suarum opinione, multa sibi arrogantes, & intra sese, nescio quid, inneptè cornicantes, quiq; non tam criminibus quàm maledictis annitentur obruere: quorum voces tumentiaq; verba minimè perhorrescens, nihilo pluris ego faciam, quàm Demetrius ille quem dicere solitum accepimus, eodē sibi loco voces esse imperitorū, quo & ventre reditos crepitus: quum nihil penè intersit qua parte corporis, sursum an deorsum turpiter sonent. Acrius vrgebunt alii, & inculcabunt mihi illud Satyricum, Tenet insanabile multos Scribendi cacoëthes, illius obliti non minoris in Satyra, Est quòdam prodire tenus, si non datur vltra:

A iii quos

quos omnes etsi possum iure meo repercutere, malim tamen æquo animo intactos linquere, maxime quum haudquaquam ex eorum sim numero, qui æmulis carere velint: & eo sint studio, & ingenio prouecti, ut nihil reprehensibile, nihil nisi ad vnguem perfectum habeant. Non pigebit igitur, si qua me inconsulte præterierint (quanquam mea, diligentia & curiosa perscrutatione veterum ex libris explorata omnia esse sciam) vel amicorum, vel eruditorum monitu, si vera fuerint emendatione corrigere: si minus, Democriti potius risum, quam Heracliti lachrymas sequi velle. Non enim agrè feram, hanc esse de scriptis meis existimationem, ut qui nesciunt, doctissimos, grauissimos, sanctissimosque viros ab æmulis, quibus referta sunt omnia, perperam talia perperos esse intelligant. Atque, ut à poetis initium sumam, qui sunt multo antiquiores quam historici, quam oratores, quam cætera scriptorum genera, Homerus primus omnis philologiæ dux & antiquitatis parens, diuinarumque omnium inuentionum fons & origo fuit, haudquaquam tamen sic posteritatis studia restrinxit, quin æmulos haberet plures, qui labentem, & cedentem oneri, & dormitantem eum nonnunquam appellent: sed Zoilum illum imprimis, quod mirabere, qui à Macedonia Alexandriam profectus, optauit sibi cognomen, ut Homeromastix appellaretur, quum sua Prolongo regi contra Iliadem & Odyssæam scripta comparata recitaret, quanquam ante annos mille diem obisset Homerus. Maronem vatem Mantuanum, disciplinarum omnium cognitione ad vnguem excultum, & cuius anima, ut inquit Flaccus, candidiorem aliam non tulit terra, ab C. Caligula, nullius ingenii: à M. Vipranio Repertore, ab Carnificio, Euangelio, Camillo Pictore, Harennio, Perillo, Faustino, Octauioque Auito, ac multis aliis non tanquam imitatore, sed de floratore, & veterum compilatore publicumque furem nouimus esse notatum. Hæc eadem à maliuolis passus est P. Terentius Comitorum summus, qui comædiarum prologos in defensionem scenis dedit. Urgebant enim comædias eum omnes à Polydoro ac Menandro transulisse, & à Lælio Scipioneque in scriptis sic adiutum, ut merito non sua sed aliena pro suis edentem criminareretur. Sunt qui non tam ab his, qui tum adolescentuli fortè fuere, quam à Q. Sulpitio Gallo, qui consularibus ludis fabularum dandarum initium fecerit, vel à Q. Fabio Labeone, & M. Pompilio consulari utroque ac poeta viris, utpote quorum operam & in bello & in ocio & negotio nedum Terentius, sed S. P. Q. plerumque R. fuerit expertus. Quis M. T. Cicerone doctrinarum luce in eloquendo ornator? quis felicius in explicando? quis in persuadendo potentior? qui in arce romanæ eloquentiæ stetit: id nedum inter ætatis suæ homines, verum apud posteros affecurus, ut eius non Arpinatis cuiuspiam hominis, sed animatæ diuinæque potius eloquentiæ nomen habeatur? obrectatorum tamē morsus euitare non potuit, quominus in eorum linguas incideret. Hunc enim Græci repetundarum dignum accusari censent, quæ ea literis mandaret, quæ haud primum ex se foret inuenta: criminantur alii incompotitè eum loqui, & non modò tumidum, sed redundantem, in repetitione nimium denique, atque verbum, quum tamen mos sit ei profundam rerum scientiam, sub breuitate verborum tegere. Martianus Capella, vitiosissimum in clausulis reperiri eum, turbantem numeros quadam permixta

permixta confusione, dicit. Nonnulli quoque inter maximos viros tam prodigiosi extiterunt, in quibus sunt Gallus Asinius Calvus, & Largus Licinius (cuius liber in suggillatione eius atque notam etiā inuulgatus fertur, infami titulo Ciceromastix) ut scribere ausi sint, oratorem maximum improprie atque inconsulte locutum: quos itidem (ut in oratione etiam sua Vatiniana testis est) ob insignem linguæ festiuitatem, consularem eum scurræ minus puduit appellare: quodque magis mirabere (tanta est iudiciorum varietas) extat eiusdem Ciceronis de optimo genere dicendi liber, tale tamque ex alto sumptum opus, ut idem in epistolis agrè attigit, à M. tamen Bruto, ad quem & cuius precibus scriptus erat, erudito viro licet & scribentis amico, non probatur. Quis Demosthene in tanta Graiorum hominum eruditione, oratoriæ artis præceptis & dicendi usu ac maiestate præstantior? & quanquam quum dicturus esset, concursus in audienda causa ex omni Græcia fieri solitos monumentis Atticis atque Latinis memoriæ proditum sit, attamen hic ipse huius quæ modò diximus Ciceronis aures persape non implet. Quis Epicurum in toleranda superbia detrahentem omnibus non audiuit? Pythagoræ, Empedocli, Democrati? quem amicum licet totis voluminibus lacerasse traditur, quod in philosophia paululum à se suisque insanis opinionibus discordaret? Democritum, à quo quæ sciebat in philosophicis cuncta didicerat, & quem exigua mutatione verborum in omnibus sequebatur, hunc acrius inurebat: neque qui magistro caruisse gloriaretur & videri vellet. Secuti sunt in hac detrahendi libidine Epicurum Metrodorus atque Hermacus, supradictos quoque philosophos lacerantes, nec ullius magnitudini parcentes aut gloriæ, quando idem Epicurus mirum in modum Platonem spernit & contumeliosissime Aristotelem vexat, aduersus Tritamum hominem in dicendi nitore tantum, ut ob diuinam eius eloquentiam Aristoteles Theophrastum appellaret. Scito sermone & Attico inuenitur scripsisse etiam feminam, ac meretriculam quidem. Fuit & Zeno ipse maledicus, & aspernator non modicè, qui & Chrysippum philosophum acutissimum, & eiusdem sectæ nominans contemptum, non Chrysippum sed Chrysippam semper diceret: nec modò qui tum erant, Apollodorum siue ceteros coartaneos conuictis ac maledictis incesse, sed parètem, immo deum philosophiæ Socratè, Latino verbo usus quod mordacior credo esset, scurræ Atticum appellaret. Similiter qui de Platone Xenophontemque, duobus Socraticæ amœnitatis luminibus exquisitissime scripsere, non abfuisse ab ipsis motus quosdam tacitos & occultos similitatis & æmulationis mutæ putauerunt. Fuit & Annei Senecæ in Fabium Quintilianum, & Quintiliani in Senecam detractio non leuis, & quanquam ambo excellenti ingenio & doctrina viri, eodem cœlo geniti, quos ætas, quos professio penè iunxerit, seiunxit tamen adeo parium, immo disparium pestis liuor, ut nec Fabius Senecam ore pleno probare possit, nec ille de Fabio, par pari referens, nisi contemptissime loqui. Liviū historicum celeberrimum, tametsi lacteum alii, alii vberem & beatum eloquentiæ fontem vocet, Caius tamen, ferox fateor princeps, sed minimè rudis, ut Senecæ dicta, commissiones meras & sine calce arenam esse dixit, sic verbum hunc in historia negligentemque carpit, cui & Pollio patavinitatem quampiam dicit inesse. Salusti

Salustianæ orationis breuitatem, qua nihil apud eruditos elegantius, nihil potest esse perfectius, malignè etiam reprehendere in se itaq; obrectare plerique conati sunt. Vtq; ad sanctos patres conuertatur oratio, quis Hieronymi contentiones non audiuit, non legit, cum Ruffino Aquiliense? cum Iouiniano? cum Vigilantio? quem nonnunquā proprio, nonnunquā mutato nomine Dormitantiū appellat? Quis eiusdem cum Augustino non vidit epistolas? à quibus quā contentionis studium & volūtas fortè absit, more sanctorum in quibus illi duo omni genere doctrinæ & vitæ sanctimonia omnium iudicio excelluerunt, emulati omnis tamen non parua speciem quādam præ se tulisse haud dubiè visi sunt. Cyprianum in omni genere oratoriæ artis admirabilem, & cuius ingenii facilitatem, copiam, & suauitatem admiramur omnes, à peritis tamen quibusdam accusari derideriq; solitum legimus, & vna sui nominis litera immutata, Caprianū appellari, quod ingenii tam diuitis venam ad dominicam orationem, ac humilia quādam alia literarum, ignaris solum enodanda, conuertisset. Ad postremū quum constet ingenii omnis æui præcellentibus vnum hoc venenum vnamq; labem inuidiam extitisse, non mirum tibi, Sigismunde, nec cuipiā videri debet, si cōtra me pusillum hominem & indoctum scholastici quidam & circumforanei rabulæ latent atq; defæuiant. Quocirca lectorem etiam humanitatis iure postulo, quisquis ille erit qui viderit hæc, ne iurgiis insectetur, cōterat, vel detestetur: verū si ab initio legerit, perlegat quoq; & in legendo quæ alibi norit (quum nihil scribi omnino noua inquisitione possit) minimè tanquam iniqua repudiet, satisque esse iudicet, non esse hæc, nec in compitis, neq; in tabernis literarum ludi valde protrita. Illud denique peto, vt non erudiendi ostentadiq; noui aliquid magis, quàm restauradi gratia, quæ deperdita erant, clarorū viro- rum monumenta, quasi maiorum demonstratione vestigiorum, scripta hæc existimentur: atq; vt eiusce deperdita rei notitia plenior habeatur, ab ipsis (vt ita loquar) cunabulis scriptores eius autores recensebo, quos & multos & præclaros, tam Græcorum quàm Latinorum aliarumq; gentium fuisse comperio, Demetrium scilicet Phanostrati filium, Phalereum, De nocritum, Xenophontem, Pyrrhum Epirotarum regem maximum, Iphicratem Atheniensem, Anacharsim Scytham, Cincium, Iulium Higinum, Catonē Censorium, Marcum Varro- nem, M. T. Ciceronem, Cornelium Celsum, Martianum, Modestinum, Marcel- lum, Sextum Iulium Frontinum, Vegetium Renatum, Patrinū, his minus omis- sis quæ, à Romulo, Numa pompilio, Tullo Hostilio, Anco Martio, Tarquinio Prisco, Seruio Tullo ex regibus: ex Cæsarum verò & Augustorum familia, Iu- lio Cæsare, Diuo Aug. Diuo Traiano Adrianoq; instituta, inueta, commutata vel reuocata sunt: quorum penè omnium libri, qui scripserūt, cum vel temporū vitio, vel iactura quadam nostra deperissent, illiq; ipsi qui fato minus essent ab- sumpti, in multis deficerent quæ ad rem spectare videbātur, suscepi laborē no- uæ huius commentationis, tuo tantum nomini dedicandum. Nullus enim oc- currebat alius (neq; amore aut errore teneor) in tanto nobilium ducum & Im- peratorū numero, cui iure suo munus hoc dedicari dignius posset: quippe qui hac solus tempestate castrorum filius, executuum pater, optimis quibusq; doctri- nis &

nis & artibus belli imbutus, clarissimis exacti temporis ducibus peculiari qua- dam amoris gratia militaris huius rei afficeris, vitam illorum ac gesta studens emulari. Eoq; libentius id effeci, quod concilium cœlestium terrestriumq; in se- dibus immortalitatis te colloca sic videbam, omnemq; inclytæ domus tuæ glo- riam subditorumq; populorum spem in tuam potestatem trāstulisse, vt non ali- ter ac dei nutu sine dubio factum sit, quod tam arduus ecclesiæ Romanæ casus emerferit, quo heroicam illam diuinamq; virtutem tuam faciliè posses ostende- re. Nec egre ferēs, de te audiens, quod aliquando de summatibus viris & illustri- bus dictum est, & literarum custodiæ traditum: vt enim Hectorē & Achillē Troiani belli celebritas claros fecit, innumerabilis Xerxem exercitus, & Mara- thonia pugna Milciadē, Camillum Galli, Manlium Capitolina defēso, Scipio- nes Carthago, Cymbri & Theutones Marium, Pompeium Mithridates atq; py- rata, Cæsarem Britannia, Gallia, atq; Thessalia, sic te diuina signa per omnes Italię oras, per omnes exterarum nationes, notissimum clarissimūq; reddiderunt, cum Eugenio Pontifice Maximo, omniumq; sanctissimo præside, tu gentibus eius aduersus egregiū sanè ducem, Franciscum Sphortiā socerum tuum potē- tissimum, ac acerrimum dominici tunc gregis hostem, aduersusq; Florentinū Venetūq; populum Imperator inuictus adesses, ac sacrosanctam ecclesiam eius gētib; laceram, & armis oppressam, breui temporis curriculo contra com- munem omnium opinionem ad summum dignitatis suæ culmen instinctu di- uinitatis, mentis magnitudine, ductūq; tuo, consilio & autoritate prouexeris. Neq; aliter illum ipsum castrensem impetum atq; conatum tuum, qui præcesse- rat, cōtra hæc ipsa ecclesiastica signa, & illustrem Tarraconensem regem Al- phonsum Philippūq; Mariam, Insubriū, Lygurūq; ducem bellicosissimū re- or extitisse, nisi quia maxima vi maximoq; discrimine modestia tua illustrāda erat, ac veluti cœli temperiem venti imbresq; commendant, ita ad augendum tuæ dignitatis cumulum apud Pontificem, apud omne genus hominum, illum tumultum, hunc spectatissimū triumphū præcessisse crediderim, vt quot in il- lo turpitudinis notas extingueres, tot in te triumphales corone refulgerēt. Cō- uenientissimum præterea videbatur, vt cui meritò omnia debeo, & imperio subfū, ipsi meum, si quid esset, præ cæteris dicaretur ingenium, sperans deniq; id fore morte obita, vt ad posteros aliquando non inglorius commigrē & viuā: vbi si immortalitatem illam, quā omnes expetunt, pauci verò assequuntur, vel ipse non assequar, gaudebo tamē tuo augusto paternoq; nomine, cui hoc de re militari opus inscripsi consecrauiq; me diuturnam lucem & sempiternā quādā gloriam adepturum, qui fortassē sine te, qui multis me ad scribendum rationi- bus impulisti, in tenebris abiectus iacuissem. Sit itaq; tuo tantum nomini dica- tum, & quid de te mihi pollicear, videas obsecro. Nūq; enim huiusce libri exor- dio nomen ipsum legetur tuum, quum passim & ubiq; gentium sublimē ma- gnificūq; prædicetur, quin mihi splendoris & gratiæ plurimum sit allaturū. Putabūt etenim singuli, ad quos liber iste puenerit, non parua, nec inutilia se percepturos, dū tā splēdidū, tā præcellēs, tā illustre ipsis primis apicibus nomē tuum

ROBERT. VALT. SIGISMUNDO.

cum intuebuntur & legent. Suscipe igitur clementissime ac optime princeps,
SIGISMUNDE PANDVLPHÉ, gratissimis vlnis munusculum
hoc, exiguum licet, ab animo tamen tibi deditissimo tuiq; amantissimo profe-
ctum, intentiusq; leges, quum aspirare tibi inter plurima strepentium occupati-
onum tuarum agmina licebit. Inuenies profecto plurima in hoc opere, quæ tibi
sint aut voluptati maximæ legisse, aut ornamento vidisse, aut vsui meminisse:

quippe quæ præceptis & exemplis suis oblectare atq; instruere bene in-
stitutum animum possint: de cuius causis nil attinet plura nunc disse-

rere, quum quidem singulæ partes eius destinatis aliquot vo-
luminibus explicadæ sint, quas ordine suo tunc demum

prosequar, quum præfatus fuero, pauca quædam de

ipsius rei origine ab aliis penè omnibus omif-

sa scriptoribus, quæ reor ad vniuersæ eti-

am rei descriptionem ab aliis quoq;

plurimis intactam, maxime

profuturam.

Vale.

Dantis Tertii Aligeri,

Qui modò Romuleam seruarat ab hostibus urbem,

Et Capitolini culmina celsa Iouis,

Quique ducem Calabrum castris spoliarat & armis,

Inq; omni felix agmine victor erat,

Marmore dux Venetum iacet hoc, Malatesta Robertus,

Fecit adhuc tantum non Libitina nefas.

Cur fraudata rapis iuuenem fortuna, putabas

Nunquid, dum numeras parta trophæa, senem?

Eiusdem,

Quisquis funesto validas sub Marte cohortes,

Et sequitur missas per freta salsa rates,

Ille Ragusæum tollat super astra Boninum

Ingenioq; viri præmia digna ferat,

Impressit quoniam quonam modò bella gerantur,

Machina vel quatiat mœnia quæque solo.

TERRATVM

Pagina 121 Linea 12 ab imo. Expunge conceptum, & repone, receptui cancre.

Nomina autorum præcipua (nam omnia persequi esset infinitum)
à quibus quæ xii Valturii de re militari libris continentur,
desumpta sunt.

Acron	Euclides	Nigidius
Ambrosius	Eudoxus	Oppius
Ammianus Marcellinus	Euripides	Oribasius
Apollonius Tyaneus	Eusebius Cæsariensis	Orosius
Apuleius	Eutropius	Pacuius
Aristophanes	Fabius Quint.	Palladius
Aristoteles	Faustinus	Pandectæ
Asconius Pædianus	Fenestella	Perfius
Athanasius	Firmianus	Petronius Arbiter
Augustinus	Florus	Pittacus
Augustus Cæsar	Flavius Vopiscus	Pherecides.
Berosus	Frontinus	Pindarus
Biblia sacra	Galenus	Plato
Boëtius	Gellius	Plautus
Cæsar	Germanicus Cæsar	Plinius
Cæcilius	Gratianus	Plinius nepos
C. Caligula	Gregorius	Plutarchus
Cassiodorus	Helius Lampridius	Polybius
Censorinus	Heraclytus	Priscianus
Cicero	Hesiodus	Propertius
Claudianus	Hieronymus	Rabanus
Cleebius Alexandrinus	Hircius	Salustius
Columella	Homerus	Seneca
Cornelius Celsus	Horatius	Seruius
Cornificius	Iosephus	Stephanus
Curtius	Iphicrates	Suetonius
Dares Phrygius	Iulianus	Terentius
Demonactes	Iustinus	Tertullianus
Demosthenes	Iuuenalis	Theocritus
Dion	Laërtius	Theophrastus
Dionysius	Liuius	Thucydides
Dioscorides	Lucanus	Tibullus
Donatus	Lucullus	Trogus
Draco	Lycurgus	Valerius Max.
Druidæ	Macrobius	Varro
Egesippus	Martialis	Vegetius
Epicurus	Martianus Capell.	Victruuius
Ennius	Masurius Sabinus	Virgilius
Epimenides	Menander	Vlpianus
Euangelus	Neuius	Xenophon

ROBERTI VALTVRII

AD MAGNANIMVM ET ILLVSTREM

Heroa Sigismundum Pandulphum Malatestam splen-

DIDISSIMVM ARIMINENSIVM REGEM

ac Imperatorem semper inuictum, Rei Militaris Libri XII.

De prima & secunda Rei bellicæ origine, apud quas nationes prima orta & unde
Res bellica dicta sit.

Cap. I.

Vum inter omnes prisca autoritatis viros, qui Xenophonte ac Cicerone duce, clariore mentis ratione viguerunt, non dubium sit, per se hominis vim imbecillam ac fragilem nimis, non satis esse quod res omnes domi & foris sibi commodas ad vitam posset amplecti, alteriusque indigere: legitimam maris & feminæ copulam constat comparatam esse natura, ut & utilissima & maximè necessaria vitæ societas iniretur, & quod alteri plerumque deesset, præstò sumeretur ex altero: tum etiam, quum victus non uti primum palam & in propatulis campis, sed intra domesticos parietes accurandus erat, necesse fuit alterum foris sub diuo esse, qui labore & industria compararet, quæ tectis includeretur, fruges, & alimenta: quum verò partem res intra limen essent congestæ, alium esse qui & congesta seruaret ad usus vitæ necessarios. Iure igitur & natura comparata est opera mulieris ad domesticam diligentiam, viri autem opera omnis, & curam ad exercitationem forensam & extraneam, ad inediam & vigilias, æstus & algores, tum etiam itinera & labores pacis & Belli, ceterarumque artium & militarium stipendiorum perpetiendos: idcirco natura viros quæ mulieres fecit audaciores: quod necesse esset foris & in aperto vitam tuentibus nunquam manu & viribus iniuriam propulsare. Huiusmodi autem homines, aliis belli propulsores & arma tenentes, alii, custodes, aliique milites, notiori vocabulo libuit appellare: quo fit, ut hæc militaris res ad commoda vitæ consequenda, secundum naturam apud cætos iure sociatos consiliaque hominum (quæ nostri homines ciuitatem appellant) honestissimis orta & procreata principis, ad salutem utilitatemque hominibus tradita & concessa videatur. Eius rei originem, prisca illa & abscondita, à memoriaque hominum multum remota, mecum ipse reputans, cur ad urbium conditores seu rei ciuilibus rectores referatur, non satis intelligo. Antiquissima enim rei huius bellicæ initia fuisse comperio, longèque ante urbes legesque conditas, ante aris ferique usum adinuenta, siue ad Iouem illum magnum, quem in cælo comitatum exercitu deorum pariter & demonum, Plato describit, procurantes præfectos & præsidem habentem, radices agentia: siue ad præfatos usque illos homines inertes & ex terra genitos, ut poeta meminit. Terrea progenies duris caput extulit aruis: siue corruptione aliqua, aliòve quouis modo absque parentibus natos & reueruatos, iuris multarumque rerum ignaros, quum nullum tunc neque naturale neque ciuile ius

uile ius descriptum, nulla initia sapientiae, nullae dissensiones, nec inimicitiae, neque bella oborta forent. Nam
 Nondum vesanos rabies nudauerat enses.
 ut Germanicus Caesar in Arateo carmine loquitur.
 Nec consanguineis fuerat discordia nota-
 imo nec alienigenis quidem, quum nulli omnino gladii, qui tunc stringerentur ef-
 sent, quum poena ex cupiditate, amentia, nequitia, improbitate aucta, per scelus,
 praedas, direptionem, sanguinem, & crudelitatem perfecta. Bellica res a beluis, vel
 quod beluarum more propter alimoniam & specus, quae tunc pro domibus illis
 erant, vnguibus & dentibus pugnarent, vel quod beluarum sit perniciofa dissen-
 sio, dicta & appellata non in scite videbatur Horatio,
 Quum prorepserunt primis animalia terris,
 Mutum & turpe pecus glandem atque cubilia propter,
 Vnguibus & pugnis, dehinc fustibus, atque ita porro
 Pugnabant armis, quae mox fabricauerat usus:
 nisi rem hanc ab initio secundum naturam profectam, tuncque rudem ac penè
 fortuita ad disciplinam peritiarum studia primi reuocassent, quales Assyrii, quos
 primos bella finitimis intulisse constat, quam non horrida multum nec diffici-
 lia, quod rudes adhuc ad resistendum gentes essent, nec etiam multae nec magnae,
 quum post Noë diluuium anni non multo amplius quam mille fluxissent, ubi
 Ninus rex Beli filius, supra quem nihil praeclarum in libris relatum inuenio, Ve-
 sorem illum Aegyptium, & Scythiae regem Taneum, remotis bella populis in-
 ferentes, nec imperium sibi, sed suis populis gloriam querentes (victoria sola con-
 tentos semper excipio) omnes a Syriae finibus ad usque vltima Lybiae gentes
 nationesque subegit, quo tempore inter sese insidiari coepere & gloriam ex huma-
 no sibi sanguine comparare. Siue quales Abantes, qui propè pugnandi, ac prae-
 ter ceteros manus cum hostibus conferendi, solum peritiam habuere. Nam ut
 Antiochus refert,
 Hac crebros tendunt arcus, nec verbera fundae
 Expediunt, saeuasque ferox Mars aequore caedes
 Inferit, sed rigido geritur res comminus ense:
 Hac illi apprimè pugna certare periti,
 Euboiae genus acre virum Belloque superbum:
 Siue quales Cretenses, quorum patria prima remis & sagittis inclauit: Siue qua-
 les acerrimi omnium bellatorum Chalibes, per quos erutum & domitum est
 primitus ferrum, vel ut Hesiodo quoque placet, in Creta eos qui vocati sunt Da-
 ctylei Idei: Aphris & Thessalis hanc alii partim gloriam dabunt, quod ex his pri-
 mitus pugnam ex equis Centauri secundum Pelion montem incolentes, docu-
 erint inire, lasciuasque vertigines implicare. Illis vero, quod primi contra Aegy-
 ptios praelium fustibus, quos phalangas vocant, fecisse memorentur: Erunt &
 qui contra hos pugnent, veluti Doci, Medi siue Thraces, quos bellicosos adeo
 fuisse semper non dubium est, ut ipsum Martem, apud ipsos fabulae natum esse
 confirmet. Galli vero suo quodam iure ab his, quos modo diximus hanc pal-
 mam repe-

nam repetent, suamque omnino esse contendent, quum se Druidum sententia
 omnes a Dite patre, cui terrena vis omnis atque natura dedicata est pugnae, natos
 praedicent, liberisque suos, nisi quum adoleuerint ut munus militiae sustinere pos-
 sint, palam ad se adire non patiantur. Atheniensibus hanc tribuent alii, quo-
 niam eorum ciuitas, qua nihil habuit Graecia clarius, nihil antiquius, a Miner-
 ua est, principe & inuentrice Belli armorumque Dea, quae graece ἀθήνη dicitur, ut-
 pote quae bellicosa & sapiens regionem eligendam censuerit talem, quae sui simi-
 les viros editura esset. Permulti denique Spartiatis concedent, quorum disciplina
 quid quantumue bellicis actionibus conduxerit, ut reliquos missos faciam, Ma-
 harbalis praestantissimi ducis & Xanthippi declaratur exemplis. Huius enim
 mercenarii militis siue ducis opera & arte, triginta milia Romanorum cesa sunt,
 Regulo eorum duce, cum quingentorum equitum numero in vincula coniecto
 illo Lacedaemonio quoque. Hannibal secundo punico bello, postquam alpi-
 bus patefactus in Italia traiecit, usus ductore & accincto & acri & expedito semper
 ad bellum milite, occidisse populi Romani supra ducenta milia, quinquaginta & eo
 amplius hostium milia cepisse memoratur. Quo quidem duce, ut cetera si-
 leam, illa maxima Cannensi mirabiliterque horrenda clade, de Romanis procul-
 dubio esset actum, nisi mora peruadendae urbis obstitisset, ipsaque militia tanta
 rerum agitatione longo postliminio ab interitu penè reuocata fuisset in lucem,
 quae denique omni studio exulta, non principatuum omnium, quae circa se essent
 Sabinorum, Hetruscorum, Latinorum, Hernicorum, Volscorum & Aurunco-
 rum, totiusque Italiae populorum solum Romanis peperit, verum omnium ferè re-
 motissimarum gentium ac nationum terrarum orbis reges ac dominos fecit.

*Quid res militaris, et in quot partes distributa secundum Iphicratis traditionem, et quod tri-
 bus rebus, ut reliquae actionum, natura, doctrina, et exercitatione consumitur,
 quodque plurimis liberalium artium studiis inherendum sit ei, qui se
 cum gloria ceteris imperatorum proficiatur.*

Cap. II.

MILITARIS res, est ciuilis quaedam pars, facultasque honoratissi-
 ma, ad reliquas ciuilis potentiae partes tuendo continendas, secun-
 dum naturam maximè necessaria, legitimèque ad hoc ipsum variis di-
 uerforum temporum exemplis, electione, ac sacramento adacta. Hæc
 ut Iphicrates tradit, in Pedites, Equites, Phalangem, Ducemque distributa est. Ma-
 nibus pedites similes sunt, pedibus verò equites, ipsa phalanx thoraci & pecto-
 ri, capiti autem Imperator: qui, ut Aristoteli placet, mentis atque animi instar est.
 Rursus tribus hæc rebus, natura, doctrina & exercitatione consumitur. Naturae
 namque principis fortes creantur ex fortibus & bonis, estque in iuuenis, est in
 Equis patrum virtus, nec imbellem progenerant aquilae columbam, ut Flaccus
 inquit. Maxima quoque huic rei adiumenta conferre, doctrinam, & institutio-
 nem quis dubitat? quum in praeliis quondam omnibus artibus studiorum li-
 beralium exultis, veluti seminario ducum praefectorumque, praecipuus honos
 haberetur: quumque ad militiam euntibus apud maiores nostros dari soliti sint
 A si custo

custodes atq; magistri, quibus primo anno erudirentur, quod nec poetam maximum præterit de Pallante canentem atq; dicentem,

Sub te tolerare magistro

Militiam graue Martis opus.

Porro consuetudinis & exercitationis ea vis est, ut dimicantiū animus semper sit pronus ad cædem, ardensq; in præliis, ad quæ si inconsuetum militem duxeris, non secus ac mulierem videris: & quanquam Tyronum ætas Veteranorum potior esse soleat, veterani tamen ex consuetudine cæteris audendi exemplum præ se ferent, quum videamus ex militum turba sæpenumerò saucios efferi: & quidem Tyronem illum & à consuetudine pugnae alienū, leui quanq; ictu vulneris suspicione pallentem, effæminatissimūq; eiulatum edentem: veteranum verò præliis assuetum, vulneribus innutritum, ac post sanguinem sæpe etiam victoria potitum, quum nonnunquam grauitur impellatur, feriat, deiiciatur, alacrem iterum ad cædem exurgere, chirurgū & vnguenta spernentem. Quum itaq; ad perfectam huius rei actionem hæc tria insint, ut antè diximus, natura, doctrina, & exercitatio, necesse est vndecunq; expolitum esse debere, qui se præstantem cæteris profiteatur: quocirco huius rei ducem, ingeniosum, & ad disciplinas singulas, maiorumq; instituta capeffenda docilem atq; versilem esse oportet: haud enim ingenii vis absq; disciplina, & rerum plurimarum maximarūq; exercitatione, aut disciplina, ingenio & exercitatione destituta, consummatum ducem potest effingere: quod si qui aliter forsan putet, falluntur maximè, & in summo omnium errore versantur: quumq; nulla sit ars, nulla disciplina tam suis absoluta partibus, ut non quoq; cæterarum adiumenta desideret, ut in bellicæ huius rei quota maximè parte versatur instrumentis, quum alter spicula telis & sagittis exacuat, alii balistarum scorpionūq; symmetriis & temperaturis insistant, cælati alii frænis, cæterisq; id genus quæ ad hominum equorūq; structuram pertinent, occupentur, non alienum censeretur, si huic militari disciplinæ plurima liberalium & optimarum artium ornamenta constituta quibus inherendum putem. Sit itaq; in primis literatus dux, & saluberrima philosophiæ præcepta æmuletur, historias multiplices memoriter complectatur: oratoriam poëticāq; facultatis non sit ignarus: Musicæ, Arithmeticæ, Geometriæ, astrorum, cæliq; rationes pro facultate cognitæ habeat: iuris ac legum diuersarum gentium varietatem calleat, medendi cognitionem haud aspernetur, gymnasticæ & militari exercitationi, ac ocio, bellicisq; postremò rebus aliis ad laureas, & triumphos tanquam maximè necessariis, totus incumbat: quæ cur ita sint, seorsum hæc sint causæ.

De literis, hisq; qui maximè earum studiis incubuere, plurima memoratu digna.

CAP. III.

LITERATVM ducem esse oportet in primis & eruditum, ut diximus. Sunt enim literæ ad excolendam vitam, & ad comparandam gloriam sempiternāq; rerum gestarum memoriam propagandam, adiumentum ei maximum, roburq; validissimū. Literaturam autem intelligo, non vulgarem, non crassam, & barbaram istam, qua vtuntur qui nunc in castris versantur duces, sed præclaram & accuratā illam cum rerum multa-

rum

rum scientia coniunctam. Nam neq; præcepta illorum, qui scripserunt, nec eorum exempla, de quibus scribitur satis intelliget, qui non ista fuerit eruditione perpolitus. Ad quam comparandam, quum diligentia nostra maximè opus sit & cura, quum incidant tempora nonnunquam & horæ, quibus ab huiusmodi rebus bellicis vacare necesse sit, quum non semper gerantur bella, & singuli dies ac noctes aliquid habeant interapedinis, quo domi contineri & cum veteribus tuis amicis, id est, libris esse seorsum possis, ante omnia tinctū esse oportet ingenium & quasi initiatum præceptoris optimi opera. Quod considerans Philippus, Macedonum Rex sapiētissimus, Alexandrum filium præ cæteris literarum inductoribus, quibus eius curam demādauerat, Aristoteli summo id temporis philosopho tradidit literis imbuendum, quo illam, quam modo dixi literaturæ & eruditionis excellentiam adipisceretur: quod nec rex ille prudētissimus fecisset, nisi forte ab Alexandro fratre Thebanis obses datus, triennio apud Epaminundam, strenuissimum Imperatorem, & summum philosophum, eruditus esset, nec tantus philosophus hoc sibi munus suscepisset, si non honestissimarum artium semina, ab optimo tractari præceptore debuissent: in qua re extat illius adhuc epistola ad Aristotelē, de Alexandro filio in hunc modum scripta.

Filium mihi genitum scito, quo equidē diis gratias habeo, non tam proinde quia natus est, quam pro eo quod eū nasci cōtigat temporibus vitæ tuæ. Spero enim fore, ut educatus eruditusq; a te, dignus existat & nobis & harū rerum susceptione. O sapientissimam & tāto principe dignam vocem, qui ita demū eum putauit dignum fore susceptione regni, & tantarum rerum administratione, si literis & disciplinis erudiretur, atque planè ita fuit: suapte enim natura primum conuersatione, deinde doctrina, & præceptis tanti philosophi ornatus Rex ita egit, ut ipso Deo genitus, Deoq; simillimus crederetur. Aristotele enim primū exacta pueritia per quinquennium, & porro Callisthene vsus rhetoribus, orbē terrarum aggressus, innumeras hostium copias ac gentes expugnauit, & totum penè orbem suis victoriis illustrauit: cunq; ea tempestate armis exercitam communem propè Asiam teneret, potentissimūq; & Persarum & Medorum regē Darium, præliis & victoriis vrgeret, quāti literas & ipse rex fecisset, quantumq; ornamenti illis posuisse visus est, ex his liquet inspicere: in illis enim tātis negotiis literas ad Aristotelem misit, quibus in hunc modum questus est,

Haud abs te rectè factū est, q; speculatiuas edidisti disciplinas: qua enim re cæteris iā nos ipsi præcellemus, si ea, quibus eruditi sumus, studia omnibus cæperint esse cōmunia? Quippè ego doctrina æteire malim, q̄ copiis atq; opulentiis. Cupidi ea fortassè vox & inuidi hominis ad vtilitatē suā omnia reuocatis, sed ex hoc facilius est cōiectura quantū literis tribuerit, quippè q̄ cū cæteris rebus cōcertatores melle sibi nō agrè ferret, in his ne æmulū qui dem vellet habere. Quæ animi excolendi cura, quod studium Antigono, præclaro etiā Macedonum regi fuerit, facile percipi potest ex Perseo, Philonideq; ei us præceptoribus, atq; ex his, ut refert Apollonius Tyrius, quæ de Zenone ad eum in hunc modum conscripta sunt, Antigonus rex Zenoni philosopho ad salutem. Ego fortuna me quidem & gloria vitam tuam æteire existimo, cæterum disciplinis studiisq; liberalibus

A iii & per

8
 & perfecta felicitate quam tute possides, longè abs te præcellis sentio. Quocirca te orare statui uti ad me proficiscaris, id mihi persuadens, te preces meas minimè irritas fieri passurum. Tu igitur modis omnibus enitere ut tuo cõtubernio fruamur, hoc pro certo habens, te non mei tantum, sed omnium simul Macedonum eruditorem fore. Nam qui Macedonig regem erudit atq; ad virtutem imbuir, eum & subditos quosq; instruere ad fortitudinem, & probitatem certum est: nam cuiusmodi fuerit dux, tales ut plurimum subditos fieri necesse est: nec ab re, aliūq; ob causam, si principi literarū Homero credimus, Peleum regem Achilli filio Phœnicem præfecisse ferunt, quàm ut attritus nō solum dicendū, sed gerendū quoq; vsu pariter inclareret clariorq; euaderet. Quid ille Themistocles, quem ego Graii sanguinis virorum clarissimum & vnum ex omnibus totius Græciæ callidissimum & prudentissimū Imperatorē ausim dicere? Nonne in disciplinis percipiendis præceptores habuit, & eos quanquàm Anaxagoram & Melissum philosophum Ennistes Imbrotus affirmet, tamen temporum ratione diligenter inspecta, qua illum errasse constat, Mnesiphilo assentiendum magis videtur, quippe qui eum Phœarei discipulum fuisse asseueret, ad eā solum eruditionem quam bellicæ rei facultatem dicimus capeffendam, quanquàm naturæ bonitate fidens prius ipse contempserat? Dionem Syracusanum omni disciplinarū genere erudituit Plato, cuius quanto deinde studio Dyonisius iunior ad se flagitarit aduentum, quantiq; eum fecerit, utpote qui illo tempore plus ceteris amauerit Archiæ Pythagorei scripta, ad eum demonstrat epistola. Valuit etiam apud veteres diu eiusdem Platonis sententia, qui tum deniq; res publicas censuit fore beatas, si aut philosophi regnarent, aut reges philosopharentur. Nec Isocrates aliis artibus Timotheum Cononis præstantissimi Imperatoris filium, summum ipsum Imperatorē, hominēq; doctissimū instruxit. Quid ipsius Epaminundæ summī philosophi, summūque ducis eruditio, quam in eo præcipuam fuisse accepimus? nonne ea quoque in Lysiam Pythagoreum refertur? Archesilaum prudentem rei bellicæ naualiūq; commetorem præliorum, adeo literarum studiū inhaerentem nouimus, ut Euripidi Tragico consiliorum summam crederet omnem, cuius suprema haud prosequi contētus rex & sumptu & impensa funeris, secta barba & attōso crine, mœrorem quem animo ingentem conceperat, vultu publicauit. Pyrrhum quoq; Epirotharum regem maximum bello, non solum lectitasse libros cum esset rex, verumetiā multa literis demanda sse rei militaris præcepta nouimus. Pœnorum dux inclytus Hannibal, vir tantus tantisq; contractus bellis, nonnihil temporis etiam literis tribuisse dicitur cum esset in castris: quippe qui præter Sylenum Sosilao Lacedæmonio Literarum Græcarum vsus est doctore. Tradūt & musas virgines cum Libero patre profectas in castra, hisq; cum bonis artibus apprime eruditæ essent dux ille oblectabatur: secutus est eum Sylenus quoque pædagogus ac nutritor optimarūq; institutor studiorum, qui ei plurimum ob virtutē ac gloriā resq; bellicas contulit ornamentis. Nec admiraberis Mithridatem Ponti regem, clarissimūq; ducem annos duos & septuaginta natum secum philosophos omnes immensa sublimitatis semper habentem, omniumque ante se genitorum studia

studia literarū æquantem facile vel superantē. Latini verò duces, vel Romanorum proceres, etsi non sine eruditione exteris forsitan pates, omnes tamē ferè docti, & literis clari euasere. Nā Cato primus Porciæ gentis animi vigore præstantissimus, literis etiam expoliri præstantissimum censuit, quàm ferè, inde existimari potest, q latinis iam pridē, ab Q. Ennio verò iam senex & in Sardinia prætor Græcis literis eruditus est, adeoque ut probabilis prisca illa eloquentia, non solum orator & historicus, sed iuris consultissimus, literarūque omnium cupidissimus fuerit, quarum & si senior (ut antè diximus) studiū arripuit, tantum tamen in eo progressus est, ut non facile reperiri queat, neq; græcarum, neq; latinarum rerum quidpiam, quod ei fuerit incognitum: Huius quoq; successor ac propior ætati nostræ alius Cato, in literis disciplinisq; percipiendis tardior licet esset, Sarpedone tamē pædagogo primū & Antipatro philosopho ac Tyrio excultus, deinde tam inexhausta legendi auuiditate ferebatur, ut veluti librorum helluo, maximè Stoicorum, nedum inter domesticos & priuatos parietes, sed ne in curia quidem contra inanem vulgi opinionem, quum Senatus cogere-
 tur, sedēs sese contineret, quominus obuoluta circum roga eos lectitaret ad animi cultum, quasi quendā humanitatis cibum, nihil studio rei publicæ admēs: & Scipionem Africānū superiorem à re militari atq; vrbana studium ad literas reuocantem legimus, & quanquàm ingenii eius monumenta nulla extant, nulla literis mandata inueniantur, non tamen sine literis, Pieriisq; artibus arma exercuisse scimus: semper enim eius, ut poëta Claudianus meminit,
 Hærebat doctus lateri, castrisq; solebat

Omnibus in medias Ennius ire tubas,
 quūque felicibus auspiciis victor rediens subacta Chartagine triumpharet, sicut suum bellica, ita Enni caput Martia voluit laurea insigniri: & quod maius mirabiliusq; fatebere, ipsius poëta statuam & effigiem in monumentis & sepulchris Corneliæ gentis collocari, clarūq; illud nomen, imò verò spoliū ex tertia orbis parte raptum in itinere cum poëta titulo legi, ratus rerum suarum memoriam extingui non posse, si literarum illius diuini poëta lumen accederet. Paulus Aemilius deuictō Persæ, Romana disciplina qua ipse doctus erat, ut filii etiam imbuerentur, summo opere curauit: quūq; ob rem ipsam perisset ab Atheniensibus uti sibi quàm probatissimum philosophum mitterent ad erudiendos liberos, victorem item ad triumphum exequendum. Athenienses Metrodorum elegerunt, professi eundem in utroq; desiderio præstantissimum, qd ita Paulus quoq; iudicauit: neq; hoc contentus Paulus, quum quid ocii ex publicis muneribus superesset, eorum eruditioni intererat, miro erga filiorum eruditionem amore succensus. Nullum à studiis literarum diem intermisisse Iulū Cæsare traditur, quem poëtarum collegium communium studiorum causa, cū per ocium liceret ingredientem, & in maxima difficultate itinerum, & in mediis bellorum æstibus scribentem libros & legentem, simulq; diſtantem & audientem frequenter accepimus. Diuus Cæsar Augustus, Diui Iulii filius, tanto paternis vestigiis studio inhaesisse traditur, ut grauissimis bellorum & impetrui curis oppressus, & coniuratorum obsessus insidiis, horas & momenta colligeret

geret, nec vllum tempus inutiliter labi sineret, Apollodoro Pergameo dicendi magistro vsus: nec eo contētus, ad diuersa literarum studia incunda, præter sperareum philosophum & Asinium Pollionem, Valerium Messalam, Pariumq; Geminū clarissimos dicendi artifices, Vergilium Maronem & plerosque alios illius temporis poetas habuit secum, non tam imperio quam dulci conuictu & morum comitate à sodalicio in omni vita comites, Horatium Flaccum in primis, vt ad Iulium Florum de se taliter scribentem legimus,

Ciuilisq; rudem belli tulit astus in arma
Cæsaris Augusti non responsura lacertis.
Vnde simul primum me dimisere Philippi,
Decisis humilem pennis inopemq; paterni
Et laris & fundi paupertas impulit audax
Vt versus facerem.

Ouidium nec minus deinde, qui hæc ait,
Illa dies libycis qua victor Cæsar in oris
Perfida magnanimi contudit arma Iubæ,
Dux mihi Cæsar erat sub quo meruisse tribunus
Glorior, officio præfuit ille meo.

Hanc ego militia sedem, tu pace parasti
Inter bisquinos vsus honore viros.

Quamquam hunc suo indignum contubernio tandem vindicans in Scythiam,
vbi diem obiit, relegauit, cuius relegationis asperitatem diuturnitatemque his
verbis suis questus est,

In Scythia nobis quinquennis olympias acta est,
Iam tempus lustris transit & alterius.

Perstat enim fortuna tenax votisq; malignum.

Opposuit nostris inuidiosa pedem.

Ex his autem vtriusque linguæ autoribus, quos studiosius Augustus lætitabat, illa cupidus hauriebat, quæ vel præcepto vel exemplo ad eruditionem vitæ morumque elegantiam pertinerent priuatæ vel publicæ disciplinæ. Hæc & memoriter annotata tenens, quum res exigeret, vel amicos, vel notos exercitus, vel prouinciales aut urbanos magistratus, tali annotatione ad verbum excerpta cōmonefacere solebat, vt ea nō sibi primū sed antiquis iam tunc curæ fuisse persuaderet: id denique ex talium autorum eruditorumq; hominum ingeniis, vno tempore confluentibus affecutus, vt nō minus his, quam omnibus Romanis legionibus illustratus sit. Nam quid tantū sibi conferre potuerunt quinque & triginta illæ tribus Romani populi, vel tot bellicosissimæ legiones, quantum vel Maro solus heroico, vel Flaccus heroico simul & lyrico carmine contulit ad nominis sui diuturnitatē? Interiere illæ quidē cum duce suo, cæterū tantorum poetarum præconio eius res clarissimæ gestæ nunquam defutura supersunt. Fuit in Lucullo mirabilis quædam ingenii præcellentia, maxima literarū totiusq; veteris Academicæ philosophiæ cognitio ac elegans dicēdi copia, qui & Ascolonitam Antiochum acutissimū doctissimūq; dicendi artificē amicum sibi

sibi sociumq; vitæ fecerit. Simili quoq; ardore P. Crassus in castræsi expeditione quum in Aliam ad Aristonicum regem debellādum consul traiecisset, tantus præter latinam graiæ linguæ ardor infedisse perhibetur, vt eam in plurima diuisam genera per singulas partes eius ac numeros penitus cognosceret, quæ res maximum ei omnium amorem conciliauit. Nec Scyllam illum beatum atq; felicem, nec Pompeium quidem magnum imp. nec Q. Fabium, nec M. Brutum, nec Traianum, nec Adrianum, nec Maximum, nec M. deniq; Antonium Aurelium (qui ob literarum sapientiæq; studium, & ardorē, philosophus dictus est) ab hac egregia literarū cognitione alienos fuisse comperio, quum & orationes & epistolas, & libros scripsisse memoriæ proditum sit. In maximā quoq; & amplissimā tui nominis laudem cedit, magnanime princeps Sigismunde, multum lætitare, multum audire, disputare, patienterq; refelli: quumq; plurima sciās, & omnia bonarum artium semina cœlitus tibi concessa, communis omnium eruditorum teneat opinio, quotidie tamen aliquid discere nonnullis horis liberis, sapientumq; colloquiis iusistere in cōiuiis publicis & priuatis, grauissimis ac profundissimis rerum naturalium quæstionibus & rationibus oblectari, ingenii illustribus oratorum & poetarū tui temporis fauere, copiis & honoribus illustrare, sacras ædes instaurare, bibliothecarūq; nouas maximis impensis tuis illis erigere, data mihi ac plerisq; aliis librorum perquirendorum facultate, non ætati tuę solum, verū posteritati profutura: quo quid melius, quid summo duce ac principe ad immortalitatem dignius esse queat, nec scio, nec satis intelligo: maximē quum ea tria hæc in iuuenili ætate tua adeptus videre, quæ multis senio denegata sunt, vel gerendo scilicet aliquid magnum & illustre, quod de te scribant autores idonei, quod pleriq; tam poeta, q; oratores & historici faciunt: vel scribendo aliquid, quod legant posteri, qualia sunt plurima materna humanarum diuinarumq; rerum carmina elegantissimē per te edita, & multis iam oris ac variis regionibus decantata: vel insigne aliquod opus extruendo erigendūq; veluti arx nobilis sine maius castellum tui nominis, eo astu militari, & arte bellica præcellens, vt eius pulchritudo, situs atq; dispositio, non ciuium modo, sed omnium oculos intuentium, in semet haud immerito alliceat, atq; perstringat: campi enim planities vndiq; est perspicua, loci species mœnibus patetibus. Primo versus urbem ambitu hemicycli formam habens, promuralis eius vix credibilis relatu profunditas, quæ pyramidum instar procliuis, à fundamentis erigitur, amplissima latitudine ad summam, altitudine pedum quinquaginta, fenestris centū sexaginta supra terram, totidemq; infra ex ordine per intervalla quædam dimissis, vbi balistæ lapidum ac sagittarum ad propulsandos hostiles impetus, ac omnem intestinam seditionem, si quādo contingerent, collocetur. Fastigii autē spaciū crassitudoq; tāta, vt plures occurrētes sese minimē impediāt, fossa prima interiorq; quam perennis fontis aqua interluit, centū pedum latitudine, quinq; & triginta eōq; amplius altitudine. Totius molis ambitus, qui cœtili laterculo & perpolitō est lapide, trecētos quinquaginta passus per vnuerfum complectitur spaciū: ex altera parte & postrema, quæ vergit in quadrū, pomerium & murus communis vrbis est duplici ponte ac turris latitudine

titudine supra quam eniquam credibile sit, ad eius tutelam cum magnis propugnaculis & crate ferrea, area interius amplissima & puteo, vtrinque mirabili habitationum serie suoque custode distincta, a fronte urbe ipsam prospicit, primoque in vestibulo vallum custodibus munitum, porta perexigua, duabus deinde latissimis supra fossam turribus, parum de industria editis, viridi prima puniceo colore, altera ligneo ponte, gemino, versatili ac pensili: hoc transgresso, spatium & area quadam molem totam ambiens inest, quae terra ad primi muri firmitatem egesta oppletur. Alterius deinde muri altitudo LV, latitudo vero viginti pedum eminet spatio: Turres sex octoginta pedum altitudine, a fundamentis latissimis ad summum penè fastigium terra oppletur, unde viginti vlnis, quam murus iste, altiores sunt. In summo autem consummationeque cuiuslibet turris pedum latitudo decem & quinque, ubi ab omnium turrium latere habitacula defensorum, octo fenestris ad balistas simili modo lapidum sagittarumque sexdecim aequè disposita sunt. Huius autem muri mediu a dextris occupat, lapis quadrato marmore ornatissimus, qui ut carmen literis aureis incisum indicat, Sigismundum Pandulphum totius molis auctorem celebrat: porta deinde prelustis ad leuam paulo ingredientibus cernitur, marmore calato ac praclaro artificio ad vngem expolita, & in cuius summo elephante ex alabastrite indico, antiquissimum Malatestarum insigne, auro plurimo, & auctoris sui Sigismundi Pandulphi nomine, maiusculis quibusdam literis prefulgens, circumspectus est. Media autem loci totius intercapedine murus quidam medius, arcem geminorumque eius custodes, area etiam sua, puteo & fabrilis domo discriminat, penes quae sublimis regia tua est, non aequè quadrilatera basi a fundamentis quam latissima, triplici portarum obice cataractis imminetibus, minis ac propugnaculis minitantibus, suo custode, multiplici habitatione, puteo profundissimo, ornatissimum aad ascendendum cochlea, armamentario omni telorum & tormentorum genere referto, minaci proceritate mirabilis, utpote quae altissimorum cacumina montium superet, ac maris aequora late prospiciat. Praterire denique nequeo quod ab initio institueram, quum sit non Ariminæ tantum urbis & arcis firmissima salus & tutela, sed Italicae magnificentiae vera admiratio, tota namque moles pensilis quum sit, plurimos aditus atque recessus habens, & a quibus armati exercitus urbem versus, per abditos specus educi possunt, nullo incolentium ciuium percipiente, quoque ab omni externa oppugnatione intestinaque iniuria esse queat immunis, altera aqua extrinsecus late patens instat similiter amnis irrigua circumfluit fossa, magnae mentis & praecellentis ingenii opus sanè: vtrinque enim per ambitum latissimis est firmissima muris cum propugnaculis & aggeribus: densissimis deinde turribus a fundamentis erecta, angustisque ut supra munita fenestris, aqua ac terra tenus, cum defensorum habitaculis, paruis machinis ac sagittariis aequè dispositis, tanta firmitate, tam mitifica vtriusque fossae interstitii, habitationum dispositione ad peditatum omnem equitatumque continendum, ut dissoluere eam nec crebri arietum impulsus queant, nec metallica vis vlla machina possit diruere, incertumque munimentum loci huiusne totius, an pulchritudo plus admirationis apud homines sit habitura. Taceo sacras celebrisque Deo dicatas

dicatas aedes, praeterea fortunae fanum, scenam gallicam, ceterasque per te instauratas urbes, erecta oppida, constructas arces, sexcentaque id genus nomen tuum literis ostendentia. Qua una in re si te ceteris huiusce aetatis principibus conferamus & regibus, omni genere laudis excellere iure ipso praedicaberis: maxime quum haec quidem laus latissimis defixa radicibus innitatur, & solida adeo stabilisque sit, & infinita saecula duratura, ut nec vetustate corrupti possit, nec ex memoria hominum obliuione deleri. Quam laudabilis igitur & imitatione digna, tui & horum, quos modo diximus, principum vitae institutio, qui prima vitae tempora & media patriae, extrema vero sibi imperet, ut ipse leges monet, quae maiore annis ocio reddunt? Licini, Domitiani, Caesaris, & aliorum quorundam improbanda de testandaque, quos fortuna opibus, loco, imaginum domesticarum splendore ac dignitate ceteris praefecit, eorum vero ipsi vitio suo, libidine, ignauia, turpique ocio inquinati excidere? Ille enim literas, vomica, virus, ac pestem publicam appellare solitus erat: Alterum quum facies hominum, aut honesti cuiuspiam negotii aliquando odium occipisset, velletque illam expuere curam & sollicitudinem ex animo, & voluptate aliqua refici, in comitatum se intra regios parietes singulis diebus recipere, clausis foribus, nihil aliud amplius quam muscas captantem, acutissimoque stilo praefigentem accepimus. Sed origo illum rustica fors excusat: etsi enim ad caesareum usque nomen ascenderit, naturam tamen subrusticam & agrestem haudquam exuerat. Verum enim est illud Flacci, Fortuna non mutat genus. Huius vero tam foedo studio, tam abominandae occupationi, & sui principatus initiis, quibus is delectabatur aucupis, venia fortasse danda esset, modo temporis reliquum claris actionibus consumpsisset, nec exosum ex tetrifacioribus maiore odio, quam ex hoc ridiculo negotio nominandum se posteris praestitisset: Quid plura? Nullum denique Romanum fere Imperatorem, qui ceteris omnibus exemplo sit, praeter Cn. Marium unum, siue M. Marcellum huius egregiae literaturae expertes fuisse comperies, quique literarum studia, saltem praeter hunc unum, quem paulo ante diximus, Licinum non probarint, non admirati ac summo quodam studio profecuti sint. Obstrepant ut libet, & irrideant alii, nostri temporis duces, nostrique reges & principes, qui virtuti bellum ac literis indicunt, simulatoque contemptu vel ingenui tarditatem, vel segnitiam suam ac socordiam tegunt: Audacter tecum dixerim, Sigismunde, supellex regia & augusta, & ornamenta ducum, & principum erant olim, libri & literae. Unde illud Pisistrati probatur ab omnibus, qui Atheniensium tyrannus quum esset, hanc diuinam librorum suppellectilem ciuibus suis primus ad legendum inuulgasse, publiceque praebuisse dictus est: quos deinceps accuratius eorum numero ab Atheniensibus aucto, Xerxes Athenarum urbe potitus abstulit, asportarique iussit in Persas: quosque itidem multis post saeculis interiectis Seleucus rex hic & Nicanor dictus in Graeciam, inque ipsam Atheniensium urbem, uti condignum fuit, rursus censuit reportandos: increbuitque sic cura & voluptas quadam permultis cogendi in unum volumina diuersarum gentium diuersarumque artium, ut Alexander, & ei qui successere, in conficiendis bibliothecis animum intenderet. Sic magnus atque ingens postea librorum numerus, ac penè incredibilis in Aegypto conquisitus atque collectus est: ad

est: ad quadraginta enim, vel, ut, alibi reperio quadringenta, ut Orofio & Seneca septingenta ferme, ut Gellio & Amiano Marcellino placet, septingenta voluminum milia Ptolomaeis regibus, vigiliis interitis, composita bello priore Alexandrino, dum diripitur ciuitas, dictatore Caesare a militibus forte auxiliariis incensa classe, flamma parte urbis inuadente, qua tum singulare profecto monumetum curre studiumque maiorum condebatur, conflagrasse produnt: quod elegantiae regum curre opus egregium fuisse ait Linius, quem Seneca carpit: non id elegantiae curre regiae opus dicens, sed studiosae luxuriae, immo ne id quidem, sed se ipsum conquisitis spectaculis inaniter ostentatis, & Livi tamen dictum, & Ptolomaei factum utrumque forsitan regiae opes excusant, & in longum publicis usibus prospiciens primum, ac consulens immortalitati tantorum virorum, in hoc tamen certe laude dignissimus, quod sacras literas, non viles modo, sed necessarias summa diligentia atque impensa, per lectos ad tempus viros, in graecam linguam ex hebraeo fonte transfudit. Parem curam & studium cogendorum simul librorum secuti sunt ex ducibus primoribusque urbis Romae plures, eorumque primus Aemilius Paulus Imperator. Perse potentissimo Macedonum rege deuicto. Dehinc Lucullus e Pontica praeda: post hos Iulius Caesar dato M. Varoni negotio bibliothecas utriusque linguae quae maximas posset comparandi, dirigendi, publicandique. Probatur quoque in hoc Domitianus, qui liberalia studia licet imperii initio neglexerit, bibliothecas tamen incendio absumptas reparare curasset, exemplaribus vndique petitis missisque Alexandria, qui describerent, emendarerique. Tollitur in coelum praeter ceteris & Asinii Pollionis Romae simile inuentum, qui primus bibliothecas graecas simul atque latinas additis autorum imaginibus dicendo ingenia hominum, R. P. fecit: quae an priores & maiore librorum copia inibi fuerint, an Alexandriae & Pergami, qui bibliothecas magno certamine instituere, non facile dixerim. De priuatis ausim dicere, non regios huiusmodi apparatus, sed alios aequantibus facile vel superantibus. Sereno quidem Samonico, ingenti doctrina viro, sed maiore cura pulcherrimarum literarum multorumque voluminum, duo & sexaginta milia librorum fuisse legimus: quos omnes Gordiano iuniori, cuius patri fuisset amicissimus, ille moriens reliquit: nobilem sane thesaurum, & preclaram, generosi animi & humani generis hereditatem. Hanc igitur graecarum ac latinarum literarum copiam diuinamque librorum suppellectilem atque peritiam, tanquam maximum absolutissimumque mortalibus bonum, summo opere perquirendam in deliciis habendam futuris ducibus ac imperatoribus censeo. interdumque Corn. Celsus assentire cogor, qui ait summum bonum sapientiam: summum autem malum, dolorem corporis: quoniam nec eius ratio mihi videatur absurda. Nam quoniam duabus, inquit, partibus constamus, animo scilicet & corpore: quarum prior, melior: deterius corpus est: summum bonum est, melioris partis optimum: summum autem malum est, pessimum deterioris. Est autem optimum in animo sapientia, est in corpore pessimum dolor: ut igitur summum malum dolere, sic summum hominis bonum sapere, ut opinor, sine ulla dubitatione concluditur: quod si qui illam assequi poterunt, non ad ostentationem, sed ad decus, dignitatem, ad commodum ac patrie utilitatem, hi mihi videntur felicitatem ac

tem ac beatitudinem facile posse contingere. Alia enim bona humana si cum hoc cōferantur, parua ea sunt quidem & exigua, & ab huius quam longissime dignitate praestantiaque remota. Praclarum quiddam scio dices Sigismunde, est multis imperio eminere, sed speciosa magis quam tranquilla imperii facies est, & qua nulla curiosior, nulla minus liberatissimo nulla magis serua, ut Seneca placet, conditio est. Gladiis enim ceruicibus appendentibus imminent hasta vndique & spicula, ipsi custodes timentur & comites, nihil non ausuri, ira illos, vel inopia, vel avaritia militari ad quauis facinora facile irritante. Sic Pertinax non ab alio quam a suis militibus interfectus est: sic postmodum duo Maximini pater & filius: sic Balbinus & Maximus: sic Probus dux clarissimus: sic Gratianus & Valentinianus iunior optimi fratres: ille a suis legionibus, hic a suo comite proditus: sic innumerae alii a suis hostibus inuicti, suis exercitibus perierunt: & quos milites socios ac comites appellabant, inuenere carnifices. Adde quod omnis aetas in imperio reprehenditur: senex enim quisque inhabilis videtur, iuueni quoque additur & furor. Pulchra est generis dignitas, sed quid aliud quam quaedam ex progenitorum meritis proueniens laus videtur & pretiosa diuitiae, sed externa rapacis fortunae munera, quae dum quaruntur eruciant: parta, oblectando molliunt, cupidinemque succendunt: quae illa pro sua libidine perturbat atque permiscet, cui videtur tradit, aufert habentibus: & rursus quod visum fuerit, non sperantibus reddit, eorumque bonos simul & malos sine villo discrimine atque delectu participes fieri sinit. Illustrissima rerumque omnium blandissima est gloria, sed instabilis & periculis multis obnoxia, utpote quae sapientius fortunae quam virtutis est beneficium: quae & nihil inanis esse Theophrastus dixit, nihil perniciosius Satyricus: patriam namque obruit olim Gloria paucorum, et laudis titulusque cupido. Formae dignitas grata est, sed vel fragile bonum, vel nulla potentia formae est, inquit Naso, quam & alienum quoque bonum Bion, deceptionem tacitam Theophrastus, modici vero temporis tyrannidem appellauit Socrates, naturae privilegium Plato, regnum solitarium Carneades, eburneum detrimentum Theocritus, vitae flosculum celeriter decidetum Satyricus, festinat, inquit, decurrere velox Flosculus anguste miscereque breuissima vitae Portio, dum bibimus, dum ferta, vnguenta, puellas. Poscimus, obrepit non intellecta senectus. Iocunda valetudo, sed inconsulta iocunditas, quae negligentes & incautos ferre soleat possessores, & per sepe morbos accersere, quos mala valetudinis intentio declinasset. Optabile robur: at nulla tantum corporis vires, quae vel labore immodico, vel morbo acris, vel cuncta rodente senio non frangantur, non consciantur. Sic Herculem dormitorem gentium ab hominibus inuictum, vis latentis mali vicit. Sic Milonem Crotoniensem athletam illustrem patulis in parte media hirsens ramis arbor una detinuit, dilacerandumque hominem sensu prehaui. Literarum autem & humanarum rerum disciplina cum virtute coniuncta, haec omnia declinare & effugere posse videtur incommoda. Hanc enim non casus, nec fortuna violare, nec columbia auferre, nec morbus corrumpere, nec ferrum minuere, nec labefactare senectus potest: immo quum cetera temporis cedant, sola haec literarum monumenta temporis diuturnitate pubescunt.

ROBERTI VALTVRII

DE RE MILITARI LIBER SECVNDVS.

Quod maximos huic disciplina fructus afferat philosophiæ & historiarum cognitio, quodq; maximi duces historiam scripsere.

Uita igitur literarum studia quum sint, vt antè diximus, Imperator inuicte Sigismunde Pandulphæ, quæ summum decus & ornamentum ducibus queant afferre, erit & in re hac illa præpollens philosophiæ tum historiarum omnis æui summopere peroptanda cognitio: nam quicq; docti & excellētes viri qui vīquā sunt grauius ac peritè locuti, omnem viuendi rationē ita distribuūt, vt pars altera sit in præceptis & institutis, pars altera in historiis collocata. Illa enim viuendi rationem & legem quum præ se ferat tradatque hominū officia, quid sit honestū, quid turpe, quid vtile, quid quemq; deceat, quid non, & cætera quidem acri ingenio excogitata in medium afferat, cum tamen per sese explicantur, segnius legentium animos iritant, faciūque quodammodo incredibilia iudicantur: vbi verò præclara rerum ac temporum testis accedit historia, faces quasdam ac stimulos sic cōparat, vt obscurum haud sit mētes hominum ita tepefcentium, clarissimorum iacinarum memoria ad gloriæ et immortalitatis studiū vehementer accendi: quod genus Pythagoræ, Democriti, Platonis, & Aristotelis, cæterorūque philosophorum præcepta iubent, vt acerbissimos cruciatus, & maxima vitæ discrimina ineamus, vt fidē iureiurando hostibus datam non fallamus, vt coniunctiones pactiōesque bellicas & hostiles non perturbemus, eorum quidem probabitur oratio, ad rem autē proficiscētibus torpebit animus, perhorrescet cadētque: quod si L. Bruti facinus in expellendo Tarquinio, aut Scipionis Nasicæ inuicti animi magnitudinem & robur contra Tyberium Gracchum, aut M. Attilium Regulum, Cassium Scæuam Centurionem, Attilium militem, aut L. Sicinium Dentatum, plebium Tribunum, vel Cynegirum quempiam ex historiarū monumentis quasi testes adduxeris, quis est adeo vecors, adeo exanimis, vt eorum exemplis non excitetur, non animetur, nō impellatur ad patriæ incolumitatem, ad sui suiūque salutem vindicandam, cōseruandam, discrimina mortēsque pro nihilo ducat. Sic enim Mylciadis trophæa somnos eripuisse Themistocli, sic alii sunt ad imitandos præstantissimos duces Alexādros, Scipiones, Fabios, Catones, Regulos, Cursores, Valerios, Marcellos, Aemilios, Cæsares deniq; ac reliquos innumera biles crebro rumore virtutum suarum incredibili ardore cōpulsi. Porro si aliam historiæ vim libet inspicere, reperiemus eā non minimam nec mediocrem ducibus in consultando auctoritatē, & in gerēdo peritiā accommodare posse: quod si veterum res gestas memoria repetamus, inueniamusque maximas res publicas, præcellētissima regna, potentissimos diuersarum gentium populos, grauissimo senum adoleuisse floruisseque consilio, q̄ hi temporū diuturnitate, multarū gentiū vertigine & experiētia multa scisse, permulta vidisse crederentur,

rentur, quanti faciemus totius antiquitatis studiosos homines atq; peritos, quibus non vnius senatus & imperii, neq; vnius ætatis, sed omnium penē gentium omniumq; sæculorum res, visæ cognitæq; sint: quæ omnia Cicero noster historiā describens, paucis & his quidem verbis expressit, Historia est testis temporum, lux veritatis, memoriæ vitæ, magistra vitæ, nuncia vetustatis. Ex qua descriptione, temporum rationes, hominum res gestas, vniuscuiusque vitam, naturam, formam, cogitatus, consilia, mores, naturæ in solita opera, fortunæque insperatos euentus accipies: hac in re aderit quoque scriptorum genus, quasi castrense, egregium sanē atque præcellēs, quos ad pacis vsum bellique tempora legere atq; manu versare operæ pretium sit: Verum apud exteros quidem Herodotus ille imprimis atque Thucydides: ille enim Persico bello merens, quo tempore Xerxes in Græciam duxit exercitum, quātum hoc dicēdi genere valuerit, eius historia elegantissimè scripta declarat. Hic verò non secus cum in re bellica aliquandiu versatus esset, tandem se contulit ad scribendam historiā, in qua ita clauit, vt cum eius fama in bello non obscura esset, maiorem ex eo studio q̄ ex armis sibi laudem et gloriā cōpararet. Idem etiam de Timotheo Cononis filio liceret dicere, qui quū summus Imperator fuisset, elegantissimè perscripsit historiā, & quod magis scio admirabere, si Probum non legeris, Hannibal Pænorū dux inclytus, tot tantisq; bellis implicitus, de Cn. Manilii Volonis rebus in Asia gestis nonnulla ocii, solitudinis, & ingenii sui Græcis literis monumenta reliquit. Iosephus hebræus genere, & Galileorum dux à Vespasiano captus, Titōque filio eius relictus, Hierosolymis Romā veniens, nōne bellum quod cum Romanis gessere Iudæi omnium maximum atrocissimūque, septē libris digestum, patri filiōque imperatoribus obtulit, statuamque promeruit: Mitto alios antiquitatum libros ab exordio mūdi ad quartūdecimū vsque Domitiani Cæsaris annum, ab eo quoq; quorundam sententia ita vti sunt apud nos latinis literis & orationis venustate conscriptos: sunt qui eum scripsisse literis Græcis putēt, postea verò in Latinū versos illos è Græco, quidam à Ruffino Aquilegiēsi, alii que ab aliis traductos malint. Ex nostris quoque ducibus nonnullis cum militassent, hoc idē quod externis propositum fuit, vt nec in armis ætatem totam contererent, verum ab negotio castrensi ad historicum ocium, & ab historico ad castrense aliquando se mutuò conferrent. Vnde M. Porcius Cato quem honoris ac differentia causa, modò priscum, modò superiorem, aliquando maiorem, sepe familiæ Porciæ principem, plerumque Censorinum docti vocant, Originum libros scripsit, egregium quidē opus atque diffusum, & in quo si vsquam alibi historiæ plurimæ & antiquitatis monumenta extant, eiusce rei septē sunt libri cōscripti, sed primus quæ sint Romanis à regibus res gestæ cōtinet, secūsus et tertius cuiusque ciuitatis Italica cōditorē, ortū & originem, quā ob rem Originum libros inscripsisse visus est: quartus bellum primum Carthaginense, quintus secundum, terribile atque memorandū, quod Hannibale duce cum Po. Ro Carthago subiit. Quæ autem sunt eo superstite bella deinde confecta, sextus & septimus vsque ad præturam Sergii Galbæ referunt, expositis etiam in Italia & Hispania, quæ aut essent aut viderētur admiratione.

ratione dignissima. Nobilem deinde ducem Q. Fabium, qui etiam romane historie scriptor est, & cuius orationis Thucydidis orationibus q̄ similes fu-
 176 isse asserunt, miris in cœlum laudibus superior tollit etas, quanquàm ex pictura
 magis, q̄ ex literatura nomen inuenerit. Consimili ratione Syllam Luculli res
 clarissimè gestas, memoriæ hominum demandantem accepimus, & ad eum ip-
 sum qui commentariis maiore quodam orationis cultu & splendore eam ip-
 sam historiam expolire potuisset. Magna etiam huiusce rei D. Iulii Cæsaris
 inter cæteros acta cura est, in scribendis siquidem Gallici civilisq̄ belli Pompe-
 iani commentariis (sic enim libros suos appellauit) hanc diligētiam adhibuit,
 vt singulis libris singulorum annorū res gestas colligeret: libros igitur septem
 de bello Gallico, & tres de civili Pompeiano scripsit, superioribus autem octa-
 uum post eum necatum addidit Hirtius. Is namque libro vno quæ deerant de
 bello Gallico ad finē cum integritate suppleuit: postremò libri sunt tres de A-
 lexandrino, de Africano, de Hispaniensi bello scripti, horum auctorem Sue-
 tonius qui antiquus & nobilis est scriptor, esse incertum refert, quod eos scri-
 ptos alii ab Hirtio, alii ab Oppio esse putent: Hirtius autem in suo octauo qui
 est, vt dixi, de bello Gallico ita præfatur, quod isti etiam tres de bellis quæ in A-
 lexandria deinde gessit Cæsar scripti ab eo haud dubiè videantur: quæ hoc in
 loco à me dicta sint vt vera, ac testimonio Hirtii & Suetonii approbantur, in-
 scriptiones tamen solent (memini) quædā haud minus falsæ q̄ variæ inueniri,
 q̄ aliqui Iulio Cæsari, quidam Iulio Cæso, nonnulli Hirtio, multi Suetonio nō
 istos aut illos modò, sed quos nominaui libros omnes de Cæsaris gestis (sunt e-
 nim numero quatuor & decem) inscribant: sed vt libet disponant illi, Hirtium
 nos ac Suetonium secuti sumus. Eadem Cæsariana tempestate Asinius Pollio,
 Dalmatico triumpho etiam insignis prætermittendus non videtur: et quāquàm
 eloquentiæ suæ nulla supersint monumenea, eum tamen historiarum scripto-
 rem nobilissimum fuisse memoriæ proditum est. Marcus autem Varro quem
 etiam militasse constat, quantum hoc studio Romanis rebus profuerit, de tem-
 porum descriptionibus, de patriæ ætate libri ab eo accuratissimè scripti clarè
 testantur. Quid Cicero noster, orator amplissimus & Imperator? nōne cum
 militasset, hoc literarum genus ita excoluit, vt de tēporibus suis scripserit, to-
 tāmque Cyri historiam à Xenophonte conscriptam legendo contriuerit pari-
 ter & excusserit: annales etiam ab eo esse conscriptos atque de Cosmographia
 libros Prisc. Cæsariensis refert, & fragmētū adhuc superest. Fuerunt & alii præ-
 ter hos Romanorum Augusti, maximi ac nobilissimi principes ducēsq̄, orbis
 ac rerum summam adepti, hoc scribendi munus minimè aspernati, Octauius
 Augustus imprimis & Claudius: ille enim rerum à se gestarum libros tres
 ac decem cum esset in Hispania Cantabrico tenus bello edidit, hic verò histo-
 riam Tito Liuiο hortante in adolescentia, Sulpitio verò adiuuante aggressus
 est: in principatu etiam suo plurima cum literis huiusmodi cōplexus fuerit hi-
 storiciæque suæ initium sumpserit, post cēdem obitūque Cæsaris dictatoris, pri-
 oris materiæ duos, posterioris vnum & quadraginta libros reliquit. Huius etiā
 literariæ & historiciæ famæ tā cupidum Hadrianum fuisse nouimus, vt rerum
 suarum

suarum volumina notauerit, familiaribus libertisq̄ suis nominibus eorum in-
 scriptis inuulganda contulerit. Gordianus deniq̄ senior, panegyricum siue lau-
 des Antoninorum omnium qui superiori tempore fuerant, oratione soluta cō-
 gessit in libros, & etiā Antoninados, hoc est, Antonini Pii & Antonini Mar-
 ci elegantissimis versibus in triginta libris vitam illorum & bella publicè pri-
 uatimq̄ gesta perscripsit. Taceo alios innumeros rerum gestarum auctores, sine
 quibus præclara superioris temporis vtriusq̄ linguæ regum & ducum acta, aut
 penè deperissent, aut essent in tenebris perpetua obliuione sepulta: vtq̄ ad vrbi-
 um iam maximarum nomina conuertatur oratio, nōne suo iam igne cōsum-
 ptum esset Ilion? Nū cōsumptæ Thebæ? Num Micenæ? Lacedæmon? Athenæ?
 Num Corinthus, Carthaginis Byrsa, ac veteris mœnia Babylonis? Quid Ro-
 ma denique ipsa, vnica quondam mundi gloria, ac clarorū tot virorū patria &
 domicilium? nihil profectò, nisi & Græcis & Latinis rerum gestarū scriptioni-
 bus suscitaretur: hac enim re vna muti loquuntur, absentes adsunt, mortui vi-
 uunt. Mortuorum enim vita (vt inquit Cicero) in viuorum memoria consistit:
 quò fit, vt res ab nostra ætate memoriæque remotas melius cognoscamus, si mo-
 do sint clari auctoribus illustratæ, q̄ quæ recētior dies attulit: cū qui ne vnquā
 urbem viderint, illustres tamen Romanos resque eorum magnificè gestas ita
 norint, vt res omnis penè longe melius, quā qui à multis sæculis citra inde ori-
 undi sunt, cognouisse videatur. Postremò ad ea quæ adeunda ineundaque sunt
 locorū genera, nihil conducibilius q̄ regionū terrestriū aut maritimarū sciētia,
 cum non solū agros, sylvas, nemora, saltus, montes, flumina, lacus, stagna, por-
 tus, & maria, sed tot oras orbis & vrbes, sparsaq̄ imperia, et populorū dissonas
 dissidētesq̄ linguas ita describit, vt nō tā ore ac mēte q̄ oculis legere te reputes.
 Quocirca et præclarū (vt inquit Flaccus) et vtile nobis exēplar pposuit Vlyxes
 Qui domitor Troiæ, multorum prouidus vrbes,
 Et mores hominum inspexit, latūque per æquor.
 Dum sibi dum sociis reditum parat, aspera multa
 Pertulit, aduersis rerum immerfabilis vndis.
 Illud quoq̄ in eodem genere Alexandri Cæs. institutum sæpenumero scitū et
 memoratu dignum mihi videri solet, qui sapientes obeundis in rebus cōsiliari-
 os historicos cōsulebat, & milites veteres & benemeritos ac locorū gnaros, vt si
 quid huiusmodi superiori etate bene actū esset, vel vsu pbarer, vel melius ac
 prudentius cerneret. Præclarum & illud quoq̄ Demetrii Phalerii, Ptolemeum
 Aegyptium admonentis, vt libros in quibus iusti regis officia & illustriū prin-
 cipum vitæ ac mores literis demādati essent, & studiosè legeret, & de manibus
 nunq̄ emitteret. Huic cōsentaneū non minus est, quod à Scipione Africano
 diuino homine obseruatū inuenimus, qui nō tantū studii operaq̄ Xenophon-
 tis lectioni, in qua Cyri vita cōtineri dicebatur, impendisset, ni bello vel pace
 existimasset eam sibi lectionem plurimū pfuturā: nec Cato ille Priscus aliam
 ob causam manu se sua nato res gestas maiusculis literis exarasse testatur, nisi
 vt domi maiorum virtutis simulacra filio vsui forēt et adiūmēto. Quæ cū ita
 sint, egregiū sanè consummatūq̄ belli ducē neminem esse posse arbitramur,
 B iii qui non

qui non harum rerū cognitione & doctrina ad ea quæ sibi proposita sunt munera tractanda instructus atque ornatus accesserit, qui non ea quæ de bonis rebus & malis, de contemnenda pecunia, gloria propaganda, frangendis cupiditatibus, conformandis hominum moribus, excipiendis periculis ac morte, pro honestate appetenda, sapientissimi viri maiores nostri monumentis suis scripta nobis reliquerunt, non modo audierit, legerit, versauerit, verū etiam in his exercuerit se diutius, & earū exempla ab omni memoria antiquitatis cognouerit, cognitaque tenuerit, nō minora denique priuatim publicēque Pythagorā, Democritum, Zenonem, Chrysippū, Platonē, Aristotelem, Liuium, Sallustium, Herodotum, Thucydidem, Ephorum, Theopompum, ceterosque sapientes egisse asserentes, q̄ si duxisset exercitus, gessissent honores, leges tulissent, nec solum palmas & coronas his tribui oportere, sed etiam decerni triūphos & inter deorum sedes eos dicandos iudicare.

De Eloquentia quantumque huic ipsa rei conducatur.

Cap. I.

Diicienda est huic, ni fallimur, illa quæ recte à præclaro poeta flexanima dicta est omnium regina rerum oratio, hac quam modo diximus historia famosior multo & illustrior. Sed cum duplex sit orationis ratio, & in altera sermo sit, in altera cōtentio, non est id quidem dubium quin orationis contentio maiorem vim habeat ad gloriā: ea est enim quam eloquentiam dicimus. Sed tamen difficile dictū, quantopere cōciliet animos comitas affabilitasque sermonis. Extant epistolę Philippi ad Alexandrū, Antipatris ad Cassandrum, & Antigoni ad Philippum filium, quibus præcipiunt ut oratione benigna multitudinis animos ad beniuolentiam alliciant, militesque blando appellando sermone deliniant. Quę autem in multitudine cū contentione habetur oratio, ea sepe vniuersam ita excitat gloriā, ut flagrātes cupiditate animi ab improbitate, avaritia, luxuria, ignauia, desidia, flagitio deterreantur. Remissi vero atque languentes metuque abiecti, ad virtutem, dignitatem, decus, ac gloriā excitentur, inducanturque in spem cogitationemque meliorem: quę singula licet nisi ab his qui naturas hominū vimque omnem humanitatis causasque eas, quibus mentes aut incitātur aut reflectūtur, quos philosophos esse nouimus, & quibus hi loci potissime debentur, prospiciantur: tamen nescio quo pacto & ira & misericordia omnisque animi fuscitatio in potestate est oratorum: quorum fœlicem ac beatam eloquentiā ab omni populo fuisse spectatam, & veluti numen quoddam celebratam nō ambigimus, quum neque nos lateat ab ea quam sæpe tyrānos vrbibus eiectos atque sublatos, sedatas discordias, mitigatam inuidiam, turbulentos ac seditiosos ciues oppressos, plurimos ad honores ac imperia magna prouectos, plurimāsque partas vrbes, quæ ita fuisse superiorū tēporū demonstrat euentus, et clarissimorū virorū illustriūq̄ rerū publicarū testatur exēpla: atq̄ ut à nostris his in rebus qui multū valere nostra fidē sumat oratio: q̄s dubitat aliter hac comitate et sermonis affabilitate militariq̄ faciūdia et bellis accommodata fieri potuisse, quod à L. Bruto, spectata nobilitatis virū factū esse scimus, qui potētissimū regē expulerit, ciuitatēq̄ ppetuo iugo liberarit, Paulo etiā post reges exactos, q̄s nescit hac ipsa oratione

one

one plebē armatā, variis stimulata iniuriis, & à patribus dissidētē ppe ripā Anienis fluminis, eūq̄ mōtē q̄ facer dicitur, siue cuius Piso testatur Auētinū occupāte, Menenū Agrippā gravē ea tēpestāte virū dicendo sedasset possumus Appiū Claudiū aplissimū virū senectute ac oculorū orbitate cōfectū his anumerare, q̄ à filiis lectica per forū deuectus in curiā, his auditis quę in senatu & præclare & humaniter à Cynea dicta erāt, quū & liberationē captiuorū, & auxiliū ad subigendā Italiā Po. Ro. Pyrrhus offerret, ac pro his nihil aliud quā amicitia sibi Tarentinisq̄ securitatem postularer, pluribus ad eā rem inclinantibus, magnifica oratione auctor fuit, ut eiusmodi pacis quæ plurimum turpitudinis & insidiarum habitura erat, fœdus nullo pacto reciperent. Possumus merito M. Tullium Ciceronem sermonis & contentionis præstantia omnipotentē dicere, qui Verrem audacissimū hominem scelestūq̄ criminibus suis oppressit, & ferocissimis septem armis, nihilq̄ non ausurum Catilinam inernis exterruit, ac de incendio vrbis & ciuiū sanguine cogitantem trulit in exilium: qui metenia Romana, tecta, tēpla, Capitoli arcem, bonorum lares, totum deniq̄ corpus imperii impendenti iam præripuit ruinā: quo merito primus omnium (ut inquit Plinius) parens patriæ appellatus, ut qui primus in toga triumphum linguāq̄ lauream meruit, facundia literatū nq̄ Latinarū æquē parens, omnium triumphorum lauream adeptus maiorem, quāto plus est ingenii Romani terminos in tantum promouisse q̄ imperiū. Addidit etiam Casarem dictatorem ipsius quondam Ciceronis hostem de eo taba scripsisse, ex rebus inimicitia si dem sibi sumens, qui & ipse quantum militari valuerit eloquentia, nemini mediocriter etiam erudito ambigendum esse cēleo: quippe qui aut disertissimos dicendi artifices æquauit, aut excessit eloquio: accusator namq̄ Dolobelle plus q̄ militare sit munus, summi oratoris officium impleuit: in qua quidem accusatione extorqueri sibi causam optimam L. Corra patrocinio questus est, quo verbo facundie vim expressit, ut Valerio videtur. Nimirum verbum extorqueri hanc vim habet, ut reus ille nō ex facili, sed ex arctissimo quidem indissolubiliq̄ laqueo verbi, vbi Casareo eloquio victus erat, præreptus videretur, postquā accusationem (ut Suetonius inquit) haud dubie principibus patronis annumeratus est. Enumerare possem quibus præliis eius oratio ita militum animos incenderit, ut periculi omnis immemores, lati etiam & exultātes in ferrū ruerent, quas ingentis exercitus seditiones compresserit, quot armorum milia solus & inermis oratione terruerit, vsque adeo ut ad nutum perorantis inuēti sint, & qui colla porrigerent, & qui ferirent: qui verō gemeret nemo, nisi narratio longior foret. Nec Augustum inter multa animi ingeniiq̄ sui bona ab huius, quā modo diximus, paternæ eloquentiæ studiis abhorrentem nouimus. Nā ut de illo scriptum est, genus loquendi secutus elegans & tēperatū, præcipuā curā duxit, sensū animi quā aptissimē exprimere, & amicos nr̄is verba insolita & obscura captantes, & hostem increpuit, ut insanū, ea scribentem quæ admirationis plus quā intelligentiæ allatura essent animis audiētū. Nec est mihi de eloquentia clarorum ducū scribenti Asinius ipse Pollio silētio obruendus, quem (ut appareat suum cuiq̄ iudicium fore) medium inter duos eloquentissimos

tiffimos Latinorum, M. Tullium & T. Liuium Seneca cōstituit, ita non spernendus auctor. Tres enim vult esse eloquentiæ principes, quos in epistola quadam videtur omnibus præferre, secundum faciens Pollionem, cuius orationem Ciceronianæ dissimilem, salebrofam, & exilientē dicit, & ubi minimē expectes relicturam. Si verò Portii Catonis quispiam quærit eloquentiam in orāda causa, oratoriæ artis magnum ea ætate decus illi partum dices: quippe qui omnis generis eloquentiæ eius orationes tam multas pro se, pro aliis, & in alios egerit, sicq; perorauerit, ut nō ab re Romanus in vrbe Demosthenes diceretur: id etiā ubi nactus præ cæteris, ut eius propriū sit quater et quadragies causam dixisse, nec quemq; sæpius odio & inimicorum simultate petum, ac semper inuictum & absolutum: cuius eloquentiæ vim atq; naturam quum ipse probē nosset, ac iuuentutem hortaretur ad audacter pugnandum, asserebat verbo magis quā enſe, & voce quā manu, plarumq; eueri & cōsternari hostes solere. Excellētem & egregiam quoq; L. Crassi faciendā si aliunde nesciremus, hinc liceret intelligere, quod in libris de oratore M. Cicero mortē eius magnificentissimē deplorans, omnes illum semper eloquentia, paucis verò ante obitum diebus sese etiam vicisse commemorat. Certatim quoq; secum eloquentiæ studiosos ad eū locum, quem nouissimē pedibus ille calcauerat, post ipsius mortem rediisse, captus dulcedine & recordatione sermonis, quē ex eo nuper audierat, & velut iterum auditurum. Addit etiam id vni Crasso singulariter cōtingisse, ut quotiens peroraret, toties solito altius ac sine exemplo locutus videretur. Enimvero quia fama huius aliquando apud vulgus ignotior est, non alienū existimauī duo etiam M. Tullii dicta subiicere, quibus de hac re præ cūctis fides habēda est. Nanque apud eum ita scriptum iuuenio, Crasso dicēte, nemo tam arrogans qui similiter se vnquam dicturum esse consideret: & iterum, omnibus auditis oratoribus, sine vlla dubitatione sic statuo & iudico, neminem omnium tot & tanta quanta sint in Crasso habuisse ornamenta dicēdi. Idem de M. Antonio testis adest. Siquidem cū quodam in loco de hoc dēq; superiore simul loquens dixerit fuisse vtrumq; tū studio & ingenio & doctrina præstātem omnibus, tum in suo genere perfectum, ut neq; in Antonio deesset ornatus orationis, neq; in Crasso redundaret, alio tamen loco omnium quos ipse audisset eloquentissimum ait Antonium, quasi de industria dubium relinquens, quō tātarum laudum stateram potissimum inclinaret. Verū fama huius vulgatio vi-detur, cui multū adiecit nouissimus dies, quo migravit ē vita: in illa enim tēpestate Mariana, ubi nullus misericordiæ portus erat, iussi scelerū ministri Antonium trucidare, ubi domum eius peruenere, Antonium intuētes, ac alium alius ad cadē hortaretur pramitteretq; tanta fuit oris illius dulcedo, sed quādā persuadendi dea potius, ut loqui quum inciperet, milites omnes præter vnum Annium eius oratione delinīti, districtos iam & vibratos gladios incruētos virginis redderent, ac à summo furore protinus ad summam misericordiam conciderent. Huius est etiam ille ad persuadendū efficax actus orationis, cuius in Oratore suo aliūq; in locis meminit Cicero: cum enim M. Aquiliū qui cōsul fuerat & dux apud senatum & populum clarus, omni tandem honore spolia-

tum

tum & ad extrema fallacis fortunę præcipitatum senem in capitali causa defenderet, in medio orationis ardore & deformen squalentēque reum sustulit, putrēque eius discindens tunicam, ac generosi quondam tunc miserandi pectoris cicatrices iudicibus ostēans, simulq; ad C. Mariū qui inter astātes erat versus, & ut collegæ dudum miseretur multis cum lachrymis ostentās, misericordiam omnium concitauit: utq; ad exteros prolatur oratio, quibus cārere in hoc quidem sermonis genere non possumus, occurrit nunc qui primas militaris huius eloquentiæ partes sibi vendicat Pisistratus, quem rara quadam eloquentia florentem Atheniensibus imperitasse patientibus, atq; vltro ei deferentibus imperium cōstat: quod ne magis obliuione quā iudicio factum existimetur, ex eo coniici potest, maxime quum Solon orientem Pisistrati tyrannidem multo antē prospiciēs, euocata concione, pfectus in publicū, lorica armatus & clypeo, insidias & improbos conatus eius aperuisset: neq; solū orientem, verū quum relicta patria depositis ante curiā armis in Aegyptum indignābū-dus nauigasset, atq; inde Cyprū profectus, post ad Cræsum perueniēs, atq; inde in Ciliciam Pisistratū in tyrānide perseuerātem didicisset, eos rursus per epistolam sic monuit, Siquidem per vestram vecordiam dira toleratis, nihil in hac parte diis acceptum referatis: ipsi enim vobis horum causa estis, qui pignora ut duram seruitutem pateremini dedistis: vestrum verò vnusquisque vulpis vestigiis incedit, omnibus autem leuis & stolidā mens est: quippe viri linguam sermonemq; varium & plenum astu & fallacia attenditis, rerum exitum considerare nescitis. Huius quoque tyrannidis & eloquentiæ successor Pericles dicendo tam similis fuit, ut qui hunc audirent, illum se audire arbitrarentur, si modo vnquam eum audire contigisset: hoc tamen iste præstantior, quod alter eloquentiam armis adiuuerat: huic eloquētia sola satis fuit ad imperiū, quod & diuturnum gessit & magnificum. Quadraginta enim annos rempub. tenuit, eodēque tempore & vrbani rebus præfuit & bellicis inermis ipse. Sed tamē armata fultus eloquentia, dictū mirabile, ut quum aduersus omnium salutem diceret, cum voluptate summa omnium audiretur. Quid Alcibiades Clineq; filius, Atheniēsiū & ipse Imperator summus mari ac terra, nōne tanta eloquentia præstitisse, ad tantāq; rei militaris gloriam peruenisse perhibetur, ut vtrāq; in illo duce laus de excellētia certare videatur? qui quod ad reliquos attinet tātū dicendo valuit, ut nemo ei dicendo posset resistere. Hanc itidē oris orationisq; vim atq; potentiam apud Homericū Nestorem, veluti quodam ingenti speculo clarius licet inspicere: nam quū duo totius exercitus columina dissiderēt, Agamemnon regno pollens, & Achilles potens bello, desideratur vir cuius ore melle dulciōr proflueret oratio, & peritia multa memoratus, qui Atride superbiam sedet, Pelide ferociam compescat, atq; eos auctoritate auertat, exemplis moneat, oratione permulceat. Similiter apud eundem poētā, quum in concilio Græcorum Agamemnō sopitis summo membris, quod de instruēdo prælio viderat, efferret in medium. Nestor fidem relatis concilians, exercitui non minus eloquentia, q̄ reliqua omnis multitudo ferro & viribus fuit adiūmēto. Eadem ratione dux ille inclytus Græciē non tantū, immo nunquam (si Cice-

roni

137
roni credimus) optabat vt Aiakis similes haberet milites, sed vt sapientes similes Nestoris. Quod si sibi concederetur, non dubitat quin breui tempore Troia foret peritura. Adhec etiā accedit Socraticus ille Xenophō, qui optimum dicebat vel tribunos vel equitū praefectos eloquētia praestātes parare, vel oratores idoneos in cōcionibus castrensibus adhibere, qui equitibus peditibūsq; vi orationis & copia terrorē incutiant, metu quō meliores fiant: sedent etiam & ad trāquilliozem partem traducant, si quando temere cōcitati fuerint: nec aliam ob rem deniq; Pyrrhus ille sapiētissimus rex & Imperator dicere solitus est, Plures à Cynnea vrbs, quā ab se armis vrbes esse partas: nisi q; omnia Euripidis sententia conficit oratio, quē haud hostile ferrum conficere potest.

De poetis, qui fructus ex eis, & qui audiendi, quique repudiandi sint.

CAP. II.

Cumque finitimi sint oratoribus Poētæ regesq; superiori tempore & inclyti duces quum bellum inituri essent, sacra Musis de more antēperfoluerent, vtpote quæ disciplinæ iudiciorumq; meminissent, quo & faciles ac promptę periculis adessent, & facinora præliantium memoratu digna redderentur: eos audiendos legendosq; quum inhæreant penitus mentibus esse operepretium arbitramur: maximē quum magnam speciem doctrinæ atq; sapientię præ se ferant: Cæterum hi quum multiformes variisq; sint, vt Tragici, Comici, Epici, Melici, & Iambici, ac Dithyrābici, apudq; alios poetarū alii cēforia notatione digni, alii habeantur in prætio, vt facile fecerni possit ex his qui lectione nostra digni quīue exigendi sint, diuisionis gradibus explicandum est. Poētæ itaque omnes aut tantū conciliandæ auribus voluptatis aut orationis quoque ad meliores vitę vias gratia fabulas finxere, auditū imprimis mulcēt: veluti scenici, de quibus nihil aliud est, quod dixerim in præsentia, quā q; Romani veteres apud quos nunq; Tragœdiæ siue Cœdię probare sua in Scenis ac Theatris flagitia potuissent, eos nō admissuri fuerāt nisi consuetudo vitę pateretur, à rebus diuinis Liberi patris, Apollinisq; sūpto principio: ab his enim Tragœdia & Comœdia sumpserūt exordiū, dictæque Tragœdia proinde eodem nomine quo sacer hymnus Liberi patris, cū hymnus ille fortia facta & laudes Liberi patris cōcinebat: ita & hæc Tragœdia nō nisi magnorum & fortium virorum vitia reprehendebat, vel ex vocis vastitate nominata quę concavis repercussionibus roborata, talem sonum videtur efficere, vt penē ab homine non videatur exire: erigitur autē in hircinos pedes, quia si quis inter pastores tali voce placuisset, capri munere donabatur: vel q; hyrcō ornabatur inter alia præmia eius carminis scriptor: vel quia corium hirci plenum musto solenne præmium cantoribus erat: vel q; ora sua fecibus perlinebāt Scenici, ante vsum personarū ab Aeschilo repertum, fex enim gręcē dicitur *ῥῆξ*: & his quidem causis Tragœdię nomen inuentum. Simili modo quū post longo tempore Apollini Nomio vel Aristeo, id est, pastorū vicinorūue præsidio deo sacra & ludi inuenti celebrarentur circum Atticę pagos & vicos & villas, & compita vbi rustici gestiētes humanos actus letissimis carminibus irridebāt, sacer hymnus Apollinis cātus esset, q; Comœdia dicebatur, vt opinor à pagis & cantilena composito nomine: vel à Græco quod est comessatum ire cātantes consuetum

consuetum est ibi quoq; sicut in sacris Liberi reprehensoria carmina recitari, sed quæ non reprehenderent, nisi vitia agricolarum & medicorum hominum, quorum ille erat conuentus maximē apud Græcos, etiam primū fuit lege cōcessum, vt quod vellet Tragœdia siue Comœdia quodā quasi ludo, falsa & facta reprehensione composita, & dignitate orationis, & vtilitate corrigēdorum morum nominatim de quo vellet diceret: quod suis tēporibus profuit multū quū vnusquisq; caueret culpā, ne publico spectaculo derideretur. Postea verō quā victor populus & prius Atheniensis, postmodum Italicus cœpit agros & vrbes extendere, & multitudine ciuium creuere factiones & vitia, tantōq; poetæ pro materia vitiorum acius reprehenderent, vt etiam ad nobiles vsque conscenderent, nec solum homines improbos in repub. & seditiosos, ceterum nonnullos virtute ac magistratū dignitate præstātes nulla laceffiti iniuria, vt Neuius sepe numero Metellos lacefferet atq; vexaret, nobilitas indignata legē dedit, ne quis nominatim reprehēderet quēquā. Horatius, Lusit amabiliter donec tam sauuus apertam In rabiem verti cœpit iocus, ac per honestas Ire domos impune minax, doluere cruento Dente laceffiti, fuit intactis quoque cura Conditione super communi: quin etiam lex Pœnæque data malo, quę nollet carmine quēquam Describi. Hac lege siue pœna quum aliquanto tēpore siluissent, à cōsuetudine prisca deterriti, nihilq; dictarēt, rursus aliud genus dictaminis adorti sunt: ibi enim Satyra sumpsit exordium, quæ à Satyris quos in iocis semper petulātes deos scimus esse, vocitata est, quidā aliunde nomē prauē putant. Hęc igitur Satyra eiusmodi fuit, vt in ea duro veluti & agresti ioco de vitis ciuiū tamē sine vilo proprii nominis titulo, carmē esset: quod itē genus Comœdiæ multis obfuit poetis, quum in suspitionem potentibus ciuib; venissent, illorū facta descripsisse in peius, ac deformasse stilo carminis. Hoc igitur malo coacti sunt omittere Satyram, & aliud genus carminis, hoc est, nouam Comœdiā inuenire: q; Græci quamquā impudentius, tamen conuenientius licere voluerunt, cum viderēt suis diis accepta & grata esse opprobria, nō tantū hominū verum etiam ipsorum deorū in scenicis fabulis, siue à poetis essent illa cōficta, siue flagitia eorū vera commemorarētur & agerentur in Theatris, atq; ab eorum cultoribus: vtinam solo risu, ac non etiam imitatione digna viderentur, quale est illud apud Terentium, dum flagitio Iouis optimi maximi adolescentum nequitiam incitaret. Quid enim ingenui iuuenes aut virgines ipsa faciēt, quum hæc & fieri sine rubore, & spectari ab hominibus libēter cernant? nōne admonebuntur quid facere possint, & inflamabuntur libidine, quæ visu maximē concitatur? At Romani quamuis noxia iā suspitione premerentur, vt illos deos colerent, quos videbant sibi voluisse scenicas turpitudines consecrari, suę tamē dignitatis memores ac pudoris actores taliū fabularū haudquaquā honorare, more Græcorū: sed artem ludicram scenāque totā in probro duxere, genus id hominum non modo honore ciuiū reliquorum carere, sed etiā tribu immoueri, notatione censoria voluerunt. Nā quāquam ibi actus musici et prudentissimi seculi dicta floruerunt, etas tamen subsequens miscens ludicra priscorū inuenta traxit ad vitia, & quod honestę causa delectationis repertū erat, ad volu-

ad voluptates corporeas precipitatis mentibus impulerunt: quo factum est, ut paulatim honestissime disciplinæ improborum consortia fugientes, verecunda se exinde consideratione subtraherent: & consultè id quidem. Quid enim aliud quàm libidines edocent & instigant histrionum impudentissimi motus, quorum enervata corpora, & in mulierum incessum habitumque mollita impudicas scēminas immodestis gestibus mentiuntur? Quid de Mimis dixerim? corruptelarum impudentiæq; omnis disciplinam humanarum rerum imitatione preferentibus, qui docent adulteria dum fingunt, & simulatis stupris erudiunt ad veras quod si nullus scenicis ad honores dabatur locus, consentaneum videtur, ut ipsi poëtæ talium fabularum compositores, qui duodecim etiam tabularum lege prohibentur famam lādere civium, non minus quàm scenici actores habeantur eiecti. Plato etiam quum recte foemaret, qualis esse civitas deberet quam finxit, quàmque optimis moribus & optimo reipublicæ statu, tanquam aduersarios poëtas omnes (Homerum tamen excipiens, quem honorabiliter admonet, phanum ei constituens, & vnguenta superfundens) vrbe pellendos censuit, ne rectam opinionem de deo fabulis forte destruerent, deorum iniurias indignè ferens, animosque civium talium lectione fucari corrumpique Huic illud quoque apud Lacedæmonios per simile probatur, qui Archilochi poëtæ liberos è ciuitate sua asportari iussere, quod eorum parum verecundam, parum continentem ac pudicam lectionem non virtutum semina, sed labem quandam potius & iuuentutis corruptelam, viamq; ad obscena singula præstruentem arbitrantur. His proximi sunt, qui auditum etiam mulcent, sed illecebris ac scēdis amoribus referri, lasciuie omnis & intemperantiæ legem preferentes: quales Marsum Pedonem, Aediuum Zerulicium, Portium Theium Lacedæmonium, Meminium, Titydem, Cynnem, Cornificium, Anserem, Hortensium, Seruum, Gallum, Catullum, Caluum, Propertium, Tibullum, Apicium, mulierem Lesbiam: Nasonemque postremo omnium lasciuissimum, siue M. Valerium Marcialem: & quicquid Melicorum, siue Lyricorum, siue Dithyrambicorum erit huiusmodi, quod dictum licentius ac procacius videatur: quum horum omnium libri potius Veneris militiam, quàm Martis studium, & instituta perstruere videantur. Molliunt enim fortissimorum hominum animos dulcedine sua, & ita molliunt, ut non legantur modò sed ediscantur: sicque ad malam rei domesticæ disciplinam, vitamque omnem quum accesserint, nervos virtutis omnes elidunt. Sunt Epici alii, qui summa vi eloquentiæ carminisque præcellentiæ per turpia licet & indigna nonnunquam effluant: per plurima tamen ac maxima per clarissimos duces bella memoratu digna sub honestis rerum figmentis ac velaminibus ad varium optimumque degendæ vitæ genus proprius videntur accedere. Hi sunt qui supplicis & pœnis improbos homines variis terrent agitantq; terroribus, eos qui econtra iusti probiq; fuerint, & ob patriam pugnando vulnera passi, Quique sacerdotes casti dum vita manebat, Quique pii vates et Phœbo digna locuti, Inuentas aut qui vitam excoluere per artes, Quiq; sui memores alios fecerè merendo, puros, impatibiles, & beatos in cœlum prouchi virtutum meritis, vel in campos quosdam fortunatos rapi hic ubi mira voluptate fruuntur:

Hoc in

Hoc in genere quum multi nobis occurrant poëtæ, omnium clarissimi Homerus & Maro primi se ingerunt. Apud illū nanque operæ præciū est videre, quæ prouiso ducum in bello, qui aut astus aut fortitudo militum, quod insidiarum genus vel cauēdū vel inferendum: quæ deinde monitio, quod consilium, quod genus Aeneas prælio Troianorū dux, Græcos magna vi pulsos in castra redegerat: quumq; audacius surgeret, ac iam totum agmen obiceret castris, aduolat ad eū Hector & sensim circumspēctq; agere monet, affirmās eum qui exercitum dūctitet, non tam audacem quàm cautum esse debere, quod quātū existimandum est præsertim ab Hectore audacissimo traditum, tute Sigismunde tecum verba atque peruolue. Apud eundem quoq; poëtā Iris siue somnus, ut alii interpretantur, nonne ad Atridem missus quum dormientē comperisset, corripit eum verbis negatq; dormiēdum esse, cui tot populorum, tot gentium salus cōmissa est, ac tantarū denique rerum incumbit prouiso? Postremo quum rebus dubiis & afflictis spectatores deligendi sunt, qui noctis intempellæ silēcio castra hostium penetrent, nonne Vlyxes inibi cum Diomede deliguntur, veluti consiliū & auxiliū, veluti mens & manus, animus quoque & gladius? Quisquis igitur cōcionator aut imperator sumus effici voluerit, Achilles aut Agamemnonis se similem fieri cupit, is se in huius poëtæ disciplinā tradat, librūq; de manibus nunquam deponat, quod ab Alexandro sicut ex ipsius pēpi potest epistolis factum fuisse proditum est. Is enim rex discendi legendiq; audus, Iliadem in qua rei militaris viaticum existimare solebat & appellare, Aristotele exponente perdidicit, eam semper vnā cum pugione sub puluino iacentē tenere solitus, qui itidem quanti eundem poëtam facere visus sit, ex hoc maxime liquet: hic enim quum inter spolia Dari regis deuicti vnguentorum scrinium reperisset auro gemmisque expolitū, ac eius scrinii varios vsus amici ostentarent, immo inquit librorum Homeri custodia detur, ut preciosissimum humani animi opus quàm maximi diuiti opere conseruetur. Apud hūc verò huius quem modò diximus Homeri in omnibus ferè emulū Maronem, deesse quid potest? cuius poësim nedum viaticum, ceterum totius penè rei militaris esse disciplinam non dubium est, in belli tempora pacisque diuisam. Quod etsi satis diuini operis eius constet initio, apud eos tamen qui mentem eius enuclatius perscrutantur potissimū est intueri. Nam si militaris iustitiæ formam et tremendum cōsulis imperiū ab eo quæris, occurrit tibi ilico in primis Brutus, deinde Torquatus rigidis fascibus, immo sauis securibus in filios patriam & rei bellicæ disciplinā acerrimè vindicantes. Si fortitudinem, aderit Horatius Cocles, qui pro ponte subleuio stans, minitantem Porcennam exercitūque eius, qui grauiissimo bello Romanos vrgebat, ausus est & potuit dū pro salute patriæ dimicat, donec pons ipse solueretur à tergo in arcēdo hoste sustinere. Si luēdis periculis publicis priuata piacula, Decii præsto sunt, ut illis cadētibus & iram deorum sanguine suo placātibus romanus liberaretur exercitus. Prætereo Camilli victoriā de Gallis, Cossi clarissimè res gestas. Fabricii & Curii victus tenuitatem eorūque duriciam & cōtinentiam, Fabii moram, et plurima huiusmodi in bello & pace non minus egregia mentem subeuntia: quæ omnia poëtam nobilem

C bitem

bilem minime latuere dicentem, Interea musis animis dum mollior etas, Et quæ
mox initure legas, nec desinat vnq̃ Tecum graia loqui, tecum romana vetustas.
Antiquos euolue duces, assuesce futuræ Militiæ, Latium retro te cõfer in eum
Libertas quasita placet, mirabere Brutum. Perfidiam dånas Metii fatiabere pæ-
nis. Triste rigor nimius, Torquati respice mores. Mors impesa bonum, Decios ve-
nerare ruentes. Vel solus quid fortis agat te pōte soluto Oppositus Cocles, Muti
te flāma docebit. Quid mora prospiciat, Fabius: quid rebus in arctis Dux ge-
rat ostēdet Gallorū strage Camillus. Discitur his nullos meritis obfistere casus,
Prorogat æternam feritas tibi punica famam Regule, successus superent aduer-
sa Catonis: Discitur hinc quātū paupertas sobria possit, Pauper erat Curius re-
gem quū vinceret auro, Pauper Fabricius Pyrrhi quū sperneret aurum, Sordida
Serranus flexit dictator aratra, Lustrata lictore casa facēsque salignis Postibus
affixi, collectæ cōsule messes, Et sulcata diu trabeato rura colono. Prateriēs ita-
que reliquos ex nostris, exterorū nonnullos Tirtiūmque Lacedæmoniorū poetā
ac ducem dicā imprimis, cuius cōposito carmine & pro cōcione habito, tāta vi
animorū deuictis Messanis denique cōcursum est, vt rarō vnquā cruētius preli-
um exarserit, tametsi antea cōflictibus Lacedæmonii à Messanis fusi metuque pe-
riculi propterea territi, certamine desistendum arbitrarētur. Thucydides præte-
rea, nonne quem imperatorem Athenienses in exiliū egere Tragædiarum condi-
torem reuocauere, deinde maxima bellorū tēpestare permoti: duos duces nō ab-
re delegere, Periclem spectatæ virtutis virū & Sophoclem Tragædiarū scripto-
rem? qui diuiso exercitu & Spartanorū fines late populati sunt, & multas Asiæ
ciuitates Atheniensium imperio adiecerunt. Quid Diopitē, & Menestheum, Le-
osthenem & Charedemū subitico? nōne his artibus & rei bellicæ peritiā am-
plitudinē adeptos scimus, rēpub. Periclis, Aristidis & Solonis more gerēdo? vt-
pote omni ex parte absolutam & vtrinque excultā & idoneā? Quisq̃ enim ho-
rum virorum, videbatur, vt inquit Archilochus & Mauorte deo gratiūque Heli-
cone camanis, Assiduus cultor munus vtrunq̃ tenens. Apud agrestiores deni-
que barbaros et nationes nonnullas, vt apud Galatas, tanti sunt poetæ, atque sa-
pientie cedit ira, Marsq̃ reueretur musas, vt quū instructa acie exercitus edu-
ctis ensibus iactisq̃ iaculis propinquant, non solum amici, verum hostes quo-
que, eorum interuentu à pugna conuirescant.

De Musica & in quo cum re Militari commercium eius sit.

CAP. IIII.

Disciplinā autem cantuum & modorum quam Musicen dicunt, non
minus in studio erat quā dicendi emulatio ac nitor. Ipsa namq̃ mo-
dulis suis & numeris, institutio erat ad ingenuos animi mores ratio-
ne moderandos, & stimulus quidam ad eum cōcitandum & ad im-
petū quasi furētem atq̃ strenuum inducendum. Etenim quum hæc ipsa disci-
plinā sit in modos siue tonos, numerosq̃ distributa, repente vt dissimiliū con-
cordia quā harmoniam vocāt distinguitur: sic audientium animi disponuntur
ad vnūquemq̃ ipsorū, ad alios quidem cōpositē et mediocriter, vt ad doricum
quem fatentur omnes constātem ac firmum esse, morēq̃ cōtinere virilem pru-
dentie ac castitatis auctorem: ad alios violenter, vt ad eum qui Phrygius est, qui
& ita

& ita excitat, distrahit rapitq̃ animū ad pugnas, votūq̃ furoris inflāmat, vt vix
apud sese videatur, quēadmodū de Pythagora scriptū est, q̃ violentos ac debac-
chantes adolefcētes sub huiusmodi sono incitatos, spōdeo succinēte, ad cōposite
mētis tranquillitatē reddiderit. Nā quū mulieris cuiuspiā dilectę domū vellēt
amburere forēsque perfringere, vbi Pythagoras intellexit tibiārum Phrygiūq̃
modi sono adolefcētes raptos furere, & multorum persuasionibus cēptis nolle
disistere, mutari modum præcepit, atq̃ ita tarditate modorum furentem illorū
petulantiā cōsedasse. Simili modo de Timotheo Milesio inuulgatū est, qui quū
in Alexādri cōuiuio esset, et hūc, quē Phrygiū diximus, modularetur, vīq̃ adeo
regē excitasse fertur, vt ad arma capiēda philiret, atq̃ iterū ad cōmessatores epu-
lasq̃ reduxisset, modulatione mutata. Eūdem etiā ferūt Alexandrū Xenophōte
canēte manū ad arma misisse. Sūt et modi alii diuersorū etiā idiomatū vocabu-
lis designati, vt Aeolius, q̃ animi tēpestates sedat, sōnūq̃ iam placatis attribuit.
Iasius, qui intellectū obtusis acuit et terreno desiderio grauatīs celestium bonorū
appetētia operator indulget. Lydius, qui contra nimias animę curas tādīaq̃ re-
ptus, remissiōe reparat et oblectatiōe corroborat. Itidē enim et in numeris dicē-
dū, quū & alii morem cōtineāt grauius, alii verō cōcitēt, alii liberaliores, alii vi-
olētiores afferāt motus, quo sit vt morū animorūq̃ maxime mutationes fiant.
Nā si numeri modiq̃ ad mētē vsq̃ puenerint, eque animū atq̃ ipsi sunt afficiāt
necesse est. Ideo lasciuia mollis dissolutaq̃ mēs mollibus & impudicis modis de-
lectatur, asperior rursus durioribus gaudet: mediocribus autē quæ māsuetā, ex
quo internosci potest, quāta sit nobis cognatio cū harmonicis modulationibus,
quū et multi quoq̃ Sapientū dixerint, alii quidē animā esse harmoniā, alii vt
Plato mūdi animā musica cōueniētia fuisse cōpactā. Proinde nullis quidē q̃ sa-
pientiā profitētur, curā Musica quantū aras illa recipiebat defuisse, quū Pytha-
goras inuētor atq̃ eū secuti aliquot præcipui philosophi, imbibita & assūpta à
veteribus opinione cuncta cōpleuerint, mūdū hūc quatuor elemētis ea resonā-
tia esse cōfectū, quā postea sit lyra ad similitudinē veræ testudinis imitata, cu-
ius Mercuriū quoq̃ neruis trium chordarū, triū anni tēporū instar, repertorem
tradūt. Tres enim instituit voces, acutā, grauē, & mediā. Acutam ab æstate, ab
hyeme grauē, à vere autūnoq̃ mediā, tantaq̃ proinde vtilissima procuratē As-
tronomi inter stellas requirēdā esse putauerūt, persuadētes celestē esse musicā,
quādo lyre formā cōprehēdere potuerūt inter sydera collocatā. DetraCTORIBUS
autē & humile et abiectū huius disciplinę exercitiū esse dicentibus, q̃ aiūt for-
didos homines ac viles musicā exercere, haud quā difficile est respōdere, si spe-
ctetur quibus modis & instrumētis, et quousq̃ illi indulgendū ab his q̃ ad virtu-
tē ciuilem erudiuntur: quum vsq̃ ad aliquid discere & exercere honestū sit atq̃
modestū, ad extremum vsq̃ prosequi & ab illius illecebris capi, turpe atque in-
decorum: & quum nihil vetet modos quosdā et instrumēta musicæ illud quod
aiūt efficere, clarū est oportere disciplinā eius neq̃ impedimēto esse ceteris ope-
rationibus, neq̃ corpus molle & inutile reddere ad bellicas ciuilesq̃ exercitatio-
nes: quod utiq̃ fiet, si neq̃ illis tēporibus multū impartiemur, quæ ad certamen
artificii pertinent, neq̃ circa admirabilia quēdā & superuacanea, sed eō vsque
C ii vt

ut gaudere valeamus probabilibus modis, et non cōmuni sensu musica solū, ut turba vilium seruorū, ac puerorū, Quū autem sonorum quī materies cantilenarū sunt, triformē cōstet esse naturā, quod triū musarū numerus efficit, quū aut scilicet voce editur, sicuti eorū est qui faucibus canūt: aut spiritus, sicuti tubarū & tibiārum: aut intēsiōe & pulsu, sicuti in neruis et citharis et tympanis et quibusdā aliis, quę cōcūta feriēdo canora sunt, ex his qui sit voce modus quā de cēs sit quāq; ingenuis progredi in ea liceat, ex Philippi & Catonis sentētia intueri licet. Hic enim quia sibi visū est bene cātare nō ferri hominis esse, nimirū M. Senatorē nō ignobilem, spatiatorē et fescemiū vocat. Ille verō in institutiōe ad filiū, quū eum accepisset suauiter quodā in loco cecinisse, vrbane est obiurgatus. Non te pudet, inquit, q; ita pulchrē canere scias? satis est enim regi, canētib; audiēdi ocio superesse: at p̄multū quidem videtur impartiri mulis, si ceteris his de rebus concertantibus spectatorem ipse tātūm se prabeat: quum nec vllus vnquā ingenuus adolescēs, quū ipse Iouē sit intuitus, Phidiā se fieri cōcupuerit, neq; Polydētū: etsi vehemēter eorū opera sit admiratus. Et quanq; hoc ardens musicę studiū nō horū, quos modō diximus, duorū principū mētes incesferit, inuasit tamen & occupauit aliquorū animos pessimorū, Cati maximē qui adeo cātandi voluptate efferebatur, ut ne publicis quidē spectaculis tēperaret. L. Sylla vir tāti nominis optimē etiā cātasse dicitur. Nero q; vocis curā habuerit cōseruādā vel augēdē, nemini quidē mediocriter erudito in dubium venit, neq; ab his id iniuria factū quispiā forte dixerit. Est enim haud dubiē musicę pars hęc potens multū et effectus eius supra fidē variū, quū multos ad leticiā inanē, ad amatoria carmina, ad reliquas voluptatis illecebras, multos ad virtutē, sanctū & deuotū gaudiū, piāsq; nōnunquā lachrymas moueat: quę varietas in diuersas sentēcias magna etiā sanctorū patrū traxit ingenia. Nempe Hieronymus canēdi studiū improbasse visus est, cum inquit, deo, nō voce, sed corde cantatur: nec in Tragediarū modū guttur & fauces medicamine leniendę sūt, ut in Ecclesia theatrales modi audiantur. Vnde fit plerūq; teste Gregorio, ut in sacro ministerio, dū blanda vox queritur, cōgrua vita negligatur, & cātor minister deū moribus stimulet, quū populū vocibus oblectat. Ambrosius pietatis appetēs, ut caneretur instituit. Athanasius vanitatis fugiās, canēdi vsū in ecclesiis cū approbat, q; tā exiguo vocis flexu sit, ut pronuntiāti vicinior sit: ne voluptas, aut vanitatis, aut lasciuētis & prostrutę vocis luxu affectuq; stupētes emoriatur animulę. Augustinus difficile hinc inde sibi negotiū dubietate exortum intūēs, ita fluctuo, inquit, inter periculū voluptatis & experimentū salubritatis, magisq; adducor nō quidē irretactabilē sententiā pferens, Cantandi dico cōsuetudinē approbari in Ecclesia, ut per oblectamēta aurium infirmior animus in affectū pietatis assurgat: tamē cū mihi accidit, ut me amplius cantus q; res quę cantatur moueat, pōnaliter me peccare confiteor, & tunc mallet non audire cantantē: quanquā alio in loco apertē denunciēt, nos non propter superstitionem prophanorū debere musicā fugere, si quid inde vtile ad intelligēdas sacras scripturas capere potuerimus: nec ad eorū theatricas nugas cōuerti, si aliquid de citharis & de organis, quod ad spiritualia capiēda valeat, disputemus. Neq;

Neq; enim & literas discere nō debemus, quia earū deum dicunt esse Mercurium, aut quia virtuti iusticię tēpla dedicarūt, et quę corde gestāda sunt in lapidibus adorare maluerūt, propterea nobis iusticię virtus fugiēda est. Qui verō ex spiritu et ore sit modus, nō aliter improbadus nobis erit, ac de Minerva & Alcibiade rationabiliter testatur antiqui. Aut enim illā tibiārum repticē eas abieciisse, ob deformitatē oris insensā: huic verō ab auunculo Pericle tibiārum studio tradito similiter obtigisse, qui cū ab insigni tibicine ad ipsum accito, oblatas tibiās ori applicuisset, & collecto spiritu genas inflasset, animaduērsa vultus deformitate erubuit, & abiectas tibiās aspernatus fregit, mernitq; tenera licet arte exēplo esse, ut totius populi cōsensu ex tūc Athenis tibiārum vsus, qui post victoriā cōtra Medos assūptus & receptus adeo fuerat, ut ingenui omnes addiscerēt, improbaretur. Nec Atheniensium modō, nec veteris illius celebratissimę quodā Gracię, quę post tellus Italia est, virorū illustriū solū, sed maiorū quoq; nostrorū, multarūq; aliarū nationū & populorū fides & tibiās solennibus epulis, choris, & cōcionibus adhibere, veteris instituti fuisse cōperio, quū illorū laudes qui fortiter pro patria occubuisset, et eorū vituperationes qui metu id agere detrectassent, cātū & tibiis prosequerētur: quippe quę etiam ludis pariter cōmunes & luctibus. Ouidius, Temporibus veterū tibicinis vsus aurore Magnus, & in magno semper honore fuit. Cantabat phanis, cātabat tibia ludis, Cantabat mcestis tibia funeribus. Et quanq; ab ingenuis & grauibus illis ad meribulos quosdā belluones leuissimos & sordidissimos est huiusmodi tibiārum studiū, ut atea forte prolapsū, apud multas tamē nationes & bellicosissimos populos in cōserēdis bellis, veluti disciplinā quādā militari fuisse, multorū cōstat exēplis. Spartiatarū enim militia imprimis ad modū ac tibiā pficiscebatur, nec adhibebatur vlla sine modulo anapæsti pedis cohortatio. Itaq; illorū aspectus pulcher erat, & formidabilis: qui & numeris ad tibiā incederēt, neq; phalāgis ordinē miscerēt, neq; animis turbaretur, sed mansuerēt & hilariter ā modulo in discrimē inducerēt, quū certū videatur, neq; metū neq; furorē nimium illis oriiri posse, qui ita se habuerint, sed firmā potius & cōstātem animi magnitudinē spei audacięq; admixtā. Nec aliter Lydos Halyactē etiā rege suo bellū Milesius inferre inire pręlia solitos accepimus, quū non solū inter pugnantis exercitus acies tibicines habuerit, sed fistulatores & fidicines, quod Cretenses itidē nō tibiā sed cithara quasi magistra ac duce singulos eorū bellicos actus regēte nō abire fecisse memoratur. Nā veluti Loconicus ille pōeta inquit, Serpit et in ferrū citharę sonus ipse canorē. Et quid aliud in nostris legionibus litui siue cornuatubę, classica, buccinę, siue Tympana sibi volunt, quā ut his in bello & progressione & itē receptui cātetur: aut nimis remissos excitādo, aut plus iusto cōcitatos reuocādo: quod pōetarū maximū minimē fugit dicētem, Aere ciere viros Martēq; accendere cātū. Nec cantu solū accendi remittiq; virorum animos constat: verū equorum, quibus docilitas tanta est, ut vniuersus Sybaritani exercitus equitatus ad symphonię cantum saltatione quadā moueri & excitari solitus inueniatur. Caterū Sigismūde Pandulphe qui ex pulsu et fidium intensiōe sit modus, quo pacto in eo quisq; agat, plurimū refert. Nam

si uti tu tecū aliquādo soles sapiētissime princeps post magnas curas, difficiles & illustres bellorū occupationes relaxādi ac reparandi animi gratia, vel amicorū vel propter virtutē quis agat, non illiberaliter sed modestē ab his aliquid voluptatis assumet: nec absurde hanc musicæ partē bellicę fortitudini coniunxisse te quispiā admiretur, Mercuriū maximē imitatē, qui Palęstrā docuit & lyrā primus inuenit: qui verō id ipsum propter alios ut audiētes oblectet sape vti videbitur, turpiter ac indecorē agere, quū finis cuius sit gratia improbus sit & meritō improbāus vsus, nec aliter quā quomodo multa instrumētōrū antiquorū improbata sunt, veluti Pentades & Barbiti & quæ ad voluptatē audiētium intendebant, et heptagona & cūcta quę indigent perita manū gesticatione. Itaq; profutendū puto nō hāc quæ illis instrumētis cōsumitur omni dedita opera præcepi, & quę in theatris olim & in scenis effœminata & impudicis modis, infracta non ex parte minima, quę nec fera nec varia sit, sed simplex, morata, prudens, mascula atq; modesta, & qua laudes fortium canebantur, quāsq; ipsi canebant, cuiusq; qui tūc fuisset ignarus quisquis ille esset habebatur indoctior. Quod Themistoli Attico Gręcorum imperatori clarissimo eō quod lyrā inter epulādū recusasset, accidisse Cic. testis est. Epaminūdā Thebanum hanc fortassis infamiam declinantē præclarē fidibus cōcinentē accepimus: et Achillem Homerus inducit à pugna redeuntē in hac re aquiescere solitum, nō amatoria quidē sed virorum fortium gesta modulantē. Ouidius hūc nō modō, sed Alcydem fidibus doctum, musicisq; institutum disciplinis his verbis expressit, Ille manus olim missurus in Hecloa Igto Creditur & lyricis detinuisse modis. Venerat Alcydes exhausta parte laborum, lussaq; restabāt vltima penē viro. Nero verō quantum studio citharę deditus fuerit, incredibile dictū est, cum neq; quicq; omitteret eorū quę eius generis artifices ex industria factitare solēt. Id verō eiusdē stultū penitusq; ridiculū, quod nocte illa quę sibi vitę fuit vltima in terris, inter querelas quas vicina mors & pręsens metus dolorq; dictabāt, crebrius atq; miserabilius, non quod tantus princeps, ceterū quod musicus deperiret defleuit infelix. Multa præterea possent Adriani, Alexandri, Severi, et aliorū maiorū exēpla in mediū pferri, sed vereor ne si fuero in taliū enumeratione diutius immoratus, aut oblitus esse ppositi videar, aut crimē loq; citatis incurra.

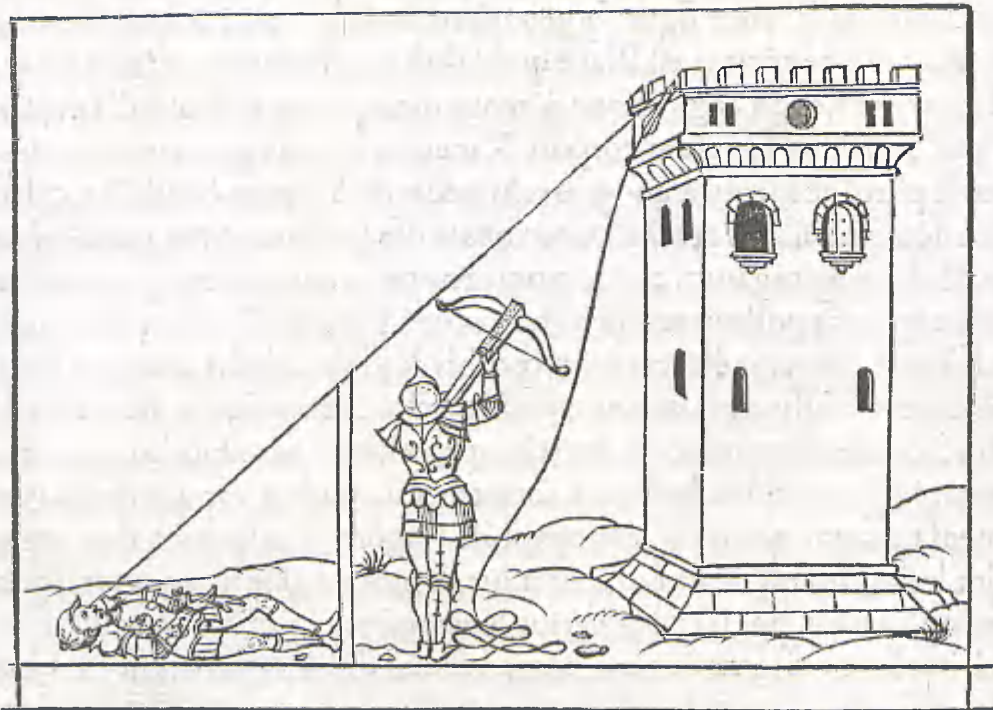
De Arithmetica & militari Geometria.

Cap. V.

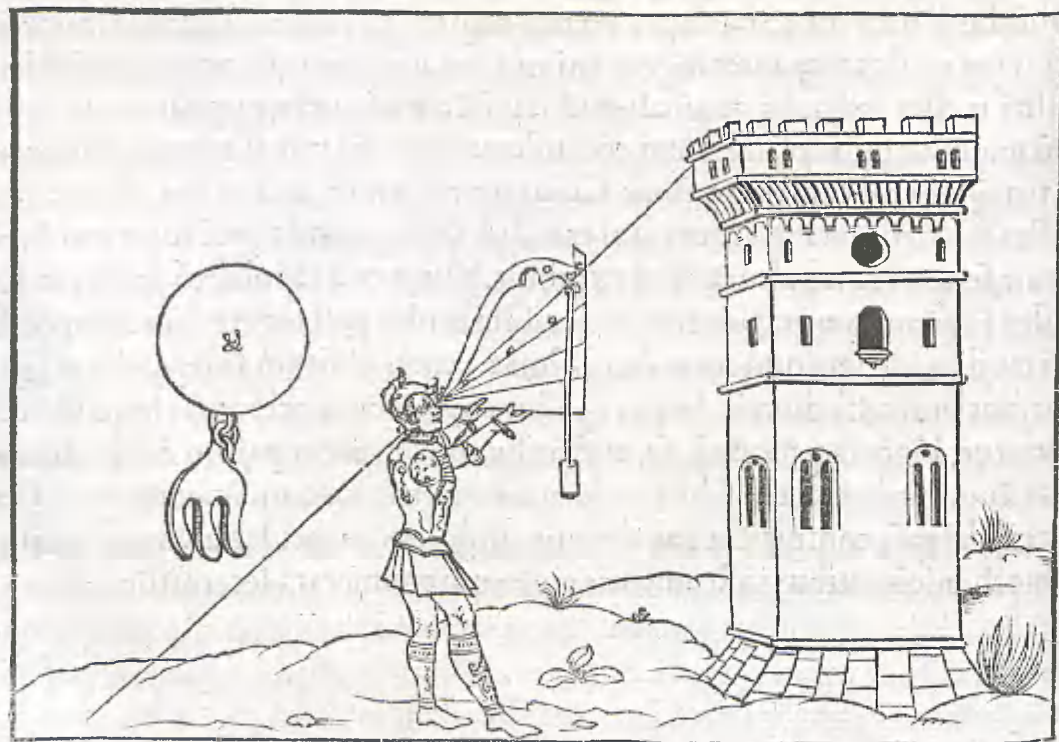
Dignum et consentaneum propterea visum est eas disciplinas attingere quæ Geometricis numeros rationibus & multiplicationes habent notas. Magnū namq; adiumentū afferunt ad eorū quę supra nos sunt, vim naturāq; explicandā, maximū ad ea quæ infra, ut ad locorū interualla, edificiōrūq; magnitudines, profunditates aquarū, instrumētōrū quorūdam infra scriptorū arte dimetiēdas: quā rem ut est hominū genus nimis solers atq; sollicitum, Chaldei primi inuenisse et Aegyptiū nō dissimili seruire calentes transtulisse memoratur, qui rationē huius disciplinæ generaliter colligētes ad hæc omnia quę diximus quicquidue potest formis generalibus contineri aptā ita esse docuerunt, ut ea sine nihil horum possit ad agnitionem verissimā peruenire. Eudoxū etiā & Architā inchoasse variis eā formis & celaturis illustrātes memoriæ

memoriæ proditū inuenimus. Hi enim artis obscuratis sub pectoribus ingenii latētes rationes, obductas propositiones demonstratiōesq; per sensum ac instrumētōrū exēpla inuulgant, ambo in cōparādis pduxerunt instrumētis semiscriptis quibusdā lineolis figurisq; geometricis machinamēta formantes. Quocirca in eos molestē cōcitus est Plato quod doctrinę huius tātę dignitatē ac præstatiā sustulissent, quę à cogitatione & rebus incorporeis ad sensibilia quędā prolapsa esset, quasi ad sui vsum corpore & mercenaria indigeret inertia. In qua re operosa porro ac mirifica quoq; Archimedis & Scopinę Siculi Siraculis industriā à nominatissimis artium scriptoribus fuisse spectatā atque pbatā nō ambigimus. Multa nāq; organica & gnomonica numero naturalibusq; rationibus inuenta atq; explicata posteris reliquerūt, maximā sibi gloriā præ ceteris vindicātes, Archimedes præcipuē, ærei cōcauiq; orbis & globi cęlestis inuētor. Erat enim ea tēpestas obsessis dura obsidione à Marcello Syraculis, vir ille huius disciplinæ studio ante alios omnes & doctrina præcellens: admirabilior tamen artifex fabricatorq; muraliū ac bellicorū tormentorū, quibus varia missiliū genera & immensæ magnitudinis saxa incredibili fragore & celeritate iaculata vexant hostes, leuiq; momēto labefactātur muri, & mœnia quatūtur, quibusq; vsus ad obsidionē patriæ ppulsādā aduersus Romanū exercitū & Marcellū ducē vnus Archimedes ex tātę vrbis ciuiū numero haud dubiē tardiorē effecit. Quam tarditatē quū Marcellus tādē vrbe potitus victoriæ suę magno impedimēto fuisse cōperisset, eius tamē egregia opera delectatus, quū eam urbē diripiēdā permitteret discurretiū militū furori, vnū de tot milibus ciuiū vitā donatū excipit Archimedem, pluris illū meritō quā vniversū populū faciens. Ceterū in tātō multo quātus captæ vrbis in discursū esse poterat, dum artis suæ lineamētis & formis quas in puluere ille descripserat totus incubuit, introgressus interea vnus ex militibus Ro. inter rapinę sitim & imperatorii præcepti memoriā hęsitabūdus, stricto mucrone supra verticē cogitātis, ut nomē suū ederet iubebat. Sed is cui oculos atq; aures ingens animi cura cōcluserat, ferociter percūctū et quisnā is esset sciscitātī, certū aliquid respōdere nō curās, opposita quin immo tātū manu ne puluerē sibi suum cōfunderet obsecrās, militi contemptione irato trucidādī sui causam præbuit. Cuius mortis misertus dux Ro. immunitatē frustra sibi destinātā in affines eius transtulit, sibiq; quod vnicū supererat fieriq; potuit, funeris ac sepulturæ curā exhibuit. Huius etiā sepulchrū sphaera & Cyliandro in summo eius sculptum & incisum multo post tēpore disiectum & suis etiā ciuib; incognitum inter densissimas vepres oblitum se reperisse, et ignorantibus indicasse dum in Sicilia questor est, Romani princeps eloqui Cicero gloriatur. Hoc itaq; modo hisq; auctoribus oblabantem passim & inuulgatam artis huius imitationem fabricandorum industria machinamentorum à Geometria delapsa conspicitur, ac diutius philosophia neglecta vna militaribus ac mechanicis artibus instrumentis eiusmodi enumerata secernitur.

Per umbram quoque turris vel erecti sti
pitis eorum altitudo deprehenditur.

Inanis pila plúbea vel ænea, manu cum ferrea, in hunc modum, quæ
in aquâ demissa cōtinget in profūdū trahi: quod ubi tetigerit, mox
resiliēs sursum ascēdet. Vbi igitur immergi cōperit, cōputa in mer-
si one ipsa tēporis momēta, mōxque lācēā demittēs, pedū altitudinē
vel cubitorū quātitatē distribue, & sanē quod in minori aq̃ fuerit
inuētū, in oī maiori copia index tibi ac certissimus testis accedet.

mundum Pandulphum, de re Militari

Liber Tertius.

De Astronomia uariâque perquirendorum futurorum arte si qua est.

Estat autem nobis, Sigismunde Pandulphe, profundissimam
quandam Matheseos, hoc est, astronomicæ rationis tradere
disciplinam, quam multi oportunam maximè putant ad bel-
lorum futurorum euentus denunciandos. Hanc nanque inter
ceteros si non docuit, sectam tamen erroris attigit Lucanus,
quum timorē Urbis describeret, bellumq̃ civile necessariis hu-
ius disciplinæ argumentis inuitabiliter appropinquante Cæsare futurum de-
nunciaret. Innuit enim poëta doctissimus, si tamen poëta dicendus est, qui vera
narratione rerum gestarū ad oratores vel historicos magis accedit, Saturni ma-
litiā, quū solus in sui domicilii throno resideret, emouendā fore, quū inquit,
Quod cladis genus, o superi, qua peste paratis
Sæuitiam? extremi multorum tempus in vnum
Conuenere dies, summo si frigida celo
Stella nocens nigros Saturni accenderet ignes,
Deucalionē fudisset Aquarius imbres,
Totaq̃ diffuso latuisset in æquore tellus.
Si sauum radiis nemeum phœbe Leonem
Nunc premeres, toto fluerent incendia mundo,
Succensusq̃ tuis flagrasset curribus æther,
Hi cessant ignes, tu qui flagrante minacem
Scorpion incendis cauda chelasq̃ peruris,
Quid tantum Gradiue paras? nam mitis in alto
Iupiter occasu premitur Venerisq̃ salubre
Sidus habet, motuq̃ celer Cyllenius hæret,
Et calum Mars solus habet, cur signa meatus
Deseruere suos, mundosq̃ obscura feruntur?
Ensisferi nimium fulget latus Orionis,
Imminet armorum rabies ferriq̃ potestas,
Confundet ius omne manu sceleriq̃ nephando.
Nomen erit virtus, multosq̃ exibat in annos
Hic furor.
In hac igitur rerum altissimarum cōtemplatione si quid huiusmodi occurrerit,
quo talium curiosi stellarum veram possint assequi positionem, vel qualitatem
præscire temporum & speculationis suæ iocundissimum fructum capere, tanta
compleri

compleri videtur voluptate, ut nostra hæc omnia externa præcipue, ac fortunæ munera, quæ singuli tanti faciunt tanquam exigua & minima ab eis contemnantur. Ex hac enim reliquæque perquirendorum futurorum arte, si modò ars vlla est, potiusquã vanissimum cuiusq; ludibriũ, clarissimorũ philosophorum summorumq; virorum conflictari videmus ingenia: nãq; Democriti totius penè terrarum orbis peregrinatio fuit, patrimoniiq; amplissimi dissipatio, Platonis Diogenisq; captiuitas & Pythagoræ longa ad varias gentes peregrinatio. Hostanes verò & Empedocles ad rabiem non auiditatem modo eius percipient de gratia nauigauere, exiliis verius quàm peregrinationibus: hanc reuersi prædicauere, hanc in archanis habuere: quãquam animaduertam præter hos summam quoq; literarum claritatem gloriamq; ex hac ipsa abditarum peruestigatione rerum antiquitus, & penè semper spectatam atq; petita. Thalem dico Milesium, Anaxagoram, Clazomenium Xenophanem, Colophoniu Eudoxũ, Callistum, Melonem, Philippum, Euchenonem, Aratum, Hiparcũ: adde his Socratem, Zenonem, Dicearchum peripateticum, Cratippum, Cleanthẽ, Chrylippum, Antipatrum, Possidonium, atq; Panatium, plurimosq; alios quorũ voluntaria paupertas, iniuriarũ contumeliarumq; perpessio, laborum præterea, sitierum, vigiliarum, algoris, æstus, inediaque susceptio memoratur: pro quibus eorum aliqui cultus & honores diuinos vel diuinis pares meruerunt, & omnes quam semper viuĩ cõtempserant, laudem, gloriam & immortalitatem nominis mortui consecuti sunt. Nec verò solos philosophos in hac rerum futurarũ cognitione tantum studii & diligentia contulisse, sed omnes ferè nationes, potentissimas respub. Imperatores quoq; maximos, clarissimos reges & principes eadẽ mente & sententia extitisse, ut his linẽ quæ futura promittũt, quæ varia multiformiaque sunt, ad maximas res gerendas nunq; sibi tutè accedendũ putarẽt. In qua re primi occurrũt Babylonii et Aegyptii, qui quoniam neq; domiciliis tegebantur propter aëris qualitatem, neq; vllis in ea regione nubibus subtexitur cœlum, solis & lunæ varios cursus, & meatus siderũ ac effectus solo vltu egregiè norauere atq; inuenere, quũ ea sæpius ac liberius cæteris intuerentur. Chaldaei deinde vnã cũ Assyriis diuina cœli obseruatione sumo studio meditationeq; scientiam creduntur effecisse, quã maximè reliquis antecellerent: dicente Lucano, quis noscere fibris Fata queat, quis probet aues, quis fulgura cœli Seruet, & Assyria scrutetur sidera cura. Aruspicum autem disciplina quo pacto in omnem Cariam diffusa sit perueneritque ad Telmessum religiosissimam urbem, in his & in aduertendis ostentis curiosam atque diligentem non facile dixerim, nec qualiter transierit ad Thessalas vrbes: quam & ipsam Britanni tantis ceremoniis obseruasse dicuntur, ut dedisse Persis videri possint, apud quos Magos doctissimum hominum genus Aegyptiis antiquiores floruisse Cicero testis est, & Aristoteles in primo de Philosophia libro. Druides habuit quondã Gallia, religionum suarũ interpretes, qui de siderum cœlique & terræ mundi q; ambitu & forma, de immortalium deorum vi, potestate, & voluptate differebant, & auguriis partim ac coniectura quæ essent euentura se scire profitebantur, quorum disciplina quanquam in Britannia reperta, atq; inde in Galliam

translata

translata esse existimetur, post tamen qui diligentius eã rem cognoscere voluerũt eò discendi causa profecti sunt, vbi annos nonnullos duo de viginti & vltra consumpsisse memoria proditum est. Diuinatoribus etiam vtuntur Galatæ, qui apud eos tum auguriis tum sacrificiis futura prædicunt, quicq; plurimi existimantur, omni eis obtemperante plebe, quũ verò de rebus magnis consulunt, mirabilem incredibilemq; seruant consuetudinem. Iugulãt enim ensẽ hominẽ, quo decidente, tum ex casu, tum ex membrorum laceratione, tum etiam ex sanguinis fluxu, ex quadam antiqua rerum obseruatione futura norunt. Græcia verò, omnium bonarum artium nutritrix, ut aliquò nullam vnquam coloniã misit, sic quoq; nullum belli genus ab ea, sine suorum numine deorũ ceptũ aut susceptũ est. Quid Hetruria, nonne extorũ inuentrix fuit, ac portentorũ & fulgurũ interpres, huncq; præterea vel à thure & sacrificiis, vel à sacrifico ritu lingua Græcorũ Tuscia cognominata? Phryges prætereo qui auguria inuenisse creduntur, Ciliciũ et Arabũ, Pisidarũ, deinde Paphiliũ et Vmbriũ genẽ missam facio, huic vni cognitione semper intentam. Hac de variis gentium nationibus: nunc nobilia rerum publicarum subtexantur exempla imprimisq; Atheniensium & Lacedæmoniorum: hi enim augurem regibus suis dedisse collegam & assessorẽ, illi verò sacerdotes quosdã diuinos, quos, ut ait Cicero, Mantes appellant, singulis eorum publicis concionibus præfecisse dicuntur. Quoties deinde S. P. Q. R. quum armorum crepitus e cœlo auditus, quum prodigiosẽ lapidum, laterum, ferri, carnis, sanguinisq; pluuia in terram cecidissent, quum clypei ardẽtes emicussent, caelestes coronæ arlissent, quum e feminis mutari in mares, quibus omnibus non minima reip. detrimenta imminere sperabantur nonne his disciplinis cum Sibyllinis versibus vti perhibentur? neque his contenti, omnia quoque, quod omnibus in rebus plurimum conducere posse arbitrantur, agendorum singulorum initis, quod bonum, faustum, felix fortunatũq; esset præfabantur. Calchætẽ scimus tanto honore apud Græcos habitum ob vnam auspiciũ disciplinã qua profectò excelebat, licet aliis in rebus multis esset inferior, ut potentibus Ilion Graiis, innumerossimẽ classi præfectus memoratur. Amphiaræus, verò & Tiresias tam illustres eodem artificio feruntur, ut primum pro deo colerent, secundus non modo viuĩs hominibus præferretur, sed defunctis etiam, Homero dicente, apud inferos Tiresiam solum sapere, vagariq; reliquos vmbrarum more. Mopsus & Amphilocheus reges quoque in Græcia auguriorum fama percogniti. Hic verò mirari posse aliquos præclare video, vbinam scilicet vrbis Romanæ parentẽ augurem optimũ omiserim: Sed piget reminisci, pudet cogitare urbem Romam omnium terrarum indubitatũ caput, auspicio conditã et florentem, porrò præpotẽtis populi fortunã aui bus credere maluisse quàm deo, quũ sub regibus & imperio cõsulari multis quidẽ sæculis nihil absq; auspiciis fieri solitum sit, neque comitia, neque Patrũ prouocationes, nec equitũ consilia aut peditũ descriptiones, nec tota deniq; res militaris. Stupet animus recolens viros illos tã celebres ac magnificos, auium volatibus garritibũsq; succubuisse fallacibus: vbinã Martios dimiserim fratres apud vetustissimos romanorũ hoc in genere celebratos, sed de his fateor nihil

præter

138
præter nomen habere me. Prætereo Cassandrâ virginem, Priami regis filiam cuius illustris admodum & magnæ rei nuncius furor, Polybû deinde quédam Corinthium, de quo est apud Homerum, q̄ multis Achiuorum Troiam petētibz & imprimis filio suo, an furore an aliter incertum est, mortē prenūciauit. Ego autē omne quod vel fabula est vel fabulâ redolet sciens volēs q̄ prætereo. Athlantem astrologiæ fuisse peritissimum, de q̄ sphaera primum inter homines disputasse, qua ex re visus est orbem suis humeris sustinere: Zoroastrem verò Bactrianorum regem quem primum magicas artes inuenisse nominatissimè testatur auctores, nonne vt Hermodorus etiam tradit & Dion in quinto de philosophia libro, & sui nominis interpretatione astrorum cōstat fuisse cultorem, mundi principia siderūq̄ motus curiosissimè spectasse? qua curiosa siderū cognitione atq̄ contemplatione Pericles Atheniensium animos Solis obscuratio ne territos, eiusce causis redditus, quas ab Anaxagoræ institutione perceperat, vano trepidantes metu liberauit. Alexandro quoq̄ Dariū insequente quum lunæ defectus matutinis horis incidisset, Macedones rati numina sibi indignari, tanta seditione cōmoti sunt, vt armis abstinere decernerent, nec eos cohibere potuisset magni ducis imperium, ni Aristader vates, naturę rationes absoluisset, sicut Dion Syracusanus, turbatis primū militum animis cū grauissimo & crudelissimo tyranno Dionysio patriam liberaret, Amylta vate docente & cunctis in medium rationem deficientis sideris reddente, non est tali casu deterritus. Arguuntur quoq̄ dissoni lunę crepitus, cuius pauoris causęq̄ ignarus Nicias Atheniensium imperator, veritus, classem & pulcherrimū exercitum portui subducēs perdidit, eorumq̄ opes afflixit. Nec aliter L. Sulpitius Gallus qui Cos. cū M. Marcello fuit, defectū lunę imminentē in L. Pauli exercitu contra Persem regem militibus metū adimens, fore prædixit. Nō me præterit, Iulium quoque Cæsarem Astronomica ratione denos dies obseruationi veterum superadiecisse, quod Solis meatū partes ccclxv, quibus Sol zodiacum lustrat, efficerent, vt temporum ratio fluctuans facilius congrueret in annum: quam rationem vnico errore comperto, superintercalandis diebus emendauit Aug. & vt est scriptum in Saturnalibus, omnem hunc ordinem aræ tabulæ ad æternam custodiam incisione mandauit. Neronem principem quoque sceleratissimū ac crudelissimū, alioquin artis eius amatissimum fuisse cōstat, quę ex aëre est et stellis, et aqua & sphaeris, lucernis, ac peluibz, inferorū vmbrarūq̄ colloquiis, multisq̄ aliis modis qui diuinationē promittunt, fortuna sua rerū humanarū summa gestiente potissimūq̄ imperare diis cōcupiente: neq̄ sum nescius, Adrianum Matheseos adeo peritū fuisse, vt de rebus suis ad supremum vsq̄ vitę suę exitum cuncta perscriberet, diceretq̄ de vero Helio Virgilianū illud, Ostendēt terris hunc tantū fata, nec vltrā Esse siat. Prætereo Alexandrum Seuerum Matheseos & auruspiciæ artis peritissimum, Hero scopū quoque summum Auidum Cassium in his quoq̄ nil omittentem. Taceo Variū Antonium Heliogabalum, qui & Magorū colloquio utebatur assidue. Sunt præter hos qui diuinis numinum præfagitionibus illustres habentur, neq̄ id mirū quidē, quū singulis hominibus in lucem editis (salua tamen firmitate fatali) Genios esse quosdam

quosdam, eorū tutelæ, salutiq̄ assignatos, veluti actionū suarū magistrōs ac retores à nōnullis, paucis quanq̄, visos, multipliciū virtutū suarū splendore conspicuis, & Theologi, & Socraticorū, Platoniorūq̄ libri, ac autores celebres, Cæforinus, C. Flaccus, Euclides, Apuleius, Trismegistus, Anneus Florus, Ammianus Marcellinus, sed Menander Comicus imprimis & Homerus docuere: quorum carminibus illud accepimus, Cælestes deos cum viris fortibus haud quam fuisse locutos, nec affuisse pugnatibus, vel iuuisse, ceterum familiares Genios cū iisdē versatos, quorum adminiculis ac præcipuis ad monitionibus freti plurimi dicūtur enituisse Socrates præcipuē quē sepe dicere solitū nouimus, diuini quiddā numinis secū esse, qd̄ Dæmonion appellat, cui semp paruerit nunq̄ impellenti, sape reuocanti, idq̄ sape accidisse, tū maximē quū apud Duellum infelicitè cessisset Lachete prætorē, vnaq̄ secū proinde fugā arriperet ac esset in cōpito, nec eò, quò reliqui, diuerteret: eius rei causā sciscitantibus præmonitū ac se deterritū à deo dixit: tūq̄ eos q̄ aliò diuerterāt, in hostiū incursiones incidisse. Nec Socratē solū, vt diximus, in hac diuina præfagione celebrē fuisse creditū est, sed Zalecū & Minoem, Cimonē Zoroastre, Lycurgū & Numā, vt Pyrrhi bello Curiū Fabriciū Coruncanū: primo punico caratinū Duellū, Metellū Lucatiū, secūdo maximū Marcellū, Paulū Garcchū, Catonē, superiorē Africānū, Leliū, Syllā, Mariū, ac vt nōnulli putāt, Cæsare quoq̄ Augustū, multosq̄ præterea, & præter hos Romanorū Reipub. & Græcorū tulit singulares viros quorum neminem, nisi iuuantē deo talem fuisse credendū est. Quæ ratio poetas maximēq̄ Homerum impulit, vt principibus heroum, Vlyssi, Achilli, Agamēnoni certos deum discriminū & periculorum comites adiungerent. Præterea ipsorum deorum aliquando præsentia quales supra commemorauī declarant, ab his singulis hominibus quibusdam consuli, quod quidem intelligitur etiam significationibus rerum futurarum quæ, tum vigilantibus, tum dormientibus portenduntur. Tamen si quidam talia prorsus tollentes asserant, nulli sapientum comparuisse deum vel genios, verū vecordes quosdā ex imbecillitate homines, in animi horrore aut corporis intēperie cōstitutos, inanes & alienas opinionones attrahere, q̄ in se ipsis esse genium, superstitionē habet: quibus quidē assentiendū putarē, Epicuri rationibus defensū, nostri mutatiōe atq̄ deceptione innixus, nisi, Dion atq̄ Brutus, grauissimi viri & sapientię studio dediti, nullā per affectionē morbūve aberrātes, haud facile captabiles, ab ipso ita dispositi genio fuisset, vt amicis ac familiaribus retulerint: quare periculosū iter auertēs haud facile dixerim, vetustissimis ne autoribus hūc sermonē cōprobātibus, assentiendū sit, an huiusmodi homines regna & exercitus resq̄ pub. gubernātes atq̄ regētes, familiares genios ac numina sibi adesse dicētes, vt infrenes difficilesq̄ multitudines caperent nouitate ac magnitudine rei, & opinionem dei verē commenti sint, quæ ipsis illis, quorum gratia fingebatur, saluti esset. Quis itaque, nisi mentis inops quispiam dicet, non oraculis fidē daret, quum videret non modo summos philosophos & humane magistrōs vitę, sed latissimas nationes, clarissimos populos & reges apud Delphos & Dodonam & Ammonem cōcurrentes? quis sperneret Sybillas quas senatus & Po. Ro. in extremis periculis cōsulebāt? quis

159
somnia negligeret quum sciret, ut reliquos sileā, Lacedamonios ipsos (quos nescio an proximos Romanis fortissimosque omnium & praestantissimos viros iudicare velim) usque adeo somniorum curiosos, ut scribit Cicero, quod qui eis praerant non contenti vigilantibus curis, in Pasyphe fano, quod est in agro prope urbem somniandi causa excubabant: quia vera, inquit, quietis oracula ducebant. Quis denique Magos non susciperet, sine quorum doctrina neminem quantumlibet talibus rebus ornatum ad Persarum regnum prouehi posse cognosceret? His & aliis eiusmodi, ut diximus, tunc providentiae modus agebatur insensata mortalitas, fidens consultoribus infestis, nec dum tempus erat ex tam profundis tenebris emergere: prosequeretur humanum genus tunc diuina ultio, sicque meritum premebat ut (si dici fas est) superstitionibus humanis caelestis patientia faueret. Nos vero quibus diuinæ gratiae splendor illuxit, aliud vitae genus aliosque ritus decet amplecti, & modum omnem, ut est cuique tributa provincia, in praepetibus gubernendis, erudiendis oscinibus, spectandis extis, somniis conformandis, inspirandis vatibus, fulminibus iaculandis, sortibus regendis, ceterisque, quibus futura dignoscimus, daemonum obsequio & ministerio fieri arbitrandum est. Etenim deceptionum illudentium plena sunt, quibus, ut turbent omnia & errores humanis pectoribus infundant, euenit, ut istis subdolis & captiosis praescientiae modis multa futura dicantur, nec aliter ac dicuntur eueniant: quibus implaciti homines curiosiores fiunt & sese magis ac magis inferant multiplicibus laqueis perniciosissimi erroris: quod ut facilius valeant leuiusque consequantur quod in nos intendunt, edunt illa persaepe quibus stupefacti homines fidem commovent simulachris diuinitatis ac numinis. Inde fit ut vitam saepe turbet, somnos inquietet, membra obtorqueant, valitudinem frangant, morbos lacestant, mentesque aliquando territent: inde est quod augure Accio Neuius Tarquinii tempore, lapis nouacula incisus est, hinc nonnullis regni futuri signa procurantur. Quo fit ut L. Tarquinio Prisco Romam petenti, Aquila pileum sustulerit & cum alte subuolasset, dictum vix credibile, capiti reposuerit. Quo etiam regnante tradunt Cressam virginem reliquias quas ex omni regia mensa percipiebat ad virgines vestales ferre consueuisse, obtigisseque aliquando quum igni sacro eas imponeret, repente ex foco genitalem cinerem viri insurrexisse, eamque quae ibi infederat Tanaquilis reginae ancillam Cressam captiuam consurrexisse grauidam, Seruiumque Tullum natum qui regno successit, cui porro in regia accumbenti puero caput arsisse visum, creditumque Iarvis familiaris filium, Ouidio in fastis dicente, Namque pater Tulli Vulcanus Cressaque mater Praesignis facie corniculata fuit: Hanc secum Tanaquil sacris de more peractis, iussit in ornatum fundere vina focum. Hic inter cineres obsceni forma virilis Aut fuit aut visa, sed fuit illa magis. Iussit a foco captiua sedet, conceptus ab illa Seruius à caelo semina getis habet. Signa dedit genitor tunc quum caput ore corusco Contigit, inque coma flammeus arsit apex. Hinc quoque quod Iuno Vegenis migrare sese Romam velle respondit, quod Claudiae manu nauis secuta perhibetur, quod in sacrilegos & Iuno nudata & Locrensis Proserpina & Ceres Milefia vindicauit, Herculesque de apio. Nec aliter Hannibal somnia orbitate oculi comminantur. Flaminio extispicia periculum

lum cladis praedicant: vel serpens, immo verò Demoniarcho urbem Romam pestilentia liberauit Epidauro accersitus, aut Aeneas oraculorum indicio promissam & quaesitam inuenit Italiam, & in ea non tam numinum quam daemonum nutu sed statuit. Quid aliud agit in somnis pater Anchises? Quid Iupiter & Apollo qui ambiguitate studet obnubere oracula, ut cum medaces aut fallaces inuenti fuerint, aliquando rationis velamine, suam tueri queant fallaciam, sicque perditos perdere & deprauatis errorem prauitatis infundere ac fallere non desinunt, donec auditores suos protrudant in praecipitum: cui à seculis vatum profuere responsa? Cressone an Pyrrho vel Laio, aut praecedentium aut subsequentium cuiquam? Nonne Cressus opulentissimus Lydorum rex bellum moturus in Persas, tali responso fertur illus, Cressus Alyn penetrans magnam puerterat operum vim. Quo responso hostium se vim peruersum putans peruertit suam. Vtrum autem accidisset eorum, verum oraculum fuisse. Nihilo purius egisse traditur cum Pyrrho, qui bellum Romanis illaturus dum Delphos consulit, hoc responsum ut ait Ennius accepit, Aio te Aeacida Romanos vincere posse. Demetrius Pyrrhus, si non intelligeret, ultra pars vicisset, verum oraculum videri: sic versutus artifex texuerat, sic in omnem euentum perugium veritatis occupauerat, hoc inquam adeo manifestam fallaciam praefert, ut quantum sicut Ennius idem ait, semper fuerit stolidum genus Aeacidarum, ab eo tamen perpendi absque difficultate potuerit: illud etiam obscurius, quod Cressum decepit, quod vel Chrysippum potuisset fallere. Sic enim apud Ciceronem scriptum est, cui tamen ad postremum tota res committitur videtur, et hoc à poeta fictum suspicatur, illud ab historico, rationes afferens: primum enim latinè Apollinem nunquam locutum fuisse, deinde Pyrrhi temporibus iam iam versificari desisse, & hoc ultimum, ut eodem libro permulta, irrisuè dictum arbitror: tamen utcumque non multum his rationibus moueor, quoniam in latinum transferri & in carmen inferi potuit ambiguitas oraculi, graecis & solutis primum verbis edita: nam si ad linguam respicio, quaecumque oraculis dicta sunt, latinè quidem apud nostros de his graeco fonte descendunt, graecè vel ab Apolline prolata, vel ab illis memoriae mandata, nec linguarum varietas obfuit veritati. Alia igitur me Ciceronis ratio violentius urget, ait enim hoc Pyrrho responsum inauditum graecis, itaque satis credi potest hoc ab Ennio, suo quodam iure fictum esse. De Herodoto autem quem Cicero ipse patrem historiae vocat, quod superioris oraculi fides extiterit, non tam facile crediderim. In dubio igitur visum est verumque attingere, & Ciceronianam de hac re non praeterire sententiam. Illud etiam anteceps & inopinabile, quod Philippus Macedo ex eodem adyto accepit, ut imminens, sibi à quadriga periculum prouideret, quo audito rex anxius dissolui currus per omnem Macedoniam imperauit. Quin & oppidum Boeotiae, cui Quadriga nomen erat, ut fatale sibi perpetuo declinauit, vel, ut quidam ferunt, iussit euerti, frustra tamen: aliò namque minarum spectabat oraculum. Capulus enim gladii quo eum Pausanias transfixit quadriga calaturam fertur habuisse. Itaque Tullius eleganter illudit, Neque enim obscura tantum sed mendax admonitio, quasi rex capulo & non cuspe moriturus esset. Appius Claudius is qui ciuili bello pompeianas partes secutus est, de euentu rerum dubius vicinè castris

qui iam tunc neglectus obmutuerat, retentaui Apollinem. Itaque Perhemonee quædam templi vates, in antrum compulsa, solitoque astuâs furore, fertur in hac sententiam respondisse, Magnas huius minas, Romane, ne timeas: nihil enim ad te, quoniam in pace Eubææ cola, vel ut quidam alii, latus Euboicum possidebis. Lucanus, Effugis ingentes tanti discriminis expers Bellorum Romane minas, solusque quietem Euboici vasta lateris conualle tenebis: quo ille responso, velut in somnis accepto, perplexior discessit inde quæ venerat: sed non multo post apud locum, qui Eubææ cola dicitur, ante supremum prælium morbo correptus interiit, ita substractus bellis & sepulcho cõditus Euboico fidem fecit oraculo. Eodemque modo Laio prædictum est ab Apolline, Caue vetatos liberum sulcos feras, generatus ille mactabit te impiè, & omnis aula respergetur sanguine. Sed ille quidem, utpote præscius quæ sequeretur, sementem iuxta fatum fieri vetabat: sciens in potestate eius positum si abstinere vellet. Laius non ut homo nescius futurorum, ab eo qui sciret, quid agendum sibi esset sciscitabatur, seuit autem non fato eliciente, sed victus intemperantia. Similiter Argiuis per oraculum querentibus, an aduersum Persas bellum suscipi conueniret: responsum est, Vicinis offensa deo charissima plebs armorum cohibe numina, corporis omne discrimen sola capitis tutabitur umbra. Sciebat enim quid esset deligendum, quodque optio penes hominem: id verò quod sequitur optionem penes factum. Nero Caesar post hos portendi sibi mutationem status à Mathematicis acceperat, qui in hoc concordēs, in eo discordabant, quæ nam fortuna imperio deiectum exciperet: his Neronis animus æger, Delphicum oraculum experiri statuit, sic enim sibi visum est hæsitacionem suam ab humano ad diuinum consilium transferri debere: inde sibi responsum est, Annum tertium & septuagesimum caueret: quod quum audisset homini inconsiderato & vix trigelimum ætatis sue annum transgresso, tanta securitas inceserat, ut iam nihil metuens, & prosperitatem & ætatem sibi integram sponderet, quasi ante prænunciatum tempus ab Apolline mori non posset, eo denique est insolentia raptus, ut præciosissimis quibusdam rebus maritima tempestate deperditis, affirmaret eas ad se vel piscium obsequio reuersuras, talibus intumuerat erroribus, quum subito destitutus ab omnibus & ad turpissimam compulsum est mortem, utique consiliario dignus Apolline, quamuis vanissimus ille spiritus mendacique parens, ne quid ineptius videretur, consuetis ambagibus atque arte prouiderit. Quod ipse Nero suprema illa nocte, audito clamore militari, suum execrante & Galbæ nomen celebrante, serò licet, quiuit intelligere, & ad infelicitatis sue cumulum autorem oraculum veridicum appellari. Galba enim successor tertium & septuagesimum annum tunc agebat. Admonet nos aliquis obrectator, quibusdam consultorem istum consulere, queruntur utrinque nostris remporibus sacra sibi interdicta ceremoniasque sublata, & ob hoc ideo maxime nulla vel perplexa & inextricabilia omnia talium rerum consultoribus responsa dari. Cur ergo longè ante imperium Caesaris ac Christi dei saluatoris nostri natiuitatem, sicut ipsorum autores attestantur, abolita penè fuerat Pythii oraculi fides, abolita autem quia contempta. Porro autem quare contempta, nisi quia vel vana vel falsa vel dubia? Vnde poeta prudenter admonuit in-

consulti

consulti abeunt sedemque odere Sybillæ. Et ne fortè parui id pendant quod contemptum, abolitum, atque antiquatum fuit, hoc esse aut numen aut sedem, Apollo ille Pythius erat quem ferunt magno Pythone serpente interfecto, magnum vatem totiusque vaticinationis autorem & principem hæredem sedis & diuinationis & nominis extitisse, ibique eum reddere responsa elegisse, ubi orta cum auctore ipsa diuinatione videbatur. Euasiuculas autem querentes dicentesque vim sedis ac loci euauisse tractu temporis, sic ridet Cicero, ut dicat eos non aduertere quod de vi diuina agitur, quæ si est, utique æterna est: Sed perinde loqui quasi de vino aut balsameto, quæ vim suam imminuunt vetustate & paulatim euanescent. Itaque hæc profitentes philosophos superstitiosos & penè phanaticos appellat, qui excursionem friuolas ineptiis suis malunt exquirere euauisse fingentes, quam veritatem ingenuè confiteri, & errorem suum vel serò cognoscere, qui diutissime circumuerti sunt super huiusmodi oraculis, partim falsis, ut ipsius Tullii verbis utar, partim casu veris, ut sit in omni ratione sapientissime, partim flexilouis & obscuris, ut interpret egeat interprete, & fors ipsa ad sortes referenda sit, partim ambiguis & pplexis oraculis: hi maxime fallunt, quorum præstigias à veritate profani intelligere non possunt. Ideoque ab ipsis attribui putant & imperia & victorias & opes & euentus prosperos rerum, denique cum ipsorum nutu sæpe rempublicæ confiet periculis imminutibus liberatam, quæ pericula & responsis denunciauerunt & sacrificiis placati auerterunt, omnia illa mera fallacia sunt. Nam quum dispositiones dei præsentant, quippe qui ministri eius fuerunt, interponunt se in his rebus, ut quæcunque à deo facta sunt vel fiunt ipsi potissime facere aut fecisse viderentur. Et quotiens alicui populo vel vrbi, duci vel principi secundum dei statutum boni quid impedit, illi se facturos vel prodigiis vel somniis vel oraculis vel sortibus ceterisque id genus, ut diximus, pollicentur, si sibi honores & sacrificia tribuantur, quibus datis quum id acciderit quod necesse est, sibi summam pariunt venerationem. Quoties autem pericula impendunt, ad aliquam ineptam & leuem causam se profitentur iratos, sicuti vni Varroni quod formosum puerum in templo Iouis ad excubias tenendas collocauerat, & ob hanc causam Romanum nomen apud Cannas penè deletum: quod si Iuno alterum Ganymedem vrebatur, cur iuuetus Romana luit pœnas, vel si dum tantummodò duces vel principes curant ceteram multitudinem negligunt? Cur Varro solus euasit qui hoc fecit, & Paulus qui nihil meruit occisus est? Itaque sine periculum quod imminet vitari potest, videri volunt id placati auertisse, siue non potest id agere, sicque sibi apud homines qui nesciunt, auctoritatem pariunt ac timorem: his versutiis & his artibus noticiam veri dei trini & vnius apud omnes gentes inuenterunt. Harum igitur disciplinarum obseruationibus superstitiosis, quæ ad cognitionem siderum coniunguntur, societas dæmonum formidanda atque vitanda est, neque illos ab hoc genere superstitionis segregandos puto, qui ab ipsa Chaldaeorum natione profluxerunt: quod propria est eorum genealogiaratio, ut possint antea facta futuraque ex ratiocinationibus astrorum explicare, hoc est, quos effectus habent sidera duodecim, stellæ quinque, sol & luna, ad humanam rationem conferre: Cuius rei primus Berosus insula & ciuitate

D iii Coho-

169 Coho confidens, ibi aperuit disciplinam, postea studens Antipater, iterumque Achinapolus qui etiam non enascentia, sed ex conceptione rationes explicatas reliquit. Hi enim quanquam veram stellarum positionem, quum quisque nascitur, confectentur, & aliquando eam peruestigent, per eorum inuentas conscriptasque regulas, tamen quod inde conantur vel actus nostros vel mores vel euenta prædicere, nimis errant profecto, nimisque magna dementia detinentur, & quos non solum christianæ religionis instituta ac fidei nostræ lumina, verum multa quoque veterum poetarum, philosophorumque illustrium, clarissimorumque ducum & imperatorum dicta confutent: ex quibus est illud imprimis sacris in literis ad Moysen annotatum, Quando ingressus fueris terram, quam dominus deus tuus dabit tibi, cave ne imitari velis abominationem illarum gentium, ne inveniatur in te, qui lustrat filium aut filiam, ducens super ignem: aut qui ariolos sciscitetur & obseruet somnia atque auguria: ne sis maleficus vel incantator, ne pythones consulas & diuinos, & ne quæras à mortuis veritatem. Omnia hæc enim obominabitur, & propter huiusmodi scelera delebit eos in introitu tuo: perfectus eris & absque macula cum domino deo tuo: gentes istæ quarum possidebis terram, augures & diuinos audiunt, tu autem à domino deo tuo aliter institutus es. Quis ergo dubitet hæc non modò capitalia sed fidei perversiorem, quæ tanta diligentia diuina explodit sententia? Et illud quidem Levitici, Non augurabimini nec obseruabitis somnia nec declinetis ad magos, nec ab ariolis aliquid sciscitemini, ut polluamini per eos: vir enim in eodém, inquit, sue mulier in quibus pythoneus vel diuinationis fuerit spiritus, morte moriatur, lapidibus obruant eos, & sanguis eorum sit super illos. Nec minus ad Romanos apostolicis verbis expressum: Quis enim cognouit sensum domini, aut quis consiliarius eius fuit? Est quoque illud diuinum ac cœleste consilium, Altiora te ne quæseris, & fortiora te ne scrutatus fueris. Sed quæ præcepit deus tibi illa cogita semper, & in pluribus operibus eius ne fueris curiosus. Non est enim tibi necessarium ea, quæ tibi abscondita sunt, videre. Non est vestrum, alibi scriptum, nosse tempora vel momenta, quæ in patris potestate posita sunt. Annunciate quæ futura sunt, inquit Isaias, & sciemus quia dii estis vos. Simile est illud Ecclesiastici, Ignorat homo quod ante se fuerit, & quod post futurum, quis ei poterit indicare? Quid aliud illud Sapientie asserit? Cogitationes enim mortalium, inquit, timidae sunt & incertæ prouidentie nostræ: corpus quod corrumpitur, aggrauat animam, & terrena inhabitatio deprimit sensum multa cogitantem: & difficile existimamus quæ in terra sunt, & quæ in prospectu sunt inuenimus cum labore: quæ in cœlis sunt autem, quis inuestigabit: sensum autem tuum quis sciet, nisi tu dederis sapientiam & miseris spiritum sanctum tuum de altissimis? & sic correptæ semitæ eorum, qui sunt in terris, & quæ sibi placent, didicerunt homines. Atqui, teste Firmiano, non hoc idem faciunt philosophi, qui disputant in cœlo quid agatur, & eo semper impune id facere arbitrantur: quia nullus existit qui errores eorum coarguat: quod si existimarent descendurum aliquem qui eos delirare & mentiri doceret, nunquam quicquam de his rebus, quas scire non possunt, disputarent. Nec tamen ideo felicior putanda est eorum impudentia & audacia quia non redarguuntur. Redarguit enim

enim deus cui sola veritas nota est, licet conuenire videatur, eamque hominum sapientiam pro summa stulticia computat. Linquo Augustini & Ambrosii operosissimos validissimosque tractatus, ac disputationes longissimas: quas nec tempus exigit, nec recipit locus, nec requirit, quisque aliquantulum legendo profecerit, notæ nempe sunt: unam Augustini veram nescio, an breuem magis proferam sententiam, ex eo libro qui de dei ciuitate inscribitur. His omnibus consideratis, inquit, non immerito creditur quum astrologi mirabiliter multa vera respondent, occulto instinctu fieri spirituum, non bonorum, quorum cura est has falsas & noxias opiniones de astralibus fati inferere humanis mentibus, atque firmate non horoscopi mutati & inspecti aliqua arte, quæ nulla est. Alteram Ambrosii ipsius ex eo libro, quæ de obitu Satyri fratris nobis luculenta oratione reliquit: eius enim verba sunt hæc. De solis cursu cœlique ratione philosophi disputant, & sunt qui putant his credendum, quum quid loquantur ignorent, neque cœlum ascenderunt, axem dimensi, nondum oculis perscrutati sunt: quia nullus eorum cum deo in principio fuit, nullus eorum de deo dixit. Quum pararet cœlum cum ipso eram & eram cum eo cuncta componens. A diuinis præter hæc ad humana descendenti, permulta se ingerunt illustrium poetarum dicta his satis consentanea: e quibus illud primum antiquissimum & acerrimum apud Homerum proferendum: Iuppiter, inquit, non mortalem hominem, non est communi grege deum aliquem, sed lunonem illam suam coniugem ac sororem reginamque deum graui comminatione deterret, ne secretum suum intimum auderet inquirere, aut sciri posse præsumeret: post hunc duo literis demandata sunt. Duorum quoque in illa prima ætate poetarum illustrium, Pacuuius, Nam si quæ vêtura sunt, prævident, æquiparant Ioui. Rursum idem poeta istis qui linguam autem intelligunt, pluresque ex alieno iecore sapiunt, quam ex suo, magis audiendum quam auscultandum censeo. Accius, Nihil quoque credo auguribus, qui aures verbis dicant alienas, suas ut auro locupletent domos. Quartum his Ennium addiderim, qui vetusta illa & venerabili facundia hos ipsos eleganter irridet, ut verbis etiam suis utar, Qui sui quæstus causa falsas suscitant sententias. Non enim sunt hi aut scientia aut arte diuini, sed supersticiosi vates impudentesque arioli, aut inertes, aut insani, aut quibus egestas imperet: qui sibi semitam non sapiunt, aliis demonstrant vias: quibus diuinas pollicentur, ab ipsis drachmam ipsi petunt. De his diuitiis sibi deducant drachmam, reddat cætera. Addo quinto loco spectatæ autoritatis grauitatisque poetam doctissimum, Flaccum Horatium dicentem, Prudens futuri temporis exitum caliginosa nocte premitur deus, Ridetque si mortales ultra fas trepidant nec non illud quod adest memeto componere æquus, & quid sit futurum cras fuge querere: Et quem fors dierum quemque dabit lucro appone. Est & illud eiusdem quoque poetæ ad Leuconem. Tu ne quæseris scire nefas, quem mihi, quem tibi finem dederint dii Leuconoe, nec Babylonios tentaris numeros, ut melius quicquid erit pati, seu plures hyemes, seu tribuit Iuppiter ultimam. Lucanus in rerum sextus his verbis accedit. Sit subitum quodcunque paras, sit cæca futuri Mens hominum fati, liceat sperare timenti.

Statium

162 Statium his septimum aggregauerim, Quid crastina voluerit hora scire nefas homini. Ultimo in loco sequitur hos Iunius Iuuenalis Aquinas & his verbis.

Spondet amatorem tenerum vel diuitis orbi

Testamentum ingens calidę pulmone columbæ

Traçtato Armenus, vel Compagenus Aruspex

Pectora pullorum rimatur & exta catelli,

Interdum & exta pueri faciet quod deferat ipse

Chaldæis. Sed maior erit fiducia, quicquid

Dixerit astrologus credent à fronte relatum

Amonis: quoniam delphis oracula cessant:

Et genus humanum damnat caligo futuri.

Hęc religionis nostrę instituta & illustriũ dicta poetarũ illis similia, subsequuntur & philosophorum sententię, Socratis potissimum, qui in hoc cęlestiũ scrutinio & causarum abditarum indagatione, cęteris cordatior fuit, quum hęc intelligeret nõ posse inueniri, celebre illud ab omnibus probatum in medium nobis attulit, Quod supra nos nihil ad nos: sicq; pinde ab omni physica quæstione disputatione suspendens eò se contulit, vt in virtute atque officio omnis eius versaretur intentio. Itidẽ Democriti phisici non ineptus præ cęteris contra tales iocus, Quod est ante pedes nemo spectat, cęli scrutatur plagas: facitissimãq; illa Ciceronis irrisio temere disputantium, nullaq; de re dubitantium tanquã modò deorum ex concilio descendentes, quid ibi agatur oculis suis aspexerint auribusq; perceperint. Sanẽ, vt idẽ inquit Cicero, & in senectute sua. Horę quidem cedunt & dies & menses & anni, nec præteritũ tempus vnquã reuertitur, nec quid sequatur sciri potest. Sunt & alię contra hęc hominum portenta philosophorum clarorum sententię, inter quos Fauorini est illa melius & vrgentius cęteris, quos legere potui, philosophis futurorum noticiam facillime repudiantis atque dicentis, Nihil enim ab illis audire posse dicebat nisi graue atque molestum: quoniam aut vera respondebunt quod rarissime solent: si quidem mala miseriam ante tempus asserre, & superuacuum sollicitudinem: posita enim illic veritate, adest hinc necessitas. Ita nihil præcisẽ nisi dolorem poscẽti reddere libet hoc loco sustinere, & quod communis rerum natura non patitur tentare, maior sine offensione possit iterferi, hoc est, Fauorini, M. Tul. cuius hęc, sunt vt omittamus superiores. M. Crassio putas vtile fuisse tum quum maximis opibus fortunisq; florebat, scire sibi interfecto filio Publio exercitũq; deletum trans Eufratẽ cum ignominia & dedecore esse pereundũ? An Cn. Pompeium censes tribus suis consulatibus, tribus triumphis maximarum rerũ gloria lætaturum fuisse, si sciret se in solitudine Aegyptiorum trucidatum iri, amisso exercitu, post mortẽ verò ea cõsecutura, quę sine lachrymis non possumus dicere? Quid verò Cęsarem putasse, si diuinasset fore vt in eo senatu quem ex maiori parte ipse cooptasset, in curia pompeiana ante ipsius Pompeii simulachrum tot centurionibus suis spectantibus, ac nobilissimis ciuib; partim etiã à se omnibus rebus ornatis trucidatus ita iaceret, vt ad eius corpus nõ modò amicorũ sed ne seruo rũ quidem quispiam accederet, quo cruciatu animi vitam acturũ fuisse? & certẽ

ignorant-

ignorantia futurorum malorum vtilior est quã scientia, Hac Cicero. Possem ego antiquos & fortunatissimos ætatis nostrę viros, in huius sententię testimonium vocare, sed nec necesse, nec locus hic longiorem digressionem recipit, & attigisse videtur ille clarissima: sin autem, vt ad Fauorini argumentationẽ redeat oratio, bona pronũtiant, duplex incõmoditas, expectationis tedium, & præcogniti gaudiĩ extenuatio: quod repẽtinum, gratius ac cumulatiũ obuenisset. Aut falsa dicẽt, quod q̃ familiare & frequẽtissimũ apud eos est: & si erũt infelici a, angoribus falsoq; metu: si felicia, inani spe & gaudio trestitiaq; vbi te delutũ scties, torqueberis. In omnẽ igitur euẽtũ hos nugatores sycophãtas cõtendendos fore, ad hanc ferẽ sententiã (vt præterea Dicearchum qui expeditẽ omnia nobis futura nescire magno volumine conclusit) Anaxarti philosophi ratione cõpellor. Is enim quum in Byrsam vrbe trans Eufraten omiffam traieciisset Alexander, ibi eum vt antea persape monuit, vt tanq; falsa & incerta Magorum prædicta conteneret: nec ab re. Nam si satis, inquit, õ Alexãder cõtent quę prædicuntur, ignota esse mortalibus: si verò naturę debeantur, immutabilia qdem esse. Si mile & illud Demonactis etiã philosophi, qui vatẽ semel intuens, publica mercede responsa præbentem, nonne vides, inquit, cuius rei mercedem flagites? Si enim tibi potestas à Ioue est eorum quę fatali lege sunt constituta, aliquid commutãdi, quodcũq; id est quod flagitas, parũ sanẽ est: sin autẽ in dei nutu & voluntate posita sunt omnia, quid ruũ nos vaticinium iuuare potest? Demosthenes Græcorum armis ac tanta & tam prompta virorum potentia confisus, neq; mentem adhiberi oraculis, neq; vaticinia audiri permisit, Epaminundam memoras & Periclẽ illa semper formidinis & ignauię velamẽta putasse. Saluberrimum & memorabile est illud omnibus horis Halicarnasei excellentis in astrologia, & in regendis suis ciuib; principis præstãtissimi, totũ id quod est Chaldaicum prædicandi genus repudiantis. Magnus qdam vir ecce superuenit, præmissis omnibus fide non inferior, Cato ille rigidus, qui mirari se ait, q̃ non rideret aruspex aruspice, quum viderit, quòd dictũ ad omnes equẽ augures, sortilegos, coniectores, chaldæosq; & mathematicos, ac totã deniq; mãticen cõuerti potest. Spectatis enim tot ineptiis, quibus credulis hominibus illudũt, occurfus profectò memoriã & risum ex mutua conscientia mouere deberet. Quã illud quoq; eleganter: quum esset consultus à quodam, mōstrum ne esset à soricibus corrolasibi caligas quum diceret, Respondit non esse id monstrum, sed verum mōstrum habendum fuisse, si sorices à caligis roderentur. Quod sequitur non minus profectò, sed magnificum ac succi & pensĩ plenum. Nam quũ apud Prusiam Hannibali exultanti, & autori cõmittẽdi prælii pugnari placeret, ac ille negaret, quòd exta prohiberent. An tu Prusia, inquit Hannibal, vitulinę carni mauis quã imperatori veteri credere? breue sanẽ atq; amplissimum tantõq; principe dignum verbũ, vtpote qui Hispaniam, Galliam, Liguriam, Italiam deniq; laceratam in faciem eius effuderit, vnus hostiã vilissimã ac sordidissimã exta tot monumentis ac victoriis rerum præponi indignum ferens. Quid aliud Cęsar quum à maximo augure & doctissimo aruspice præmoneretur, ne in Aphricam ante brumã nauigia transmitteret, nonne illius dictum nihili faci-

cienstransmisit: quod ni fecisset, omnes aduersariorum copie conueuissent. Econtrario Regulus nonne auguria seruauit & captus est? & Mancinus religionem tenuit, & sub iugum missus est? Pullos habuit Paulus, & apud Cannas tamē cecus est. Hæc & horum similia quæ confirmandis auspiciis & id genus erroribus afferuntur, tam inepta, tam friuola persæpe sunt ut multis quidem M. Marcelli illius quinquies cos. probandum summo opere consilium videatur, qui quū esset imperator & augur optimus, totum hoc militare auspicium omiserit: a quo ne præpediretur lectica opertus, nec ab re, iter facere solitus: vir enim fortis & sapiens desperabat posse inuulgatam diu & imbibitam ac ossibus inhzrentem opinionem aperta fronte discutere. Non eò usq; tamen Marcello assentiendū, nec auspicia omnino ita repudianda reor, ut res magnas nullis vnq; credam signis, vel auspiciis præueniri, quum & volatus auium dirigat deus, ut rostrum sonans aut præteruolans penna, turbido meatu vel leni, futura præmonstret, ut theologi veteres & clari quidam autores testes sunt, Ouidius in fastis,

Non ego te quāuis pro perabis vincere Cæsar

Si vetat auspicium signa mouere velim.

Sint tibi Flaminius Trasimenaq; littora testes,

Pec volucres signa multa mouere deos.

Verū præclare de hoc quoq; ut de aliis Cicero, Signa, inquit, ostenduntur ab his rerum futurarum: in his si quis errauerit, non deorum natura, sed hominū coniectura peccauerit. Nec etiam postremo præter hæc rerum futurarum signa est, quod ratione signorum vel planetarum certiores hi futurorum nuntii de singulis quibusq; polliceri possint, vel audiri: in septem namq; sideribus, de quibus antè diximus, & quæ ab incessu vocamus errantia, quū errēt tamen nulla minus certæ considerationis nihil habent nisi secundū commune regimē in mundo eis debitū intelligentiā septuplicē substantia extra consistēte virtute sibi coniunctā. Scimus etiā, ne horū audaciā per singula prætereamus intactā, eos fateri solitos quod quisquis aquarū signo in lucē editus sit, piscatoris ministeriū sortiretur. Caterū piscatores quū Getulia non habeat, quis eorū dicere audeat, quia nemo illic in stella aquarū nascitur. Rursum quū plurimos quos nasci signo libæ norint, trapezitas fore prædicent, quos multarū gentium prouincias ignorant, fateantur necesse est, aut in eis hoc signum deesse, aut effectum fatalem nullo modo haberi. Persarum autē ac Lacedæmoniorū reges quū per genus denominentur regnūq; filii vno eodēq; sidere cum seruis continue degētibus nati ad regnū pferant, quid rationis habēt ut serui qui secū iisdē momentis horarū ac temporū fuerāt geniti omnino in seruitute cōmorentur? Homines etiā diuersarū regionū, diuersarū ætatum, sub variis & diuersis siderum motibus geniti, si aut oppidorū expugnationibus, aut collatis signis, eadē classe fluctibus obruantur, vel alio quouis modo, eodē tamē genere mortis eodemq; momēto temporis interierūt, ut in Cannēs pugna contigit, quomodo momēta nascendi singulis secundū istos attributa suas leges habebūt? Aduersabitur horū iudiciis vastitas forsā immensa altitudine, discretæ in duo & septuaginta signa per rerum aut animarum effigies, in quas digessere cælum periti. Posse etiā fieri credibile est,

ex

ex infinito stellarū numero, ut alia signa pari, maiore, vel minore potestate sint, sine quibus recta ac perpetua obseruatio perfici non queat. neque eos homines cernere posse, neque percipere exuperantiam vel splendoris vel altitudinis, quū & quadam sydera in quibusdam terris conspiciantur, earumq; terrarum hominibus nota sint, eademq; ipsa ex omni terra alia non videantur, & sint aliis, ut Canopus, omnino ignotissima. Est enim id sydus ingens noctibus lucens, clarū & maximē mirum, cuius, si aliunde fides abesset, M. Manilius libro primo astronomicon præcellentissimus testis accedit: idcirco inquit, terris nō omnibus omnia signa Conspectimus, nūquam inuenies fulgere Canopū, Donec hiliacas per pontum venerit oras. Quum itaq; constet rerum ambiguitatem confusionēque dānosam ex taliū potius diuinationis prænuntiatione generari, quā certam, conducibilem consultoribus cognitionem, quū nihil ritē cernant, nihil percipiant, nihilq; veniat horum quæ isti lubricis & fallacibus cōiecturis delirantes ac velut ebrii pollicentur (nisi rarum fortē aliquid, aut fortuitum, qualia etiam aliquādo ementiri volentibus elabuntur & excidunt) nullo pacto, Sigismunde Pandulphæ, vrendum esse tibi reor istiusmodi supersticiosi hominum iudiciis: quorū disciplinas tutē optimē calles, studiis indulges, ingeniis faues, et argutis apprimē delectaris: maximē quum clarissimos quosq; ætatis viros mathematicos, horoscopus summos & astronomos, more maiorū domi militiæ ad futura præfagienda te semper penes habueris & habeas. Tantorum itaque virorum, tætruditorum, tam illustriū exēplis & autoritate, ac rationibus fretus, non iniuriā

dixerim diuinationibus artem, qua quis de futuris omnibus soli deo cōgnitis ad interrogata singula vera respondeat, aut omnino nullam

esse (quod Socrates & eum secuti antiqui Academici quos

eodē & Peripateticos nominamus asserunt) aut esse,

sed nondum scitā aut opinionem quandā,

proinde vanam hominum con-

iecturā atq; iudicia quā

maximē fallentem.

Finis Terti.

ROBERTI VALTVRII

AD ILLVSTREM HERO A SIGIS-

mundum Pandulphum, de re Militari

Liber Quartus.

De legibus.

Cap. I.

Cum quoque, Sigismunde Pandulphe, necesse est quem aliis du-
cem & Imperatorem præfecimus, non harum quas modo dixi-
mus bonarum artium institutis solum, verum & legitimi iuris
& more maiorum, cerimoniarum & sacrorum erga deos & con-
tentionum controuersiarumq; inter homines dirimendarum iudi-
cium, ac belli primum iuste gerendi dominum esse: bellum enim
iustum est, ut in repub inquit Cicero, quod denunciatum & indictum, atq; hoc
ipsum quod aut repetundarum aut propulsandorum hostium causa geratur: legi-
timi iuris munus etiam dicimus, ea iubere, quæ sunt viri fortis, ut non deferere
locum in acie, non fugere, non arma abiicere: & ea quæ sunt temperatis, ut non
committere adulterium, non flagitiū facere: & ea quæ sunt mansueti, ut nō pul-
sare, non iurgia exercere: eodem modo secundum alias virtutes, & vitia, has iu-
bere, illa vetare. Esse etiam præter hæc quædam belli iura, ut ineūde pugna so-
lennitatem seruare, decreta publica, fœderū percussione, religionem sacramenti,
militum animaduersionem, dignitatem, ac præmiorum, & honorum gradum.
Quædā porro esse quæ uti facere ita pati sit fas, ut fata exuri, dirui tecta, prædas
hominum pecorumq; agi, aliāque id genus, quæ de singulis cauta sunt legibus:
in quarum editione sunt qui putent Zelencum, alii Rhadamanthum siue Ly-
curgum putant: quidam omnium priorem Cererem, quæ frumenta, quum an-
tea glande vescerentur, inuenit: molere quoque & conficere in Attica, & alia in
Sicilia, ob idq; dea iudicata, ut Carcinus Tragædus in suo poemate affirmat.
Hanc alii gloriā illi gētis hebraeorū duci summōq; philosopho, Moyſi tāquam
veritati magis consentaneum, facile concesserunt. Lycurgus enim & Zeleucus
omnesq; qui apud Græcos mirabiles sunt recentes atq; nouelli, quantū ad hunc
ipsum Moysen comparati, esse noscuntur, quoniam nec ipsum nomen legis, fu-
isse olim apud Græcos agnoscitur, & testis Homerus est, q nūquam in diuino
eius opere, hoc vsus est nomine. Non enim secundū legem, sed indefinitiuus sen-
tentius & regum præceptionibus populus regebatur: unde etiam multo tempo-
re permansere tantum moribus videntes, & nō scripto, & multa horū semper se-
cundum euentum casuum permittentes. Phoroneus etiam ipse secundus Argi-
uorum rex à quo forum forensēq; dicendi genus deductū putant, ut argiui cer-
ta lege ac iudiciis regeretur, sexcētis ante bellum Troianum ferme annis, inter
Græcos primus ante omnes effecit, si modo illa quæ apud Platonem in Timæo
Critias

Critias, ex Solone commemorat de legibus atticis multis annorum milibus an-
te Phoroneum, fabulosa & commentitia esse credamus: Nec me præterit apud
priscos Græcos Iſidem legiferam appellaram, tanquam primam legum inuētri-
cem. Aegyptiis autem prima scriptarum legū monumenta Mina rex siue Trif-
megistus dedit, quem fortasse quispiā in philosophorū numero computet, quan-
quam in deos relatus Mercurii nomine ab Aegyptiis honoretur. Secundus apud
Aegyptios legūlator dicitur, vir prudētia excellens Saphochis, hunc & ad deām
religionē cultumq; multa prioribus legibus addidisse perhibent. Tertium Seso-
olim regem tradunt, qui ad rem militarem & belli munera plurima contulit
institutis suis. Quartus scribitur rex Buchoris tulisse leges sapientia ac vsu re-
rū expertus, qui & viræ regum leges dederit, & cōmercia hominū iudiciāq; cō-
stituerit: post hūc legibus multa addidit Amasus rex, quæ tradūt & de his, quæ
ad monarchas pertinent, deque omni Agyptiorum æconomia præcepisse. Mi-
nos mare obtinuit, & paulo antē Troiam captam Cretenſibus leges dedit, ut Pa-
radius memorat, quod Plato falsum esse conuincit. Spartanis verō, qui & Lace-
dæmonii sunt, Lycurgus primus leges ex Apollinis, ut aiunt, autoritate cōfin-
xit. Et quanquam leges scriptas nullas Lycurgus tulerit, ut alii perhibent, vnā
tamen ex his quæ rhetræ appellantur afferā, quæ in hostes militare prohiberet,
ne sæpe pugnādo consuefacti, bellicosi redderentur. Quæ in re Agelilaū regem
maximē posteriori tempore accusant, utpote qui continuis & frequentibus in
Bæctiā incurſibus ac præliis Thebanos resistere Lacedæmonii edocuerit. Quæ
re faucium Antalcides quum intueretur, pulchram suæ doctrinæ mercedem,
inquit, à Thebanis recipis, qui nolentes ipsos neque sciētes pugnandi peritiā
docuisti. Huiusmodi sanctiones rhetras libuit appellari, quasi ex deo decreta,
deique oracula quædā essent. Epirotis Arba Epirotarum rex vnus ex posteris
Pyrrhi, Achilles filii, leges, senatū, magistratus annuos, & politica vitæ formā
primus instruit. Arianeis Chatharactes, Getis Zamolxis: Pittacus Mitileneis,
qui ad sexcētos elegos versus, & earptim de legibus ad ciues conscripsit. Fuit &
alter Pittacus legifer, cuius & Fauorinus & Demetrius meminit. Atheniēſibus
verō à quibus iura & leges ortæ atq; in omnes terras distributę putātur, tulit ri-
gidissimus Draco, quas & hoc ipso mitior Solon, sapiens vnus ē septem, & legū
scriptor, propter asperitatem magnitudinēque pœnarū abrogandas curauit:
vna enim ferē omnibus mors pœna prædiffinita erat, ut etiā qui oſi damnari,
essent capite plecterentur: & eis qui olera aut fructus furripuissent, idem suppli-
ciū, quod peculatoribus aut homicidis constitutū esset. Ob quam causam illud
Demadis à doctis probatur, qui Draconem non atramento, sed sanguine leges
descripsisse dixit. Inter Solonis autē leges, quas plures fuisse cōstat, ac omnes q-
dē sapientissimē latas, illas præclare statuit, quibus athletarū quoq; præmia casti-
gata moderatione correxit, & ei, qui Olympia vicisset, quingētas drachmas, qui
verō in Isthmo, ei centū dari cōstituit, eadēq; ratione in certaminibus & præliis
qui succubuissent, præmiis esse illustrandos, eorūque filios publicē enutrien-
dos educandosq; quo sane animati singuli, fortiter ac strenuē in bellis dimicabāt:
sic Polyzeus, sic Cyneagirus, sic Callimachus, sic omnes q in Marathonis expu-
E gnatione

gnatione pugnaverūt: sic præterea Armodius, Aroftogitō, Mylciades, innumera-
 bilēsque alii: maximè autem Alexis comicus Atheniensis, inquit, oportere
 ideo laudari, quòd omnium Græcorū leges cogunt parentes à liberis ali, Athe-
 niensium non omnes, nisi eos qui liberos artibus erudiissent. Fuit etiam quan-
 doque in Macedonia lex, eum qui nullum hostē interfecisset, capistro cingi de-
 bere. Et apud Scythas, in bello ubi primū quis hominē deiecisset, eius sangui-
 nem bibere, neque aliter participes prædæ fieri cōsueuisse, nisi ad regem necato-
 rum omnium capita detulissent: quæ nonnunquam (horrendum dictū) purgan-
 tes deaurantēsque ad pocula deferebant. Non licere etiam eorum cuiquam so-
 lennibus epulis pateram circumlatam accipere, nisi ei qui aliquem ex hostium
 quoque numero de medio sustulisset: apud Gallos sic etiam puberes omnes &
 armatos cōmuni lege cogi ad bellum solere, ut qui ex his nouissimè adueniret,
 in conspectu circūfusæ multitudinis affectus omni genere cruciatus necaretur.
 Atque ut ab externis ad domestica aliquādo redeat oratio, quis nescit Italise le-
 ges dedisse Italum quendā Oenotriæ regē (à quo mutato nomine p Oenotris
 Itali sunt vocati) orāmque illam maritimam Europæ quæ est inter Syllaticum
 & Lameticum sinum Italiæ nomē primo cepisse? Hunc ergo Italum periti qui-
 dam tradunt agriculturam Oenotros docuisse, quum prius essent pastores vagi
 ac palantes, illisq; comestationes instituisse primū, legesq; posuisse, quas itidē
 nonnulli & quidem docti non Italū Italise, sed Sauturnum: Romanis verò Quiri-
 num. Nam quum agresti quodam more in Italia etiā viueretur, is genus indo-
 cile & dispersum mōtibus altis Composuit legesq; dedit, Latiumq; vocari Ma-
 luit his quoniā latuisset tutus in oris. Hic verò quum post fratrem interemptū,
 solus potiretur imperio, iura dedit populo, nec re aliqua, præter quàm legibus,
 coalescere multitudinem vnum in corpus arbitratus est: populum itaq; Ro. qui
 noua tunc pastorum conuenarumq; omniū colluione collectus erat, Romulus
 in partes triginta diuisit, quibus quoque additæ sunt quinque, easdēq; curias
 placuit appellari, quòd publicas curas gerebant, quum in illis vniscuiusq; par-
 tis populi Romani qd gereretur: ita ut in sua quisq; curia, sacra publica faceret
 feriāsque obseruaret: quibus singulis curiis, Curiarum nomina virginū imposi-
 ta esse dicuntur, quas virgines quondā Romani de Sabinis rapuerāt: qui verò eis
 consulerent, ex populo nobilissimo centum senes delegit, quos ob ætatem Sena-
 tores, ob pietatem & in similitudinem curæ, Patres nominauit, quorūque filii
 Patritii sunt appellati. Tres equitum deinde centurias instituit, quas suo nomi-
 ne Ramnes, à T. Tacio Ticiēsēs, à luci cōmunione Luceres (quāquam huius
 denominatio autore Liuiο incerta est) appellauit. Equites itē armatos trecētos,
 qui Celeres vocarentur, tum pace, tum bello sui ad custodiam corporis, Tribu-
 num etiam, qui eis præerat appellauit. Reliqua verò multitudo regem in bellū
 euntem sequebatur pedes, vniuersos autem Milites appellabat. Nō enim uti po-
 stea atque in præsentia ornati aureis calcaribus, & aureo cingulo, sed qui erant,
 in exercitu equites & pedites, vulgò simul omnes sine discrimine apud veteres
 sunt milites à militandi consuetudine appellati: hunc deinde Romulum secu-
 tus Numa Pompilius Pomponii filius, è Curibus Sabinorum oppido accitus
 ad

ad regnum qui Romanum populum, utpote ferreum, religione molliuit, fidē pa-
 cis ac belli docens, sacris pluribus per eum institutis: nam Vestæ fecit ædem, &
 portas Iano gemino edificauit, augures, flamines tres, Dialem, Martiale, & Qui-
 rinalem, & Salios Martis sacerdotes: pontificem maximum creauit, leges plures
 tulit, ceremonias cultumq; deorum omnium immortalium, ob quam tantam iu-
 stitiam & religionem, nemo ei bellum inferre ausus est. Excipit Numam Pom-
 piliū, Tullus Hostilius Romulo fortior, qui populū iam quieti & legibus assue-
 tum ad bella & arma reduxit: idem omnem militarē disciplinam, artemq; bellā
 di condidit, ac debellatis Etruscis, sellam currulem, listoresq; & togam pictam
 atq; prætextam (quæ insignia magistratuum Etruscorū erant) primus ut Romæ
 haberentur instituit: huic successit Ancus Martius Numę Pompiliū ex filia ne-
 pos, ac religioni auitæ quàm similis: hic ut bella geri aliquo ritu, piē ac sanctē
 indici viderentur, ceremonias lege quadā instituit, quibus Fecialis & Pater Pa-
 tratus qui essent ad eam rem legati, hoc est, ad res repetundas, quum bellū indi-
 cerēt vteretur. Regnū tenuit post Ancū Tarquinius Priscus, qui omnia quibus
 imperii dignitas eminet, decora & insignia sumpsit ex Tuscia: inde namq; aure-
 us & triumphalis currus & equi quatuor, tunica palmata, fascēs, trabes, curru-
 les, phalera, anuli, ac paludamenta sumpta sunt, frequentibus preliis, duodecim
 Etruriæ populis per eum subactis. Post hunc Seruius Tullus, quanq; quasi preca-
 riò regnare cœpisset, imperiū tamen rectē ministrauit, vrbe quadrifariam diui-
 sa, regionibus collibusq; qui incoluntur, & Tribus eas partes, ut ego arbitror, à
 tributo appellauit. Ab hoc classes centuriæq; constitutæ peditum & equitum:
 huius tempore Romanorum ciuium qui arma ferre possent, censita esse octogin-
 ta milia, Fabius pictor autor est: ab eodē census constitutus. Diuisit namq; ciui-
 tatem non secundū regiones, verum secundum censū, vnum corpus faciens eo-
 rum ciuium, qui censum habebant supra centum milia aris: aliud corpus censū
 habentium à centum milibus, ad septuagintaquinque: tertium eorum, qui à se-
 ptuagintaquinque milibus: & ita descendens vsq; ad quinque milia peruenit: in-
 fra eum numerum, sine censu reliquit, quasi tennes & impotentes. Ex censu autē
 quæ domi & militiæ subeunda forent onera constituit. Quia verò patrimonia
 vel augentur vel minuuntur singulis quinquenniis, in quinquennium recenseri
 statuit: idq; quinquennium, Lustrum maiores dixere. Tarquinius, cui Superbo
 ex moribus cognomen inditum est, postremus omnium fuit, vir iniquus, cruen-
 tus, ad resq; bellicas fortis ac præstās: utpote qui vrbes euerteret, & turpi arte in
 deditionem redigeret. Exactis autem regibus, anno septimo & quinquagesimo,
 ab vrbe verò condita trecentesimo & ultra, creati sunt viri decem ad leges con-
 dendas: nouus quidem ac summi imperii magistratus, à quibus decem tabulæ
 primū editæ, centuriatis comitiis perlatae sunt: simulq; deinde duę superaddi-
 tæ, ut omne ius Quiritū confectū duodecim illis tabulis ad vnguē absolueret-
 ur: sicq; à decemuiris leges decemuirales, quibus tabulis duodecim est nomē, in
 æs siue ebur incisas, in publico proposuerunt: quas tanti fecisse Romanum popu-
 lum memorant, ut illis quādiu Romæ stetit honor & innocentia pudicitie, cō-
 tentus fuerit: Sed quum crescente improbitate, interpretationes prudentum
 E ii per

per consuetudinem receptę sunt, quas quidem ius ciuile, nō leges libuit appellare. Ex hoc fuerunt actiones, quę ius agendi sunt, solenniter institutę: quibus, sicut & interpretationi, collegium pontificum præsidebat. Accesserunt ad hęc populi placita, lenatus consulta, scita plebis, edicta prętorum, respōsa prudētū: & translata demū in principes, lege regia, romani populi potestate, cępit quod principi placuit, legis habere vigorem. Hoc legū progressu multi clarissimi romanorū consules, tribuni, aut censores, ferēdis legibus autores fuere, & à quibus leges denominatę, vt consulares, tribunicę, iulię, cornelię. Nam sub Octauiano Cæsare suffecti consules, Papius & Pompeius, leges tulere, quę à nominibus eorum appellantur, Papia & Pompeia: sub eodem quoq; imperatore Falcidius tribunus plebis, legē fecit, ex cuius nomine lex extat Falcidia. Aquilius quoq; legem condidit, quę hactenus Aquilia nūcupatur, sic Iulia, sic Cornelia. Catoniana regula etiam legibus ab Catonibus inserta, quorū nomen quoq; adeo clarū, adeo celebre est, vt non solum urbem, sed orbē penē totum suis temporibus, pręsentia, postea verō memoria sua ac splendore illustrarint. Nam, vt Priscū & Cęsorium illum pręteream, tanta fuit posterior ille Vticēsis habitus reuerentia, vt eum quum Cęsar à subfelliis in carcerē traheret, summa cum mœstitia boni ciues vnā cum senatu taciti atq; afflicti omnes sequerētur, vtque in sacris ludisq; floralibus (quibus vulgati corporis meretrices nude more veterū mimarū fūgebantur officio, & in conspectu populi vsq; ad satietatem impudicorum luminum, cum impudendis motibus detinebantur) veritus sit populus Ro. solitę lasciuie ludum petere, quoniam fortē tum Cato venerat in theatrum. Vnde Martialis in epigrammatum suorum limine inquit, Nossēs iocosa dulce cum sacrum Florę Festosq; ludos & licentiam vulgi, Cur in theatrum, Cato seuerē, venisti? An ideo tantum veneras vt exires? Legimus enim eum plaudēte populo, posteaquam ex Fauonio familiari & amico vnā sedente, pręsentiam suam spectaculi consuetudini impedimento esse intellexit, ē theatro continuo abiisse, abeuntēq; populū priscum ludendi morem in scenam reuocasse, confessum plus se honoris & maiestatis, & reuerentię illi vni debere, quā sibi vniuerso vindicare. Equestris autem ordinis & qui sua literis posteritati demādarēt, inter alios, iuris consultos plurimos fuisse cōstat, & quidē celeberrimos: quorū scripta Aufidius Namusa quadraginta & centū libris complexus est. Ex his Aufidius & Nerua ambo doctissimi, & equestris ordinis ambo fuere. Ex his Furius Sabinus quoq; fuit, & publicē primus scripsit. Mitto Tiberium Coruncanū, Labeonem, Trebatium & Alpheum. Prętereo & alios innumeros, quibus, quasi stellis quibusdam, leges fulgent: quorumq; consiliis multi sane principum, suum imperiū ad maximum felicitatis cumulum prouexere. Adrianus enim Iulio, Celso, Saluio, Iuliano, Prisco, atq; Neratio vsus est. Antoninus Pius Vindio, Vero, Saluio, Valēte, Voluxio, Martiano, Vlpio, Marcello, & Iabolenō. M. Antonius philosophus Scęuola, pręcipuo iurisperito: Alexāder Seuerus Fabio, Sabino, Iulio Paulo, atq; Vlpiano, quē inter ceteros tanti fecisse cōstat, vt Helius Lampridius literis mādauerit, hūc principē ideo sūmū impatorē fuisse, q; Vlpiani pręcipuē cōsiliis repub. rexit. Horū studiis fretus & moribus, iustissime princeps Sigismūde, quātū

semper

semper hęc ętas nostra tulit, regni tui summam, regimen, curam ac gubernationem tanquā optimus populorum pastor his hominibus cōtulisti qui, nō calidi, non seditiosi, non ad malum idonei, nō virtutis hostes, nō luxu perditī, nō truces, non facinorosi, non scelerum ministri, nō improbi ac prouincialium ex pilatores, sed senes, sed sapientes, sed sobrii, seueri, pii, sancti, & qui habeant illud semper in animo vetus pręceptum, Deum sequere, & qui nihil venderent, nihil mentirentur, nihil fingerent deciperentque exultationē de te bonā tuęque mandata, more Persarum, qui internuncii sunt, aliud quā respondetur à principe sepe numero populis referentes: nec Parthorum regum vsū imitarentur, quos non potest quisquam sine munere salutare: & ne posteri silentio obruantur, quos cōsiliis tuis huiusmodi pręfeceris, quorūdam nomina ac dignitates recensere non alienum erit. Merito itaque ante omnes pręcipuum & primariū magistratus huius nostri decus est Iustus, ex antiquissima & pręcellētissima comitum vrbs Roma familia, ea vitę sanctimonia, ea integritate, ea religione, ea iuris ciuilis etiam & Pontificii cognitione, ea denique eximia & maternę & latine eloquentię copia ac suauitate pręditus, vt hac nostra ętate ea non nisi cęlitus per eum nobis transmissa merito atq; optimo iure existimari possit. Effulset inter hos porro quasi matutinū quoddā sidus, Iacobus Anastaxius Burgēsis, iuris non solum ciuilis & pontificii scientia clarus, ceterū omnium bonarum & optimarum artium studiis peritissimus, ac in maximis quibusq; gerendis rebus quā aptissimus: vtpote qui vstra ducum ac principū consilia optimē norit, & cuius ingenium & eruditionem ita laudem, vt hac laude cū eo neminem comparem, ita admiretur vt magnum nescio quid portendere in posterum videatur, quum ad quamcūque animo rem se conferat, in ea facile ac breui sui acumine ac mobilitate ceteris antecellat. Successit Deindus, equestris ordinis, ex primariis Perusię vrbs, vir magni ac pręstantis ingenii, multaq; lectionis ac literaturę, sic omnibus consiliorum præsidiis, virtutis omnis & eloquentię splendore conspicuus, vt eo non solum vrbs nostra, verū Romana etiam, si prisca illa maiorum gloria maneat, nō iniuria gloriari possit: accessit quarto loco ex nobilissima vicecomitum familia, Franciscus vicecomes, equestris & ipse ordinis perpauorum, vir magni peni magnōque rerum vsu attritus, & experiētia multa perillustis. Sūt & alii plures equestris ordinis & spectatę nobilitatis viri doctissimi, philosophi, & oratores amplissimi, ex quibus ad felicissimam regni tui diuturnitatem oportuna consilia, literatę conciones ac docta colloquia facillimē possint haberi, atque componi.

De Medicina

Cap. II.

Equę tandem medicinę rationem intactam relinquemus, tamen si maiores nostri virtutum omniū cupidissimi, minus q̄ par erat, eam celebrasse forsā visi sunt. Est enim, vt doctissimi autores tradunt, non solum ob morborū ac vulnerum remedia, quoquo modo corpora debilitari contingat, verū sicubi diutius habendus est exercitus, ob salubrem castris locum deligendum, huius rei habenda cognitio, veterum rationē in hęc ipsa tēpora reuocādo. In his enim locis quibus supioris atatis homines aut oppi-

E iii da,

167
da, stativa, aut castra constituebāt, pecoribus immolatis, quæ ibi pascebātur, ieiunia inspiciebant. Et si integram & solidā eorū naturam inueniebāt, ex aqua & pabulo ibi munitiones constituebāt: sin autem vitiosa, idem in humanis corporibus ob pestilentem loci cibiq; copiam fieri posse credentes, transmigrabāt, ac regiones mutabant, querētes omnibus salubritatem: quā si propter locorum discrepantiam, terrarūq; dissimiles proprietates percipere haudquaquam poterant, & fama & incolentium dispositione corporum, atque eorum colore facile consequerentur. Magna dehinc etiam industria, maiorum institutis, querēdi sunt & deligendi fontes, qui si nusquā prelo & in promptu sint, pluresq; dies castris immorandum, his signis hisque notis & rationibus, vbinam lateant, poterunt internosci. Nanque virentium imprimis herbarum copia, arborūq; paceritas, vicinitatem indicant aquarū: terris enim quibus dulcis humor nō longe subest, vbertas quorundū germinū semper aridet, vt iuncus, arundo, rubus, salix, alnus, multūque alicui loco pectore incumbens rana. Sunt illa huiusce rei indicia, quū nocte adueniente, loco in altitudinem pedum quinque defosso, testāque ē figulino opere cruda aut peructa, pelui area cooperta, lucernāq; ardente concremata, sine defectu olei restincta, aut etiam vellus lang madidum reperiatur, non dubie promittunt aquas. Addunt, quod certius multo est, ante ortum solis longius intuentibus, quod ex edito quidā speculantur in columnæ speciem quandam, nebulosa exhalatione tenuissimum fumum, qui quanta fuerit altitudine porrectus ad summum, tanto in imum humorem delitescere persiteatur. Orto etiam sole intuetur loca, talium rerum curiosi, & vbinam supra terram viderint volitare spissitudinē muscarum, tunc promittunt facile, quod queritur, inueniri. Est & peculiaris existimatio, peritis tantū nota, quā feruentissimo aestu sequuntur dieq; horis ardentissimis, qualis ex quocunque locorum percussus splendeat: nā terra sitiēte, humidior est ille, indubitataque spe promittitur. Sed tanta oculorum intensione opus est, vt indolecant: quo fugiente, ad alia experimenta decurrunt. Prædicunt etiam sapes aquarum, vt nec aspera dispendioso labore debeat queri, nec dulcis necessariāq; in honora relinqui. Aquam enim dulcem argillosa terra, limosas exilesq; sabulum promittit. Glarea incertas venas, sed boni saporis: rubra saxa optimas. Hanc scientiam sequētib; acuratissime tradidit apud Latinos Marcellus, inquit enim, aquas quæ ad orientem austrūq; prorumpunt, dulces atque perspicuas esse, & pro sua leuitate salubres: ad septentrionem verō atque occidentem quæcunque manant, probari quidem nimis frigidas: sed gravitatis suæ crassitudine incommodas. His proinde reperti vt ad humanæ vitæ salubritatem magna diligentia bonæ vtilisq; appetendæ, sic non minori cura earum quoque vitia repudianda. Nanque damnantur imprimis, vndeunque profluxerint stagnantes, pigraq; & amaræ, quibus odor & sapor vllus insit, præter vnius in toto orbe fontis aqua, vt equidem inuenio iocundæ, olentisq;. In Mesopotamia vtiliores quæ profluunt & excurrunt existimantur: cursu enim & agitatione sua extenuari atque proficere aiunt, eoque miror cisternarum ab aliquibus maximè probari, quū inutiles alio durititæ, ac faucibus cōstet. Quod si rationem afferunt quod leuissima sit imbrum

imbrum, vt quæ subire in coelum potuerit, ac pendere in aëre, ideo & nives præferuntur imbris: leuior enim his esse, & multo leuiorem aqua glaciē, cuius ac nūis pestilentissimos ac insaluberrimos potus prædicant. Repudiantur deinde aquæ quæ coenum & limum faciunt, quæq; corpora inualida, malum colorem, erura vitiosa, lippientes oculos bibentibus reddunt. Culpatur etiam si vas græcorinthio, vel nobili sparsa intererint, quæ si legumina tarde percoxerint, decoctaque crassis obducunt vasa crustis. Non etiam ipsa aqua quæ erit in fonte si fuerit limpida & lucido celo p̄similis, quæq; peruenerit aut profluxerit muscus innascitur, aut iſcus & inquinatus aliquo inquinamento is locus fuerit, minus improbata videbitur: interest enim plurimum vtrum loca sulphure an vitro an bitumine plena transeat, grauem enim spiritum caloremq; pestiferū aut nimium rigorem ex loci vitio saporis varietate concipit, & summa celeritate corrumpit: quia protinus hausta duratur, nec aliter quā gypsum sub humore confringitur & alligat viscera: illinc est illud de quo Ouidius ait,
Flumen habet Cicones quod potum saxea reddit

Viscera, quod tactis inducit marmora rebus.

Medicamentum est etiam, & eius natura habet limum, vt corpora conglutinet & induretur, quemadmodum puteolanus pulvis, si aquam attigerit, saxum est: si e contrario hæc aqua solidum quippiam attigerit, hæret & affigitur. Inde est quod res abiectæ in eundem locum, lapideæ subinde extrahuntur. Similem vim habent mero illi lacus quos quisque faucibus hausit, vt idem poëta ait, aut furit aut patitur mirum grauitate soporē. Nam quemadmodum ebrietas donec excitetur dementia est, & nimia grauitate defertur in somnum, sic huius aquæ vis habet quoddam acius ex aëre noxio virus, quod mentem aut in furorem mouet aut sopore opprimit. Contingit etiam non solum confectis de industria venenis plerosq; necari, verum aquas quasdam consueti naturalis ordinis cursu, occultiores in se pestem feruare. Nanque fertur in Armenia fons cuius pisces in cibo sumpti mortem afferant, in Archadia circa Nonacrina Styx ab incolis appellata mortifera est, aduenasq; fallit: quia non colore nec odore natabilis, nec sapore suspecta est, qualia sunt magnorum artificum venena, quæ deprehendi, nisi morte non possunt: in eadem regione fontem etiam esse constat, vt epigramma indicat, lapide inscriptum, non idoneum ad lauandum, sed inimicum vlsibus: quod apud eum Melampus sacrificiis purgauisset rabiem proci filiarum restituisseq; earum virginum mentes in pristinam sanitatem. Limus etiam ibi fons est, qui abortus fieri nō patitur: diuerso in Pyrrhea flumen, quod Aphrodixū vocatur, steriles facit. Est etiam noxia aqua in Thessalia circa tēpe, quam fera & pecus omne deuorat, per ferrum & æs exit: vis illi inest etiam dura molliendi, nec arbuta vlla quidem alit, & herbas necat. In Macedonia nō procul ab Euripidis sepulchro dextra ac sinistra monumenti aduenientes duo conflunt riuī, vnum accumbentes viatores transire solent, propter aquæ bonitatem: ad riuum autem qui ex altera parte monumenti, nemo accedit, quod mortiferam aquam dicitur habere. Achaia ex saxo stillantes frigidissimos humores habet, quos neque argenteum, neque aneum neque ferreum vas, neque vlla alia materia

168
ria quo minus corrodat potest sustinere, dissilit enim & dissipatur: cōseruare autem eam & continere nihil aliud nisi mulina vel asinina, vel, ut alii tradunt, equina vngula potest: quæ etiam memoratur ab Antipatro in prouincia, ubi erat Alexander, per Iollam filium perlata esse, & ab eoa qua regem non sine magna Aristotelis infamia esse necatum. In Bœotia sunt duo fontes, quorum alter memoriam, alter obliuionem affert: In Cilicia apud oppidum Viscum, riuus fluit, ex quo bibentium subtiiores sensus fieri Varro tradit. In Co insula fontem esse quo hebetes fiant. Cidnus etiam Ciliciæ amnis podagricis medetur, sicut apparet ex epistola Cassii Parmensis ad M. Antonium. In Germania trans Rhenum castris à Germanico Cæsare promotis maritimo tractu fons erat aquæ dulcis, cuius haustu infra biennium dentes labefierent deciderentq;, ac compages in genibus dissoluerentur: villa etiam ab Antonio lacu Capaniæ Puteolos tendentibus imposita littori celebrata, porticu ac nemore, quam vocat M. Cicero Academiam ab exemplo Athenarum, exiguo post obitum ipsius tempore, Antistio vetere possidente, eruperunt fontes calidi, perquam salubres oculis, celebrati Laurci Tullii, qui fuit ex libertis eius, tali carmine.

Quod tua Romanæ vindex clarissima linguæ

Sylua loco melius surgere iussa viret,

Atq; Academiæ celebratam nomine villam,

Nunc reparat cultus sub potiore vetus.

Hæc etiam apparent lymphæ non antè repertæ

Languida quæ infusæ lumina rore leuant.

Nimirum locus ipse sui Ciceronis honori

Hæc dedit, hæc fontes quum patefecit ope:

Et quoniam totum legitur sine fine per orbem,

Sunt plures oculis quæ medeantur aquæ.

In Italiæ etiam alpibus multis in locis est genus aquæ, quæ qui potu assiduo hauserint, turgidis & prominentibus gutturibus efficiuntur. Scatet alibi deniq; in plurimis terris, alibi frigida, alibi calida, alibi promiscuè auxilia conferentes, & e cunctis animalibus hominum tantum causa erupentes: feruntur aliæ quæ aluos inaniunt, capiti, auribus, oculisque priuatim medentur: neruis aliæ profunt & pedibus: aliæ luxatis & fractis adiumento sunt, ac vulnera sanant. Est autem utilis sulfurata neruis, aluminata paralyticis, aut simili modo solutis bituminata aut nitrosa, maxime calens. Homerum calidorum fontium mentionem non fecisse non demiror, quum aliquos lauare calida frequenter induceret, videlicet quia medicina tunc non erat hæc, quæ nunc aquarum profugio vititur. Ceterum quum ad huiusmodi humanæ infirmitatis remedia, aquæ præsto semper esse non possint, atque alio in loco inter sese maxime distantes, neque ad omnia omnes valeant, nunc ad reptilium fugam morsusq; & reliqua imbecillitatis nostræ auxilia ex simplici medicina vel composita congeramus: quod in promptu sit & inuentum tam ab ipsa natura, quam ab ipsa arte profectum quam facile: ab ipsa natura filicem substerni utile locis suspectis aiunt, quoniam serpentem experientia comprobante non recipit, vstaque fugat nidore: experti quoque prodidere, si serpens

pens ignibus & fraxini frondibus concludatur in gyro, in ignem potius quam in fraxinum fugere: & quod maius est, nec marutini quidem occidentis solis umbras, quamuis longissimæ sint, vilo pacto velle contingere: Verum si ex arte, ut sape fit, & Maro inquit, Sub immotis præsepibus aut mala tactu

Vipera delituit, cælumq; exterrita fugit:

Aut tecto assuetus coluber succederet umbræ

Peltis acerba bouum, pecoriq; aspergere virus,

Disce & odoratam stabulis accendere cedrum,

Galbanoq; agitare graues nidore chelidros.

Vel plenius & vberius ut, Pharsaliæ autor expressit,

Vltima castrorum meditatus circuit ignis,

Hic ebulum stridet peregrinaq; galbana sudant:

Et larix non Igta comis coaq; costus.

Et Panacea potens, & thessala centaurea,

Peucedanumq; sudat flammis ericinæq; taxus,

Et larices fumosq; grauem serpentibus vrunt,

Abrotanum & longe nascentis cornua cerui.

Percussis quorundam hominum tota corpora siue partes profunt, ut Ophiogenes olim in insula Pato, Marliq; alibi in Italia, siue quodam in terra Aphrica, si

modo durat Phili q; vocatur à Philo rege, ut Agathides tradit, dicti. Lucanus,

Nam primum tacta designant membra salua,

Quæ cohibet virus retinetque in vulnere pestem.

Nec Marforum solum ac Philorum, sed ieiunam cuiusq; hominis saluam contra serpentum ictus præsidio esse, non dubium est. Silerem in proferendo percussorum remedia, nisi M. Varronem scirem, lxxx vitæ annum agentem, Marcumq; Catonem Porcium prodidisse, aspidum serpentum ictus, hausta à percussis vrina, vel Melantio in vini veteris hemina contrito, & in nares infuso, appositumq; ad mortuum stercore suillo, efficacissime curari: horum etiam & scorpionum ictibus ipsi medentur, si mortui & attriti ilico superimponantur. Vipera etiam ferunt exustam in cineremq; dilapsam, mederi eiusdem bestię morsui. Ad huiusmodi etiam serpentum morsus, Nigidius de animalibus, libro secundo, testis est, gallinam quoque primum deligi opponiq; debere: ex arte quoque ea maxime probantur, quæ in ædis Esculapii dei limine, contra animalia virulenta ea compositione clarissima scripta lapide fuisse inueniuntur, Serpilli videlicet duum denariorum pōdus, opoponacis ac milii, tantundem singulorum, trifolii pondus denarii, anethi & feniculi seminis & anesi & opii duum denariorum, semis ex singulis generibus, erui faring, xii. quæ tusa & cribrata ac vino excellenti digesta, dari in vini cyathis tribus consuevere. Quo genere antidoti Antiochus magnus rex, aduersus omnia venenata vsus perhibetur. In sacruariis Mithrydatis maximi etiam regis, inuentam antidoti quoque compositionem ipsius manu cōscriptam legimus, & à Galeno etiam & Dioscoride celebratam, è duabus scilicet nucibus, siccis ficis totidem, foliis rutæ, xx. simul tritis, additosalis grano: hoc effectu deniq; ut qui hoc sumeret ieiunus, nullum veneni genus profecto

169

fecto sciret illo sibi die nociturum. Porro vulnerum remedia in praesentiarum attingere, nec absurdum, nec inutile erit: verum quoniam vulnus ne quicquam conglutinationem admittit, si ferrum intus maneat, infixum & corpori adhaerentia quoniam modo abstrahi possint primum docebimus, prompta & pauca quaedam remedia prosequentes. Infixa quaque cinis abstrahit hirundinis, in olla coctum cum aceto. Mus similiter dissectus & superimpositus, farina est semine lini cum radice cucumeris sylvestris fractis ossibus praesentaneus: maxillarum apri cinis: costis quoque fractis laudatur vnicè caprinus fimo ex vino vetere, aperit enim & extrahit atque sanat. Sanguinem porro ex vulnere fluentem sistit pulvis olivani, cum pilis leporis & albumine oui facto emplastro, & imposito donec cadat. Aloës etiam pulvis per se, vel cum aceto, undecumque fluat sanguis, eum sistit, vulnera recentia & vetera si brassica decoctione foueantur, & ea trita imponantur, mirè sanat: vermes qui in ligno, ulcera sanant omnia: vulnera verò recentia terreni adeo conglutinant, ut nervos quoque praecisos illitu solidare intra septimum diem Democritus persuaserit, itaque in melle servandos censuit: inflatur ex ictu, cicuta trita imposita sanat. Achillea quae millefolium maius vocatur cum aceto bibita ad plurima quum valeat, ad suspiria precipue confert precipitatis ex alto. Eiusmodi remediis clara Esculapii opera fuere Troianis temporibus. Podalirius deinde & Machaon ex eo geniti succedere, qui & bello Troiano ducem inclitum Agamemnonem secuti, non mediocrem opem vulneribus, tantum medendo commilitonibus suis, attulere. Adhibitos in exercitu suo à Cyro medicos, Xenophontis tradit historia. Scimus & Xerxem Persarum regem à Sophone comitatum esse bello, quod Gracis intulit, itemque Alexandrum à Sophone secundo, nec nisi cura artis huius, ope atque praestantia, quam ab inuictissimis maiorum nostrorum ducibus celebratam novimus. Hanc enim apud nostros M. Cato magister primus, solusque diu paucis duntaxat attigit, ad armentarios morbos medicaminibus haud quam omis, quae per alios denique diffusius pertractanda sunt: post hunc illustrium & clarorum virorum unus tentavit C. Eulgius literarum eruditione spectatus, volumine ad D. Cæsarem Augustum de ea edito. Verum enimvero ante condiderat solus apud nostros, ut equidem inuenio, Pompeii magni libertus Leucus nomine, quo primum tempore, hanc scientiam ad nostros animaduersum est peruenisse. Namque ut ad externos redeam, qui huius disciplinae multarum rerum inuentione gloriantur, Mithridates, maximus sua etate rex & imperator, quem debellavit Pompeius, omnium ante se genitorum curiosissimus medicinae remedium indagator, tam argumentis quam fama nuncia habitus est, cui vni cum veneno saepe tentaretur excogitatum, quotidie venenum bibere, praesumptis remediis, ut consuetudine ipsa innoxium redderetur: sicque in hunc usque diem Antidotum eius nomine celebratissimum extat, quod Mithridaticum vocatur: alterum Antidoti genus Zopyrus regi Ptolomaeo dicitur composuisse, atque Ambrosiam nominasse. Praeter hunc inuenit Iuba rex, Ptolomaei pater, studiorum claritate admirabilior quam regni, (quamquam primus utrique Mauritaniae imperio praefuerit) euforbia herbam, quam medicum sui fratris nomine appellant, edito de ea volumine claro praconio Centaurea

taurea à Centauro Chirone dicta inuentore, qua Curatus Chiron quum Hercules exceptus hospitio pertractanti arma sagitta excidisset in pedem. Achillis quoque, Chironis discipuli Achillea perhibetur inuentum, qua vulneribus mederetur, quae ob id Achilleos vocatur: hanc apud nos millefolium vocant. Alii primum æruginem inuenisse vtilissimam in plastris, ideoque depingitur ex cuspide decutiens eam gladio in vulnus Telephi. Comperisse etiam dicitur Teucer eadem ætate Teucrion, quam quidam germinem vocant. Gentianam quoque reperisse aiunt, Gætium Illyricorum regem, ubique nascentem: Illyrico tamen ad plura praestantissimam. Sunt & alia medicamentorum genera, quae diuino quasi quodam numine tactu ipso fiant, atque leuentur: ut Vespasiano principi & Epitrotarum regi Pyrrho contigit, illum enim publice sedentem audiētemque, quum è vulgo captus quispiam luminibus, alter quoque cruris debilitate pariter adirent, opem implorantes, à se rapide demonstratam illis per quietem, redditurumque alteri lumen profiteretur, si oculos inspiceret, confirmaturumque alteri crus, si dignaretur calce contingere: quum ridicula res primum n. putaretur, nihili pendereturque, tandem familiarium interuentu & circumstantium quorundam suasionem, verumque tentatum est, nec optatæ salutis ambobus defuit euentus. Hunc autem lienosis, hoc est, splene laborantibus resupineque iacentibus, dexteri pedis pollice pressis, medentem accepimus, Galli sacrificio albi facto: neque quempiam abiectum ab eo fuisse, cui huiusmodi genus medicaminis poscenti abnegaret. Magnam etiam medendo vim verborum inesse infirmitatibus hominum, animalibus languentibus, claudicantibusque, vel etiam moribundis, sunt qui putent: & quamquam literæ id nostræ respuant, & ad salutis remedium nihil conferre autumet, profluuium tamen sanguinis vulnerato Vlysses inhibuisse carmine, testis est Homerus. Theophrastus etiam sciaticis prodidit, Cato luxatis membris, Varro podagris carmen auxiliari. Cæsarem quoque dictatorem post vehiculi casum unum, ferunt semper ut primum conscendisset, id quod plerique ea tempestate facere norant, carmine ter repetito itinerum securitatem aucupari solitum. Infinita huiusmodi exemplorum copia superest, quae libens ponerem, nisi ad gymnasticam & exercitationem reliquam, quae maximum suscepti muneris officium est, ac bellicas rationes festinaret oratio. De bonarum igitur artium studiis hæc exarata sint, Gymnasticam & reliquam huiusmodi militarem exercitationem nunc ordine suo prosequemur.

De Gymnastica equestrique exercitatione.

Cap. III.

A Eterum quum plurima sint exercitationum genera, probanda quidem solum illa nobis erunt, quae secundum naturam vim ac ætatis rationem suscipiuntur, quod & validum bona seruetur, & ad labores militares ferendos robustiora deinde membra reddantur. Vtrinque enim primis ab annis, non parum referre putandum est, quali quisque alimoniam assuecit, quibusque exercitiis durioribus vel mitioribus assuefaciendo urgeatur: veluti ea quae in Lacædæmoniorum ciuitate, vel sola, vel cum paucis cura à legumlatoribus circa educationem & exercitationem publice videtur adhibita. Ex ceteris etiam animalibus & gentibus apparet, quibus cura est assidua bellicae habitudinis,

nis, nutrimentum lactis fontiumque aliquorum ad valitudinem roburque maxime proprium esse corporibus, ut Lucanorum & aliorum plurimorum: ad utrumque etiam confert, & utile putatur a pueritia frigori assuefacere: Quapropter ad amicum scribens monet Flaccus, ut angustam pauperiem pati robustus acri militia puer condiscat, & Parthos feroces vexet eques metuendus hasta, vitamque sub diuo & trepidis agat in rebus: & quum proclivis puerorum etiam natura sit ad omnia opera & ad omnes actus, illi ea aetate maxime suscipiendi sunt, qui per ludos fiunt. Ludi vero ipsi, neque illiberales, neque illaboriosi esse debent, neque remissi, sed quales Lyncurum in Spartiatarum filiis instituisse ferunt: ipse enim quamprimum septimum aetatis annum exegissent, assumens distribuebat in classes, eosque una socios atque contubernales consuefaciebat, in vice simul legere & simul exercere, quo per dimicationes mutuas & promiscuas contentiones disceret, quale cuiusque ingenium esset, qui auderet, neque in certaminibus pugnam detrectaret. Mirides quoque Aegypti rex post ortum filii Sesoosis, ex omni Aegypto omnibus, qui eadem die quo filius nati erant, infantibus congregatis, nutrire educarique ac singulos eadem disciplina exercitiorum erudiri fecit: existimans hoc pacto simul educatos atque instructos meliores in bello fore, hos continuo usu ad malorum patientiam exercebat: non enim licebat alicui cibum, priusquam cursu centum octoginta stadia confecisset, capere, quo exercitio ut omnes viri euaserant & robusto corpore & animo praestantes, primum Sesoosis in Arabiam cum eorum, qui simul nutriti erant, exercitu a patre missus, assuetusque venatui, ac cibi potusque abstinentie, omnemque eam gentem subiecit, liberam antea & seruitio infuetam. Deinde in Libyam profectus maiorem eius partem in deditioem adhuc adolescentior redegit. Simili modo Alexander xxx. milibus barbarorum puerorum delectis, Graecis eos literis & Macedonico more armorum exercitationumque usibus versari praecipit, pluribus ad eam rem institutis magistris, sicque praeter literas, quas pro necessitate discerant, reliqua omnis exercitatio & disciplina ad recte obtemperandum armorumque laborem tolerandum, & prelio vincendum parabatur. Hac in re Lacones quoque, quum efferatos laboribus persape redderet adolescentes, quasi hoc esset utile ad fortitudinem, maxime falebantur. Non enim id consequerantur quod intendebant: neque in aliis animalibus neque in gentibus videmus fortitudinem adesse maxime efferatis, sed potius mansuetioribus & leoninis moribus, multaeque sunt gentes quae ad caedes hominum, & ad eorum eumestionem insultant, ut circa Pontum Achei & Agniuchi: & ex mediterraneis aliae gentes, quae quidem clanculum per insidias latrocinantur, ad bellica tamen opera nihil valent. Omnes enim istae feritate liberae gentes, luporum ritu, ut feruire non possunt, ita nec imperare: non enim humani vim ingenii habent, sed feri & intractabiles. Lacones praeterea scimus, dum ipsi exercebantur, praestitisse ceteris, postea vero fuisse aliis inferiores. Non enim ob id solum praestabant, quod iuventutem exercebant, sed quod ipsi exercitati contra non exercitatos pugnet. Romanae similiter legiones, nisi fuissent primum assidua exercitatione attrita, (Ab exercendo enim exercitus, quod exercendo fit melior, dictus) nullo pacto in pubertate, ante, vel post pubertatis tempora pedibus agmen praegire, subire pondera

dera, arma deferre, nec preclarum ac memoratu dignum aliquid reddere potuissent. Huius rei aetatisque huius, si alia nobis deessent, Scipionis Africani superioris, & Aemilii quoque Lepidi constare potest exemplis: ille enim dum praetextatus esset, ut Floro placet & Seneca, pubescens autem, ut Livio, eo praelio, quo in Romanos Hannibal ad Ticinum valido statim fragore detonuit, patre ciuem consulem bellique ducem affectum graui vulnere & ab hostibus circumuentum, periculo mortis exemit, seruatiq; parentis cumulatam suis laudem retulit. Hic vero puer productus in pugnam, eodem congressu, & hostem occidit, & ciuem seruauit: in cuius memoriam rei statua illi praetextata ex S. C. in capitolio posita est, ut & ceteri exemplo eiusmodi accenderentur. Sed neque & tu quoque hoc in loco, nisi tibi tuas laudes inuiderimus, Sigismunde Pandulpho, silentio obruendus es, aut ullo pacto his duobus inferior habendus, quum tertiumdecimum aetatis annum pene agens, sub D. fratre tuo Roberto, in illa pestifera atque funesta tumultuantium parricidarum conspirationis eruptione, consternatis tuorum iam omnium animis, suborta, de tota Malatestarum familia omniumque ciuium statu actum esset, nisi protinus hinc te raptimque surripens in legionis unius numerum, convocatis undecunq; subditorum populorum auxiliis, tecum una die confluentibus, ferro, viris, armis contra quamplurimos, fortissimos, & ad subuersionem urbis nostrae immittissimos viros cum maximo capitis tui periculo dimicasses: nisi tu tibi ac fratribus patriam, rerum fortunarumque suarum pariter ac tuarum incolumitatem perdidit, & penes extinctam vindicasses, illa peste, illo monstro ac portento seditionis autore atque flabello, a ciuitate reiecto: profligatis ceteris deinde factionis & tumultus illius primoribus atque complicibus, & quae ad tertium usque lapidem in eorum auxilium prouenerant, Pisauriensium copiis, plurimis insuper ad custodiam, tutelam firmitatemque ciuitatis nostrae per te accitis praefectisque cohortibus. Sicque, mirabile dictum, in illa perditorum hominum colluione, unde veterano, armorum & equitandi totiusque rei militaris peritissimo, euasisse satis fuisset, tu id aetatis ob tuam vigilantiam, ingenii viuacitatem, animique praestantiam, utriusque fratris seruati & patriae, publicae scilicet ac priuatae pietatis triplicem meruisti coronam, clarissimum inuictissimi futuri ducis initium. Quid enim fuit principem in suis adolescentiae limine inspicere, tam magni facinus committere auderes? quid eo ipso magnificentius, quod fortius, quid gloriosius & laudabilius? quod in antiquis maiorum tuorum monumentis preclarior? quid famosius tuis potuisses posteris relinquere, quam una fere omnium voce dici, hanc urbem nobilissimam, uniuersum populum, ius, equitatem, leges, mores, per te uno tempore conseruatos fuisse? Neque id sane cuiquam incredibile de te videri debet, qui annos semper tuos longe antecesseris, & omnes virtutum, omnium ab ineunte aetate, numeros ita colueris, ut in te ante claruerint, quam perspecte intellectaque ab aliis fuerint. Spreta namque solitis puerilis aetatis illecebris, magna vi astrorum, fortuna tuas res maximas ad imperium disponende didicisti, non ignauia, non quiete, non ocio, non desidiosa, non voluptate torpere, sed membra durare, militares labores perferre, vigilare, esurire, sitire, algere, aestuare, & cum ultimis militum & equitum dura & aspera quaecumque aggredi. Doctus etiam praeter ceteris tui temporis regi pariter & regere,

gere, exercitus ducere, castrametari, acies instruere, praesidia agitare, hostes ferre, machinas erigere, firmare aggeres, pila torquere, hastilia iaculari, clypeis intonare, ensē vibrando incredibilia penetrare, in scādēdis equis non persico more iuuari, sed instituto sine scāsilis ferri adminiculo, leuiter facileq; eos insilire, ac reflexis in tergū manibus, velocissimis cursibus ad exēplū ducēdi frequēter cōcitare: nūc item flexis habenis in medio cursu leui momēto prauertere: nūc montes cōscēdere, nunc fossas saltu traicere: & ita demū ad omnia rei militaris munia percallere, vt non facile quisquā possit elicere, milēsne an eques, tribunus vel imperator maior, & instructior accedas vel habearis: pluribus deinde, quū adoleueris, rerū eiusmodi per vniuersā Italiā inductōribus accitis, qui neque prius à te dimissi, q̄ in cēteris, quē modo diximus, exercēdo eos aut equaris gloria, aut suparis, diuitiis plurimis & honoribus auctos: Alexadrū Seuerum, credo, imitatus, quē post literarū studia palestrā operā dedisse ferūt: vel potius P. Rutiliū, qui armorū agitatione, vitādorū inferēdorūq; īctū disciplinam prius miles iussit accipere, & in castra penetrare, vt nedū viribus & audacia, quibus antea solis innitebatur, sed etiā arte industriaq; valeret. Iisdē studiis innitētem Paulū Aemiliū legimus, q̄ & filios, quorū institutioni frequēter intererat, erudiri cēsuit, ac voluit egregiis taliū rerū selectis praeceptoribus cōmitti. Marius autē iisdē, nec dū iuuenis studiis, verū quū esset annis cōfectus, & multa corporis egritudine grauis, quo filiū militaribus officiis obeūdis per reliquū atatis illustrē redderet, quotidie cū adolescētibus forās prodibat in mediū vnā decertans, nō nescius, quāti hoc in pace imaginariā militię genus à teneris annis imbibit, ad maxima posterorū discrimina, ac vera belli prēlia ineūda conferret. Et licet hoc militiā genus, quod in eiusmodi exercitationibus quāritur, lōgē impar sit ei, quod inter bellorū tumultus per indigētiā rerū omnīū omnēsq; terrores discitur, mirū tamē in modū equitatu facile, & armatura leuissimū corpus reddit. Idē expeditionē agēs, copias suas assiduīs laboribus, cursu & lōgo itinere exercuit, eosq; saepenumero onera iubebat ferre, & vasa, & cibaria illis in fasciculos cōiuncta, turcis imponi, sub quibus & habile onus, & reges facilis esset, vnde in puerbiū postea venit, vt, q̄ difficultate nulla infractus, miles laborū esset patiens, eorūq; nō asp̄nator, sed studiosus ardēsq; Imperatoris sui iussū tacitē agēs, Marianus mulus appellaretur. Cato etiā Censorius filio suo magistrū se prēbuit: quippe qui exercēdi corporis, nō modo iaculādi, tractādiue arma, verū equū defricādi, equitādiq; & pugno dimicādi, calorē & frigus tolerandi, ac rapidos gurgites & asprimos fluuios vi tranādi arte instruxit. Vticēsis autē ille posterior Cato, in gymnasiis se exercēs, laboris ita patiēs fuisse dicitur, vt detecto capite, seu sol, seu imber esset, cū amicis q̄ vnā iter faciebāt, eq̄sq; veherentur, singulos saepe adiēs, & pariter cū singulis ambulās loqueretur, pedibus ipse pficiscens. Magnū & prēclarum quoque erat ad animorū fiduciā, maximū ducem aspicere Pompeiū, duo de sexaginta annos natum, saltu & cursu pedites primū, equites armis deinde exercere, nudare ensē, & currente equo vectum peropportunē recondere. In iaculatu præterea, nō agitare modo, sed pro tempore robur ostendere, quem talibus insidentem, ex iunioribus plerique haudquaquam facile superabant.

Neque

Neque enim ille potuisset par esse Sertorio, nisi se militesq; suos frequētibus exercitiis praeprasset ad praelia, quum ad difficultates ille maximas, ad lōgas iterationes, per aspera quāq; & inuia affuefactus, ex quibuscunq; locis inuadendi euadēdiq; ac exercitum ducendi peritiam quandā & summam haberet. Masinissa Numidarum rex, nonaginta annos natus, prae ceteris hominibus hac in parte admirabilis fuit, adeo, quemadmodum Cicero refert, vt nullo vnquam imbre, nullo frigore caput suum veste tegeret. Eundem constat aliquot horis in eodem vestigio perstare solitum, nec antē moto pede, q̄ cōsimili labore iuuenes fatigasset: ac si quid agi, vt sepe solet, à sedēte oporteret, toto die sepenumero nullam in partē conuerso corpore, in folio durasse: & quum ingressus iter pedibus esset, in equū omnino nō ascēdere: quū equo, ex equo nō descēdere: quūmo noctē diei sic plerūq; iungēdo ducere, vt nihil ex his, quā adolescētes solēt, omittere videretur. P. Scipio cōtra Numatiā missus, corruptū socordia ducēs exercitū, exercitatione correxit, cogēs niues & frigora pati, vada fluminū pedibus traicere, timidos subinde ex p̄brado & ignauos, frangēdoq; dilicatoris lasciuiorisq; vite vsus, & parum necessaria expeditioni vasa. Curauit præterea Cyrus, vt nūquam milites, nisi sudore prauio, prandium fumerent aut cōnam, idq; aut venatione fiebat, aut alio iniuncto opere, quod egens festinatione sudorē eliceret. Mithrydates rex Ponti per hyemem ocio marcere milites nunquā passus est, eos nanq; ac se ipsum continuō tectis haudquaquam vrbis, sed castrensibus tenuit: neque verō ludis, nisi acerrimis, mēbra indies exercuit, assuetus feras cursu persequi & viribus nonnunquā cōgredi, ne Zephyro ad bella vocāte vires per blandimēta languescerēt. C. quoque Cēsare, quē vltiā, quā credibile cuiquā videatur, laboris patientē fuisse constat, tyrones domi per equites perq; etiam senatores armorum peritos, instructos legimus, ad eosq; scripsisse persape, quo singulorum curam disciplināq; susciperēt: nec tyronibus solum, sed militibus etiam suis, ac vniuerso exercitui die noctūq; subtrahebat, augebatque iter, quo per segnitiam & inertiam subsequentes fatigaret: quā omnia silentibus bellis animaduertens Probus Aurelius, in negotio versari milites suos, quā in ocio, ne lāguerent, satius fore duxit, fabricis nunc vrgendo nouis, altis nunc extruendo turres, nunc aquosa desiccādo loca, nunc tēpla, quē vetustate corruissent restaurādo, aut noua & pulcherrima constituendo atque colendo. Saltationē quoque domi à Lacedaemoniis admissam, inter exercitationes ad bella vtilis fuisse, memoriā p̄ditur, quam Socrates apud Grācos probat: & maiores nostri, nec inhonestam, sed necessariam simili modo putāt, quum apud eos saltationem in armis habitam, & ab ipso tripudio, saltatorios alios denominatos constet. Et quāquam vno eodemq; tempore tribus nobilissimis ciuibus, non modo studium saltandi, sed etiam peritiam, qua gloriarentur, fuisse non dubium sit, Gabinio scilicet cōsulari, Ciceronis inimico, quod ei etiam Cicero nō dissimulanter obiecit, & M. Calio, noto in turbas viro, quem idem Cicero defendit, & Licinio Crasso, Crassi eius, qui apud Parthos extinctus est, filio: Crispus tamen Salustius, spectata veritate historicus, Semproniam nobilissimam fœminam reprehendit, non q̄ saltu valeret, sed quod eiusce rei singularem quādam peritiam & eruditionem habuerit:

F ii &

172 & Scipio, ut Senecę verbis utar, eo in libro qui de animi tranquillitate inscribitur, triumphale illud & militare corpus mouet ad numeros non molliter, sed infringens, ut nunc mos est etiā, in cēssu ipso ultra muliebrem mollitiem fluente. Sed ut illi antiqui viri solebant inter lusu, ac festa tempora virilem in modū tripudiare, non facturi detrimentum, etiam si ab hostibus suis spectarentur, nec tibi, Sigismunde, huius & illorum saltationis studium turpitudini fuit, simili modo exercere prodireq; in medium, ac modō aperta fronte, modō personata nonnunquam populo esse spectaculo, hac ratione tua quod nulla pars corporis in saltatione, uti, saepe & physicē quidem dicere soles, ociosa sit, sed collum vnā & crura & manus exercentur exerceriq; debeant, per eū qui sit corpus agilius & ad omnem militarem motū ac celeritatē promptius habiturus. Præter hoc Nembroth vel, ut alii perhibent, Apollinis Dianęq; inuētū, venandi studiū sumopere probare etiam soles, quod parum tibi quid à iusto differre bello videatur, quum opus sit feras insequi fugientes, locorum asperitatibus, abruptis & inuiis moueri, maximos labores capiendi studio subire, abstinere à multis, estus & algores pati, sitim ac inediā tolerare, commoueri deniq; animo, quum sint manus conserēdæ cum feris, cominusq; congregiendū, his causis honestissimis, nec ad illecebras tantū & animorū relaxationes, antiquorū plurimos ac quidem grauissimos inhæsisse percelebre est: nam fixerit ceruā licet, aut Erimanti nemora placarit victor Alcides, aprū Calydonis regionis vastatorem strauerit Meleager, fuderit autor Romani generis ceruorum corpora, non voluptati suæ sed publicæ vtilitati prospexere. Cyrus simili modo publicæ vtilitatis militarisq; disciplinæ gratia, eos ipsos qui aptiores bellis videbantur, venationi assuefaciebat, propterea quod id genus exercitii plurimū bellicæ rei conducere ad exploranda itinera, & diuersorum locorum anfractus non dubium sit. Prætereo Alexandrum, Sertorium, M. Antonium, Alexandrum item Seuerū, Hadrianū, Tacitū, pluresq; alios superioris temporis imperatores ac duces maximos hoc exercitii genus summo quodā studio prosecutos: quos verō species illa venationis oblectat, ut aues auib; insequatur, si tamen hoc genus aucupii venationi censeas annectendū, mitiori quidem studio exercetur, sed non impari leuitate ac voluptate. Huius autem exercitationis autorem sunt qui Macchabæū egregium belli ducem fuisse confirmant. Ab antiquis autem secularium historiarum scriptoribus fidem sumentes, Vlyssē perhibent, qui primus excisa Troia armatas aues attulit Græciæ, quas sua vi quadā, & grata intuētū admiratiōe, duce natura in cognati generis exitium animauit. Nam quū accipitres passim auib; insidientur, easq; rapiant, alii ex terra solum, alii non nisi circa arbores volitantes, alii sedētes in sublimi, aliqui volātes in apto, in Thraciæ parte super Amphipolim homines & accipitres societate quadā aucupātur. Hi enim ex syluis & arūdinētis excitant aues, illi superuolātes deprimūt: rursus captas aues diuidūt cū his, traditūmq; est missas in sublime ibi accipere eos, et quū tēpus sit capturæ, clāgore & volatus genere inuitare ad occisionē. Piscationis autē vsus & modestior est, quē nec aspñati sūt plures & qdem magni viri, Augustus præcipue & M. Antonius, qui ob laxandū animū, piscari sapius hamo soliti ferūtur: quamquam

quamquā & honestior fortē, & pbāda magis illorū vita fuerit, de qua inquit Naso, Piscis adhuc illis populis sine fraude natabat, Ostreaq; in cōchis tuta fuere suis: Nec Latiū norat quā præbet Ionis diues, Nec quæ pygmeo sanguine gaudet auis. Natandi peritia, propter maritima etiam bella, his adhibēda videtur, quum & periculis liberare milites ac duces plerunq; soleat, & ad quęq; clarissima facinora audaciores reddere, ideoq; maiores nostri capū martiū Tyberi finitimū delegere, quo & milites tabē omnē sudorēq; illū Martiū atq; squalorem armorū exercitio cōtractū, diluerēt, ac natādo laborē deponerēt. Huius rei peritia Sertorius, Romanis aduersus Cymbros malē pugnantis, amisso equo & vulnere insup accepto, Rhodanū amnē cū thorace & scuto p aduersos fluctus, & fluminis vortices toto corpore atq; omnibus vngulis (ut dicitur) plurimū in nitēdo traiecit. Simili modo Iulius Cæsar, quū Alexandria circa oppugnationē irrumpētisq; multitudinis impetū pressus scaphā conscendisset, mox pōdere sequentium pressam, ac porro mersam per ducentos passus ad nauem, vna manu elata qua literas deferēbat, natādo peruenit, sicq; ut sint, qui paludamēto in fluctibus dimisso enataste illum dicant: idq; seu fortuitō, seu consultō, ut hostes in illud sagittis ac lapidibus intentos faceret: sintq; qui paludamentum mordicus trahentem, ne hanc quidem gloriandi materiam hostibus reliquisse confirmēt: hac tamen vulgatio, & certioribus testibus suffulta sententia est. Nā de eo nulla est cōtrouersia, eleuata illum sinistra manu natauisse, ne libellos, quos ea gestabat, maris aqua perfunderet. Huius discriminis fortē memor Augustus, ea in re nepotes suos ita studuit erudiri, ut & ipse plerunq; per sese doceret. Talia porro exercitia recipiēda sunt, quæ ad imitationes eorum, quæ postea seriō erunt faciēda, accommodari possint, nec faciāt exercentem habentēque, vilis exercitii operatorem: vile autem exercitium putandum est, quodcunque corpus aut animū, siue mentem deterius disponit, ut mercenariorum turba plurima, & quæ sordida nuncupamus: mentem non enim expeditam, nec ad opera bellica vtilem, sed vilibus occupatam reddunt. Illud simili modo vnū nec prætereūdum, tanquam omnium vtilissimum, equos scilicet ad equitādum idoneos, sed in expertos laboris, celeriter confici necariq; solere: proinde equitem oportere frequenter eos agitare, & quoniam frena & phaleræ ex loris confecta maximē vsui sunt, nunquā sine illis incedere: sicq; parua impensa permagnum sibi præsidium comparare poterit, & gloriosius in omni bellico certamine victor euadere.

De Ocio militari

Cap. III.

Erunt quoniam clarorum virorum atq; magnorum non minus ocii, quā negotii rationē extare oportet, quū nihil pene sit in opere naturæ, quod non exemplo dierum ac noctium, aliquas vices feriarum velit, huic ipsi modum finemq; præscribamus. Primum itaque quum permulta sint animorū huiusmodi relaxationes, quæ aliquo studio fessos leuare possint, vigorēq; animi ab omni tristitia & pertinaci laboris cōtinuatione feriatū, hilariter discutere in ocio & cessatione, id potissimū erit, ne qd illiberaliter, ne quid petulāter, ne qd flagitiose, ne quid obscœne, molliter, impudēter ac improbe suscipiatur. Sed quicquid id erit, sit vrbānum, sit ingenuum, sit facietū, &

F iii &

173 & eiusmodi denique in quo aliquod probi, & generosi animi lumen eluceat, ut que apophthegmata & scemata vocant, quibus Augustus Celsus Adrianus, alique permulti ferocissimi & bellicosissimi viri, maxime Lacedaemonii usi perhibentur. Apud hos enim inter cetera exactae vitae instituta, hoc iocandi genus à Lycurgo institutum est, ut adolescentes & scommata sine morfu dicere, & ab aliis in se dicta perpeti discerent: unde si quis eorum in indignationem ob tale delictum prolapsus fuisset, ulterius ei in alterum dicere non liceret: quae res quantum sit utilitatis allatura, qui Lycurgi vitam legerit, facile inueniet. Licebit etiam varium vitae genus habere, modo ruri esse, modo in vrbe, saepius in agro quiescere ac deambulare, ut Scipio ille, qui primus Africani nomen gestis rebus & virtute meruit. Quippe qui spiritum domitorem gentium, & aures castrorum strepitu & tubarum fragoribus oppletas huc referre consueuerat, non ut virtus ocio langueret, sed ut sese mens varietate negotiorum discreta colligeret. Quamobrem nec sibi unquam ociosus, neque sibi solus unquam videbatur. Huius nepos & ipse Africanus Scipio, sicut laboris & exercitii supra fidem patiens, sic ocio & solitudinis cupidus, solus saepe cum Laelio rusticari peregrinarique solitus, interdumque littoribus vagabundus, expugnatricem illam Carthaginis Numantiaeque dextram ad marinas conchulas calculosque legendos inclinasse, eosque, ut Ciceronis verbo utar, incredibiliter repuerascere esse solitos, quum rus ex vrbe, tanquam ex vinculis euolassent. Q. Mutius Scaevola, diuini pariter & humani iuris illa aetate consultissimus, à procellis fori fugiens in ocium, & aleam, & calculorum ludo fertur operam dedisse, eaque vicissitudine rerum mole prae-grauatum ingenium releuasse. Quamquam eo in genere probandi forsitan magis sint idem Q. Mutius Scaevola augur, & Lycon philosophus, qui optime pila luisse dicuntur, quod forensibus causis interpretandique iuris ac rerum naturalium labore fatigati, ad hoc praecipuum ocio genus recreandarum virium confirmandorumque laterum gratia sese conferebant. Dionysium quoque Syracusum hoc etiam ludo delectari solitum accepimus, & diuum Augustum, post finem civilium bellorum ab exercitiis campis ad pilam transisse, & M. Antonium, Verum, Augustum, Marcumque Aurelium Antonium, qui, ut de eo scriptum est, pila quoque lusit apprime. Calculorum quoque lusus quorundam iudicio nec indecens habendus, quum & pugnae bellique speciem praeferat hostilisque certaminis, dicente Ouidio,
Discolor ut recto grassetur limite miles

Quum medius gemino calculus hoste perit.
Ut magis velle sequi sciat & reuocare priorem,
Ne cito fugiens in comitatus eat.

Qui ludus, proinde quod pauculis lignis sit vagis ac furtim insidiantibus atque latrocinantibus, Latruncularius ludus apud veteres dicebatur. Unde Martialis, Insidiosorum si ludi bella latronum,

Geminus iste tibi miles & hostis erit.

Et quamquam probent hoc alii, ex eo quod ingenii multa meditatione excitare acumen videatur, ex eo mihi quidem videtur magis improbandus, quum nihil sit temporis amissione infelicius, nihil deterius eo, in quo minimum proficias, plurimum

rimum cum labores. Posset enim motus animi, & mentis agitatio illa, quae ibi frustra distrahitur, rebus magnis, seriis, & melioribus accommodari: unde non ab re praeter Scaevola & Augustum, apud maiores nostros hoc ludo ludere quoque simias solere, autore Plinio, memoriae proditum est. Tabularum vero ludus nec aspernandus nobis videtur, quem Palamedes troiano bello, ut Varro tradit, iccirco inuenisse legitur, ut vel hoc negotio milites occupatos teneret, talique ludus auerteret à seditionibus exercitum. Locundum quoque & fructuosum est alearum nosse certamen: cuius similiter studio Claudium Caesarem, libro de ipsis edito teneri quondam nouimus. Legimus & Neronem, & Domitianum, Verum, Commodum, & Augustum Caesarem imprimis, tantum huius rei cupidum fuisse, ut de bello Siculo mordax epigramma huiusmodi inuulgatum sit. Postquam bis classe victa naues perdidit, Aliquando ut vincat ludit assidue alea. Huius etiam voluptate certaminis Ptolomaeum & Alexandrum, pluresque alios grauiiores curas nouimus delinisse, idque inter ludendum egisse, ut cum laude & gloria à maioribus negotiis aptiores postea redderentur: quod si aut cupiditatem sequitur, minimè liberale: aut indecentem viro mollientem illam, quam Athalus Asiaticus dicitur inuenisse (quanquam Asiæ regno exciso, inter manubias non sub una specie migrasse ad Graecos ferunt) damnosum tanquam ac iurgii plenum fugiendum esse, & leges iubent, & his verbis Naso non reticet,
Sunt aliis scriptae quibus alea luditur artes,

Hoc est ad nostros non leue crimen auos.

Quid valeant tali, quod posses plurima iactu

Figere damnosos effugasque canes.

Alius vero aleae ludus, cum are quodam pueri denarios in sublime iactantes capita aut nauium lusu testæ vetustatis exclamant, quid criminis turpitudinisue in se habeat, nec video neque intelligo. Addit etiam Herodotus Talariū ludum & sphaeram, Lydos fame oppressos quasi solatia quaedam inuenisse. Altera enim die ludebant, alia epulabantur, atque ita duo de viginti annis fecisse, quae si non ad voluptatem comparata sunt, similiter improbata minimè puto. Non igitur ad tam varias huiusmodi ludorum species, atque iocorum, tanta clarorum hominum, ducum, ac principum cupiditas tenderet, nisi voluptatem quandam

natura insitam, lusus, iocusque haberent: quum constet vitam in laxationem, & studium diuidi oportere: ob hocque non solum lucubrationes & vigilias, sed etiam somnos inuentos esse. non turbines & tempestates, sed temperies: nec bellum rursus, sed pacem & inducias: nec laboriosas semper actiones, sed celebritates quasdam à legum conditoribus institutas, quibus ad hilaritatem homines publice cogarentur.

Finis Quarti.

ROBERTI VALTVRII

AD ILLVSTREM HERO A SIGIS-

mundum Pandulphum, de re Militari

Liber Quintus.

*De quadruplici uirtutum specie & earum distributione, quæ
in his bellorum duces clarissimi habiti sint.*

Cap. 1.

Mnes, Sigismunde Pandulphæ, omnium penè disciplinarum institutiones naturam & exercitationem, quæ sine dubio plurimè iuuant, in superioribus libris attigisse satis visum est, nunc ubi riore quadam comprehensione per omnes quidem species virtutum exemplorumque ire qui poterunt, magis proficient: maximè si ducum atque Imperatorum quisque consilia, quæ Græci stratagemata appellant, multaque multorum grauitè, argutè, facètèque dicta, (ut ea quæ à sene Catone collecta sūt) quæ vocant apophthegmata, & ratione, & loco, & tempore vsus diligenter inspiciet. Nam & omnium, quæcūque docemus, exempla potentiora & efficaciora sunt, etiam ipsis quæ traduntur artibus. In his enim mirabilem quandam ac variam, illis excogitandi generandi que similia opera, nostri duces & Imperatores sument alimoniam: quum nihil (ut ita dixerim) ante prælium, in prælio, post prælium, strenuum, memorabile, clarum, vafrum, callidum, continenter, constanter, benigne, liberaliter, innocenter, magnifice, sapienter, cum laude & virtute dictum factumve, quod non hinc legentium animos facile possit irrepere. Non alienum igitur erit, eius primum virtutis exemplum pertinere, cuius quidem nota omnibus quadripartita distinctio est. Nam callere ducem oportet & quid agendum, non solum in prælio aduersus hostem, ceterum ubique, & cum omnibus industriū esse: neque enim semper duces pugnant, immo sæpenumero per inducias, aut casu aliquo positis armis, cum amicis aut hostibus colloquuntur: ubi in eligendis aut reiiciendis rebus falli, agrestè, vel subrusticum aliquid, & ineptum loqui, imprudētis & insulsi est. Enimuero ne in id plabamur, naturæ comitas, affabilitasque præstabit: in qua primus omnium Aphricanus maior, inde Augustus, Vespasianus, multi que alii ex nostris, Pompilius rex Romanus, & Fabius Maximus, & Catones duo clari sunt. Adde his Marcum Antonium, longè prudentissimum: eum, inquam, qui Physicum maluit, quam Cæsareum cognomen: Ex alienigenis Cyri ambo, Pænus Hannibal, & Ponticus Mithrydates. Et hæc quidem prudētia virtus in tres partes distributa est: memoriā enim, intelligentiā, ac prouidentiā affert, quæ tres oculos in totidè quoque tempora, mira rerum distantium connexionem defigunt: memoria, quæ rerum gestarum, locorum, temporū ac personarum meminit, quis præter ceteros fuerit insignis haud facile dixerim, permultis gloriā eius adeptis. Diuo Iulio Cæsari, hoc imprimis

imprimis ab hostibus datum scio, ut memoria polleteret eximia, de quo inquit Cicero, quod nihil solet præter iniurias obliuisci, quippe qui huius rei quoque beneficio, & legere simul & scribere, & audire, & epistolas ex tempore tatarum rerum duobus librariis & pluribus ut Oppius, ut alius historicus quidè & orator insignis inquit, quaternas, vel ubi nil aliud ageret, septenas dictare solitus sit. Mirifica profecto res, tam facile singulis adesse, tam fideliter omnium meminisci. Nec sum nescius huius quoque rei singularem Q. Fabio Max. laudè contigisse: inter multa nimium, quæ viri illius gloriam extollunt, hoc non in ultimis posuerim, quod ingenti quadam fuit notitia vetustatis, de quo est apud Ciceronem, quod omnia non domestica solum, sed etiam externa bella memoria complectebatur: itaque minimè miror, quod bello punico secundo dicta eius consiliaque tum in populo, tum inter primores patrum pro oraculis habebantur. Verè enim mihi videor dicturus, qui multa superioris temporis memoria tenuerit, fore quodam modo futurorum vatem. Sed quum duplex sit memoria, altera rerum, verborum altera, primam, qualem in Fabio modo retuli, talè in L. Lucullo, amplissimo & imperatore & philosopho admirabiliter vguisse comperio. Alteram atque secundam habuisse videtur Scipio. Ex omnibus enim gentibus ac sæculis nullum in hac re facile sibi prætulerim, si modò verum est quod tradunt, ipsum etiā populo Romanum nomina reddidisse: quæ res quidem penè incredibilis est, nisi eam permulti clari autores, inter quos Plinius secundus in naturali historia, id proprio testimonio confirmassent. Fuit & Adrianus ingētis & mirificæ memoriæ, quippe qui & libros statim lectos & ignotos plurimis memoriter redderet, vnoque tempore confabularetur, scriberet, dictaret, audiret. Ab occasu ad orientem verso, Themistocles Græciæ gentis primus occurrit, qui inter grauissimas occupationes, publicas & priuatas, cunctorum suorum ciuium nomina, Athenis natus, memoria tenebat, stupendum profecto negotium, nisi L. Scipionis mentio perfecisset. Cyneas quoque Pyrrhi regis nuncius, clarissimam excellentiæ huius gloriam consecutus est: legatus enim senatui Romano postero quæ ingressus est urbem die, nouus homo & ab ea patria alienus, vniuersum propriis senatum nominibus salutauit. Sunt qui equestrem ordinem, sunt qui urbanam omnem circumfusam senatui plebè adiciant. Præclarum sanè facinus, operosum ac diligens, etiam si ob aliud Romanam non venisset. Cyrus porro, Persarum rex, etsi maximis exercitibus præfesset, omnium tamen militum nomina meminerat. Mithrydates denique, ut auctori Noctium atticarum A. Gellio, quinque & viginti: ut Plinio, duarum & viginti: ut verò Nepoti eius, eo libro qui de viris illustribus inscribitur, quinquaginta gentium quæ sub imperio eius linguarum notitiā habuisse perhibetur, & iura cuiuslibet patrio sermone reddidisse, & in concionibus singularum nationum inter pretem haudquaquam illi fuisse: quæ res & illi militibus, & hunc populis suis acceptissimum fecit. Intelligentia in rerum præsentium cognitione sita est hac qui fuerit prædictus Imperator, non aliena sed vera & immortalis mihi laude probandus videbitur, cui cōsentaneum illud erit quod Accius Vlysses præbens in Philocteta suo, & in eius Tragædiæ principio inquit, Inclyte parua prædite patria, nomine celebri claroque potēs pectore, achiuis classibus autor, grauis Dardanidis

danis gentibus ultor, Laërtiade: nouissime patrē memorat, verum omnes laudes eius viri non Laertes, nec quisquam alius sibi vendicat, sed virtus eius ducis sociā: nec aliud in eodem Vlyssē monet Homerus, qui semper ei comitem voluit esse prudentiam, quam poetico more Mineruā appellauit, quod ea comite Vlysses horrenda quæque subiit, aduersisq; omnibus præfuit, Ea nāq; adiutrice, Cyclopi antrum introiit, verum egressus est, Charybdim & Scyllam præternauigās nec retētus nec creptus est, ad Lotophagos pfectus est, nec remansit, Sirenū cantus audiit, & Circes nouit pocula, quæ si cū fociis delinitus, stultus cupidusq; bibisset, Sub domina meretrice fuisset turpis & excors, Vixisset canis immū-dus & amica luto sus, vt Flaccus inquit. Sic Homeri in cunctis imitator Maro, virum insignem armis & pietate describēs, & quem dignum censuit, vt patrem faceret Romanorum, in recte gerendis omnibus ei Achatem sociauit, vt circūspecto duci sic negocia procedāt, vt nullis insidiarū dolis præpediatur, & quasi inuisibilis, gerendorum via non vulgata, ad finem intentionis accedat, Eleganter equidē, quum nec res militaris, nec pietatis opus sine sollicitudine & prudētia exerceri queant, hanc subdistinguere visum est nobis: est enim quoddā hominum genus percipiendis literis quā aptum, quos præcellēti ingenio, & vltiori nomine ingeniosos appellamus, quāquam in actibus humanis hebetiores sint nonnunquam mentis acumine: quum alii econtra ad res gerendas acutissimi, perceptioni literarum inhabiles habeantur, quos vel sagaces, vel cautos, vel solertes, vel astutos non alienum est appellare, quibusq; magna pars cōuenit eorum, quæ Græco vocabulo stratagematikon appellant, vbi in re bellica pro negotii qualitate præfens subito capitur consiliū, ad effectūq; pducitur. Quod quia negotio perficitur, dixit quidam Romæ linguæ disertissimus autor, neq; illi tamen ad cauēdum dolus, aut astutia deerant. Et Crispus, compertum esse, in bello plurimum ingenium posse. In hac itaq; ingenii & intelligentiæ parte, si recte diiudicare voluerimus, nec nosmetipsos amore nostri decipere, iam videbimus manifeste tempora nostra haudquaquam antiquis respondere, nisi forte Pyrrho, & Hānibali, aut Fabio Maximo, aut Marcello, aut Iulio Cæsari, sæcula nostra pares aliquot, aut cōparandos queant afferre. Est autē quum in longum tempus consilii effectus extenditur, vbi locum sibi vendicat prouidētia, quæ ter tia prudentiæ pars est, per quam nō tam præsentia, quā ex præsentīū & præteritorum collatione futura noscūtur. Sequitur fortitudo, viri fortis maximē propria. Sed hæc quoque duplex est, altera animi, de qua sermo nobis pōst est habēdendus, altera corporis: sub hac mēbrorū robur, agilitas, & quinque integritas sensuū colligitur: neq; enim dux inualidus, quanquā idem doctus obeundis muneribus bellicis aptus habebitur: utilis ille consilio, non pugna: domi verbis aptius ac felicius, quā in castris decertabit. Quæ res Aphricani magni filiū virtute animi patri æqualē, doctrina verò etiā altiore, inhabilem bello fecit. Contra neque præualidus, si nimia corporis mole grauabitur, repente poterit variis in locis, vbi res exiget, cohortādīs militibus, propulsādīsq; periculis adesse, neque rursū cæcus, vel sordus, vel hostiū, vel suorū statum circūspicere, ex dissonis vocibus clamorēque militū quid in re, quidue futurū, iudicare

care queat. Huius proprium esse aiūt, exercitus ducere, aliena vastare, delere vrbes, oppida excindere, liberos populos aut trucidare, aut subiicere seruituti: ex quo plura hominum milia afflixerit, spoliauerit, substulerit, cruore cāpos inundaauerit, fluminaq; infecerit, & maiora quæq; fuerit aggressa, eo magis nomen illius illustrari. In hac præpollentis virtutis parte, apud externos clarū nomē habet Pyrrhus, Hānibal, & Masinissa. Ex his verò hominibus, qui prodigiosa viriū ostentatione gloriantur, Polydamas & Milo, omnium certaminū victores, palmam secum auferunt: horum enim alter ante olympicum certamē, currus sistere currentes, & manibus, contrā nitētibus iumentis, obnixis retinere solitus est: alter in clypeo vncto perstare, neq; solum depelli ab eo vlla vi posse, verum non secus, ac statua quædam plumbo affixa, resistere. Tritanum quendam etiā legimus, qui ludo Samnitum gladiatorio, leui tactu aduersarios omnes vicit, eius quoq; filium Cn. Pompeii militem, tam parui fecisse hostem prouocantē, vt inermi eū dextra superaret, & digito vno correptū in Imperatoris sui castra trāfferet. Firmum Saturnium robustum etiam adeo fuisse ferunt, vt Tritanum huius parentem, cuius Elius in prodigiosa fortitudine meminit, viribus superaret: nam & incudem superpositā pectori, constanter pertulit, quum ipse recliuis ac resupinus, & curuatus in manus, & terga, pēderet potius, quā iaceret. Ex regibus verò nostris & ducibus insignes habentur Tul. Hostilius, Romanus rex, nec nō vterq; Aphricanus, & Marius, Mariusq; tyrannus, Iulius Cæsar, & Papyrius cursor deniq; ac Maximus, quorū alter nactus ex pedū pernecitate cognomen, alter ex viribus, quum alii Crotoniatem eum Milonem, alii Herculem, Antē alii vocarent. Nunc superest, vt de reliqua fortitudinis specie differamus, cuius munera hæc maximē sunt, mortis scilicet dolorisq; & asperarū terribiliūque rerum contemptio. Et quanquā hanc multi ducum propriam militarēq; virtutem opinentur, quum sit omnium, in bello tamen clarior inter mortes & vulnera emicat. Huius virtutis ante alios inuictum habitaculū Roma fuit, proximū Lacedæmon & Carthago. Hic ex nostris primus occurrit Romanæ sapientiæ princeps Cato, cæteris, multorum eruditorum sententia, maximē præcellens, Cleatē, Chrysippū, Zenonem, Empedoclē secutus credo, qui omnes, alia licet persuasione, spōte sua læto caput obuui obtulere: tamen nullam in Catone fuisse, verū omnem potius cessisse fortitudinem asserāt alii, præclaro ingenio & præstanti doctrina viri: & quū propriū virtutis huius partis sit, à se & à recto rationis tramite nō discedere, nec in rebus asperis perturbari, ac deiici, sed persistere, Fortitudinem asserentes non vmbratilē eā esse, quæ contra naturā, monstri vice nititur, vltaque modū eius egreditur, aut stupore animi, aut immanitate, aut infania, qualem fuisse accepimus ferum quendā in ludo Cæsaris gladiatorem, qui, quum vulnera eius à medicis execabātur, eo fuit habitu oris, vt superante latitia dolores, ridentis etiam speciem præbuerit, sed eam verā & probā, quam Socrates & maiores nostri scientiam esse dixerunt tolerandarum rerū, & non tolerandarū: per quod apparet esse quædam intolerabilia, à quibus fortes viri aut obeundis abhorrent, aut sustinēdis. In hac etiā ex nostris, Iulius Cæsar, à nobis sæpe dictus dicendusq; nobis occurrit, occurrūt Aphricani duo, Pauli totidem

176 totidem, Macedonicus & Cannensis, Claudius Marcellus, Claudius Nero, Tib. Gracchus, C. Marius, Drusus & Germanicus Cæsares, Titus & Traianus principes. Ex vetustissimis autē, primus & tertius Romani reges, nec non ex equestri ordine Oratius cocles, L. Siccus dentatus, tribunus plebeius, M. Sergius, innumeralesq; alii, si singulos quosq; psequi libeat, quū plures vna gens in quocūque genere eximios tulerit, quā cetera terrā. Externi verò Lacedæmonius Leonidas, Atheniēsis Mylciades, supraq; nominati Themistocles atq; Epaminūdas, & ex antiquioribus, Liber, Hercules, Theseus, Achilles, Hector, Tydeus, Diomedes, Ajax, & Virgilianus Aeneas: Hannibal quoq; genitorq; Amilcar, & Germanus Hasd rubal, Alexāder Macedo, & huius gēitor Philippus, & auunculus Alexāder Epirensis, & Pyrrhus etiam ipse Epirotarum rex, de quo supra diximus. Hebræorum insuper, & imprimis Daud, Iosue, deinde & Iudas. Porro nec me fallit, eam licet virtutem Aristoteles ipse prætulerit, quibusdam videri posse ethicum me virtutum perturbasse ordinem, non solum prudentiam his annumerando, verum etiam fortitudinem iusticiæ præferendo militari, quum sepe numero iusticia longe præfulgens, perfectaque virtus ad alium maximè cōfatur: quod non ab re, sed de industria quoq; factū esse scito. Est enim viri propria maximè fortitudo, sola inter ceteras mascula, plena spiritus, plena vigoris & animi: honoratissimam verò eam esse omnium virtutum, Aristotelis sentētia ex eo patet, non quia optima sit, verum propter ea, quæ in ea sunt optima & vtilia: quas ob res Imperatorū simulachra defunctorum, militari fere habitu insigniri, obeliscos, columnas & pyramides arcusq; triumphales erigi, & posteritati consecrari videmus, quasi præcellentissimū sit, in eo genere laudis ac virtutis potissimum claruisse. Et quāquam fortitudo hominum cætus maxime protegat, non minus & iustitia vna omnium domina & regina virtutum, etiam ducum propria censerī potest, quod sola hominū cōuentus regit, quod fœdera societatis humanæ cōtinet, quod seruare non amicis modo, sed hostibus fidem monet. Quūq; nihil fraude vtilius, nec dolo efficacius in his, quæ in bellis pspere atque ex sententia gesta sunt, quæ plurima ac maxima esse comperies, & quorum gratia aut repudiāda imperia sunt, aut vnā cum suis artibus obeunda, sunt qui hac Xenophontis sentētia freti, in eo libro, qui Equitum præfectus inscribitur, licere sibi existiment hostem nedum bello fallere, sed à diis immortalibus ipsis, vt posse cōtingat, precandum, omnique studio fraude vel virtute innitendum, iuxta illud Corebi apud Maronem in illa turbulentissima nocte Troianę captiuitatis post Androgei mortem inquentis,
Mutemus clypeos, Danaumq; insignia nobis
Aptemus: dolus, an virtus, quis in hoste requirat?
Sint licet qui detestandū id omni tempore putent, mutationem illā clypeorum, & reliqua, non grauissimi poëtę, sed adolescētis ore dictum censerī debere asserētes, quod malum & antiquū & nostri temporis est, seu illa ignauia est ducum, seu militum insolentia, auaritięque rabies, vtrāq; sententia militantiū ducumq; animis extirpāda est, vt hostibus seruetur fides, amicis humanitas, vtriusq; iustitia: vt & illis nō, nisi seruato decore, noceas, & his nullo penitus noceas modo.

Nam

Nam quid turpius, aut quid vsquā sceleratius, quā nocumento his esse quorum tutelæ ac præsidio euocatus sis, quā ex custode raptorem, ex cane lupum fieri? Huius gloriæ prima in parte clarissimi habetur Fabricius, & Camillus, & Regulus, quorum primi duo quū possent dolo vincere, noluerūt: tertius, ne aut damnosus esset patrię, aut infidus hostibus, crudelissimè mori elegit, interq; hostibus præstite fidei seruatores, haud prætereundus est Cassius: in altera autem hi sunt quibus modicum fuit à suorum iniuriis abstinere, nisi vltro pro eis morerentur. Ex his Romę Curius & duo Decii, Athenis autem Codrus, Carthagini Philenes fratres sese ante alios offerunt, quorum primus vt terrorē publicū sedaret, secundi vt victoriam labentemq; aciem firmarent, tertius patriam instāti excidio eriperet, quarti vt fines patrios prorogaret, ad mortē voluntariā sunt pfecti, vtrq; ciuibz suis bene esset, ipsi esse noluerūt. In vtrāq; verò Magnus Pompeius etsi ad hunc vnū Cicero omnes bellicas laudes & quacunque de his quibus egēt duces vt summi sint aut diximus aut dicturi sumus cumulatissimè cōparat: iurē id quidem meritōque, sed si cui maximè suū tribuitur, verè Magni Pompeii laus est bellica iusticia simulq; & cognita inter victorias & triumphos cōtinentia, quę ad eam de qua hic aggrediar dicere virtutē referenda est, si vnū quod nūc ad iustitiā spectat adiecerō, esse beneficentiā ac liberalitatē pulcherrimas ducum & Imperatorū vestes, quibus indecora plurima regi possunt: hac Iul. Cæsar præit cunctos gloria, neq; enim quisquam, si Senecę verba teneo, liberalis victoria vsus est, ex qua nihil nisi dispensandi potestati sibi vindicauit. Apud exteros Alexander primum locum tenet, vt Gręci volunt, neq; nostri obstant: quanquam Philippus pater in Alexādri qui largitione beniuolentiam Macedonū sectabatur, profusionem illam pecuniarū his verbis insecutus est, Quid te, malū, rationis, inquit, in istā spem induxit, vt eos tibi fideles putes quos pecunia corrupisses? an tu ideo agis vt Macedones nō te regem suum, sed ministrum & præbitorē putēt? quod quidem regi sordidum esse non ambigis, & corruptelam quā largitionem potius dici: fit enim deterior qui accipit, atque ad idem semper expectandum paratior. Quid autē est stultius, quā quod facias libenter, curare vt id diutius facere non possis? largitiones immoderatas rapinæ sequuntur, quum enim dando egere cœperis, bonis alienis manus cogeris inferre: itaque quum beniuolentię comparandę causa sis prodigus, non tanta studia assequeris eorum quibus dederis, quanta eorum odia quibus exemeris: quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, vt eam benignitas aperire non possit, nec ita referenda vt omnibus pateat, sed vtrinque modus adhibeatur, isq; referatur ad facultates. Quarta nunc mihi superest Modestia quam Temperantiā vocant, cui adiacet ipsa quam paulo antè dicebam Cōtinentia, sinē qua non dicam dux, sed nec quidem vir bonus vsq; fuit. Quia verò nūc de Ducibus sermo est, quid oratio perita literarumq; cognitio, quid magnanimitas, quidue omnes alię Imperatorię artes profuerint, si auaritia, si libidinis aut gulę imperio Dux victus, abiecto freno quo exercitū regat, se suasque legiones præcipitet, & in pestem trahat, quo sepe multi cū omnibus copiis perierēt? Hęc igitur singularis, & propria virtus est Pompeii, in qua si imitari eū

G

collega

collega eius Crassus voluisset, nunquā ipse cum filio, & cū tanta ruina imperii cecidisset. Probat hanc Romani ducis cōtinentiam atq; modestiam tēplum Hierosolymę opulentissimum, sed ab hoc intactum duce, ab altero spoliatum: probant & alia multa, quorum pars in verbis Ciceronis apparet, quę mox inferā. Accedit his mansuetudo quędā, & suauitas, facilitasq; animi, in qua Aphricanus & Iulius Cęsar excellunt, hac ad conciliandos animos hominū nihil efficacius. Est huic confinis æqualitas quędam, familiaritasq; cū exercitu, quę res maximē milites ducū amātissimos effecit, in qua notus Valerius Corvus & Marius ex nostris, ex externis Hānibal: & hę quidē artes beniuolētia & amore, sicut obiectę, seueritas atque imperiositas exercitum ac subiectos metu frenant. His artibus Mar. Curius, & Q. Cincinnatus, & Papyrius cursor, & Fabius Max. notissimi, sed nullus in ea re Iunio Bruto Manliōq; par Torquato, quorum primū publicę libertatis amor impulit, vt proprios filios a se depulsa tyrannidi fauentes, seruiliter virgis caesos, securi percussos, ad mortem ageret: secundum verō castręs discipline studium coęgit, vt pręclara indole adolescentem filiū, quod iniussu eius in hostem pugnasset, quanquā vnicum & victorē necaret. Additur huic seuerissimi facti comes, Posthumius Tiburtus, cuius ego ne prętermisisse potius, q̄ vt asseruisse rē tantā videar, mentionē fecerim: apud quosdam enim scriptorum certa res, apud alios facti eius in ambiguo fama est. His tam multis & patientia iungitur eaque multiplex, hęc dolores corporis æquanimitate perfert, illa quasi quoddam vulnus aurium atq; animi, cōtumelias fert verborum, vtraque ducibus & militaribus curis accommodata: prima quidē fortitudinem, secunda verō ciuilitatē respicit, atq; modestiā ipsam de qua sermo est: in prima Mutius, & Marius, & Pompeius clari habētur, & Atilius quidam Cęsaris miles Massilię spectatus, & M. Sergius cum eisdem quibus supra comitibus: ex externis verō Cynegirus Atheniensis gręcis historiis celebratus. In altera verō Ro. imperatores Iulius & Augustus ex nostris: ex externis Philippus & Antigonus Macedonū reges, & Pylistratus Atheniensis tyrānus: deniq; nostros atq; externos Magnus ille Pompeius omnes superat aut equat, quo admoneor vt ex oratione quę de eius imperio habita est, ac de imperatorū seu ducū continentia, deque his quatuor, quę in duce requirimus, M. T. Ciceronis verba paulo antē promissa subiiciam, quę clementissimē atq; inuictissimē princeps, vel vsui vel voluptati maximē tibi fore, cōfido. Neq; enim ille, inquit, solę sūt virtutes Imperatorię quę vulgō existimātur, labor in negotiis, fortitudo in periculis, industria in agendo, celeritas in conficiendo, consiliū in prouidendo. Et post hęc, Non enim, inquit, bellandi virtus solum in summo ac perfecto imperatore quærēda est, sed multę sunt artes eximia huius administrę comitęq; virtutis, ac primū quanta innocentia esse debent imperatores, quanta deinde omnibus in rebus temperantia, quanta fide, quanta facilitate, quanto ingenio, quanta humanitate: nec longe post, Propter hanc auaritiā, inquit, imperatorum, quantas calamitates, quocunque ventum sit nostri exercitus ferant, quis ignorat? itinera quę per hosce annos in Italia, per agros atq; oppida ciuium Romanorum nostri imperatores fecerunt recordamini, quū facilius statuitis quid apud

apud exteras nationes fieri existimetis, vtrum plures arbitramini per hosce annos militum nostrorum armis hostium vrbes, an hybernis sociorum ciuitates esse deletas? Neque enim potest exercitū is cōtinere imperator, qui seipsum non continet, neque seuerus in iudicando, qui in se alios seueros esse iudices non vult. Quibus dictis, ad Pompeii laudes versus, Et miramur, inquit, hunc hominē tantum excellere ceteris, cuius legiones sic in Asiam peruenerint, vt non modo manus tanti exercitus, sed ne vestigium quidem cuiquam pacato nocuisse dicatur. Iam verō quemadmodum milites hybernent, quotidie sermo ac literę perferuntur, non modo vt sumptum faciat in militem, nemini vis affertur, sed ne cupienti cuiquam permittitur: hyemis enim, non auaritię profugium maiores nostri in sociorum atque amicorum tectis esse voluerunt. Age verō, ceteris in rebus qualis sit temperantia considerate, vnde illam tantā celeritatem, & tam incredibilem cursū inuentum putatis? Non enim illum eximia vis remigum, aut ars inaudita quadam gubernandi, aut venti aliqui tam celeriter in vltimas terras pertulerunt, sed eum res quę ceteros remorari solent, non retardarunt: non auaritia ab instituto cursu ad prędam aliquam deuocauit, non libido ad voluptatem, non amœnitas ad delectationem, non nobilitas vrbis ad cognitionem, non denique labor ipse ad quietem: postremo signa tabulas ceteraq; ornamenta Gręcorum oppidorum, quę ceteri tollenda esse arbitrantur, ea sibi ille ne videnda quidem existimauit: itaque omnes quidem nunc in his locis Cn. Pompeium sicut aliquem non ex hac vrbe missum, sed de celo lapsum intuentur. Nunc denique incipiunt credere, fuisse homines Romanos hac quōdam abstinentia, quod iā nationibus exteris incredibile ac falsō memorię proditum videbatur: nunc imperii nostri splendor illis gentibus lucet, nunc intelligunt non sine causa maiores suos tum cum omni hac temperantia magistratū habebamus, seruire populo Ro. quā imperare aliis maluisse: iam vero ita faciles aditus ad eū priuatorū, ita liberę querimonię de aliorū iniuriis esse dicuntur, vt is qui dignitate principes excellit, facilitate par infimis esse videatur. Iā quātū consilio, quātū dicēdi gravitate & copia valeat, in quo ipso inest quędam dignitas imperatoria, vos Quirites hoc ipso in loco sępe cognoscitis: fidem vero eius inter socios quātam existimari putatis, quam hostes omnium gētiū sanctissimā iudicant? humanitate iam tanta est, vt difficile dictū sit, vtrum hostes magis virtutem eius pugnares timuerint, an mansuetudinem victi dilexerint. Hęc Cicero, cuius ex officina tāta imperatorum & ducum monumenta posuisse velim, quia nescio an vsquam alibi de bonis & pręclaris eorū moribus luculentius & vberius scriptum sit. Superest auctoritas, quę ex prędictis maxime nascitur, augetur autem fama nominis, ex opinione hominū, ex ducū virtutibus & p̄speritate cōcepta: quo in genere Iulius Cę. Aphricanus maior, & Pōpeius Magnus opinatissimi habētur, quorū tāta fuit auctoritas, eaq; sub istis militū fiducia, vt nō se ad pręliū ac discrimē, sed ad victoriā & hostiū prędā duci crederēt, quo nihil vtilius ad votiuos ac p̄speros belli euentus, & quos in cōtrariū verti solere diffidētia bellatorū, ex leuitate aut inertia ducū orta, sępe cōpertū est. Postremo deniq; fœlicitas nō solū in militia, sed in vita est expetēda. Nepe huc omnia referuntur, hancque nec dare sibi quisquā potest,

nec augere, diuinum sane munus, sed ita duci necessarium, ut quamquam reliquis floreat, si hoc vnum desit, nemo censeat eligendum. Nam ut felicitatem fiducia, sic infelicitatem ducum sequitur militum paor, quo nihil propius exitio est. In hac quidem quum multi celebres sint, longè tamè Titus, & Traianus, & Theodosius, & Sylla, siue, ut fama fert, Metellus ille felix dictus, omnes supergreditur: etsi iuxta sententiã verè philosophantiũ, nullus hic felix sit, sed de felicitate bellica sermo est, qua felicem ducem dicimus vincere solitum, in suetum vincit: in hoc numero ex externis Alexander est Macedo, & Cyrus Persarum rex, nisi in Scythiam perrexisset, & Carthaginiensium dux Hannibal, si aut Matherbali credidisset, aut paulo maturius diem obiisset.

Imperatorum consilia, quæ Græci stratagemata appellant, & quæ ante bellum, in bello, & post bellum sapienter, lepide, facete, ac moderatius dicta sunt.

Cap. II.

Quod hæc virtutum species & imperatoria munera, quorum illustrem esse constat effectum, ut præclare factorum, ita dictorum quæ ducem moneant, rationes etiam & exempla promissa subiiciemus: quibus egregium primò ac sanè præcellens sit illud quod ab Hesiodo usurpauit Aristoteles, ab Hesiodo vel Aristotele Liuius, dum salutem suam exercitûque sui M. Rufus Minutius beneficio Q. Fabii Max. cognouisset, eum videlicet optimũ, & primum sese virũ, qui quæ gerenda sunt conspiceretur & consulat: sequenti autem gradu eum, qui aliorum bene mouentium consilia sequatur: extremi autem ingenii & penitus inutilis illum esse, qui consulere nesciat alteri nec parere.

Gymnosophista quispiam acri & perspicaci ingenio ad succincte respondendum, ab Alexandro interrogatus, quonam pacto quis late imperitans, magnam sibi beniuolentiam comparare posset, Ne sit terribilis inquit. Ab eodem interrogatus item, quomodo mortalis quispiam se in deorum numerum reciperet, Si humanis, subiunxit, maiora viribus opera gesserit.

Agis rex, quũ Atticus quidã in Laconicos enses cauillaretur, quod parui essent, diceretque facile eos absorberi à circulatoribus in theatris posse: Et tamè vix nos, inquit, attingimur hostiũ gladiis longioribus. Ego verò & Laconicã orationẽ intueor, quæ brevis videtur esse, maximas res cõplecti, & auditorũ mentem attingere. Cyrus conspecto Centurione prope se discumbente, graui turpique corpore, iocandi gratia adolescentem ne ponè assidentem ob pulchritudinem more Græco secum duceret rogauit, annuente illo dicenteque se aspectu eius oblectari admodum, coniicere in eum oculos, qui vnà cœnabant, visaque viri inhonesta nimium facie, risere omnes: subinde querentes, qua sibi in re visus talis vir esset: is Centurio quotiens die noctuque ab se appellaretur, ait nulla vnquam excusatione vsu, cito semp obtēperasse: quũ quid ei demãdasset, nũquam absque sudore madata executũ, reddidisse quoque cõmitones suo exẽplo sollicitos. Idem quoque ad impiũ magnitudinẽ hoc adiecit inuẽtũ, ut quicquid etiã in remotissimis ageretur locis, quod primũ sciret. Cognito nam quod quãtũ die noctuque eques itineris cõficere posset, dispositis in loco equitibus, ut recēs literis receptis succederet fessio, velociter quod ubique accideret noui percipiebat, prouidebatque put necessariũ esse videbatur: hæcque causa extitit, quæ procul absit à vero, ut velocius quàm grues iter facere putaretur, idque propter velocitatẽ eũtũ creditũ est. Aeschylus

Aeschylus in Isthmo certamẽ spectas, ubi altero vulnerato, theatrum exclamauit, Ionem Chiũ tangens, Vidēsne, inquit, quid exercitatio sit: vulneratus enim tacet, spectantes verò clamant.

Agefilus interrogatus quid facturi Lacedæmonii victores essent, Si prudẽtissimus, inquit, imperator rem gereret. Hoc itẽ præsentẽ duce, quũ quispiã Lacedæmonii muros deesse questus esset, Dic, inquit, meliora: ciuitas enim ipsa non strẽ vrbis munitissima mœnia sũt: par siquidẽ est, nõ lignis aut lateribus, sed virtute patriã, deos penates, aras, focos, parẽtes, cõiuges, liberos, tueri atque defendere.

Brasidas quũ in caricis murẽ cõprehendisset, morsus eum dimisit: deinde ad astantes conuersus, inquit, O Hercules, nihil est tam parũ neque tam imbecillũ, quod si ausit vlcisci, & inuadentibus repugnare, non se incolumen seruet.

Chabridas dicere cõsuevit, formidabilius esse ceruorũ agmẽ ductu leonis, quàm leonũ ceruo duce. Idem eos dicebat pulcherrimẽ officio imperatoris fũgi, qui res hostium maximẽ noscerent.

Sesostris Aegyptiorum rex, quum eos qui iuxta mare rubrũ sunt homines classe subdidisset, & in Aegyptum rediens per terrã, omnes gentes, quæ sibi impedimẽto erãt expugnasset, harũ quẽcũque sibi fortis & libertatis cupida visa est, in eorum regione colũnas erigens, in eis & nomen eius, & patrie hominisque vereda incidit, & ut sua potẽtia eos vicerat: quos autẽ sine prelio & facile superasset, ibi colũnis positæ ea scripsit nomina, addēs ad ea mulieris pudibũda incisa.

Q. Mutius legatus à Romanis ad Pœnos, duabus tessæris positæ, altera pacis altera belli, optione sibi collata utrã S. P. Q. R. referri mallet, vtrãque sublata, Pœnorum, inquit, non Romanorum utrã vellent esse debere.

Q. Fabius, Romanorum imperator econtrã, simili modo ad Carthaginẽses misit epistolam, in qua vtriusque populi sententiã par vigor amplitudoque quodã fuisse deprehendi potest: ibi enim scriptum quũ esset, Po. Ro. misisse ad eos hastam et caduceũ, signa duo belli aut pacis, ex quibus utrũ vellent eligere, quodque eligissent, ut vnũ id esse missum existimarent, Carthaginẽses responderũt sese neutrum velle eligere, sed posse cogitare qui attulissent, utrũ mallet relinquere: quodque reliquissent, id sibi profectò gratum futurum: hæc tamen ab elegantissimis rerum gestarum scriptoribus dicta sint, M. tamẽ Varro, certissimus auctor, non hastam ipsam, neque ipsum caduceum missa dicit, verum duas tesseras, in quarum altera caducei, in altera hastæ simulachra fuerint incisa.

Carthaginẽses quia spartum & nerui deficiebant ad sagittas emittendas, tẽsarum crinibus mulierum ad funes efficiendos vsi sunt, quod aliquãdo & apud Massiliẽses, & Rhodios, & Aquilegiẽses, & Romanos in Capitolio obsessos vrbe à Gallis occupata, factũ est: unde & in honorem matronarum, templum Veneri caluæ senatus decreuit.

Tarquinius Priscus, Quiritibus operis rãdiũ periculũque fugientibus, nouũ & inexcogitatũ antea, posteaque remediũ inuenit. Sex enim hominũ vita defuitorũ figere crucibus corpora spectanda ciuibus, simul à feris volucribusque laceranda inssit, quãobrem pudor Romani nominis, qui prius res sepe peditas seruauit in preliis, tũc quoque subuenit: iã erubescēs, cũ puderet sic viros, tãque puditurũ esset

G iii extinctos,

extinctos. Cæcilius Metellus Pius præsul, Trebiâ urbē Hispaniæ primariâ quâ subigere nequireret, ac vagantē fluctuantēque exercitum duceret, hōsq; modo adoriretur, modo ad illos se transferret, & iunior quidam tribunus militum quid sibi vellent tā crebra locorum mutatio peteret, Si hanc respondit interiorē tunicam existimarem mentis meæ consciam esse, exutus eam, in ignem continuo mitterem: sicq; felicibus cæptis, post tam longa itinera, tam varia peragrata municipia, ad Trebiam inopinatam denuo conuersus eā oppressit, & nō sine omnium admiratione, voti sui compos factus est.

Scipio cui primum Africano cognomen extitit, vt Valerio Maximo, vel Fabius, vt Seneca placet, Turpissimam aiebat & ignauia plenam imperatoris exultationem esse, Nō putauī: cōsultrē enim quæ armis geruntur tractari debere opinabatur, quum præterita præcipitiq; magis reprehendi, quā reuocari vlla vi humana, vel ratione in integrū restitui corrigiue possint. Is etiam Scipio quū à re militari atque urbana studium ad literas conuerteret, dicebat quū ociosus esset, plura tunc negotia à se geri. Inde vbi Carthaginem in deditionē vi accepisset, ac milites quidem quam cepissent captiuā præstanti forma virginem aduherent, atque illi darent, Libenter, inquit, accipere si priuatus, haudquaquam Imperator essem. De eodem itidem licet inuulgatū sit, in aciem nunquā descendere imperatorē debere nisi aut occasione se præbete, aut necessitate impellente, ex Sempronii tamē Asellionis veteris scriptoris quarto historiarū libro de P. Africano, Pauli filio ita proditum est, Se patrē suum audisse dicere, L. Acmilium Pau. nimis bonum imperatorem, signis collatis non decertare, nisi summa necessitudo, aut summa ei occasio data esset: & sapiēter quidē utrūque. Nā ad totius exercitus salubritatē nihil efficacius quā quod viri & ducis est, non deesse fortunæ præbenti se, sed oblato casu ad cōsiliū flectere: nihil perniciosius quā in angustiam rei bellicę compulsum, imbellē fieri: quod nec euentus modo docet, qui flutorū magister est, sed eadē ratio quæ sæpenumero fuit futurāque est.

Augustus quum decimum octauum annum agens hostiliter urbem inuaderet, ex ipsius exercitus legatis qui sibi eius nomine cōsulatum exposcerent, cū etante senatu, Cornelius Cæturio legationis princeps reiecto sagulo, ensis capulum detegens, haudquaquam dubitauit in curia dicere, Hic faciet, si vos nō feceritis. Idē Augustus saxo in expeditione percussū, ac notabili cicatrice in frōte deformē nimium, tamē sua opera iactantē, sic leuiter castigauit, At tu cū fugies, inquit, nūq; post te respexeris. Ad eum itē veteranus quispia, quū die sibi dicto plicaretur, accessit in publicū rogauitq; vt sibi adesset, Augustus aduocatum quē ex comitatu suo elegerat sine mora dedit, cōmēdauitq; ei litigatorē: exclamauit ingēti voce veteranus, At nō ego, Cæsar, pelitātē te Aetiaco bello vicarium quæsiui, sed p te ipse pugnaui, detexitq; ipressas cicatrices, quibus erubuit Cæsar veniūq; in aduocationē, vt q; vereretur ne supbus tantū, sed etiā ingratus videri posset. Imperatori quoq; bono insuper neq; quicq; minus quā temeritatē cōgruere arbitratus est, satisq; celeriter fieri quicquid cōmode gereretur, quod à Catone licet prius dictū sit, crebro tamen & familiari tanq; suum solitus erat

vsurpare

vsurpare sermone. Occurrit illud eiisdē August. Cæf. postremo, qui cū Alexandri esset, & antrum vbi Aegypti regum cineres preciosis pyxidibus seruabantur ingressus esset, corpus quidē Alexandri Macedonis libenter aspexit, interrogatus verò nū & Ptolemæi reliquias vellet inspicere, Reges se inquit velle videre, non mortuos: atqui rex fuerat Ptolemæus, sed quantū inter veros reges, eosque quos regum nomine vulgus appellat interlit, breui diffinire voluit elogio sapientissimus imperator.

Scipio iunior Polybii præceptum obseruans studebat non prius è foro abire, quā aliquem ex abeuntibus familiarē sibi atq; amicū quouis pacto effecisset. Idem quum pulcherrimē ornatum quispiā scutum ostētare, Heus, inquit, adolescens, scutum certe pulchrum est, verum decet Romanum virum in dextra potius spes suas quā in sinistra collocet.

Scilurus quū relictis maribus filiis octoginta, diē esset obiturus, hastarū fascē eniq; ostendens, vt illū cōfringeret iubebat: id autē singulis se posse negatibus, sigillatim hastas eductas facile omnes cōfregit: ita docēs illos, vbi vna esse perseuerarent, firmos ac potentes fore: imbecillos verò, si separarentur ac dissiderēt.

Tigranes urbanum, facerūque quippiam in Romanorum exercitum afferre cupiens, vulgatissimū illud dixisse fertur, Eos si legati venirent, satis multos quidem: si verò pugnatū, per paucos admodum esse.

Amasis Aegyptiorum rex, quum contemneretur ab Aegyptiis, quod obscuro loco natus, & paulo antè regno positus, vas aureū quod habebat lauādi gratia ad turpēque vsus, fregit, deiq; simulachrum ex eo cōfecit, idq; in celeberrimo vrbis loco statuit: quūq; religiosē coleretur ab Aegyptiis, huius rei certior factus eos cōuocauit, remque docuit, vt ex eo vase simulachrū erat in quod prius Aegyptii vomebant, meiebantque, & pedes lauabāt: nunc verò venerabātur, eodē sibi modo euenisse, siquidem prius plebeius erat, nunc eorum rex, promde sibi honores haberi iussit, sic Aegyptios induxit ad sui venerationem.

Agathocles figuli fuit filius, qui Sicilia dominationē adeptus, rexque appellatus sicilia pocula consuevit inter aurea ponere eaque iunioribus ostendēs dicere, Ego quum huiusmodi pocula consuessem, in præsentiarum quoniam diligentia ac fortitudini studuerim, hæc facio. Insuper quum urbem obsideret & quidam è moenibus per conuiciū dicerēt, O figule, quo pacto militibus stipē solues, mansuetē is atq; subridens ait, Quum hanc cepero: quū autē viribus in suam redegisset ditionem, captiuos venundabat, inquit, Si conuicio me turpis affeceritis, querar apud dominos vestros.

Antigonus quum milites quosdam esset intuits, qui thoracibus & galeis ad pilam luderent gamifus est, eorumq; duces accersuit quos laudaret, vt autē audiuit eos bibere, illorum ducatus militibus dedit, Is etiam posteaquā longam agrotationē euassisset cōalesceretq; nihil ait deterius accidat: hæc enim aduersa validudo nos monuit, vehementius nobis efferendū nō esse, quoniā mortales sumus. Idem nocte quadā quum nōnullos ex militibus suis exaudisset omnia mala imprecantes regi, qui ipsos in illud iter inextricabilēq; lutum deduxisset, accessit ad eos qui maxime laborabāt, & quum ignorantes à quo adiuuarentur

expl

explicitisset, Nunc, inquit, maledicite Antigono, cuius vitio in has miseras incidistis: ei autem bene optate, qui vos ex hac voragine eduxit. Insuper tã miri animo hostium maledicta quã ciuiũ tulit. Itaque quum in paruo quodam castello Græci obsiderentur, & fiducia loci contemnentes hostem, multa in deformitatem Antigoni iocarentur, & nunc staturam humilem, nunc nasum collitum deriderent, cũ gaudio, inquit, Bene spero, si in castris meis silentiũ habeo: quũ hos dicaces fame domuisset, captis sic vtus est, vt eos qui militiae vtiles erant in cohortes describeret, ceteros præconi subiiceret, idq; se negauit facturum fuisse nisi expediret his dominum habere, qui tam petulantem linguam haberet. Rursus quum saua tempestate iactaretur, ac in eadem naui secũ suos omnes habuisset, præcepisse liberis dicitur, vt & ipsi meminisset, & ita posteris proderet, ne quis cum tota gente simul in rebus dubiis periclitari auderet. Cuius præcepti memor Philippus, quum duos simul filios secum haberet, ambos se non commissurũ in aleam eius qui præponeretur casus: & quoniã maiore filiũ secũ duceret, minore ad subsidia spei, & custodiã regni remissurũ in Macedoniam esse.

Dum Anagoras poëta cõgrũ elixaret, idemq; patellã quateret, Antigonus qui post eum staret, Homerũ ne, ait, putas Antagora quum Agamemnonis res gestas scriberet, congrũ elixasse? & Anagoras, Tu autẽ rex, ait, existimas Agamemnonem quum illas res gereret, curiosum adeo extitisse, si quis in castris cõgrum elixaret.

Lamachus quũ manipulem præfectũ quendã reprehenderet, quoniã deliquisset, isq; diceret nũq; fore vt id amplius faceret, bello enim bis errare nõ licet.

Memnõ qui cõtra Alexandrũ pro rege Dario bellũ gereret, quendã qui sub se merens multa de Alexandro maledicẽ, petulanterq; loqueretur, vbi lancea percussisset, Ego te, inquit, alo vt pugnes, non vt Alexandro maledicas.

Dum Medis irruentibus Persarũ acies pulsata in fugam ageretur, ac omnino deficiens, nec victorem aspicere auderet, matres familias eorũ & vxores palam obuiam fugientibus occurrerunt, & earũ densata acie orant, vt eiusecũ lugenoram haudquaquam subeant, sed fortiter in prælium reuertantur: nolentibus sublata veste obicœna corporis ostendunt, rogãtes ne in vteros matrũ vel vxorum velint refugere: hac repressi castigatione, in prælium redeunt, & facta impressione, quos fugiebãt, fugere compulerunt.

Themistocles adhuc iuuenis, quum Marathonis victoriã & Milciadis imperium animo celebratum repeteret atque versaret, insomnesque noctes proinde duceret, & solita respueret cõuiuia, interrogantibus admiratibusq; vitæ mutationem, eum dicere solitum ferunt, quod Milciadis victoriã sibi somnos eriperet. Interrogatus etiam, vtrum Achilles mallet an Homerus esse, Tu autẽ ipse, inquit, vtrum victor in Olympia esse mallet, an victorum praco? Rursus quũ Adimãthus qui nauale prælium formidaret diceret, aduersus eũ qui ad id Græcos adhortaretur suadendoque incitaret, ô Themistocles, eos qui in certaminibus primi irruerint, cédunt semper. Ita est, inquit, Adimãthe, verum eos qui manserint haud coronãt. Quum item ad interfectorum cadauera ad mare visenda se cõtulisset, vt armillas passim & torques abiectas aspexit, præteries ipse

amico

amico qui eum sequebatur, Collige tibi, inquit, tu enim nequaquam Themistocles es. Eundem etiam dicere solitum ferunt, se neque honoribus ab Atheniensibus affici, neque apud eos in admiratione esse, sed procella vexatos, imminente periculo, se veluti platanum subterfugere: reddita autem serenitate, euellere atque deicere.

Cum Antiochus rex, posteaquã Romani aduersus eum traiecissent in Asiam, pro soluendo bello ad Scipionem misisset, eiusmodi responsum accepisse fertur, Prius enim oportuit, non nunc quum frenum & sessorem suscepis. Idem cũ ingenti exercitu Græciam petiturus esset, cunctis ob militum multitudinem & armorum varietatem, quæ paulo antẽ iactabantur perterritis, huiusmodi ad Achaos dictione est vsus, Quum enim apud Chalcidensem, bonum quidem hospitẽ, & scitum cõiuatorem solstitiali tẽpore comiter accepti miraremur, vnde illico tempore anni tam varia & multa venatio, homo gloriosus ridens varietatem, aut illam speciem ferinæ carnis, ex mansueti mansuetam, sed cõdimentis & apparatus solum differre. Proinde nec vos vlla teneat admiratio circa hæc varia nomina gentium inauditarum, Dacas, & Cadusios, & Elimæos, & multa genera armorum, hastatos, cataphractos, & pezateros, hoc est, pedestres socios, cũq; pedestribus sagittarios auditis: nam, homines omnes esse, armis inuicem differentes, aut paulo mancipiorũ melius propter seruilia ingenia quã militum genus.

Lucullus in Armenia, quum cataphractos Tygranis maxime milites sui metuerent, bono animo esse iussit: futurum enim plus laboris in illis spoliandis, quã in vincendis.

Lucius Sylla qui Præneste obsidebãtur, occisorum in prælio ducentia capita, hastis infixa ostendit, atq; ita obstinatorum peruicaciam fregit. Sylla item cogitamento scilicet, inter suas maximas felicitates duas existimabat, Pii Metelliani citiam, & quod urbem Athenarum non equasset solo, sed seruasset potius.

Lumenes quum in castra reuerteretur, & epistole passim in ipsis castris abiectas inuenirentur, quibus his qui eius caput ad Antigonom detulissent, magna præmia diffinirentur, vocatis ad concionem militibus, gratias primo egit, quod nemo inuentus esset, qui spem eruenti præmii fidei sacramentis anteponeret, tum deinde subiecit callidẽ confectas has à se literas ad experiendos suorum animos esse, ceterum salutẽ, suam in omnium potestate esse, nec Antigonom, nec quemquam ducem sic velle vincere, vt ipse in se pessimum exemplum statuat: hoc factõ in præsentem labantium animos coercuit, & in futurũ prouidit, vt si quid simile accidisset, non se ab hoste corrumpi, sed à duce tentari milites arbitrarentur. Insuper quum intelligeret, si copiarum suarum cognoscerent aduersus quos ducerentur, non modo non ituras, sed simul cũ nuncio dilapsuras, hoc eius fuisse prudentissimũ fertur, vt deuiis itineribus milites duceret, in quibus vera audire non possent, & his persuaderet se contra quosdam barbaros proficisci: itaque tenuit hoc propositum, & prius in aciem exercitum duxit præliumque commisit, quã milites sui scirent, cum quibus arma conferrent. Effecit etiam illud locorum præoccupatione, vt equitatu potius dimicaret, quo plus valebat, quã peditatu, quo erat

deterior

181
deterior. Hunc item Eumenem persequens Antigonus, cum omni genere copiarum sepe abundaret, neque vnquam ad manus accedere liceret, nisi his locis quibus pauci multis possent referre, extremo tempore cum consilio capi non posset, multitudine circuitus est: hinc tamen multis suis amissis, se expediuit, & in castellum Phrygiæ quod Nora appellatur confugit, vbi eum videret se fortunam obsidionis subiturum, maiorem exercitus partem dimisit, ne aut consensu multitudinis hosti traderetur, aut obsidio ipsa multitudine grauaretur, in hisque qui remanserant, quum vereretur, ne vno loco manens, equos militares perderet, quod spatium non esset agitandi, callidum fuit eius inuentum, quemadmodum stans iumentum concalefieri exerceriq; posset, quo libentius & cibo vteretur, & à corporis motu remoueretur: substringebat caput loro altius, quàm vt prioribus pedibus planè terram posset attingere, deinde posterioribus cogebat exultare, & calces remittere: qui motus non modo minus sudorem excutiebat, quàm si spatio decurreret: quo factum est, quod omnibus mirabile est visum, vt aquè iumenta nitida ex castello educeret, quum complures menses in obsidione fuissent, ac si in campestribus ea locis is habuisset. Demades posteaquàm ex hac luce migrasset, Alexander aiebat videre se Macedonum exercitum excacato Cyclopi per similem, quoniam tali principe esset orbat. Artaxerxes quum aliquando fugiēs, commeatu impedimētisq; direptis, siccis ficis vesceretur, ac pane ordeaceo, Cuiusmodi, inquit, voluptatis rudis eram?

Aurelium imperatorem, ne vti statuerat, in urbem Tyanam desiniret, placuit Apollinius, maximæ famæ & auctoritatis homo: quippe si vis ò imperator inquit vincere, nihil est cur sauias in ciues istos: si vis imperare, abstineas à cruore innocentum oportet: si vis viuere, clementer age. Idem Tyanam quidem rebellem urbem obsidens, iurauit se neque canem in ea vllum si caperet relicturum, ac probe id quidem: ea nanque res militibus prædæ auidis spem dedit, & animum capiendi, obsessis verò desperationem fecit: at verò vi capta vrbe, quum milites iuxta illud dictum, quo canem se relicturum apud Tyanæos negarat, euersionem vrbs exposcerent, respondit his, Canem, inquit, negavi in hac vrbe me relicturum, canes ergo omnes occidite: quod dictum quo præda negabatur, ciuitasque seruabatur, totus exercitus quasi dictaretur, accepit. Insuper Manlio Chiloni cuiuspiam forsitan iurganti hominem ab eo de medio sublatum, quo peruadendæ vrbs suæ consiliario vltus maxime fuerat, in hunc modum respondisse fertur, Occidi passus sum, cuius quasi beneficio Tyanam recepi: ego verò proditorem amare non potui: & libenter tuli quod eum milites occiderunt, neque enim mihi fidem seruare potuisset, qui patriæ non pepercit.

Exercitum ducens in Persas Iulianus apostata, quem occuparat pontem quum transissent copiarum omnes, igne combussit, vt pugnaretur fortius, militesque in hostium terra aut mori aut vincere oportere.

Lacedæmonii magna bellicæ rei gloria ceteris præstantes, natorum suorum verberibus publice admotis, experiebantur indolem, exhortabanturque, vt flagellorum ictus fortiter ferrent, & laceros & semianimes rogabant perseueranter vulnera præbere vulneribus. Nec aliter matres pugnam inituros filios admonebant,

bant, quàm vt eam minus detrectantes, aut superstites armatiq; coram reuerterentur, aut exanimis vnà cū armis referretur: vt enim eorū epigramma ostendit, & viuendum libenter & moriendum, sed vtrunque cum virtute, censebant. Lacedæmoniorum etiam quispiam quum præsens hostis inter loquendum gloriabundus assereret, solem telorum copia suorum & sagittarū multitudine Spartiatas non visuros in umbra, immo, inquit, melius pugnabimus.

Cymbrorum probanda etiam ac Celtiberorum animi præstātia, qui inter arma, sanguinem & vulnera exultabant tanquam beati vitam relicturi: agrè ferebant, vt ceteri mortalium, aliquo morbi genere confici, tanquam turpissimum id esset, & miseræ plenum. Hi etiam ignominia non paruæ esse putabant, præliis superesse, quum is oppetisset, pro cuius salute se deuouissent: proinde, quod mirum dictu est, læti ferebant vulnera, enumerabāt cicatrices, & telis traiectione morientes etiam amabant, pro quo caderent, imperatorem.

Alexander animo semper ingenti, quāquam matris legisset epistolā, qua admonebatur vt à veneno Philippi medici præcaueret, acceptā potionē tamē bibit nō deterritus: & quia plus sibi de amico suo credidit, dignus fuit q̄ innocentē haberet, dignus q̄ faceret. Is etiā instructo exercitu, quū militē quēdā intueretur, q̄ iaculū amētaret, ex acie vt inutilem repulit: quippe qui nūc instrueretur, quū iā armis vtendū esset. Insuper quū ad Arbēlas aduersus decies cētena hominū milia de summa rerū, acie dimicaturus esset, & amici eum adirēt, qui milites subaccusarent, quod intra tabernacula inter loquendum paciscerentur, vt nihil omnino spoliū in regiam relaturi forent, sed sibi ipsis cōparaturi, at ille subridens, Bona, inquit, nunciatis omnia: audio enim his viris vincendi, nō fugiendi consultationes esse. Sagitte quoque ictu in crure vulneratus, vt eorum multi concurrissent qui eum appellare deū consueissent, læta hilariq; facie, Hic quidem sanguis est, ait, vt videtis, & nō cruor calicolæ, qualem diui misere fluentem. Idem præceptorem suum credo secutus Aristotelem, gnea concha subposita, brachio extra cubile protento pilā tenebat argenteam, vt quum neruorum vigorem sopor laxasset infusus, gestaminis lapsi tinnitus somnum abrumperet. Rursus qui inter Indos optimus arcu videretur, dicereturq; per annulū sagittam emittere, eum quum haberet captiuū, vt id ostenderet iussit: quod quū ille nollet, iratus Alexander hominem imperauit interimi: ille verò quū ageretur vbi ad eos à quibus agebatur cōuersus diceret, multos se dies ei rei nō studuisse, ppter eaq; ne aberraret timuisse: id postquā Alexander audisset, & mirum esse, & muneribus donatum hominem liberaffe. Laboranti item ob sitim, Macedonum manus aquam vtribus ferēs, impletā galeæ aquam obtulit, quam accipiens sitientemq; exercitum circumspiciens, demisso capite & fixis in potū oculis, ingustatam hisce probadis verbis reddidit, Si bibero, inquit, hos mæror instigabit: quo audito, milites adesse eum cernentes, magna cum voce ingētiq; spe certatim acclamauere. Non enim laborem perferre, non morti se obnoxios putare, donec talem eis regem ac ducem adesse cōtingeret. Cuidam etiam ciuitati, partim agrorum ac dimidium omnium rerum pollicēti, Eo, inquit, Alexander, proposito in Asiā veni, vt nō id acciperem quod dedissetis, sed vt id haberetis.

182

beretis quod reliquisset. Illud etiam eiusdem regis, dictum sanè ac factum memorabile, qui quum Darii filias captiuas haberet, & mirum in modum præstantes, nec aspicere quidem voluit, indignum ac turpe regi ac duci esse ratus, eos qui viros vincerent, à mulieribus vinci. Hoc loco denique non videtur prætereundum, Sigismunde, consiliū tuum, Alexandri consilio quàm similitudine, qui non solum vltro oblatas hostium epistolas Caesaris more non combussit, sed suorum callidè perquisiuit: quanquam quid Alexandrum teq; nomino, quum omnium penè hominū cōsilia hac de re paria, & Alexādreā Sigismūdeaq; potius quàm Casarea vel Pompeiana esse conspiciantur?

Caius Pompilius, ut ferè omnes tradūt, ut Plinius, P. Octavius cos. legatus à Romanis missus ad Antiochum regem, qui abstinere illū Aegypto, & ab Alexandria discedere quam obsidebat, ne Ptolomæi filiorum qui pupilli essent regnum occuparet, aut si iam cepisset, excedere iuberet, quum in Aegypto Pompilium per castra aduenientem eminus Antiochus quā humanissimè salutasset, osculumq; ei postea rex obtulisset, non seruata salutandi vice (nam coluerat inter ceteros Antiochus multum Pompilium, quum obses Romæ fuisset) tum Pompilius facessere interim priuatam amicitiam iubet, quum mandata patriæ intercedāt, prolatoq; Senatus decreto, & tradito ac perlecto, quum rex dixisset cōsultaturum daturūq; responsū, Pompilius rege in gyrum virga circūscripto, Hic ergo stans, inquit, consulta & responde. Cunctis autem viri gravitatē atque animi magnitudinē admiratibus stupentibusq; & Antiochus se Senatui pariturū respōdit, & ita Pompilius & salutauit eū, & gratissimis vlnis cōplexus est.

Hadrianus qui reges omnes muneribus suis penè vicit, quum quodam tempore veteranum quempiam notū sibi in militia, dorsum & reliquū corporis in balneis vidisset atterere, percūctatus cur se marmoribus detergēdum daret? ubi audiuit hoc idcirco fieri, qd seruum non haberet, & seruis eum donauit & sumptibus: verū postridie quum plures senes ad prouocandam liberalitatē principis parietem se simili modo attererent, euocari eos iussit, & alium ab alio inuicem defricari. Idem familiaribus quibusdam facilitatem comitatemq; suā nimiam in omnes obiurgantibus, eiusmodi subiecit, Imperatorē singulis esse debere, cuiusmodi esse sibi singulos Imperator optaret.

Fauorinus philosophus quum pro verbo quopiā quod elegantissimè protulerat ab Hadriano ineptè reprehenderetur atque cessisset, arguētibus ac egredientibus ob id illum familiaribus suis, subridens, Non rectè quidem suadetis, inquit, qui non patimini me illū doctiorē omnibus credere qd habet xxx legiones.

Antonius post Mutinensem obsidionē fugiens, seu quod naturali more sui corporis laboribus exhaustis creberrimè bibebat, ubi bibēdi facultas afforet, per singulosq; passus substitutebat, è vestigio deinde fugā præcipiti consternatione resumebat, interrogatus ex familiaribus eius quispiam quidnā Antonius ageret? subiecit, Quod canis in Aegypto, bibit enim & fugit: memorię enim peditū est, canes Aegyptiacos Crocodilorum cōtactu anxios atq; lunaticos, bibere & fugere.

Theocritus ille non Syracusius, sed Chius, ad intensū sibi regē Antigōnū altero captū oculo quū traheretur, spē præbētibus suis fore ut quū ad oculos regis peruenisset

peruenisset, misericordiam inueniret, respondit, Impossibilis ergo est ista conditio, actum est, perii. Verumenimvero hæc intempestiua mordacitas, & Theocrito mortis, & Antigono homicidii simul ac periurii causa fuit: iurauerat enim sibi parcere, sed ioci asperitate motus non pepercit.

Mithridates Ponti rex, Ariaracti regi Capadocum sub simulatione colloquii insidias tendens, gladiū sub fasciis abdiderat, crudelis licet adolescens, & ad interitū destinatus, regio tamen illorum more temporum, scrutatorē permisit: quidū Mithridati curiosius manū in secretiores partes corporis immittit, iocabundus ille, Caue, ait, ne aliud telum quàm quod quæris inuenias: eoq; modo suspicionē detracta iocis textit insidias, euocatumq; regē ab amicis velut ad secretum sermonem, utroque inspectante peremit exercitū.

Cicero cum diutius ad castra Pompeii aduenisset, in primordio ciuili belli reprehendentibus amicis qd nimis distulisset, minimè, inquit, serius adueni: nam nihil hic paratum video, Pompeii tarditatem in apparatibus bellorum ludēs. Idem Cicero cum post Pharsalicum prælium, fugiēte Pompeio Nonius quispiam dixisset, adhuc aquilas septem apud ipsos esse, & ob id ut bono animo esset hortaretur, Rectè, inquit, moneres, si cum graculis nobis pugnandum esset.

M. Crassus perquirenti cuiuspiam quo tempore moturus esset exercitū, respondit, Vereris ne tubam non audias?

P. autem Licinius Crassus cos. & pon. max. aduersus Aristonicū Athali fratrem cum instructissimo missus exercitu, maximis insuper copiis & regum præsidiiis fultus, conferto tamen bello victus est, isq; ne seruiret barbaro victori, virgam qua vsus fuerat ad equum regendum impexit ad oculum Thracis cuiuspiam, ut ipsum in necem suam irritaret: quo ita sibi adueniente, morte sua dignitatem reipub. & libertatem suam seruauit.

Pelopidas domum egrediens, lachrymante vxore & exhortante ac rogante seipsum saluum redderet, inquit, O mulier priuatorum semper est admonere, ducum autem ac Imperatorum alios saluos facere. Idem cum primū cognitū est per difficilia arctaq; loca iter habituros esse aduersarios, & accelerans quidā O Pelopida, inquit, incidimus in hostes, Quid, ait, in illos nos magis incidimus quàm in nos illi? quibus dictis tāquam futuri belli præludium, equam à cauda impelli iussit. Rursus quum in Pharsalum venissent aduersus Alexādrum, dicenti cuidam Tyrannum cum ingentibus copiis aduentare, Eo melius, inquit, nam plurium victoria nobis aderit.

M. Porcius Cato cos. quum Celtiberos domuisset compertūque haberet experientia rerū magistra & illustrium autorum sententiis, eam gentem locorum natura & hominum ingeniis ad rebellandū, non solum omnibus aliis prouinciis, sed ipsa etiam Italia aptiorem esse, quominus id facere posset literas ad singulas ciuitates dedit, ut muros diruerent: quod præceptum tam immitte, ad rebellionem hortari potuisset potius, quàm ad eam sedandam, si generale id quidē esse cognouissent: verum quū quilibet sibi soli Imperari, non aliis putaret, metu omnes imperii paruere. Hæc & Plinii & historicorū penè omniū habet assertio, apud historiæ autem Romanæ patrem T. Liuium cōuocasse Catonē con-

H

stat

stat omnium urbium legatos, atque eis ostendisse, eorum rebelliones Romanis quam laboriosas, Hispanis discriminum plenas, pestíferas, atque funestas esse: hortatum deinde ut rebellionibus abstinerent, utque quoniam id modo fieri melius quiret, in commune consulerent: nil respondentibus illis, aliquot dierum spatium dedisse, quo exacto, reuocatis iterumque silentibus, ipsum consilio quod ab illis quæsierat, in se assumpto, misisse per uniuersum orbem nuncios edictaque ut vno die Romanis qui in urbium prædiis arant muri omnes euerterentur: quo facto, ipse ilico ad eos qui adhuc rebellaret cum exercitu se conferens, omnes ferme metu territos in deditionem accepit. Idem quum Eumenes rex Romanam profectus esset, & à senatu comiter & honorifice susceptus, & clarissimorum circa eum ciuium frequentia certatim versaretur, Cato non obscure tantum erga regem studium suspectum habens, eum declinabat, verum quum ipsi diceretur, Eumenem frugi virum, amicissimo animo in rempub. Romanam venisse, Esto, inquit, ceterum hæc ipsa Belus, Rex scilicet, natura vorax canis est. Rursus quum animaduertisset in Hispania potiri se quodam oppido posse, si inopinatos inuaderet, quatruidui iter biduo per confragosa & deserta emensus, nihil tale metuens oppressit hostes: victoribus deinde suis causam tam facilis euentus regentibus, dixit, tum illos victoriam adeptos, quam quatruidui iter biduo confecisset.

Epaminondas uxorem quum nunquam nouisset, reprehendereturque quod liberos non relinqueret à Pelopida qui filium haberet infamem, maleque eum in eo patriæ consulere diceret, Vide, inquit, ne tu peius consulas, qui talem ex te natum relicturus sis. Neque verò stirps potest mihi deesse: namque ex me natam relinquo pugnam Leuetricam, quæ non modo mihi superstes, sed etiam immortalis sit necesse est.

Pomponius, vir insignis, cum in Romanorum congressu acceptis vulneribus ad Mithridatem ductus fuisset, rogareturque ab eo si curatus sibi foret amicus, Si tu, inquit Pomponius, Romanis amicus fueris: sin autem, me quoque inimicum habebis. Mithridates clarissimam viri constantiam admiratus, ab omni penitus in eam iniuria temperauit.

Lycurgi exemplis huiusmodi ad ciues responsa feruntur, quoniam pacto, hostium imperus repellere possent postulantes, Si pauperes, inquit, manseritis & temptationes mutuas omiseritis. Et rursus de muris, nequaquam ea urbis minus circumdata muro fuerit, si quis eam viris fortibus non lateribus cinxerit.

Paulus Aemilius cos. quum in Lucanis iuxta litus angusto itinere exercitum duceret, & Tarentini agmen eius scorpionibus adorirentur, captiuos euntium latera prætexuit, quorum prætextu hostes tela inhibuere. Idem nocturnas excubias iussit sine hasta & sine ense asservare, quod desperantes qui hostibus repugnarent magis somno resisterent.

Tyberius Gracchus Lusitanis asserentibus in decenne tempus alimoniam se habere, & obsidionis incommoda non reformidare, Undecimo, inquit, anno vos capiam: quo dicto perterriti Lusitani, tametsi comætu muniti, se dediderunt.

Lyfander postquam incumbens Corinthiis moenia prætergrediens, languidiores ad inuadendum Lacedæmonios cernit, & interim lepus fossam transire

silire visus esset, Non pudet vos, ait, eius generis hostes pertimescere, quorum moribus per seccordiam lepores indormiunt.

Pompeius Lucullifacta derectans, illum dicebat tragicum & umbratile quoddam bellum cum regibus gessisse: sibi verò certam atque sobriam hostium vim ad expugnationem reservatam esse, quum Mithridates ad enses & equos confugisset. Ad quæ Lucullus, simulachra & umbras belli immo Pompeium accessisse expugnatum aiebat, suctum veluti volucrem alieno cadaveri celerem aduentare, reliquosque bellorum insurgere. Sic enim Sertorio & Lepido & Spartanis insurrexisse eum dicebat, quum alia Crassus, alia Metellus, alia Lepidus bella strenue gessisset. Ad hæc Sertorii scripturis in Hiberia potitus, inter quas erant multorum ducum epistolæ quibus ad mutandam perturbandamque rempub. Sertorium Romanam accersebant, illas omnes concremauit, facultatem his quidem præbens, ut mali ad sanitatem redirent ac meliores fierent. Idem quoque Pompeius quum omnes factiones suæ vno penè ore, tanquam diuino quodam oraculo moniti, ad furentem Caesaris inuasionem pronunciarent, nulla ratione posse concipere quo se modo tueri posset, cum tanta veniente belli tempestate delectum ad resistendum neque haberet vllum, neque pararet, respondisse fertur, fore quum Italia solum pede quateret, ut pedestres copiarum equestrisque scateret: paulo verò post, fama increbescente & nuntiis, quum percepisset Rubiconem flumen transiisse Caesarem Ariminumque egregiam tunc & amplam urbem ilico subegisse, ac palam magisque ac magis in dies increbresceret rumor Caesarem iratum & insensum Pompeio & patribus esse, atque eo animo aduentare, ut consulatum aut sponte datum acciperet, aut negatum, vi armis arriperet, proindeque copias quæ Picenum, quæ Umbrium, quæ Hetruscum agrum occuparent, omnemque exercitum suum Romanam transire (quanquam id falsum erat, quum maiorem non haberet manum quam trecentorum equitum & quinque milium peditum) metu tumultuque huiusmodi præuio, qualis nunquam antè urbem inuaserat, ita sunt Pompeianæ factionis omnium deteriti animi, ut ciuitas tota trepidaret, nec venire ad urbem lul. Caesar Ro. ciuis ac legiones Romanæ, sed Pænus ille ferusque hostis Hannibal, ac omnis barbaries videretur: futurum quidem, si vinceret Caesar nec Cinna clementior in principum cade, nec Sylla moderatior in diripiendis expilandisque locupletum fortunis, coniectura & opinione omnium putabatur.

Aulo Torquato Græcam urbem oppugnanti quum diceretur, iuuentutem ibi iaculis ac sagittis studiose exerceri, Pluris eam, inquit, vendam.

Iugurtha Numidarum rex corrupta muneribus senatus parte atque auro victis belli ducibus, sæpe votorum iniquissimorum compos, quum tandem pecuniæ & artibus suis fidem Romanam sub fide publica venisset, atque inde præter spem vecundia vincente cupidinem iussus excederet, portas urbis egressus crebroque tacitus subsistens & in tergum versus, in fine dixisse traditur, O urbem vanalè, & maturè perituram, si emptorem inuenerit: quod verbum ab hoste prolatum, dictum mirum est quam latè ad infamiam Romanorum inuulgatum est.

Philippus Alexandri pater quum munitissimum castellum quoddam capere

184
vellet, ybi exploratores retulissent quàm difficillimum esse & nullo modo capi posse, rogauit itane difficile esset, quò ne asinus què auro onustus quet accedere.

Cleomenes Atheniensis trecetos, qui praesidium Craterium tenebant aggressus, tela quaedam, in quibus scriptum erat, venisse se ad liberandum eorum rempublicam, inter muros iecit, & eodem tempore captiuos quosdam conciliatos sibi remisit, quorum consilio seditione intestina apud obsessos conciliata, admotò exercitu, ciuitate potitus est. Idem quum quis se Gallos ei daturum polliceretur, qui pugnando interirèt, Istos mihi des, inquit, nolim, sed illos potius qui pugnando interimant.

Lycenes Sicyonius ductum aquarum in oppidum Chryseorum labetem rupit, mox factis suis restituit aquam elleboro corruptam, qua vtentes profluuiò ventris correptos cepit.

Pyrrius quum ex Antigona quidem Ptolomæum, ex Ianossa verò Alexandrū, ex Tircēna Helenū filios suscepisset, omnes manu pròptos & bello feroces, statim à pueritia ad hoc ipsum enutritos, dicitur cuidā ex filiis puero patrē rogātī, cuius regnū relinqueret, respōdisse, ei ex vobis, q gladiū acutiore habebit. Sed hoc nihil differt ab illa tragica detestatione, Acuto ferro diuidant fratres domū. Idē ex Ambrachia vt quendā maledicū pelleret precātibus respōdit, Potius apud paucos illic manēs, quàm currens apud multos de nobis obloquatur.

Darius vt Scythas discessu falleret, asinos canēsque in castris reliquit, quos quū rudentes latrantēque hostes audirent, remanere Dariū credidere. Eodem modo Ligures per diuersa loca buculas laqueis ad arbores alligauere, q deducti, frequentiori mugitu speciem remanentium praeberunt hostium.

Leonidas rex intempestiue quodam de rebus militaribus verba faciēte, O hospes, inquit, non oportet, quod oportet vteris. Eius quoque ducis cōtra Persarum exercitū quàm fortiter cōmilitones suos hortantis elogiū est, vt non aliter pranderent, quàm si apud inferos cēnaturi essent, Mirum dictu, non in ore creuit cibus, non hēsit faucibus, nō elapsus est manibus, ceterum alacres & ad praedium illi promiserunt, & ad cēnam.

Periandri consilium Thraſybulò datum est, supereminētes spicas decerpere, tanquam opportunū fuerit eminentiores ciuium de medio tollere. Itidem Tarquinius Superbus pater, apud nostros Sabinorum principes necandos censuit.

Theopompi regis dictū probari etiam solet, qui dicenti quodam eo seruari Spartam, quòd reges imperare didicerint, Quin propterea, inquit, potius quòd ciues imperio parent: non enim parere illis patiūtur, qui nesciunt imperare, sed subiectorum obedientia disciplina est principis: nam qui rectē ducit, vt rectē se quātur efficit, Atqui sicut equestris artis est, mansuetum praestare & obsequentem equum: sic & regia discipline munus, obedientes efficere.

Helius cōmodus Cēs. cursoribus suis, exēplo cupidinū, alas frequēter apposuit, eosque à ventorū nominibus sepe vocitauit, Boreā, Notū aliū, & itē Aqlonē, aut Circiū, ceterisque nōibus appellās, & indefesse atque inclemēter faciens cursitare.

M. Sertorius acie decertantē Barbarū, q ei nūciauerat Hyrculegiū periisse, pugione traiecit, ne in aliorū noticiā pueniret, & ob hoc animi suorū infirmaretur

Antoninus

Antoninus Pius pacem eousque dilexit, vt scipionis sentētiam vsurpare saepe solitus sit, qua ille p̄stebatur, malle se vnum seruare ciuē quàm mille hostes occidere.

Hannibalem venientem in Italiam cum tria milia Carpentanorum relinquerent, callidissimo ille astu ne & ceteri mouerētur edixit, à se esse dimissos & insuper in fidē eius rei paucos leuissimā operā domū remisit. Eiusdē quoque ducis clementissimum sanē salubreque in suos consilium: nam quum milites eius gelu ac frigore torperent, ignibus ante tentoria factis, vt epularētur edixit, oleumque per manipulos impartendum, vt vngerentur mollirētque artus, misit: & scitē id quidem ac sapienter. Nam vt Physicis placet, oleo nihil, si corporibus exterius admoveatur, salutaris: si interius, nihil perniciosius est. Rursus quū apud Aufidum fluuium prope Cannas castra haberet, & orto die extemplo belli signum extulisset (Nam erat rubra quaedam vestis supra consulis tentorium protensa) Carthaginēses prospecta imperatoris Romani audacia, & copiarum hostilium multitudine, quum ipsi haud medium numerum attingerent, principio ingēti trepidatione perculsi sunt: Hannibal iubens exercitum arma capere, eques ipse cum paucis ex quodam humili tumulo hostes, qui iam legiones in acies struxerant, speculatur, quūque quidam ex his qui circa ipsum erant, vir haud inglorius Gisgo diceret admirabilem sibi hostium multitudinem videri, contrahens faciem Hānibal, inquit, Alterum vidisse te puto hoc admirabilius, quod ē memoria tua excidit: interrogante Gisgone quidnam illud esset, respondit Hannibal, quòd inter hos tot homines, nemo prāter te sit, qui Gisgo appelletur: hāc scōmata prāter opinionē accidentia, omnes in risum milites coniecerunt, & qui ex colle digrediebantur, & qui circa eum erant: quare quum Carthaginēses p̄spicerent Imperatorem eorum in periculo iocari, & rem paruifacere, in conferendo bello audentiores facti sunt.

Claudius Nero victis Pœnis, quos Hasdrubale duce in Italiam ex Hispania traiciētes exceperat, caput Hasdrubalis in castra hannibalis eiecit: quo factum est, vt Hannibal (nam frater occisus erat) exercitus desperatione aduentantis praesidii affligeretur.

Camillus disceptatibus Romanis obsessis cū Gallis de pecunia pendēda interveniens, cū optimatibus aurū arripiens, ministris dedit, trutinā reddidit hostibus, abire iubens, propriū inquit esse Romanis ferro, non auro patriā seruare.

Domitius Corbulo quum Cretam obsideret & Armeni pertinaciter viderentur tolerare obsidionem, in Vaduadum ex Megeſtanis, quos cœperat animaduertit, caputque eius in balista excussum intra munimenta hostium misit: id forte decedit in medium concilium, quod tum maximē habebant Barbari, ad cuius cōspectum velut ostento consternati, ad deditionem festinauerunt.

Gallorum equites pectoribus equorum ad terrorem suspensa Romanorum gestarunt capita, & lanceis in fixa, ouantēque moris sui carmine: quanquā sint, qui Vmbros fuisse, non Gallos tradant.

Appius Claudius, in ōni sermōe negociū Romanorū ocio praeferre solitus fertur atque nemo tā demēs est, qui ocii dulcedinē, negotiorū curis, si securitas cū ocio cō

H iii tingat

tingat non præferenda censeat: sed in anteriora prospiciens vir cautissimus, videbat id quod exitus ap. phanit, Romanam virtutem negociis ali, segnicieque marcescere.

Q. Metellus bello punico secundo, pulso tandem ex Italia Hannibale ac subacta Carthagine, cunctis gaudio exultantibus, solus in senatu graui ac circumspecta sententia usus est, Ignorare se asserens ea victoriæ lætabilior, an formidabilior esset reipub. Sicut enim Hannibal Alpes ingenti strepitu transgressus, concussa Italia dormitantem populum Ro. excitasset, securus torpor opprimeret.

Scipio Nasica vir optimus à senatu iudicatus, tertio bello punico, dum à sententia Catonis Censorii (q. vir omnium sapientissimus habebatur) acerrimè constanterque dissentit, & illo censente, inexorabiliter delendam esse Carthaginem, aduersatus est: non quod urbem infestissimam parcius odisset, sed quod patriam diligeret, cuius mores præuidere se dicebat in luxuriâ abituros, amoto emulæ urbis stimulo. Atque utinam eius tunc consilium valuisset, longioris æui forsâ Romana felicitas fuisset, nec vitis propellens corrumpisset, pace bellorum gloriam inquinante, atque orbem domitum vindicante luxuria.

Melanthus Atheniensium dux, quum prouocatus à rege hostium Xantho Boëtio, descendisset ad pugnam, ut primum cominus stetit, Inique, inquit, Xante & contra pactum pacis: aduersus enim vnū cum altero processisti: quicquid admiratus ille, quicquid se comitaretur, respexit, adortus hominem vno ictu confecit.

Dionysius senior, cum fortè concionatores pro literarum ordine traherentur, ubi, D, litera fortè ipsi obuissent, ad eum, qui dixisset deliras Dionysi, dominabitur immo respondit, atque ubi concionem habuisset, continuò à Syracusanis prætor designatus est: accusantibus verò quibundam, hominem à se honorati & ad dignitatem prouehi, qui & improbus foret & molestus ciuibus, At volo, inquit, eum esse quem magis, quam me, oderint.

Leon Byzantius, gibbosus, sibi oculorum vitium obicienti, Humanum, inquit malum reprehendis, quum ipse tergo supplicium luas.

Hermocrates Syracusanus superatis acie Carthaginensibus, veritus ne captiui, quorum ingentem manum in potestatem redegerat, parum diligenter custodirentur, quia veritas euentus dimicationis in epulas, in securitatemque compelleret victores poterat, finxit proxima nocte equitatum hostilem venturum: qua expectatione allecutus est, ut solito attentius accuratiusque vigilia agerentur.

Caius Pontius Samnitum imp. ambos colli. atque omnem exercitum ro. fortè præruptis & angustis locis incluserat, miserabile spectaculum, tot fortissimos viros, ad præpugne copia, & armatos simul & captiuos cernere: quum interuentus postis animos ab operibus in curas traduxisset, nec minus letitia victoribus, quam inclusis dolor consilium ademisset, visum est Herennium Victoris patrè, virum & ætate & sapientia prouectum consulere, (Neque enim aberat) senex audito rerum statu consilium dedit, ut abire permitteret, insuper honorificis verbis & omni obsequiorum genere prosequeretur: quod in consilio castrensi apud feroces animos iuuenum agitari cepit, nimis molle ac prorsus senile consilium de tam infestis hostibus, & indignum omnibus videri: proinde iussus nuntius reuerti, ac virilius responsum petere. At ille omnes ad vnū occidendos cecit

Romanos

Romanos: enimvero tum cuncti, præcipue imperator, delirare iam sensè arbitrati sunt, quippe qui de eadem re tam pugnantiâ suaderet: quia tamè fama hominis præclara erat, placuit rursum exquirere, si quod forte medium consilium haberet: tum verò senior stratis sese iussit attolli, & vehiculo impositum se ad castra filii perferri, cuius aduentum circumfulsis omnibus, Nihil, inquit, noui consilii daturus venio, sed eorum, quæ dedi, dicturus rationem: Primum quid est, Romanos bello clarissimos & optimos mortalium viros, grandi & impetato beneficio astrictos ex inimicitia ad amicitiam attrahere, & vobis ac posteris vestris tam validæ gentis præsidium promereri: quoniam enim modo vquam odisse poterunt, aut eos, aut eorum sobolem, qui ab eis nascuntur, per quos se minuerint, vita ac libertate donatos? Secundum, si hoc vobis displicet, reor vti præsentis fortuna, & gentem inimicam extirpare funditus placeat: hoc enim in longum non tantum vobis consiliis, sed natorum natibus, & qui nascentur ab illis. Tertium sanè, quod ex me petitis consilium, nullum est: nam quos, inquit, in manibus habetis dimittere contumeliis affectos, ea demum summa dementia est, quæ nec hostem tollit, nec amicum parat, verumtamen cæcus & insolens victoris animus, utroque consilio despecto, tertium, quod ille dānauerat, amplexus exercitum & consules exarmatos & sub iugum actos relaxauit, armis etiam vestimentisque sublati, tantum singulis vilioribus operimentis ob pudibunda corporis regeda concessit, quod quum nūciatū esset Herennio, ut audiuit eos miserrimos abire, nec amicum, nec hostem posse à quoque romano verbum extorquere, Ei, inquit, misero quam graues minæ sub hoc silentio premuntur: id quoque quam verè perdidit, sublecuta Samnitum strages duce Papyrio Corsore, repositumque iugum Pontio & legionibus testatur. Eiusdem etiam Caii Pōti Samnitum imperatoris dictum illud memorabile fuisse aunt, Utinā, inquit, ad id tempus me fata reseruassent, quo Romani dona accipere cepissent: non essem passus eos diutius regnare. Sapienter id quidem hostis optabat: videbat enim imperium donis corruptibile, diuturnum esse non posse.

Xerxi quum exercitus sui magnitudine, multa vndique iactarentur, quæ hominem nimia existimatione sui furentē, concitarēt, aliusque diceret Græcos, quibus bellum illaturus esset, non laturos nuntium belli, & ad primam aduentus famam terga versuros, alius, nihil esse dubii quin illa multitudine non vinci solum Græciā, sed obrui posse, alius, vix illi rerum naturam sufficere, angustia esse classibus maria, militi castra, explicandis equestribus copiis campestria vix patere, celumque haud satis ad emittenda omnium manu tela, multaque in hunc modum, Demaratus Lacedæmonius solues dixit, ipsam illam, quæ sibi placeret, multitudinem indigestam & grauem metuendam esse ducenti: non enim vires habere sed pōdus: verumque esse quod diceretur, maiorem belli apparatus esse, quam qui recipi ab his regionibus possit, quas oppugnare constituisset: quæ res contra te est, ob hoc ipsum te Græcia vincet, quia non capiet, & vti toto te non poterit. Præterea quæ vna rebus salus est, occurrere ad primos rerum impetus, & inclinatis opem ferre non poteris, nec fulcire aut firmare labentia, multo antè vinceris, quam victum esse te sentias: sic denique ut Demaratus prædixerat, stratus per totam passim

passim Graciam Xerxes intellexit, quantum ab exercitu turba distaret.

Hanno Carthaginensis, vir apud suos spectata prouidentia, perferuidū Hannibalis ingeniū ab infantia contemplatus, semper suasit continēdum domi sub legibus, docendū ex æquo cū ciuibus suis viuere, abstrahendū ab exercitibus ne intempestiuo assuefactus imperio, postquā ceruicem dedisset, tyrannum ageret: id salubriter ne pramoneret, declarauit exitus. Quanta enim cū Africā, Hispaniāq; & Italiā ruina, quantoq; populorum cum gemitu ac sanguine imperitandi dulcedinem semel degustatā, perpetuam reddere puer ille nixus sit, tam notum est, vt commemoratione non egeat.

Periclem Atheniensium ducem, quem virum cautissimum fuisse constabat, Aristophanes comicus ab inferis reuertentem finxit conciuēs suos monentem, non oportere in ciuitate leonem educari: verum si educatus fuerit, obsequi oportere: persuadere volens hoc figmento, adolescentibus generosis ac ferocibus habenas substringi debere: postquam laxatæ sint, serō contrahi, immodica frenum recusante licentia. Possē igitur inimicum libertati nimium fauorem petentibus negari, consecutis verō eripi non posse. Idem Pericles cum à Themistocle vehementer dissideret, multaq; inter ipsos & graues essent, & dissonæ contentiones, dicere in concione solitus fertur, nunquam salutem Atheniensium rebus fore, nisi se ac Themistoclem in barathrum coniicerent.

Cimon Atheniensis, Peloponnesiaci belli temporibus qui fuisse dicitur, inhumanus admodum & hominum congressus fugiens, & colloquia omnia præter vnus Alcibiadis, qui ea tempestate adolescens erat, & præstanti forma, & lingua maxime promptus, quum eum libētissime amplecteretur osculareturq;, interrogatus ab Epemanto quid ita faceret: ideo se adolescentem amare respōdit, quod intelligeret illum multorum malorum causam Atheniensibus fore.

Iulius Cæsar ciuili victoria clementissimē vsus, quū scrinia deprehendisset epistolarum ad Pompeium missarum ab his, qui videbantur aut in diuersis, aut in neutris fuisse partibus, igni tradidit, & quāuis moderatē soleret irasci, maluit tamen non posse: maximum putauit genus veniæ, nescire quid quisque peccasset: satiusq; esse ratus, in quibusdā rebus decipi, quā fallacissimis suspitionis & coniecturæ irritamentis posse decipere. Idem Pōponio ostēdenti vulnus ore exceptum in seditione Sulpitiana, quod ipse passum pro eo pugnāte gloriabatur, Nunquam fugiens respexeris, inquit. Huius paterni verbi etiam postea forte memor Augustus, in quempiam simili modo iactitantē, & cicatrices ostentantem inuectus est.

Antigonus secundus, Demetrii filius, quum bello nauali aduersus Ptolomæi pratores pugnaturus esset, gubernatorq; dixisset hostiū naues multo plures esse, At me, inquit, præsentē aduersus quot naues opponis? inuadentibus verō hostibus, quum aliquando cessisset, ait nequaquam se fugere, sed ipsum vtile, quod retro positum esset insequi.

Alcibiades canem haberet optimū, quem nummum septem milibus emerat, ei caudam abscidit, dicentibusq; id vile inclyti ducis ministerium fuisse, Hoc ideo feci, inquit, quod Athenienses hac de re loquentes, de me aliud nihil

nihil curiosius queritent.

Thymoleon, quum Demenatus in concione populi de rebus gestis eius detrachere cœpisset, ac nonnulla inueheretur in eum, dixit nunc demū se voti factū compotem, nanque hoc à diis immortalibus semper precatū, vt talem libertatem restitueret Syracusanis, in qua cuius liceret de quo vellet, impunē dicere.

M. Bruto, quum se penē tota Lusitania dedidisset, ac sola gentis huius Citanā ciuitas pertinaciter instaret, tentata redemptione propemodum vno ore legatus eius respondit, ferrum videlicet sibi à maioribus quo urbem tuerentur, non aurū, quo libertatem ab Imperatore auaro emerent, relictum.

Timotheus fortunatus Imperator quum putaretur, atque qui ei inuiderent, pingerent vrbes, quæ illo dormiente ad rete vltro se implicarent. Itaque dicebat Timotheus, si huiusmodi vrbes capio dormiens, quid me facturum arbitramini quum vigilauero? Ad hæc quum ex audacibus pratoribus quidam Atheniensibus vulnus ostenderet, At me, inquit, puduit quod me prætorē vestro in Sammo catapultā propē concidit.

Lisimachus in Thracia superatus à Dromachea, quum & sese, & exercitum suum prædidi dedidisset, vbi bibisset in captiuitate positus, O dii, inquit, vt parua voluptatis gratia memet seruū ex rege feci.

P. Syllanus quum maxima apud hostes dignitate ac potentia præstans, Mario in bello ciuili fossa circumdato & obsessio occasionem & tempus operiens dixisset, O Mari, si magnus Imperator es, certare me nolentem coge. Iterum quum aliquando hostes sibi congregiendi præbuisent causam, Romanusque certamē detrectauisset, vt abiire, vtrinq; militibus in concione habitis, Ambigo, inquit, an hostes, an vos magis enervatos appellem: non enim vestra illi, nec vos eorum terga intueri potestis.

Laberius quum vitam omnem honesta militia exegisset, sexagesimum vitæ annum agēs, ad extremum lul. Cæsaris blanditiis ac precibus, quæ de ore principum armatæ prodeunt, productus in scenam, de Romano equite factus est minimus: quam iniuriam ipse quidem non tacitus tulit, imo multis, & inter cetera his questus est verbis, Ego his tricenis annis actis sine nota, eques Romanus lare egressus meo, domum reuertar minimus: ni mirum hoc die vno plus vixi quā mihi viuendum fuit. Idem diu antē clarissimus & inuictus, tandem à Publio victus extitit: quippe à quo ea tempestate nemo nō victus extitit, quod & Iulius Cæsar diffiniuit his verbis, Fauente tibi me victus es Laberi: & Laberius ipse tam æquo tulit animo, vt victum se sine altercatione fateretur his sapientia plenis & memoratu dignis versibus, Nō possūt primi esse omnes omni in tempore, Summum ad gradum quum claritatis veneris, Cōsistes agre & citius quā descendas Decides, cecidi ego, cadet qui sequitur, Laus est publica.

Athenodorus singularis & vita & doctrina philosophus, quum aliquandiu in instruendo Augusto dedisset operam, & vrgente senectute facultatem in patriam redeundi ab Imperatore oraret, ac tandem impetraret, discessurus, vt aliud quod quasi pignus & perpetuum sui recessus monumentum relinqueret, in extremo

187
tremo abundi gratificandique officio quum irasci, inquit, Casar tibi contigerit, nihil prius dixeris fecerisue quam quatuor & viginti literas mentē percurras: quod à philosopho summo inuentū proinde puto, quō cōcitatio illa vehemens animi aliō traducta, parui temporis momento languesceret: sapiens profectō praeceptoris dictū. Non minus benignum illud Octauiani Caesaris factum: apprehensa enim Ahenodori dextra, Tua mihi & adhuc opus est praesentia dixit, hominēq; apud se annum postea tenuit, praefatus taciturnitatis (quia sine periculo sit) tutum, nec mediocre prae-mium fore.

ROBERTI VALTVRII

AD ILLVSTREM HERO A SIGIS.

mundum Pandulphum, de re Militari

Liber Sextus.

Belli gerendi indicendiq; aut ferendi foederis antiquorum rationes.

Cap. I.

SVnt alia bellorum rationes atq; consilia permulta, Sigismunde Pandulphe, quae tradere, ardua res quidem erit & operosa nimis, quoniam quod utile quisq; probat dux & Imperator id & sequitur: & quanquam nouis ingeniorum inuentis occurrere difficillimū etiam sit, quum nō praemeditata sapenūmō casus afferat, dabimus tamen operam ex his quae prioribus ad gloriam successerit viam aperire posteris, vt ex similibus elicere similia queant consilia: instituti namq; veteris ac probati quāmdiu fuisse legimus nullum bellum geri, neque indici debere, neq; solere, nisi quicquam prius hostibus à sacerdotibus foecialibus denūciatum esset, apud quos belli aequitas pacisque sanctissimo Ro. populi iure perscripta erat. Formula autem indicendi belli aut ferendi foederis per foecialem huiusmodi erat: & qua nulla, vt Liuius placet, vetustior esse memoratur, Foecialis, inquit, regem Tullium ita rogauit, Iubēsne me, rex cū patre patrato populi Albani foedus ferire? iubente rege, Sagmina, inquit, à te rex polco. Rex ait, puram tollito: Foecialis ex arce graminis herbam purā attulit, postea regē ita rogauit, Rex facis ne me tu regiū nuncium, populi Romani vos cornitesq; meos? Rex respōdit, quod sine fraude mea populiq; Romani Quiritium fiat facio, multisq; id verbis quae longo effata carmine non opere precium est referre, peragit: legibus deinde recitatis, Audi inquit, Iupiter, audi Paterpa-

trate

trate populi Albani, audi tu popule Albane, vt illa palā prima postremaue ex illis tabulis cerāue recitata sunt sine dolo malo, vtq; ea hic hodie rectissime intellecta sunt, illis legibus populus Romanus prior non deficiet. Si prior defecerit, consilio publico, dolo malo, tu illo die Iupiter populum Romanum sic ferito, vt ego hunc porcum hodie feriam, tantōque magis ferito, quanto magis potes pollēsque: id vbi dixit, porcum saxo filice percussit. Sua item carmina Albani suūmque iusiurandum per suum dictatorem suosque sacerdotes peregerunt. Ancus autē Martius Numae Pompilii ex filia nepos, aequitate ac religione aui persimilis, q; Latinos bello domuit, ius foeciale quo legati ad res repetēdas vterentur ab Equiculis transtulit, quod prius Hesus fertur excogitasse. Patris patrati vñs eodē tempore quo Foecialis apud Ro. prodit: Nam & in feriendis à foecialibus foederibus, Patris patrati opera autoritasque exigebatur. Legatus igitur idemq; Pater patratus, vbi ad fines eorū venit, vnde res repetūtur, capite velato filo, lanae velamen est, Audi Iupiter, inquit, audite fines cuiuscunq; gentis sunt, numina audiant fas, Ego sum publicus nūcius populi Romani, iuste pieq; legatus venio, verbisq; meis fides sit. Peragit deinde postulata, inde Iouē testem facit, Si ego iniuste impiēq; illos homines illasq; res dederim, populo Romano mihiq; exposco, vt patriae compotē nunquā me sinas esse: hāc quum finit supra scandit. Hāc quicunque primus vir ei obuius fuerit, hāc portam ingrediens, hāc forum ingressus, paucis verbis carminis, concipiendiq; iusiurandi mutatis peragit. Si non deduntur quae exposcit, diebus tribus & triginta (tot enim solēnes sunt) peractis bellū ita indicit, Audi Iupiter, & tu Iuno, Quirine, Diūq; omnes celestes, vosq; terrestres, vosq; inferni audite, Ego vos testor, populū illū (quicūq; est nominat) iniustum esse, neq; ius persolvere. Sed de istis rebus in patria maiores natu consulemus, quo pacto ius nostrum adipiscamur. Quum is nūcius Romam ad consulem rediit, confestim rex ex his ferme verbis Patres consulebat, quarum rerum, litiū, causarum, condixit Pater patratus po. ro. Quiritium Patris patrato priscorum Latinorū, hominibusq; priscis latinis, quas res dari, fieri, solui oportuit: quas res nō dederunt, nec soluerunt, nec fecerunt: Dic, inquit ei, qui primū sententiā rogabat, Quid censes? Tum ille, Puro pioq; duello querendas censeo, itaque consentio, consistōque, indeq; ordine alii rogabantur. Quandoque pars maior eorum qui aderant in eandem sententiam ibat, bellum erat consensu fieri solitum, vt Foecialis hastam ferratam aut sudem praustam ad fines eorum ferret, & non minus tribus puberibus praesentibus diceret, quod populi priscorum Latinorū, hominēve prisci Latini aduersus populum Romanum Quiritium fecerūt, deliqueruntq; Po. Ro. Quiritium bellum cum priscis Latinis iussit esse senatusue po. ro. Quiritium, fecerūt, deliquerūtq; Po. Ro. Quiritium censuit, consensit, consciuit vt bellum cum priscis Latinis fieret ob eam rem. Ego populusq; Romanus, populis priscorum Latinorum hominibusque priscis Latinis bellum indico, facioque: id vbi clara voce denunciasset, clarigationem quasi claram actionem veteres dixere, hastā in fines eorum mittebat, quae sic deniq; missa, belli principium erat: quod nec dissimulasse visus est Maro, quum inquit, Eri aculum torquēse mittit in auras Principium pugnae

gnæ erat. Erat & ante Bellonæ templum, Bellica (columnæ id nomen est) supra quam hastam etiam iaciebant bellum indicturi. Ouidius in fastis, Prospicit à tergo summum brevis area circû Est ubi non parua parua columna notæ. Huc solet hasta manu belli prænuncia mitti, In regem & gentes quum placet arma capi. Hoc itaq; tum modo repetitæ primûm res à Romanis ac bellû indictum morêmque eum posterî, & si absoleuerit, acceperunt.

De euocationis & deuotionis formula.

Cap. II.

Celebres deinde autores habemus, quæ vel vi vel arte excogitari ac machinari possunt, ad capiendum opprimendûque hostem, nutu deorum & auspicio fieri solere, ut his propitiis & autoribus ars efficacior esset. Simili modo in oppugnationibus vrbiû ante omnia solitum à Romanis sacerdotibus euocari deum constat, in cuius tutela id oppidum sit, promittiq; illi eundem, aut ampliorem honorem apud Romanos cultûmve, quod haud aliter urbem capi posse crederent aut etiam si posse, nefas existimarent, deos habere captiuos. Propterea durauit in pontificum disciplina quamdiu id sacrum, cõstatque ideo occultum & multis sæculis ignotum vrbis Latinû nomen tutelarise dei. Sed dei quidè nomen nonnullis antiquorû inter se diffidetiû libris insitum est. Alii enim Iouem crediderunt, alii lunam, alii opem cõsciniam: & horum quidem fides firmitior videtur quibusdâ. Sunt qui Angeronam: inter antiquissimas sane religiones, huius deæ sacellum colitur, cui sacrificatur ante diem xii, Kal. ianuarii, quæ Diua præsul silētii ipsius, prænexo ore, digitosq; ad id admoto simulachrum habet, quod silentiû denûciat. Ipsius deinde verum vrbis nomen & vnde deductum sit, inter doctissimos non satis cõstat. Ut enim Varroni placet & Liuius, potito imperio Romulo siue Remo condita vrbs est, & conditoris sui appellatione nominata. Alii sunt qui videri velint Romæ vocabulum ab Euandro primum datum, quum oppidum ubi sita nunc vrbs est, ibi offendisset, quod extructum antea Latino nomine Valētia dicebatur, cuius vocabulum Arcades vertentes in Gracum, iuxta prioris verbi significationem *pro* Valentia vocauere. Heraclidi placet, Troia capta quosdam ex Achiu in ea loca per Tyberim deuenisse, deinde suadente Roma, nobilissima captiuarû quæ his comes erat, incensis nauibus posuisse sedes, struxisse mœnia, & oppidum ab eius nomine vocauisse. Agatocles scribit Romam non captiuam fuisse, sed Ascanio natam Aeneæ neptem, eiusce denominationis causam extitisse tradit, & Romæ nomen verum, vetitum tamē publicari quò minus annūciarentur cerimoniarum arcana, neq; quod sæpe aduersus vrbes hostium fecisse se nouerant, idem ipsi quoq; hostili euocatione paterentur. Sed videndum ne quod nonnulli existimauerunt, nos quoq; cõfundat opinâtes uno carmine & euocari ex vrbe aliqua deos, & ipsam deuotâ fieri ciuitatem. Est autem carmē huiusmodi quo dii euocantur, quum oppugnatione aliqua ciuitas cingitur. Si deus, si dea est, cui populus ciuitasq; Carthaginensis est in tutela, teq; maximè qui vr bis huius populiq; tutelâ recepisti precor, venerorq; veniamq; à vobis peto, ut vos populum ciuitatemq; Carthaginensiu deseratis, loca, templa, sacra, urbem eorum relinquatis, absque his abeat, eiq; populo, ciuitati, metum, formidinem, obliuionem

obliuionem iniiciatis, proditiq; Romam ad me meosq; veniatis, nostraq; vobis loca, tēpla, sacra, vrbs acceptiora probatioraq; sint: mihi quoq; populoq; Romano militibûsq; meis præpositi sitis, ut sciamus, intelligamûsq; si ita feceritis, voueo vobis templa ludosq; facturû. In eadē verba hostias fieri oportet, auctoritatēq; videri extorq; ut ea pmittant futura: vrbes verò exercitûsq; numinibus iam euocatis, his verbis sic deuouetur, Dis pater veiouis, manes, siue quo alio nomine fas est nominare, oro ut omnes illā urbē Carthaginem exercitûq; quē ego me sentio dicere, fuga, formidine, terrore cõpleatis: quiq; aduersus legiones exercitûq; nostrum arma, telâq; ferent, uti vos eû exercitû, eos hostes, eosq; homines, vrbes, agrôsq; eorum & qui in his locis regionibusq; agris, vrbibûsq; habitant abducatis, lumine supero priueris, exercitûq; hostium, vrbes agrôsq; eorû quos me sentio dicere, uti vos eas vrbes agrosq; capita, ætatesq; eorû deuotas cõsecratâq; habeatis, illis legibus quibus quandoq; sunt maximè hostes deuoti, eosque ego vicarios pro mea fide magistratûq; meo po. ro. exercitibus legionibûsq; deo deuoueo, ut me meâq; fidē imperiumq; legiones exercitûq; nostrum qui in his rebus gerendis sunt, bene saluos nos iri sinetis esse. Si hæc ita faxitis, ut ego sciam, sentiam, intelligâq; tum quisquis votû hoc faxit, ut ubi faxit, rectè factû esto, ouibus atris, Tellus mater, teq; Iupiter obtestor: quum Tellurē dicit, manibus terram tangit: quû Iouem dicit, manus ad calum tollit: quum votum recipere dicit, manibus pectus tangit. Hæc est euocationis deuotionisq; forma ex libro rerû reconditarum v. Sâmonici Serrani vtrûq; carmē hoc cõtinentis, quod etiâ ille in cuiusdâ Furii vetustissimo libro se reperisse p̄fessus est. Liuius autē libro octauo ab vrbe cõdita trepidationē Decii consulis se deuouentis, alia deuotionis forma his verbis expreffit, Agedum p̄tifex publicus populi Ro. prei verba quibus me pro legionibus deuoueam: Pontifex eû togam prætextam sumere iussit, et velato capite manu subter togâ ad mētum exerta, super telû subiectû pedibus stâtē sic dicere, Iane, Iupiter, Mars, pater Quirine, Bellona, Lares diui, numen similes dii indigetes, Diui quorum est potestas nostrorû hostiumq; diiq; manes, vos precor, veneror, veniam peto feroq; ut Po. Ro. Quiritium vim victoriâq; p̄speretis, hostesq; Po. Ro. Quiritiû terrore, formidine, mortēq; afficiatis, sicut verbis nūcupaui, ita p̄ Po. Ro. Quiritiû exercitu, legionibus, auxiliis Po. Romani Quiritiû, legiones, auxiliâq; hostiû mecû diis manibus Telluriq; deuoueo. Hæc ita precatus, lictores ire ad T. Mâliû iubet, maturēque collegē se deuotum pro exercitu nunciare, ipse incinctus cinctûque Gabino armatus in equum insiliit, ac se in medios hostes immisit, cõspectus ab vtrâque acie aliquâto augustior humano visu, sicut à cēlo missus piaculû omnis deorum irē qui pestē à suis aduersam in hostes ferret: ita omnis terror pauorq; cum illo latus, signa prima Latinorum turbauit, deinde in totam penitus acie p̄uasit, euidentissimum id fuit, q; quocunq; equo inuectus est, ibi haud secus q; pestifero sidere ieti pauebant: ubi verò corruit obrutus telis, inde iam haud dubiè cõsternatę cohortes Latinorû fugâ ac vastitatē latē fecerunt. Illud etiam adiiciendum videtur, licere consuli Dictatorique & Prætori quum legiones hostium deuouerit, non vtique se, sed quem velit ex regione Romana scripta ciuem deuouere.

NEque etiam fermo ille quem de Zaleuci, Minois, Lycurgi, Numæ aliorumque similium virorum religione deorum narrant historia, inceptum quicquid habet, qui ut infrenes difficilesque multitudines gubernarent, componerent, caperent, magnasque rebus publicis nouitates afferrent, deorum opinionem comenti sunt, quæ ipsis illis quorum gratia fingebantur salutis essent: in qua re præter hos, quos modò diximus, nec externorum, nec nostrorum similium virorum desunt exempla. Nanque Epaminundas ille Thebanus, non aliter aduersus Lacedamonios quam religione fiduciam suorum adiuvandam censuit, è vestigio enim arma quæ in templi ornamentis affixa erant nocte subtraxit, persuasitque militibus deos iter suum sequi, et præstantibus ipsis adiumento fore. Pericles Atheniensium quoque dux initurus prælium, quum animaduertisset locum ex quo utraq; acies conspici poterat densissimæ opacitatis, vastum alioquin & Diti patri sacrum, ingentis illic staturæ hominè altissimis cothurnis & veste purpurea venerabile in curru constituit, qui dato pugnae signo prouehetur, & voce Periclem nomine appellas cohortaretur eum, diceretque deos Athenienses adesse: quare subito demissis ac consternatis animis, hostes in fugam versi sunt. Thymoleon Corinthius, magnus etiam omnium iudicio vir & dux, humanarum rerum nihil quod faustum, felix, fortunatumque esset sine deorum numine geri posse putabat: proinde suæ domi sacellum constituebat, idque sanctissime colebat. Ad hanc quoque hominis excellentem probitatem & religionem, mirabiles acceperant casus: nam prælia maxima natali suo die fecit omnia, quo factum est ut eius diem natalem festum haberet vniuersa Sicilia. Syrus nomine quispiam Eunus, fanatico furore simulato, dum Syriæ deæ comas iactaret, ad libertatem et arma seruos quasi numinum imperio concitauit, idque ut diuinitus fieri præberet, in ore abdita nuce quam sulphure & igne stipauerat leuiter inspiras, flammam inter verba fudebat, hoc miraculum primo II. M. ex oculis, mox iure belli refractis ergastulis lx. amplius milium fecit exercitum: regis, ne quid malis decisset, decoratus insignibus, castella, vicos, oppidaque miserabili direptione vastauit. Utque ad nostros, vnde paululum discessit, redeat oratio, Scipio maior clarissimum hac in re præ ceteris sibi locum vèdicat: quippe qui ab adolescentia, supra quam credi posset, mira quadam arte in ostentatione virtutis ac sanctimonie instructus erat: percrebuerat enim fama, seu consilio, seu temere, incertum, non humana sed diuina eum stirpe progenitum, cui quidem in tali re usu euenit, & fabularum ambages aderant, visum serpente inuictæ magnitudinis in lecto matris, sibi infanti draconem circumfutum nihil nocuisse, multa id genus in vulgus indoctum maturata. Hanc de se opinionem hominum tali ingenio nutriuit, ut de origine quidem sua nihil sponte loqueretur, & interrogatus an vera essent quæ passim ferebantur, nec affirmaret, ne quæ exinde vanitatis notam incurreret, nec negaret, quod credi ab omnibus gratulabatur: hac taciturnitate plus affectus, quam si palam laus filii prædicasset. Addidit etiam aliud religionis genus, per singulos dies antequam quicquam publici priuatique muneris ageret, in Capitolium ascendens, cellam Iouis solus intrabat, ibique aliquandiu præstans, veluti diuino colloquio frueretur, quod vulgo per-

suauerat,

suauerat, inde spei plenus ad gerendas res digrediebatur, idque in multis bellis repletis superstitione ac spe militum animis, quasi è cælo promissis prosperis euentibus ad victoriam eis contulisse certum est. L. Sylla quoque paratiorem militem ad pugnandum haberet, prædici sibi à diis futura simulauit. Postremo etiam in conspectu exercitus priusquam in aciem descenderet, signum amplitudinis quod Delphis sustulerat orabat, petebatque promissam victoriam maturaret. C. Marius mulierem quandam Syram, nomine Martam habuit, vaticinii (ut dicebatur) gnaram, quam lætica incubantem compositè ornateque circumducebat, à qua se dimicationum euentum prædiscere insimulabat. Q. Sertorius cum barbaro & rationis & consilii experti exercitu, in religionem tamè prono vteretur, ceruam candidi coloris per Lusitaniam ducebat tanquam donum id esset Dianæ sibi transmissum, & ab ea quæ agenda quæ vitanda erant pernoscere se asseuerabat: nam quoties hostium copias fines ingressos, aut oppidum aliquod cepisse occultè persenserat, in somnis sibi dictum à cerua insimulabat, ut suos in armis haberet. Rursum verò, si victoria aliqua ducum suorum deferrebat, occultato nuncio ceruam coronabat, si bi quoque ab ea quoque fauste nuntiatur, & ob id diis supplicandum esse dicebat, quasi aliquid feliciter gestum audituros: hac ratione illos sibi magis ac magis parere compellebat, veluti non hominis alienigenæ, sed dei consiliis ac religione summa duceretur. Post hos denique intueri si libet, M. Furium Camillum, virum religione, pace, ac bello verè vnicum, ceterosque Romanorum et exterarum gentium illustres, ab ætatis nostræ memoria remotos maximarum præfecto victoriarum et optatæ gloriæ copotes fuisse eos semper inuenies, quæ res præ ceteris exactissimo deorum cultu auspicioque gessisset.

Quod religiosa usque adeo res Militia erat, ut non nisi sacramento miles fieret.

Cap. III.

Sque etiam adeo religiosa res Militia fuit, ut non nisi sacramento fieret miles, & qui miles non esset, ei militare munus obire non liceret: cuius rei fidem si queris, in primo Offic. libro. M. T. C. opulentiſſimus testis est, Pompilius, inquit, imperator tenebat prouintiam, in cuius exercitu Catonis filius tyro militauit: quum autem Pompilio videretur vnam dimittere legionem, Catonis quoque filium qui in eadem legione militabat, dimisit: sed quum amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Pompilium scripsit, ut si cum pateretur in exercitu remanere, secundo obligaret militis sacramento: quia priore amisso iure, cum hostibus pugnare non poterat. M. quoque Catonis senis ad M. filium extat epistola, in qua scribit se audisse, eum dimissum esse à consule, quum in Macedonia bello Persico miles esset: monet igitur ut caueat ne prælium ineat: negat enim ius esse cum hoste pugnare, quasi miles non sit: ecce quod vir sapientissimus militem non credebat, nisi eum qui sacramento ad militiam esset adactus.

Quando ex uoluntario inter ipsos milites foedere militare sacramentum ad tribunos de legittima iurisdictione ad actionem translatum sit, quidque iurarent se facturos.

Cap.

V.

Ius etiam Flac. & C. Varrone cons. milites primo iureiurando facti sunt: antea enim sacramento tantummodo à tribunis rogabatur, ipsique inter se coniurabant ducis aut tribuni parere edicto, militiam non deserere, strenuè pugnare, defendere signa, non vitare mortem, tenere pugnando locum, eundemque inter eundem seruare, succurrere fessis, protegere faucios, die inscripto ad

Ii

esse, &

esse & citanti imperatori respondere: quod & Liuiū, xxii. ab vrbe cōdita minime preterit, Delectū, inquit, profectō cōf. paucos morati dies, dū focii ab nomine Latino venirent, nunquā quod ante factum erat, iureiurando à tribunis militum adacti milites, iussu cōf. conuenturos, neque iniussu abituros. Nā ad eam diem nihil prater iuramentū fuerat, & vbi ad decuriatū & centuriatū cōuenissent, sua volūtate ipsi se equites, decuriati, cēturiati, pedites, cōiurabāt sese fuge atque formidinis causa nō abituros, neque ex ordine non recessuros, nisi telli sumendi aut petendi, aut hostes ferendi, aut ciuis seruandi causa, id ex voluntario inter ipsos fœdere ad tribunos ac legitimā iurisiuradi adactionē trāslatū.

Tribuni Militaris uerba cum delectus antiquus fieret.

Cap.

VI.

Mincius verò de re Militari quū delectus antiquus fieret, & milites scriberentur, iusiurandum eos Tribunus militū adigebat in verba hæc, in magistratu verba hæc, C. Lelii, C. F. cōf. L. Cornelii, P. F. cōf. in exercitu decemque milia passuum propè, furtū non facies dolo malo, solus, neque cum pluribus pluris nūmi argētei in dies singulos, extrāque hastam, hastile, pompabulum, vitem, follem, faculam, si quid ibi inueneris sustulerisue, quod tuū non erit, quod pluris argentei nummi erit, vti tu ad C. Lelium, C. F. cōf. L. ue Cornelii, P. F. cōf. siue ad quem virū eorum iusserit, proferes: aut profiteberis in triduo proximo quicquid inueneris sustulerisue in dolo malo, aut domino suo cuiū id cēsebis, reddes, vti quod recte factum esse voles. Militibus autē scriptis tempus præfiniebatur quo die adessent, & vt citanti cōsuli responderent: deinde ita concipiebatur iusiurandū vt adesset, his additis exceptionibus, nisi haruncē aliqua causa erit, funus familiare, ferig vindemiales, quæ non eius rei causa in eū diem collatæ sunt, quo is eo die minus ibi esset, morbus fonticus, auspiciū ve, quod sine piaculo preterire non licet, sacrificiū ve anniuersarium, quod recte fieri nō posset nisi ipso die. Si haruncē aliqua causa erit, tum postridie licebit: quum autem miles die quæ prædicta erat, aberat, neque excusatus erat, cæterum infrequens dabatur: iurabāt autē milites, teste Plinio, per Iouem Martemq.

Quod imperium belli habentibus, sceptri eleuatio iusiurandum erat.

CAP

VII.

Imperium autem belli habentes apud veteres, de controuersis iudicabant, atque hoc alii iureiurando, alii sine. Erat autem illis iusiurandū per sceptri eleuationem, vt Aristoteles auctor est. Et hæc de militaris ac imperatorii forma iuramenti dicta sunt.

Gentium diuersarum ratio in deligendis militibus.

Cap.

VIII

Quoniam autem duo sint quæ militem efficiunt, delectus scilicet & sacramētum, de sacramētoq; dictū satis superq; sit, de altero nobis discedendum superest: in hoc itaq; militum delectu, primò cuius gentis sint, ipsius deinde regionis spectanda natura, quū & vario & diuerso terrarum situ celiq; aspectu, & facies hominum, & voces, & colores, & corporū linea mēta, & qualitates, animorūq; diuersitates prodeāt: nec dubiū sit effœminari animos, locorū amœnitate nimia, aliquidq; ad dandū animis vigore corrūpēdūq; posse regionē. Hinc enim Aegyptios eē suapte natura leues, ventosos, pēdulos, furibundos,

furibundos, iactātes, iniuriosos, nouarum rerū cupidos, & ad omnia famæ momenta volitātes, Romanos graues, Græcos superbos, auaros, & leues, expeditiore ingenio Athenienses, callidos Pænos et versipelles, insensatos Galatas, & si Diodoro credimus, molles, minaces, detractores, opinioneq; inflatos, acutos ingenio & à doctrina minimè alienos, mobiles & infidos Numidas, Seres, Persas & Allobroges, horridos Hispanos, furētes Cymbros, animosos Germanos & feroces, procero corpore, animoq; magno magis q̄ firmo Gallos, quorū Iulio Cæs. belli Gallici libro tertio auctore, vt ad bella suscipiēda alacer nō solū sed proutus est animus: sic mollis ac minimè resistēs ad calamitates pferēdas mēs eorū est, vtq; inquit, Romanæ pater historia. Horū etiā quidē corpora intolerantissima laboris, atq; æstu fluere: primaq; eorū esse prælia plusq; virorū, postrema minus q̄ fœminarū, iamq; cognitum est si primū impetū quem feruido ingenio & cæca ira effundunt sustinueris, fluūt sudore & lassitudine membra, labāt arma, mollia corpora, molles vbi ira confedit animos, Sol, puluis, sitis, vt ferrū nō admoveas, p̄sternunt. Quid de nōnullis Asiæ partibus, Phrygia Cariāq; dixerim? nōne si Ciceroni credimus, & veteri prouerbio, Phryges plagis fieri solere meliores? quid de tota Caria? nōne prouerbio etiā increbuit, si quid cū periculo experiri velis, in Care potissimū id esse faciēdū? quid porro de Cretēsis dicam, quos Epimenidis poētæ sententia, quā postea Callimachus vsurpauit, & mēdaces, & malas bestias, et vētres pigros semper fuisse cōstat? deniq; q̄ proximi sūt ad axē meridianū subiectiq; solis cursui, vel ad oriētis plagas vergunt, breuioribus corporibus sunt, ob celiq; tenuitatē ex acuto feruore ad cōsiliorū bellicorū cogitationes incredibili solertia expeditius celeriusq; q̄ ceteri mouētur, atq; vt ingenii & artis plurimū, ita & animi parū habēt. Propter sâguinis enim exiguitatē, solis calore exhaustā, ferro resistere formidolosiores sint cōsequēs est. Luca.

Quicquid ad Eoos tractus mundi tepotem

Labitur, emollit gentes clementia cæli.

Illic & laxas vestes & fluxa virorum

Velamenta vides.

Sub septettrionibus autē quæ nutriūtur gētes ac nationes, immanibus corporibus & sâguine plurimo ab humoris plenitudine & crassitudine celi perfusi hebetes ac tardas vt habent mentes, ita & animo quidē magno sunt & elato, proinde ad armorum vehementiam procliuiiores sunt: sanguinis enim copia, sine timore in ferrū ruūt, & vulnera. Quod si in dubium cuipiam forte veniat, ardentissimus duobus in locis testis Lucanus accedit, in altero quidē his verbis,

Certe populi quos despicit arctos

Fœlices errore suo quos ille timorum

Maximus haud vrget leti metus: inde ruendi

In ferrum mens prona viris animæq; capaces

Mortis, & ignauum est reditura parcere vitæ:

Omnis in arctois populis quicunque pruinis

Nascitur indomitus bellis & Martis amator.

Alpina etiam corpora humecto cælo educata, simile quidpiam niuibis suis ha-

I iii bent,

191

beant, suoque similima callo vertitur, ut ait poeta. Quis enim mox pugna incaluerint, statim in sudore eunt, et leui motu quasi sudore laxantur. Quis igitur acutiores et ad motum priores efficiat calidus aer hominum mentes: refrigeratus autem contrarios tardiores, qui pigri contractusque est frigus, ut in serpentibus est videre, quae solis incendio explosa humoris refrigeratione, cursu et corporum dimicatione mouentur acerrime hyberno autem tempore ab humectatione caeli refrigerat, immobiles prope modo dum fuerint atque stupentes, ex his itaque qui media quadam locorum regionumque qualitate ab origine nati erunt, eliguntur: qui utriusque naturae participes sint, ad eandem mortisque contemptum, ad intelligentiam vigoremque animi, dimicationibus impartientium idonei. Adde quod salubris haec utrinque mixtura, ad omnes actus, ritus, mores, sensus foecunda efficit ingenia, imperii omnis totiusque naturae capacia, ut Italorum omnium qui contra Barbarorum virtutes, forti manu: consiliis vero contra meridianorum cogitationes, orbis terrarum imperio potiti inuictas & immortales laudes consecuti sunt: quas etiam inter hos ut facile consequamur, adhibendi erunt praestanti ingenio viri, militaris disciplinae gnari, quos summa cura & diligentia niti decet, ne qui militum etate minor, aut quam virtus poscat, aut maior quam patiatur humanitas, contra morem veterem deligatur: etatis autem huiusmodi initium ad finem Tubero in historiarum primo scripsit, Seruium Tullum prudentissimum Ro. Po. regem a XVII. ad annum usque quadragesimum sextum milites scripsisse: quod idoneos tunc esse populos Ro. arbitretur. Similiter senatum Triumuiros binos creare in hoc militum delectu solitum accepimus: alteros qui citra, alteros qui ultra quinquagesimum lapidem in plateis, foris, & conciliabulis omnem copiam ingeniorum inspicerent: & si qui roboris satis ad ferenda arma habere viderentur, etiam si nondum militari etate essent, milites facerent. Tribuni plebis, si his videretur ad populum ferrent, ut qui minores septem & decem annis sacramento addixissent, his perinde stipendia procederent, ac si septem & decem annorum aut maiores milites facti essent. Nec aliter Dictator ex auctoritate patrum dictus, Iunius & T. Sempronius magister equitum, delectu edicto, iuniores ab annis decem & septem, & quosdam praetextatos scripsere, quatuor ex his legiones & mille equites efficientes. Macedonum regum Philippus primus, ac mox Alexander non praetextatos & impuberes, nec spectati roboris iuvenes tantum, sed veteranos etiam qui superiori tempore saepe ac diu in castris versati essent, ad exercitum deligendos censuit, quosque non tam milites quam in militum praefectos & Tribunos virtutis veneratione & sapientiae magnitudine delectos iure diceres. Proceritate sunt deinde qui in hoc delectu spectari debere maxime putent, fortitudinem namque & virium magnitudinem consistere quemadmodum formae pulchritudinem in magno corpore aiunt. Non ab re igitur delectori suo Pyrrho dixisse ferunt, Tu grades elige, ego eos fortes reddam. Nec multum tamen id refert, si cetera probitatis insignia coeant, procerine sint an statura breuiore. Praestat enim virum quam stature ratione habere, unde equites Ro. binum fuisse cubitorum, clari nec desunt auctores, ut C. Marium quum facultatem haberet deligendi exercitus ex duobus qui sub Rutilio quique sub Metello, ac postea sub se ipso meruerant, Rutilianum quempiam minorem, quoniam certioris discipli-

na

nae arbitrabatur, militem praetextasse. Idem Marius declaratus cos. militum agens delectum, capite censos militiae ascripsit, quod genus hominum ab Imperatoribus ceteris antea nunquam receptum fuerat: arma enim veteres illi, non nisi cum ingenuis hominibus, cuiusdamque census & benemeritis partiri soliti sunt, iudicantes censum ad res bene gerendas ut pignus esse: id autem ab C. Mario praeter legem moremque maiorum, alii per ambitionem consulis, alii bonorum inopia factum memorant: veritus autem postea, hanc militum electionem in sui nominis sugillationem verti posse, & veluti capite censum Imperatorem compellari, eiusce modi militiae genus obliterandum duxit: & quanquam ad hunc usque diem capite censum militem etiam nobilem Romana res publica deligendum egerit tulisset, caelis tamen seruilibus est pastorum casulis, mancipiorum, ut ita dixerim, colluuiem quandam deligere & tanquam validissimum robur legionibus suis ad iicere coacta est. Bello etiam punico secundo, quum deessent qui scriberentur, serui pro dominis pugnuros se polliciti, in ciuitate recepti sunt: & Volones, quia sponte haec voluerunt, appellati. Eiusdem etiam belli punici tempore, infelicibus quibundam praetiorum successibus confectis, imminutisque Romanorum legionibus, senatus censuit, ut publice serui emerentur: proinde quatuor & viginti milia seruorum empti fuisse constat, hosque iureiurando adactos, fortiter strenueque quoad Poeni vexarent Italiae luros arma in castra transmisit. Ad Cannas quoque victis Romanis, similem formam noui delectus inopia liberorum capitum ac necessitas dedit: octo milia namque iuuenum validorum ex seruitiis, prius sciscitantes singulos vellente militare empti publice armauerunt, quumque sex milia Romanorum quae in castris Hannibalis captiua erant, minoris redimipossent, maluit se res publica seruis in tanta tempestate committere, in qua & praetextatorum plurimos arma tulisse & abdicatum, & ultimo supplicio plectendum sex milia etiam conscripta fuisse memorant. Sed post calamitatem apud Trasimenum nocte cladis acceptam, libertini quoque in sacramentum vocati sunt: bello socialis cohortum XII. milia ex libertinis conscriptarum opera memorabilis virtutis apparuit aduersus Gallos. L. Furio duce quum Latini qui a Romanis subiugati erant milites praestare nollent, ex Romanis tantum tyrones delecti sunt factique legiones decem, qui modus LX. vel eo amplius armatorum milia paruis adhuc rebus Romanis efficiebat. Caesarem quum milites in amissorum locum substitueret, seruos quoque ab amicis accepisse, & eorum forti opera usum esse cooperimus. Caesar Augustus in Germaniis & Illirico cohortes libertinorum complures legit, quas voluntarias appellauit. Ac ne putes haec tantum contigisse reipublicae nostrae, Boristhenidae oppugnate Zopyrione seruis libertatis dataeque ciuitate peregrinis & factis tabulis nouis hostem sustinere potuerunt. Cleomenes Lacedaemonius quum mille quingenti soli Lacedaemonii qui arma ferre possent superfuissent, ex seruis manumissis bellatorum nouem milia conscripsit. Athenienses consumptis publicis opibus, seruis libertatem dederunt. Cato Censorius eo item milite quisquis ille esset sibi opus non esse aiebat, qui ut inter eundem manus, ita inter pugnandum pedes agitarer, quique in sternendo hostibus quam in clamando longius sentiretur. Rursus hic se iuuenibus dicebat magis oblectari qui rubescerent,

rent, quàm qui pallore perfunderentur. Idem in pinguem quandã acerbè maledictis inuectus, quibus enim in rebus huiusmodi corpus ciuitati fructuosũ fore puras interrogauit, cuius inter guttur & inguem cuncta sub vètris ditione posita essent? Neque aliter magnis atq; præpinguibus dux ille Thebanus Epaninundas infestum se præbebat: quippe qui & talè quempiam amouit exercitu, inquiens, vix tribus quatuorve clypeis regi eius ventrè, cuius magnitudine suã ipsius mentulã ne videre quidem posset. Nimis similiter pingui homini & corpulento militi Censores quondã equos adimere solitos legimus, minus idoneũ scilicet ratos esse eum tanti corporis pondere ad equitis munus obeundũ. Cæsar militem neq; à morum vrbantate neq; à formæ dignitate, neq; ab externorum honorum copia, sed à viribus corporis tantũ deligendũ probat, maiores suos credosecutus: vera enim illa Romuli proles agris vallisq; exercitata vt firmis perualida corporibus, sic ad militiã quum opus esset semper fortissimos viros & milites strenuissimos ex rustica plebe deligens præposuit vrbang, vtiq; omnem villã ortũ veteres appellant, quod ibi qui arma capere possent orientur, sic finitis quoq; bellorum operibus, augendæ reipub. causã vrbes instituerunt, quas victoribus militibus pro eorum meritis assignarent, & ab incolendo Colonos appellauere. Hinc etiã ciuitates à maioribus ciuitatibus veluti populorũ examiniibus conditæ, Coloniae nuncupantur. Sic Iulius Cæsar militem à colendo rure deductũ intra stipendiaria merita detinuit, veteranosq; in colonias dimisit. Diuus æque Aug. exercitus qui sub Antonio aut Lepido militauerat, pariter & suorũ legionum milites, colonos fecit, alios in Italia, alios in provinciis quibusdam, deletis hostium ciuitatibus, nouas vrbes constituit, quosdã à veteribus oppidis deduxit, & colonos nominauit. Illas quoq; vrbes quæ deletæ à regibus aut dictatoribus fuerat, quasq; ciuiliũ bellorũ interuentus exhauserat, dato iterum coloniarum nomine, numero ciuium ampliavit. Romana quoq; reipub. quum necessaria admodũ esset militia in vrbe ad vim vi hostiũ propellendam, vixq; fieri posset quo idem semper militie munus obirent, rē vt omnibus conducibilē in vrbe retinuit: munus autem huiusmodi pro cuiusq; hominis cōditione, intercapedine ac vicissitudine quadam curauit. Quapropter & agricola quũ vicissitudo & reipub. necessitas aderat, relictis agris, ad arma p̄ficebatur, omissisq; agricolationis artificio, quasi alius factus militabat, rursusq; ad artificũ redibat, nō vt miles vel belli dux, sed vt artifex. Nec erat illis pudor, depositis armis, angustia rei familiaris coactis, agrestē vitã repetere: ea nãq; auitate ciuitatis proceres in agris versabatur, & quum consilium publicum fieri solitum erat, à villis accersebantur in senatũ, quod vsque adeo verũ esse cōstat, vt Artiliũ Setranũ imperium populi Ro. suscepturum, datĩ honores ferentem inuenerint, vnde & cognomentum postea. Aranti etiam illa quatuor sua iugera in Vaticano, quæ prius prata Quintia dicebatur, P. Quintio Cincinnato viator attulit dictaturã, ex qua obsessi cōsulis & exercitus liberator, depositis fascibus, rursus ad eisdẽ boues rediit bubsequisq; denuo factus est. C. itē Fabritius & Curius Dentatus, alter Pyrrho finibus Italię pulso, domitis alter Sabinis, nō minori industria agros coluit, quã strenuè ac fortiter armis hostes quæ

fuit

fuit. Nec aliud de M. Furio Camillo multisque aliis Romani generis memorabilibus ducibus ad hoc semper duplex studiũ vel defendendi vel cedēdi patrios quæsitosve fines incumbētib; coniectari licet, teste Lucano quũ inquit, Paupertas fugitur totòque arcessitur orbe,
Quo gens quæque petit nunc longos iungere fines
Agrorum, & quondam duris sulcata Camilli
Vomere, et antiquos Curionum passa ligones,
Longa sed ignotis extendere rura colonis?
Quum distinctio honorũque ciuitatis ipsius nō aliunde esset, nec prima maiorũ cognomina: non aliunde enim Fabios quàm ab agrorum fossione Fodios quidã non incelebres primũ dictos putat, mutatisque geminis literis, Fabios deinde cognominatos, vel à fabarum exactissimo cultu. Fabiorum enim, Lætulorum, Ciceronũq; cognominationē adittebant, vt quisque aliquid optimè genus sereret. Sic Iuniorum familiam bubulcum nominarunt, qui bobus vtebatur, nec solum semina ac boues, sed scrofam etiam & asinam viris non mediocribus Tremelio, & principi Corneliæ gentis ceterisque Cornelius & Scipionibus cognomēta præbuisse nō est obscurũ. Syluius deniq; à quo omnes Albanorum reges Syluii sunt vocati, nō aliunde quàm quod syluis & rure fuerat educatus, hoc sibi apud latinam gentem nomen asciuit: & quoniam rustica tribus laudatissimæ eorum qui rura haberent, vrbana verò in quas transferri ignominia esset, desidig probro: ea porro ratione vt ex agricolis milites deligeretur, factum esse reor: quoniam minimè malè cogitantes, duratis ad omnem malorum tolerantiam membris, & æstus, & puluerē, & frigora, & niues pati, vada fluminũ traicere, celeribusque plantis mōtes superare aptissimi sunt. Adde q; deliciarum omnium ac voluptatũ contēptores iure videtur nō multifacere oportere in bello, cum tot laboribus tantisque malis affecti liberentur. Nescio enim quo pacto sit, vt is mortē minus reformidet, qui lautè minus vixerit. Neq; tamē inficiandũ reor, fortissimos ac optimos Græcorũ Romanorũq; milites cum laude & dignitate ex vrbibus ad militiam fuisse delectos, verũ quia hi tunc nō otio, nō lãguore, non desidia, non luxu, nō vmbis, nō delitiis, ceterisque voluptatibus infrangebantur, pericula subire soliti, ex infamiae pudore & glorię cupiditate, quales Homerus aliquot ex ciuib; etiam facit, vt Hectorē, & Diomedem Ro. reipub. regniq; illius amplissimi salus ac fundamentũ erant. Nostræ autem ætatis milites vrbani & vernæ, splendido apparatu, vincti & nitidi ac vrbũ illecebris deliniti, cum loci disciplina seuerior firmet ingenium, aptumq; magnis conatibus reddat, si manus conferere debeant, quum in leui armatura parũ habeant fiducia, in graui minimum alacritatis, crebrò non tam ducibus suis conferre ad victoriam quàm hostes irritare ad prædã solent: vnde & Hannibal quũ apud regē Antiochũ profugii causa diuertisset, facetissimè cauillatus est, eaque cauillatio huiusmodi fuit, Ostendebat ei Antiochus exercitum ingentē quem bellum Po. Ro. facturũ comparauerat, purpura, insignibus auri & argenti, fortunæ apparatibus florentem: inducebat etiã falcatos currus, & elephãtos cum turribus, equitatũque cum frenis, monilibus, falerisque præfulgentem, atque

vbi

vbi rex contēplatione tanti ac tam ornati exercitus gloriabundus Hānibalem aspicit, Putāsne, inquit, conferri posse, ac satis esse credis Romanis hæc omnia? tum Pœnus illudēs ignauiam imbelliāque militū eius preciosē armatorum, Planē satis esse credo, ait, Romanis hæc omnia, etiā si auarissimi sunt: nihil prorsus, nec tam lepidē, nec tam acerbē dici poterat. Rex enim de numero exercitus sui, ac de existimanda æquiparatione quāsiuerat, respondit Hannibal de pręda tanquam ad eam huiusmodi homines expositi soleant esse. Doctus enim erat Pœnus horridum militem ferro & armis fretum esse debere, non calatum purpura, auro atq; argento, illumq; insignium armorum apparatus prædam verius quā arma esse, utq; nitentia ante rē, sic deformia inter sanguinē & vulnē virtutēque esse militis decus, & omnia illa victoriam sequi, & ditē hostē quamuis pauperis victoris præmiū esse: eos si denique milites Naso à militari re sua, nedum arcet, sed esse procul tanquam pestem & labem quādā iubet, quis eos credet ad robustā militiam admittendos, nisi forte cum Dario vel Trafone potius ad imitationem expugnandæ Thaidis, lenonum, mulierū, ac spadonum agmine, cæterorumq; qui ministri sunt voluptatū, & sordidi quæstus, ac vilissimarum artium, Veneri militiam suam deuouerit, Marte contempto nō solū contra Hannibalis, sed Catonis quoq; ac veteris militiæ institutū: quod Lucanus breui quodam præconio his verbis expressit, Hirta membra cuius Romani more Quiritis Inlusi sse togam:

Hoc profectō tantus auctor haudquaquam extulisset, nisi durioris etiam togæ vsus de Quiritū consuetudine processisset. Tales denique ex omni genere hominū deligi debent, qui nō, uti Sannites, vibrēt hastas ante pugnā, quibus in pugnando nihil vtantur, sed qui ipsis quibus preluserint, pugnare possint & valeāt.

De delectu equorum

Cap. IX

Nunc quoniam de militum delectu abūdē satis dictum est, equorum ad pugnam deligendorum rationem & signa ineamus, per quæ militiæ incumbentes excellentis equi notas intelligant, ne fallantur empturi, & operam simul & impensam perdant in ignauo. Hic probatur natura, moribus, colore, forma, & educationis loco. Natura probatur si hilaris, si lasciuus & alacer, si intrepidus, si nouæ rei haudquaquam terretur aspectu. Ex moribus, qui ex placido & concitato mitissimus sit, quiq; ex summa quiete facile commoueat, vel excitatus festinatione nō difficili teneatur, hoc est, honoris appetens cum temperantia ac pudore, promptus, cohortatione solū & ratione regatur. Alter econtrā improbandus, qui intortus & multiplex, inglorius & contumax, vix flagello stimulisq; obtemperās, nec habenis nec verberibus coerceri potest, sed inter equitandum calcitrat, ac domitis frenis ne regi possit, violentia equitem aurigāque suū mordet & in præceps quo per se timuisset descendere, proturbat & rapit: quo fit ut si quando hostibus obuiam sit eundū, necesse sit equites aut postremos in agmine cōsequi, aut eorum malignitate inutiles reddi. Colores inter multiplices eorum mixtas facies hi duo tantū reuera potissimum spectandi, Candidus quādā nitēti luce perfusus, ex omni quoq;

parte

parte niger intermixtus: albus deinde nigris pūctis interuenientibus, & spadix glaucusque, hoc est, exuperantia & splendore ruboris, quales sunt fructus palmarum arboris non admodū sole incocti: vnde spadici phœnicei nomen est. Forma deligetur, ut sit arguto & breui capite & sicco, pelle propemodum ossibus adherēte, ceruice ardua & erecta, auribus breuibus & acutis, oculis magnis & prominentibus nigrisque, siue fellineis, id est, quasi quodā splendore perfusis, naribus patulis, duobus vtrinque foraminibus quibus auras captare vberius faciliusque recipere animam possint, coma densa & in dextrum latus protēdente, pectore relato, ventre substricto, paribus & exiguis testibus, rotundis clunibus, promissa cauda, mollibus, altis, erectisque cruribus, pedibusq; siccis, altis, concavis, atq; rotundis, vniuerso corpore composito, articulatum distincto, grandi, sublimi, erecto, & in aspero loco (ut Xenophonti placet) educato, ut autē Satyra inquit,

Nempe volucrem

Sic laudamus equum, facili cui plurima palma

Feruet, & exultat rauco victoria circo.

Nobilis hic quocunque venit de gramine, cuius

Clara fuga ante alios, & primus in equore puluis.

Rationes gentium in deligendis ducebus.

Cap. X.

Delectis militibus & equis ad pugnam idoneis, quis potissimū illis præficiendus sit dux quærimus, voluntates & gentium studia in his declarantes. Iudæis alienigenam lex præfici vetat, ne auctoritas imperio religionis sue cultum inuertat, in aliis duces & imperatores externi, patria & natione nobilissimi reperti sūt, vnde & ex oraculo Aegypti dictum est, ut auxiliatore Hebræo cōtra Aethiops vicerentur. Carthaginēses infracti bellis & cladibus multis exinaniti, Xantippum Lacedæmoniorum regē cum auxiliis ducem bello præfecerunt, qui fortiter ac strenuē pugnātes Romanos euerterunt. Tarentini Gilippo duce & ipso Lacedæmonio, Atheniēses vincere. Galli Brēno duce Britanno, Italiam cepere, Roma insu, per incensa. Romanos tamen quos labore & industria armis quoq; ac bellicis institutis cæteris nationibus, Græcorum pace dixerim, præfiorisse constat, multi opinione ducendi regendiq; exercitus in calum extulerūt: vnde vir præcipuus Cyneas Pyrrhi legatus, quum Romam ingrederetur, regum patriā se vidisse testatus est: quā sententiam video poëtico illi nimium conuenire,

Excudent alii spirantia mollius ara,

Credo equidem viuos ducent de marmore vultus,

Orabunt causas melius caliq; meatus

Describent radio, & surgentia sidera dicent,

Tu regere imperio populos Romane memento,

Hæ tibi erunt artes, pacisq; imponere mores:

Parcere subiectis & debellare superbos.

Cæterū in hac ipsa sentētia præ se ne ipsi Romani fauisse vlli reperti sunt, quādo externos quorum virtute Romam creuisse constat, in supremos dignitatū gradus admiscere. Sunt qui astruūt solas diuitias esse, quæ ducum & imperatorum

rum

194
torum gloriam cōcomitentur & illustrent, quibus deficientibus volunt ac predicant nihil arduū, nihil magnificum & excellens geri posse, sic Persas, sic Græcos, sic Romanos non sine diuitiarum copia orbis terrarū potitos esse. Alii putant ad laureas & triumphos habendos, fœlices duntaxat, fortunatosque duces semper præfici debere. Aiunt enim, quæ diuitiæ vel copiæ gentium Romanos fere subactos aduersus Hannibalem erexissent, nisi Cornelium Scipionē, fortunatissimum Imperatorem, qui illū apud Carthaginē relicta Italia solus fudit, habuissent? Quid profuissent, inquit, alii, Carthaginensibus thesauri exuberantissimi aut exercitus amplissimi ad oppugnandam diruendāque tot annos Italiam, nisi ipsum Hannibalem callidissimum audentissimūque belli ducem gētibz suis præfecissent? Sic Epaminundam Thebani, Leonidā Lacedæmonii, Themistoclem Athenienses, fortissimos duces sortiti sunt. Alii & qui tecū rectius sentiunt, Sigismunde, non diuitiis affluentibus, non fortunatis, non callidis & audentibus ducibus tantum, cæterum ingenio atque animi virtute præditis decernenda imperia, summos credendos magistratus esse putāt. Parū enim, ait Cicero, sunt fortia arma, nisi consilium sit domi: neque fortuna, aut viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum, aut excursione, aut saltu, aut eminus hastis, aut cominus gladiis tantū res magne gerūtur, sed cōsilio magis, sed ratione, sentētia, auctoritate atque sciētia. Quæ omnia siue deorū seu naturę munere quū in te esse omnes intelligāt, prædicēt, admirētur, quid mirū, si te ducē ad omnes bellorū euentus & magnifica quæque conficienda, vniuersa hinc inde delegit Italia? Quod de te autē reformident linguli, refellerēque palam audeant, vnum hoc est. Aiūt enim, quod tamē Epaminūdā, quod Sertorii, quod Cæsaris, quod Augusti, aliorūque plurium & maximorum ducum proprium fuisse legimus, strenui militis officio fungi, fortitudinis opera manu propria edere, ac sine vlla te exceptione periculis nimis ingerere: quod quā gloriosum sit, quāque perniciosum ad maxima & plurima bellorum munera obeunda, quum cōsilio polleas, viribus præstes, & cunctis tā ducibus quā militibus in vtriuslibet officiis antecellas, tuo prudentissimo iudicio existimādum relinquo. Rarissimum quidē decus, & quod inquit Crispus de Iugurtha, de te Imperatorū nostri cui gloria, omnium cōsensu dici potest. At sanē, inquit ille, quod difficilimum imprimis est, & in prælio strenuus erat & bonus consilio: & quoniam alterum ex prouidentia timorem, alterum ex audacia temeritatem afferre plerunque solet, gloriosum nomen tuum non tam fortuna & opinio, quā virtus, & consilium circumferat periculisque obiciat. Caue itaque oro, ac ducis & militis officia distinguas obsecro. Tu enim longē melius nosti quæ sint ducis partes, & quæ militum fortitudo atque professio debet, quæ seorsum à duce exigenda, præstandaque non sunt, nisi forte cum summa necessitas incumbit. Legimus fortissimum ducem Marium prouocanti ipsum ad singulare certamē respōdisse, se si mori uoluisset multoties suspendio potuisse, & sapientem nō quærere pugnam, sed potius cogitare victoriā. Ecce virum gloriæ cupidissimum, & Romanum, discernentem quid inter ducis & militis officiū interesset, & reputantem sepius ducem sine exercitu saluum euasisse, quā exercitū sine duce. Vides, in clyte dux, Marium

Marium declinauisse singularem congressum quem nullū ferme militum legimus recusasse, ut eius exēplo discas quæ sunt militis spernere, & quæ imperatoris maiestati conducant adimplere: quod si te parum mouet ob sanguinis ignobilitatem Marius, audi de gente Cornelia Scipionem, non quemlibet, sed illum qui virtutibus suis Africani cognomē adeptus. Hic enim quum à quodam quod parum pugna foret argueretur ignauit, crimē lepida responsione submouit: inquit etenim, Recolo matrem me Imperatorem peperisse non militem. Metellū quoque quum multi clamaret ut ipse singulari certamine cum Sertorio prouocante dimicaret, dux cum duce, & romanus cum romano, detrectantē verō pugnam ut ignauum aspernabatur: sed ipse Metellus hæc dicentes meritō cōtemnebat. Ducem etenim, ut inquit Theophrastus, nō militis, sed ducis obire mortem decet. Nec te moueat, dux præcellentissime Sigismunde, quod Alexandrū Magnum legamus & Imperatoris & militis impleuisse munus, sed memēro quod à principe rei militaris peritissimo atque probatissimo laudatus sit solū, quod parua manu aduersus maximos exercitus literit viceritque, & in extremas mundi partes peruenerit pugnas ultra spem, existimationēque mentium humanarum. Nam quod manu promptus & pugnacissimus fuerit, quū & gregarii militis laus sit, glorię illi principi non ascripsit tantus iudex ac testis, quantus Hannibal cum Scipione conferens fuit. Neque Catilinam pessimæ factionis tibi imitādum proponas velim, de quo Sallustius scriptū reliquit, Interia Catilina cum expeditis in prima acie versari, laboratibus succurrere, integros pro sauciis accersere, omnia providere: & præter hæc Imperatoris officia quod militis est subdit, multū ipse pugnare, sepe hostem ferire, strenui militis & boni Imperatoris officia simul exequabatur. Alia quidem ratio est eius quod fieri debet, alia eius quod ille faciebat: pugnabat enim desperatione plenus, postquam, ut ille ait, videt montibus atque copiis hostium sese clausum, in vrbe res aduersas, neque fugā neque præsidii esse sibi vllam spem, optimum factū ratus in tali re fortunam belli tentare statuit. Promittebat enim cuncta sibi, si vinceret: & desperabat omnia, si vis hostium præualet. Nam nec ego velim te penitus non pugnare, sed tunc te manum conferere probo, quum de summa rerū ageretur, cum cuncta sicut optimū ducē decet prouideris, quū necessitas tulerit, quū cuiuslibet ingenti periculo, ut sepe soles, videris occurrēdū. Audi Craterū Alexandrū suum admonētē, Quilibet, inquit ille, vis omnium gentium cōspiret in nos, impleat armis vtriusque totū orbē, classibus mare cōsternat, inuitatas beluas inducat, tu nos præstabis inuitos: & subdit, sed quis deorū hoc Macedoniæ columē accitus diuturnum fore polliceri potest, quū tam audē corpus periculis offeras, oblitus tunc tot civium animas trahere te incassum? ac post plura, quodcūque iusseris ibimus, obscura pericula, & ignobiles pugnas nobis deposcimus, remetipsum ad ea serua que magnitudinem tuā capiūt, citō gloria abolefcit in sordidis hostibus. Videsne qua regula ducis pugna limitetur, et ubi cōueniat Imperatorē manus inticere? Et quid, putasne si quotidie te periculis obiciēs, nō aliquādo fortunā inuenire tuam? Tragicū est, Iniqua rarō maximis virtutibus fortuna parcat. Nemo se tutō diupericulis offerre tā crebris potest, quæ sæpe trāsit casus, aliquando inuenit.

Noli itaq; in paruis ac minimis experiri fortunam, satis enim periculo tuo, im-
mo nostro, quantum ad gloriam attinet, Sigismunde, te pluribus ostendisti, satis
Picentibus, satis Etruscis, satis Insulribus, satis Latinis ac Barbaris ducibus, sa-
tis amicis, satis deniq; hostibus te mortis omnisq; periculi contemptorem, ma-
nu ac corpore strenuum & ad horrenda omnia quisquis casus immineat expe-
ditum. Fauit deus, nunc exhibendum prudentiæ temperamentū, & cautionis
modus, ut quæ gessisti consilio & animi magnitudine, non impetu, non temere
gessisse videare. Deniq; corporis habitudo & integritas, formæq; dignitas, non
munditiis culta, sed virilis & penè militaris, ut Liuius inquit, non nihil etiā du-
cibus solet conferre, quæ si desit, non vsquequaque tamen expetenda est, vel quo
minus militent alijsve præficiatur omnino repudianda, modò animo præsent
& harum rerum quas modò diximus cognitione ornentur. Iure etiā diui Tra-
iani sententiā militabāt qui aliqua corporis parte debilitati vel minuti sunt, idq;
in multis sanè vrbis Romæ exterarumq; gentium ducibus est intelligere. Nan-
que præter Marium, præclarum ducem, varicibus laborantē, legimus & Camil-
lum quum Prænestinos & Tyrrhenos prælio vicit, senem pariter & egrotum,
& Iulium Cæsarem dictatorem semel atque iterum inter res gerendas comitali
morbo correptum. Quosq; Ciceronem magni Ciceronis fratrem, tenuissimæ va-
litudinis, multa & grauius bella sub hoc duce in Gallia prudenter ac perstrenuè
administrantem. Apud Lacedæmonios nec minus Lyfandrum, sepe numero
vi morbi ac magnitudine, mētis viribus & corporis destitutū. Agelilaum quo-
que eorum quōdam regem claudum, proinde summæ an eum rei præficeret, diu
multumq; deliberasse, deniq; statuerūt satius esse ingressu regē quā imperio
regnum claudicare. Vtq; Scyllam & Cottā, non obscuros sanè duces, eo habitu
fuisse naturæ perhibent, quod vno tantum testiculo nati memorentur, sic Serto-
rium, Oratium Cocilem, Philippum, Antigonum, & Pænorum ducem Han-
nibalem, qui omnes maximè bellacissimi fuerē, altero nō testiculo caruisse, sed
oculo alia fideles tradūt historiæ. Quod autē ad formæ dignitatem spectat, Sci-
pio Africanus & Iul. Cæ. et si pæro corpore fuerint, breui tamen Antigonus,
Alexander Macedo, & Augustus, nec tamen eorum magnitudini breuitas, nec
breuitati magnitudo obfuit, nec detrahit famę. Et ad tumulū Archemori dum
ludos solēnes Græcia celebraret, Tydeū Capaneo præstitisse poëtico præconio
percelebre est, à quo humili admodū statura & exigua Thebanos omnes certa-
minibus lōgè superatos fuisse traditur. Gerēde igitur huius rei dignitas & sum-
ma meritò illis traditur, quibus explorata sint omnia, quicq; cōsiliū, auctoritatis,
sciētia, multarūq; rerū gestarum titulis illustrati præsentēs non modò prouocēt
ad victoriam, sed eorum commemoratione posteros imitatione succendant.

Agminis siue incedentis exercitus ordo secundum græcam romanamq; disciplinā Cap. XI.

Vperest nunc agminis, hoc est, incedentis exercitus ordo, circa quem
summa Imperatorum ac ducum versanda consideratio est, quum sit
pariū impariūq; rerū sua tribuēs cuiq; loca dispositio: qua spreta, ne-
que miles, neq; imperator quicq; valet explicare, quū pedes equitē, pe-
ditemq; eques, si sint promiscui, sepe numero se præpediant, ac veluti ex theatro
confuse

confuse abeuntes, se inuicem afflicterēt atq; opprimant. Ecōtrariò verò, vbi sit ri-
tè dispositum agmē, suōq; quidq; ordine locatū, siue trepidatione Imperator vi-
ctoriam ab omnibus optatā promittet. De hoc itaq; ipso breuiter à nobis secū-
dum græcam rationem primò differēdum est, ab Romana traditione deinde su-
mentibus. Quum igitur ciuitas in Tribus distributa sit, ex his Decuriones pri-
mum, de cuius tribuni sententiā ex ipso iuuetutis flore deligēdi sunt: ex his qui
ætate & prudētia, qui pulchrū aliquid & gerēdi & audiēdi studio flagrent, hos
anteire oportet. Post hæc totidē deligēdi sunt ex his qui ætate & prudentia ma-
ximè antecedeant, qui postremi in ipsis cēturiis collocabūtur. Decurionū verò
ordo ob has præcipuè causas probatur, q; qui priori loco collocati sunt, omnes
principes fiunt: quumq; in dignitate sunt magis q; quū priuati, impositū sibi esse
existimant præclari alicuius facinoris gloriam quarere. Deinde quū quidpiam
agendū instet, efficacius est magistratū imperiū q; priuatorū, primorum etiam
manus promptiori alacrioriq; se animo offert, siquidē à frōte periculum ingru-
at, quū eā minimè lateat, eū locū suæ virtuti creditum esse. Et postrema, si qua à
tergo maior vis premat, quū eam haudquaquā etiā fugiat, deferere ordinē tur-
pissimum esse: qui etiā postremum agmen ducit, hūc omni laude cumulatū vi-
rum esse cōuenit. Si enim præstati virtute erit, quū tempus instabit, iubens in ho-
stem inuadere prioribus vires adiiciet: sin rursus pedē referre opus erit, prudēter
abducens suos profectò magis seruabit incolumes: & hic secundum Græcorum
rationem agminis ordo. Secundū Romanā autē eiusmodi erat, Nanq; auxalia-
res leues, & sagittarii præibāt primò ad festinas hostium incursiones cōcēdas,
utq; suspecta insidiis loca scrutarētur: post hos viarū scrutatores, qui aggerū ma-
ligna corrigerēt, syluāsq; præciderēt, ne pplexo itinere fatigaretur exercitus, de-
inde sua superiorūq; sibi rectorū impedimēta ferentes, & defensiones ergo plu-
rimi cū his equitum, post quos princeps ipse equitatus peditatusq; hos postea se-
quebatur, qui remouendis vrbibus machinarū ac reliquorū tormentorū gene-
ra deferēbāt. Chiliarchi deinde atq; præfecti, & post hos circa Aquilā cetera si-
gna militaria, postq; serui singulorū ordinū cū peditatu erāt, agminis postrema
multitudo mercenaria quā armorū factores sequebatur, & armati equites pedi-
tēsq; non pauci, Ceterum pro tēpore & causis occurrentibus, Iul. Cæsar octo legi-
ones hac ratione et ordine inter eundū disponebat, quū hostē cominus sentiret
sex legiones expeditas præponebat, post has totius exercitus impedimēta, inde
duas legiones quæ minus firmę ad dimicādum putabatur, ut agmē clauderent
præsidioq; impedimentis essent: minoribus autē expeditionibus treis legiones
expeditas præmittebat, deinde impedimenta, nouissimè legionē vnā quæ agmē
clauderet. Ita quadrato ferē agmine incedere, vbi hostis ab omni parte suspectus
esset. Et hæc de agminis dispositione secundum utrāque disciplinā dicta sunt.

Acierum instruendarum uaria ratio.

Cap. XII.

Aeterum si conflictura cōeant vtrinque hostium copia, primum op-
timi & sapientissimi ducis munus esse videtur, constituere atq; dispo-
nere qui prudenter, fideliter, strenuè, ac viriliter hostē inuadat. Quod
si omnem ciuium equitatū celeriter ad mille equitum numerum com-

K ii pleri

134
 pleri necesse sit, ad ducentos, præterea peregrini constituendi sunt equites, & inter ciues collocandi: hi enim adiuncti videtur mihi, & firmiore vniuersum equitatum præstare: & magis æmulatione quadam ad laudis & gloriæ cupiditatem incendere, ut certatim se inuicem virtute superare nitantur. Nec verò me præterit Lacedæmonios rei militaris peritissimos bellicosissimosque, tū primū equestri gloria maximè clarere cœpisse, quū peregrinos equites ascuerint. Et in aliis quoque bellorum euentibus diuersisque nationibus constat, peregrinas copias magnum sibi & præclarum nomen peperisse, usus enim ad promptitudinem plurimum confert. Videtur præterea peditatus equitibus adiunctis ad rem gerendam efficacissimus esse, maximè si his hominibus constituantur qui hostibus infensissimi sint. Sunt qui putent pro ratione acierū illud Nestoris apud Homerum esse, qui iubeat per tribus atque partes eorum, cohortes aciesque Græcorū coordinari, ut & tribus tribubus, & pars parti auxiliaretur. Satiū & salubrius alii censent, amatorem iuxta amatum collocari debere: nam ordo secundum tribus non multum rationis in periculis habet, verū si cuneus ex amicis inter se amantibus existit, indissolubilis & inseparabilis ad perferendos inferendosque ictus efficitur. quum hi amatorum mirabili amore, ferrea adamantina, ut ita dixerim cathena teneantur, & sacram, ut aiunt, cohortem efficiant, quemadmodū Sesoos in Arabiam, ut antè diximus, cum eorū qui eadem die geniti, qua ipse simul que nutriti erant exercitu à patre missus. Atque in hoc quoque ad primos ictus sustinendos, sunt qui suos cohortentur, & eo ipso superiores se putent quod non inferiores in occursum primo reperiuntur. Hac arte siue ratione usus Pompeius Phalaricis in campis: acies enim ab equo animaduertens, ut hostes nouit cum silentio congeriendi tempus ex ordine expectare, suūque exercitum sine strepitu non esse: imo turbulentum & imperitia tumultuantē, extimuit, ne in ipso pugne initio penitus dissolueretur: unde quum utrinque concurrēdi signa data essent, acierum primos monuit ut in locis suis starent, & de se confertaque manentes ferre hostilem incursum donec intra pili iactū essent solidissimè exciperent. Quaidē in re si Lucano creditur, steterit licet ordine certo Infelix acies, Cæsar tamen errasse Pompeium asserit. Plagarum enim ictus impetu cursuque illatos subsistendo restingui inquit, feriēdo enim & initio colligendo, magnas vires impetu & cursibus adici, & animos perinde ac flatibus excitatos omni ex parte succēdi. Cæsar itaque quū sinistrū Pompeii cornu conspexisset, tot munitū equitibus, timens armaturę splendorem, quinque siue sex, ut alii ferunt, obliquas post signa cohortes, quibus cum orbē terrarum congressus est ē legionibus eductas legioni decimæ à tergo locauit, iussitque eas quietē agere, hostibusque ignotas esse. Sed quū irruerent, equites admonuit, quod neque ut solitū esset, iacerēt pila, festinarētque quemadmodum robustissimi ad perstringendos enses, sed ferire eos altius iussit, oculosque, frontēque hostium ad vulnera impetere. Non enim permāsuros eos fulgentes floridosque insultatores, inquit, neque contra ferrum inspecturos in oculos illatū, illos iuuenes parum bellis ac vulneribus affuetos. Hoc itaque impetu, hac acierū serie, ratione & ordine instruitur utrinque acies. Pompeius octoginta & octo cohortes triplici ordine locauit fuerunt autē peditum,

tum, xl. milia, equites in sinistro cornu, DC. in dextero D. præterea reges multi, senatores, equitesque Ro. plurimi absque levis armaturæ magna copia Cæsar similiter octoginta cohortes triplici ordine disposuit, cui fuerunt minus xl. M. peditum, equites mille. His explicitis obsecrationibusque militibus Cæsar pugna signum dedit. Erat forte in exercitu eius, C. Crassianus, qui priori tempore honesto gradu sub Cæsare militasset, tunc verò non militiæ sacramento quo solitus erat, sed iure quodā amicitie euocatus aderat, vir bellica fortitudine memorabilis. Cæsaris namque concione intellecta, & ut ab his utrisque signa dari vidit, alacri vultu ē Cæsaris phalange procurrens, Sequimini me inquit manipulares olim mei, & imperatori nostro quā debetis operā exhibete, ultimū hoc praliū est, quo peractio ille suam dignitatē, nos nostrā recuperabimus libertatē. Dehinc versus in Cæsarem, Faciam, inquit, hodie imperator, unde vel viuo mihi vel mortuo gratias agas: hæc dicēs in hostes irrupit, eumque delecti milites circiter centū viginti sua sponte prosecuti sunt. Erat nepe, ut aliqui tradidere, nec dissimile veri est, quidam utrinque in ipso pugnae principio pius torpor, qui strictos iam gladios contineret, quum germani suos fratres ab aduersa acie, patres filios, & parentes filii viderent, donec Crassianus hic precipitanti rabie vocem tollerent, pilumque torqueret, itaque præliū cœptum est, quod nisi huius furor hominis acies miscuisset, poterat fortasse ducibus ipsis patietibus, circa Romani imperii humanique generis excidiū mutua pietate cōponi. Sed pro dolor, inuentus est qui Cæsare ipso differente pperaret, imperiūque supremū irreparabili clade protereret. Steterunt enim acies antè magno ordine utrinque, & bello cœpto, quum aliquādiu equis viribus hinc inde dimicaretur, & Pompeius multitudine filius ad circūueniendū Cæsarem equitatu effunderet, ab utroque cornu Cæsar suis equitibus quos intentos in hac rem fecerat, subito signum dedit: qui dicto citius in effusos facio impetu, verè illos effuderunt ac dare terga cōegerunt, & secuta est equitatu ardentissima legionū, adeo cōglobata ut quali vna manus omnium videretur. Accessit & magni instar exercitus Cæsar ipse ubique præfens, utrinque simul exhibens, & fortissimi militis & summi ducis officium, & feriēs, & exhortans. Duæ ex omnibus illius per omnia discurrentis voces annotatæ literisque mandata: ferox altera, sed ad vincendum utilis, Miles faciem feri, altera autem pia, & hanc licet ad iactationem Cæsaris compositam in hunc modum Florus dicat, Miles parce iam ciuibus, Pompeio tamen inter hortadū tribuit Eutropius. Illa enim, ut Floro assentiar, Cæsaris vincere satagentis, hæc eiusdem vincentis, seu iam victoris miserentis, vox fuit illa in medio praliū ardore, ac iam victis & in fugam versis hostibus usus est. Ille etiam pia non consentaneus actus fuit quod cuilibet suorum vni hostium quem optasset vitam dare permisit. Nec minus ille, quod in tanto conflictu nullus inuentus est, nisi armatus in acie cecidisset. Pompeius turbatis ac territis suorum ordinibus tantæ ruinæ molem nec sufferre valens nec attollere, tanquam insano attonitoque tantum similis abiicit pondus imperii, seque in castra recepit, nimis illi quod de alio est carmini cōueniēs, Iupiter ipse pater currus exterruit altos Aiædis, stetit ille amēs clypeūque tumentē, Tergore septeno post terga immania iecit, Hincque oculos voluēs mæstus

se auertit ab armis. Hæc ubi ingressus est castra, tamdiu secum tacitus perstitit quamdiu conflixendo plurimi cum fugientibus simul in eadem corruissent, ut proque silentio tandem vocem hæc unicâ emisit, Ergo ad congressum, aliudque nihil locutus, surgit, vestesque sumpta, præsentis cladis accommodata castra excessit, seque fugæ credidit, non tam vivere cupiens quam metuens mori, ne secum reliquæ legiones in cassum traherentur: quo submoto, nemo amplius in acie stetit, licetque vniuersus Pompeii fugit exercitus, cladisque in castris permagna facta ministrorum, eorumque qui contubernia defenderent: & quanquam facta cæsurâ ratione, milites tantum ad sex milia cecidisse clarissimus testis sit Asinius Pollio, qui tunc cum Cæsare militauit, compertum est tamē per alios nobilissimos auctores de legionibus & equitatu Pompeii X V. M. cecidisse: nam exterarum gentium & auxiliorum quæ ex magna orbis parte confluxerant, innumerabilis strages fuit, & eorum qui vagi, & inermes nullo ordine ad satietatem cadentium sunt oppressi. Eorum verò qui deditione in potestate Cæsaris venerant numerum XXIII. M. & eo amplius fuisse literis traditum est, signa militaria centum octoginta & LXXX. aquila. Inter caecos fuit Crassianus, ut dictum est, ardentissime dimicans, quem Cæsar eo prælio mira virtute rem gessisse, & de se optimè meritum prædicauit, atque ita ut prædixerat, vel mortuo gratias egit. Pompeianorum enim multos quum strauisset, in cõfertissimam aciem inuectus, vnius gladio per ora illi ad oppositum latus adacto perfossus occubuit, notatumque oris vulnere, oris impetum punitum, vltione iustissima. Perit Domitius is qui ad confinium capere fuerat ac dimissus: ex his qui Cæsaris partes securi non nisi ducti milites sunt desiderati. Cæturiones XXX. viri excellētes. Mirum dictum, Romanis ab utraque parte pugnantibus, eam fuisse cladis imparitatem: sed puto diis placuisse, ut Pompeii sua illa vetus fortuna relinqueret. Pyrrhus in instruenda acie apud Asculum, Homerici versus sententiam insecutus fertur, quo equidem minus bellicosi in medio collocantur, elephantos & equitatum omnē in subsidiis esse iubens. Xantippus Lacedæmoniorum rex in auxiliū aliquādo euocatus à Carthaginensibus quos Romanis sæpenumero protrinuerant, inspectis Pœnorum copiis atque in campum deductis, quum in percunctando quemamodum Romani secum pugnando semper superiores euassent percepisset, ac errata subinde quibus res eorum subuerfa forent, quasi disciplinam quandā aperiens edocuisse, in instruenda acie, sic equitum, sic peditum, sic elephantorū ordinē disciplināque digessit, ut qui modo ne conspectum quidem Romani exercitus sustinere possent, vltro iam postularent ut ad hostes ducerentur. Cognito igitur militū ardore, Carthaginensium fortunam præliū ratus Xantippus, aduersus Romanos Carthaginensium acies sic instruxit. Prima enim fronte elephantos constituit, paulo post urbanā multitudinem dextro ac lauo cornu, deinde mercenariū militem veteranorumque robur distribuens, expeditos quosque ac celeres utrinque inter equitū alas certare iussit. Ecce ut solidam Romanorum aciem perspexisset, qui aduersus elephantos ex omni exercitu expeditos & delectos opposuerant, multiplicique subsidio firmauerunt, equitatu in utroque cornu diuiso, ne ab elephantis perrumpi agmē posset, Xantippus quo Romanorum acie labefactaret, circumire equitatum ac extremos à

tergo

tergo lacessere iussit: hoc quum pluribus in locis faceret, ac legiones Romanæ necessario extra equites conuertere illis resisterent ac propellerent, interim rarefacta acies ac disiuncta, ab elephantis perrumpitur configiturque: quo in conflictu XXX. Romanorum milia cecidere. Regulus dux eorum cum quingētis interceptus, & duo milia in Clypeam urbem fugata sunt. Hannibal Imperator maximus, directā acie ad Cannas milites fortiores bellicosioresque in extremitatibus disponens, ipse cum debilioribus mediū, ubi multi ex fortibus & strenuis viris præerant, tenuit: sexcentos deinde equites Numidas transfugere iussit, qui ad fidem faciendam gladios & scuta Romanis tradiderunt, & in vltimum agmen recepti, ubi primū cõcurri cepit, strictis minoribus quos occultauerat gladiis, sentis iacentium assumptis Romanorum aciem cecidere. Ad hoc etiam miscendum acierum discrimen, Scipio aduersus Hannibalem in terra Africæ quum ordinaret exercitum, hastatos prima fronte locauit: principum deinde cohortem, quam quidē triariis denique clausit, nec deas suorum acies instruxit, sed quodam intervallo distantes, quod elephanti recepti absque vlla suorum permixtione ac ordinis perturbatione transmitti quirent. Velut etiam plurimi præstiterant, iussi in ipso beluarum impetu eorum terga dextrum lauumque latus telis confodere: equites deinde distinxit in cornua, & cum Italis equitibus Legiū ab lauo, Malinissam verò Numidis instructū dextro cornu opposuit, quæ ordinatio magnam sibi peperit victoriæ laudem. Hannibal verò e contra cum decernendum sibi necessario esset, & ad illud supremum gloriæ certamen quo nullū vnquam perniciosius, nullum magis terribile vel memorandum quoque, quum vel omnium gentium imperium, vel perpetuum seruitutis iugum suis fore videret, ex Scipionis hostis sui sententia omniumque qui armorum vel militarium rerū gnari erant, id laudis assecutus, ut suorum cohortes mirabili astu & diuina potius quam humana ratione disponderet: elephantos enim octoginta tremantes in terga turres, militibusque repletos, habentes, in prospectu Romanorum exercitus præsepsit, ut inde suo terrore, impetu atque vi, hostium ad suos tanquam clypeus & murus atheniensium accessum prohiberent. auxiliariis Gallis, Lyguriis, Mauris atque Balearibus ante Pœnorum suorumque ciuium cohortem deinde subsequētibz, ne mercenariis diuersarum nationum militibus, quos non fides, non patriæ pietas vlla fortes ac strenuos redderet, fugiendi facultas daretur: utque primo post elephantos loco positi pugnae imperum admittentes extingueret tū suorum ac Macedonum multitudinem, ut integri cum fessis hostibus pugnando victores euaderent. Italicos verò & Brutios, tanquam infidos, quod inæsti coactique magna ex parte terra Italia excedere, imperium ducis & castra sequeretur, in postremam summouit aciem: ad suos postea quum ambo se duces utrinque recepissent, hortarenturque variè & ignauia notas & premia militibus præponerent, interim ad initium pugnae classica Romanorum cecinere, tanto quidem omnium clamore, ut elephanti quos primo agmine anxia tanti ducis cura in præsidium locauerat, fortuna consilium peruertente, in suas acies rediret, impetuque suo loco adeo turbarent, ut equitibus in fugam versis primam tantæ ruinae tantaque stragis causam præbuisent. Equitibus enim imminuta Pœnorum

acies

acies, pedes in hostes concurrunt, primoque nixu loco moveri contigit: hos ut motos Romani censere, partim sese ad suos recipientes ac terga dantes, Carthaginensium aciem adorti sunt. Re autem bene ac feliciter gesta, tot iam fugatis equitibus, tot elephatibus fuis, primisque ordinibus in secundos iam pulsis, inter pugnandum Lalius ac Masinissa qui pauloante pedem referentes aliquantisper profugos insecuti fuerant opportunè redeunt, & quidem equites hostilis exercitus quotquot supererant à tergo incurfant, isque quasi inopinatus impetus hostilem aciem tanta compleuit formidine, ut ancipiti vndique pugna circumuenti funderentur caderenturque, nullo pudore, nulla reuerentia tanti ducis valète fugam sistere. Et quanquam sanè ab utroque ipsorum ducum, & ab aliis sepe numero maiores alibi strages editæ sint, grande tamen prælium in primis meritoque seu ducum claritate, seu gentium potètia, seu militum virtute, seu ancipiti cæsorum discrimine, seu denique victoriæ effectu inter illustria referendum, quum, auctore etià Floro, non fuerit maior sub imperio Ro. dies quàm ille quo hæc gesta sunt. Ex Carthaginensibus & sociis xx. M. & eo amplius hac in pugna cecidere, totidè ferè capti, signaque militaria c. xxxii. cum elephatibus xi. intercepta. Romanis verò qui superiores euasere, nec incruenta victoria fuit: decem namque milia periere. Dux autem ipse Hannibal mæstus, & equitibus paucis admodum comitatus, Hasdrumetum, id oppidi nomen est, fuga se contulit, singula tam ante prælium, quàm in prælio quemlibet magnanimum principem decent priusquam inde abiret expertus. Carthaginem patriam deinde suam profectus vel reuocatus, coram primoribus & summatibus vrbis se non prælii modo, sed belli vniuersa gloria inferiore euasisse, & à Scipione victum & superatum esse non iuit inficias. Cornelius Scipio cognomento Africanus, aduersus Hasdrubalè Pænorum ducem in Hispania bellum gerens, quum per aliquot dies non quo dimicaturus esset ordine duxisset exercitum, ac hostes pari ordine seruato proficiscerentur, eodè die quo manus conferere instituerat, instructionis mutauit ordinem, & quibus ipse praualebat infirmissimas hostium partes vna acie aggressus facile fudit. Theogenes Atheniensis, quum exercitum Megaram duceret petentibus acierum ordinem respondit, ibi se daturum: deinde clam equites præmisit, eosque hostium specie impetum in socios retorquere iussit: quo facto tanquam ad hostium occursum præpararetur, permisit ita acies ordinari ut quo quisque loco voluisset cõsisteret, ut inertissimus quoque quisque retro se dedisset, strenuum autem in fronte profiliissent, ut quemque inuenerat stantem, ita ad ordinem milites prouexit. Adderem his ego Arcturi regis placita, cuius apud nos nescio quæ verax, sed noua utique, & ob id ipsum suspecta mihi est fama: et quæquæ historis miscere fabulas nihil sit aliud quàm mædacio veri fidem imminuere, eius tamè hac in re gesta, vel quæ geri potuerunt, cõducibilia plurimum, non siluisse equidè quæ affirmalesse maluerim. Hic enim in acie, ut aiunt, instituenda peditatum quidem omnè per se ponebat, equitatum quoque quumque pedites pugnam iniissent, equites superuenientes aduersam aciem dissipabant. Præter hos autem seorsum quosdam manipulos militares collocabat, qui prælio feruescente superuenientes, hostes impeterent. Ita cum fessis integris à tergo vrgerentur, suo commeto nunquam non victor

tor in omni prælio fuit Alexander, peditatum in mediâ aciem, equites à dextro lauoque cornu disponens. Idem aduersus Archelaum quum hostium copias multitudinemque vereretur, virtute autem suorum fideret, aciem in omnem partem spectantem ordinauit, ut circumuentis vndique pugnandi facultas esset. Hic idem aliquando omnibus ad pugnam structis, quum prætores militum interrogassent, ad hæc aliudne quicquam iuberet, Nihil, respondit, nisi ut barbæ Macedonum abraderentur. Parmenone verò admirante, an ignoras, inquit, ansam in prælio nullam esse quàm barbæ meliorem? M. Antonius aduersus Parthos qui infinita multitudine sagittarum exercitum eius obruebant subsidere suos & testudinem facere iussit, supra quam transmissis sagittis sine militum noxa exhaustus est hostis. Quod si hostilis acies insolubilis sit, ut plerisque mos est, scutorum testudine cuneos insolubiles efficere inuenti sunt aliquando iuvenes militiæ Romæ, qui supra insilirent & scuta manibus euellentes desuper vulnerarent. Scipio Aemilianus ad Numantiam non corhortibus tantum, sed ceteris sagittarios & funditores interposuit. Fuit & mirabilis Romanorum aduersus Latinos Latinorumque aduersus Romanos in omnibus penè par instruenda acie ratio, cum æquis ante omnia vtrinque viribus, eodem animorum ardore, iisdem militaribus institutis, eodem armorum genere congruentes, milites militibus, centuriones centurionibus, tribunos tribunis cõpares collegissent: quumque in vnum manipuli plures coisissent, plures hastati, & scutati, & principes, antepilarii, vexillarii, triarii, rotarii & accensi, hisque omnibus quum munitus esset exercitus, hastati omnium primi prælium inceperunt: qui si hostibus pugnando inferiores reddebantur, ipsi sese ad suos recipientes à principibus excipiebantur, tuncque principes qui dicti sunt decernebant, & subsequerentur hastati: qui si à principibus quoque infelicitè dimicatum esset, ad Triarios qui postremos claudebant pedetentim referebantur: qui quum in acie tertio ordine extremis subsidio locarentur cõsurgentes, hostes incessabant: hi quanquam spei nihil suis post relinquerent, hostibus tamè formidinis plurimum afferebant, quum velut fusos profligatosque hostes insecuti, & victoriæ cõpotes, inopinatam extemplo aciem, scutis & hastis horridam munitamque, & militum numero auctam intuerentur. Instructis itaque, sicut ante dictum est, ordinibus, aduersus Latinos Romani in acie processere, & Manlius & Decius eorum dextro ac lauo cornu præferre. Adiectum est aliquid Romana disciplina per Q. Numerium centurionem in exercitu Fuluii Flacci procos. contra Capanorum multitudinem, ad instruendam aciem, præter eam quæ est ex equitibus peditibusque pugnabilem: namque agilitate corporis iuvenes, leuibus armis tecti, galeiculis gladiisque ac septenis hastis quaternorum circiter pedum armati, post terga equitum insidebant, & cum ad hostem ventum erat, equis desilientes hostem ex improviso confodiebant, Velites ipsi huiusmodi pugnatōres appellant. Samnites præter ceteros belli apparatus, ut acies sua fulgeret nouis armorum insignibus, fecerunt. Duo namque illis exercitus erant, & scuta alterius auro, alterius argenteo calata, spolia pectori tegmentum, et sinistrum crus ocrea tectum, galeaque cristate, quæ speciem magnitudinis corporum adderent, tunica auratis militibus versicolore, argenteis linteæ, quibus apparatibus formidinis plurimum & terroris adueniē parti redde

redderetur. Fidenates, & Falisci, Veientes item et Tarquinienſes quia pares armis non erant, ad terrorem in acies hostiles mouendum, cum plurimis suorum noua acie irumpente, & inaudita & ante id tempus inusitata, in habitu sacro sacerdotibus faces & angues fanatico velut instructa cursu praeferebant, Romanorum pari modo aciem exterruere. Scythica gentis Amazones exercitum ad pugnam ingressura tegmenta corporum pro armis habuere, serpentum magnorum coria, quorum, & quidem praeter fidem, ingentium copia in Lybia superest: utebantur longis ensibus, hasta & arcu, quo non solum exaduersum pugnares vulnerabantur, sed fugiendo feriebant insequentes. Aduersus Carolum quoque in Hispaniis Arabes mirabili arte in instructa acie vsu perhibetur: equitatu namque in acie directo, Arabes contra latuatum insuetam faciem obicietes, simul & tympanorum strepitus concitantes, equis pauefactis, equitatum omnem pepulerunt: nec fuit resistendi facultas, donec equorum facie velata auribusque obturatis milites rigidis personarum simulachris repugnarent. Baleares tribus fundis quique in preliis armantur, vna caput cingunt, altera ventrem, tertia in manibus gestatur: in praelio multo maiores lapides quam reliqui ita iaciunt robuste, ut ab aliquo tormento lapis videatur emissus, in urbium expugnatione lapidum iactu eos qui desuper ex propugnaculis tenebantur moenia vulnerant, in pugna vero scuta, galeas, omnesque armorum genus confringunt, tantaque vis ac pericia his est, ut creberrime grandinis modo in aduersam partem & propinquantem iam terre classem effusa intrare portum sinant neminem: quodcumque enim voluit lapide missili facile contingunt. Nec est quod gentis huius quispiam certissimos miretur ictus, quum haec sola gentis arma sint, idque vnum ab infantia studium: nam cibum puer a matre non accipit, nisi quem ipsa monstrante, funda percussit. Troglodytae Aethiopum gens tanta velocitatis quum sint ut feras cursu pedum assequantur, in aciem arma haec ferunt hi, scutum ex corio crudo bouis rotundum, & ferarum clauam: arcus alii lanceasque, nec, ut Graeci, ob iram aut ambitionem, sed pabuli gratia belligerantur inuicem. In eorum concertationibus primum iactis lapidibus quoad aliqui vulnerentur concertant, cum arcu quo admodum exercitati sunt pugnares, mutuis vulneribus cadunt, eorumque certamina dirimunt quae aetate praecedant foeminae, quibus nullo periculo in medium prodeuntibus (nefas est enim has villo pacto laedere) exemplo a certamine cessant. Macrae qui circa Syrtes habitant, inter ceteros Lybios quum sint corporibus etiam agiles, patria vero ut plurimum plana, neque ense, neque galeis, neque aliis armis inter pugnam utuntur, tantum ferunt hastas, lapidesque in valis ex corio factis delatos, cum his certantes, tum in congressu, tum etiam abeundo primo hostem ferire conantur, ad cursu & lapides recte iaciendos longo vsu edocti, ergaque externos nullum ins, nullam omnino fidem seruant. Germani acies suas rhedis circumdare soliti sunt, ne cui spes in fuga relinquatur, hisque impedimenta imponunt. Idem equestre aciem sic struunt, equitum quot milia lectissima sunt, totidem numero pedites velocissimi & fortissimi, quos ex omnibus copiis singuli in singulos salutis suae causa delegerint: cum his in praeliis versatur, et ad eos se eques recipiunt, hi si quid sit duris, concurrunt: si quis grauiori vulnere admissus equo deciderit, circumstant.

sunt: si quo sit longius aut celerius recipiendum, prodeundi tanta est celeritas, horum exercitatione ut iubeis equorum subleuati eorum cursum adaequet. Celtiberorum quidem scutis leuibus certant, alii rotundis ymbonibus magnitudine clypei cruribus ocreas ex pilis factas inuoluunt, galeas ferunt gneas cristatas plumis, gladios insuper ex ferro puro ad palmae mensuram: qui in conferta pugna ferrum suo more ad conficienda arma praeparantes (nam ferreas laminas in terra abscondentes ibi tam diu esse sinunt quoad debiliore parte ferrugine absumpta validior supersit) ex eo tum enses fortissimos, tum cetera ad belli usum arma necessaria componunt: hoc pacto fabricata adeo exdunt omnia ut neque scutum, neque galea, neque aliud quid eis obstat: duobus gladiis sulci cum equestri certamine superiores euaserunt, ex equis desiliunt pedestremque adiuuant pugnam. Sueuorum gens quae longe maxima & bellocissima Germanorum omnium est, equestribus praeliis saepe & equis desiliunt, ac pedibus preliantur, equosque eodem remanere vestigio assuefaciunt, ad quos se celeriter quum vsus fert recipiunt. Galli equitum acie instructuri, inter equites raros sagittarios expeditosque leuis armaturae interponunt, qui suis auxilio sint, atque impetum equitum sustineant: pedites autem pugnaturos nudabantur, vel nudi super umbilicum vastis scutis & prelongis gladiis accincti in pugna perseuebant. Ad haec cantus inchoantium praelium & ululatus, & tripudia, & quatientium scuta in patrum quendam modum, horrendos armorum crepitus, omnia de industria composita ad terrorem: verum haec quibus insolita atque inusitata erant aduersus Graecos, & Phryges & Cares multi ad victoriam momenti erant: aduersus autem Romanos quibus Gallici tumultus vanitates notae erant, nullius vel quam parui. Nam tamen semel atque iterum ad Cremeram et ad Alliam olim fuderunt maiores nostros, in deterior tamen eorum quotidie data rex est, quum ex eo tempore per ducentos iam annos pecorum in modum conseruati, celsi, fugatique sint: ac plures quoque de Gallis victoriae quam de toto orbe terrarum per Romanos habitae, ac literarum custodiae tradita memorentur. Galatae in pugna iugis utuntur, quae rhedarius & assessor ducunt, in bellis obuium hostem iaculo ex curru primum appetunt, tum relicto curru pedites ensibus certant. Quidam adeo mortem contemnunt, ut pugnent nudi: custodes corporis ex liberis hominibus pauperes eligunt, qui & praerigis in pugna seruiant, & ferant scutum: instructa acie praerigis consueuerunt, & ad singulare certamen hostium fortissimos prouocare arma, ut hostem terrent quatientes, capita hostium in acie cadentium abscissa equorum alligant collo, hostium spolia sanguine perfusa famulis tradunt, in foribus domorum cum cantu atque hymnis affigenda, quemadmodum feras solent venatu captas: hostium nobiliorum capita aromatibus uncta in terris condunt, summa diligentia ostendentes ea hospitibus, nulloque precio ea vel parentibus vel aliis reddunt. Britanni vel Belgae Galliae populis sua cura haec inuenta etiam sunt, essedis & carris apud ipsos primum repertis struunt genus pugnae, quod eiusmodi est, Equis enim huiusmodi curribus iunctis & bellatoribus impositis, omnes primo partes perequitant, inter media equitum agmina tela iacientes, atque ipso terrore equorum & strepitu rotarum superstantis hostis, insolitusque eius tumultus, nonnunquam Romanorum

200
 norum contreruit equos aliorumque ordines plerumque perturbauit, Ceterum hi quum se inter turmas immiserint, effedis defiliunt & pedites praeliatur. Interea aurigae paululum e praelio excedentes, ita se locant, ut si ab hostibus suis premantur, tutum praeceptum ad eos habebat: ita mobilitatem equitum, peditu stabilitatem in praeliis praestat, usu quotidiano & exercitatione instructi ut & decliu & praecipiti loco equos sistere, moderari, ac flectere per temonem, percurrere & iugo insistere, & in currus quam ocissime se recipere consueuerint. Quod genus pugnae ab orientalibus sumptum puto, qui curribus falcatis utuntur in praeliis, ex quibus est pugna haud dissimilis. Multa in his spes orientalibus fuit. Filii Ioseph multo tempore ab hereditate phibiti sunt curruum falcatorum metu. Sisara noningentos in expeditione contra Israhelitas produxerat. Darius eam speciem obiecit Alexandro, quos ille laxis ordinibus suos iussit excipere, & non impune vagari. Hos in bellis & rex Mithridates, & rex Antiochus, alique plurimi nobilissimi duces habuerunt. Ex equo acies ubi armis ad pugnam instruere Thessali prius docuere, hos postea omnes penes secuta nationes, equis ad certamina usae sunt, ac in dies magis magisque utuntur: verum Scythae non equos pro bello, sed equas malunt: quoniam vrinant cursu non impedito. Colophonii & Castabolenses canibus in bella ductis primas acies instruebant, tutissima ac fidissima hominum auxilia, non aris alienarumque stipis indigna, nec dominorum fidem detrectantia. Dominos enim constat canum auxilio a grassatoribus sepe defensos, & pugnas eos aduersus hostes pro dominis Garamatum regis exemplo, quem ducentorum canum acies obicientes sese contra resistentes propter bella, ab eo quo detinebantur exilio reducere. Seianus perfidus miles, acerrimos canes ut sibi vni mansuetos & mites, hostibus vero in acie feroces & immanes habere posset, sanguine pascebat humano: Bastros, credo, secutus: qui canibus humana carne nutritis obiciunt senes: quod cum Alexandri praefectus Siasanor emendare voluisset, penes amisit provinciam. Aduersus Amilcarem Hispani, non canes, sed boues vehiculis adiunctos in prima fronte locarunt, vehiculaque rhedae, sulphuris, ac capi plena, ubi aeneatores pugnae signum dedere, incederunt: actis deinde & exagitatis sic bobus, consternatam ac dissipatam hostium aciem reliquerunt: neque enim ludibriis praecipiti furore, sed alta consilii meditatione his inuentis maiores bella tractabant, deserta quoque requirentes, ut elephantos ac terrificas feras etiam ad pugnam cogerent. Equidem de natura elephantorum non operose tractandum, quoniam in remotis orbis partibus reperiuntur: quae autem ad bellorum usum attinent, his instandum. Capti quam ocissime mitificantur ordeo succo, truncos gratissimo in cibatu habent: palmas quoque celsiores fronte praesternunt, atque ita latentium fructum assument manduntque: & si pabulum in praesepio positum attingi contingat a mure quae maxime animalium odere, fastidium, in potu quoque hausta hirudine, quam Sanguisugam vulgo appellant, cruciatum maximum sentiunt: & quod ad docilitatem attinet, minimi Aethiopis iussu discunt subsidere in genua, ambulare per funem, militare, turres armatorum in dorsis ferre, magna ex parte Persarum & orientalium regum bella conficietes. Ad acuendos vero eos in praelium, linteum vultu vel mori sanguine tinctum eis ostendunt: &

& prosternant licet acies, proterant armatos, suis tamen & muris animatis exiguui stridore ac visu (tanta est rerum natura) terrentur, territi vulneratique retro semper cedunt, haud minore quandoque suarum partium pernitie. Semiramis bellum Indis motura, inferior illis elephantorum apparatu, rem excogitauit, quae terreret Indos cogitantes nequaquam extra Indiam elephantos esse. Occisis igitur ccc. bouum milibus, carnes operariis distribuens, coria insui fecit elephantorum instar, quae postmodum saeno referta veri elephantum speciem praese ferebant: intus hominem, camelumque super quo sedens formam beluae duceret, inclusit, haec in loco semoto occultoque acta, ne qua exterius emanare possent, utque inde improvisa re percussi, veras bestias existimarent: his biennio confectis, tertio in Bactris coegit. Fuerunt praeter aliam infinitam multitudinem currus ad milia centum, erant totidem numero homines supra camelos cum gladiis cubitorum quatuor: assuefecit autem equos ne eis simulachris terreretur, quod & Perseus Macedonum rex multis post annis in eo bello imitatus. Verum neque illi in bello, neque Simiramidi profuerunt: audita enim rex Indorum tum exercitus magnitudine, tum ingenti apparatu belli, conatus est excedere Semiramidis vires, accitis maioribus quam quae erant Semiramidis copiis, elephantorumque syluestrium venatione facta, plurimos ad bellum instruxit, ut verum terrorem, quem intulerunt aspicientibus inticerent. Pyrrhi bellis hi primum in Italia visi fuerunt, quippe qui usque ad id temporis inuisos Romanis, numero xx. in Italiam primus inuexit. L. Metellus pontifex victoria de Poenis captos cxlii. ut quidam clx. traestulit ratibus, quas doliorum consertis ordinibus imposuerat. Antiocho regi, Antipatro autore duo fuere celebres in bellicis rebus, cognominibus suis appellati atque distincti: etenim nouere ea. Certe Cato quum imperatorum nomina annalibus describeret, eum qui in acie Punica fortissime praeliatus est, Sutrum tradidit appellatum, altero dente mutilato. Antiocho vadum fluminis eis aliquando renuit experiendi Ajax, alioquin dux agminis semper. Tum pronunciatum est eius fore principatum qui transisset, autumque Patroclum, ob id phaleris argenteis, quibus maxime gaudent, & reliquo omni primatu donauit, ille qui notabatur inedia vitam finiens, mortem ignominiae praetulit. Mirus namque his pudor est, victique vocem fugiunt victorum, terramque ac verbenas porrigunt pudore. Idem rex quum in praetali fluminis transitum elephantos compellere non posset, nec nauium copiam haberet, iussit ferocissimum elephantum sub aure vulnerari, & eum qui vulnerasset statim transnato flumine procurrere, elephante exasperatus ad sequendum doloris sui auctorem tranauit amnem, reliquisque idem audendi fecit exemplum. Antiochus quem Eupatorem dixerunt xxxii. in acie contra Iudaeos produxit, in subsidium cuiusque bestiae quingentis equibus deputatis, in singulis turribus fuere pugnatore xxxii. electi. Hannibal aduersus Scipionem in Aphrica quum exercitum dirigeret, elephantos octoginta in prima fronte locauit, ut auxiliares Gallos & Ligures, Mauros & Baleares, Poenis a tergo stantibus, a fuga arcerent, hostiumque aciem terrore peruerteret, Cesare dictatore, tertio consulatu suo viginti etiam elephanti contra pedites quingentos pugnaere, itemque totidem turriti cum sexagenis propugnatoribus eodem quo priores

priores numero peditum & pari equitum ex aduerso dimicante, prima inter regem Pyrrhū & Leuinum consulem apud Heracleam Campanię vrbem, fluuiumq; Lirim pugna commissā, introducti inter concurrentia agmina elephantum forma truces, odore graues, mole terribiles, vt videre Romani, nouo pugnant di genere circūuenti, & territi, equis maximē pauratibus diffugerūt: sed postquā Minutius Centurio quartę legionis primus hastatus protentam in se, haud improprie belluæ manū appellatam gladio defecuit, atq; in suos sœuire coëgit, eius immoderato discursu perturbari ac permisceri ordines cœpere, finisq; pugnæ beneficio etiam noctis impositus est. Secunda inter Pyrrhū eundem & Romanos pugna fuit P. Sulpitio, Decio Murena consulibus, vbi elephāti qui prima pugna vulnerati atq; in fugam posse cogi deprehensi fuerant, subiectis inter posteriora & molliora ignibus exagitati, ardentes insuper machinas furore trepidi circūferentes exitio suis fuere. Tertia inter Pyrrhū & Romanos pugna fuit Curio Dentato consule, vbi elephantibus in subsidium missis Romani assueti iam pugnare cum belluis, cum malleolos stuppa inuolutos ac pice oblitos insuper aculeis tenaces preparauissent, eosq; flagrantes in terga belluarum turrēsq; vibrassent, non difficile furentes, ardentesq; belluas in eorum excidium quorū subsidio fuerant retorserunt: Eisdem aliquando Velites à volitando dicti vel à Græco *ῥάμψις*, id est, iacēdo, quod genus militiæ paulo antē repertū fuerat, fabrilī scalp pro inter aures adactō, retrō agebant, & quā à suis regi nō possent, necabantur. Id genus occidendæ belluæ cū opus esset, Hædrubal Hânibalis frater primus inuenit, vnumq; vno ictu confectum accepimus telo in vitalia capitis per oculum recepto: ipsi tela ceteraq; quę hēserint corpori, olei potu decutiunt. Contra hos diuersa resistendi ratio fuit, bini equi cataphracti ad currū iungebantur, quibus insidentes longissimas sarissas in elephantos dirigebant: muniti enim ferro, nec à sagittariis quos elephantī vehebant lædebantur, & ipsorū impetum equorū incurratione vitabāt. Cataphractos alii mittebāt milites, ita tamen vt aculei ferrei vndecunque in eorum armis prominerent, ne venientem in se militē sine vulnere elephāti possent excipere. Alii velutum aciem his obicere, dato eis præcepto vt quā primū elephanti ab hostibus acti spatium intermissō reciperentur, ad elephantorum impetum vel retrō, vel post, vel ad latus contunderent equitatum. Per multi quoq; quo nihil tutius erat, eminus fundis eos per quos regebantur elidebant, sicq; in suos plerunque lapidibus adactę belluę, & amissis rectoribus sœuire cogebantur. Venientibus nonnulli quasi terrore quaterentur, continuas detrahebant cohortes: manipulisque inter se distatibus spatium dabant, cūque agminis medium attigissent, circumfusa militū multitudine obruebantur, illasque vnā cum rectoribus aliquando intercipientur. Camelos Vitelliani in terra Aphrica, & aliquot clari etiā duces in aciem producere, qui ante legiones positi, aut cum legionariis mixti, cū cominus pugnaretur, hostiū sæpe acies puertere. Cræsus numero ac præpotētī hostiū equitatu eos obiecit, quorum nouitate aspectus, odore, atque horrore trepidantes equi, nedum equitum, verum etiā peditū suorū acies peruerterūt, vincēdosq; hostes præbuerūt. Cameli itē cū Scipione Antiochū deuicere, & cū Archelao

item

item ad Orchomenum & Cheroniā conseruisse camelos memoriæ proditum est. Horum qui in pugna præstent nonnulli gibbum duplicem in dorso habēt, duos quoq; in bello in certamē sagittarios ferunt dorso, inuicem cōtrariē residentes: alterum à fronte versus hostem, alterum cōtra persequentē pugnantes. Tentarunt etiam Pœni, vt Lucretius inquit, tauros in munere belli, Expertiq; sues scauos sunt mittere in hostes, Et validos partim præ se misere leones, Cum ductoribus armatis scauisq; magistris, Qui moderarier his possent vincisq; tenere. Nequicquam quoniam permixta cade ruentes Turbabant scaui nullo discrimine turmas, Terrificas capitis quatientes vndique cristas: Nec poterant equites fremitu perterriti equorum Pectora mulcere, & frenis conuertere in hostes.

ROBERTI VALTVRII

AD ILLVSTREM HERQA SIGISMUNDUM Pandulphum, de re Militari
Liber Septimus.

De Religiosis, hoc est, infaustis vel infamibus mensum quorundam diebus, ac tempore ad bellum idoneo

Cap. I.

Actenus, Sigismunde Pandulphe, de instruēda acie secundum diuersos ducum astus, variāsque rationes de impugnatione huiusmodi atque expugnatione, si quādo vsus tulerit, ad præsentū ac posterū instructionē dicta sint: deinceps vt erat propositum, de religiosi temporis diebus ac mensibus præsentī materię subiacentibus, quos infames, atros, vel infaustos in xi. commentariorum grammaticorū Nigidius appellauit, pauca memorare exempla forsā non incongruū erit, seu rectē seu perperā id fiat. Mensis itaque octobris pridie nonas Romanos primo quidem à Cymbris sub Scipione exercitu priuatos fuisse constat: postea verò imperatore Lucullo Armenios & Tygranem vicisse. Lucullus enim in Armenia cum decem milibus peditū & mille equitum aduersus Tigranem, qui centum quinquaginta milia hominum in expeditione haberet hoc die profectus cū esset, quo Scipionis copiæ consumptę sunt à Cymbris, & quidam dixisset Romanis illum diē infaustum esse atque formidabilē. Pugnemus igitur, inquit, hodie impigrē, quò hunc quoq; Romanis diē ex atro

L ii &

& tristi hilarem iocundumque reddamus: atque quum pugnasset illorumque fugasset, Romanos quinque leto interceptos amisit, hostium vero supra centum milia occidit. Mensis nouembris clades Barbaris magnas euidenter intulit: hoc namque mense Alexandri regis ductores ad Granicum vici, & Carthaginienses septima & vigesima die apud Siciliam à Thymeleonte victi sunt, sub quam diem Ilion captum videtur, sicuti Ephorus, & Callisthenes, & Damasches, & Philarchus perhibent. Bæotiis quidem contigit mensis Ianuarii quinta die binas præclaras & insignes victorias cepisse, utpote quibus Græciæ libertatem restitueret. Februarius Græcis haudquaquam æquus extitit, huius septimo die pugna cum Cranone, ab Antipatro victi funditus periere, & in Cheronia atea aduersus Philippum haud feliciter pugnauere. Hac eadem die februarii eodemque anno qui cum Archidamo transire in Italiā, ab illius loci Barbaris fœdè consumpti sunt. Vigesima nona Carthaginienses obseruant, ut quæ plurimas eis & maximas calamitates intulerit. Mensis Martii sexta quidē die Marathone, tertia verò in Platæis simul & apud Michalem Persæ à Græcis deuicti sunt: quinta verò & vigesima die, Arbelis Athenienses nauali pugna circa Naxon victores fuere, sub ipsam præterea eiusdem mensis vigesimam diem Macedonum Athenienses præsidium cepisse, quo die mystico lustrant Baccho. Apud Romanos præliares etiam dies sunt, qui ab iustis non segregantur: siquidem iusti sunt continui xxx. dies, quibus exercitui imperato vexillum rufi coloris in arce positum est: præliares autem omnes, quibus fas est res repetere, vel hostem laceßere: eligendi enim ad pugnandum diem Romanis tunc fuisse licentiam constat, si ipsi inferret bellum. At cum exciperent, nullum obstitisse diem quo minus vel salutem suam, vel publicam defenderent dignitatem: vitabant & ad viros vocandos dies qui essent notati rebus aduersis. Dies autē qui sunt postridie Kal. nonas, idus, quantum ad rem sanè militarem nihil attingere notet Varro, sed ad solas actiones respicere priuatas, ad omnia tamen maiores nostri cauendos putauerunt: quos etiam atros, velut infausta appellatione damnarunt: ob hanc causam dictos hobitosque atros Seruius Flaccus scribit, quod vrbe à Gallis Senonibus recuperata L. Atilius in senatu verba fecit, Q. Sulpitium tribunum militum ad Alliam aduersus Gallos pugnaturum, rem diuinam dimicandi gratia postridie fecisse, cum exercitu populi Romani occisum. Item apud Cremeram multisque aliis temporibus & locis post sacrificium die postero celebratum malè cessisse conflictum, & post diem tertium eius diei urbem præter Capitolium captam fuisse, quam pluresque alii senatores recordari se dixerunt, quotiens belli gerendi gratia res diuina postridie Kal. nonas, idus populi Romani facta esset, eius belli proximo deinceps prælio rempublicam malè gestam esse, tumque ea re per senatum in pontifices reiecta, ut ipsi quid videretur statuerent, pontifices decreuerunt, ut hi dies neque præliares, neque puri, neque cõitiales essent, nullumque his diebus sacrificium rectè futurum: quod nec doctissimum poetam Ovidium præterit, primo Fastorum dicente, Vendicat Ausonias Iunonis cura Calendas,

Idibus alba Ioui grandior agna cadit.
Nonarum tutela adeo caret omnibus istis

Ne

Ne fallare caue proximus ater erit.

Omen ab euentu est illis: nam Roma diebus

Damna sub aduerso tristia Marte tulit.

Hæc tibi dicta semel totis hærentia fastis,

Ne seriem rerum scindere cogar, erunt.

Ante diem tertium nonas Octobris, & ante diem sextum idus Nouembris nihil in repub. maiores nostri geri voluerunt. Itaque per hos dies non cum hoste manus cõferebantur, non aliud quodcunque in repub. non exercitus scribebantur, non cõmitia habebantur, non aliud agebatur, nisi quod vltima necessitas exegisset administrabatur. Ante diem quoque quartum Kal. vel nonas, vel idus, tanquam inominabilem diem plerique vitant, cuius obseruationis an religio vlla sit, memoriæ proditum nihil inuenio, nisi quod Claudius annaliū quinto, cladē illā pugnae Cannensis vastissimam factam dicit ante diem quartum nonas Sextiles. Ante diem insuper xv. Kal. Sextiles à Romanis haud procul fluuio qui Allia nuncupatur ac xi. milibus passuum via Sabbaria ab vrbe distat, instantibus Gallis malè pugnatum est, fusaque extemplo Romana acies, ad ripam fluminis quo sinistrum cornu defugerat, à Celtis tanta strages facta, ut vrbi subito subsecuta ruina, & patrum cades, atque Capitolinae arcis obsidio. Eorum fuga verò nocturna fuit, eo tempore quo commissæ est, pugnatumque est circa æstatis finem circaque plenilunium, quo die ingens & antea clades in Fabios ad Cremeram flumen inter urbem & Veios acciderat: sex & treceti namque patritii milites omnes ex eodem genere eademque familia vna die à Veientibus cæsi sunt. Pompeius etiam fugientem Mithridatem ad prælium compellere cupiens, noctis tempore expugnationem fieri statuit: quæ Pompeius insecutus, ut luna tunc orta à tergo Romanis erat, Mithridates exercitus longitudine vmbraarum, proximitatem hostium ratus, cuncta in irritum tela fudit: illi inermes aggressi, sine labore certaminis vicerunt, & castra ceperunt. Hannibal apud Cannas hac militari temporis ratione & astutia usus non noctis tempore, sed orto iam sole aduersus Romanos dimicaturus, ita suos ad pugnam struxit, ut contra solem orientem exercitum Romanum pugnare cogeret, contraque Eurum ventum quem nostri Vulturum vocant: nam in morem ardentis fulminis mane more suo perflare solitus tunc flabat, rapidumque puluerem ex patentibus torridisque campis eleuabat, & supra Carthagenensium phalanges ad ora Romanorum impellebatur: sicque cum Euri vel Vulturni veteri adiutorio, ac fulgoris oculos hostium perstringentis, Hannibal illam memorabilem & immortalem Cannensis pugnae gloriam sibi adeptus: ubi ipse quum esset crudelissimus Romanisque infestissimus, tanta tamē inimicorum atrocissimorum cade faciat, parci iussisse perhibetur. Par postea ratio Romanos iuuat. Marius enim & Catullus cõss. contra Gallos pugnaturi, virtuti dolum addiderunt: primum nebulosum nacti diem, ut hosti inopinanti occurrerent, tum ventosum quoque ut puluis in oculos oraque ferretur, tum acie cõuersa in orientem, ut, quod ex captiuis mox cognitum est, ex splendore galearum ac percussu ex aduerso visum eorum puluis oppleret, & splendor hebetaret, totā terribile Gallorum multitudinem minima Romanorum clade profligauere. Est etiam

L iii præterea

pretereas suas sabbatissimi ratio Iudaica, qua quum eis nefandum sit quicquid seriae rei facere, Diuus Augustus Vespasianus adortus eos superauit. Eosdem alia atque huic dissimili ratione subegit Antiochus: is enim quum Hierosolymam obsideret, Iudaica ad maxima illa solennia petentibus dierum septem inducias, non eas modo dedit, sed etiam tauris auratis cornibus odoribusque & pigmentis affatim preparatis, ad portas usque pompam egit, atque sacrificio illorum sacerdotibus tradito, ipse in castra rediit: Iudei vero admirati, continuo sese post solennitatem dedidere. Est & aliis gentibus alia quoque temporis ratio. Nam Mylciades quum Persas triduanae religionis ocio teneri didicisset, improuisos inuasit & obtinuit. Athenienses quum subinde a Lacedaemoniis infestaretur, diebus festis quos sacros Mineruae extra urbem celebrabant, armis veste celatis peracto ritu suo, non statim reuersi Athenas, sed potius inde raptim acti Lacedaemonem versus agmine, eo tempore quo minime timebatur, agros hostium quibus subinde praedae fuerant, ultro depopulati sunt. Athenienses simili modo ubi aduentare Darium compererunt, quanquam auxilium a Lacedaemoniis poposcissent, tamen quum detineri Persas quadriduanae religionis ocio compertum haberent, spem religionis occasione sumentes, instructis tantum decem milibus civium & Plateensibus auxiliaribus mille, aduersus sexcenta milia hostium campis Marathoniiis perriperunt, Mylciade eius belli duce, qui celeritate magis quam virtute fretus, alacri satis expeditione prius hosti cominus hesit, quam posset expedito sagittarum ictu propulsari. Tanta in eo bello diuersitas certandi fuit, ut ex alia parte viri ad occidendum parati, ex alia pecudes ad moriendum preparatae putarentur. Ducenta enim milia Persarum apud campos Marathonios ea tempestate ceciderunt. Germanorum etiam animos quum sortilegarum vaticinia mulierum obtunderent, ut puta quae fluuiorum cursus, vortices, strepitumque coniectantes futura praedicerent assereretur, siue Ariouisti eorum regis instituto, siue lege non esse fas superari eos si ante lunam nouam contenderent, Caesar satius esse duxit circa tempus inuadere, quam idoneum illis tempus expectando cedere: factum itaque in eorum munitiones & tumulos impetu, non antea stimulare ac incessere destitit, quam ira deducti pugnam capefferent. His hac de re denique in fugam veris, Caesar stadiis cccc. ad Rhenum usque persequens, terram omnem cadaueribus spoliisque referlit. Ariouistus cum paucis praueiens, Rhenum traiecit: ceterorum numerum lxxx. milia fuisse perhibent.

De loco metationis insidiisque hostium deligendis: quid speculator, et quid explorator, in quoque differant.

Cap. II.

Hic deinde locus castris idoneus deligatur necesse est: ea enim res maxime rationis est bellica, ut hostis hostem si petierit, e sublimi repelli non possit, aut sane collectis viribus excipi: siue igitur ex itinere quiescendum sit, siue castra castris obicienda, in deligendo loco hac ratione haberi oportet, ut locus arte vel natura munitus sit, & necessariis sufficiens: arte, veluti fossa, vallo, vel aggere: natura munitus, ut sunt tumuli ascensu difficiles, colles ardui, locaque edita & aspera quae verrucas Cato appellauit, ut loca fluminibus vel paludibus cincta, necessariis sufficiens, ut materies, aqua, frumentumque

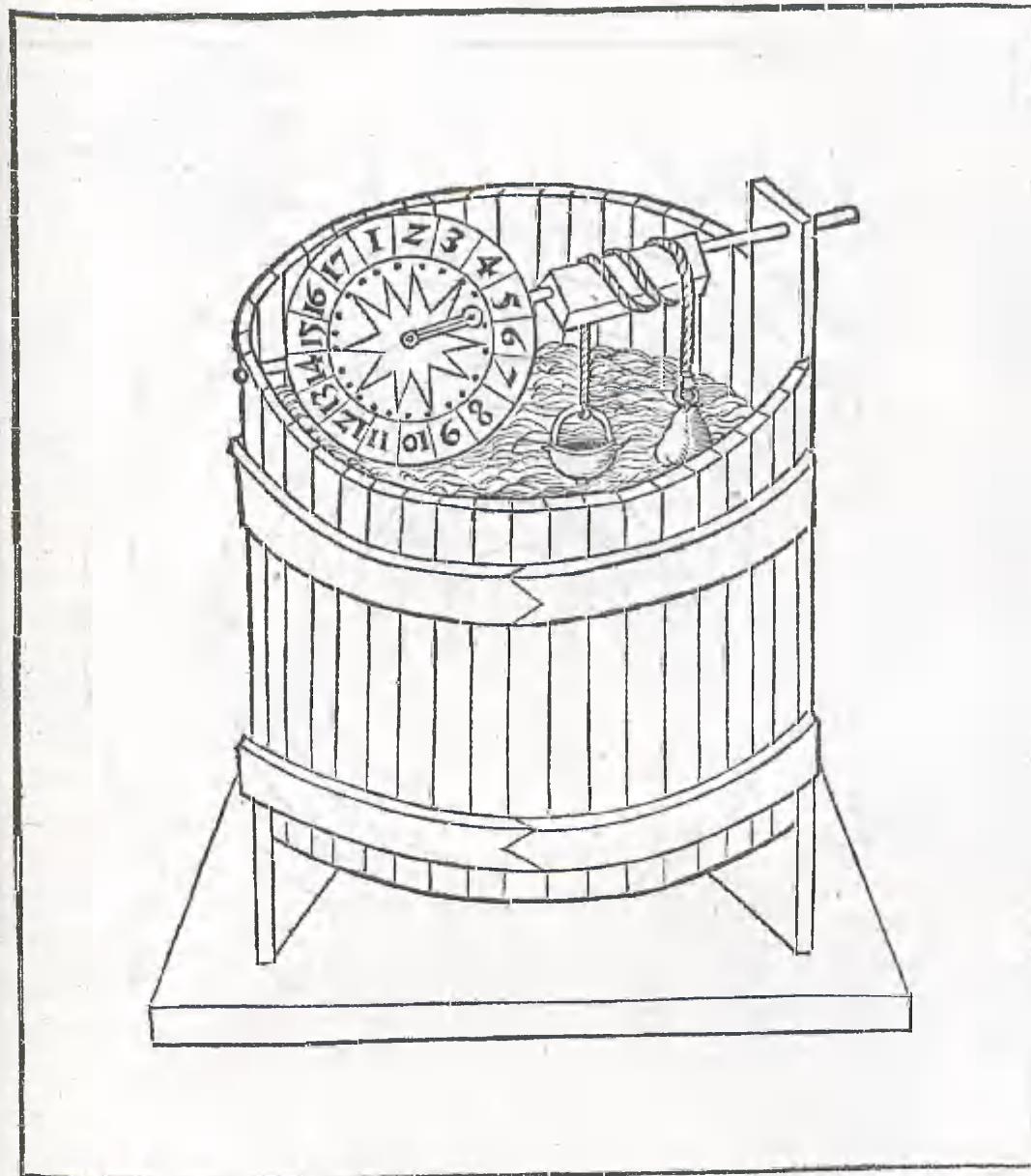
tumque de proximo peti possint. Quod si & horum comparatio habenda sit, loca munita quam opulenta viros illustres quassisse magis inuenio, quam & Mario venit in successum. Is enim tertio consulatu suo, bello Cymbrico quum colle occupasset quae campo & fluuiio imminebat, ubi hostes se defuderant, quumque aqua exercitui deesset ad potandum, querelisque omnium coargueretur, aquam in prospectu esse respondit, sed eam ferro vindicadam. Primis itaque colonibus in pugnam cum clamore ruentibus, subsecutus exercitus, mox iusto certamine compolitis agminibus, bellum gestum est, & vicere Romani. Iulius Caesar loca eminentia in omnibus approbavit, quae si negasset facultas, irrigua praeferebat. Inuenitur etiam Gallicis expeditionibus aliquando iuxta fluuium Axonam castra posuisse, quae res & latus vnum castrorum ripis fluminis munebat, & post eum quae erant, tuta ab hostibus reddebat, & commeatus, ut a proximis ciuitatibus sine periculo aduehi possent, efficiebat. Cn. Pompeius in Capadocia locum delegit castris ponendis editum, ab imo paulatim procliuem: unde adiuuante procliu impetum militum, facile ipso decursu Mithridatem superauit. Q. Metellus in Hispania citeriore in castra hostium humili loco posita ex superiori parte flumen immisit, & subita inundatione turbatos per dispositos insidiatores cecidit. Tanto itaque locus utilior iudicabitur, quanto fuerit editior: in subiectos enim vehementius tela torquetur, maiorque impetu pars editior obnitentes propulsat, & impellit, quum hi qui humili sunt loco castrametati, duplex subeant cum loco primum, deinde cum hoste certamen.

De oppositi loci positione, multitudine, voluntate, studiis, ac consiliis.

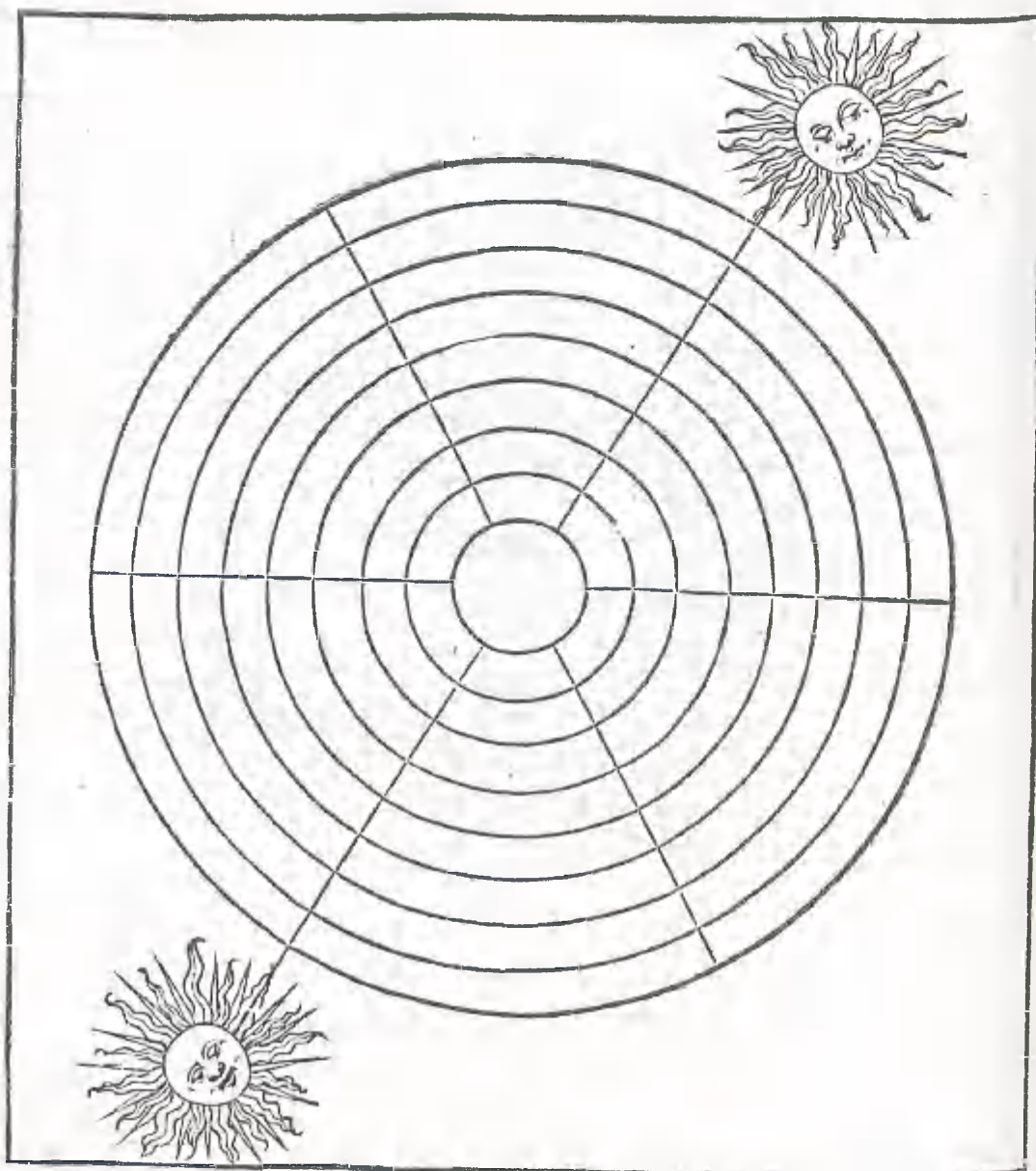
Cap. III.

Et quoniam precellentis est ducis munus, tum pace, tum maxime bello hostium regionem exploratam planeque cognitam habere, ne omnes ordines temere vagari errareque contingat, considerandum quoque opposita ipsius regionis quae sit naturalis positio, rupibus ne inuia aut fluminibus cincta, vel paludibus impedita: inhabitantium praeterea multitudines quantae, quae voluntates, quae studia, quae consilia perquirendum: firmis, an infirmis, natura vel arte munitis praediis contineantur: quae singula in ducis considerationem deducta: si minus per se prestare queant, alios quorumcunque locorum peritissimos adiungere oportet. Hac autem tute ac commodum poterit, si ex utrorumque amicis ciuitatibus atque mercatoribus futuri sunt qui explorent. Ciuitates enim, omnes qui importent aliquid, quam liberaliter semper accipiunt. Sunt qui hac per hostes, aut per suos, vel etiam per seipsos imperatores quidam scrutati sunt. M. Cato in Hispania, quia ad hostium consilia alio ingenio peruenire non poterat, iussit trecentos milites simul impetum facere in statione hostium raptumque vnum ex his in castra perferre incolumem, tortusque ille, omnium suorum archana confessus est. Iulius Caesar missis equitibus his quos in agris reperisset, hostium res & consilia scrutabatur: & ut concordiae eorum sententia reperisset, quid agendum in consultatione deliberabat, & scite ac sapienter id quidem. Speculatores deinde exploratoresque de suis mittere vniuersorum ducum institutum esse: & quanquam duo haec usus saepe confundat, discernit tamen ratio, & doctissimorum hominum auctoritas, ut speculator is sit qui hostilia filio

fabricantium opinione quum opus est, dicto citius cōmunitur, qui si res vrgeat, fossa extrinsecus cingitur depressa cubitis quatuor, parique spatio lata. Castris etiā sic munitis aut muniendis armata custodia deesse non debet. Numerus cohortis extimatione nunquam inferior, per singulas portas si periculū immineat ducis arbitrio augetur, hiq; per vices quaternis horis die noctuq; sibi succedunt. Horarū autem discretionem veteres aqua & umbra denunciarūt, & ad posteros in hunc modū noscenda transmiserunt. Duo nanq; illis vasa erant aenea, siue, vt Clebrius Alexandrinus primū instituit, ex auro perforata, aut ex gēma terebrata: ea enim nec terūtur percussu aqua, nec sordes recipiūt vt obturentur. Non vbiq; tamen ea vsui: nam alibi alteri fundus erat in modum clepsydre foratus, et quod erat integrū vacuū subiecerūt, pleno aque altero superposito: alibi superioris vasis vacui fundus erat simili modo perforatus, alterum quod subiecerūt integrū ac aqua plenū, altero superaddito, & aqua cōtingente, sed aqua meatu antè hinc inde munito, quæ vbi primū cœpit sursum vel deorsum emergere, vel effluere, vel influere, mox munitione subducta pmiserūt influere vel effluere, fluxitque in noctis ipsius & sequentis ipsius diei finem, atque id vsq; ad principium noctis secundæ: sic sibi mensurā tēporis in aqua de illo fluxu susceptæ quantitate posuerūt, ac in partes quas xii. sub sīda dimēsiōne diuisa decreuerunt, in ipso cyclo constituere, & diuisionibus annotauere, vt certi essent horarum numeri, in quos eas ingredi, morari, & egredi nunciarent. Tuncq; post Aegyptiorum retrō maiores quos cōstat primos omnium calum & temporis momenta scrutari & ausos metiri, siue Horus ille fuerit, quem solem appellāt, & vnde horæ dictæ sunt, siue quod Horus Appollo sit, qui præ ceteris horas inuenisse perhibetur, Scipio Nasica collega Lenati primus apud nostros aqua diuisit eas æqua noctium ac dierū, idq; horologium in hunc modū sub tecto dicauit,
Anno vr̄bis quingentesimo quadragesimoquinto.

Vlbrarum autem rationē apud Græcos Anaximenes Milesius Thaletis discipulus inuenit, primusq; horologium Lacedæmoniis ostendit: hæc ipsa ratio interdiu, modò horoscopi institutio die nubilo nō vacet, per solem internosci maxime poterit, si in loco plano stās quispīam dorsum contra solis rectitudinem posuerit, suiq; vmbra corporis pedibus metietur à xxiiii. die mensis Decembris cū Ianuario inchoādo, in quo est numerus in sua hora prima, & in decima pedum xxix. Nā Decēbrem cum Ianuario in horis causa dispar adiūxit, cum linea simili alter augeatur, alter verò decrescat. Nouembrem & Februariū ratio temporis per horas duxit equaliter. October Martium concordibus vmbreis asciuit, & parem sibi fecit: Septembris & Aprilis dies horis similibus cōferūtur, Augustū Maio par solis cursus equalibit. Iunius & Iulius hararum sibi equa spatia contulerunt, vt de singulis mensibus in huiusmodi circumscripta numerorum descriptione continetur.

Ac horarum vicissitudine vigilum fors successivè per omnes æqualiter currat, in hos acerbissima sanctio, ut qui loco qualibet causa cesserit, de medio tollatur: & die quidè pro portis armatæ stationes disponuntur, nocte autè per castella vigilare mos est, sed & præter publicas custodias aliquot in castris disponere, nõ erit inutile, ne quid tecti facinoris admittatur. Brutus enim ex captivitate Græcorum quum pernotos sibi vigiles euocasset, totum exercitum suum in castra Græcorum induxit, hostesque cõfecit: ideo prudèntioribus cõsuetu fuit, ut circitores castris præficerent, quos olim circuitores appellabãt, qui vigilias circuirent ac renunciarent, si quos immergerit culpa, vel aliquando per se vigiles reuifere. Titus Hierosolymorum obsidione primam vigiliam noctis per castra & castellorum spacia circuiens explorabat: secundam secundo à se principi Alexandro permiserat, tertiam agminum ducibus. Alcybiades Atheniensis ciuibus suis à Lacedæmoniis obsessis, veritus negligentiam vigilum, his qui in stationibus erant denũciavit, ut lumen obseruaret quod nocte

nocte ostensus esset ex arce, & ad conspectum eius ipsi quoque lumen attollerent, quo munere qui cessasset, poenam passurum: dum sollicitè itaque expectaretur signum ducis, pervigilatum ab omnibus, & suspectæ noctis periculum evitatum est. Iphycrates Atheniensium dux, quum sub aduentu hostium ipse vigilias circuiret, vigilem quem dormientem viderat teli cuspidem perfodit, quod inclementius factum nonnullis increpationibus, Qualem inveni, inquit, talem reliqui. His itaque omnibus simul somnum & excubiarum & vigiliarum tempora bucina significant, nec quicquid præter ordinem sine ducis geratur edicto: summo mane officiis per religionem celebratis, mox milites ad cõturiones, ad chiliarchos illi veniant, cum quibus ad summum omnium ducem vniuersorum ordinum principes, quibus ille signa det, aliisque pro negotio præcepta perferenda subiectis, quæ cum in acie fuerint recognoscant: ut si res exigat incursum, itemque reuocationibus vniuersi obsecudent & pareant. Signum ab Imperatore dandum quod deferant subiectis, quod nemo non sciat in ordine constitutus, nemo sciat externus, eiusmodi est, quum quid memoriter tenendum indicitur, ut in bello Marii, Bardeius in Sylla, Apollo Delphicus in Caesaris, Venus genitrix Græcorum Christianorum Kyriacæson, & alia atque alia, prout cuique visum est: id enim quo se hostibus discernant, maximi usus in bellis est, siue in luce pugnetur, siue in tenebris. Nam si hostis in armis domesticis latere velit, signum interrogatus socium vel hostem illico se prodit: id alii symbolum vocant, probati auctores Liuius & Maro resseram.

Legationes cum hostibus si agenda sunt, quales esse debeant.

Cap. V.

Legationes cum hostibus si agenda sint, illud animaduertendum, ut hi mittantur qui astu vel multarum rerum cognitione hostium latebras, atque consilia metiri queant. Scipio enim Africanus occasione mittenda ad Syphacem legationis capto cum Latio feruorum habitu, tribunos & cõturiones electissimos ire iussit, quibus curæ esset regiones viros inspicere: qui ut liberius castrorum positionem scrutarentur, equum de industria dimissum tanquam fugientem persecuti, maximam partem circuierrunt munitorum: quæ quum nunciassent, incedio confectum est bellum. Idem Carthaginenses misere qui per speciem legatorum Romæ morarentur, exciperent consilia Romanorum. Cato autem Censorius postquam tres in Bithyniam legati Romæ delecti, quorum articulari morbo, & podagra vnus, capite alter vulneribus confosco, tertius vecordia laborare videbatur, ridens, Populus Romanus, inquit, legationem mittit, quæ nec pedes, nec caput, nec cor habet. Apud eum populum autem legati si quando incogniti venire nunciabatur, primò quid vellèt ab exploratoribus requirebãt, postea ad eos egrediebatur magistratus minores, & tunc demum senatus extra urbem postulari noscebat: & ira, si visum fuisset, admittebantur.

Qua cautione consultationes cum hostibus habendæ.

Cap. VI.

Item consultationes hostium admittendæ sunt, qua cautione id fieri debeat, Caesaris & Ariouisti Germanorum regis monemur exemplo. Hi enim quum occurrisset dies colloqui vtriusque consensu indicta, placuit equitatu tantum armato conuenire. Caesar quum salu-

M tem

rem suā non omnibus cōmittere vellet, Gallis auxiliariis equis subtractis, milites eis legionarios decimae legionis, qui maximē propter virtutem confidebat, imposuit, hos ducentis passibus ab Ariouisti praeliis in tumulo collocans, ut ex equis colloquerentur, pari quoque intervallo aberant equites Ariouisti: ubi vero inter loquendum, Caesari nuntiatur Germanos adequitare, lapidesque & tela in suos conicere, loquendi finē fecit, seque ad suos recepit. Nam & si sine ullo periculo decimae legionis praestantia hostes superari videret, a suis tamen praelium committendum non putauit, ne posset dici pulsis hostibus a se per fidem in colloquio circumuentos. Castris item & loco et manu munitis, si ex consultatione similiter cum hostibus agendum, sapientis ducis esse statuo, ne se incautē illis ingerat ad loquendum. Agrippa enim rex cum Gamalensibus de traditione loqueretur, Vespasiano iubente, ad dextrum cubitum lapide ictus egre de medio sublatus est. Titus quoque ad Hierusalem, quum putaret Iudaeos hominis gentilis oratione posse flecti, Iosephum misit oraturum, qui grauius in capite ab eis faucius, nisi mature ab ipso Caesare in castra subreptus fuisset, oppetisset.

Armorum hostiliū ratio habenda.

Cap. VII.

Dhuc armorum habenda ratio: eorum enim habitus plerisque gentibus alio atque alio tempore noxius est, uti Numidis hastilia telorum, quae manu sine amentis intorqueri solent, pluuiis ingruentibus lubrica ac per hoc inutilia fiunt. Scuta etiam quae elephantorum corio extecto atque durato habilia & tuta gestabant, quorum ea natura est, ut acceptū imbrē tanquā spongia ebibant, ac per hoc intrastabilia repētino pōdere fiant, quia circumferri nō poterant, defendere nequiverūt. Orientales qui maximē sagittis bella cōficiunt, oderunt ventos & imbres, qui inter illos pacem esse cogunt: proinde P. Scipio in Lydia quū die ac nocte imbre cōtinuo vexatum exercitum Antiochi videret, nec homines tantū aut equos deficere, verū arcus quoque manatibus nervis inhabiles factos, cohortatus est suos, ut subsequenti, quamquam religio die committeret praelium, quam sententiā secuta extemplo victoria est.

Multitudo partium spectanda, quia maximū exercitus praeter hominum opinionē a minimis sustinuit, sicut. Cap. VIII.

Vrsus in multitudo partium disciplinae studiū vel ratio utrinque animaduertenda, ne pugnantibus & disciplina tenacioris militibus, rudē & indoctam multitudinem misceas. putās in vniuerso exercitu, Xerxis exemplo, belli robur cōsistere. Hic enim praclarus Asia rex cū armatorum septingenta milia Persarum, trecentaque de auxiliariis praeter classem maximam vixque credibile habuisse narreretur, meritūque inopinato exercitui vix ad potum flumina, vix terra ad ingressum, vix maria ad cursum, cōelum ipsum vix patere sagittis putaretur, hūc tā incredibili temporibus nostris agmini, cuius numerū nunc difficilius est astrui quā tūc fuit vinci, Leonidas rex Spartanorum cū quatuor milibus hominū in angustiis Thermopylarū obstitit, triduo cōtinuo manum conferens: quatrduo deinde cū iugi bello videret hostē vndique circumfundī, dimissis sociis auxiliariis ut ad meliora se tempora reseruarent, hortatus Spartanos suos admonet de gloria plurimum, de vita nihil sperandum, neque expectandum, vel hostem, vel diē, sed occasione noctis perrumpenda castra, cō-

miscenda

miscenda arma, cōturbada agmina fore, nūquāque victores honestius quā in castris hostiū esse perituros. Persuasit igitur plus se patriae debere quā vitae, ac mori malle cum gloria quā superesse sine. Mirum dictū, sexcenti viri castra sexcentorum militum irruerunt. Postremo inter stragem & cadauerū aceruos, inedia, vigiliis, & labore longae cedis fessi, cū duce suo multo cruore graues inuicti aeterna viuentis gloria cecidere. Xerxes verō eo tumultu terrestri ac perturbatione territus, & a Themistocle nauibus, quibus omne mare compleuerat, spoliatus, incognitus & faucius fugit, nec aliter sanē, ut Satyrus inquit, quā vna naue cruētis fluctibus, ac tarda per densa cadauera prora, Xerxes itidem a trecentis Lacedaemoniorum ad Thermopylas vexatus, cū vix eos cōfecisset, hoc se deceptum aiebat, quod multos quidem homines habebat, viros autem disciplinae tenaces nullos, vel quod pauciores: a xiiii. milibus Graecorum, quod numerus in auxiliis Cyri aduersus Artaxarxem fuit, cētum milia Barbarorum superata sunt. Cyrus bello aduersus Persas, xiiii. milibus armatorum immensas difficultates superauit. Alexander Macedo, xl. milia hominum iam inde a Philippo patre tantae disciplinae assuefecit, ut terrarū orbem aggressus, innumeras hostium copias superarit. Primo namque, ceteris omissis, Alexandri cum Dario rege congressu, sexcenta milia Persarum in acie fuere, quae non minus arte Alexandri superata, quā virtute Macedonū terga verterunt. In exercitū Alexandri cxx. equites, et ix. tantū pedites defuere. Secundo praelio a Dario cum ccc. milibus peditum, & centum milibus equitum in Alexandrum pugna cōmittitur, quoad Darius fugeret & Persarū cades secuta: ibi enim tunc peditum octingenta milia, equitū x. milia caesa sunt, capta autē xl. milia fuere: ex Macedonibus verō cecidere pedites cxxx. equites cl. inter captiuos castrorum, mater & vxor, eademque soror, & filiae duae Darii fuere, quarum redemptionem Darius, tum etiam oblata regni dimidia parte non impetrasset. Tertiō cunctis Persarum viribus sociorumque auxiliis contractis, bellum instaurat spe pacis amissa, & cccc. milia peditum & c. milia equitum Alexandro ab Aegypto reuertenti apud Tharsum bello opponit: sed Darius post anceps diu praelium cū vinci suos videret, mori in bello paratus, persuasum suorum fuere compulsum est: quo praelio Asia vires & regna ceciderunt, totusque oriens in potestate Macedonum esse coepit imperii: atque ita attrita est in hoc bello Persarū omnis fiducia, ut post hoc rebellare ausus sit nullus, ē quoque animo Persae post imperium tot annorum, iugum seruitutis acceperunt: in tanta malorum multitudo difficillima dictis fides, tribus praeliis totidemque annis quinquies decies centena milia peditum equitumque consumpta, & haec quidem ex eo regno illisque populis vnde iam ante annos non multos plures decies nouies centena milia profligata referuntur. Epaminondas Thebanorum dux quatuor milibus hominū, ex quibus quadringenti equites erāt, Lacedaemoniorum exercitū vigintiquatuor milium peditum, equitum mille sexcentorum, vicit. Milciades Atheniensium dux in paucis suorum omnibus Persarum copiis occurrens, prius hosti cōminus haesit quā posset sagittarum ictibus propulsari: itaque in xi. milibus suorum, ducenta milia Persarum occidit. Lucullus in Armenia cum decem milibus peditum & mille equitum aduersum Tygranem, qui cētum quinquaginta

M ii milia

milia hominum in expeditione haberet, nemine illorum suorum impetum sustinente dum illos fugat, Romanos quinque lato interceptos amisit, hostium vero supra centum milia occidit. Idem Lucullus transgressus Eufratem & Tygrim cum Mithridate & Tygrane congressus minima suorum manu magnum numerum hostium occidit, triginta milia hostium in eo bello caesa referuntur. Tygranes vix cum cl. equitibus aufugit, diademate ne agnosceretur abiecto. Fabio Maximo, Decio Murena cons. quatuor fortissimi florentissimiq; Italiae populi, Etrusci, Umbri, Samnites, & Galli in unum agmen foedusq; conspirantes, Romanos delere conati sunt. Cumq; cum Samnitibus & Gallis bellum inirent, & in eo bello Gallorum impetu Romani premerentur, Decius conf. occisus est. Fabius cum magna Decianae partis strage vicis eo praelio xl. milia Samnitum & Gallorum caesa. Romanorum vero septem milia, ex Decii tantummodo parte qui occisus est, referuntur. Fuisse autem absq; Etruscis & Umbris quos astu Romani bello auocauerunt Gallorum & Samnitum peditum cxi. milia & cccxxx. equitum vero xlvii. milia Livius refert, & carpentarios mille in armis contra aciem stetisse Romanam. A Romanis adversus Mithridatis exercitum in minore Armenia quadraginta milia hominum caesa vel capta sunt, Romani vulnerati mille, vix autem quadraginta interfecti. A Romanis item penes Metaurum flumen victus est Hasdrubal, caputque eius ante Hannibalis castra proiectum, de quo exercitu suo sex & quinquaginta milia occisa: capta autem quinque milia & quadraginta cum ab exercitu Romanorum sociorumq; octo ferme milia cecidissent. Cum Teuthones & Cymbri Italiae plana peruasissent, Marius & Catulus adversus eos missi ita pugnarunt, ut tanta atque terribilis multitudo minima Romanorum clade, sua autem ultima internitione caderetur, cl. milia eorum tunc in bello caesa, quadraginta milia capta dicuntur. L. Aemilio Catullo, C. Acilio Regulo cons. formidine magna consternatus senatus defectione Cisalpinarum Galliarum, cum etiam ex ulteriore Gallia ingens advenire exercitus nuntiaretur, maxime Gerfatorum, quod nomen non gentis sed mercenariorum Gallorum est, ita permoti consules totius Italiae ad praesidium imperii contraxere vires, quo facto utriusq; consulis in exercitu octoginta milia armorum fuisse referuntur, sic ut Fabius historicus qui eo bello interfuit memoriae demandavit, quae nec saltem tanta, quanta eos terrere debuit, caesa sui parte, fugerunt, nam tria milia eorum tunc interempta historici tradiderunt, quod ideo ignominiosius turpiusq; est tam paucis amissis tanta agmina diffugisse. Sylla post partem Atheniensium urbem cum Archelao conflixit. cx. milia caesa, vix decem milia superfuisse referuntur, hac comperta clade Mithridates lectissima septuaginta milia militum in subsidium Archelao misit ex Asia. Secundo praelio sexaginta milia ex his interfecta sunt. Tertio bello omnes copiae quas Archelaus habebat extinctae sunt, nam viginti milia militum eius in palude pulsa quum Sylla fidem implorarent insatiabili victoris ira interfecta sunt, totidemq; alia in flumine coacta ac necata, reliqui miserorum trucidati sunt. Prasodes Persa dux belli exercitum maximum ad cc. milia hominum coegit, castrisque in finibus Cadusiorum positus Arseum Medorum ducem se adversus cum octingentis milibus hominum profectum pugna inita superavit, ad quingenta milia interfectis, reliquos extra Cadusiorum

Cadusiorum fines abigens hac victoria insignis à Cadusiis rex creatus in Mediā transit, omniq; provincia vastatam magnam gloriam assecutus est. Crotonenses Italiae quondam potentissimi populi, bello sunt à Locrensisibus fusi, quam militum illis centum viginti milia, his non milia xv. modo essent. Heraclianus cui immensam & satis incredibilem classem navium fuisse perhibent, quippe qui tunc tria milia septingentas haberet, quem numerum apud Alexandrum magnum vel quenquam alium regem praeter Xerxem fuisse historiae non ferunt, simul ut cum agmine militum ad urbem pergens littore egressus est, occursum comitis marini territus, & in fugam versus, arrepta naui solus Carthaginem rediit, atque ibi conto militari interemptus est.

Obsessorum exploranda studia.

Cap. IX.

IN obsessis item studia multitudinis exploranda, si enim dissensorum partes intercitantur auditus, aperitur viro forti, dum trepidant, ait ille, nullo firmata robore partes, Tolle moras semper nocuit differre paratis. Titus proinde dum Taricheas bello fugasset, in civitatem regressus aduenas cum indigenis dissidentes audies, mox armato milite civitatem ingressus obtinuit. Idem si ad deditionem offeratur assensus, cauendum ne sententia plurimorum in dolo obtineat, P. Licinii proconsulis exemplo: nam quum pagos sub specie deditionis oblatos accepisset, qui in postrema recepti acie collocati sunt, Romanorum terga ceciderunt: proinde Caesar nunquam deditiis credidit, nisi armis obsidibusq; traditis, & ipsis ex nobilioribus lectis veluti filiis ac fratribus principum, numero pro amplitudine loci plerumque ad quingentos, quo & fidutiam hostibus adimeret & sibi munimenta conquireret.

Quid agendum si oppugnari castra contingat.

Cap. X.

SI oppugnari castra varia sorte plerumq; contingat, qua id ratione fiat horum monemur exemplis, Scipio Africanus aggressus hyberna Pœnorum castra atque munitiones nocte concubia fecit incendi. Pœni trepidi cum casu ignem accidisse vel affuisse putarent, inermes ad extinguendum aduolarunt, qui facile ab armatis oppressi sunt, in utrisque castris xl. milia hominum igni ferroque consumpta, capta quinque milia, duces ipsi miserabiliter adusti ægre effugerunt. Crassus ex ducibus Caesaris hostium castra hac arte expugnauit, Ipse in Aquitania res gerens, quum aduerteret hostes consuetudine reipublicae, loca capere, castra munire, comatus suos includere, non cunctandum aestimauit, quin pugna decerneret: hac re ad consilium delata, quum omnes idem sentiret, posterum diem pugnae constituit: prima luce productis copiis auxilia in mediam aciem coiecit, sicq; acie instituta, quid hostes consilii caperent expectabat: illi etsi multitudine sua & Romanorum paucitate tuto se dimicatuuros arbitrarentur, tutius tamen esse rati sunt, obsessis viis, comatu intercluso, sine vulnere victoria potiri: quod si se Romani recipere cepissent, firmiori animo sub sarcinis adoriri cogitabat. Hac recepta, Crassus cum hostium cunctatione suos alacriores effecisset, ad hostium castra contendit: ubi cum alii fossas complerent, alii telis coniectis hostes repellerent, auxiliares quibus non multum confidebat, lapidibus telisque subministrandis, & ad aggerem cespitibus

M iii deferendis

deferendis constituit, quum his intenderet, equitesq; Crasso renunciarēt, nō eadem diligētia ab decumana porta castra munita, illi Crasso iubēte, eductis quatuor cohortibus, quā præsidio castris erāt, in hostium castra peruenerūt: quumque bellum anceps esset, & vltro citroque ferirentur, hostesque per munitiones eiicientes fugā peterent, equitatus eos apertis campis confectatus ex hominum milibus quinquaginta vix quartam partem reliquit. Propter huiusmodi casus, animaduerto Cæsarem satis cauissē, ne castrorum munitionibus ampliores vnamquam latitudines includeret, quā suis copiis implere sufficeret. Eidē vna consuetudo etiam fuit, nunquam castra deferenda esse, nisi cum munitionibus effectis, hostes vallo phibere non possent: ast eruptio quando necessaria sit, Galba eiussē Cæsaris dux, documentum nobis sit. Hic enim quum ad radices Alpium hyberna castra locasset, & commeatus causa plurima pars suorum abesset, Galli subito Alpium culmina occupare cœperunt: Rebus cognitis, Galba concilio conuocato perquirat, placet interim rei euētum experiri, & castra defendere. Tunc signo dato, hostes ex omnibus partibus concurrunt: hi quum primo integri viribus, & qua parte castra nudata defensoribus erant, cōcurrentes auxilium ferrent, tandem hostium multitudinedine, & suorum paucitate, languidiores effecti sunt: vallum hostes scindere, fossam complere cœperunt, vt res ad extremum casum perducī visa sit. Primorum ordinum principes ad Galbā conuenientes, experiri extremum remedium suadent, atque eruptione pugnare: principes suos subiectos centuriones faciunt, vt paulisper missa tela excipientes, sese ex labore reficiant: postea verō signo dato, atque omnibus portis eruptione facta, nulla sui colligendi facultas hostibus fuit: sed circūuenti omnes, fusi sunt. Romani verō se incolumes receperūt. Aemilius similiter Paulus vniuersis Lyguribus ex improviso adortis castra eius, simulato timore diu militem tenuit: fatigato deinde iam hoste, a quatuor portis eruptione euestigio facta, stravit, cepitq; Lygures. Titurius quoq; Sabinus aduersus amplum Gallorum exercitum continendo militem intra munimenta, q̄ metuerit, suspicionem eis præstitit: cuius augēdi causa per fugam, misit qui affirmaret exercitum Romanorum in desperatione esse, ac non nisi de fuga cogitare. Barbari oblata victoriæ spe concitati, lignis onusti, quibus fossa implerent, ingenti cursu Romanorum castra petierunt. Vnde in eos Titurius vniuersas immisit copias: multisq; Gallorum caesis, plurimos in deditionem accepit.

Quod rebus bellicis quisquis finis obuenerit, nunquam negligendus.

Cap. XI.

Ad hac rebus bellicis quisquis finis obuenerit, nunquam is negligendus. Si enim pari sorte discessum est, paribus animis repetere licet: Si autē hostilis pars superior sit, rebus labentibus, & in fugam versis, maturo consilio succurrendū est. Sertorius enim a Q. Metello Pio acie pulsus, quum neq; fugam sibi tutam arbitraretur, milites dispersos abire iussit, admonitos in quem locum vellet cōuenire. Viriatus dux Lusitanorum Romanorum copias, locorumque iniquitatem euasit, eadē qua Sertorius ratione sparsō exercitu primō, deinde collecto. Tryphon autem Syriæ rex victus, per totum iter fugiens pecuniam sparsit: eūmq; sectantes Antiochi equites morando effugit.

git. Rex item callidus Mithridates, Romanæq; auaritiæ gnarus, quū sequentes moraretur, spargi similiter a fugientibus sarcinas & pecunias iussit. M. Marcellus cos. quum in manus Gallorum incidisset, omniāque infesta videret, in medio hostium irrupit: quibus inopinata audacia exterritis, regem eorum occidit, atq; vbi spes salutis vix fuerat inde maxima spolia reportauit.

Quid agendum si bello pulsi munitionibus recepti sint.

Cap. XII.

Quod si bello pulsi munitionibus recepti sint, vbi deliberatione opus est, nunquam animus dimittendus: namq; Carthaginenses quum Syracusanos graues infestisq; paterentur, ab Atheniensibus auxilia impetrare. Athenienses magna classe instructa Lysia & Lamacho ducebant, tantis viribus Siciliā petunt, vt suffragia sua ipsi timerent: duobus præliis, secundis successibus factis, hostes in urbem concludunt, & obiecta classe terramariq; cingunt. Syracusani fractis fessisq; rebus, auxilia a Lacedæmoniis petunt, a quibus mittitur Gylippus solus quidem, sed in quo omniū præsidiorum instar præferebatur, qui veniens, vt audiuit inclinatum iam belli statum, auxiliis cōtractis opportuna bello præoccupauit loca: deinde duobus præliis victus, in tertio Lamachum cōgressu occidit, hostes in fugam vertit, socios ab obsidione liberauit. Athenienses nauali certamine congredi parant. Gylippus classē instructā a Lacedæmoniis accersit, auxiliaq; sociorum. Athenienses prima cōgressione vincuntur, castra cum omni pecunia publica vel priuata amittūt. Sic Gylippus optimus dux, licet bis victus, nec animo tamen consternatus, nec fractus, in statu optimū res reduxit: & si quidē viribus dissipatis, nulla manus bello superfit, hoc ipsum sociis rei gerendæ occasionē offert. Aristonicus Asiæ rex Licinium Crassum cum multis auxiliorum copiis bello obtinuit. Huic Crasso Perpēna cos. successor veniens Aristonicum recenti victoria exultantē, improviso bello adortus, nudatum omnibus copiis in fugam vertit. Cumq; Stratonice urbem, ad quam ille confugerat obsidione cinxisset, cruciatum fame ad deditionem cōegit.

Quid agendum si hostes bello sine munitionibus pulsi.

Cap. XIII.

Verum si hostes bello sine munitionibus pulsi fuerint, omnino instandum erit ad reliquias cœpti prælii consumendas, vt Marius qui deuictis prælio Teutonicis, eorum reliquias, quia nox bellum circumueuerat, continuis subinde circumsedens clamoribus, per paucis suorum perterritus, in somnēque hostē detinuit, ex eo affecutus, vt postero die irrequietum facilius hostilem debellaret exercitum: infinita hac negligentibus damna cōtingere. Ethius cos. Romanus dum Hunnorum cētum octoginta milia vnius diei quota parte prostrauisset, facillimūque sibi foret reliquos conficere, bellū consilio nimis imprudenti diremit, ac totius Galliæ excidium hoste impunito reliquit. Par huic Pompeio contigit, quo sibi ipsi mortē consciuit. Nam cum Cæsar Torquatum eius legatum, legionemq; vnam, vt expugnaret, aggressus esset, hoc periculo sociorum Pompeius cognito, omnes eō copias cōtraxit, in quas se illico Cæsar omīssa obsidione conuertit. Torquatus autem ē vestigio prorūpens auersum insecutus est: ita Cæsaris milites ancipiti periculo territi, ipso Cæsare frustra

frustra obsidente fugerunt, euasit tamen Caesar, quia nocte interueniente Pompeius prosequenter reuocauit exercitum, qui Caesaris testimonio victor tunc erat, cum diceret, Erat hodie profecto victoria apud hostes, seque tantum ea die ab eis potuisse superari, si vincendi gnarum ducem habuissent: denique dilapsus contractis copiis cum Pompeium Pharsalicis campis vicisset, fugientem insecutus est, protinusque obtinuit. In omnibus bellorum negotiis semper in consummationem intendebat, nil actum credens cum quid superesset agendum: ipse namque cum Heluetiorum trecenta quinquaginta octo milia bello cecidisset, centum triginta milia quae superfuerant, nulla noctis parte itinere intermisso, die quarto in fines Lingonum peruenerunt, cum Romani propter vulnera & occisorum sepulturam triduo remorati fuissent, Caesar ad Lingonas literas nunciūque misit ne commeatu, ne ut alia re adiumento illis essent: qui si iuuissent, se eos hostium loco habiturum. Ipse autem triduo intermisso, cum omnibus copiis insecutus est, Heluetii rerum inopia adducti, deditionem sui obtulerunt, atque ad pedes Caesaris obortis lachrymis prouoluti, pacem petiere: quibus cum obsides armaque tradere praecepisset, dum ea conquiruntur nocte intermissa sex milia diffugerunt, quos ille insecutus hostium numero habuit, reliquos in deditionem accepit ac suis locis restituit. Idem cum Belgas bello fugasset, illi in finibus suis pugnaturos domum reuerti statuerunt: quibus secunda vigilia profectionem parantibus, Caesar veritus insidias, quod causam nondum cognouerat, exercitum continuauit. Prima luce re ab exploratoribus confirmata, equitatum praemisit, qui nouissimum agmen moraretur, ipse cum instructis legionibus insecutus, tantam multitudinem interemit, quantum diei spatium sufficit. Mox antequam hostes se ex fuga reciperent, in fines eorum progressus, sine difficultate vlla munitiones eorum obtinuit. Omni Gallia deuicta, cum quaedam ciuitates belli consilia renouare nuntiarentur, in eorum fines exercitum traduxit, repentino eius aduentu accidit ut prius ab equitatu opprimerentur quam diffugere in oppida possent. Nam & illud incursionis signum quod incendiis adificiorum fit, Caesar edicto fieri vetuit, tum ne praecaueri non posset, ac ne pabuli frumentique copia deficeret. Itaque Caesar omnibus hostium consiliis, magnis itineribus aduolando contendens, occurrebat, nec dabat ulli ciuitati spacium de aliena potius quam de domestica salute cogitandi, hac celeritate & fideles amicos retinebat, & dubitantes terrore ad conditiones pacis adducebat.

Non esse multorum ducum sententia, pertinaciter neque omnino usque ad perniciem fugientibus instandum Cap. XIII.

Contra vero non esse etiam pertinaciter neque omnino usque ad perniciem hostibus instandum, multorum ducum sententia perspicuum est. Namque M. Licinius iunior Hasdrubale, hortantibus eum quibusdam ut hostem ad interemptionem usque prosequeretur, respondit, Aliqui ut super sint qui de victoria nostra hostibus nuncient necesse est. Scipio Africanus dicere solitus est, hosti non solum dandam viam, sed etiam muniendam. Pyrrhus quoque Epirotarum rex inter cetera praecepta imperatoria memoria prodidit, non esse pertinaciter neque usque ad perniciem fugientibus instaturos victores, quod strategematis genus & ab ipso, & ab aliis etiam plerisque clarissimis ducibus in ex

in expugnandis quouis modo hostibus obseruatum inuenio: ipse enim cum ciuitatem quandam accepisset clausisque portis ex vltima necessitate fortiter dimicantes eos qui inclusi erant animaduertisset, viam illis ad fugam dedit. Hannibal cum inclusi Germani ad Trasimenum acerrime pugnarent, deductis suorum ordinibus abeundi facultatem reliquit, abeuntesque sine suorum caede & sanguine strauit. Agesilaus Lacedaemonius aduersus Thebanos cum acie conficeret, intellexissetque hostes locorum conditione clausos ob desperationem fortius dimicare, suorum ordinibus aperta Thebanis ad euadendum via, rursus in abeuntes contraxit aciem, & sine iactura suorum cecidit. Aduersos ob desperationem fortius dimicare suos pontem irrumpere prohibuit, cum docuisset satius esse eum expelli ab Europa quam cogi ex necessitate pugnare, misitque idem ad eum, qui indicaret quo in discrimine sua res sita esset, nisi fugam maturaret. Antigonus Macedoniarum rex, ex Aetolis qui in obsidione ab eo compulsi, fame urgebantur, statuerantque eruptione facta commori, viam fugae dedit, atque ita fracto impetu eorum, insecutus aduersarios fudit. Titus eques Romanus & cui duobus Scipionibus occisis exercitus imperium detulit, cum circumuenti ab eo Pœni, ne multi morerentur, acrius pugnaret, lassatis manipulis ex concessio fugae spatio dissipatos sine periculo suorum trucidauit. C. Caesar Germanos inclusos, ex desperatione fortius pugnautes, emitti iussit, fugientesque aggressus est. C. Manlius cum ex acie reuersus capta ab Etruscis Romana castra inuenisset, omnibus portis statione circumdatis inclusos hostes in eam rabiem efferauit, ut ipse in praelio caderet: quod animaduertentes legati eius, ab vna parte remota statione exitum Etruscis dederunt, & effusos persecuti, occurrente altero consule ceciderunt.

Dolabra hostem esse vincendum nullamque rem summo Duci magis conuenire quam moram cunctationemque nullam minus quam festinationem ac temeritatem. Cap. XV.

Accedit ad hanc Domitii etiam Corbulonis consiliū, qui Dolabra hostem dicebat esse vincendum, quod multis non secus praeclaris ductoribus id seruantibus in successum & nominis sui gloriam venit, & Fabio Maximo imprimis. Nam cum aduersus Hannibalem missus, nollet cum eo acie configere, sed cunctando exercitum eius terere, qui tum pecunia, tum annonae premeretur inopia, per summa montium iuga, & abditos nemorum saltus castra ponens, Hannibalem sequebatur, & sese e latere egressus opponebat: cumque a multitudine rideretur, & Hannibalis vocaretur pedagogus, id minimi pendens, cogitatibus suis atque consiliis utebatur, & ad amicos sepe conuersus dicebat, eum sibi timidiorē videri qui cauationes conuitiaque timeret, quam qui hostem fugeret. Insuper cum de collega Minutio, quoniam hostes aliquot perstrasset, magnus rumor esset, quasi vir esset Romano nomine dignissimus, Magis se inquit secundam Minutii fortunam quam aduersam pertimescere, pauloque post cum in insidias incidisset Minutius, & simul cum exercitu periret, ubi ipse auxilium tulit, tum magnum hostium numerum perdidit, tum illum seruauit, unde & Hannibal victus & impetu suo fractus, ad suos & amicos dixisse fertur, Nunquid non dixi vobis fore aliquando ut haec montana nubes maxima nos in campo vi tempestatis obrueret? Eodem modo aduersus Philippum Sertorius cum trans Hiberum

rum animum ad eum conflueret undique multitudo, & Barbara turba quæ feritate & superbia sua cuncta turbaret, nec ducis iussu expectaret, sed temeritate in hostes ferretur, primum rationibus & verbis instruere eos conatus est, deinde ut vidit eos nihilominus temere properantes, statuit sic eos obicere hosti ut non omnino frangerentur, sed vulnera acciperent, sperans per hæc ipsis in reliquum tempus mansuetioribus usurum. Gesta itaque re ut ipse cogitauerat, opportunè affuit, & fugientes suscepit reduxitque in castra, ac paucis post diebus ut eorum mētes erigeret consolareturque, aduocata totius exercitus concione, duos equos in medium adduci iussit: alterum macie senioque confectum, alterum fortem & nitidum, caudamque promissam habentem: astabat autem iuxta gracilem illum vir magnus & robustus admodum, iuxta nitidum & præpotentem vir parvus & imbecillis: dato autem signo vir ille magnus ut ei mandatū erat caudam vniuersam gracilis equi ambabus manibus captā, auellere temerè ac vno conatu adnixus est, parvus etiā vir præpotentis equi caudam paulatim depilabat: tādē verò ille frustra simul totam caudā trahens, sibi quidem molestias inanes, circumstantibus verò risum præbens defessus est: & ille parvus euellendo paulatim setas, caudam equi fortis spatio perbreui nudauit. Tunc assurgens Sertorius, Videtis, inquit, commilitones ingenium plus posse quam vires, multaque quæ vno impetu superari non possunt, sensim paulatimque superari? Scipio iunior cum effrenatā hostiū dementiā esset intuitus, dicebat tēpore securitatē emi. Nā boni Imperatoris veluti medici officium esse, ut ferri curatione utatur ad postremum. Veruntamen tempestiuè adortus Numantinos in fugam vertit: cumque victos grauitè seniores ferrent, exprobrātes quid eos fugisset quos toties fugassent, Numantinum quempiam dixisse fertur, Pecudes quoque easdē nunc esse, at pastorem alium. Proinde nullam rem summo duci magis conuenire quam moram & cunctationē, nullam minus quam festinationem temeritatēque: his duabus maximè contrariis rebus omnes qui diuturno bellorū vso peritissimi hoc tempore iudicantur, magnis, imo ingentibus te, Sigismunde Pandulphē, laudibus in cælum tollunt: utpote qui duos florentissimos potentissimosque regios apparatus mora ac celeritate protuleris. Alphonsum enim clarissimum & illustrissimum Taraconensium regem cum plurimum vigeret, & Francisci Sphortiae foci tui copias primò persequeretur, tu pii filii functus officio, socerum gētesque eius omnes intra munitiones phani fortunæ & mœnia positis castris recipiens, id mora cunctandōque assecutus es, quanquā hostes portas vr̄bis sapèmerò excurrerent, obsessoque similis viderē, ut & foci tutela fueris, & huiusmodi vires regis conatū ve omnē sapientia tua & animi magnitudine faciliè eluseris, & irruptione tādē in eum facta, ex Piceni finibus exegeris: eundemque quinquennio post Regē, Populonia expeditione, longa & graui illius meditatione aggressus, non armis & gentibus, sed armorum umbra potius, ignium nocturna significatione illucescentium, transfugarumque crebro rumore nuntiātiū, auxiliorum populorumque totius Hetruriæ tecum, ne id oppidū dederetur cōfluentium, forti denique & animosa repentinaque tuorū militū eruptione muros habentem exultantemque iam iam & spoliāntem, vno, ut sic dixerim, non toto incurſu, more

more fulminis obtriuisti, quod vno eodemque momento adiuisti, percussisti, abscelisti: nec vana de te prædicatio est, regem abs te antè victū esse, quam visum: sicque, quod paucis vnquam ducibus conduxisse accepimus, Fanestrium, Sphortientiumque expugnatione ad agendum cunctatione, Populonia ad tuendum succurrendūque audacia, irruptione, ac festinatione vsuses.

Cauendum ne successu rei quisquam elatus, in periculum perniciemque trahatur.

Cap. XVI.

ET quanquam audentes deus ipse iuuat, ut Naso inquit, & vsu sapè numero comprobetur, illud tamen summo opere cauendū est, ne successu rei quisquam elatus, in periculū suorum perniciemque trahatur. Hoc quidam Imperatores consilium minimè seruantes dum audacter magis quam cautè feruntur in hostes, in magnam se ac suos ruinam cladēque propè miserabilem iniecerunt: quod si non aliunde constaret, Cyri potentissimi & præclarissimi Imp. ac Aphrorū monemur exemplis. Cyro enim Scythiā ingressō, Thomiris regina quæ genti præerat, transitum Araxis fluminis cum posset prohibere, transire permisit: primo, propter fiduciam sui, deinde propter opportunitatem obiecti fluminis, & hostis inclusi. Mittit igitur tertiam partem copiarum cum filio ad insequendum hostem. Cyrus castra instructa vino epulisque deseruit, quasi territus refugisset. Barbari quasi ad epulas inuitati, primò ebrietate vincuntur, mox reuertente Cyro vniuersi obrūcantur. Thomiris exercitu ac filio amisso, vel matris vel reginæ dolorem sanguine hostium diluere potius quam suis lachrymis parat. Diffidentia igitur dissimulata desperatione cladis illatæ, paulatim cedendo superbum hostem in insidias vocat, cui cū inter montium angustias occurrisset, ducta milia Persarum cum ipso rege deleuit, addita super omnia illius rei admiratione, quæ nec nuntius quidem tātę cladis superfuit. Aduersus Afros rebellātes Hannibal à Carthaginensibus missus cū sciret gentem auidam esse vini, vinum quod illi erat in castris mādragora permiscuit, cuius inter venenum & soporē media quādam vis est: tunc prælio leui cōmisso, ex industria cessit: nocte deinde intempesta, relictis intra castra quibusdam sarcinis, & omni vino infecto fugam simulauit: cumque Barbari occupatis castris in gaudium effusi medicatum vinum hauissent, & in modum defunctorum strati iacerent, reuersus cepit eos & trucidauit. Idem cum sciret sua & Romanorum castra in eis locis esse quæ lignis deficiebāt, ex industria, regione deserta, plurimos armentorum greges intra vallum reliquit, quibus velut præda Romani potiti in summis lignationis angustis insalubribusque se cibis onerauerunt. Hannibal autem reducto nocte exercitu, subito oppressit. Histri cum sequerentur Aetolos qui bellantes eos nuper adiuuerāt, initia pugnæ prospera hosti fuerunt, eadēque exitii causa. Nam cum Cn. Manilii castra cepissent optimèque præda incubarent, epulantes & ludibundos plerosque, ac ubi essent nescientes præpoculis, Appius pulcher inuadit: sic cum sanguine & spiritu malè partam reuoluere victoriā: ipse rex epulo, equo impositus, cum summa subinde crapula & capitis errore lassaretur, captū sese vix & agrè postquā experrectus est didicit. De

De Conuiuium apparatus in castris nitendo.

Cap. XVII.

Ceurationes proinde conuiuiorum & apparatus nobilissimi duces ca-
lrensis prohibuere. Sic Masiniam Po. R. amicam centesimum
vix annu agentem, stantem vel ambulanti meridie ante taber-
naculū solitum cibos sumere nouimus. Hannibal ne quam diei par-
tem intermitteret, nō nisi crepusculo cōnabat. Scipionem & Alexandrum sim-
plici pane in itinere cum amicis contentos fuisse tradūt. Viris fortissimus dux
Romanus, qui validissimā Italiæ gentem, qui ditissimum Graciæ regem vici-
t, vt de eo scriptum est, Paruo quæ legerat orto, Ipse sociis breuibz ponebat olu-
scula. Eadem leguminū ratio permultis placuit, quibus Severū principem inter
tot diuitias vt solitum accepimus singulas etiam delicias fastidiētem Severum
Septimium nobilem ducem legimus cū esset in castris. Nam cū vinum ius-
sisset in expeditione neminem bibere, sed aceto vniuersos esse contentos, pisto-
resq; sequi castra prohibuisset, buccellato iubens omnem militarem turbā con-
tentam esse, ante omnes ipse communi & militari cibo vsus, coramq; & ante pa-
pilionem, nec sibi vnquam vel contra solem, vel imbres, recti quæsiuit suffragia.
Pompeius verō cū aduersa valitudine laboraret, & vt tuedo vesceretur medi-
cus iuberet, illumq; sui frustra tunc quærerent (erat enim præter anni tempus)
diceretq; quidam fore vt apud Lucullum turdi quem penes annu integrum
nutrissent, inuenirentur, Ergo, inquit, ni Lucullus studeret deliciis, viuere Pō-
peius nō posset, ac dimisso medico paratu, facillimis vilibzq; cibis vsus est. Lu-
lio Casari facilitas circa victum tanta fuit, vt cū appositis alparagis pro oleo
vnguentum instillaretur, idq; quāprimum animaduertisset facile commandu-
casset, increpuissetq; qui id modeste tulisset. Milites eius radicē cuiusdā herbæ
euellentes, ea lacte commixta vescebantur, factumq; ex ea panem intra hostium
stationes præcurrentes iaciebant, addebantq; se quamdiu herbam huiusmodi
terra nutret, obsidionem Pompeii haudquaquam deserturos. Eum autem pa-
nem eumq; sermonem, ne hostium patientia ac pertinacia suorum animi fran-
gerentur, asportari in mediūq; proferri vetuit Pompeius. Augusto etiā quem
minimi cibi fuisse cōstat, & ferē vulgaris, secundariū panem, pisciculos, caseum
manu pressum, sicusq; biferas & virides placuisse legimus. Trans Rhenum eti-
am Tyberium, id vitæ genus obtinuisse ferunt, vt sedens in cespite nudo cibū
ceperit, sine tentorio pernoctarit. Diuus Adrianus cibis castrensis, caseo & la-
rido in propatulo libenter est vsus, Scipionis Aemiliani, Metelli & auctoris sui
Traiani strenuus exemplo. Canibz non prouisis com meatibus, non exploratis
itinibus, per inuia & arētia suū trahenti exercitū, cū deessent necessaria,
nec quicquam subministraret sterilis & inculta humanisq; vestigio destituta re-
gio, tenerima primō frondiū cacumina, deinde coria igne mollita necessitas ci-
bū fecit: postea cū inter harenas, radices quoq; & herbæ defecisset, apparuissetq;
inops etiā animalium solitudo, decimū quēque fortiti alimentum habuerunt:
cūq; partem exercitus amisset, partē comedisset, timuissetq; ne vocaretur ad
sortem, proindeq; tunc demum signum receptui dedisset, seruabantur interim
generosa illi aures, & instrumenta epularū camelis vehabatur, cū fortiretur
illos

illos milites eius, qui male perirent peiusq; viuerent. Illud deniq; Sigismunde
Pandulphæ, nō siluerim, inter hæc summa ducum & Imperatorū vitæ ornāmē-
ta tantā videri in re similitudinem ac consonantiā, vt nihil excogitari possit si-
milis, nihil maius dici, cū omne genus hoc hominū, ducū et Imperatorum, la-
borum paties, vigiliarū, sitis, inedia, et omnis angustie, imitatio aut æquaris aut
excesseris. Quis n. nescit cū per omnem vitā nullū validissimi cibi genus asperna-
tus sis, vnā cum tuis militibus Populonia expeditione, non secundo, istorū mo-
re, non cibario tantum pane te vsus, sed atro, sed duro saxi instar virentiq; qua-
dam lanugine atq; mucore, quæ canes animalia ad cibū semper prona, ac iumen-
ta singula fastidirent? Prætereo glādes ē subere quæ tibi tuisq; militibus in tan-
ta famis acerbitate, tanquam sapore & condimento quodam immixto, opes re-
giæ videbantur, taceo stagnantium fontium calentes ac sulphureas aquas: et quan-
quam vini habendi facultas omnis abesset, ac eiusmodi aqua nauseā prius quā-
dam afferrent, quā sicim resinguerent, nihil tamen cibi ac tuis cum omnium
admiratione incolentium, visum est vnquam illis aquis bibisse iocundius. Max-
imē igitur rationis est bellicæ sese deliciis continere, maxime rursus in prædam
leui momento nō ruere, ambiciosa licet ac certa videatur: sapenū enim sic
vt dum deliciis, dum exuuiis hostium, dumq; spoliis miles occupatur, hostē in
se reuocet, sicq; quā multos præclaros duces cū ingentia præda, maximosq;
exercitus cōfecissent, huiusmodi rerum voluptate subactos cōfectosq; fuisse.

Que usui videantur utriusq; ad danda vel euocanda subsidia, si exercitum nostrum castris aut
locis munitis obsideri contigerit, aut alios obsidere, deq; notis militaribus, quōne tempore qui
notari appellatur denominationem acceperint.

Cap. XVIII.

Anē post hæc quas modo diximus bellorū rationes, si exercitū no-
strum castris aut locis munitis obsideri contigerit, aut alios obsidere,
quæ vsui videatur, utriusq; ad danda vel euocanda subsidia, vel certē ad
hostiū artes eladellinis cōsiliis, & rationibus deprehēdendas, nō erit
inutile scire, & maiorū exōplis euoluere, Cicero Cesaris dux castris hybernis ob-
sessus, nuncios antēius de statu rerū significare cupiēs, mittit ad Casarē, & cum
aliqui in hostiū manus lapsi et sub oculis suorū crudelibus supplicis affecti, re-
liquos merito terrore cōpleuerint, inuentus est tamen seruus vnus ex Gallia qui
libertate et magnis præmiis & pollicitationibus literas iaculi amento insertas,
quia gallus et gallis minime suspectus, tulit ad Cesarē. Illius ergo sollicitus Ce-
sar, Gallum equitē quendā pmissis ingētibus impellit, vt literas suas ad Cic. re-
ferat, & si castra ingredi nequeat, alligatas iaculo intra vallū iaciat: parer ille, &
ad castra cū venisset, accedere metuēs, vt iussus erat literas iaculatur, quæ casu
quandam in turrim inciderūt, neq; a quoquā ante diem terriū visę sunt. Tunc
cōspecta a quodam milite detrahuntur, et ad ipsum cui inscriptæ erant Cicero
nem perlatę, atq; in cōsilio militum recitatę, magna omnes fiducia & gaudio re-
pleuere. Erat autem perbreuis epistola, ne a Barbaris posset intelligi, literis gra-
cis in hanc sententiā perscripta. Ego iam cum legionibus iter arripui, cōfestim-
q; adero: tu virtutem tuam pristinam vt retineas quæso. Vale.

Iosephus velleribus ouiu nūtiis tegēs, multo tpe vigiles Romanorū fefellit,

N specie

specie canum deceptos. Fuerunt qui inflatis vtribus literas intus infutas habentibus per nunciū mitterēt, qui cruribus velut gubernaculis cursum dirigentibus, procul aspicientes qui in castris erāt maximē specie belluā deciperēt. Arpagus occasione vindicandae iniurię quarens, literas Cyro nepoti apud Medos in exilio demorātī, exenterato lepore per seruū misit, rete quoq; deferre iussit, quo suspiciōē viarū custodibus umbra venatus auferret, factūq; est vt secretē hinc inde missis epistolis, Cyrus auū Astyagē regno & Cyro & Medo priuaret. Nō nulli vaginarū interiora scripserūt, arūidine alii dolonibusve & baltheco, alii clā destiniis nūtiū sui corporis iumentorūq; suorum patribus circūplicatam mittūt epistolam. Columbe quoq; internūtię in magnis rebus fuere, epistolas annexas collo, vel earum pedibus, obsidione Mutinēsi Hyrcio cōsule ad Deciū Brutum: ac Decio Bruto rursus ad Hyrciū mittente, vbi disposito cibo quibusdā eminētissimis locis, colūbas tenebris prius inclusas & fame plurima affectas, illinc inde in urbē secū afferens, victorię nuncios amicis mittebat in eundē nidū remeātes. Tradit Fabius Pictor cū obsideretur praesidiū Romanorū, a Lygurtinis ad se allatis lino ad pedes alligato nodis significare, quo die adueniēte auxilio eruptio fieri deberet. Est literarum Gręcarū vsus inter Latinos, Latinorū & aliorū inter Gręcos Gręcis. n. literis scriptas epistolas Symmachus Dyoniſio regi mittens, patefecit Carthaginēses duce Hannone ad bellum arma parare, ob quā rē infidiis cognitis, Carthaginēses edicto publico vetuere, ne quis suorū Gręcē loqueretur aut scriberet. Est Aegyptiorū quoq; vsus, atq; qui hunc sequūtur, varias animalū species pro literis notant eorū more. Non enim syllabarū cōpositionis, aut literis verba eorū exprimūtur, sed imaginū huiusmodi forma, earū significatione vsu memorię hominū tradita. Nam vt Lucanus inquit. Nondum flumineos mēphis contexere biblos Nouerat, & saxis tantum volucresq; fereq; sculptaq; seruabant magicas animalia linguas: vt & in obeliscis adhuc Romę stātibus est videre. Per vulturē nanq; naturę vocabulum indicant. Nam mares nullos posse inter huiusmodi volucres inueniri Physiци tradūt: ac per speciē & figuram apīs mella conficientes regē, aculeosq; per accipitrem rem denotant citō factā, quoniam hęc aliarum fermē omniū auis sit velocissima, transferturq; hęc notatio ad domesticas res quę velociter fiant. Crocodilus malū significat: dracone autē caudā suā mordente, & in sese recurrente, annus per eosdē indicatur, sicut apud nostros clauum indicē annorū numeri fuisse, diligēs taliū modo numerorū autor Cincius affirmat. Leonis etiam capite apud eos mōstratur praesens tēpus, quia cōditio eius inter pręteritū futurūq; actu praesenti valida feruēsque est: sed pręteritū tempus lupi capite signatur, q; memoria rerū transactarum rapitur & aufertur. Canis itē blandientis effigies futuri tēporis designat euentū, de quo nobis spes licet incerta blanditur. Terrā insuper Aegyptii significare cū volunt, bouis figurā ponūt. Osirim cū solem esse asserūt, sceptrum sculpsūt: inq; eo speciē oculi exprimunt: & hoc signo Osirim mōstrant, significantes hūc deū solem esse, regaliq; potestate sublimē cuncta despicere, quia solem Iouis oculū appellauit antiquitas. Oculi itē iusticię seruatur, & totius corporis

poris interpretatur custos: reliquarum corporibus partiū dextra manus digitis passis liberalitātē designat, sinistra verō cōpressis tenacitatē atq; auaritiā: eodem modo & ceterarū corporis partiū figurę atq; instrumenta aliquid certum notabant, quę memoria hominū lōga ac meditatione obseruata, ē vestigio quid ea exprimerent internoscēbāt. Sunt & iuris militaris notę, de quibus dicere necessarium esse duximus: in breuiculis enim quibus militū nomina inscripta cōtinebantur apud veteres, quo inspiceretur quāti ex militibus superessent, quātiq; in bello oppetissent. T. litera in capite versiculi posita superstitē designabat, Thita verō defunctū vnde illud, O primū ante alias infelix litera Thita. Cū autem imperitiā significare vellent, huiusmodi nota, A, vsū perhibētur: cū verō silētio quid agēdum, S. Notas enim literarū inter se veteres facitabāt imperatores ac magistratus, vt quicquid occultē inuicem in scripturis significare vellent, mutuo scriberēt, ceteris ignorantibus, quidnā eiusmodi sibi literarū vellent ordo: huius rei testes sunt libri epistolarum C. Cæsaris ad C. Oppiū, & Balbum Corneliū, quibus rerū gerendarū eius in remotis praesentiā exhibere cura erat. In eiusmodi. n. epistolis inuenire erat literas absque vllō syllabarum coniugio, cum occulto tamen ipsarū literarum permutationis ordine, vt in scriptura quidem alterius altera & situm & nomē occuparet, vt in Bartus & Felipo vocabulis, his ad cuiusq; notādū nominis integritatē literis quę decissent ex reliquo elementorum numero superadditis, aliisq; pro scribentiū arbitrio nihil significantibus. Iulius itē Cæsar in his quę aperta non omnibus esse voluit, per notas scripsit, atq; eo elementorū situ vt dictio nulla cōponi quiret. Hūc verō literarū ordinē si quis imitatione dignū censeat, D pro A, & sic deinde reliquis cōmutabit & trāsferet. Super eodē Augusti quoq; Cæsaris ad filiū extat epistola in huc modū: Quoniā quidē innumerabilia assidue quę scribi alterutrū oporteat, & ea secreta habeamus inter nos notas, si vis, tales vt cū nobis aliqd scribendū erit, p vnaquaq; litera scribamus sequētē hoc modo, B p A. C. p B, ac deinceps eadē ratione ceteras, pro Z, litera redeundum ad duplex A. A. Sed & ipsa charta in ratione est: Ea enim si succo caprę inscribatur, igni opposita reddit literas. Tithymalli quoq; quā nostri lactariam herbā, alii lactueam caprinā vocant, albissimo succo inscripto corpore cū inaruerit, si cinis spargitur apparere literas, & eis quidē alloqui maluisse veteres quā codicillis. Simili modo alii alios fallunt, lacte recēti chartis inscriptis, fathiscētib; deinde literis, aspersa carbonis puluisculo, quales apud ingeniosum poētā in sua re militari dicentem inuenies. Cū possit cruri chartas celare ligaras, Ec iūcto blādas sub pede ferre notas, Cauerit hęc custos, pro charta conscia tergum Prabeat inque suo corpore verba ferat. Tuta quoq; est fallitq; oculos ē lacte recēti Littera carbonis puluere tange leges. Fallit & humiduli quę fiet acumine lini, Efferet occultas pura tabella notas. Chartā alii callidissimo astu nullius momenti verbis de rebus seriis ac familiaribus atramēto primū inscribūt, cū alia quę cupiūt esse secreta vrina notēt: quę desiccata vt intuentiū oculos fallit, cū literarū pspiciuē etiā intuentibus nihil cōspiciatur: si sic igne caleſcat, literas oboriri vndique ac legi posse nō dubiū est. Legimus quoq; Demarātū Lacedæmonio regno pulsū & apud Per

fas degentem, paratum exercitum contra Græciam à Xerxe Persarū rege Lacedæmonis callido studio patefecisse: scriptas namq; tabellas superduela recēti cera textit, easdēque per feruum nesciū facti misit: delatę autē magistratibus stuporem attulerunt: scriptum enim videntes, nihil quā delusionem esse putabant: alii mittentis ingenium suspicati sunt, ac eo rem maiorē quo esset occultior arbitrati sunt, demum rem omnibus dubiam Leonidæ regis soror aperuit: cera enim regmine abraſo & sublato, literas occultas inuenit, ac Xerxē vii milia trecentaq; de auxiliis regno armaſſe. Nec aliter Pœnorum quispia à Carthagenensibus missus ad cōsilia hostium exploranda, fingens se patria pulsum militemq; se expeditionis offerens, pugillaribus vacuis noua desuper illita cera ciuib; suis omnia perſcribebat. Quidā barbarica calliditate & astu plusquā punico vſi, abraſa hominum capita inſcribunt, domiq; quādiu capilli frutificent, eos obſeruant, qui tandem ad amicum ſecreti illius conſcium miſſi abraſiq; deliteſcentes crinibus literas produnt. Lacedæmonii autem & Ephori cū reipub. ſecreta nō omnibus eſſe communia, literis publicis aut ad claſſis præfectos, aut ad imperatores ſuos miſſis volebant, ne ſi in manus hoſtium inciderent, arcana publica proderentur: ea hoc modo in ſcripta mittebant, Haſtilia duo teretia erant eadem longitudine, pari craſſamento, ornatūque conſimili, adeo vt viciffim cōiuncta congruerent: ex his alterum cum domi ſibi reſeruent, alterū tribuāt præfecto vel Imperatori in bellum deſcendēti, cū arcana quicquā & arduū inſcribere cupiunt, chartam lori inſtar prolixam & anguſtam haſtili ſuo circumplicant & inuoluunt, nullum oris cohærentibus facientes interuallū, haſtilis ſu perficiē vndique charta occupante: quod vbi factū eſt, in circumplicata charta per tranſuerſum iuncturā, verſibus à ſummo ad imum proficiſcētibus, deſcribunt: dempto dehinc codicillo ad præfectum vel Imperatorem commenti illius conſcium abſque ligno ſcripta mittunt: quę cū is accepit, & lectione nihil valeat, literis truncis & mutilis & ita vndique hincinde ſparſis & diſſipatis, vt nullius proſus ſenſus coniecturam habeant, ſuo quod penes ſe habet ſumpto haſtili, codicillum ſic præciſum à ſummo ad imū, vt fieri debere ſciebat, circumplicatum inuoluit, adeo vt eiufmodi circunduſtione ſimilem in ſeriem cōſtituta verborum continuatio reperiatur. Eſt & circa perſcribendas voces, vel paucioribus literis notandas ſtudioſum neceſſarium: quod partim prout cuiq; viſum eſt, fit, partim pro vſu publico & obſervatione communi. Namque apud veteres cū vſus notarum nullus eſſet propter ſcribendi facilitatē, maximē in ſenatu, vt hi qui ſcribendo aderāt celeriter dicta comprehenderent, quedam literis notabant, & ſingule literę quid ſignificarent, in prōptu erat. Hoc modo vnicam Catonis orationem vt de coniuratis ſupplicium ſumeretur ſeruata, & literis demandatā ferunt Cicerone conſule velociſſimos ſcriptores diſponēte, atque docente vt per ſigna quadam breuesq; notas huiusmodi multarum literarum vim habentes dicta colligerent, quo tempore nondum reperti erant hi qui notarii appellantur: ſed tunc primū huius rei veſtigia ferunt extitiſſe, autoreque ad Lucilium Seneca, viliffimorum mancipiorum commēta fuiſſe hæc. Itaque publicam & occultam literarum ſignificationem quę in monumētis veterum

terum curiarum, tribuum, comitiorum, poteſtatum, magiſtratum, præfecturę, ſacrorum ludorum, rerum vrbanaſum, rerum militarium, collegiorum, decuriarum, faſtorum, numerorum, meſſurarum, hiſtoricorum denique & oratorum libris ſparſim reperitur, qui latius & vberius ſcire volet, Probi Valerii Grammatici, Tullii Tyronis, Ciceronis Liberti, Philargii Samii, L. Annei Senecę, & Petri Diaconi commentarios de ea re ſatis curioſe conſcriptos inquirat. Sunt & alia quadam digitorum notę, & oculorum, aliarumve partiū quibus ſecum taciti, proculq; diſtantes colloquuntur: ſicut militaris etiam mos eſt, vt quotiens conſentit exercitus, quia voce non poteſt, manu promittat. Alii quia voce non poſſunt, gladiorum motu ſaltant. Ennius de quadam impudica, Quafi in choro pila ludens, datatim dat ſeſe, & communem facit, alium tenet, alii nutat, alibi manus eſt occupata, alii peruellit pedem, alii dat anulū, alium inuocat, cum alio cantat, attamen aliis dat digito literas. Ouidius ſimiliter more maiorum apud quos hoc loquendi genus frequentiffimum fuiſſe comperio, impudicam aliam & amicam ſuam his notis & nutibus monet in virum, Cum premit, inquit, ille thorū vultu, comes ipſa modoſto Ibis vt accumbas, clam mihi tange pedem. Me ſpecta nutuſq; meos vultūque loquacem, Excipe furtiuas & refer ipſa notas. Verba ſuperciliis ſine voce loquentia dicam, Verba leges digitis, verba notata mero. Cum tibi ſuccurrit veneris laſciuia noſtra Purpureas tenero pollice tange genas. Si quid erit de me tacita quod mente loquaris, Pendeat extrema mollis ab aure manus. Cum tibi quę faciam, mea lux, dicāme placebunt, Verſetur digitis annulus vſque tuis. Tange manu menſam, tangunt quo more precantes, Optabis merito cum mala multa viro. Idem poëta laſciuiffimus alibi, & impudicam aliā, & amicā ab alio corruptam, Ipſe miſer vidi, cū me dormire putares, Sobrius, appoſito crimina veſtra mero. Multa ſupercilio vidi vibrante loquentes, Nutibus in veſtris pars bona vocis erat. Non oculi tacuere tui, conſcriptaq; vino Menſa, nec in digitis litera nulla fuit. Sermonem agnoui quod non videatur, agentem, Verbaq; pro certis viſa valere notis.

Finis.

N iii

ROBERTI VALTVRII

AD ILLVSTREM HEROASIGIS

mundum Pandulphum, de re Militari

Liber Octauus.

Vocabula rei Militaris publici honoris prisca atque praelara.

Cap. I.

Vanto ingenio ac studio, Sigismunde Pandulphe, apud plerofque sparsim publici honoris rei militaris principatum magistratumque mentio habita sit, tanto labore sum profecutus eorum vocabula, origines, & officia, locis permultis sic diffusa in vnum hunc sequentemque librum, quasi vnum in corpus redigens, ne quid tuæ cognitioni professionique deesset, quod dignum scientia videretur. Et quoniam regia quidem dignitas, ex augurali familia primū constituta, suprema est omnium dignitatum humanarum, poetæ veteres Iouem non Imperatorem appellant, sed regem, tribuentes deo id nomen quod est apud homines maximum atque amplissimum. Respub. ciuitates, & gentes, tanquam omnium supremi, ac dii quidam inter homines excellentes bonitate, sapientia, & virtute reges rexerunt, sicque reges à regendo & recto, quod reges maximè decet dicti, non ut quorundam temeritas vsurpauit à regnando. Horum plura sunt genera, nec est regum omnium modus vnus potestatis. In Lacedæmoniorum enim repub. videtur esse maximè secundum leges, neque enim potestatem habet omnium, sed cum egreditur extra regionē, imperium habet eorum, quæ pertinet ad bellum, præterea sacrificia deorumque cerimoniarum ei commissa sunt. Hæc igitur regia potestas, est quasi auctoritatem belli perpetuam habere: vitæ enim necisque alicuius non habet potestatem, nisi dum bellum gerit, ut etiam apud antiquos fuisse videtur, quod ostendit Homerus. Nam Agamemnon in concionibus maledictis & iurgiis vexabatur, sed cum à concione digressus in pralio erat, occidendi habebat potestatem. Est alia insuper species regni, qualia sunt apud quosdam Barbaros regna vim habentia proximā tyrānidi, licet sint legitima & secundum morem patriæ: ob id enim quia magis aptæ sunt ad seruiendum nationes Barbarorum, quàm Græcorum: & eorum qui incolunt Asiā, quàm eorum qui Europā, perferunt seruilē iugū equo animo. Tertia est species ut antiquitus in Græcia fuere, quos vocabant Efegetas: est enim hæc ut simpliciter dicamus electiua tyrannis, differens à Barbarica, non eo quod legitime, sed eo quod non consuetæ: potestas autem huiusmodi aut viuentē durabat, aut tempore aut rebus gestis finiebatur, qualem elegerunt quandoque Mitilenei Pitacum aduersus exules suos. Quarta species est quales erant heroicis temporibus spontaneæ, & secundum morem & legem: propter beneficia enim à primis collata in populos, vel per partes, vel per bellum, vel per congregationē in vnum, vel per acquisitionem regionis, delatū fuit eis regnum de populorum voluntate, &

& successoribus id erat secundum patriæ morem: secundum patrium etiam morem apud Taprobanem, alterum terrarum diu existimatum orbem, eligi regem à populo, senectæ, clementiæque insigni, liberis carentē solere, ceterum si potest gignat abdicari, ne fiat hereditarium regnum: rectores quinetiam ei dari à populo xxx, nec nisi plurium sententia quæquam capite damnari: sic quoque appellationem esse ad populū, lxx iudices dari, si libertus: si rex, amplius triginta. Hæc Africæ quadam etiam parte sunt, qui secundum morem, canem pro rege habent, motu eius impia augurantes. Primo autem regia potestas fuit apud Cræcā, teste Aristotele, Diodoro licet vbinam cõperit incompertum sit, cum nulli omnino historici eam tradant. Illam postea sustulerunt imperio in bello ad Cosmos translato: ad alias deinde atque alias nationes defluxit, inter se habitu, cultuque distantes, ut ad Persas, à quorum regibus mos erat thiarā geri, in cuius summitate gemma erat permagna, & lucens, in auro illigata. Aegyptios verò apud reges mos erat, aut leonis, aut tauri, aut draconis priorem partem in capite ferre, insignia principatus: quandoque verò arborem, aliquando ignem, quandoque redolentia supra caput vnguenta. Aethiopum reges sceptrum in aratri formam gerunt, ac pileos oblongos circa finem, umbilicum habentes serpentibus, quos aspicias vocant circumuolutum, monumentum insigne, eos qui contra reges insurgere audeant, mortiferis moribus subesse. Apud Romanos autem insignia erant Sella curulis & Trabeæ: iuxta Maronem illud,

Et Sellam regni Trabeamque insignia nostri.

Nam diadema ut aliarum gentium reges, primò non habebant: ceterum hastis, quas Græci cepra dixere, pro diademate vbi perhibentur: atque hæc apud excellentissimū quoque vatem Homerū non omnes reges à Ioue sumebant, sed solum qui bonum & qui summum studium adhiberent, ut subditi quàm beatissimi essent. Hæc diuersa regum insignia, tum ad decorem spectabant, atque ornatū, tum stuporem ac superstitionem quandā aspicientibus iniiciebant. Ad postremum quoniam rex in tyrannū, regni transgressionē prolabitur, tyrānusque & rex non nomine, sed factis distant, autore Seneca, fit ut regis appellatio quandoque in tyrannum cadat, tyrannique in regem: inde est illud,

Quo potuit ciuem populus perducere liber

Ascendi, supraque nihil nisi regna reliqui: & illud,

Pars mihi pacis erat dextram tetigisse tyranni.

Interregnum deinde appellatum id tempus, quo regia vacabat sedes: nam cum primū initum est post Romulū regem vitæ factum, totus ille annus per quinque dies centū senatoribus deputatus est, decem decuriis factis singulisque in singulas decurias creatis, qui summæ rerū præessent, ne aliquis sub equali dignitate Romani expers remaneret imperii: decem itaque imperitabant, & vnus duntaxat qui & lictores haberet, dicendique iuris potestatem, ac regis & imperii insignia, idque imperium quinque dierum spacio finiebatur, ac per omnes in orbem ibat, annuumque interuallum regni fuit id, ab re quod nunc tenet nomē interregnum appellatum. Huc accedit quod etiam sub consulibus præditi imperio consulari si quando interregnum initum est, interreges fuerunt, nec vnquam ita vacua fuit

fuit hoc nomine respub. vt nullus Interrex biduo saltē triduove crearetur. Video mihi hoc in loco posse obiici currules magistratus apud maiores nostros quadrienniū in repub. nō fuisse, sed erāt tribuni plebis cū tribunitia potestate, quæ pars maxima regalis imperii est, tamen nō est proditū interreges eo tēpore non fuisse, quin etiā verioribus historicis referentibus declaratū est, consules ab interregibus procreatos, qui haberent reliquorum comitia magistratū. In hoc autem regis delectu decreuerunt, vt cū populus regē iussisset, id sic ratū esset, si patres auctores fierent: tum interrex cōcione vocata, Quod bonum, faustum, felixq; sit, inquit, Quirites regem create, ita patribus visum est: patres deinde, si dignum, qui secundus à Romulo numeretur, crearitis, auctores fient. Dictator Etrusco more creatus, tremēdus profectō magistratus atq; seuerus summāq; potestatis erat, quippe quod ceteros omnes magistratus dissolueret præter tribunitiā potestatem, autore Plutarcho, quodq; dicto eius parendum esset, nec ab eo ad populum vtī à consule prouocare liceret: insignia erant huic consularia omnia, ac speciē quodāmodo regiæ potestatis præferbat: verūm rege existēte cons. pratores ac ceteri magistratus in repub. manere non poterant. Dictatura autē simul ac inducta fuerat in rempub. ceteri magistratus omnes interibant, & abrogati per creationem dictatoris præter tribunos plebis censebantur: & in hoc differebat dictatura à rege, quod rege regnante tribunitia potestas plebisq; auctoritas omnis omnino soluebatur: dictatore manēte, plebis plebeiq; magistratus vim auctoritatēque suam retinebant. Dictator idem nec alio quidem pacto creari consuevit siue ad bellum designari, quā cū vis aliqua maior de improviso oborta, ingentem vrbi cladem minitare videretur, sicq; duos quōdam vno tempore in vrbe fuisse dictatores, quod immoderata fors, necessitas, & tempus effecerunt xxiii. vrbs cōditę, autor est Liuius. Huic equitare fas non erat, sed veteri lege prohibitum, siue quod maiores vires inesse pedes manum conferere debentibus arbitrarētur, siue propter hoc Imperatōrē in phalāge permanere oportere, nec locum deferere, siue quod ad alia etiam tyrannica magnāq; sit principatus potentia. Fabius autem dictator designatus magistrum equitum, L. Minutium primū à senatu petiit, vt equo vtī sibi dictatori liceret. Præterea eū quem nos dictatorem diximus, in historiis ita nominari, legimus apud antiquos magistratum populi vocatum, posteaque in auguralibus libris ac in bonorū finibus scriptum esse, & Cicero, & Seneca ad Lucilium clari testes non desunt, testimoniumq; est quod qui ab illo nominatur, magister equitum est, quem vtī volebat, ipse dicebat. Non autem post reges exactos anno dignitas hæc, siue potestas pro tempore maior quā consularis, cum magistro equitum qui ei obsequeretur, creata est, & apud patres esse cœpit, nec amplius quā semestri tempore duratura, nisi si qui fortē illam potentiā adepti per vim diutius tenuerint, vt L. Sylla, & C. Cæsar qui perpetui dictatores, Tyrannidis odiosum atque infame nomen vitare volentes rempub. oppressere. Quis autem primū dictator creatus sit non satis constat, autore Liuius, apud vetustissimos tamen auctores, si qua eidē auctori fides est, & Eusebio Cæsariensi, T. Largium dictatorem primū, Sp. Cassium magistrum equitum, creatos inuenio: quod autem vel futuros dictare hic magistratus

magistratus solitus sit, vel à consule diceretur, cui dicto obediētes omnes essent, M. Varrone teste, dictatorem appellatū cōstat: vel vt inquit Plutarchus in vita M. Marcelli, cū dictator à populo aut à senatu deligi non possit, verūm alter consul, aut Imperator progressus ad populum, quem censeat dictatorem dicit, & quia dictus sit, dictatorem appellant. Nonnulli ab eo dictatorem dictum aiunt, quod nō populi suffragio aut assensu, verūm quod is censeat, imperat, siquidem iussū magistratuum quæ Græci δόγματα, Romani vocant edicta: & impierosissimi duodecim fascēs licet fuerint, vtpote penes quos senatus & equestris ordinis & vniuersę plebis summum decus esset, quorūque nutu Latium ac totius Italię vires regerentur, confusi tamē atq; fracti dictatori huic se animaduersioni persape substrauerunt: ac ne multa foret læsa gloria militaris, cōsul delicti omnis vindex à dictatore nonnunquam punitus est.

Magister equitum dictus, quod, vt est summa populi dictator, sic summa huius potestas in equites & accēfos, siue quod in bello equestris ipse copias duceret: qui verō dictator esset etsi præesset omnibus, legiones tamē solum pedestres more maiorum ducendas haberet. Reliqui quidem minores quā hi magistri dicti magistratus, vt ab albo albat.

Magistri appellantur quibus præcipua cura rerum incumbit, quicq; magis q̄ ceteri obligātur. Nec solum doctores artium, sed etiam pagorum, societatum, vicorum, collegiorum, equitum, magistri dicuntur: quia omnes hi magis ceteris obligantur & possunt, quinetiam & ipsi magistratus qui per imperia potentiores sunt quā priuati, per deriuationem à magistris cognominationē asciscūt. Est enim magistratus potestas vni vel pluribus hominibus à populo vel à principe commissā. Vnde prætores, procois. Tribunos plebis, & adiles currules, & præfectos annonę aliōsq; qui maiorū, vt diximus, arbitrio puincias regunt, non principatū dicimus habere, sed magistratū. His enim datū est deliberare de quibuscūq; & statuere, & iubere, & intelligere se gerere personam ciuitatis, debereq; eius dignitatē & decus sustinere, seruare leges, iura describere, & ea suæ fidei commissā meminisse. Ad hos palatii quoq; pertinet disciplina, per quā insolētium mores pcellōsi, multorūque ordine moderatione sua sine aliqua confusione cōponuntur, per eos legatorū, quanquam festinantū, prænūtiatur euentus, his potestatem eam decernit antiquitas, vt nemo iudicium per prouicias fascēs asumeret, nisi hoc & ipsi fieri decreuissent, tantaq; eorū officiū auctoritate decoratur, vt militiæ perfunctus muneribus ornetur nomime principatus, mirōque modo inter prætorias cohortes & vrbane præfecturę milites primatū inuenisse videantur. Principatus autē maior est quādam supereminētia cui ceterę omnes potestates parent, sic Octavianū, Claudium, & Vespasianū principes fuisse dicimus: Senecā verō qui cos. fuit temporibus Neronis, nemo principem appellasset. Erat enim Nero princeps non Seneca, neque consularis Senecę principatus erat, sed magistratus: & neq; imperium Neronis magistratus dicebatur, sed principatus. Cū verō quidam magistratuum & non omnes pertractēt multa negotiorum publicorum, necesse est esse alium magistratum qui rationes repetat atq; corrigat, ipse verō nihil tractet: vocant vero hos alii correptores, alii rationa

tionales, alii scrutatores, alii procuratores: præter verò hos omnes magistratus vnus est maximè principalissimus omnium: idè enim plerumque habet finem & introductionem, quæ præsidet multitudini ubi populus dominatur: oportet autè id quod cogit summam habere in reipublica. autoritatè. Appellant verò quibusdà in locis præconsultores, ex eo quia antè deliberant: ubi verò multitudo est, cõsiliū magis. Ciuitatum igitur magistratus tot aliqui sunt. Nec id præterea subticendum Marci Varronis sententia libro rerum humanarum vigesimoprimo, In magistratibus, inquit, habent alii vocationem vt consules & cæteri qui habent imperium, alii præfessionem vt tribuni plebis, & alii qui habent viatorem alii neque vocationem neque præfessionem, vt questores & cæteri qui neque licetorem habent, neque viatorem. Qui vocationem habent iidem prædere, tenere, adducere possunt: & hæc omnia siue adsunt quos vocant, siue acciri iusserint. Tribuni plebis vocationem habent nullam, neque minus multi imperiti perinde atque haberent ea sunt vti. Huius ergo iuris quod M. Varro tradit Labonem arbitror vna tunc fiducia cum priuatus esset vocatū à tribuno non esse. Sed querentibus quam ob causam tribuni qui haberent summam coercendi potestatem ius vocandi non habuerint, facile est respondere: quod tribuni plebis antiquitus creati videtur, non iuridicando, nec causis quarèlisque de absentibus noscendis, sed intercessionibus faciendis: quibus qui præfens fuisset, vt iniuria quæ coram fieret arceretur, ac propterea ius aduocandi ademptum, quoniam vt vim fieri vetarent assiduitate horum & præsentium oculis opus erat. Moris porro erat magistratum petentibus, prehenso dextra ciues benignis orare verbis, & absque interiore tunica in forum opertos veste descendere, siue vt eo habitu ad supplicandū humiliores accederet, siue vt quæ cicatrices haberet manifestè signa fortitudinis aperiret: hæc cum plura ostenderent, quæ assidue multos per annos egregii bellatores exceperant, vniuersi illorum virtutem tacita veneratione prosequerentur, magistratum denique ultra quinque dies nisi qui iurassent in leges non licebat gerere. Legati, teste Varrone, sunt qui lecti publicè quorum opera cõsilioque vteretur peregre magistratus, quive nuntii senatus, aut populi essent.

Imperatores semper multi quotannis re bene atque feliciter gesta aduersus hostes à militibus honoris causa appellabantur, vnde & inter cæteros etatis suæ duces & Imperatores cum circumfusa multitudo Hispanorum & ante deditorum, & pridie captorum regem Scipionem ingenti plausu ac consensu appellassent: tum Scipio silentio per præconem facto, sibi maximum nomen Imperatoris esse dixit, quo se milites sui appellassent, regiumque nomē alibi magnum, Romæ exosum & intolerabile esse, regalē animū in se esse si id honoris ingenio amplissimum ducerent, taciti iudicarent, vocis usurpatione abstinerent. Inter principes etiā ciuitatis M. T. Cicero procos. dum Parthos tripartito exercitu hostes inuaderet, ac post magnam eorum cædem Amanum eius gētis caput, Sepiram item & castella complura vi cepisset, ab exercitu Imperator appellatus est, Iulius autē Cæsar cum sapius post partam victoriā esset Imperator ab exercitu appellatus, non imperatorum aut regum, sed dictatoris nomen usurpauit, tantum odium sibi regis nomen in vrbe contraxerat. Cum autem regis nomen cuperet, vereturque

turque populi indignationem, molitus expeditionem in Parthos, afferens in libris fatidicis contineri, non nisi à rege Parthos superari posse, se regē dici procurauit, qui maturandæ mortis suæ causam præbuit cõiurationi. Nullus autem sequentium Cæsarum se regē Romanorum dicere ausus est. Imperatoris autem appellatio perpetua Cæsarum non erat, sicuti nec consulis, nec prætoris, nec tribuni plebis, nam & priores illos vario numero, quosdā septies, quosdam maiori, quosdam minori numero inuenimus appellatos Imperatores, sic cõs. sic tribunos plebis: dignitatis enim, non officii id nomē fuit. Nam re prosperè aduersus hostes gesta, sic erat à maioribus institutum, ac reipublica libera perpetuo custoditum vt cõs. procos. prætor, siue quis alius fuerit Romanus qui hostium numerū quàm maximum caderet, aut permagna contra hostes victoria potiretur, is quodam præexcellētī honore ad virtutis testimonium vel decus, Imperator ab exercitu vocaretur. Nondū erat qui nunc viget mos, vt quem Romanorum Imperatorem gentes vniuersæ vocant, is sit vnus orbis princeps, & potestate summa rerum dominus videatur: id enim dū S. P. Q. R. cõsilio pub. reipublice gubernarunt, ducibus non honoris pro victoria parati, non potestatis fuit: A quo autem primum hæc noua Imperatoris nostri temporis coronandi ornandi que cõsuetudo vel abusio potius defluerit, non satis intelligo, maximè cum Romanum Cæsarem antiquis illis temporibus coronatū fuisse, nullum vnquam audierim aut legerim. Non enim Iulius Cæsar, non Augustus, non Tyberius, non Caligula, non Nero, (& erant hi duo potissimū extremi intolerandæ superbiæ ac luxuriæ) coronam imperii vnquam suscepit, aut habuit, aut vsus fertur, nisi forte laurea cum triumphasset: aut quapiam alia ciuica, vel castrensi, quæ non Cæsarum erat magis, quàm quorumcunque triumphantium aut vinctium. Existimo autem hoc à Barbaris deriuatum, qui cum priscas historias ignorarent, neque verborum vim Imperatoris & regis probè noscerent, essetque frequēs apud eos regis nomē, vt, pote sub regebus viuentes, Imperatorem verò rarum viderent, id excellētius arbitratī sunt quod rarius ac infuetius conspiciebant: vtruncque tamen hoc adoleuerit, id planè constat vel à Barbaris, vt antè diximus, non scitè, aut à doctis parum modeste hanc sublimē Imperatoris, id est, dei appellationem, vt inquit Cicero, magis quàm regiam post coronationem usurpatam, & à posterioribus introductam esse regibusque concessam. Primum autem apud maiores nostros Imperatorem appellatum, vtpote cui armorum exercitusque ad tutandam augendamque reipublicam commissa sit autoritas, Lucium Lucillum fuisse, in descriptione temporum, testis est Eusebius.

Pontifices aliqui autore Plutharcho dictos putant, quoniam deos colunt, potentes ac omnium dominos: alii verò inquiunt nomen confectum esse ad potentum profligationem, tanquam iubete legumlatore, sacerdotes obire potentia sacra debeant: pontifices verò vt Varro inquit, Q. Mutius Seguola dicere solebat à posse & facere appellatos esse, sed ea descriptio à Varrone non satis probatur: nam à ponte & facio potius dictos existimat, quod ab his primum pons Sublicius factus, & saepe restitutus sit: Secundum alios

218
 alios à sanctissimis & vetustissimis sacrificiis, quæ ad pontem fierent. Pontifices quatuor ex gente patritia, totidemque plebeia à Romanis primùm creati, quorum ordinem & constitutionem Numæ tribuunt, Maximus verò appellatus quæ & minores pontifices essent, Liuius. L. Cætilius Scriba Pontificis quos nunc minores pontifices appellant, qui cum Floronia stuprum fecerat, à Pōtifice maximo eouſque virgis in comitio cæsus erat, vt inter verbera expiraret. Hic Maximus ex pontificibus, veluti interpretis & prænuntiantis, quin hierophātæ potius ordinem et locum tenet, qui quidē non solum res quæ publicæ fiunt curat, sed etiam priuatim sacrificantes obseruat: impedimentoque est ne quis legitima transgrediatur, docetque qua quispiam re ad venerationē deorum, vel ad postulandam veniam indigeret. Erat & sacrarum virginum custos, quas Vestales appellant, & iudex, & punitor sacrilegii. Habebat etiam penes se idem pōtifex sacra omnia, designabatque quibus hostiis, quibus diebus, ad quæ templa sacra fieri deberent: cuiusmodi diuinis in rebus, & vnde erogandæ pecuniæ sumptus fieri deberet. Pontificibus etiam permissa est potestas memoriam rerū gestarum in tabulas conferendi, & hos annales appellant, equidem maximos qualī à Pōtificibus maximis factos. Proinde maiores nostri antiquissimi, præsertim rerum gestarum memoria delectati, hanc diligentiam habuerunt, quæ historiā auderet scribere nemo, qui munus id datū sibi de publico non haberet, id verò daretur nulli, nisi esset vir probitate fidei, singularique virtute aliqua præditus, ac dignitate ceteris anteiret. Hebræo nanque populo, vt ab illis initium sumam, qui vetustate generis, qui magnitudine rerum, qui dignitate historiæ se ceteris præponunt, hanc legem fuisse cōperimus, vt quæ ab his gesta pace vel bello essent, ea scribere nō nisi qui propheta esset: prophetā cum is populus habere desiit, tum maximum ad pontificem, qui autoritate, honore, dignitate præstaret, hanc ipsam ^{seu} curam & officium detulerūt. Hunc morem à vetustissimis traditum, per diu & eos usque dies quibus est Hierusalem excidium suum passa, diligentissimè custodit Iosephus in Appionem scribens tradit. Chaldei quoque, & Aegyptii, & qui oriundi sunt ab illis Phœnices, Syriæ nobilissimi populi, summo studio & diligentia asseruarunt, vt qui magno sacerdotio potiretur, hic modo populi sui gesta perscriberet. Plato item philosophus, & Aristotelis præceptor, suo in Timæo adducit sacerdotem ægyptium, hominem apud suos venerabilē, & multarum rerum notitia excellentem, qui Soloni interroganti de gestis, & vetustate gentis ægyptiæ responderet. Apud Græcos, qui militari disciplina, qui imperio, qui sapientiæ studio plurimum floruerunt, ea lex per diu mansit, quod deligeretur de publico vir bonus atque doctus quispiam, qui eo pacto, & dicta & facta omnia memoraret, vt nihil infereret quod aut ipse oculis nō vidisset suis, aut verū esse certo, & indubitato testimonio nō haberet. Romanis verò & maioribus nostris, qui orbis tandem imperium vendicarunt, hoc institutum ab initio vrbis ad multos annos fuisse memorant Cicero & Liuius, vt qui pōtifex esset maximus, sacra publica ab Numa instituta, siue res omnes singulorū annorū manderet literis, easque in albū referret, atque domi præponeret in publico tabulas, vt populo esset potestas cognoscēdi, nihil gratia, nihil odio scriptum esse. Illud nec minus

minus prætereundum, quod si maiorū religiones & eorum monumenta reuolueris, inuenies apud illos non humilibus & inopibus, sed opulentis hominibus et principibus ciuitatis summū sacerdotium mandari solitum esse. Imprimis, primi cum se ingerant, Persarum sacerdotes qui erāt & dicebantur Magi: Aegyptiorum deinde, Assyriorum, aliarumque nationū quantis diuitiis opibusque præpollerent his, qui aliquam rerum gestarū notitiā habuerint, satis cōstare potest: quod si parū ista te mouent, quæ externa & peregrina sunt, maximè quæ à nostris legibus abhorrent, repetatur summī hebræorum sacerdotes, quorum vetustissimi, Aaron, Eleazar, Phinees, Heli, Abiathar, sic omni copiarum genere abundarunt, vt dictū incredibile cuiquā videatur: si denique ad Romanos redeo, vnde cœperat oratio, M. Fabiū primū ex patribus lectū, Luciūque post Metellum, præclarū virum, pontificem factum maximum duosque eum et xx. annos ei sacerdotio præfuisse constat Cæsares quoque legimus & plerosque alios qui Romæ temporibus illis gloria rerū gestarum, opibus & potentia plurimū præstare putabantur, summos sæpe sacerdotes fuisse. Hanc dignitatem pontificū, augurum, quæ Romulo regnante nulla erat, Numam Pompiliū à rege ad alios detulisse accepimus, ne quādo rege bellicis rebus occupato diuinus cultus intermitteretur. Pontifices denique veteres, vt in tertio de Oratore testis est Cicero, propter sacrificiorū multitudinē tres viros epulones esse voluerūt, cū esset ipsi à Numa vt etiā illud ludorū ac epulare sacrificiū facerēt, instituti. Epulones, Festo teste, dicebāt antiqui quos nunc epulones dicimus, datūque his nomē quæ epulas indicēdi Ioui ceterisque diis potestatem haberent: de his etiā Lucanus in primo, Virque epulis septem Festus Titiisque sodales.

Cæterum cum aliqua species curationis sit circa rem diuinam, seu sacerdotes aditui circa templa vt conseruentur quæ sunt, & erigantur ruinosa ædificia, & cætera omnia quæ pertinet ad diuinum cultum, euenit alicubi curā hanc esse vnā, vt in paruis ciuitatibus: alibi verò seperatis à sacerdotio, vt sacrificuli, aditui, & custodes sacrarū pecuniarū. Huic consequens est cura illa quæ est circa sacrificia publica quæcunque, quæ ex sacerdotibus lex nō cōmittit, sed ex publice fiunt. Vocant autē eos qui istis præsunt, alii reges sacrorum, alii pōtices maximos. Maiorum enim consuetudo tunc erat, vt rex esset etiam sacerdos vel pontifex, sic postea vel reges vel imperatores pōtices dictos, Maro nullius religionis expers his verbis ostēdit, Rex Anius, rex idē hominū Phœbius sacerdos.

Fœciales quorum pater patratus princeps erat, sacerdotes dicebātur qui faciendis præerant fœderibus: hi, vt Pomponio placet, à ferēdo dicti, vt M. Varro nō, à fide et faciendo, vt aliis, fœciales quasi fœdiales, à fœderibus faciēdis, quorū ius ab Equiculis ad Romanos translātum esse non dubium est.

Caduceatores, pacis legati dicūtur: sicut enim per fœciales bella indicebātur, ita pax per Caduceatores. Est autem caduccum verbena & pacis signum, quod nō ab re Mercurii virgā possumus existimare. Mercurius enim orationis deus dicitur, & interpret deorū: vnde sicut virga serpētes diuidit, hoc est, venenū, ita bellantes interueniente oratione sedantur, bellumque cadit atque dirimitur.

Aediles quidam publicis ludis ac ædibus præerāt, nomē ab ædibus huic magistratui

219
gistratui datum ut Felto placet, Varroni & Paulo quod ædium non tam sacrum quam priuatarum etiā curā haberent, ac illis præessent, in quibus scita omnia sua plebs deferret: duo quidē primum & ex plebe constituti ac proinde plebei appellati, exactisq; regibus anno propemodum septimodecimo cum plebs a patribus secessisset, tribunos sibi in monte sacro creauit, qui essent plebei magistratus, deinde cum vellet ex suo quoq; corpore cōf. creare & patres recusaret, factum est ut tribuni militum crearentur, tum ex plebe, tum ex patribus consulari potestati, paulo post cum placuisset creari ex plebe cōsules, cœperūt ex utroque corpore cōstitui, tunc ut aliqui pluris patres haberēt, placuit duos ex numero patrum constitui: & ita facti sunt ædiles currules, unde ortum ut ædiles alii plebei, alii currules, appellarentur. Sella enim quasi feda à sedendo dicta est. Regia quidem sedes erat currulis, à curuitate pedū ipsius selle, in qua sedetur sic dicta: vel quod in ea qui essent reges cum veherentur curru ad eminentiam vterentur. Postea verò cum regibus libera Roma fuisset, Magistratus maiores, ut cōsules, dictatores & pleriq; alii, regio more sella curruli vectabantur: unde magistratus hi sunt currules, ceteri verò plebei seu pedanei, quod pedibus irēt appellati, nec curru neq; sella curruli veherētur: quod autē duo fuerint ædiles, his verbis in Pisonem ostendit Cicero, Mecum, inquit, quæstorē imprimis ædilem priorem, prætorem primum cunctis suffragiis populus faciebat, ædilem priorē dixit quod duo erant tantum ædiles, sicut duo cōsules. Huius rei si quis fidem postulet, bini semper ædiles in argumentis comœdiarum nominantur à Terentio. Hi etiā siue plebei, siue currules ludos faciebāt instaurabantq;. Liuius belli Macedonici libro primo: Ludi Romani scenici eo anno magnificē apparatēq; facti ab ædilibus currulibus. Idem in eodē paulo post, & plebei ludi ter toti instaurati ab ædilibus plebis: ædiliū enim partes in ludis instituendis, quantum impensæ & in quibus spectaculis fierent haudquaquam minimæ fuere. Id etiā erat potissimum ædilitatis munus ut sua quisq; ædilis impēsa ludos pro modo patrimonii ac dignitatis suæ celebrandos curaret. Huius instituti M. T. Cicero in officialibus, cum suæ & Cn. Pompeii ædilitatis meminit testis est. Asconius etiani Pedianus Pompeium ædilem factū theatrū quod summa impensa ædificauerat magnificētissimis ludis in quos currus cum elephātis induxit, ædificasse asserit: Valerius item Maximus in libris dictorū factorūq; memorabilium scripsit Attilium Seranum & L. Scribonium ædiles, senatus plebique loca secreuisse: Quod si Vlpiano auctore mancipium fugitiuum erronemque aut iumentum morbo aut vicio aliquo affectum quispiam pro sano venundederit, dolis ac fallaciis vendentium occurendo ædiliū edicto emptori succurritur reddihibeturq;: Porro ut vrbis cloacæ, aque ductus, & ædificia quæq; publica & priuata, munda, lota, integra, expeditaq; asseruarentur ad ædiliū officium pertinere nō dubium est, ut Cicero noster cum factus esset ædilis, actione in Verrem septima, ceteris more suo longē vberius ac melius attestatur. Nunc sum, iuquit, designatus ædilis, habeo rationem quod à populo Romano acceperim mihi ludos sanctissimos maxima cū cerimonia Cereri, Libero, libereq; faciendos, mihi Floram matrem populo plebique Romano: ludorū celebritate placadam, mihi ludos

ludos antiquissimos, qui primi Romani sunt nominati maxima cum dignitate ac religione Ioui, Iunoni, Mineruæq; esse faciendos, mihi sacrarū ædiū procurationem, mihi totam urbem tuendam esse commissam, ob earū rerum laborem & sollicitudinē fructus illos datos, antiquiorem in senatu sententiæ dicenda locum, togam prætextam, sellam currulem, ius, imagines ad memoriam posteritatemq; prodendā. Sunt præter hos ædiles plebeios & currules, duo alii qui frumento præerant, & quorum creandorum auctor fuit C. Iulius Cæs. hique, ut inquit Pópeius, à Cerere cereales dicti. Aeditui præterea appellatione ædiles intelligimus: est enim ædituus idem q; ædilis, custos sacræ scilicet ædis vel templi, quasi ædem tuens vel ædis tutor: dictus is enim est cui sacrarii custodia cōmissa erat, vbi statua seruabantur & simulacra deorū gentilium, quæ opus erat exorare, si quis optasset aliquid apud illa deprecari et impetrare, quod multi factitabant credentes exaudiri, si verba sua simulacrorū auribus instillassent, Seneca epistol. li. v. Non sunt ad cælū eleuandæ manus, nec exorandus ædituus, ut nos ad aurē simulacri, quasi magis exaudiri possimus, admittat. Aeditimus quoq; idem quod ædituus: sed M. Varro in secundo libro ad Marcellum de latino sermone, æditimum dici oportere censet magis quam ædituum: quod alterū recēti nouitate fictum, alterū antiqua origine incorruptum: Lauius in Prothesilaio Claustrinū dixit qui claustris ianue præesset, eadem. s. figura æditimū dici iubebat, qui ædibus præest: in Verrem. M. Tul. in exemplaribus fidelissimis ita inueniri scriptum, æditimi custodesque maturē sentiunt. In libris autem his vulgaribus æditui scriptum est, Pomponii fabula Atheliana est, quæ ita inscripta est, Aeditimus, in qua hic versus est, Qui postq; tibi appareo atque editimo in templo tuo: T. autem Lucretius in carmine suo pro ædituis ædituentes appellat.

Flamines permultos fuisse comperio, & tot deniq; quot deos colerēt, vfos veteres Romanos. M. Varro in his libris quos de origine linguæ latinæ scripsit testis est, ut Dialem, Martialem, Quirinalē, Volcanalē, ceterosq; eiusmodi, Verūm flaminem Dialem Numa Pompilius Romæ rex creauit, cū antea reges pontificum ac regū munera promiscuē gererent, ut de Priamo & Aenea apud Maronem, & à minoribus tandem, ut à C. Cæs. diuo Augusto, multisq; aliis principibus, quos maximē pontificatus titulis insignitos in multis quæ adhuc extāt monumentis cernimus obseruatū esse. Ceterū Numa plures in vrbe Romuli q; sui similes reges fore ratus, qui relicta religionis cura, bellorū negotiis implicarētur, sacerdotes quos flamines appellāt, quiq; rei diuinæ iugiter adacti essent, multis deorum instituit, flaminem vnum Ioui insigni veste & curruli regia sella adornatum, quem Dialē vocant, huic duos flamines adiecit, Marti vnum, Quirino alterū: dicti autē primo flamines, ut Plutarchus placet, ab his qui circum caluaria sunt pileis, quibus ad regendū capita vtuntur, quasi pileamines quidā essent. Lucanus in primo: Et tollens apicem generoso vertice flamē: vel, ut Varro inquit, quod in Latio capite velato erant, & caput filo lanæ præcinctū habebant, à quo flamines quasi filamines vocabātur. Dialis verò à dio à quo vita dari putabatur hominibus: vel à Ioue quod est iuuans deus. Ceteri enim quicq; cui præ sunt, numinis eius titulo decoratur: hic solus, ut Varro ait, lib. ii. rerū diuinarū

Album habet galerū, vel eo q̄ maximus est, vel eo quod Ioui immolari alba hostia opus sit. Multiplices etiam ceremoniæ sunt, quas in libris qui de sacerdotibus publicis compoliti sunt, item in Fabii pictoris librorū primo scriptas legimus, unde hæc ferme sunt quæ cōmeminimus: equo enim dialem flaminem vehi religio est, item iurare dialem fas nunquam est, ignem ē flamine, id est, flaminis dialis domo nisi sacrum efferri ius nō est, vinctum si ædes eius introiret solui necesse est, & vincula per impluviū in regulas subduci atq; inde foras in viam dimitti, hederam neq; tangere neq; nominare fas erat, pro eo quod hederam vincit ad quodcūq; se applicat: sed ne anulum quidē gerere ei licebat solidum, aut aliquem in se neque in apice neque in cinctu neque alia in parte nodum habere, si quis ad verberandū ducatur, si ad pedes eius supplex procubuerit eo die verberrari piaculū est. Capillum dialis nisi qui liber homo est nō tonset, caprā & carnem incoctam & fabā neq; tangere diali mos est, neque nominare, prociustam elassem, id est, paratam ad bellum militum multitudine diali flamine videre non licet, propagines ē vitibus altius prætentis non succidet, pedes lecti in quo cubat luto tenui circumlitos etiam oportet, vnguis dialis & capilli segmēta subter arborem ilicē terrā operientur. Dialis quotidie festatus est sine apice, sub dio autem esse licitum non est, sub tectio vtiliter & non pridem à pontificibus constitutum. Mansurius Sabinus scripsit & alia ceremoniarū genera in hūc modum, farinam fermento imbutam attingere ei fas nō erat, neq; tunicam intimam nisi in locis tectis exuisse, sub cœlo tanquā sub oculo Iouis nudus nē sit, super flaminem dialem in conuiuiō, nisi rex sacrificulus, haudquaquā alius accumbit, uxorem si amiserit flaminio decedit, flaminis matrimoniū nisi morte dirimi nō est ius, locum in quo bustum est nunquam ingreditur, mortuū nunquam attingit, funus tamen exequi non est religio.

Salii sacerdotii genus quod ex huiusmodi causa institutum dicitur, nam annum iam octauum regnante Numa morbus pestifer Italiam occupās, Romam quoque inuaserat: moerentibus verò cunctis, traditur peltam gneam ē cœlo delapsam in Numæ manus decidisse, & in ea mirabilia quædā dixisse regē, sed ex Egeriæ Musisq; audisse, ac peltā in vrbis salutem missam, oportereq; eam obseruare, aliis vndecim ad illius figurā magnitudinemq; & formā effectis, quo dubium fuit ob similitudinem sit cœlestis illius adipiscendæ. Peltam itaq; ex eius autoritate atq; imperio effingere artifices cū certassent, diffidentibus ac desperantibus ceteris, Vesturiū Mamurium vnū ex summis opificibus vsq; adeo similitudinē effinxisse struxisseq; omnes similes, vt neq; Numa iā ipse dignosceret: harū autem custodes ac ministros cōstituisse dicitur Salios sacerdotes: Salii verò vocati sunt, non, vt quidam fabulantur, à viro Samothrace seu Mantiacho Salo nomine, qui saltationem quæ in armis dicitur edocuerit, cū eā re vera, teste Plinio vi. naturalis histo, Dardanus instituerit, sed ab ipso tripudio saltatorio. Ouidius iii. fastorum: iam dederat Saliis à saltu nomina dicta, quod nec vehementius robustiusq; per urbem currentes saltarent, tum ad mēsem Martium sacras peltas susciperēt, induti puniceis tunicis, aneis baltheis latisq; succincti, ancas capitum galeas portantes, & aneum super tunicā pectori tegmen, par-

uisq;

uisq; gladiis arma pulsantes. Reliquum verò saltationis pedū est opus: mouentur enim suauiter, cōuersiones ac mutationes in celeri ac crebro numero robustè ac leuiter reddentes. Mamurio autem artis illius suæ mercedem fuisse perhibent memoriam quandā per Saliorum carmē simul cum pyrrichii modulo absolutum. Alii verò Vesturiū Mamurium qui canebatur fuisse aiunt.

Senatoriā dignitatem à Romulo institutam fuisse nemo ambigit. Romulus enim urbē conditurus, pastores inter quos adoleuerat conuocauit, cūq; is numerus condendæ vrbis parū idoneus videretur, constituit Asylū, quod passim confugerēt ex finitimis locis pessimi quiq; sine vllō cōditionis discrimine, ex hisq; omnibus populum conflauit, legiq; in senatu eos qui ætate anteibant, & patres appellauit, quorum consilio gereret omnia. De hoc etiam senatu Propertius elegiarū scriptor hæc loquitur: Buccina cogebat præcos ad bella quiritæ, Centū illi in pratis sæpe senatus erat. Curia pretexto nūc quæ inter alta senatu Pellitos habuit rustica corda patres. Atqui vt apud Lacedæmonios senes sine seniores appellari eos, qui summum quendam magistratū gerūt, Cicero auctor est, sic nisi consilium, ratio, sententiā senibus inessent, non summū consilium maiores nostri senatum appellassent. Quod & Ouidius in fastis nō reticet dicens: Magna fuit quondā capitis reuerentia canī, Inq; suo prætor ruga senilis erat. Martis opus iuuenes, animosaq; bella gerebāt, Et p̄ diis aderāt in statione suis. Viribus illa minor, nec habendis vtilis armis, Consilio patriæ sæpe ferebat opem. Nec nisi post annos patuit tunc curia seros, Nomen & ætatis mire senatus erat. Iura dabat populo senior, finitaq; certis Legibus est ætas, vnde peracue honos. Ab honore ergo patres, ab ætate senatores appellati. Alii senatores à sinendo, quod facultatē darent, dictos putant, vel q̄ agrorū partes tenuioribus ac liberis propriis attribuebant. Huic centum senatorū numero plures ac diuersis temporibus additos inuenio: Brutus enim quō plus virum in senatu etiā frequentia ordinis faceret, diminutum parū numerū primoribus equestris gradus electis ad trectetorum summam expleuit, traditumq; inde fertur vt in loca tum vocarentur, qui patres quique adlecti atq; cōscripti essent patres, vt diximus, vocati, vel quod sūt patritii generis adlecti, quod propter inopiā ex equestri ordine in senatorum sunt numero assumpti, cōscripti autem quod in senatu quē nouū effecerunt sunt scripti: Verū post Cæsaris obitū excrecentē hūc numerū deformi incōdita ac indignissima turba, nulle enim excefferat, & nōnulli per gratiam, nōnulli præmiis electi, qui abortiuū vulgo appellabatur, Augustus ad modū pristinū & splendore redegit. Præter hæc senatorum nomina sunt qui pedarios senatores opinentur appellatos, quod sententiā in senatu nō verbis dicerent, sed in alienam sententiā pedibus irent, tanquam sententiæ ditione carentes, aliorum dicta confirmarent, et quasi pedibus in alienam sententiā descenderent. Alii verò quasi differentia quadam, quod essent pleriq; qui magistratus currules adepti, sella curruli honoris gratia in senatum veherentur: qui verò iter pedibus facerēt, pedarii appllabantur. Marcus autem Varro equites quosdam dicit pedarios appellatos, videturque eos significare qui nōdum à cōsoris in senatu lecti quidē erant, sed honoribus populi vti in senatum veniebant.

O iii

niebant

niebant & sententiam eius habebant. Nam & curulibus magistratibus functi qui nondum à censoribus in senatum lecti erant senatores non erant: etiā quia in postremis scripti erant, non rogabantur, sed quas principes dixerant in eas sententias descendebant. De more autem habendi senatus Marcus Varro rogatus Pompeii librum edidit, cum ille cos. primū M. Crasso fuisse designatus creditur: quia foris militūq; ad eam aetatem occupatus ciuili consuetudinis expers esset, vellētque ceteris non indoctior videri: in hoc libro id genus multa scribere Varronē Gellius attestatur, primūq; illud fuisse per quas personas haberi senatum liceret, nominans dictatorem, cōsules, praetores, tribunos plebis interregem, praefectum vr̄bis, neq; alii praeter hos ius fuisse dixit facere senatusconsultū, quotiesq; vsu venisset vt omnes isti magistratus eodem tempore Romae essent, tum quoq; supra ordinem scripti essent, qui eorum prior aliis esset, ei potissimū senatus cōsulēdi ius fuisse. Addit deinde extra ordinaria in re tribunos militares qui pro cōsulibus essent, decem viros item quibus tum imperium cōsulare esset, item trium viros reip. constituenda creatos, ius cōsulendi senatū habuisse. De loco autem habendi senatus aut senatuscōsulti rogādi nisi in locis per augures constitutis quae templa appellatur, haberi rogariue potuisse negabat. Moris etiā erat vt eo in loco senatus iniussus assidua statione cogeretur, qui senatulum appellabatur, vnde accitus deinde quā primū in curiam proficisceretur. De tempore autem habēdi senatus ita differuit, ante exortū inquit solem, aut post eius occasum senatusconsultū irritum, opus etiā censoriū fuisse, per quos et quo tempore factū senatusconsultum esset excutere. De etate autem senatoria ne cui paucioribus xxv. annis nato, senatum ingredi liceret, vt in vita magni Pompeii, auctore Plutarcho, constitutū est, ceterū minoris aetatis senatum aliquando ingredi moris fuisse vetera legentibus nō dubiū est, veluti M. Valerio Coruino contigisse nouimus, cui tertium & vegesimū annū ingressō cōsulatum largiti sunt. Quō minus autē senatum introirent cum praetextatis filiis senatores, vt moris antea fuerat, decretū postea factū est, Papyriūq; praetextati factum in causa fuit: qui etiā senatum habiturus esset auspicari primō atq; immolare hostiam debere idem Varro censebat. Docuit etiā de diuinis rebus prius q̄ de humanis ad senatum esse referendum idem senatusconsultum duobus modis fieri, aut per discessionē si consentiretur, aut si res dubia esset per singulorum sententiam, de pignore quoq; capiendō deq; multa irrogāda senatori, qui quo tempore venire in senatū debuit, nō venit. In quo & illud animaduertendum de more, quōd sicut lex à quinquagesimo anno militem non regit, ita à sexagesimo senatorē non citat. Hunc etiā morē apud veteres necessitates publica reperiūt, vt si forte aliqua vis ab hostibus immineret, quae egeret vel humilia captare consilia, vel aliqua cōstituere, quae non prius oporteret dici quā effici, vel si nollent ad amicos aliqua permeare, senatusconsultum tacitū fieret, ita vt non scribat, non serui publici, non cēsuales illis actibus interessent, senatoresq; exciperent omnium officia censualium scribarūque complerent. Horum & ars erat de irato facere beniuolum, de suspecto placatum, de austero mitē, de aduersante propitium. Et quanquā, vt dictum est, senio cōsecrati armis minus

minus valerent, binos tamē senatores singulis cohortantibus praepositos tertio ab vrbe condita libro testis est Liuius. Patriciorū familia Ioui noscitur fuisse dicata, si origine dignitatum antiquitatis ordinem persequeremur, quo summi Dei sicut putauere cultura locum primariū possideret, patriciatūsque nomē ipsum vt quidam veridicorum à patribus dictum esse voluerunt.

Cōsulare exactis regibus dignitatem regii nominis fastum declinantem, cum plenam penē eorum instar administrandę reip. facultatem haberent ac ceteram fuisse antiquitatis monumenta declarant: Duo hi erant pro vno rege creati, vt si alter malus esse voluisset, ab altero similē potestatem habēre cohiberetur. His primū omnia iura ex regia potestate erāt, omnia deinde eiusmodi insignia pompaeq; fercula ad officii sui ornamenta. Nam ambobus fasces erāt cōssi. quatuor & viginti lictores, toridē cum securibus, quae proinde tanta potestati carchenarum nexibus preceptę sunt alligari, vt cum tardius soluerentur, morā deliberationis acciperent: maximē si de cāde aut hominis nece aliquid censuissent. Cōsecrator enim esse debet, qui iudicat de salute. Alia enim sentētia corrigi potest, de vita hominis haudquaquā, arma quia etiam ista iuris sunt non furoris, & cōtra noxios sic instituta, vt plus terror corrigat quā pōena cōsumat. Ciuilis est etiam pauor ille magis q̄ bellicus, vtpote quem abactores timeāt, reformidēt fures, latrones exhorreant, innocentia tantū lēta respiciat: institutū quē est etiā vt ne duplicatus terror videretur, vt eorū tantū alter fasces haberet, non ambo, isque penes quem fasces essent, maior cōsul diceretur: vel is qui prior factus est praetor, aut maior vrbānus minores, ceteri quibus, quod plerūq; in maximis vrbibus solet, senatus decreuit vt darent operā ne quid resp. detrimenti caperent: permittitq; eorum alterum vel ambos cum opus esset exercitum parare, bellū gerere, coercere omnibus modis subditos atq; ciues domi militiaq; imperium ac iudicium summum capitis dicere, sed is non Romani, quem solum cohibere & in publicam custodiam duci iubere illis fas erat: Sella curuli pro sui magnitudine vtebatur multis gradibus innixi, vt ibi locati nihil abiectum nihilq; humile meditarētur, vtq; in ocio subiecti mererētur, quod alii post maximos labores assumunt Imperatores: Manus porro victorialis Scipioni munita erat, quo Romana reip. viri fortis dextra tueretur fortunas omniū, ac liberos, in augmentum etiam publicae glorię famulos solueret iugo serui, calceis auratis praeterea prodibant in publicum, tanquā auri materiam quam mens ad inane volans tanti putat, paruifacere non solum, sed pessum etiā dare videretur. Inter ceteras etiā reip. dignitates soli meruerunt pictos habere humeros, vario colore palmatae vestis, quam felicitas dabat prēmio vinctū. Quōd autē candidis vestibus induti procedebant, candidati appellabatur, quōd deniq; populo cōsularent, & patriae, cum omnia eorum traderentur arbitrio, ne insolescerent animo à cōsulendo cōsules dicti sunt, nisi illine potius, vnde Aetius ait in Bruto, Qui rectē cōsulit cōsul ciatur, vel vt Quintilianus, cōsul sit à cōsulendo, vel à iudicando, nam & hoc cōsulere veteres appellauere: Magistratus huius imperium annuum erat, quo ne diuturna potestate insolentes facilius in errorem aliquem prolaberentur se custodirent: hi

222 hi quāquam brevis esset eorum magistratus, nihilominus tamen si haud essent idonei infra annum amouebantur: illud quoque de more fuit consulum petentibus ut per se ipsis comitiis interessent, nullique xxv. annis minores, quā senatoria ætas erat, admitterentur.

Suffes consul etiam, Pœnorū lingua dictus est, auctore Calidio. Liuius belli Macedonici libro quarto, Postero die cum Suffetes ad ius dicendum confedisent, inspecta tabulæ demptæque & lectæ. Alii à sufficio quod est subministro vel in alterius loco substituo, suffectos dictos putant, quasi sub alio factos. Liuius xxxi. M. Aurelius Cotta decemuir sacrorum mortuus, in eius locum M. Attilius Glabrio suffectus. Cicero pro Murena, Vnus erit cos. & is nō in administrando bello, sed in sufficiendo collega occupatus. Illud denique nec prætereundum, nam cum duæ res possint eodem auctore prouehere homines in hunc amplissimū cōsularis dignitatis gradū, & honorū populi finē, vna iuris, altera militis, non dubiū est quin ad eam adipiscendā multo plus cōferat res militaris quā iuris ciuilis gloria: vigilat enim alter nocte, ut suis consultoribus respondeat, alter quō intendit, maturē cū exercitu perueniat: illum gallorū, hunc buccinarū cātus exuscitat: ille actionē instituit, hic aciem instruit: ille cauet ne cōsultores, hic ne vrbes aut castra capiātur: ille ut aquę pluuię arceatur scit, hic scit & timet ne hostiū copię: ille in regēdis, hic in ppagādis finibus exercitatur.

Proconsularis dignitatis creandæ morem ac necessitatē induxit imperiū Romanū, quod nec adesset ubique ad bella gerenda nec omnes obire p̄uincias cōsules, qui modō essent duo possent, his cōsularia insignia cetera præterquā q̄ sex duntaxat lictores relictī fuere concessa sunt: numerus autem proconsulū definitus erat nullus, utq̄ præsidii nomen generale quod & proconsules & omnes prouincias regentes senatores licet essent, præsides appellabantur, sic proconsulum appellatio specialis est, qui denique, quod consulum iuribus fungeretur, proconsules nominati sunt.

Lictor crudelitatis minister consulis, proconsulis, prætorū qui fascem virgarum alligatum cum securi portat. Sunt qui lictores cōsules xii: aliorum autem senī. Lictorem Valgius Rufus in secundo librorū quos inscripsit de rebus per epistolam quæsitis, dicit à ligando appellatū esse, quod cum magistratus populi Romani quempiam verberari iussisset, crura eius & manus ligari vinciriq̄ à viatore solita sint, isq̄ qui ex collegio viatorum officium ligandi haberet, lictor sit appellatus, utiturq̄ ad eā rē testimonio M. T. verbæque eius refert ex oratione quę dicta est p̄ C. Rabirio, Lictor inquit colliga manus. Liu. li. viii. Lictor deliga ad palū: hæc ita à ligando Valgius Rufus. M. T. Liuius, Festus, ac omnis antiquitas putat, & nos sanē cū illis sētimus, sed Tiro Tul. M. Tullii. C. Libertus lictorē vel à lino vel à licio dictū scripsit: licio enim trāuerso quod linū appellatur, à veteribus, qui magistratibus inquit præministrabāt cincti erāt, ad reorū manus ligandas, & crura ut diximus vinciēda. Malē itaq̄ & inscitē qui lictorē à litādo dictū putāt. c. interposita quia rem lictat & interficit, illudq̄ ineptē addūt quasi legis ictorē dici q̄ iat, id est, percutiat reū, iuxta legis mādātū quod antiquitas nō approbat, colorata licet ratio videatur. Numero autē duodecim lictores

ctores sumptos à Romulo: alii à numero vulturū qui regnum sibi protenderāt augurio: Alii putāt & melius ab Heruscis finitimis, vnde sella currulis, vnde toga prætexta sumpta est ad imitationem regum suorum, quod duodecim ex populis creato regi singulum singuli populi lictorem darent.

Quæstura in qua esse debet sciētia iuris summa, literarum gloria, cautela sermonis, firmitas animi, continentia domicilium, & virtutum omnium sedes, Actiōne in Verrem ii. auctore Cicerone primus est gradus honoris, dignitatūque omnium genitrix, Varro lib. vi. teste Cassi. Officiū autē eius & origo perquā vetus est & penē ante omnes magistratus, quorundam & quidem eruditorū sententia. Gratianus Iunius lib. vii. de potestatibus apud ipsum Romulum & Numam Pompiliū binos quæstores fuisse auctor est. Pomponius hunc magistratum cœpisse tunc asserit cum ararium Po. Ro. arctius & cumulatus esse cœpisset, ut essent qui illi præesset, quod Romuli tēpore fuisse, cū res tenues & perexiguæ tunc essent, haudquaquam putandum est. Ceterū sicut in dubiū veniat an Romulo & Numa regibus quæstor fuerit, ita etiā Tullo Hostilio rege à quo census in ciuitate & descriptio centuriarum & classium, quæ prius non erāt est facta, quæstores fuisse, ac tunc initium habuisse veri magis simile est, & sanē crebrior apud maiores opinio est, Tullum Hostiliū primum in rep. induxisse quæstores: hos autem à quærendo quæstos initio dictos Pomponius & Iunius & Trebatius & Fenestella & Varro scribūt: verum quia de capite ciuis Romani, iniussu populi nō erat lege permissum consulibus ius dicere, propterea quæstos cōstituti sunt à populo qui capitalibus rebus præessent, quę triumuiui potestea capitales perquisuere, hīq̄ appellabātur quæstos parici, Festo teste, vel Pōponio parricidii quorum meminit lex xii. tabu. dicti: quoniam parricidæ non utique hi, qui parentem occidissent, sed qualemcunque hominem dicebantur. Idem etiam fuisse indicat lex Numæ Pompili in his composita verbis, Si quis hominem liberum morte sciens eluit, parricida est. Horum officio inuinctum erat ut p̄uincias ex senatusconsulto fortirētur, utq̄ extra urbem aduenientibus regibus obuiam irent, & hastæ subiectos captiuos viderent. Erant & candidati principis quæstos alii, qui libris duntaxat in senatu legendis operam darēt, quiq̄ literas eius in senatu legerent.

Prætores initio erant, quorundam iudicio, qui postea consules, & hi bella administrabant: proinde sic dicti quod præirent & ante irent iure in exercitu. Auctore etiam Pomponio tunc creati, cum consules bellis finitimis auocarentur, neq̄ esset qui in ciuitate ius reddere posset. Numerum autem prætorum habuit Roma pro tempore Varium, primum quidem urbanum, deinde post aliquot annos, eo non sufficiente peregrinum, sic dictos quod ius alter peregrinis, alter ciuibus diceret. Deinde verò plures augendo numerum, ad octo vsque creatos inuenio. Vnde Cicero pro Milone, septem prætores, octo tribuni plebis, illius aduersarii, defensores mei, captis prouinciis, totidē prætores quot prouinciæ in deditionem venerant creati sunt: partim qui urbanis rebus, partim qui prouincialibus præessent, horum autē prætorum insignia sex fuisse secures, Plutarchus in vita Pauli Aemilii auctor est: ad hoc enim bellum inquit Aemilius missus,

223

Aemilius, missus non cum sex ut ceteri praetores, sed cum duodecim securibus ita ut dignitatis consularis imperio eius inesset.

Censores ad cuius censionem, id est, arbitrium censeretur populus, vel ab re ipsa quod praesent faciendo censui appellati, vel quod rem suam quisque tanti aestimare solitus sit, quantum illi censuerint, vel quod censere pro arbitrari veteres cognatione quadam socia ac simili esse voluerint: sunt qui a censendo, id est, constituendo & praecipiendo, unde etiam dicere solemus censeo hoc facias, & senatum aliquid censuisse, inde Modestino auctore censoris nomen videtur esse tractum. Hoc munus instituisse primum Seruius Tullius legitur, postea vero ut sunt reges exacti, ius omne faciendi census & cetera quae regis maiestatis huius fuerant ad consules delatum erat: creandi vero novi magistratus huius dedit causam, quod bellis virgibus neque populus sine censu esse, nec qui essent consules nauare opera commodum censui faciendo possent: res quidem ut parui admodum momenti prius visa, quod nihil iuris haberet in censendi modo populum, ita illustri magistratus hic maxime omnium reuerentiae plurimaeque potestatis ac seueritatis poena fuit. Eo autem venit ut haudquaquam de opibus modo, verum de militari disciplina moribusque censeret. Mos namque Romae apud equestres erat, auctore Plutarcho, cum per legitimum tempus a quoquam militatum esset, equum per medium forum duci coram viris duobus publice praesidentibus, quos Censores nuncupauit, illisque quemlibet ducum ac imperatorum sub quibus militatum sit recenseri, deinde censorum iudicio subigi, qui iuxta cuiusque meritum vel laudem vel infamiam tribuunt. Huic praefecti curae tunc erant viri dignitate ornatique insignes, ad hos sella curruli insidentes: equites subituri iudicium ritu cum prodirent, censorum alter qui senior erat interrogabat, si militias omnes iuxta disciplinam militarem absoluisset, omnesque sub imperatore meruisset, quod si non secus ac dixerat foret inuentum, ingenti laetitia plaudentibusque amicis domum illum admittebant: sin minus, Censoria eum inurebant nota, quae ex tenuissimis causis licebat illis, qui flagitiose ac intemperanter degerent ac loquerentur, equum adimere & exercitu demouere. Horum etiam erat vectigalia populi Romani augere minuerique, lustrum completo quinquennio concedere, & soli Taurilia sacrificia de sue, oue, tauro facere, de nuptiis, de liberorum procreatione, de viuendi ratione, de conuiuio diligenter inquirere, ne quis patriam ac consuetam viuendi disciplinam transgrederetur: ad haec etiam munera duo cum essent, alter patritius, alter vero plebeius, eis licebat senatus principem describere, immeritos senatu quoque amouere, ut C. Fabricium fecisse ferunt, qui P. Cornelium Ruffinum patritium virum, quod decem argenti facti pondo in conuiuium adduxisset, senatu amouit: siue ut M. Catonem censores, quem C. Flaminium, T. Flamini fratrem, quod exhortatus a puero quem deperibat, teste Plutarcho, vel a scorto aliorum sententia, cum esset consul in Gallia, ut aliquem ex his, qui ut in vinculis rei capitalis damnati erant, securi percuteret, obtemperauit, senatu eiecit. Valerius Antias non ad pueri, sed ad mulieris cuius amore teneretur, arbitrium id ab L. perpetratum affirmat. Liuius autem scriptum in oratione Catonis asserit Gallum transfugam cum uxore ac liberis venisse, & ab L. inter epulas exceptum.

exceptum mox ut scorto, quod ardebat, obsequeretur, ab eo propria manu confossum. Hoc ad exacerbanda Lucii crimina iure dictum a Catone crediderim, ipsum autem occisum minime transfugam, verum ex damnatis unum in vincula coniectum extitisse, cum alii quam plures, tum vero testes sunt Valerius max. et Cic. in eo qui est de senectute libro, ubi omnem Catoni sermonem & ipsius rei narrationem tribuit: ipse deinde censores sacrificiorum precia curabat & descriptionis genera, & reipublicae officia distinguebant. Censionem enim facere dicebantur, cum multam equiti irrogabant, censioque hastaria dicebatur, cum militi multa nomine ob delictum militare quod hastas daret, dicebatur. Multas praeterea potestates hic magistratus habet, quas ponit Iulius Capitolinus in vita Valeriani, suscipe, inquit, censuram quam tibi detulit Romana respublica. quam solus mereris, iudicaturus de moribus hominum, iudicaturus de moribus nostris. Tu aestimabis qui manere in curia debeant, tu equestrem ordinem in antiquum statum rediges, tu censibus modum pones, tu vectigalia firmabis, diuites statum, resp. recensabis, tibi legum scribendarum auctoritas dabitur, tibi de ordinibus militum iudicandum est, tu arma respicies, tu de nostro palatio, tu de iudiciis, tu de praefectis eminentissimis iudicabis, excepto denique praefecto urbis Romae, exceptis consilibus ordinariis & sacrorum rege, ac maxima virgine vestalium, si tamen corrupta permanferit, de omnibus sententias feres. Illud denique non praeterendum, cum alios magistratus annuos fuisse constet, quinquennalem quondam censuram extitisse, quot quia per tot annos graue, diuturnum insolensque nimis visum est, ne plus quam annua ac semeltris censura esset, consensu ingenti populi factum est, atque hoc teste Asconio tam triste seuerumque nomen Po. Ro. sic oderat, ut intermissum esset nonnunquam per plurimos annos, nonnunquam propter infamiam corruptorum iudicium, plebem ipsam quod ante recusauerat poposcisse. Tribunos celerum primus Romulus creasse fertur. Nam cum eodem tempore in tres tribus tota ciuitas diuisa esset, Ramnenses a nomine suo, a Tatio Tatienenses, tertiae autem tribus homines Luceres dicti a luco Asyli, in quem multi fuga delati ciuitate donati sunt, ut Plutarchus inquit, & Plinius testis est, noua. Quamquam tertiae huius denominatio auctore Liuiio incerta sit. Tribus autem ipsas tres fuisse numero nomen ipsum declarat, quibusque qui praerant, tribunos vocitabant, quod terni tribus ex tribubus olim ad exercitum mittebantur. Celerum autem tribunum proinde appellari quidam opinati sunt, quod vel celeriter occurrerent, si quando eorum opera respublica indigeret, cum equitibus ille praesent & veluti secundum locum teste Pomponio a regibus obtineret, vel a celere Remi interfectore, quod celeres antiqui dixerunt, quos nunc equites dicimus. Horum tribunorum militarium, ut inquit. Q. Asconius Pedianus, duo sunt genera, primum qui Ruffuli vocentur, & hi quidem in exercitu creari solent a consule non a populo, de quorum iure, ut Festus etiam inquit, quod Rutilius Rufus legem tulerit, Ruffuli ac postea Rutuli sunt vocati. Alii sunt comitiati, qui comitiis designantur ad gubernandam rempublicam consulum loco, aliquando sub consulibus ut essent in exercitu ad ordines ducendos instituti. Horum officium, vel eorum qui exercitui praesunt, in libro de re militari Marcello teste,

224 teste, milites in castris continere, ad exercitationem producere, claves portarum suscipere, vigilia interdum circuire, frumentationibus commilitonum interesse, frumentum pbare, mensuræ fraudē coercere, delicta secundū suam auctoritatē his modis castigare, principiis frequēter interesse, querelas commilitonum audire, valitudinarios inspicere. Flavius Vopiscus in vita Aureliani in epistola ad vicariū suum permulta his adiicit, ad tribuni officiū maximē spectantia. Si vis, inqu it, tribunus esse, imō si vis vivere, manum militum cōtine, nemo pullū alienum rapiat, ouem nemo cōtingat, vnam nullus auferat, segetem nemo deterrat, oleum, sale, lignum nemo exigat, annona sua contentus sit, de præda hostis non de latrocinii provincialium habeat, arma terfa sint, ferramenta famia ta, calciamēta fortia, vestis noua vestem veterem excludat, stipendiū in baltheo non in popina habeat, torquem brachiale annulū apponat, equum & saginariū defricet, alter alteri quasi seruus obseruatur, à medicis gratis curentur, aruspici-bus nihil dent, in hospitiiis castē se agant, qui litem fecerint, vapulent. Tribunis autem plebis creandis initio fuit secessio plebis à patribus in sacrum montem facta. vbi Menenii Agrippæ opera pace inita conuenit vt plebeios magistratus in vrbe haberēt, sicq; duos tribunos tū habere plebs cœpit à Virginio & T. Ve-tulio cōf. Alia postmodū secessione tres additi, Appio Claudio & T. Q. cōf. mox quinq; alii cōf. Q. Minutio & M. Oratio Puluino. Hoc pacto x. tribunis in plebē Ro. fuit iurisdictio, sicq; plebi cōcessum est cōditiones inire cōcordie, vt plebs suos magistratus haberet sacrosanctos, quibus auxiliis latio aduersus consules esset, neve cui patrum capere eum magistratū liceret. Tribunorū tan-dem tantum in modum creuit auctoritas, vt quicquid senatus decreuisset, ita de-mum ratum haberetur, si tribuni approbassent. Stabant autē hi in vestibulo cu-rig, vbi habebatur senatus: nam templū siue curiam ingredi nō licebat, & qua-cunq; senatores decreuissent, tribunis præferbātur, vt quæ e repub. fore viderē-tur, approbarent, cetera ad arbitrium reiicerentur: tum quæ senatusconsulta ap-probassent. t. literam in tergo adiciebāt, haud aliter rati iudicatum iri. De po-terestate autē tribunitia Labeonis Antistii iuris peritissimi extat sententia, cuius verba quemadmodum scripta apud Gellium offendi, ita illa ipsa scripsi: In epi-stola, inquit, Athei Capitonis scriptum legimus Labeonē Antistium legū atq; morum & P. iurisque ciuilis doctum apprimē fuisse, sed agitabat, inquit, homi-nem libertas quædam vecors vsq; eō, vt diuo Augusto iam principe & repub. obtinente, ratum pensūq; nihil haberet: nisi quod iustum sanctūque esse in Romanis antiquitatibus legisset: ac deinde narrat quid idem Labeo per viato-rem à tribuno plebis vocatus responderit: Iussit enim eum qui missus erat redi-re, & tribunis dicere ius eos non habere, neque se neq; alium vocandi, quod mo-ribus maiorū tribuni præhensionem haberent, vocationem non haberent, posse igitur eos venire & præhendi iubere, sed vocandi absentem ius nō habere, idq; etiam apud Varronem in libris rerū humanarū scriptum asserit A. Gellius: qui quidē Varro cū triumphauit esset, asserit se à tribunis plebis vocatum nō esse, & cū tribunus plebis esset, vocari neminē fecisse. Ea etiā tribunis plebis, auctore Plu-tarcho, potestas est, vt si præsens sit dictator, secūda sit, sin autem absit, prima ac

ferme

ferme sola. Huic præterea magistratui nullum integrum diē abesse Roma lice-re ius erat, ius etiā huius tribunitiæ potestatis magis ad impediendū est q̄ ad agēdū, quippe quæ cæteris omnibus collegis volētib; & si plures sint, vnus qui no-lit & se opponat, plus possit. Fuit etiam, vt aiūt, tribunitia potestas prius apud Romanos publicæ dignitatis insigne, postmodū quoq; iudicialis ordinis obtinu-it rationem. Inde nanq; & decretum illud senatus, vt Augustus Caesar morum legūq; regimini ac æquē in perpetuū tribunitiæ præesset potestati. Vnde apud eos tribunus dictus est, q̄ tribus præesset ordinibus, patritio, equestri, & plebeio, dicti etiā simili modo tribuni plebis à tribu, q̄ vel tribuū suffragio crearetur, vel quod in tres partes populus diuisus esset, cū plebs à patribus secessisset, & ex singulis singuli crearentur: tribuni autem ararii à tribuendo are sunt appel-lati, quod ararium sanē populus Romanus in æde Saturni habuit.

Scriba à scribendo nomen accepit, officiū exprimens vocabuli qualitate. Li-uius ab vrbe con. li. ii. Ibi cū stipendiū forte militibus daretur, & scriba cum rege sedens pari ferē ornatu multa ageret, cū milites vulgo adirent, timēs sci-scitari, vtrū Porfena esset, ne ignorando regē semet ipse aperiret quis esset, quō temere traxit fortuna facinus: Scribā pro rege obrūcat. Probus Aemilius de excel. du. exter. gen. in vita Agesilai, itaq; eum habuit ad manum scribæ loco, quod multo apud Graios honorificētius est quā apud Romanos. Nāq; apud nos re vera sicut sunt, mercenarii scribæ exultantur: & apud illos e contrario nemo ad id officium admittitur, nisi honesto loco & fide & industria cognita, quod necesse est omniū consiliorū eum esse participem. Cicero in Verrē actio-ne. v. Sepe enim nostri Imperatores superatis hostibus optime rep gesta, scribas suos annulis in cōcione donarūt. Ab epistolis vel à secretis etiā is intelligi dici-tur, qui secreta scribit vel epistolas. Suetonius in vita Claudii, Sed ante omnes Narcissum ab epistolis & Pallantem à rationibus, quos decreto quoq; senatus non præmiis modō ingentibus, sed quaestoris prætorisq; ornāmētis ornari libēs passus est. Flavius Vopiscus in vita Carini, Quorū vitā singulis libris Claudi-us Eusthenius qui Diocletiano ab epistolis fuit, scripsit. Notarius item secreto-rū scribitur, Flavius Vopiscus in vita Aureliani, Incidit autē, vt se res fataliter agunt, vt Mnesteu quendā quē pro notario secretorū habuerat, libertum, vt qui-dā dicunt, suum infensiorē sibi minando redderet. Cas. primo, hist. Pater enim Candidati sub Valentino principe gessit tribuni & notarii laudabiliter digni-tatem, qui honor tunc dabatur egregiis, cū ad imperiale secretum tales con-ster eligi, in quibus reprehensionis vitium nequeat inueniri.

Cancellarius vel à cācello ala palatii sic dictus, q̄ olim ibi officiū suū exerce-ret iuxta thesaurū imperatoris, cuius sibi cura demādata erat, vel à cācello secū-dum eā significationē, qua dicitur interstitiū à Palestina regiōe tractū, vbi tecta cacuminata non erāt, sed iacebāt in planū prostrata. Interstitia igitur illa inter ppugnacula sita, parietibus hinc inde erectis, cācelli propriē dicuntur: Qui verō epistolas missas recitari volebāt populo, in dicta regione super tecta ascendebāt & de cācellis recitabāt, vnde inoleuit vsus paucorū tamē eruditorū, vt qui po-pulo literas principis habent missas exponere, Cācellarii appellatione nominē

P tur.

tur. Ca. li. xi. Var. respice quo nomine nuncuperis, latere non potest quod inter cancellos egeris, tenes quidē lucidas fores, claustra patentia, fenestras, ianuas, & quāuis studiose claudis, necesse est vt te cūctis aperias: Nam si foris steteris, in eis nō emendaris obtutibus, si ingrediaris, obseruantū nō potes declinare cōspectus, vide quō te voluerit collocari antiquitas, vndiq; cōspiceris, qui in illa claritate versaris. Flavius Vopiscus in vita Carini, Amicos optimos quosq; relegit aut tenuit, praefectum vrbi vnum ex cācellariis suis fecit, quo fœdius nec cogitari potuit aliquando nec dici.

Populares & optimates inter se differūt. Nam populares, teste Prisciano, lib. artis Grāmaticæ. v. hi sunt, qui defendūt populū, optimates qui defendūt senatores. Cicero pro P. Sextio, Duo genera semper in hac ciuitate fuerunt, eorū qui versari in rep. atq; in ea se excellētius gerere studuerūt, alteri populares se, alteri optimates & haberi & esse voluerūt. Qui ea quæ faciebāt, quæq; dicebāt, multitudini iocunda esse volebāt, populares: qui ita se gerebāt vt sua consilia optimo cuiq; probarentur, optimates habebātur. Idem in eadē, Omnes optimates sunt, qui neq; nocētes sunt, neq; natura improbi, nec furiosi, nec malis domesticis imbediti. Idē in eadē, Quod est prætātilimū maximeq; optabile sanis, bonis, & beatis, & cū dignitate otii hoc qui volūt omnes optimates, qui efficiūt sūmi viri et cōseruatores ciuitatis putātur. Aristoteles li. v. ethi. Ex dignitate quoq; id apparet, iustū enim illud, quod in distribuēdo cōsistit, secundū dignitatē quādā esse oportere omnes fatētur: ipsam verō dignitatē nō eandē omnes esse aiūt, sed populares quidē libertatē: potētes verō opulentia aut genus: optimates autē virtutē dicunt. Idem li. iii. poli. Vocare autē consueuimus cū vnus ad vtilitatē cōmunē respiciens gubernat regiā potestātē: cū verō pauci gubernāt, plures tamen vno, optimatū gubernationē, vel ex eo quia optimi præsunt, vel ex eo quia ad optimū publicum administrāt. Idem in quarto, Videtur autē optimatū esse maximē honores tribuere secundū virtutē, finis enim optimatū virtus: paucorū verō gubernationis diuitia, popularis autē libertas. Idē in eodē, Quo enim ab optimis viris simpliciter per virtutē esset gubernatio reip. & non ad suppositio nem quidem bonorum virorum, eam solam iustum est optimatem appellari.

Proceres, teste Varrone, principes ciuitatis, quia eminet in ea sicut in edificiis mutuli qdā, id est, capita trabiū quæ pceres nominātur, quasi pcedes, Hinc facta trāslatio est ad quosdā vt proceres dicātur q ante omnes honore præcedūt. Sunt qui pceres, quasi pcul à carie, hoc est, putredine ac vitiorū corruptione, dictos putent, quod tametsi principibus cōuenit, maximē propter excellentiā & egregiam, qua pręditi esse debent, probitatē, falluntur tamē inscitia literarum, nec tā q est, q quod esse debet, autumāt: huius singulārē numerū rarō est inuenire. Iuue. lib. iii. Agnosco pcerē, salue Getulice, seu tu Syllanus, quocūq; alio de sanguine rarus. In plurali frequētissimū est: Liui. ab vrbe cōd. li. iii. Et nos, vt decet pceres, vt Fabio nomini est nō indignū, pugnādo potius q adhortādo accēdamus militū animos. Luca. in v. Fata vocēt pcerū motus hæc cūcta sequūtur.

Primores sicut hi pceres, vel primates, vel qui inter reliquos maioris potestatis & dignioris in populo. Liui. in primo, Ipse ad primores Romulus peruolat.

Summates

Summates viri potētes. Satyrus in comœdia piscatoria, Summates viri simplices facti sunt ganei: Macrobius. li. i. de sumno Scipionis, Sed summatibus tantū vtiris, sapiētia interprete, veri arcani conscis cōtenti sint: reliqui ad venerationem figuris defendentibus à vilitate secretum.

Præsidiū nomine omnes puincia regētes, licet senatores sint, appellātur: iure præsēs is dicitur, qui maius in puincia habet imperiū post principē. Hinc præsidiū dictū auxiliū principale: sicut subsidium id quod in auxiliū succedit dicitur, et milites q in aliorū tutelā militū oppidi vel castelli, similiūq; collocati sunt, præsidiū vocātur, vel, vt inqt Varro, præsidiū dictū q extra castra præsidebat in loco aliquo, quo tutior regio esset, vel quod p vilitate & salute, alicuius auxiliū gratia pręponitur: sicut subsidium q postpositū est ad subueniēdū laborātibus.

Satrapes vel Satrapa, is est, q locorū præsfectus designatur. Plutarchus in vita Eumenis, Tū capto Ariarate rege, & regione in potestātē redacta, Satrapes, hoc est, locorū præsfectus designatur. Regū libro primo, Et non inueni in te quicquā mali ex die qua venisti ad me vsq; ad diem hanc, sed satrapis non places. Idem in eodem, Reuertere ergo & vade in pace, et non offendas oculos satraparum.

Princeps, ordinis nomen est, dictus q primus capiat: sicut municeps ab eo q munera capiat: idem & dignitatis, cui hæc tuenda ex officio, & capitis periculo defendēda, religiones, auspicia, potestates, magistratus, senatus auctoritas, leges, mos maiorū, iudicia, iurisdictio, fides, prouincia, socii imperii, laus rei militaris, ærarium: harum rerū ac tantarum esse defensorē atq; patronū. Spartianus in vita Adriani, Tūc enim mos, vt princeps causas cognosceret, et senatores & equites Romanos in consiliū vocaret, & sententiā ex omni deliberatione proferret. Cass. ii. histor. Vocabulum principis nulla sorde maculasti, seruās dignitatē nominis exercitatione virtutis. Ouidius de Romulo & Cæsare secūdo fastorū, Tu rapis his castas duce se iubet esse maritas, Tu recipis luco, reppulit ille nefas, Vis tibi grata fuit, florent sub Cæsare leges, Tu domini nomen, principis ille tenet. Te Remus incusat, veniā dedit hostibus ille, Cēlestē fecit te pater ille parē.

Domini verō appellationē præclarissimos in rep. principes & duces inuenio declinasse: nam et Scipio ipse prius Italia Hispaniaq; recuperata, cū Aphricā quoq; subegisset, Hannibale pulso, nullo tamē succellū dominū se passus est appellari, nisi à Pœnis, q p æquas cōditiones toties rupto fœdere fraudulēter iugū abiecerāt, nō obtemperātes, militia abiecit, quasi reipub. hostes infamia notans: Augustus quoque Romani decus imperii nec serio nec ioco se passus est à quocūq; tali nomine appellari. Tertullianus in apologetico cōtra gentes, Augustus imperii formator, nec dominū quidē dici se volebat. Et hoc enim dei est cognomen. Dicā planē Imperatorē dominū, sed more communi. Sed quando non cogar, dominū dei vice dicā. Hoc cū declinaret Augustus, meruit profectō patris patriæ cognomen, quod vniuersi repētino maximoq; consensu ei detulerunt, q gratius esset pietatis nomen quā potestatis, vtq; sciret datā sibi potestatem patriæ, quæ temperatissima est, liberis consulens. Quid autem inter patrē et dominū intersit, ostēdit probē Terētianus ille Mitio, hoc patriū est, inqt, potius cōsue facere filiū sua spōte rectē facere, q alieno metu, hoc pater hoc dominus interest

P ii Dux

Dux à ducendo dictus, esse enim debet præ cæteris dux in ducendo agmine præcipue solers, ubi iter quopiam fecerit, & cum ad difficilem transitu saltu venerit, contemplari secum animo ab omni parte loci naturam, comites deinde veteranos, si quos habet, querere & percunctari si hostes eo loco, quid si à fronte, quid si à latere, quid si à tergo adorirentur capiendum consilii foret, utrum ne pergeret qua occurrisset ire viam, an eam qua venisset repetere satius esset. Castris autem diligendis quantum munimento locis complexurus, quam opportuna aquatio, quam pabuli lignorumque copia, quam comitatus expedire, quo tempore pugnam inire, aciem struere, subsidus firmare, magnifice adhortari, perterritos milites à metu revocare, nec verbis tantum ferocem & strenuum esse, sed operum militarium haudquaquam expertem, qui & ipse, cum opus sit, tela tractare, procedere ante signa, versari in media mole pugne sciat, sciat quoque consilia sua celare, tacere, dissimulare, insidiari, ab insidiis præcauere, hostium cogitationes præcipere, speculari, & explorare eorum ubi copia sunt, quæque quove genere armorum, plurimum enim interesse visuris, quæ deinde turba inermis, quæ levis armatura, quæ impedimenta, quæ ea aut quali præsidio custodiant, deinde dicta non tam quam facta milites sequi iubere, nec disciplinam modo sed exemplum. Quod diligentia genus rectissima fortasse ratione probabitur, quoties licebit: verum si mutabitur natura loci, si mons occurrerit, si flumen obstabit, si collibus, sylvis, asperitateque alia prohibetur, mutabit hostium genus imminens conditio discriminis, & nunc acie directa, nunc cuneis, nunc auxiliis, nunc legione pugnabitur. Ad hæc insuper intueri & scire quo auspicio ineunda pugna sit, nec deesse fortune præbentis, sed oblata casu flectere ad consilium debet. Illud ad postremum præ cæteris in animis ducum habendum, nihil in bello debere contemni, neque sine causa dici, matrem timidi flere non solum. Horum igitur omnium qui sunt memores & visu & experientia copotes, eos duces dixerim, cæteris iure prætulerim, modo à populo non à militibus creati sunt.

Comes, socius, sodalis, comisque & collega in quo conveniant, quove differat, auctorum sententiis illustrium ex his accipe. Comitum dicere debemus, auctore Vlp. ac Labrone cum qui comitetur & sequatur, quique frequentandi cuiusque gratia ut sequeretur destinatus est. Minores etiam comitem & ducem habent, ut Cicero non comitem se, inquit, sed ducem præbuit, & alibi. Neque princeps tunc ad salutem esse potuissem, si esse alii comites voluissent. Socius vero non minor sed par est, ideoque duces in bello quoties milites alloquuntur conciliantem benivolentiam gratia, non ferè appellant comites sed socios, communicantes quodammodo eorum dignitatem cum illis, ut ediuerso, cum eosdem comilitones vocat, communicantes eorum conditionem atque sortem cum ipsis: neque enim dux comilitum est militum, sed milites inter se comilitones, ut apud Virgilium Aeneas de militibus suis, O socii: auctor ipse in sua persona loquens de Achimenide, Comes infelicis Vlyssis: & iterum, vno graditur comitatus Achate. Neque scire dixisset de Vlyssis & Aeneas hunc esse comitem Achate, illum Achimenidis, idem tamen ait, Arma deosque parant comites: et iterum, Sacra deosque tibi commendat Troia penates. Hos cape factorum comites. Nunquid dii erant comites Grecorum atque Aeneas, an duces? Certe dii penates comites erant confessione tum Aeneas, tum ipsorum

tum quoque deorum: nam lib. i. Aeneas ait, victos qui ab hoste penates Classe velis mecum: & in iii. Dii aiunt, Nos te Dardania incensa tuamque arma secuti. Nos tumidum sub te permenli classibus æquor, sub te, id est, te duce, et te secuti sumus, id est, tui comites fuimus. Idem de Græcis quidem dicendum & de eorum deis. Idem etiam Sibylla & Aeneas, quanquam modo hic modo ille dux erat aut comes, quia sequebatur Aeneas voluntatem Sibylla, et quasi ministrum se præbuit, comes erat: quia vero ducebat præmonstrans iter & declarans ea quæ ille ignorabat, dux eadem dicitur, tametsi aliquando comitem pro socio dicimus, ut Cicero in rhetoricis, de viatore qui cum ante lucem surrexisset comitem, inquit, suum inelamavit, & semel sepius cum de eodem antea dixisset in itinere quidem perficentem ad mercatum quendam, & secum aliquantum nummorum ferentem esse comitatus, id est, secutus. Quare in præfatione artis grammaticæ Priscianus monitus in primis alioque monens, monendus tamen plurimum in hæc verba ad Iulianum scribens, Tibi ergo hoc opus deuoueo, omnis eloquentia præful, ut quantumcumque mihi deus annuerit, suscepti laboris gloria te comite quasi sole quodam dilucidius reseruet: Sed quid magis delirum absurdumque quam quem dicas tuum solē, eundem appellare comitem tuum, hoc ipso quod sol est. Est præterea alia inter comitem et socium differentia, quod comes est quicumque sequitur alterius ductum, socius plerumque in negotiis ferisque rebus & fortune arbitrio subiectis. Cæsar in comitatus, itaque Andromachenes prætor Thessaliæ cum se victoria Pompeii comitem esse mallet quod locum Cæsaris in rebus aduersis, omnem agris multitudinem feruorum ac liberorum oppidum coegit. Verum huiusmodi differentia apertior inter socium et sodalem est, sodalis enim proprie in rebus leuioribus ac sæpe voluptuosis. Quintilianus, Quo tandem patereris animo, si delicatus adolescens, præferrim splendidis opibus, vel ex astate mores vel ex fortuna traxissem, & repleta conuiuia & puigiles iocorum ad vocata sodaliū turba solutus atque affluens agerem. M. T. Epulabor modicè cum sodalibus, sodalitates enim me quastore sunt instituta. Idem alibi, Ego Plautium Latrentem & ipsum gratiosum dico, & habuisse in petitione multos cupidos sui gratias, quos tu si sodales vocas, officiosa amicitia nomine iniquas vitiofo. Cæterum autem sodales, inquit, sunt, qui eiusdem collegii sunt, quos Græci συζήτορες vocant à quo non sanè discordat M. Antonius qui Norbanum quastorem suum appellat sodalem: at collegiarum appellatione hi continentur qui eiusdem potestatis sunt. Comes vero benignus est homo & facilis, qui aliis non ægrè inferuit.

Chiliarchæ qui singulis militum milibus præerant: Curt. hist. iii. His inquit compulsi in regionem quam Satrapone vocatur puenit, fertilis terra, copia rerum et omni comitatu abundans: itaque diutius ibi subsistit, ac ne desides otio dimitteret animos, iudices dedit, præmiisque proposuit de virtute militari certantibus: nouè furnorum iudicati cum essent, singulis militum milibus præfuturi, Chiliarchos vocabant, tunc primum in hunc numerum copiis distributis, namque antea quingenaria cohortes fuerant, nec fortitudinis præmia gesserant.

Centurio is erat, ut inquit Liuius. vii. ab vrbe cond. quem nunc primipilum appellat, & auctore Festo, qui nunc ceterio, antea ceterionus dicebatur, à centum dictus, ut inquit Varro, quod ceterarius eius iustus sit numerus. Quintilia. libro pri-

227 mo insti. Diu deinde reseruatū ne consonantibus aspirarent, vt in Gracis et in triumphis erupit breui tempore nimius vsus, vt choronæ, chenturiones adhuc quibusdam inscriptionibus maneant.

Succenturiati milites sunt non qui in prima sed qui in secunda cēturia sunt, vt si prima defecerit, isti quos subesse diximus, laboratibus primis subueniant, vnde ad insidiandū ponitur succenturiatus quasi armis dolosis instructus. Terentius in Eunuchis, Ego in subsidiis ero succenturiatus.

Decuriones sunt, qui denis præsunt equitibus, quidā dictos aiunt ex eo quod in initio cum coloniæ deducerentur, decima pars eorum qui ducerentur, cōsiliū publici gratia scribi solita sit. Alii pinde dictos putāt, quod sint de ordine curiæ, cuius officium administrarent. Decuriæ pluribus distinctæ nominibus fuisse tribunorum & iudicum, propter hoc nongenti vocabantur, ex omnibus selecti à custodiendo suffragiorū scita in comitiis, & diuisus hic quoq; ordo erat superba appellatione nominum, cum alius se nongentū, alius selectum, alius tribunum appellaret.

Quaterniones à quatuor militū quibus præerat numero dicti. Actuum apostolorum. xii. tradens eum quatuor quaternionibus militum custodiendum.

Milites dicti quia mille erant ante in numero, quos Romulus primus ex populo sumpsit & milites appellauit. vt in lib. primo historiarum inquit Eutropius. Varro milites dictos asserit quod trium milium legio primo fiebat atque singulæ tribus Tatiensium, Ramnensium, Lucerumq; milia militum mittebat. Vlpianus apud Iustinianum li. xxvii. Militem inquit quasi millesimum quemque dictum, hoc est, omnem qui ex millenario numero, sint licet nonnulli nostri tēporis iuris periti, Latini sermonis ignari, qui dictū putant ex mille maxime strenuum. Alii inter idoneos rerū scriptores vt Helius à mollicie per antiphrasim dictum putant, eo quod nihil molle sed potius asperum quid gerat, sicut ludum dicimus in quo minimè luditur, vel à græco verbo quod duritiem sonat. Vnde Maro, Durum à stirpe genus natos ad flumina primū Deserimus, saūque gelu duramus & vndis. Alii à multitudine, vel à malo arcendo militem, militiamque quasi malitiam, vel multitiam dictam rectè arbitratur, cum eius muneris sit multitudine malum militiamque hostium arcere, tueriq; ciuilis potētiæ partes ac iura, ne quid mali ab illis ciuibz suis inferatur: sicq; ille nō solum militat qui in acie stat & cornu dextrū laeuūve defēdit, sed qui portas tuetur & statione minus periculosa, nō otiosa tamen fungitur, vigiliāsque seruat, et armamento præest: quæ ministeria quamuis incruenta sint, in numerum stipendi orum tamē veniunt. Illud nec obruēdum silentio, vniuersos qui erant in exercitu qui pedibus & equo mererent, sine discriminē veteres appellasse milites, & communi genere protulisse nonnunquam: quanquā qui equo non milites modò sed equestri gradu & honore præstarent: cuius rei fidem facit, quod milites dicimus etiā non satis honesto exercitio præditos, vt qui reos custodiūt, & qui ad supplicium ducunt. Valerius Max. lib. ix. Cn. Carbo magnæ verecūdiæ est latinis annalibus tertio in cōsulatu suo iussu Pompeii in Siciliam ad supplicium ductus, petiit à militibus demisse & flebiliter sibi aluū leuare prius quàm expiraret

raret, liceret, quo miserrimæ lucis vsu diutius frueretur. Vnde & illud etiā, militem & reum eadem stringit cathena: quare apud omnes propemodū inuulgatum videmus vt miles peditem designet, eques autem cum honore dicatur.

Tumultuarii milites dicti à tumultu, id est, Italico bello vel Gallico, quando vicinum periculum & subitum, & improuisum bellum ingruit, & nō est spatiū nec tempus consilii, quod singulos iurare patiatur, vt inter Fabios fuit, sed princeps patrat, siue cōsul intrat templū, & arripit vexillū, & inquit, Qui rēp. saluam vult me sequatur. Euocati milites non sunt, verū pro milite cū ingruit necessitas et propriæ vires non suppetunt, aliunde euocantur. De his Crispus, Ne quis miles, neu quis pro milite & ab his alibi omnes euocatos & cēturiones.

Auxiliares dicuntur in bello socii Romanorum externarum nationū, dicti ex Græco vocabulo quod nos dicimus rerum crescentium auctionem.

Sacramento rogati hi sunt, qui plenam militiam habent, & xxv. annis in militia tenebantur, quique in remp. iurant se non redire, nisi præcepto consulis post completa stipendia, id est, militiæ tempora.

Legimus apud Iul. Cæsarem aliud militiæ genus in Gallia fuisse pecunia cōductum, Solidarios ipsi vocant, qui neq; nunc ibi neq; alibi vsquam sunt: horū conditio cuiusmodi erat, vt cum his quorum amicitia se deuouissent omnem subire fortunam, & ad vltimum etiam mori vellent, nec post ipsos vitam vllā pati possent, quin si aliter mori non daretur, mortem sibi manu propria consciscerent. Mirum genus militum, his nostris temporibus aduersum, neq; quisquam ex eo numero inuentus à seculis ferebatur, qui hoc facere renuisset.

Mercenarii à mercede dicti, vt hi quos anno ab vrbe cond. circiter. d. xl. Sempronio Graccho Fabioq; Maximo consulibus, Scipionis fratres res in Hispaniis gerētes, ex Celtiberis militibus pecunia sollicitatis ab hostiū societate in sua castra traduxere. Quo primū tempore externa manus in castris Romanorum cepit haberi: nihil enim, Liuius teste, in Hispania memorabile gestum præter quàm quod Celtiberum iuuentutē eadem mercede, quæ facta cū Carthaginensibus erat, Imperatores Romani ad se perduxerunt & nobilissimos Hispanos supra trecentos inde in Italiam ad sollicitandos populares qui inter auxilia Hannibalis erāt, miserunt: id modò eius anni in Hispania ad memoriā insigne est, quod mercenarium militem in castris neminem antequam tum Celtiberos Romani habuerunt.

Equites dicti quod eis in legationes ituris equi dabantur de publico, vel cū militandum foret, vt non pedites ipsi, quemadmodū plebs fordida reliqua, sed digniori militiæ genere maiorique honore regem ac Imperatorē in bellum euntem equites sequerentur. Liuius, hæc vbi inter signa peditum dicta dedit, aduolat deinde ad eqtes, agite iuuenes, inquit, præstate virtute peditē, vt honore atq; ordine præstatis. In his quoq; qui ad equitatum trahebantur, nomen sape variatū inuenio. Prius enim sub Romulo regibusq; appellati sunt celeres, vel à celeritate vel à duce Celere, qui dicitur Rhenum occidisse, in cuius gratiæ vicem à Romulo fieri tribunus militum meruit: hi que trecēti fuere, quos Romulus tum bello tum pace ad sui custodiā corporis habuit: hi deinde flexumenes dicti, postea

Ita Trosuli, cum Trosulum oppidum in Tuscis citra Vulturnos sine ullo pedum auxilio cepissent, huiusque nominis appellatio duravit ultra C. Gracchum: dum postea qui ob amicitiam eius Gracchianus est appellatus, scriptum reliquit his verbis, Quod ad equestrem ordinem spectat, antea Trosulos, nunc equites vocat, ideoque quia non intelligunt Trosulus nomen quid valeat, multos pudet Trosulos vocari. Quo autem honore equester locus vel gradus apud maiores fuerit ostendit M. T. Cicero in oratione ad indices pro Plancio, Video inquit quid dicam, hic familia consulari est, ille pratoria, reliquos video esse in equestri loco, sunt omnes sine macula, sunt aequi boni viri atque integri, sed servari necesse est gradum, cedat consulari generi pratorium, nec contendat cum pratorio equester locus: idem Cicero, Demum equester nomen in consulari stabilivit suo Catilianiis rebus ex eo se ordine profectum esse celebrans, quo tempore hoc. iii. corpus in repositum factumque est, cepitque adici senatui populoque Romano & equester ordo.

Desultor is est qui de uno equo ad alium se transfert. Liui. ii. belli pu. lib. iii. Ne omnes Numidae in dextro locati cornu, sed quibus desultorum in modum binos trahentibus equos, inter acerrimam saepe pugnam in recentem equum ex fessio armatis transulare mos erat, tanta velocitas ipsis, tamque docile equorum genus, cum hoc modo instructi starent.

Procuratores a procurrendo dicti. Liuius belli punici secundi lib. ix. Velites subsidio militum, a quibus ubi per procuratores commissa pugna missa esset, Legum cum equitatu impetum ex occulto facere iubet.

Pedites quod pedibus non equis inniterentur dicti, horum nomen semel tantum variatum inuenio, & ab Iphicrate Atheniensi, qui multa in re militari noua attulit, multaque meliora fecit: namque pedestria ille arma mutauit, & cum ante illum Imperatores maximis clypeis, breuibus hastis, minutis gladiis uterentur, e contrario ille pelram pro parua fecit, a quo postea Peltasta pedites sunt appellati, ut ad motus concursusque essent leuiiores.

Accensus, Q. Asconio teste, nomen est ordinis & promotionis in militia, ut nunc dicitur princeps & cornicularius. Accensos Cato administratores esse scribit: alii accensos militiae genus esse administrantibus proximam, perhibent. Varro, ut cos. ut praetores, qui sequuntur in castra accessi dicti, quod ad necessarias res sapius acciantur velut accersiti, quos nunc dicimus deputatos: vel accensi dicebantur qui in locum mortuorum militum subito subrogabantur, ita dicti quod ad censum adiciebantur.

Adscriptiti veluti quidam scripti dicebantur, qui supplendis legionibus adscribebantur: hos et accensos dicebant, quod ad legionum censum essent adscripti, vel quod olim inermes armatis militibus adscribebantur, qui succederent si quis eorum deperisset.

Leuis armaturae siue leues, viii. ab urbe condita teste Liuius, qui hastam tantum gestaque gerent, vocabantur.

Expediti & impediti ab eodem denominatione sibi vendicant, aut ex solutis militibus aut illigatis. Sisenna histor. lib. iii. Inermes armati impeditos expediti sine ullo suorum vulnere cunctos interficiunt, vel expediti & impediti dicti, quod milites

milites ac bellatores expeditos curis & domesticis affectibus absolutos esse oportet, & impeditos ac ligatos.

Ferentarii, qui leui sunt armatura milites instructi ad bellum, ut fundis & lapidibus, ense, telis, & his armis quae feruntur non quae tenentur. Salustius in Catilinario, Posteaquam eodem verum est ut a Ferentariis praelium committi posset, maximo clamore cum infestis signis concurrunt, pila emittunt & gladiis res geruntur: hunc Varro a ferendo etiam dictos putat, verum eodem teste, equites dicti sunt ferentarii, qui eo modo habebant arma quo feruntur, ut iaculum, eiusmodique equites pictos vidisse inquit se in Aesculapii aede vetere, & ferentarios ascriptos: Cato autem eos referentarios dixit, quod tela ac porciones militibus pugnantibus ministrabant.

Pygmaeos motana India incolentes, quibus est vicinus Oceanus, exiguae adeo proceritatis homines esse quidam auctores non leues tradidere, ut cubitalis mensuram non excedant, belligeros tamen: hos enim arunt arietum capratumque dorsis armatos insidentes continuum bellum gerere cum gruibus. Iuuenalis,

Ad subitas Thracum volucres nubemque sonoram,

Pygmaeus paruis currit bellator in armis,

Moxque impar hosti, raptusque per aera curuis

Vnguibus, a saxa fertur grue, si videas hoc

Gentibus in nostris, visu quatere: sed illic

Quamquam eadem assidue gerantur praelia, ridet

Nemo, ubi tota cohors pede non est altior uno.

Arimaspi hominum in Ponto genus, uno oculo in fronte media cum Gryphis aurum custodiens assidue bella gerentium, quosque fama est non incelebris Pompeii contra Casarem Philippicis in campis partes ac signa secutos fuisse, Vnde Lucanus in tertio,

Hinc & Sydoniae gentes, auroque ligatas

Substringens Arimaspe comas.

Amazones Scythicae mulieres bellicosissimae, quae excidio coniugum & pacem armis quae sita ne genus interiret concubitus finitimorum ineant, si qui mares nascantur interimant, virgines in eundem ipsis morem non otio neque lanificio, ut ceterae mulieres, sed armis, equis, venationibus exerceant, in multis infantium dextris mammillis, ne sagittarum iactus impederetur. Vnde & a Graecis eo quod mammis careant Amazones appellantur. Curtius lib. quarto, vestis non toto Amazonum obducitur corpori: nam laeva pars ad pectus est nuda, cetera deinde velantur: nec tamen sinus vestis modo colligunt, infra genua descendit, altera papilla intacta seruat, qua muliebres sexus alant, aduritur dextra ut arcus facilius intendant, & tela vibrent: nam ut poeta meminit,

Pulsant & pictis bellantur Amazones armis.

Argyraspides ob arma deargentata sic dicti milites, qui sub Alexandro militabant. Orosius tertio historiarum, Quare ultimo consilio Argyraspidas ob arma argentea sic dictos, hoc est, milites qui sub Alexandro militauerant in auxilium rogat. Iustinus in epitome Trogi Pompeii. xii. Cui gloriae ut etiam exercitus

citus ornamenta cōuenirent, phaleras equorum & arma militum argento inducit, exercitūque suū ab argēteis clypeis Argyraspides appellauit. Lilius ab vrbe cōd. xxxvii. Ab eadem parte paulū prurupto cornu regia cohors erat, argyraspides à genere armorum appellabantur.

Capite censi milites vocabātur, qui nullo vel qui quā paruo grē cēlebātur: hi nanq; nisi in tumultu maximo & asperis reip. temporibus, cū iuēturis inopia esset, in militiam tumultuariam legebantur, armāq; his sumptu pub. praebebantur, & non capitis cēfione, sed prosperiore vocabulo à munere officioq; prolis edende, Proletarii appellati sunt, quod cum re familiari parua haud quaquā possent remp. iuuare, sobolis tamen gignendae copia ciuitatē frequentarent. Capite cēfos primus C. Marius, vt quidā ferunt, bello Cymbrico, vel potius, vt inquit Crispus, bello Ingurthino milites scripsisse traditur, cū factū antē in nulla memoria extaret.

Cataphracti equites hi dicuntur, qui & ferro muniti sunt, & equos similiter munitos habent. Lilius xxxv. ab vrbe cōdita. His, vt pleriq; quos opes alūc, vaniloquiis maria terrāsque inani sonitu verborum compleuit, equitum innumērabilem vim traici Hellefpōto in Europam, partim loricatoros quos cataphractos vocāt. Idem xxxvii. Preter rectorem quaterni armati ad latus dextrū phalangitarum mille & quingentos Gallo græcorum pedites opposuit: his tria milia peditum loricatorum, quos cataphractos ipsi appellant, adiunxit.

Gelon, vt inquit Pom. Mela Cos. lib. ii. non lorici sed hostiū cutibus equos seq; velabant, illos reliqui corporis, se caput.

Cetrati à cetrīs, hoc est, breui scutorū genere muniti & armati milites dicti. Lilius ab vrbe condita xxxv. Nauigia parua in stationem occultam agri Argini contraxit, in ea expeditos milites cetratos plerosque cum fundis & iaculis & alio leui genere armaturae imponunt. Idem in eodem, Cetrati itaq; quantum latitudo vallis patiebat in structi federent, vt facile per interualla ordinum fugientes suos acciperent.

Pilani, teste Varrone, dicti quod pilis à principio pugnarent, post commutatā re militari minus illustres facti. Ouidius. iii. fastorum,

Inde patres centum denos secreuit in orbes,

Romulus hastatos instituitq; decem:

Et totidem princeps, totidem pilanus habebat,

Corpora legitimo quisq; merebat equo.

Velites expediti & leui armatura milites à volitādo ob celeritatem dicti, teste Orofio libro quarto historiarum: vel à græcō *ἐλαφ*, id est, iaciēdo, hi tripedalem parmam habent, & in dextra hastas quibus eminus vtuntur, gladio Hispaniēsi accincti, cum armis suis post terga equitum considebant, continuoque pedites ipsi ex alia parte equitibus per quos aduecti fuerant dimicantibus, hostē perturbabant: Quod si pede collato pugnandum sibi erat, translatis in laeua hastis, gladium stringebant, vt velites etiam in legionibus essent. Auctorem peditū equitibus immiscendorū centurionē Q. Neuium ferūt eo bello primū, quo Capuā nobilissimā ac potentissimā quondā vrbe Fuluius Flaccus Imperator obsedit.

Velatos

Velatos appellāt vestitos & inermes milites, qui exercitum sequebātur, quicq; in mortuorum militum locum substituebantur.

Volones dicti sunt milites qui post Cannēsem plagā vsq; ad octo milia, cū essent ferui, volūtariē se ad militiam obtulerunt, & cum sponte hi vellent, Volones appellati.

Tituli milites proinde sic appellantur, quod patriam tuerentur, vnde & Titi prænomen ortum est. Titulum autem dici ait Numa Pompilius de pontificali bus scribens, pallium quo sacerdotes caput tutabant, cū ad sacrificium accessissent, sicut & Virgilius,

Et caput ante aras Phrygio velamus amictu.

Rorarii milites qui leui armatura primi praelium committebant, quod vt ros ante imbrem, sic illi ante grauē armaturam prodibant, Rorarii dicti.

Beneficarii dicebantur milites, q; vacabāt muneris beneficio, sicut cōtrā munifices vacabantur qui non vacabant, sed munus reip. faciebāt, vel Beneficarii militū genus, qui ex eo ita appellantur quia promouētur ad honores beneficio tribunorum, vt inquit Vegetius, idq; confirmatur auctore Casare in commentariis suis, cuius verba hae sūt, Hae erāt milia xlv. euocatorū circiter duo, quae ex Beneficariis superiorū exercitū ad eū cōuenerāt, quae tota acie dispersa erant.

Duplicarii milites dicti, vt Varro inquit, quibus ob virtutem duplicia cibaria vt darentur institutum est.

Latrones conducti milites vocantur: Moris enim erat vt hos Imperator circa se haberet, et primō mitteret ad omne discrimen, et quanquam græcum est nomen, Varro tamen dicit hoc posse habere etiam latinam etymologiam, vt latrones dicti sint, quod circa latera erant regi quasi laterones, atq; ad latera habebāt ferrum, quos postea à stipatione Stripatores adpellarunt, & quia cōducebantur, & ea merces dicitur *μισθός*; ab eo veteres poētae nonnunquam milites mercenarios appellant latrones, aut quod latrocinari militari est mercede, aut q; latent ad insidias faciendas, quos nunc Satellites vocant.

Sicarii latrocinantium genus sicas & gladios sub veste deferentium. Iosephus bello Iudaico libro ii. Sic enim regione purgata aliud genus latrocinantium in Hierosolymis oriebatur, hi autem sicarii vocabātur, die claro & in media ciuitate passim quosque interficientes, potissimum verò diebus festiuis miscebātur vulgo, & sicas sub veste gestantes, his diuersos quosque interficiebāt, ac deinde collapsis hominibus, illi inter reliquos de scelere querebāt, qua fraude extra suspicionem manebant. Idem in eodem, Inter infirmiore autem vulgum multi irrumperentes sicariorū, sic enim vocant latrones, gladios in sinibus gerentes, audacissimē utebantur opere quod adorti erant.

Desiderati milites secundum consuetudinem deperditi vel qui perierūt, vel secundum rationem dictos puto, quod absentium rerum nec dum inuentarum sint desiderium. Cicero pro A. Cluentio, A finius verò breui illo tēpore quasi in hortulos iret, in harenarias, quasdam extra portam Esquilinam perductus occiditur, qui cū vnum iam & alterū diē desideraretur, neq; in his locis in quibus ex consuetudine quarebatur, inueniretur, & c. Caesar siue alius pro eo xi. Duobus his vnus

his unius diei praeliis Caesaris desiderati sunt milites. dcccclx. id est li. xii. Eodemque die Larissam peruenit, in eo praelio non amplius trecentos milites desiderauit. Q. Curtius quarto, Cecidere Persarum quorum numerum victores finire potuerunt milia xl. Macedonum minus trecenti desiderati sunt. Idem in transitu Tigris, Nec quicquam praeter paucas sarcinas desideratum est.

Triarii milites, teste Varrone, sic dicti, quod in acie tertio ordine extremis subsidio ponebantur, quodque hi subsidiebant ab eo subsidium dictum. Plautus, Agite nunc subsidete omnes quasi tolent triariis. Liuius ab urbe cond. xxxvii, Hastatorum prima signa, deinde principum erant, triarii postremos claudebant. Idem in octauo, Triarii sub vexillis confidebant sinistro crute porrecto, scuta innixa humeris, hastas surrecta cuspide in terram fixas, haud secus quam quae vallo septa acies inhorreret tenentes: si apud principes quoque haud satis prosperè esset pugnatum, à prima acie ad triarios rediisse, cum laboratur, prouerbio increbuit.

Retiarii nomen ab armaturae genere ortum perhibetur: contra enim pugnantem Mirmillonem retiarius ferebat occultè rete, quod iaculum appellatur, ut aduersarium cuspide insistentem operiret, implicicumque viribus superaret: huic retiario pugnantem aduersus Mirmillonem, cantabatur, non te peto, piscem peto, quid me fugis Galle? quia mirmillonicum genus armaturae gallicum est, ipsique Mirmillones ante Galli appellabantur, in quorum galeis piscis effigies inerat: quod genus pugnae institutum est à Pittaco ex septem sapientibus uno, & exercitus Imperatore, qui aduersus Phrynonem Atheniensium ducem qui pancratiastes et olympionices fuerat dimicaturus, propter controuersias finium quarum erant inter Atticos & Mitilenos, rete sub clypeo occultè lato impediuit Phrynonem, & dum non cauit inuoluit.

Gregarii humilis militiae ac vulgatae milites qui ex minoribus & extraordinariis sunt, cum alii maiores & ordinarii dicantur. Iustinus epit. Trog. Pomp. xiii. Prima Ptolomaeo Aegyptus Aphricae Arabique pars sorte venit, quem ex Gregario milite Alexander virtutis causa prouexerat. Idem xxxviii, His auditis Antiochus occupandum bellum ratus, exercitum quem multis finitimorum bellis indurauerat aduersus Parthos ducit, sed luxuriae non minor apparatus quam militiae fuit: quippe octoginta milia armatorum secuta sunt trecenta lixarum ex quibus coquorum, pistorum, scortorumque numerus fuerit maior: argenti certe aurique tantum, ut etiam Gregarii milites auro caligas fingerent proculcarentque materiam, cuius amore populi ferro dimicant.

Optiones appellantur hi milites quos decurio aut centurio optat sibi rerum priuatarum ministros, quo facilius obeat publica officia: optiones autem dicti quod sint electi, nam optare, est eligere: sicut est illud, Optauitque locum regno, id est, elegit.

Optices quoque ab optando appellati eo quod antecedentibus agitudine praepeditis tanquam adoptati eorum atque vicarii, solent uniuersa curare.

Excubitores dicti pro eo quod excubias semper agunt, sunt enim ex numero militum.

Procubitores autem dicuntur, qui noctu custodiae causa ante castra excubabant, cum castra hostium in propinquo essent.

Strenuus,

Strenuus, efficax, gnavus, vigilans, fortis sic dictus, quod sternendo aduersa renuat. Liui. viii. ab urbe condita, Cn. Cornelio C. Lentulo. P. Philone iterum co. Palaeopolim ad res repetendas missis, cum relatum esset à Graecis, gente lingua magis strenua quam factis ferox responsum. Iustinus epit. Trog. Pomp. xii. Nam & manu strenuus, & in concionibus perfacundus habebatur.

Transfuga, Vlpiano teste, non est solus accipiendus, qui ad hostes in bello transfugit, sed & qui per induciarum tempus, ad eos cum quibus nulla amicitia est, fide suspecta, transfugit.

Fugitiuus, ut Ofilius inquit, is est qui extra domini domum fuga causa, ut se à domino celaret, masit. Caelius autem fugitiuum esse ait eum, qui ea mente discedat, ne ad dominum redeat, tamen mutato consilio ad eum reuertatur. Nemo enim tali peccato inquit poenitentia sua nocens esse desinit. Cassius quoque scribit fugitiuum esse, qui certo proposito domum relinquit. Apud Iul. ite relatum est fugitiuum ferè ab affectu animi intelligendum esse, non utique à fuga. Nam eum qui hostem, aut incendiū, latronem, ruinamve effugeret, quis fugisse esse verum, non tamen fugitiuum esse. Apud Labeonem & Celiū queritur, si quis in Asylum confugerit, aut eo se conferat quod solent venire qui se venales postulant, an fugitiuus sit? Ego puto non esse eum fugitiuum, qui fecit id quod publice facere licere arbitrat, nec cum quidem qui ad statum Caesaris confugit, fugitiuum arbitror, non enim fugiendi animo hoc fecit, Idem puto et in eum qui in Asylum, vel quid aliud simile confugit, quia non fugiendi animo hoc fecit: si tamen ante fugit, & postea se contulit, non ideo magis fugitiuus esse desinit. Item Caelius scribit placere eum quoque fugitiuum esse, qui eo se conferat unde eum dominus recuperare non possit: multo magis illum fugitiuum esse, qui eo se conferat, unde abduci non possit.

Tyrones dicuntur fortes pueri, qui ad militiam deliguntur, atque armis gerendis habiles existunt, unde & Tyrones dicti. Tyro etiam rudem & ignarum significat. Proinde Caesar Tyrones neque in ludo neque per lanistas, sed in domibus per equites romanos atque etiam per senatores armorum peritos erudiebat: hi enim antea probantur, sicut mos fuit Romae puberes exercere armis, & sub custodiis esse, postea militare, de quibus poeta nobilissimus, Et primo flore iuuentus. Inde Tyrunculus per diminutionem paruus Tyro dicitur.

Veterani legionarii dicuntur, qui iam in usu praelii non sunt, postquam multos militiae labores quietis suffragium consequuntur. Veteranus etiam Modestino auctore esse creditur, non solum legionarius, sed omnis qui qualitercumque militauerit, & honestè est ipse absolutus.

Emeriti dicuntur soluti militiae, et quia merere militare dicitur ob stipendia, scilicet quia merentur: sicut emeriti stipendii, vel emerita militie, quae militiae perfuncti sunt nominantur: quae extra meritum stipendii & militie positi, sicut miles olim post lxx. vel lxx. annum, qui à labore solutus non cogebatur militare, agro vel villa donatus. Nonnullarum enim rerum publicarum hic mos est, ut post sexagesimum ad militiam nemo cogatur, in pluribus detur remissio iusta post lxx. Iusti. Epi. Trog. Pomp. li. xi. Alexand. cum contra Persarum tam periculosum bellum, exercitum legeret, non iuuenes robustos, nec primum florem aetatis, sed veteranos, plerisque etiam

etiam emeritos militia, qui cum patre & patruis militauerant, elegit. Quintilianus, Emeritis hinc bello stipendiis, & per translationem à poeta præclaro emeriti boues dicuntur in Georgicis quoque.

Armiger est qui tela gerit, & arma tantum domini sui, ut scutum, pilū, arcū, ceteraq; ad genus, ut quidā perhibent, qui eos imperiti quoq; arguunt, qui armigerū vocant armatū equitē, qđ à clarissimis rerum gestarū scriptoribus haudquāq; obseruatū inuenio. Liui. ab vrbe cond. xxii. Donec insuper eques cui Ducario nomen erat, facieq; nescitans cos. inquit, hic est cū popularibus suis qui legiones nostras cecidit, agrosq; & urbē est depopulatus, iam ego hāc victima manibus peremptorū fœde ciuium dabo, subditisq; calcaribus equo, per confertissimā hostium turbā impetum fecit, obruncatoq; prius armigero qui se infesto venienti obuiā obiecerat, cōsulem lancea transfixit, spoliare cupientē, &c. Curtius, Atarras antē cum trecentis armatis intrauerat regiā, huic decē satellites traduntur, quorū singulos deni armigeri sequebantur, hi ad alios coniuratos comprehendendos distributi. Seneca tragicus in Hippolyto de Amazonibus, Et prorsus iste gentis armigeræ furor odisse Veneris fœdera, & castum diu vulgare populis corpus. Suetonius in vita Octauiani, Ceterum numerum partim in vrbis, partim ad suam custodiam adlegit, dimissa Calliguranorum manu, quam vsque ad deuictum Antonium, item Germanorū, quam vsque ad cladem Variam inter armigeros circa se habuerat.

Lixæ qui exercitum sequuntur questus gratia, dicti qđ extra ordinē militiae sunt, eisq; liceat quod libuit. Alii eos à Lixa adpellatos dicunt qđ & ille Herculem sit secutus, vel quod lixæ militibus aquam ad castra vel tentoria soleant ferre, quam lixam videri lixere, quamq; coctam elixam dicimus: quidā à liguriendo questum. Liuius xxiii. Lixæ calonesq; & alia turba custodie impedimentorum opposita, ut paucitatem maxime spernentibus Pernis, ingentis repente exercitus speciem fecerit. Calones Nonio teste militum serui, dicti quod ligna militibus subministrant, siue ligneas ferant clauas.

Cacula etiam militis seruus. Plautus, Video caculam militem: & dicitur à Græco κέλερ quod fustibus clauisq; ligneis ad tutelam dominorum armari soliti sūt, isq; qui huiusmodi claua et reli genere vitur, Clauator adpellatur.

Auctoratus miles is dicitur, qui obligatus & subiectus est. Sueton. libr. iiii. De legendo vel auctorando milite ac legionum & auxiliorum descriptione: ex quo fit auctoramentum, quod quasi obligatio est seruū, vel stipendiū quoddam, vel precium cuiusdam militiae ac pugnae actionisq;.

Exauctoratus insignibus militaribus amictus: exauctorare enim est insignia militaria detrahere, auctore Vlp. Si enim Iuliano accedimus, si quis militem exauctorauit, inter infames effecit, licet non addidisset ignominia causa eum exauctorasse: exauctorare quoq; Iuliani pace dixerim, est nō solū infamē militē reddere, verū ducē ab imperio suo dimittere, vel missū militē facere, illūq; honesta missione militiae plerūq; donare. Liui. li. xxix. Vbi ex his vnus ausus est dicere, se prorsus, si sibi utrūq; velit liberū esse, nolle militare: tum Scipio, Ex quo igitur adolescēs qđ sentires nō dissimulasti, vicariū tibi expedi iā cui tu arma

arma equūq; et inde cetera instrumēta militiae tradas, & tecū hinc extēplō domum ducas, exerceas, docendum cures, equo armisq; lato conditionē accipiēti vni ex ecc. quos inermes habebat tradidit: vbi hoc modo exauctoratū equitem cū gratia imperatoris ceteri viderūt, se qsq; excusare & vicariū accipere. Iulius Frontinus stratag. quarto, Diuus Augustus Vespasianus cū quēdā adolescentē honestē natū, militiae inhabilē, angustiarū rei familiaris gratia eduotum, ad longiorē ordinē crexisset, censu cōstituto honesta missione exauctorauit. Iam hucusq; perductus liber iste claudendus est, eiusq; prolixitatis modus adhibendus: verū quia nonnulla etiā mihi in hoc adhuc video ponēda esse, quæ sint illa proximus liber cōmodius indicabit, ne hunc tam prolixū vterius oneremus.

ROBERTI VALTVRII

AD ILLVSTREM HEROA SIGIS-

mundum Pandulphum, de re Militari

Liber Nonus.

Quid quodplexq; bellum, & unde cetera bellici exercitus vocabula, acierum singularumq; denominationum cause.

Voniam superiori volumine, Sigismunde Pandulphe, vocabula militaris ac publici honoris prisca et præclara per varias eorū origines & officia monstraui: bellici nūc exercitus intractū ne quid aliorum relinquatur, is quē liber patefaciet, causasq; singulorum ac denominationes seorsum aperiet et explicabit. Bellum quod est multiplex, suisq; distinctum nominibus, cum aliud internum sit, aliud externum, aliud seruale vel sociale vel pyratīcū, ut antē diximus: dictū à belluis, quod belluarum sit pernicioſa dissensio: vel ut Seruio placet, sicut à lucendo lucus dictus est, sic à nulla re bella bellum, eō quod cōtrā sit horridū et pessimum, vnde bella horrida bella: alii à Belo qui primum gladium ferreum produxit. Cassi. primo hist. Postea Belus ferreum gladiū primus produxit, à quo bellum placuit denominari: & est bellū tempus omne quo præparatur aliquid pugne necessarium illis quo pugnetur: vel bellum est torū tempus quo in militia sumus, quod indocti nostri temporis Guerrā vocant, ut bellum Gallicum, bellum Punicum, bellum Macedonicum.

Duellum bellū videlicet, quod duabus partibus de victoria contendentibus dimicatur, ut inquit Festus. Bellum enim ante duellū vocatū, ut alii perhibent, eō quod duæ sint partes dimicantium, vel quod altera faciat victorē, altera videtur: postea verō mutata & detracta litera dictū est bellū. Horat. prim. Epist. Græcia Barbariæ lento collisa duello, Sculorum regum & populorum continet astum. Ouidius vi. Fastorum,

Q. ii. Hac

Hac sacra die Tusco Bellona duello, Dicitur & latio pspira semper adest. Lini. primo ab vrbe condita, Dic, inquit, ei quem primum sententiā rogabat, quid censes? Tū ille, puro pioq; duello quarendas censeo. Idem xxxvi. Si duellum, quod cum rege Antiocho sumi populus iussit, id ex sententia Senatus, populiq; Romani cōfectum erit, tum tibi Iupiter Populus Rom. ludos magnos dies decem continuo faciet.

Tumultus grauius vrget quā bellum: potest enim, teste Cicerone, esse bellū sine tumultu, tumultus esse sine bello non potest. Quid est enim tumultus nisi perturbatio tanta, vt maior timor oriatur: vnde etiam nomē est dictum tumultus. Itaq; maiores nostri tumultum Italicum, quod erat domesticus, tumultum Gallicum quod erat Italia finitimus: preterea nullum tumultum nominabant grauius autē tumultum esse quā bellum hinc intelligi licet, quod bello Gallico vacationes valent, tumultu non valent, ita fit quemadmodum dixi, vt bellum sine tumultu esse possit, tumultus sine bello esse non possit.

Turbam appellari Labeo ait, ex genere tumultus, idq; verbum ex Græco cōtractum: turbam autem ex quo numero admittimus, si duo rixam commiserint utique non accepimus in turba id factum, quia duo turba non propriē dicuntur: enimvero si plures fuerint decem aut quindecim homines turba dicitur: quid ergo si tres aut quatuor? turba utiq; non erit, & rectissime Labeo inter turbam et rixam multum interest: ait namque turbam multitudinis hominum esse perturbationem & eorum, sed rixam duorum.

Prælia cōgressiones armatorū, certamina belli pugnaq; partes dicuntur. Lucilius, xxvii. Ro. Po. victus vi & superatus præliis saepe est multis, bello vero nō vnquā. Lilius ab vrbe cond. ix. Quantalibet magnitudo hominis cōcipiatur animo, vnus tamē ea magnitudo hominis erit collecta paulo plus decē annorū felicitate, quā qui eo extollunt, quod Po. Ro. & si nullo bello, multis tamē præliis victus est. Dicitur autē præliū ab imprimēdo hostes, vnde prælia ligna quibus vna premitur, vel à præludendo, bellū enim quasi præludendo inceptabāt.

Pugna à bello differt & prælio: est enim vnus diei & belli pars, vt Cānensis, Cremerensis, multaq; cōtinet prælia, cū aliud in cornibus, aliud in media, aliud in extrema acie geritur, & à pugnis dicta, vel quod ab initio vsus fuisset in bello pugnis cōtendere, q; primo bellū pugnis inceptabāt. Lucretius li. iii. rerū nā. Arma antiqua manus, vngues, dētesq; fuerunt. Cassio. li. i. hist. Inter ipsos quoque aduersarios, vt sciris, nō erant plus armata certamina, sed pugnis se feruida quolibet laceſſebat intentio, vnde & pugna nomē accepit. Pugna etia est manus cōferere: expugnare vero pugnando vincere: expugnare naue similiter, teste Callistrato, est eā aut spoliare, aut mergere, aut dissoluere, aut perire, aut funes eius excidere, aut vela cōscindere, aut anchoras inuoluere de mari, quo eodē miror illud Psalmographi, Sepe expugnauerūt me à iuuetute mea, dicat nūc Iſrahel, etenim nō potuerunt mihi, pro eo quod est oppugnauerunt siue impugnauerūt: sic enim nō potuerūt mihi, pfectio nō expugnauerūt sed oppugnaerūt: Græcē autē magis est oppugnauerūt siue impugnauerunt q; expugnauerūt, pro eo significato accepit interpres, nisi libratorum vitio ita scriptum sit.

Gymnicum

Gymnicū certamē velocitatis est ac vinū gloria, cuius locus Gymnasiū dicitur, vbi exercetur Athleta, & cūſorū velocitas cōprobatur, hoc alii veterū Pæthlū, alii Quinquertum dixerunt: id autē genus exercitationis in his quinq; artibus constat, iactu disci, cursu, saltu, iaculatione, lucta. Ouidius in fastis, Cestibus & iaculis et misso pondere saxi. Brachia per lusus experienda dabāt.

Luctatio laterum complexus, quibus cominus certantes vruntur.

Exercitum militum copiā dicimus nō vnā cohortē tantū, neq; vnā alam, sed numeros multos militum, legionum vel legiones cū suis auxiliis continentes: nomen autem exercitus ab exercitatione traxit, vel vt Varroni visum est, exercitus quod exercitando melior fit.

Copias plurali tātum numero de exercitu: copiā verō aliarū dici rerum testis est Seruius cōment. ii. Aeneid. in hoc tamē numero cōtra Seruū vsus venit eruditorū. Salustius in Catili. Postremo ex omni copia Catilinā, neq; in prælio, neq; in fuga quisq; cuius ingenuus captus est. Idē in eodem, Dū ea Romē geruntur, Catilina ex omni copia, quā & ipse adduxerat & Mālius habuerat, duas legiones instruit. Idē in eodē, Sed ex omni copia erat quarta pars instructa militibus armis. Lilius bel. Mace. li. v. Ipse paucos post dies sex milia suorum militū, ex ea copia quā Lamia repere colligi potuit, non ita multos Aetholos ducit. Strabon. vii. Theb. Premit indigesta ruētēs Copia, & quę sit mecū, teste Virg. copia lustro. Terē in Eunūcho, teste Donato in cōment. sex homines copias ducit, militem scilicet, Parasitum, Doracē, Siriscum, Simalionē, Sangā, cū inquit, militem secum ad te quantas copias adducere.

Expeditio dicta quod milites ac bellatores expeditos curis & domesticis affectibus absolutos esse oportet.

Legionis pprietatē vt ab eligēdo vel ab electione militū maximē & Seruius & Varro de vita patrū libro tertio dictā, interpretatur, ita circa eius numerum omnes penē variāt. Seruius imprimis nobilis grāmaticus, variis in locis Virg. mentē interpretado. Nā in legione, inquit, nō nisi. ccc. equites erant. Virg. in septimo, Equos numero pater eligit omni, Stabāt trecēti nitidi in præsepibus altis. Vnde & alibi, Trecēti securati omnes noti, Idē Legiones propriē peditū sūt, turmæ verō equitū. Virgilius in nono, Cetera tū legio cāpis instructa moratur. Varro de lingua Latina, milites dicti quod triū miliū primo legio fiebat, atq; singule tribus, Taciensū, Ramnensū, Lucerū milia militū mittebāt. Cincius autē de re Militari libro sexto, auctore Gellio noct. arti. xvii. ita scriptū reliquit, In legione sunt cēturię sexaginta, manipuli triginta, cohortes decē. Flavius Vegetius. ii. de re Militari, Macedones, Græci, Dardani phalāges habuerūt, in vnaq; phalāge nouē milia armatorū censebātur, Galli Celtiberi pluresq; barbaræ nationes catenis vrebātur, in quibus sena milia armatorū erāt. Romani legiones habent, quibus singulis sena milia & eo amplius, interdum eo minus censuerūt esse. Plutarchus in vita Romuli, Legiones singule sex miliū peditū & sexcentorū equitū cōplebant numerum. Lilius li. xxxviii. ab vrbe cond. Cum eas legiones quatuordecim scripsissent, quod plus q; quinq; milia peditū trecēti eqtes in singulis legionibus essent. Idem in eodem, Ob ea novos exercitus conscribi

Quii placuit,

placuit, quatuor legiones in Ligures, uti singule quina milia & ducentos pedites ccc. haberet equites, sociorum ite Latini nominis quindecim milia peditum addita & octingenti equites. Idem trigesimo sexto, Romana acies unius propere formae & hominum & armorum genere, duae legiones Romanae, duae socium ac Latini nominis erant, quina milia & quadrigenos singulae habebant. Idem lib. octavo, Scribebatur quatuor ferere legiones quinis milibus peditum, equitibus in singulas legiones trecentis. Idem lib. xl. Et praeterea supplemento adducta quo amplius duabus legionibus, quam .x. M. & quadringenti pedites sexcenti equites essent, & sociorum Latini nominis duodecim milia sexcenti equites, quorum forti opera duobus adversus Celtiberos preliis usus Q. Fulvius esset, quos si videretur secum deportaret. Legionem autem sex milium & ducentorum hominum primus C. Marius, Pomp. Felto teste, descripsit, cum antea quatuor milium fuisset, unde etiam vocabatur Quadrata. Eusebius in ecclesiastica historia, Nostrorum vero & Tertullianus haec memorat, & apud Gracos Apollinaris, qui etiam ipsam legionem pro insignis facti miraculo mutato nomine vocatam dicit ab imperatore fulmineam. Tertullianus vero M. Impe. epistolas nunc etiam haberi dicit, quibus de his apertius indicabit. Unde autem tanta inter doctissimos rerum gestarum scriptores varietas oborta sit, Servius in comment. xi. lib. Aenei. a seipso penitus distans, his verbis ostendit, Legio autem habebat duodecim cohortes, sexaginta centurias, licet in his rebus accessu temporis, ductu varietas semper immutaverit militum disciplinam. Unde Livius belli Punici libro secundo, Numero peditum equitumque legiones auctas, milibus peditum & centenis equitibus in singulas adiectis.

Legio Linteata Samnitum fuit sic dicta, quod Samnites intrantes singuli ad aram velis linteis circumdatam, non cessuros se Romano militi iuraverunt. Livius lib. decimo, Primoribus Samnitum ea destinatione obstrictis, decem nominatis ab imperatore eis dictum ut ius visum legerent, donec xvi. M. numerum confecerent eo legio linteata ab integmento consepita, quo sacra novitas appellata est.

Phalanx lingua Macedonum legio est, teste Servio in comment. lib. ii. Aenei. Livius ab urbe condita. xxxii. Et cohortes inuicem sub signisque cuneum Macedonum, Phalangem ipsi vocant, si possent vi perrumperent, mittebant. Idem xxxvii. Decem & sex milia peditum more Macedonum armati fuere, qui Phalangitae appellatur.

Agmen ordinata proprie multitudo dicitur, ut est ambulantis exercitus ab agendo, id est, eundo dictum: neque enim in uno loco stans agmen vocatur, aut si inuentum fuerit, usurpatum est.

Cohors, inquit Varro, quod ut in villa pluribus tectis coniungitur, ac quiddam fit unum, sic ex manipulis pluribus copulatur cohors, a coharendo quod cohaereat cuncta quae interius sunt, ut in villa quod circa eum locum pecus cogeretur: vel quod coherceat obiectu suo extraneos, & adire prohibeat: huius numerum varius esse inuenio. Plutarchus in vita Pelopidae, Primus Gorgias ex quadringentis electis viris, quibus ciuitas exercitatione diutius in arce Thebana militans praebuit, sacram cohortem, ut ferunt, ordinavit, & propter hoc cohortem ex ciuitate vocauerunt. Ephorus autem cohortem quingentos esse viros affirmat: Callisthenes vero septingentos, quidam alii, quod Polybius sensit, nonaginta milium idoneum

neum numerum perhibet: alii aliter. Iosephus belli Iudaici lib. iii. Decem autem cohortum singulae mille pedites habebat: in ceteris vero xiii. sexcenti pedites, & centeni viceni equites erant.

Cohors praetoria est dicta, quod a praetore non discedebat: Scipio enim Africanus primus fortissimum quemque delegit, qui ab eo in bello non discederet, & cetero munere militiae vacaret, & sexquipler stipendium acciperet.

Manipulus ducentorum militum est, & militum parua quoque manus sex vel septem in unum collecti viri, qui unum signum sequuntur: sic dicti siue quod bellum primo manu inceptum, vel quod antequam signa essent, manipulos, id est, fasciculos alicuius herbae per signis habebant, a quibus Manipulares milites postea dicti sunt.

Globus, ut inquit Vegetius tertio de re militari, is dicitur, qui a sua acie superatus vago superuentu incursum inimicos, contra quem alter populosior vel fortior mittitur globus. Livius lib. ii. ab urbe condita. In eum haec gloriantem cum globo ferocissimorum iuuenum Romulus impetum fecit. Idem lib. xxi. Alii fugientes pugnantium globo illati haerebant, alios redeuntes in pugnam auerrebant fugientium agmen.

Cuneus est collecta in unum militum multitudo: unde propter quod in unum coit huiusmodi coitio in unum, cuneus quasi coneus, quod in unum omnes coeant atque cogantur in tria milia, ea nec est equitum sed peditum multitudo, quae iuncta cum acie primo angustior, deinde latior procedit, & adversariorum ordines prorumpit: quia a pluribus in unum locum tela mittuntur, nec est cunei determinatus militum numerus, sed ordinatio acierum in modum cunei.

Cuniculum autem foramen dicimus subterraneum occultum, aut a cuneorum similitudine omnem materiam nodosam quam subintrant scindentium, aut potius ab animali quod est lepori persimile appellatum, quod sub terra fossa latere solitum est.

Gaudet in effossis habitare cuniculus antris, Martialis,

Monstravit tacitas hostibus ille vias.

Sunt qui non cuniculum, sed cuniculos plurali tantum dici numero debere arbitrentur, quod a quodam nostrae huius gratias aliis doctissimo historiarum suarum libris, contra multorum usum eruditorum depromptum admiror. Vegetius, Inuentum est remedium, per noctem sub fundamentis muri cuniculum fodi. Itaque alibi, Aliud genus expugnationis est subterraneum atque secretum, quod cuniculum vocant, a leporibus qui caernas sub terris fodiunt, ibique conduntur. Sic & Caesar scriptor elegantissimus, De tertia vigilia animaduersum est aggerem fuisse mare, quem cuniculo hostes succederant. Sic Livius belli Macedonici lib. viii. Ibi commissis operibus, cum esset fossa cuniculum pateret iter. Sic Curtius, Ultima pestis urbis fuit cuniculo subruptus murus, per cuius ruinas hostis intrauit: Quod ut nequeat, Apollonia nobilis quondam ciuitas documento nobis sit. Nam cum ingenti admodum obsideretur exercitu, & cuniculis milites minus ambigerent in ra moenia penetrare, id cum Apolloniatis per speculatores denunciatum esset, eiusmodi nuncio perturbati, consternatique sunt omnes, quod nec tempus nec locum scire posse videbatur, quo emerfuri forent hostes: tunc vero Trypho Alexandrinus

drinus qui ibi fuerat ingenio summo intra murum plures specus designauit, & fodiendo terram, progrediebatur extra murum dūtaxat per sagittarum emissionē, & in omnibus vasa aenea suspendit, ex his in vna fossura quę contra hostiū specus fuerat vasa pendentia ad plagas ferramentorum sonare coeperunt, ita ex eo tumultu intellectū est, quā vr̄bis parte aduersarii cuniculos agentes intrā penetrare cogitabant, sic linatione cognita temperauit aenea feruentis aquę & picis, desuper & stercoreis humani & arene coctę cādētis, deinde noctu pertudit crebra foramina, & per ea repente perfundendo qui in eo opere fuerunt hostes omnes necauit. Massilienses simili modo per cuniculos obsessi cum numero supra triginta speculatum misissent, ab his eo percepto loco quo cuniculi agebātur, intra murum baratrum amplissima longitudine & amplitudine vti piscinā fecerunt, eamq; ē puteis & ē portu impleuerunt, ita cum specus esset repente narihus apertis, vehemens aquę vis immissa supplantauit fulturas, quicq; intra fuerat & ab aquę multitudine, & a ruina specus sunt oppressi. Ambrachienses pauidi ne etiam subrutis muris facta in vr̄bem via per cuniculū esset, silentio factō pluribus locis aure admota sonitum fodientium captabant, quem vbi acceperunt aperuere rectā in cuniculū viam, nouaque haud magni operis aduersus hostes, qui in cuniculo erāt, excogitata res est. Doliū enim terreū a fundo pertusum quō fistula modica & ferrea inferi posset, opereculūq; etiam ferreū, etiam ipsū pluribus locis perforatum fecerunt, tenuique pluma completum ore in cuniculum verſo posuerunt, per oculique foramina pralongę hastę ad submonēdos hostes eminebant, scintillam leuam ignis plumę inditam folle fabrilī ad caput fistulę imposito flando accenderunt, inde non solū magna vis fumī, sed acrior etiam foedo quodam odore ex adusta pluma cum totum cuniculum adimpleſſent, haud durare consistereq; quicquam intus potuerat.

Forficem ordinationem militarem vocant cuneo oppositam, nā ex lectissimis militibus in .v. literā ordo cōponit, & illum cuneum excipit atq; ex vtraque parte cōcludit, frons dicta quōd aduersus hostes spectat, hæc in pugna publica si sapienter disponitur plurimū iuuat: si imperitē quamquam optimi bellatores sunt mala ordinatione franguntur.

Serra præhæri dicitur, cum assidue acceditur recediturque, neque vllō tempore consistitur, dictaq; proinde terra: hæc a strenuis direpta ante frontem opponitur hostibus, vt turbata acies reparetur.

Ala exercitus ordines qui circum legiones dextra sinistraque tanquam alę in animum corporibus locabantur. Vt lib. vi. de re militari apud Cincium scriptum est, Vir. iiii. anied. Dum trepidant alę saltusq; indagine cingunt. Liuius ab vr̄be condita xxviii. Sinistra ala ab Romanis & cohortes quę admiscerant signa in prima acie pugnabant, & sūt alę xxx. eq̄tes in exercitu, sint licet qui pluribus quā xxx. equitibus alam cōstitui censeant. Liuius ab vr̄be cōd. xxxviii. His ala mille ferme equitum, hoc gemmam vocant.

Turma, teste Festo & Varrone, quasi terna, e in v abiit, quōd terni equites ex tribus tribubus, Ticiensū, Rānensū & Lucerū fiebant. Romani enim equites in vna tribu trecenti fuere. De singulis enim centuriis decē dabantur, & fiebat turma,

ma, itaq; si Pomponio credimus, singularū decuriarū decuriones dicti: quidam volunt, quorū est Frōro, decurionem esse turmę, quę cōstat ex duobus & xxx. equitibus. Cyaxares autē primus, Herodoto teste, Asianos dicitur per turmas diuisisse: iussisseq; sagittarios ab equitibus, aliosq; ab aliis seorsū esse, antea cum permixti & confusi essent.

Nodus propriē est densa peditum multitudo, sicut turma equitū, vt lectū est in disciplina Militari, sic dictus pro difficultate, quōd vix possit resolui.

Acus exercitus instructio dicitur, quōd ea pars militum vehementissima est ad hostem vulnerandum acuminē telorum.

Acies exercitus instructus dicta, quōd ferro armata sit, & acuminē telorum.

Classes equites dicebātur, ob diuisionē exercitus, qui postea Manipuli dicti, vel pro turmis equestribus a quibusdam classicis quę habent, vnde non ab re a nobili poëta dictū, Classibus hic locus est. Classes etiam partes populi, Liuius primo ab vr̄be cōdita, Tum classes centurięque & hunc ordinē ex censu descripsit, vel paci decorum vel bello, ex his qui centum milia aris aut maiorem censum haberent. lxxx. fecit cēturias quadragenas seniorū ac iuniorum: prima classis omnes appellati, seniores ad vr̄bis custodiam, vt praesto essent, iuuenes vt foris bella gererent. Classici, vt inquit Gellius vii. no. 5. Atti. dicebantur nō omnes qui in classibus erāt, sed primę tantū classis homines, qui centum xxv. milia aris amplissimē centi erant, infra classem autē appellabātur, secundę classis ceterarūq; hominum qui minore summa aris quā supra dixi censebantur. Columella, classes non maiores quā denum hominū faciunda, quas Decurig appellant antiqui. Quintilianus primo insti. Non inuilem scio seruatum esse a præceptoribus meis morē, qui cū pueros in classes distribuere, ordinē dicendi secundū vites ingenij dabant. Classes nauium postea subiere, vetustiusq; fuit, Pō. auctore, multitudinē hominū quā nauū classem appellari: Diodoro enim teste, ab ipso orbis primordio animantia omnia esse generata, eodēque modo & homines a principio genitos dicunt, in agris pastum quærētes syluestri & incondita vita vixisse, quibus herbę & arborum fructus vltro victum præberent: belluas insuper his fuisse intensas, quibus vt oblisterēt, classes & coetus hominū ob timorē factos aiunt cōmunis vtilitatis gratiā, auxiliaq; inuicē præbita, & loca habitaculis quæſita. Classes clypeatas antiq; dixere, quas nunc Exercitus vocamus, classis verō p̄cincta exercitus instructus & paratus ad bellū maximē cū exercitus cinctus erat Gabino ritu siue cinctu, cōfestim pugnaturus.

Castra pro exercitu tantū pluraliter. Liuius punici belli lib. v. Valerius Anicias vna castra Magonis capta tradit. Idem in eodē, Exiit castris atque ita nocte ac die bina castra hostium oppugnata, bina proinde non duo castra dixit. Idem lib. ix. Sed cum vna castra in fines, altera in finitima terra Hetruria p̄p̄e in conspectu habebant: castra autem quasi castra ob hoc dicta, quōd illic castra retur libido. Quōd si ab ea origine ortū traxerit, apud nostros inane nomē esse quis dubitat? Quotus enim inter hos homines inuenitur, qui pudorē, pudicitiam castitatemq; colat, qui non prorsus cupiditatibus cuncta irrideat atque cōtemnat? quotus qui non prostibulo congredi malit, quā cum hoste manus cōsereret?

ferere? quous qui nō libērius de expugnanda adolescētorū pudicitia, de virginibus violādis, de vi inferēda ingenuis, de suis stupris, sceleribus, flagitiis sermonē cōferat, quā de hostibus inuadendis, de excipiendis vulneribus, de morte pro dignitate apperenda, de ignominia fugienda, de gloria cōparanda, de tolerātia, de patiētia, & de labore? Quōd si quando forte cōtigit, vt te, quisquis es lector, in horum hominū castra vel potius lustra conferas, videbis ibi super lectulis non cōtinentissimos duces, Fabricium, Aemilios, Scipiones, Hānibalem, Alexandrū, sed militares homines, & eos qui ceteris dignitate excellunt, iuxta meretrices exoletas, scorta, & pueros meritorios accubātes, mollissimis verbis & flagitiosissimis, & ad concitandam Venerem nedum castrandam accommodatis, inter se colloquentes. Vbi autem calere iā res cōeperit, hic alius ructet, & vomat, mingat alius & pedat, ibi luditur, hic bibitur, atq; vt ex huiusmodi euenire solet sepe numero rixa exorta est. Nullus, vt summatim reliqua cōplectar, pudor in eorū verbis, nulla in rebus tēperātia, nulla religio, nulla modestia, nullū cōmū maiorū dignū silētiū, sed sūma obscenitas, blasphemie, clamor, cōfusiō, perturbatiōq; rerum omnium: quod veterū disciplina nefas quidem erat, aut delicatū, aut parum pudicū inferre sermonē, ibi non modo verbis non abstinent turpibus, sed cetera etiā faciunt quę a verecūdo homine dici nō possunt. Metari castra, diuidere, & loca militibus in castris assignare, vel ponere castra, vel mutare. Lucanus in primo,

Audax Hesperios veniam metator in agros.

Tabernæ appellatio, Vlpiano teste, declarat omne vtile ad habitandū edificiū, non ex eo quōd tabulis claudatur, inde tabernacula & contubernales. Tabernam etiā domicilii genus antiquissimum Romanis fuisse, testimonio sunt exterę gentes, quę adhuc tabulatis habitant edificiis: vnde etiā tecta castrēsia, militūq; tentoria quibus solis ardores tempestatesq; imbriū ac frigoris iniurias vitant, quāuis pellibus tegerentur, tabernacula dicta sūt, Linius belli Macedonici lib. iiii. Tabernaculum regium pro vallo in cōspectu maximē tumulo, vt terrorem hostibus suisq; spem & fiduciam faceret, positū. Cicero in Verrem act. vii. Nam in ipso aditu atq; ore portus, vbi primum ex alto sinus ad urbem ab littore inflectitur, tabernacula carbazeis intentata velis collocant.

Tentoria pro eo dicta, quōd tendātur funibus atq; palis, vnde & hodie prætereundē dicitur vt olim. Ouidius in Heroi.

Illic Aeacides, illic tendebat Achilles.

Virgilius in primo Aeneidos,
Nec procul hinc Resi niueis tentoria velis
Agnoscat lachrymans.

Papyliones tentoria dicuntur, auiculę prouolantis similitudine. Helius Spartianus in vita Seueri septimi, Idem in omnium expeditione ante omnes militarem cibum sumpsit ante papylionem.

Hybernacula castrēsia ad obsidionē potius, q̄ ad oppugnationem hyemando adificia. Linius lib. v. ab vrbe cond. Cum spes maior imperatoribus Romanis in obsidione quā in expugnatione esset, hybernacula etiā res noua militi Romano adificari cōcepta, consiliūq; erat hyemando cōtinuare bellū.

Impedimēta castrēsiū supellectilem dixere: impedire enim quasi irretire est, & in pedicā trahere. Lini. xxix. Interim Romani impedimentis quoque omnibus traductis contractisq; in vnū locum, quia iam moueri videbant hostem, nec spatium erat castra communiendi, aciem instruxerunt. Idem vigesimotertio, Lixæ calonesq; & alia turba custodię impedimentorum oppolita.

Cōmeatus pro cibariis ad alimoniam reipub. aut exercitus, aut alicuius multitudinis com meatu dicimus. Lini. trigelimosexto ab vrbe cond. Cum exercitibus cōmeatus quoq; omnis generis ex Asia venturos in præsētia curā esse Aetolis debere, vt copia frumenti suis et annona tolerabilis rerum aliarum suppeditentur. Com meatu priuatim etiā dicitur. Cic. pro lege Manil. Iam cōmeatu & priuato & publico prohibemur. Ab imperatore etiā militibus com meatu

Commeatus dari dicitur, id est, tempus quo ire & redire commodè possint, vel facultas ad tempus à militia recedendi eundiq; quò velint, ad præscriptum diem reuersuri.

Munimenta munitiones sunt castrorum ceterarumque rerum quæ contra aduentum hostiũ muniunt, siue vallo & fossa, siue alio quouis modo quo sint milites ab hostium, vt dixi, aduentu vel incurſu muniti.

Monumenta i mutata in v, & v in o, sepulchra, statua, tituli, libri, ceteraq; quæ nos alicuius rei præteritæ moneant recordari: nam quò de futuro quidam volunt ideo sepulchra appellari monumenta, quòd nostræ mortis moneant falsum arbitror: in honorem enim mortui illa tantummodo fiunt, non in publicam præceptionem.

Athleta vir fortis venatorq; q peruncta corporis flexibilitate cū bestia dentata luctatur, vt motibus suis spectatibus placeat, & sanguine suo voluptatem populo præſter. L. i. belli punic. lib. xi. Athletarũ quoq; certamen tũ primo Romanis spectaculo fuit, & venatio data leonũ & pantherarũ, & propè huius sæculi copia ac varietate ludicrũ celebratum est. Sabinus autè & Cassius & generaliter omnes, artem ludicrã non facere Athletas opinantur. Horũ spectaculum fabricis tam clarũ & actione tam tetrũ, in honorem Scythicæ Dianæ quæ sanguinis effusione gaudebat, ab Atheniensibus repertũ est, dānosa profecto publicè priuatimq; nocēs delectatio, quod facile colligi potest si in mentem venerit ex historiis rei huius initũ progressusq; apud nostros quanto publici census impendio, quantaq; insanie proxima dictũ cura, quanto demũ populi studio, plausu ac labore constiterit, tot milibus simul gladiatorum paribus, tanto elephantorũ pretio, tigrydumq; & leonũ ac pardorũ gregibus, onagrorum quoq; equorũ ferocium, atq; animalũ diuerſi generis è toto orbe terrarum omnium transmissis, syluis omniumq; gentium venatibus romano famulantibus theatro: adde illã ædificandi luxuriæ cunctas terra pelagoq; mar moreas columnas in ludorum vsum & artificum summis ingeniis expolitas, cuius princeps insanie haud conticendus est Scaurus is, qui ædilis in theatri scenã opus dierum paucorũ, & quod paucis lignis ac funibus attolli poterat, suffecturũ oculis populi talibus gaudetis, trecentarũ sexaginta taliũ monstra columnarum intulit, fecitq; opus, vt scriptum est, maximũ omnium quæ vnq; fuere humana manu facta. Curionẽ quoq; ex superioris æui monumētis accepimus, qui ciuili bello pro Cæsaris partibus in Aphrica occubuit, vt Scaurum, quẽ opibus æquare non poterat, superarit ingenio, nō marmoreum vt ille, sed ligneũ theatrum, duplex tamen ac pensile meditatus, populum victorem gentium, ludis victũ & periculis plaudentem suis mira arte suspēdit, vt ridentes interius stupentesq; ipsi exercitus spectatoribus risui fieret & stupori. Iam inde ab exordio primus regũ nostrorum Romulus fuit, omnem qui in his rigidam, tetricamq; illam Sabinorum pudicitiam circumuenit, inde porro Titi potentia, principali diuitiarũ perſuso flumine cogitauit ædificium fieri, vnde caput vrbium cerni potuisset, cū theatrũ quod est hemisphærium Gracè dicatur ἀμφιδέας, quali in vnũ iuncta duo visoria, cōstet esse nominatum, spectantem

ciem eius area concludens, vt & currentibus aptum daretur spatium, & spectantes omnia facilius intueretur, dum quædam proluxa rotunditas vniuersa colligeret: quæ autem Latini certamina, Agones alii vocant, ab a quod sine sonat & τῶν ἄνγυλος, quia, vt Festo placet, locus in quo huiusmodi ioci facti sunt sine angulo sint. Alii aliter atq; aliter dici putant. Ouidius primo fastorum, Nominis esse potest succinctus causa minister, Hostia cœlitibus quo feriente cadit.

Qui calido strictos tincturus sanguine cultros,

Semper agat ne roget, nec nisi iussus agat.

Pars quia non veniant pecudes, sed aguntur ab actu,

Nomen agonalem credit habere diem.

Pars putat hoc festum priscis agonalia dictum,

Vna sit vt proprio littera dempta loco.

An quia præuisos in aqua vidit hostia cultros,

An pecoris lux est ipsa notata metu.

Fas etiam fieri solitis ætate priorum

Nomina de ludis Græca tulisse diem:

Et prius antiquus dicebat agonia sermo,

Veraque iudicio est vltima causa meo.

Bellona Martis soror & bellorum dea, cui proprio sanguine sacerdotes sacrificabāt, Lactantius atq; Lucanus testes sunt, tunc quo sectis Bellona lacertis Sequa mouet cecinere deos: & est dicta à bello Bellona, quæ nunc Duellona à duello, vt inquit Varro.

Minerua virtutum præsul quam principem & inuentricẽ belli ferunt, dicta quòd bene moneat: hanc enim Pagani pro sapientia ponebāt. Cornificius verò quòd figuretur pingaturq; minitans armis eandem dictam putat: galeatã enim hastam tenet & clypeum: alii nōnulli vel quòd minueret vel minueretur dictã putant: quamobrem eadẽ Capta siue Capita dicta sit, incertum est. Varię enim sunt huius nominis causæ. Ouidius tertio fastorum,

Cælius ex alto qua mons descendat in æquum,

Hic vbi non plana est, sed propè plana via est.

Parua licet videas Capte delubra Mineruæ,

Quæ dea natali cœpit habere suo.

Nominis in dubio causa est, Capitale vocamus

Ingenium solers, ingeniosa dea est,

An quia de capitis fertur sine matre paterni

Vertice cum clypeo profiliisse suo?

Aut quia perdomitis ad nos captiua Faliscis

Venit, & hoc signo syllaba prima docet:

Aut quòd habent legem capitis quæ pendere pœnas

Exilio iubeat furta reperta suo.

A quacunque trahas ratione vocabula, Pallas

Pro ducibus nostris ægida semper habet.

Hæc eadem & Tritonia dicta est, quod temporibus Ogygis ad lacu vel ripa Tritonis fluminis in virginali fertur apparuisse habitu.

Pallas autem secundum Victorinum à Pallene insula Thraciæ, vel à gigante quem occidit dicta est: & sanè duo hæc Antonomasia sine proprio sunt nomine nonnunquam à poetis prolata. Virg. ii. æneid. Tritonia respice Pallas Insedit nymbo effulgens & Gorgone sœua.

Mars ab eo quod maribus præest in bello, ut Varroni placet, licet tria sint genera consuetudinū, sicut apud Iaxamathas Tanais fluminis hostio proximos, ubi easdem artes fœminæ quas viri exercent, adeo ut ne militiæ quidem vacent: viri enim pedibus inhereant, sagittis que depugnant: ille equestre prælium ineunt, nec ferro dimicant, sed quos laqueis intercepte trahendo conficiunt: vel apud Amazones ubi solæ fœminæ, vel apud Romanos aliasque gentes multas ubi soli mares dimicant: vel Mars dictus quod Sabinis arreptus, ubi & Mamers idem est Osca lingua quod Mars: etenim cum sœuit, Gradius dicitur: cum tranquillus est, dicitur esse Quirinus. Huius in vrbe duo erant templa, vnum Quirini intra urbem quasi custodis, id est, tranquillū: alterū in Appia via extra urbem prope portam, quasi bellatoris, id est, gradui: in bello enim gradum inferunt qui pugnant, aut impigre gradiuntur. Ac sicut Epaminūdas Bœotum agrū Martis Orchestram, & Xenophō Ephesum belli officinam appellat, sic Romani tunc belligere templum Martis, quem ferocissimum omnes deum & armigerum dicunt, & ob id bellis armisque præesse, hūc & Liberū vnum eundemque demū arbitrātur nonnulli, Romanique vtrumque patris appellatione venerantur: alterū Liberum patrem, alterū Marspitrem, id est, Martem patrē cognominantes. Hinc etiā Liber pater bellorum potens probatur, quod eum primum ediderūt auctorem triumphis: hoc etiam apud Iacedæmonios simulachrū eius hasta insigne non thyrsō demonstrat, sed cum thyrsū tenet, quid aliud quam latens telum gerit, cuius mero hædera lambente protegitur: quod ostendit vinculo quodā patientiæ obligandos imperus belli. Habet etiam hædera vincendi obligadique naturā, nec non & calor vini, cuius Liber pater est auctor, homines ad furorem bellicum usque prope pellit: propter cognatum ergo vtriusque effectus calorem, Martem ac Liberum vnum eundemque deum esse voluerunt.

Mauors figuratū est ut induperator, auctore Seruio in cōmento primi ænei ab aliis quod magna vertat sic dictus.

Gradius Mars siue Mauors dictus est, à gradiendo, eo quod in bello gradum inferant qui pugnant, aut impigre gradiuntur: vel à gradiendo in bella ultro citroque, siue ab vibratione haste quod Greci dicunt *κροτάλιον*: vel ut alii, quia gramine sit ortus, quod interpretatur, quia corona graminea in re militari maxime est honorationis.

Feretrius Iupiter dictus est à ferendo, quod pacem ferre putaretur, ex cuius templo sumebat sceptrum per quod iurarent, & lapidē silicē quo fœdus ferirēt. Alii cum Acron Cecinensium rex à Romulo victus, & in festo telo traictus esset, eiusque spolia, Ioui votis nuncupatis, Romulus ad urbem reuersus dicaret, hoc trophæum Ioui statutum cognomen deo addidit Feretrio Ioui à feriendo hostem: est & à ferendo ut antè diximus, Propertius,

Nunc

Nunc spolia in templo tua condita causa Feretri

Omne quod certo dux ferit ense ducem.

Seu quis victa suis humeris hæc arma ferebat,

Hinc Feretri dicta est ara superba Iouis.

Ianus faciendis fœderibus præest. Nam postquam Romulus & T. Tatius in fœdera conuenerunt, Iano simulachrū duplicis frontis effectum est, quasi ad imaginem duorum populorum. Ganius Bassus in eo libro quem de diis composuit, Ianū bifrontē fingi ait, quasi superū atque inferū ianitorem.

Ouidius in fastis,

Quicquid ubique vides, cœlum, mare, nubila, terras,

Omnia sunt clausa nostra patentque manu.

Me penes est vnum vultu custodia mundi,

Et ius vertendi cardinis omne meum.

Omnis habet geminas hinc atque hinc ianua frontes,

E quibus hæc populum spectat & ille larem.

Utque sedet vester primi quoque limina tecti,

Ianitor egressus introitusque videt.

Sic ego prospicio cœlestis ianitor aula,

Eoas partes hesperiasque simul.

Eundem quadrifrontem legimus, quasi vniuersa climata maiestate complexum:

Nec mirum sanè apud aliquos bifrontem, quadrifrontem apud alios esse: nam alii præter hæc eum dici deum volunt, in quo ortus est & occasus. Horatius,

Matutine pater, seu Iane libentius audis.

Alii anni totius deum, quem in quatuor tempora constat esse diuisum: anni autem esse deū illa res probat, quod ab eo prima pars anni nunc nominatur: Hūc

Chaos, Patulicum & Clausum etiam appellauit antiquitas. Ouidius in fastis,

Me Chaos antequam, nam sum res prisca, vocabant.

Nomina ridebis modò nanque Patulucus, idem

Et modò sacrificio Clausus ore vocor.

Horum duorum nominum ratio hæc est, quia bello valug eius patent, pace clauduntur. Huius etiā rei hæc causa narratur, cum bello Sabino quod virginū raptarū gratia commissum est, Romani portā quæ sub radicibus collis Viminalis erat, quæ postea ex euertu Ianualis vocata est, claudere festinarent, quia in ipsam hostes irruerāt, postquā est clausa, mox sponte patefacta est: cumque iterum ac tertio idem contigisset, armati plurimi pro limine quia claudere nequibāt custodes steterunt, cumque ex alia parte acerrimo pralio certaretur, subito fama pertulit fufos à Tacio Romanos, quam ob causam qui aditum tuebantur territi profugerunt, cumque Sabini per portam patentem irrupturi essent, fertur ex æde Iani per hæc portam magnā vim torrentium vndis scatentibus erupisse, multasque perduellum catervas aut exutas feruenti, aut deuoratas rapida voragine deperisse: ea re placitum ut belli tempore velut ad urbis auxilium profecto deo, fores referarentur. Ianualis porta, ut alii perhibent, ab Iano dicta, ideoque ibi positum iam signum, & ius institutum à Pompilio, ut scribit in annalibus Piso,

R ii ut sit

ut sit aperta semper, nisi cum bellum sit: nusquam tamē traditum est memoriæ, ut inquit Varro, Pompilio rege fuisse apertam, sed post eius regnū, teste Livio, T. Manlio cos. bello Carthaginēsi primo cōfecto, bello itē Aētiaco finito ab imperatore Casare Augusto, pace terra marique parata. Hunc autē apud nos Ianū omnibus pręesse ianuis nomen ostendit: quod est verisimile: nam & cum clauī & virga figuratur, quasi & rector viarum & omnium portarū custos: belli licet geminæ sint. Virgilius in primo aeneid.

Sunt geminę portę belli sic nomine dicunt
Religione sacre & sequi formidine Martis.
Centum arcē claudunt vęctes æternęque ferri
Robora, nec custos abssistit limine Ianus.
Has vbi certa sedit patribus sententia pugne,
Ipse Quirinali trabea cinctūque Gabino
Insignis referat stridentia limina consul,
Ipse vocat pugnās, sequitur tum cætera pubes,
Æreaque assensu conspirant cornua rauco.
Hæc & tum aeneadis indicere bella Latinis
More videbatur, tristesq; recludere portas.

Pactum à pactione dictum, auctore Vlpiano, inde & pacis nomen appellatū est: sed est pactum duorum cōsensus atq; conuentio, pactione verò duorum plurimū in vnum placitum atq; consensus. Liuius libro sexto ab vrbe cōdita, Cuius spei moram pati cū fortuna obsessorum non potuisset, cōfectāque paucitas oppidanorū, opere, vigiliis, vulneribūsq; semper eosdē vrgebat, per pactionē vrbe hostibus tradita, inermes cum singulis emissi vestimentis, miserabili agmine penates reliquerant.

Pax significationis notam habet. Virgil. in septimo,
Pars mihi pacis erat dextram tetigisse Tyranni. Pax venia, idem in iii. enei.
Sed votis precibusq; iubent exposcere pacem.
Pax propiciatio. Idem in eodem, Exorant pacem diuum. Pax beniuolentia. Idē in iii. Pacemq; per aras Exquirunt. Pax quoq; teste Prisciano lib. v. tā singulariter quā pluraliter prolata idem potest significare, sed pluraliter nō vrimur, quia auctoritas deficit: quod à Grammaticorū principē dictum non parum admiror, maximē cū apud nonnullos & quidem probatos & summa auctoritate præcellentes latina lingua viros, pluraliter prolatum inueniā. Lucretius rerū naturalium libro quinto, Ventorum pauidis paces animasq; secundas.
Varro de vita patrū lib. iii. Animaduertēdū primū qbus de causis & quēadmodum constituerūt paces, secundū qua fide & iusticia eas coluerint. Hor. i. epi. Bella queis & paces longum diffudit in æuū. Idem lib. ii.
Hoc paces habuere bonę ventique secundi.

Hoc de pacis vocabulo et eius vſu dictum satis sit impresentiarum. Effectus autem sunt, ut in ea populi proficiant, vtilitas gentiū custodiatur: ut hæc bonarū artiū decora sit mater, hæc eadē mortaliū genus reparabili successione multiplicās, facultates ptendat, mores excolat, tantūmq; boni in se cōtineat, ut terrenis in rebus

rebus nihil gratius soleat cōcupisci, nihil desiderabilius, nihil postremō melius possit inueniri: proinde non ab re post triumphos & Romani imperii firmissimum statum, D. Vespasianus tranquillitatis, pacis, & concordie templum edificare decreuit, in quo ea diuitiarum largitate vſus, ut omnia in illud phanū collecta essent, quorū visendorū studio per orbē totū q ante eū fuerant vagabātur.

Fœdus lex, nonnunquam pax quæ fit inter diffidētes, sic dictum vel: q inter fœdera interponatur fides: vnde Varro, Per hos etiā nūc fit fœdus quasi fidus. Ennius scribit dictū in re militari, vel à fœcialibus, id est, sacerdotibus, p quos fiūt fœdera: vel ab hyrco vel hædo, s, litera addita, quod veteres in graui significatione ponebant, ut, Sanguine fœdantē quos ipse sacrauerat ignes: vel à porca fœdē & crudeliter occisa lapidibus, cuius mors optabatur ei, qui à pace resiliisset, vnde poetarum doctissimus:

Pōst inter sese posito certamine Reges

Armati Iouis ante aram paterasq; tenentes,

Stabant & caesa iungebant fœdera porca.

Arabum in huiusmodi iungendis fœderibus non porcam sed interiorē manus partē iuxta pollicē incidere mos fuit, acciperēq; ex vtriusq; veste filū, & ex vtriusq; sanguine lapides septem in medio iacentes perungere, Dionysiu ac Dianā inuocantes, hisq; peractis, denique hospites eos vel amicos nuntiare. Scythę & Lydi in huiusmodi similiter, Herodoto teste, se lauciant haustuq; mutuo sanguinis fœdus fulciunt, non suo tantū more, sed Medorum quoq; vſurpata disciplina: bello enim quod gestū est anno post Iliō captū sexcentesimo quarto inter Illyricem Lydum & Astiagem Medię regem, hoc pacto confirmata sunt fœdera. Romanis autem cum Aetolis his legibus fœdus ictum est, Imperium maiestatemque populi Romani genus Aetolorū cōseruato sine dolo malo, ne quē exercitum, qui aduersus socios amicōsque eorum ducet per fines suos trāsire finito, neve vlla ope iuuato, hostes eosdē habeto, quos populus Ro. armāq; in eos fert, bellūq; pariter gerito, perſugas fugitiuos, captiuos reddito Romanis sociisq; præterq; si qui capti cū domos rediisset iterū capti sunt, aut si qui eo tēpore ex his capti sunt, qui tū hostes erāt Romanis cū inter præsidia Romana Aetoli essent: aliorū qui cōparebūt intra dies centū Corcyræ eorū magistratibus sine dolo malo tradātur. Qui non cōparebūt, quādo quisq; primus eorū inuētus erit reddatur. Obsides xl. arbitrato cōsulis Romani dato, ne minores duodecim annorū neu maiores xl. Obses ne esto prætor, præfectus equitū, scriba publicus, neu quis q antē obses fuerit apud Romanos. Cephalania extra pacis leges esto. De pecuniæ summa quam pēderent pensionibusq; eius nihil ex eo quod cū cōsule cōuenerat mutātū: pro argento si aurū dare mallent, dare cōuenit: dū pro argenteis decē, aureus vnus valeret. Quæ vrbes, qui agri, qui homines Aetolorū iuris aliquādo fuerūt, q eorū, T. Quintio, Cn. Domitio cōss. post eos cōss. aut armis subacti, aut volūate in ditionem populi Ro. venerūt, ne quæ eorū Aetoli recepisset vel in Aetolia decē vrbes agrosq; A carnanū sunt. Alia etiā insigni fœderis forma, autore Liuiō, ex decē legatorū sentētia in hæc verba cū Antiocho cōscripta est, Amicitia Regi cum populo Romano his legibus & cōditionibus

R. iii esto,

esto, ne quē exercitū q̄ cū populo Romano sociisve bellū gesturus erit Rex per fines regni, eorumve qui sub ditione eius erunt transire finito, ne cōmeatu, neu qua alia ope iunato. Idē Romani sociūq; Antiocho & his qui sub imperio eius erūt prætēt, belli gerendi ius Antiocho ne esto cū illis qui insulas colunt, neve in Europā transeūdi gratia excedito vrbibus, agris, vicis, castellis. Cis Taurum montem vsq; ad Tanā in amnē, et à valle Tauri vsq; ad iuga qua in Lycaoniā vergit, ne qua arma efferto: ex his oppidis, agris, castellisq; qbus excedat, si qua extulit, quā quoq; oportebit recte restituito, nec militē neu quem aliū ex regno Eumenis recipito, si qui earū vrbū ciuēs q; abscedunt regno cū rege Antiocho vltā q̄ fines regni eius sūt, Apameā omnes ante diē certā redeāt: qui ex regno Antiochi apud Romanos sociōsq; sunt, his ius abeūdi manēdiq; esto, seruos fugituos, seu bello captos, seu quis liber, captus, aut trās fuga erit reddito. Romanis sociūq; elephātos tradito omnes, neq; alios parato: tradito & naues lōgas armamētāq; earū, neu plures quā decē naues, nec vllā quā plus quā triginta remis agatur habeto, neve minorē ea, belli causā, quod ipse illaturus erit, ne navigato citra Calicandrum, neu Sarpidonium promontoria, extra quē si qua nauis pecuniam, stipendium, aut legatos, aut obsides portabit, milites mercede cōducendi ex his gētibus quā sub ditione populi Ro. sunt Antiocho regi ius ne esto, ne voluntarios quidē recipiendi, & Rhodiorum sociōrumve quē ades ædificiāque intra fines regni Antiochi sunt, quo iure ante bellum fuerūt, eo Rhodiorum sociōrumve finito: si quā pecuniā debentur, earū exactio esto: si quid ablatum est, id conquirendi, cognoscendi, repetendiq; idē ius esto: si quas vrbes quas tradi oportet hi tenent quibus Antiochus dedit, et ex his præsidiā deducito utriusq; rectē tradantur curato, argenti probi talenta attica xii. milia dato intra duodecim annos pēsionibus equis, talētū neve minus pōdo lxxx. Romanis ponderibus pendat, & tritici xl. milia modium Eumeni regi, talenta cccl. intra quinquennium dato, & pro frumento quod estimatione sit, talēta cxxvii. obsides Romanis xx. dato, & triennio mutato, ne minores octodenum annorū, neu maiores quā quadragenū: si qui sociōrum populi Romani vltro bellum inferrent Antiocho, vim vi arcendi ius esto, dum ne quam urbē aut belli iure teneat, aut in amicitia accipiat: controuersias inter se iure ac iudicio disceptēt: aut si vtriusq; placebit, bello: de Hannibale Pœno & Actolo, Thoate, & Miluna, Symmacho, & Acarnane, & Calcidēsiis Eubolida & Philippomene dedendis, in hoc quoque fœdere conscriptum est, ut si quid postea addi immutarive placuisset, ut id saluo fœdere fieret. Esse etiam tria fœderum genera quibus integrē paecerentur amicitias ciuitates regēsq; apud probatissimos autores inuenio. Vnum cū bello victis dicerentur leges: vbi enim omnia ei qui armis plus posset dedita essent, quē ex his habere victor, quibusq; mulctari eos velit, ipse ius atq; arbitrium esse. Alterum cū pares bello equo fœdere in pacem atq; amicitiam venirent: tunc enim repeti reddiq; per conuentionem res, & si quarum turbata bello possessio sit, eas aut iuris antiqui, aut partis vtriusque commodo cōponi. Tertiū est genus cū qui nunquā hostes fuerint ad amicitiam fœciali fœdere integrē iungendā cōeant, eos neque dicere, neq; accipere leges, id enim victoris

victoris & victi esse: & quāquam, auctore Liuiō, nulla vetustior fœderis memoria sit, quā eius quod inter Albanos Romanosque ictum est, Theseum tamen primō fœdera inuenisse. vi. natur. histor. lib. testis est Plinius.

Sancta propriē dicimus, auctore Vlpiano, quē nec sacra neq; prophana sunt, sed sanctione quadam sunt cōfirmata, ut sanctæ leges, sanctione enim quadam subnixæ sunt: quod enim sanctione quadam subnixum est, id sanctum est, et si deo non sit consecratum.

Sanctum, teste Martiano, est quod ab iniuria hominum defensum atque munitum est. Liuius belli Maced. lib. ix. Jam ne à legatis quidem qui iure gētium sancti sunt violandis abstinere infidias positas eundi ad T. Quintium: sanctum autem dictum est à sagminibus.

Sagmina autem dicebant herbas verbenas quæ ex loco sancto carpebantur, legatis proficiscentibus ad fœdus faciendū, bellumq; indicendū. Liuius lib. i. ab vrbe cond. Iubete rege, sagmina, inquit, te rex posco Rex ait, purā tollito: fœcialis ex arce graminis herbā purā attulit. Idē belli punici lib. x. Fœciales cū in Aphricam ad fœdus ferendum ire iuberentur, ipsis postulātibus, Senatus consultum in hæc verba factum est, ut primos lapides siliquos primasq; verbenas secum ferrent, ut uti Po. Ro. his imperaret, ita fœdus ferirent: illi prætorem sagmina poscerent, herbe id genus ex arce sumptum dari fœcialibus solet. Has etiam herbas legati Po. Ro. solebant ferre, ut ab his defensi atq; muniti essent, ne quis eos violaret: sicut legati Græcorū ea ferebāt quē Cerytia vocabatur.

Obsides ab obsidio, quia propriē ab obsessis dantur: vel obsides pro obsides, quod ob fidem patriæ præstandā dantur, teste Festo. Vas idem quod obses à vado dictus, quia dato vade licet abire & vadere: inde vadatus dicitur obstrictus, vel sub fidei iussione ambulans, sicut Fenestella ait, Penes quem vadatus amicitia nodulo tenebatur.

Hostis apud antiquos peregrinus dicebatur: & qui nūc hostis, perduellio. Varro, Hostis, antē eo verbo dicebāt peregrinum, qui suis legibus vterentur: nūc dicunt eum quem tunc dicebāt perduellem. Cicero primo officiōrum, Ex quo etiam illud animaduerto: q̄ q̄ pprio nomine perduellis esset, is hostis vocaretur, verbi lenitate rei tristitiam mitigante: hostis enim apud maiores nostros is dicebatur, quem nūc peregrinum dicimus, indicant duodecim Tabulæ, aut statutus dies cum hoste, itēque aduersus hostem æterna auctoritas, quid ad hanc mansuetudinem addi potest, eum quō cum bellum geras, tam molli nomine appellare: quanquam id nomen durius efficit iā vetustas: à peregrino enim recessit, & propriē in eo qui arma cōtrā ferret remāsit. Caius de verborum significatione, Quos nos, inquit, hostes appellamus, eos veteres perduelliones appellabāt, per eam adiectionem indicātes cum quibus esset bellum. Vlpianus verō vbi ad legem Iuliam maiestatis, Planē quisquis, inquit, lege Iulia maiestatis reus est, hostili animo aduersum rempub. vel principē animatus est: hostes etiam dicuntur & sunt qui nobis, aut quibus nos publicē bellum decreuimus, ceteri prædones aut latrones appellantur. Hostire æquare est, hostimentum æquamentum, vnde & hostes dicti sunt, quia ex æqua causa pugnam adeunt.

Hecatombæ

Hecatombæ Iul. Capitol. teste, Sacrificiū eiusmodi est, Centum aræ vno loco cespitiæ extruuntur, & ad eas centum sues centumq; aues mactabatur. Iam & Imperatorum sacrificium sit, centum boues, centū aquilæ, si cætera huiusmodi animalia centena feriuntur, quod quidem etiam Græci quondam fecisse dicuntur cum pestilentia laborarent.

Hostiæ sacrificia dicuntur quæ antè ab his fiunt qui in hostem pergunt, dictæ ab eo quod & hostire est ferire. Harum gratia Trebatius lib. i. de religionibus docet esse duo, alterum in quo voluntas dei per exta disquiritur, alterū in quo sola anima deo sacrat, unde & Aruspices animales hostias vocat, utrunq; hostiarum genus diuino carmine suo Virgil. ostendit, & primo quidem id quo voluntas numinū per exta monstratur, Mactat, inquit, lectas de more bidentes: & mox, pecudumq; reclusis Pectoribus inhians spirantia consulit exta. Alterum id est, in quo hostia animalis dicitur, quo his tantū anima sacrat, ostendit, cū facit Entellum victorem Erixi mactare taurum, Nam ut exploret animalis hostiæ causas, ipso usus est nomine, Hæc tibi Erix meliorem animā pro morte Daretis, & ut nūcupata vota significaret, ait, persoluo, quod de voto ppiè dicitur: utq; ostenderet persolutū diis, significauit dicens, Sternitur, exanimisq; tremēs procumbit humi bos. Idem circa hostiam animalem, Sanguine placatis ventos & virgine cæsa Cum primū Iliacas Danaï venistis ad oras, Sanguine quarendi reditus animāque litandū Argolica. Nam cū animam, id est, hostiæ nomē posuit, & litare, significat sacrificio facto placasse numen.

Victimæ verò sacrificia, quæ post victoriam fiunt, dictæ sunt, vel quod vincitæ ad aras ducebatur, vel quod ictu percussæ victriciq; dextra cadebāt: de hoc, superiorēq; vocabulo licenter plerūq; cōfidit auctoritas. Ouidius primo fastorū, Victimæ quæ dextra cecidit victrice vocatur, Hostibus à domitis hostia nomen habet. De altero tāū. Liuius ab vrbe cōdita xxii, Donec insuper eque, scui Ducario nomen erat, faciēq; noscitant cōsulē, inquit, Hic est cū popularibus suis, q legiones nostras cecidit, agrōsq; & urbem est depopulatus: iam ego hanc victimam manibus peremptorum fœde ciuium dabo.

Postliminium Scæuola. P. filius iunctum esse putat verbū, ut sit in eo & post & limē, ut quæ à nobis aliena sunt cū ad hostē peruenerint, & ex suo tanq; limine exierint, hinc cū redierint, post ad idē limē postliminiō rediisse videatur.

Præda, teste Varrone, ab hostibus capta, quod manu capta, dicta quasi parida-Manubię, ut Q. Asconio Pediano placet, sunt præda Imperatoris pro portione de hostibus capta: manubias autem à præda, ut in libris rerum verborumq; veterum scriptum est, in hoc distare existimauerunt, ut sit præda ipsa rerū quæ capta sunt, Manubiæ verò appellatę sint non præda, sed pecunia per questorem Po. Ro. ex præda vendita, contracta: per questorē autem, quod dictum est, oportuit præfectum ærarii significari: nā cura æraria à questoribus ad præfectos translata est. Liuius ab vrbe cōd. xxxvi. P. Cornelius Scipio Galliā puinciā sortitus, priusquam ad bellum quod cum Bois gerendum erat proficisceretur, postulauit à senatu ut pecunia sibi decerneretur ad ludos, quos prætor in Hispania quum esset, inter ipsum discrimen pugnæ vouisset, nouum et iniquum postulare

stulare est visus. Censuerunt ergo quos ludos incōsulto senatu ex sua vnus sententia vouisset, eos ut idem manubiis si quam pecuniā ad id seruassent vel sua ipse impensa faceret. Est tamē nonnunquā inuenire ita scripsisse quosdam non ignobiles scriptores, aut temere aut incuriosè prædam pro manubiis, et manubias pro præda posuerint: aut tropica quadā figura mutatione vocabuli fecerint quod facere concessum est, scitè id peritēq; facientibus: sed qui propriè atq; signatè locuti sunt, sicuti plures, & M. T. auctor diligentissimus in oratione quam dixit de lege Agraria, manubias pecuniam dixerunt. In libris quoque Etrusco lectum est iactus fulminum manubias dici. Manubies denique dicuntur ornamenta regum, unde & Petronius Arbitr, Tot regum manubies penes fugitiuum repertæ.

Resignatum æs dicitur militi, cū ob delictū aliquod iussu Tribuni militū, ne stipendium ei detur in tabulas refertur: signare enim dicebant pro scribere.

Ærarii milites ab ære dicti, teste Varrone, quod stipendia facerent: hinc ipsum stipendium à stipe dictum, quod æs quoque stipem dicebant: & milites stipendiarii ideo quod eam stipem pendebant. Ab eo etiam Ennius, Pœni stipendia pendunt: stipem autem esse nummum signatum testimonio est, & pro eo quod datur in stipendium militi, et quod spondetur pecunia, quod stipulari dicitur.

Pecunia quam belli neruos esse non dubium est, ut inquit Cic. teste Varrone dicta, quod in pecore cum pastoribus consistebat. Plinius natur. hist. xxxiii. Seruius primus signauit æs, signatūque nota pecudum, unde & pecunia appellata. Cassi. li. vii. Pecunia à pecudis tergo nominata, Gallis auctoribus sine aliquo adhuc signo ad metalla trāfacta.

Æs alienum miles etiam habere dicitur, & qui aureos debet, & qui corium forma publica percussū, quale apud Lacedæmonios fuit quod usum numerata pecuniæ præstabat, ut de beneficiis libro quinto inquit Seneca.

Denarii quasi deni, teste Varrone, quod denos æris valebāt, sicut quinararii qui quinos. Victruuius Archi. lib. iii. Nostri autem primo fecerunt antiquum nummum & in denario denos æreos constituerunt, & ea re compositio nominis ad hodiernum diem denarium retinet. Didymus autem à decima libella dictū putat. Plinius nat. histo. xxxiii. Et placuit denarius pro decem libris æris, quinararius pro quinque, sestertium pro dipodio & semisse: libra autē pōdus æris immutatum bello Punico primo cum impensis respub. non sufficeret, constitūmq; ut asses sestertio pondere ferirentur: ita quinta parte facta lucra, dissolutūq; æs alienum. Nota æris fuit ex altera parte Ianus geminus, ex altera rostrum nauis: in triente verò & quadrante as, quadrans antè triuncis vocatus à tribus uncis. Postea Hannibale urgente, Q. Fabio Maximo dictatore, asses unciales facti, placuitq; denarium xvi. assibus permutari, & quinarium octonis, sestertium quaternis, ita respub. dimidium lucrata est: in militari tamen stipendio semper denarius pro decē assibus datus. Nota autē argenti fuerūt bigæ atq; quadrigæ, & inde bigati quadrigatq; dicti: paulò post lege Papyriana hemiunciales asses facti. Licinius Drusus in Tribunatu plebis octauā partē æris argento immiscuit, qui nunc Victorianus appellatur, lege Clodia percussus est: antea enim hic numus

ex Illyrico aduectus mercis loco habebatur: est autem signatus victoria, & inde nomen Aureus nummus, post annum sexagesimum secundum Argenteus, auctore incerto, percussus est, quo anno urbis quingentesimo octuagesimo quinto, Q. Fabius cos. quinque annis ante bellum Punicum signatus est, eoque Po. Ro. ne quidem ante Pyrrhum regem deuictum usus fertur fuisse. Etiam aurei nummi, & argentei, & erei apud alias gentes usum & originem Lucanus his verbis expressit, Primus Thessaliae rector telluris Ionis

In formam calidae percussit pondera massae.

Fudit & argentum flammis aurumque moneta

Fregit, & immensis coxit fornacibus aera.

Nummus, non à numero, nec à Numa Pomp. dictus, sed à nomine quod principum nominibus prisco more effigietur, vel potius, Aristotele. v. Ethic. teste, ob hoc vocatur, quod non à natura, sed à lege quæ *νόμος* dicitur est inductus.

Sestertius, teste Prisc. de figuris numerorum & ponderibus, nummus est duarum semis librarum, unde Sestertius dicitur quasi semistertius: de quo Aruntius, Sestertius olim duopodius & semis quasi semistertius, quo tempore denarius de cussis pretium valebat. Varro de lingua latina lib. v. Sestertius quod semis tertius, dupondius enim & semis antiquus sestertius est. Vitruvius lib. iii. arch. Quod efficiebatur ex duobus assibus & tertio semisse, sestertiū vocauere. Plinius natur. hist. xxxiii. Et placuit denarius pro decem libris gravis, quinarium pro quinque, sestertius pro dupondio ac semisse. Plutarchus in vita M. Antonini xxv. Milia Romani decies sestertiū appellat. Helius Spartianus in vita Heliogabali, Idem nunquam minus centum sestertiis cenauit, hoc est, argenti libris triginta.

Talentum quanti sit, quia de eo variant scriptores, necessarium existimaui diuersorum auctorum dicta subiicere. Liuius. xxxiii. ab urbe condita, Ingens numerus bello Punico captiuorum, quorum Hannibal cum ab suis non redimerentur vendiderat, multitudinis eorum argumentum est, quod Polybius scribit centum talentis eam rem Achæis sterisse, cum quingentos denarios pretium in capita quot redderetur dominis statuissem: mille enim ducentos ea ratione Achæi habuit captiuos Italicos. Adhuc nunc pro portione quot verisimile sit Græciam totam habuisse, qua ratione ostenditur sex milia denariorum habere talentum: nam quinquageni denarii pro mille ducentis captiuis dati, colliguntur sexcenta milia denariorum, centum ea ostendit fuisse talenta: centesima autem pars sexcentorum milium, sex milia inueniuntur: denarii autem illo tempore nummi argentei erant, quod in eodem ostendit Liuius, Signati, inquit, argenti lxxxiii. milia fuere Atticorum. Tetradrachma vocant: trium vero denariorum argenti in singulis est pondus. Idem Liuius xxxvii. Ostenditur magnum talentum Atticum lxxx. habere libras & paulo plus, cum supradictorum computatio manifestet lxxxiii. libras & quatuor uncias habere talentum, quod est sex milia denariorum. Liuius, Talentum ne minus pondo lxxx. Romanis ponderibus pendebat. Simili modo Aegyptium, ut Varro & Plinius inquit xxxiii. natur. hist. Idem Liuius, Sic decreuit Senatus ut non plusquam ternæ libræ & quaternæ unciae singulis desint talentis: & sciendum secundum Liuii computationem, quod centum

tum minæ Atticæ quarum singulæ lxxxv. drachmas habent, faciunt talentum magnum: nam minas lx. habet secundum Dardanum: quod autem est magnum & minus ostendit Terentius in Phormione, Si quis daret talentum magnum. Seneca. in x. epist. xxiii. sestertia, id est, talentum Atticum paruum. Priscianus de ponderibus, Talentum Atheniense paruum, minæ lx. Magnum, minæ lxxxiii, & uncie quatuor. A. Gellius noct. att. lib. iii. Aristotele quoque traditur libros pauculos Speusippi philosophi post mortem eius emisse talentis Atticis tribus: ea summa sit nummi nostri sestertia duo & septuaginta milia. Idem libro quinto, Equus Alexandri regis & capite & nomine Bucephalus fuit: emptum Cares scriptis, talentis. xiii. et regi Philippo donatum, aris nostri summa est sestertia. cccxii. Seruius autem in commento. v. æneid. Talentum secundum varias gentes variū pondus est. Apud Romanos est septuaginta librarum, sicut Plautus ostendit in Murell. qui ait duo talenta esse. cxi. libras. Legimus etiam talentum esse paululum: nam Homerus in ludis funebribus Patrocli vltima premia dicit duo talenta, quod cogit nos aliquid minimum intelligere: nam sicut primus victor bouem accepit, consequens non est, ut dicamus quod vltimus magnum accepit.

Pondo singulari numero caret, teste Foca. Dicimus tamen duo pondo, tria pondo, non bina pondo, aut terna. Quintilia. lib. primo instit. Quid quod quædam singula proculdubio vitiosa sunt, iuncta sine reprehensione dicuntur: nam duo, tres, & pondo diuersorum generum sunt. Barbarissimi autem duo pondo, & tripondo usque ad nostram ætatem ab omnibus dictum est, & recte dici Messala confirmat, & idem est duæ, tres, quatuor libræ, quod duo tria & quatuor pondo, ut quidam volunt, & ex multis colligitur, quod quidam auctores non usquequaque probant. Liuius. xxxii. lib. Argenti pondo bina & sex libras in militem prastaret. Idem libro tertio, Dictator coronam auream libræ pondo ex publica pecunia populi iussu in Capitolio Ioui donum dedit.

Spolia cum proprie ea tantum sint, quibus hostis spoliari potest, ut lorica, vel vestis, abusu tamen spoliū dicitur quicquid ab hostibus tollitur. Liuius, Marcellus captis Syracusanis cum cetera in Sicilia tanta fide & integritate composuisset, ut non modo suam gloriam, sed etiam maiestatem Po. Ro. auget, ornamenta, signa urbis, tabulasque quibus abundant Syracusæ Romam decessit, hostium quidem illa spolia & parta belli iure, ceterum inde primum initium mirandi Græcarum artium opera, licentiaque hinc sacra prophanæque omnia vulgo spoliandi, factum est.

Opima spolia sunt quæ dux duci detrahit, dicta ab ope, ut inquit Varro: vel ab opere ut alii ferunt, & quidem doctissimi, cum sit opus egregium & clarissimum, belli ducem parem sibi ductorem superare.

Exuvias, & spolia, & hominum tegmina, aut vestes dici posse, Virg. auctor est, Exuvias, inquit, indutus Achilli: & cum de serpente in Geor. simili modo, Compositis nouis exuviis nitidaque inuenta inuoluit. & Lucretius, Nam saepe illorum spoliis volitantibus auctus.

Excubiae diurnæ sunt, vigiliæ autem nocturnæ, quas primo Palamedes Troiano bello, auctore Plinius natur. hist. vi. inuenisse traditur.

Iudicia

Inducię quid sint duobus modis M. Varro in libro historiā qui est de bello & pace diffinit, Inducię, inquit, sunt pax castręsis paucorum dierum. Idem alio in loco, Inducię, inquit, sunt belli feria, sed lepidę magis atque iocūdę breuitatis, vtraque diffinitio quā planā aut approbata esse videtur: nam neque pax est Inducię, bellum nanque manet, pugna cessat, nec in solis castris, nec paucorum tantum dierum Inducię sunt. Quid enim dicemus, si induciis immensum aliquid factis castris concedatur, nōne ideo Inducię non sunt? aut rursus quid esse id dicemus, quod in primo annali Quadrigarii scriptum, Cn. Pōtium Samnitē a dictatore Romano sex horarū Inducias postulasse? Quid esse id dicemus, quod a Liuiō ab vrbe cond. x scribitur, Tres validissimę vrbes Etrurię capte, Volscum, Perusia, Aretium pacem petiere, & vestimentis militum frumē toq; pacti cum consule vt mitti Romā oratores liceret, Inducias in quadraginta annos impetrauerūt? Quid illud quoq; eiusdē libro primo, Ea q; clade haud minus quam aduersa pugna subacti Veientes, pacem petitum oratores Romā mittunt, agri parti multatis in centum annos Inducię datę, si Inducię tantum paucorum dierum appellādę sunt? Gręci autem significantius consignātiusq; cessationem illam pugnę dixerunt: nam quod eo tempore non pugnetur & manus cohibeantur ~~in xxiij~~ appellauerunt: sed profectō id non fuit Varroni negotium vt Inducias supersticiosę diffiniret, & legibus rationibusq; omnibus diffinitionum inferuieret. Induciarum autē vocabulū quā sit ratione factum, ex multis quę iam legimus, probabilius id quod dicam videtur, Inducias sic dictas arbitror, quasi tu dicas indicta ocia, vt in diem certum, vel in certum tempus non pugnetur nihilq; incommodi detur, atq; is dies, id ve tempus vbi venit, inde vti iam pugnetur, idcirco ex his quibus dixi vocibus, quasi per quendā coitum & copulam nomen Induciarum connexum est. Aurelius autem Opilius musarū lib. i. Inducię dicuntur, inquit, cū hostes inter sese vtrinq; alteri ad alteros impunē & sine pugna ineunt: inde ab eo inquit nomen esse factum videtur, quasi inię. Has Lycaonem inuenisse Troiano bello author est Plinius vi. natur. histo.

Suppetię illa sunt auxilia quę maximē petuntur ab aliis, quę præcipuē dantur eis, qui sub aliorum detinentur potestate. Suppetias etiā, auctore Fabio Placiade, auxiliū vel ad auxiliū dicimus. Meuius x in Tragedia Hercules, Ferte inquit suppetias optimi milites. Suetonius de Vespasiano, Legatū insuper Syrię consularem suppetias ferentē rapta aquila fugauerūt. Plautus in Epid. Sed memento si quid sauiunt senes, suppetias mihi non forori ferre. L. Apuleius libro sexto metam. Et occipit statim clamans vlulatus auxiliū validioris manus implorare, sed frustra fletibus tumultum commouebat: quippe cū nullus afforet q; suppetias ei ferre posset, nisi sola virgo illa captiua. Augustinus. viii. de ciuitate dei, Qui huic deferunt petitiones nostras, inde referunt deorum suppetias ad auxiliū. Caf. xii. commen. Et nunciabantur auxilia magna equitatus oppidanis suppetias venire. Idē in eodem, Suisq; rebus timēs elephantisq;. xxx. relictis, suis finibus oppidisq; suppetias profectus est. Idem quoq; in eodem, Atque suis fugientibus suppetias ire contendit.

Stringa castrense vocabulum, interuallum turmarū, in quo equi stringuntur: vel

vel Stringę appellatur ordines rerum inter se cōtinuata collocatęq; a stringendo dictę, vnde & Strigosi nominantur, vt aiūt, corpore macilentī: vel Strigofus apud veteres morbus dicitur iumetorū, qui corpora stringit, aut fame, aut alterius vitii causa quasi stringofus. Masurius Sabinus lib. xxvii. Cenfores, inquit, P. Scipio Nasica, & M. Pompilius cum equitum censum agerent, equum nimis strigofum & male habitum, sed equitem eius vberimū & habilissimū viderunt. Liuius. xxvii. Moram pugnę attulit, q; Hasdrubal prouectus ante signa cū paucis equitibus scuta vetera hostiū notauit, quę antē non viderat, & strigofiores equos, multitudoq; maior solito visa est. Stringere in re militari etiam nudare est, vnde ensē strictum, id est, nudatum dicimus. Liuius ab vrbe cond. vii. Piloq; posito, stricto gladio in hostem impetū facit. Idem in nono, Fluctuātemq; & instabilē aciem reddēte grato clamore, strictis gladiis hastati, & principes inuadant. Suetonius de Casare, Vtq; animaduertit vndique se strictis pugionibus peti, toga caput obuoluit.

Defendere & offendere non ex vulgari consuetudine, sed admodum propriē & latine accipiēda: & eorū alterū significat incurrere in aliquid & incidere, alterum est auertere atque depellere: quod hoc in loco a Quinto Claudio dicitur, Cum a Pœnis, inquit, hostes defendebant facillime. Cernere dicebant antiqui cum aliqui pugnarent inter sese de re aliqua, quam quisque suā diceret, Virg. Ingentes genitos diuersis partibus orbis Inter se coiisse viros, & cernere ferro: quod nunc clarissimo teste ad Lucilium Seneca, Decernere dicimus, simplicis illius uerbi usu amisso.

Recipere, recuperare, vel periculo liberare. Cicero in Catone, Nā nisi tuā amississes, ego nūq; recepissē. Virg. Frugesq; receptas, & torrere parāt flāmis. Receptus is dicitur quō se exercitus recipit, vnde & signa receptui canere dicuntur. Liuius. xxxvii. ab vrbe cond. Coactus ergo periculo militū prætor, receptui cani iussit, ne obiceret incautos furentibus desperatione ac rabie.

Prandiū tametsi ex græco est ductū, cum meridianū cibū cōnā vocarent, negare nō possum aliudē a plerisq; dici, & a parādo maximē, quasi paradiū, quōd milites siue bellatores ad bellū vel pugnā paret: huic rei argumētū est præter auctore comprobātū vetus illud Leonidę elogiū: Hic enim Lacedæmoniorū dux clarissimus cū esset in bello aduersus Xerxem, quod supremū sibi atq; hostibus fuit, cū sexcētis suis famosissima illa incitāmēta dixit, Prædede cōmitones tanq; apud inferos cōnaturi. Cato in quinto Orig. Exercitum suum pransum, paratum cohortatus eduxit foras atque instruxit,

Sub pileis seruos vānum solitos ire, quorum nomine venditor nihil præstaret, Cælius Sabinus scriptū reliquit. Cuius rei causam esse ait, quōd eiusmodi conditionis mancipia insignita esse in vendēdo deberent, vt emptores errare & capi non possent: neq; lex vendendi operienda esset, sed oculis iam perciperēt quodnā esset iam mācipiorū genus, sicuti, inquit, antiquitus mācipiorū iure belli capita coronis induta veniebāt, & idcirco dicebatur sub coronis vānare: namq; vt ea corona signū erat captiuorū vānālium, ita pileus impositus demonstrabat eiusmodi seruos vānūdari, quorū nomine emptori venditor nihil præstaret. Est etiam alia rationis opinio cur dici solitum sit,

Captiuos sub corona vāndari, quod milites custodia causa captiuorū vānalium greges circūdarent, eāque circumstatio militū, Corona appellata sit: enimvero id magis verum est quod supradixi, quod Cato in libro quē cōposuit de re militari docet. Catonis verba hāc sunt, Vt populus sua opera potius ob rem bene gestam coronatus supplicatum eat, quam re male gesta coronatus vaneat. Iustinus epit. Trog. Pomp. xxxiiii. Vrbs ipsa Corinthus diruitur, populus omnis sub corona venditur, ne hoc exemplo ceteris ciuitatibus metus nouarum rerum incuteretur, serui ex eo deinde appellati de hominum statu Floro auctore, quod imperatores captiuos vendere iuberent, & per hoc seruare neq; occidere solerēt. Augustinus Ciuitatis dei libro vndeui gesimo, Origo autē vocabuli seruorū in latina lingua inde creditur ducta, quod hi qui iure belli possent occidi à victoribus conseruabātur, seruiq; fiebāt à seruādo appellati, sub hasta captiui vāniebāt, hastāq; subiiciebātur ea quā publice vānundabant. Liuius ab vrbe cōd. iiii. Hostes prāter senatores omnes vāndati sunt, prāda pars sua cognoscentibus, Latinis atq; Hernicis reddita, partē sub hasta dictator vēdidit. Sub iugū mitti dicuntur hostes, cū duabus hastis in terrā defixis tertiāq; superligata inermes, discinctis pectoribus terrā tenus sub ea trāsire cogūtur. Liuius ab vrbe cōd. ix. Siquidē etiā quod quibuscūq; in annalibus inuenio, Pōtius Herennius Samnitū imperator vt expiaret consulis ignominiā, sub iugū cū ceteris est missus. Sub vitē prāliari dicūtur milites, cū sub vinea militari pugnāt. Lucilius, Neq; prodire in altū, prāliari procul sub vitē. Sub vitem hastas iacere est, cum eas sub manu miles sursum mittit. Lucilius, Vt veles bonus sub vitem qui submisit hastas. Sub vineam iacere dicuntur milites, cum centurionibus astantibus iacere coguntur fudes.

Deditio est quādo victi hostibus se tradūt. Spōtanea traditio, in qua rex, si Liuius credimus, interrogabat, Estisne vos legati oratoresq; missi à populo Collatino, vt vos populumq; Collatinū dederetis? illis annuētibus, tum rex, Estne populus Collatinus in sua potestate? ita esse illis denuò respondentibus, subiungebat rex, Deditisne vos populumq; Collatinum, vrbem, agros, aquam, terminos, delubra, vtenilia, diuina humanaq; omnia in meam populiq; Ro. deditionem? Cum omnia hęc illi dederent, tunc ille demum, At ego recipio. Et hāc secundum veteres in re militari deditionis formula.

Victoria dicta, q; vi, id est, virtute adipiscatur: nā victoria dolo quāsitata turpis est, & apud veteres maximi habebatur. Iustinus epit. Trog. Pomp. xv. Et vt apparet, non odii sed dignitatis gloria accensos, donis, muneribusq; inter ipsa bella cōtēdebāt: tāto honestius tūc bella gerebāt, quā nūc amicitia colūtur. Hāc quoq; victoriā & virginē & deam cōmunē cum Bellona & Marte finxit antiquitas, q; hi in bello vtrique parti possent fauere. Claudianus, Ipsa duci sacras victoria panderet alas, Et palma viridi gaudens & amica tropheis, Custos imperii virgo quā sola mederis Vulneribus, nullumq; doces sentire laborem. Tibullus elegiarum scriptor,

Ecce

Ecce super fessas volitat victoria puppes,
Tandem ad Troianos diua superba venit.

Ouidius viii. Metamorph.

Et pendebat adhuc belli fortuna, diuq;
Inter vtrumque volat dubiis victoria pennis.

Armilustrum, teste Varrone, ab ambitu lustris, locus, id est, circus maximus: dictus q; circū spectaculis adificatus ibi ludi fierent, & quod ibi circū metas ferretur pompa & equi currerent & ludentes ancylibus armati: lustrū autē, vt idem inquit, nominatū tempus quinquennale, à ludendo, id est, soluendo, quod quinto quoq; anno vestigalia, & vltro tributa per Cēsores persoluebantur.

Armamentarium, vbi tormenta, & arma, & tela quaecunq; sint illa, ponūtur ac seruantur. Liuius xxxi. Aucto etiam tumultu, quod circa forum ignis tectis iniectus erat, cōflagrauerunt, & tota regia & armamentariū cū ingenti apparatu machinarū, & tormentorū. Idem vigesimonono, Tormēta machinasq; adue-xerat secum, & ex Sicilia missa cum cōmeatu erant, & noua in armamentario multis talium operum de industria inclusis, fiebant.

ROBERTI VALTVRII

AD ILLVSTREM HEROA SIGIS-

mundum Pandulphum, de re Militari

Liber Decimus.

De Militari cultu, qui pro consuetudine gentium & inuentu hominum varius reperitur.

Cap. I.

Elatis in militiam honore pub. dignis, Sigismūde Pandulphe, & p virili mea eorum ac totius exercitus muneribus expressis, sui singuli cultus ornamenta reddemus, & primo quidem, quā à maioribus circa hoc tradita sunt, ornamentorum genera: armorum deinde, tormentorum, machinarumq; rationes, materias, genera, species, & formas: signa porro cognoscendi in bellis quē superiori etiam tempore in vfu fuere, & intellectum & significationē quāpiam videātur habere. Gradus igitur honorum ordinumq; ac magistratuum diuisiones habitus ipse secernit, qui pro consuetudine gentium & hominū inuentus varius reperitur. Apud Romanos toga vestis erat qua primū sexus omnis & omni tempore interdiu & noctu vteretur: siue sicut in cōsuetudine habebatur, quia in foro amicrentur, & à tegendo dicta, quod exterior ac lōga, vestes alias tegetet. Eius forma rotūda erat & fusiore & quasi inūdāte sinu, & sub dextro veniens super humerum sinistrum obuoluta ponebatur, vt in operimētis simulachrorū Romæ est aspicere, vtq; à Valerio Maximo de Scipione Nasica in Mutium Scēuolam literis traditum est, Quoniā, inquit, consul dum iuris ordinem

Sii

nem

id vestimenti genus semper itinerariū aut pluuiale fuisset. Iuuenalis in primo, Scilicet hoc fuerat, propter quod saepe relicta Coniuge, per montem aduersum gelidasque cucurri Exquillas, fremeret seua cum grandine vernus Iupiter, & multo stillaret penula nymbo.

Lacerna pallium fimbriatū, quo olim soli milites utebatur, unde in distinguenda castrēli urbanaque turba, hos togatos, illos lacernatos vocabat, indeque lacerna quasi amputatis fimbriarum capitibus dicta.

Mastruca, ut Consentius inquit, est Sardorū vestis quae fit ex pellibus ferinis, sic dicta, ut quidam volunt, quasi monstruosa: quia quisque ea induitur, quasi fera monstratur. Cic. pro Scauro, Quem purpura regalis non commouit, cum Sardorum mastruca mutauit ex industria: quod sardum illudens Cic. mastrucam dixit teste Quintiliano.

Stragulas vestes pellicias nonnulli licet habeant, veluti etiam Sarmatarū populi qui pellibus teguntur, nec dubiū sit, ut Labeo inquit, quin stragula vestis sit omne palliū, magnopere me mouet Pōponii & Cassii multorumque auctoritas, ut stragula vestis sit nec sordida quidem sed preciosa, ut Liuius bel. macedonici. libro iii. Quum tibi, inquit, viro liceat purpura in veste stragula uti. Idem in eodē lib. ix. Luxuriā peregrinā origo ab exercitu Asiatico inuecta in urbē est, lectos auratos, vestem stragulā preciosam. Cicero in Verrem actione iiii. Dicebat scyphorum paria complura, hydrias argenteas, preciosam vestem stragulā. Valerius Maximus lib. iiii. Age, si quis hoc seculo vir illustris pellibus pro stragulis utatur. Horat. secundo sermonum, Vnum de octoginta annos cui stragula vestis.

Rectius tamē & propriē magis arbitror, Varrone opulētissimo teste, vbi de culcitra loquitur, in lingua Latina, quicquid in sternebat à sternendo stragulū appellari. Seneca lib. episto. xv. Culcitra in terra iacet, ego in culcitra: ex duabus penulis altera stragulū, altera opertoriū facta est. Val. Martialis in apophoretis, Stragula purpureis lucent villola tapetis.

Stragulas etiā & Balionica, quae equis inferni solēt puto vestes esse. Est sua etiam apud Lacedaemonios tunica quā nonnulli Puniceam dicunt, nonnulli Cocineam. Hanc ab his repertam constat ad celandum coloris similitudine sanguinem, quotiens quis in acie vulneraretur, ne cōtemplanti aduersario animus augesceret. Hac sub consulibus Romani vsi sunt. Vnde solebat etiā pridie quā dimicandum esset ante principia praepōni, quasi admonitio & indicium futurae pugnae esset, quod ita esse Plutarchus in vita Fabii Maximi auctor est, Hānibali, inquit, quū apud Aufidum fluuiū castra haberet prope Cannas, orto die extemplo belli signum extulit: nam erat rubra quādam vestis supra cōsulis tentorium protensa, quare Carthaginēses prospecta Imperatoris Romani & audacia & copiarum multitudine, quum ipsi haud ad medium numerū attingerēt, principio ingenti trepidatione perculsi sunt. Idē in vita Pompeii, Tum Caesar exoptatum, inquiens, aduenisse diem, in qua cum viris non cum inedia, non cum egestate pugnandum esset, extemplo coram contubernio tunicam rubram

poni

poni iussit: hoc enim Romanis pugnae signum erat.

De armis & unde dicta sint.

Cap. II.

RE ipsa nunc graui labore monemur armorum species vniuersas, instrumentorum, tormentorumque muralium ignorantibus circumscripte monstrare: & quoniam sua cuique gentium placita sunt, & artificū recentia ingenia nouis semper inuentis gaudent, proinde singula pro virili nostra prosequemur, nusquam ingeniis hominū praescribentes, quin liceat cuique & referre quae viderit, & suis inuentis gratulari. Arma, ut inquit Cic. Tuscula. lib. primo, membra militis esse dicuntur: quae quidē ita geruntur apte, ut si vsus foret, abiectis oneribus, expeditis armis ut mēbris pugnare possint. Lucretius libro quinto de rerum natura, Arma antiqua, manus, ungues, dentesque fuere, Et lapides, & item sylvarum fragmina rami, Et flammamque ignes, postquam sunt cognita primum, Posterius ferri vis est artisque reperta, Et prior artis erat quam ferri cognitus vsus.

Arma, Vlpiano teste, sunt omnia tela, hoc est, fustes & lapides, non solum gladii, hasta, & framea, id est, romphaea. Caius de verborum significatione, armorum appellatio non utique scuta & gladios significat, sed fustes & lapides: & quoniam his arceri potest hostis, arma ab arcendo dicta censeri possunt: vel arma dicuntur ab armis propriē, id est, humeris dependētia, ut scutum, gladius, pugio, sica, cū ea quibus pcul preliamur, tela dicantur. Cic. pro Au. Cecinna, Armatos, si Latine loqui volumus, quos appellare vere possimus? opinor eos qui scutis telisque parati armatique sint. Quid igitur? si glebis, aut saxis, aut fustibus aliquem de fundo praecipite egeris, iussusque sis quem hominibus armatis deieceris restituere, restituisse te dices? Verba si valēt, si causae non ratione sed vocibus poterantur, me auctore dicito, vinces profecto non fuisse armatos eos qui saxa iacerēt, quae de terra ipsi tollerent, non esse arma cespites neque glebas, non fuisse armatos eos qui praetereuntes ramū defringerent arboris, arma esse suis nominibus, alia ad nocendū, alia ad tegendum, quae qui non habuerint, eos inermes fuisse vinces.

De armis quibus tegimur.

Cap. III.

DE his igitur quibus tegimur primò dicendū, nec temerariū superioris temporis patrium quendam Gallorum morem tuum est imitari, qui corporis viribus fidentes, tanquam gloriosius dimicaturi, nunquam nisi in pugna nudabantur, nudi que versabantur in acie, unde multa pericula probatissimis contigerūt. Arma igitur quibus tegimur sunt cassides, tunicae varii generis, clypei, & id genus plurima. Ferrum autem in arma conuertere, & armis corpus tegere, sunt qui Mineruae, sunt qui Iouis Thessaliae regis ferant inuentum.

Sile galeae dictae sunt à similitudine Sili. Silus enim, ut Festo placet, nasus appellatur sursum versus atque repandus. Est autē Galea, quam Curetes reperiunt perhibēt, teste Diodoro, crista capitis de corio, quū sit cassis de lamina: dictaque galea, ut inquit Varro, à galero quo multi antiquorum vsi sunt: conum curuat

turam

turā galeæ quæ in ea præminet dicimus, sup quā cristæ sunt. Virg. iii. Aeneid.

Et conum insignis galeæ, cristasq; comantes.

Buccula galeæ pars est. Iuuenalis in iii.

Et fracta de casside buccula pendens.

Comantē autem galeā quoq; legimus aut cristatam, q; de caudis animalū habent cristas: vt, Crista q; hirsutus equina: aut comas habentē. Statius, Non ergo in terga comantes Abatidas: & ibi deinde, Comantē Androgei galeam. Simili modo qui se de velocitate iactabāt, pinna in galea sua ponebant, in signum velle locutis, quas deuictis hostibus auferentes, collo suo in signū victoriæ suspensas ferebant, maioremq; illis rapiendo professi velocitatē, Pinnirapi appellati sunt. Iuuenalis in primo, Inter Pinnirapi iuuenes, iuuenēsque lanista.

Torques colli induuias & ornāmēta, tam masculino genere quā femineo idoneos quosdā, & præ ceteris illustres Latinæ linguæ auctores protulisse inuenimus. Ouidius primo fastorum,

Ex vno quidam celebres, aut torquis adempti.

Tul. iii. officiorū, Atq; T. Manlius is est qui ad Anienem Galli quē ab eo provocatus occiderat, torque detractō, cognomen inuenit. Liuius libro vii. ab vrbe condita, iacens inde corpus ab omni alia vexatione intactum, vno torque spoliatur, quem respersum cruore suo collo circumdedit. A. Gellus noct. atti. lib. ix. Vbi eum euertit, caput præcidit, torque detraxit, eam sanguinolentam sibi in collum imponit. Hieronymus in expositione Danielis. ii. Rem quidem facio ridiculam, vt in expositione Prophetarū de verborū generibus quasi Grammaticus disputem: sed quia à quodā nihil sciente, & omnia pollicente reprehensus sum, quare torque femineo genere transtulerim, breuiter annotabo quod Cic. in Mario Torquem genere femineo, Titus Liuius masculino dixerunt.

Armillas ex armo quas viri militares ab Imperatoribus donati gerūt, dictas esse existimant, q; antiqui humeros cum brachiis vocabāt armos, vnde arma ab his dependentia sunt vocata: & sunt armillæ humeralia siue ornāmēta brachiorum in circulatorum modum, quæ Græcè dicuntur *ἄρμυλλαι*. A. Gellius noct. atti. lib. nono, Quos inter Gallus quidā nudus, præter scutum & gladios duos, torque atq; armillis decoratus pcessit. T. Liuius, Additur fabula quod vulgo Sabini aureas armillas magni ponderis brachio lauo gemmatosq; annulos habuerunt, pepigisse eam q; in sinistris manibus haberent. Ouidius ii. fastorum. Fregerat armillas non illa ad brachia factas.

Castus quū pugilum arma significat et quartæ est formæ, coriū est cū plūbo insuto rigentiq; ferro, quo manus suas & brachia pugiles muniunt & vincti, & apud plurimas nationes, maximè Sauromatas, se inuicem pugnādo cedunt, vnde & castus nomen inditum. Cicer. ii. Tusculan. Pugiles etiam quū feriūt aduersarium, in iactandis castibus ingemiscunt, non quod doleāt animoq; succumbant, sed quia in profundēda voce, omne corpus incenditur, venitq; plaga vehementior. Virg. in quinto, Sic deinde locutus,

In medio geminos immani pondere castus

Proiecit, quibus acer Erix in pralia fuerus,

Ferre

Ferre manum, durique intendere brachia tergo.

Obstupere animi, tantorum ingentia septem

Terga bouum plumbo insuto ferroque rigeant.

Ante omnes stupet ipse Dares, longeque recusat,

Idem in eodem,

Magnanimusque Anchisiades & pondus, & ipsa,

Huc illuc vinclosum immensa volumina versat.

Tum satus Anchisa castus pater extulit aquos,

Idem in eodem,

Et paribus palmas amborum innexuit armis.

Constitit in digitos extemplo arrectus vterq;

Brachiaque ad superas intentus extulit auras.

Adduxere retrō longē capita ardua ab ictu,

Immiscētque manus manibus pugnamque laceflunt.

Idem in eodem, Durōsque reducta,

Librauit dextra media inter cornua cestus,

Ardus effractoque illisit in ossa cerebro,

Et didici quonam Pæni arma rotatu,

Statius,

Quo Massagetæ sua bella cient, quo turbine castum

Sauromata.

Isulponeas etiā dici voluerunt castus plumbo illigatos, vt & Neuius in Philéporo Comædia, Isulponeis baetueda huic sūt latera plūbo. Plautus in Cassina, simili modo ait, Melius Isulponeis qbus baetuatur tibi os senex nequissime.

Pectorale, ferreum pectoris regimen. Plin. na. hist. xxxiii. Fecit & Spurius Camillus Iouē qui est in Capitolio, victis Samnitibus sacrata lege pugnantibus, & pectoralibus eorum ocreisq; & galeis.

Thorax humanum pectus propriè, vel eius eminentior pars est. Plinius. xxvi. na. hist. Hyssopi quinque rami cum duobus rutæ & ficis tribus decoctis thoracem purgant. Caterū pro eo quod ferreū est, & quo velatur pectus & corpus, nonnunquam ponitur. Plutarchus in vita Luculli, Erat ipse thoracem ferreum indutus, splendidum atq; squamosum, quo super punica gestabat ephestridem.

Tunicas quibus nudū tegitur corpus pro vsu & estimatione pleriq; varias habet, serico vel bysso plurimis plicaturis impenetrabiles audio. Alii spumam ferri solutam in puluere, & plicaturis iniectā, omnē ferri aciem repellere dicūt: nonnulli thuris puluere probant, eo modo congestum: corium apud alios ceruinum succo maceratum, probari maximè comperio. Lanas denique aceto coctas ferro resistere in naturali historia auctor est Plinius. Proinde milites nullū præsidium habentes in gladio, torum subsidium in huiusmodi regimine ponūt, laminis ferreis & loricis vniuersum corpus tegentibus confisi.

Phalere & ephippia, equorum siue hominum vel bellorum munimenta siue ornāmēta. Virgil. in quinto,

Primus equum phaleris insignem victor habeto.

Sallustius in Iugurtha, Ac si repostulet hastas, vexillum, phaleras, & alia militaria arma. Virgil. in decimo,

Cur tales phaleras damnetis & aurea bullis,

Cingula.

Iuuenlis

Iuuenalis in quinto, Vt læti phaleris omnes & torquibus omnes.
Horatius in epistolis, Optat ephippia bos, piger optat arare caballus.

Lorica quam Mydas Messenus reperisse dicitur, est propriè tegmè de loro factum, quo maiores dolo vti cōsueuerant. Varro de lingua Latina, lorica quod è loris de corio crudo pectoralia faciebant: postea succedit Chalybs ferro sub id vocabulum, ex annulisq; ferream tunicā fecere, quæ tantum pectora apud maiores tegebat, postea vniuersum corpus: vnde, Triplici seruantur pectora ferro.

Nam tergo tunc nullus erat metus. & Lucanus vii,

Quærit iter quo torta graues lorica catenas
Opposuit, totoq; latet sub tegmine pectus.

Hæ pro diuitiis, materia vel opere pretiosa, vt Maximiani adolescentis, & Prolemæorum regum aureæ, quadā gneæ, & communes ferreæ. Simples quidam habent bilices ac trilices, alii loricas squāmatas iuncturis adopertis, siue plumas alii probant, illisque teguntur. Crispus, Equis paria operimenta erant, quæ lintheo ferreis laminis in modum plumæ annexa erant, Virgil. quoq;

Spumantēque agitabat equum, quem pellis ænes

In plumam squammis auro conferta tegebat.

Iustinus epit. Trog. Pompe. lib. xli. Munimentum ipsis equisque lorica pluma-
te sunt, quæ vtrumque toto corpore tegebant.

Baltheus est non tantum militare cingulū, siue cingulus militaris quo cinguntur milites, sed etiā à quo arma dependent: nec ad humilitatem solum, verum ad insultationem nonnunquam & iactantiam, vt Turnum habuisse constat.

Virgil. in xii. Infelix humero quum apparuit alto

Baltheus, & notis fulserunt cingula bullis,

Pallantis pueri victum quem vulnere Turnus

Strauerat, atq; humeris inimicum insigne gerebat.

Clypei peditum tegmina sunt, scuta verò equitum. Virgil. in ix.

Et clypeum super intonat ingens:

aut, Ipse ingens clypeum supra ipsum. Lectum est autē et hoc clypeum, vt probat Caper, quod magis debemus accipere, nam Homerum imitatus est: neutro nāq; genere et masculino à doctissimis artiū scriptoribus vsurpatū inuenimus. Trabellius Pollio, Illi clypeus aureus: vel, vt Gramatici loquuntur, clypeū aureum, senatus totius iudicio in Romana curia collocatus est. Neutro quoq; Liuius xxxv. ab vrbe cond. Aedilitas insignis eo anno fuit M. Aemilii Lepidi, & P. Aemilii Pauli, multos pecuniarios dānarunt, ex ea pecunia clypea inaurata in fastigio Iouis ædis posuerunt. Idem xxxviii. Et duodecim clypea aurata ab ædilibus currulibus P. Claudio, & P. Sulpitio Galbæ sūt posita ex pecunia qua frumentarios ad annonā comprehensam damnauerant. Pacuuius, Clypea currum reliquit chlamyde cōtorta. Appellarūt quoq; clypeū antiqui ob rotunditatem & corium bouis in quo scædus Gabinorum fuerat descriptum cum Romanis. Apud maiores enim fortium virorum picta erant scuta, ecōtrā inertium & tyronum pura erant: vnde est, parmæque inglorius alba, id est, non picta. Scutis

etiam

etiam qualibus apud Troiam pugnatum est, autore Plinio natu. histo. xxxv. continebātur imagines, vnde & nomen habuere clypeorum, non vt peruersa Grammaticorum subtilitas voluit à cluēdo: cluere enim antiqui pugnare dicebant. Clypei maiora scuta secundū Seruium ab eo dicta, q; celent corpus, à græco κλυπεῖο: masculino autē genere frequentissimè prolatū inuenimus. Verum clypea, vt alii volunt, neutro ad imaginē, vel picturam, vel ornamētum: masculino verò genere ad scuta referūtur. Clypeos Protus & Atrius inter se bellātes, siue Calthus Athamantis filius inuenisse prodūtur. Cares quoq; fuisse tradit Herodotus, qui primi scutis signa fecerūt, & ansas quibus scuta tenentur, quū antea sine illis vterētur loris ex corio ad collū & ad sinistrū humerum appendētibus. Horum autem materia cōmendatur ex forma. Pœni ex auro factitauerunt. M. Aufidius docuit maiores suos argēteos clypeos habuisse. Alexāder rex Iudeorū octo milia pugnatorū Ptolemæo opposuit, quos Hecatomachos appellabat, hoc est, contra centū pugnātes, eo q; clypeis æneis vterentur. Numidæ coriis elephantorū scuta fecisse traduntur, impenetrabilia quidē iaculis, sed ea casu inutilia fūt: corii namq; ea natura est, vt imbrem spongiæ modo ebibat, quo pōdere pressa circūferri nō possunt. Ligneis faciendis præstāt ligna frigida, aquis innutrita, ac leuia, quorū plaga cōtrahit se, protinusq; claudit suū vulnus, & ob id cōtumacius transmittit ferrū: in quo sunt genere fici, salix, tilia, sabucus, populus, leuissima salix, ideo vtilior. Sed formæ placito singulis cessere: oblonga sunt peditibus, nōnullis recurua, Testudinēsq; vocant: aliis rotunda, vt catra, pelta, vel parma.

Catra scutum breue loreum, quo vtuntur Afri & Hispani.

Virgilius, Lauas catra tegit.

Pelta scuti genus breuissimi in modū lunæ iā mediæ, catræ haud dissimile: vnde Maro, Ducit Amazonidum lunatis agmina peltis.

Parma scutum breue, etiam sic dictum, teste Varrone, quod è medio in omnes partes sit par. Ancile scutum breue, calo, regnante Numa Pompilio, delapsū, sic dictum propter figuram: circulus enim non est, neq; veluti pelta circumferentiam reddit, sed excisuram habet lineæ helicoidis, cuius apices curuaturam habentes, & densitate in se conuersi, Ancilis figuram faciunt. Ancile etiam scutum breue, inquit Festus, quod ideo sic appellatur, quia ex vtroq; latere erat recisum, vt summum infimumq; eius latus medio pateret: vel dictū Ancile ab ambecisu, teste Varrone, q; ea arma ab vtraque parte vt thoracū incisa sunt: vel vt Seruio placet in commento libri viii Aeneid. Ancile scutum breue atq; rotūdum, sic dictū, vel quod vndiq; circumcisum est, aut à græco ἀμφίχαλον, id est, vndiq; labrum habens. Ouidius iii. fastorum, Atque Ancile vocant quod ab omni parte recisum est,

Quodq; motis oculis angulus omnis abest. Alii ex an quod est circum, & κυλίω voluo dictum putant, aut propter ἀγκύωνα, id est, cubitum ad quem circumferunt: hoc enim Iobbas inquit, cupiens nomen à græco deducere, Posset primū hoc cognomen ab eo vel motu vel impetu descendere, qui ἀνωδης, id est, superne factus sit: siue ab ægrotatiū curatione, quæ ἀγκυσις dicitur, aut ab ἀγκύρις

ἀνωδης

αὐτοῦ, hoc est, scita solutione, præterea à tristium amotione quam αἰσχυρὸν vocant, ex quo Castorem & Pollucem ἑταῖροι Athenienses appellant: si quidem in græcum eloquium deducendū sit αὐτὸ τὸ αἰσχυρὸν, hoc est, à cubito quo deferri consueuerunt, posse vocari etiam asserunt.

Sarissa clypeus æneus. Q. Curtius libro ix. Ingēs hic militum multitudo, inter quos erāt Græci qui Dyosippo studebant: Macedo iusta arma sumpserat, æneum clypeum, quem Sarissam vocant, leua tenens, dextra lanceam, gladioq; cinctus veluti cum pluribus dimicaturus. Σάσσα græcum est, & proprie veluti scutum breue quod in medio tecto est, in quo trabes coeūt, & ad quod dona suspendi consueuerant. Statius secundo Thebaid.

Hic ego maiorum pugnas vultusq; tremendos
Magnanimū affigam regum, figamq; superbis
Arma tholis, quæq; ipse modo qualita reuexi
Sanguine, quæq; dabis captis Tritonia Thebis.

Vmbo scuti pars media quasi umbilicus: umbo etiā scutum sæpe significat. Nam à parte totum intelligimus. Virgilius in decimo,
Inde aliud superq; aliud figitq; volatq;
Ingenti gyro se sustinet aureus umbo.

Ocreæ crurum tegmina, quod opponerentur ob crus, dictæ. Liuius ix. ab vrbe condita, Et sinistrum crus ocrea tectum, galeaq; cristata quæ speciem magnitudinis corporum adderent. Eas verò & cristas galearum feruntur Carres tradidisse, sed galeam Lacedæmonii inuenerunt.

Pero rusticum calciamentum, à Græciæ more vbi hoc armorum fuerat genus tractum, et Hernicis à poëta nobilissimo assignatum vnde isti transferant: proinde sunt in lib. vii. Virgili illi versus, quibus Hernici populi & eorū nobilissimi, vt tunc erat ciuitas Anagnia, enumerantur,

Quos diues Anagnia pascit,
Quos Amasene pater, non illis omnibus arma,
Nec clypei currusve sonant, pars maxima glandes
Liuentis plumbi spargit, pars spicula gestat
Bina manu, fuluosq; lupi de pelle galeros
Tegmen habent capiti, vestigia nuda sinistri

Instituere pedis, crudus regit altera pero. Hunc morem in Italia fuisse vt vno pede calciato, & altero nudo iretur ad bellum, nusquā adhuc, quod sciam, reperi, sed eam Græcorum nonnullis cōsuetudinem fuisse, locupletis auctoritate iam palam faciam: in qua quidē re imitari est poëta inclyti occultissimam diligentiam, qui quum legisset Hernicos quorū est Anagnia à Pelasgis oriundos, appellatosq; ita à Pelasgo quodā duce suo qui Hernicus nominabatur, morē quē de Aetolia legerat Hernicis assignauit, qui sunt vetus colonia Pelasgorum. Et Hernicum quidem hominem pelasgum, ducē Hernicis fuisse, Iulius Higinus in libro secundo vrbū non paucis verbis probat: Morem verò Aetolis fuisse, vno tantummodo pede calciato in bellum ire, ostendit clarissimus Euripides scriptor tragicus, in cuius tragœdia quæ Meleager

leager inscribitur, nuntius inducitur describens quo quisq; habitu fuerit ex duobus qui ad aprum capiendum conuenerant, in qua animaduertitis, diligentissimè verba Euripidis à Marone seruata: ait enim ille, & eūdem pedem nudum. Virgilius quoque dixit, Vestigia nuda sinistri instituere pedis. In qua quidē re quo nobis studium nostrum magis comprobetur, non reticebimus rem paucissimis notam, reprehensum Euripidem ab Aristotele secūdo de poëtis libro, qui ignoratiam istiusmodi Euripidis fuisse contendit: Aetolos enim nō lauum pedem nudum habere, sed dextrum: quod ne affirmem potius quā probem, Aristotelis verba sunt in eo libro, quem de poëtis secūdo scriptum reliquit, in quo de Euripide ea locutum inuenies. Hæc cum ita sint, Virgilium tamen, Euripide auctore, quā Aristotele vti maluissē constat: nam vt hæc ignorauerit virtū anxie doctus, minimè crediderim. Iure autem pretulit Euripide: est enim ingēs ei cum Græcarum Tragœdiarū scriptoribus familiaritas, quod ex multis dictis eius licet opinari.

Scanilis ferri in equos vsum, adminiculum apud veteres tam Græcorum q̄ Latinorum fuisse haud inuenio. Virgilius in duodecimo,
Infrenant alii currus, aut corpora saltu
Subiciunt in equos, & strictis ensibus adfunt.

Idem in eodem,

Turnus vt Aeneam cedentem ex agmine vidit,
Turbatosq; duces subita spe feruidus ardet,
Poscit equos atq; arma simul saltuq; superbus,
Emicat in currum & manibus molitur habenas.

Vegetius lib. prim. Non tantū à tyronibus, sed etiam à stipendiariis militibus saluio equo districtē est semper exacta, quē vsum vsq; ad hæc ætatem licet tam cum dissimulatione peruenisse manifestū est. Equi lignei sub tecto hyeme, gestate ponebantur in campo, super hos tyrones primò inermes dum cōsuetudinem perficerent, deinde armati cogebantur ascendere, tantaq; cura erat vt nō solum à dextris sed etiam à sinistris partibus & insilire & desilire condiscerent, euaginatōs etiam gladios vel contos tenētes, hoc enim assidua meditatione faciebāt, scilicet vt in tumultu prælii sine mora ascenderēt, qui tam studiosē exercebatur in pace. Liuius secundi belli punici lib. iii. Nec omnes Numidæ in dextro locati cornu, sed quibus defultorū in modū binos trahētibz equos inter acerrimam sæpe pugnam in recentem equum ex fesso armatis trāsultare mos erat, tanta velocitas ipsis tāq; docile equorum genus. Xenophon Socraticus in eo libro qui equitum præfectus inscribitur, Postquā verò equites quales esse oporteat dictum est, qua nam parte equites optimi comparentur hoc in medium conabor exponere. Ex his igitur iuniores impellere atque adhortari debemus, vt in equos insilire discant. Huius autem rei magistrum præceptoremq; qui adhibuerit, iure laudabitur: natu autē grandiores assuefacere, vt in scandēdis equis perfico more se inuicem adiuuent. Plutarchus in vita Gracchorū, Dimenso præterea viarum spatio singulis miliaris (est autē miliarū paulo minus q̄ octo stadia) columnas lapideas spatii signa proferentes cōstitutas: alios insuper lapides

T parum

parum inter se distantes ex vtraque viarū parte disposuit, vt ex illis facilliter & sine saltu in equos esset ascendere. Huius rei preter hæc testes & indices sunt etiam arcus in vrbe Romana triumphales, ac æneus apud Lateranum equus absq; huiusmodi scandendi adminiculo cum equite & fessore suo.

Calcar, agitando cōcitandiq; equi stimulus est, à calce denominationem asci-
fcens. Ouidius.

Non nocet admissio subdere calcar equo.

In eo autem quod vi. ænei. scribitur, Seu quū pedes iret in hostem, Seu spuman-
tis equi foderet calcaribus armos, speciem pro genere posuit Maro, hoc est, equi
armos pro equo, quū nō possint armi calcaribus fodi: vtq; hoc ad concitandū,
sic virga ad regendum equum diuersarum gētium institutum fuisse proditur.
Valerius Maxi. lib. tertio de. P. Crasso, Inter Eleā, inquit, et Smyrnā exceptus,
ne in deditiōe eius perueniret, dedecus arcessita ratione mortis effugit. Virgā
enim qua ad regendum equum vsus fuerat in vnus barbari oculū direxit, qui
vi doloris accensus, latus Crassi sica confodit. Lucanus in quarto,
Et gens quæ nudo residens maffilia dorso
Ora leui flectit frenorum nescia virga.

Que arma ad nocendum apta, instrumentaq; bellica quibus nominibus explicentur. Cap. III.

Væ suis nominibus ad regendum sunt arma dixisse videmur, nunc
ad nocendum quæ sunt reliqua prosequamur. Acinacis, gladius mili-
taris lingua Parthorū vel Medorū, vt inquit Acron, pro quolibet li-
cet poni possit. Q. Curtius lib. vi. Sed præter clypeū eius putrem, &
arcus duos Scythicos & acinacē nihil reperit. Hieronymus lib. i. cōtra Iouinia-
num, Strato regulus Sidonis manu propria se volens cōfodere ne imminētibus
Persis ludibrio foret, gladiū quē arripuerat circūspectās, hostiū pavidus exspe-
ctabat aduentum, quem iam iamque capiendum vxor intelligens, extorsit aci-
nacem ē manu, & latus eius transuerberauit.

Ensis & gladius huius naturæ sunt, auctore Quintiliano insti. libro ix. vt idē
pluribus vocibus declarent, ita vt nihil significationis quo potius vtaris inter-
sit. Macrobius. i. de somnio Scipionis, Nunc videamus quæ sint hæc duo nomi-
na quorum pariter meminit cum dicit, Quæ sidera & stellas vocatis, neq; enim
hic res vna gemina appellatione monstratur, vt ensis & gladius.

Gladius, quē auctore Plinio. vi. natur. histo. à Lacedæmoniis cōstat inuentū,
teste Varrone, c in g cōmutato à clade dicitur, q; fit ob hostiū cladē, vtq; dupō-
dii nomen quod dicitur à multis duobus modis, hic dupōdius & hoc dupōdi-
um, sic hoc gladium & hic gladius. Quintilianus lib. i. insti. Et Gladia qui dix-
erunt, genere exciderunt: sed hoc quoque notare contentus sum, ne arti quorū
dam culpa peruicacium perplexæ videar & ipse questionem addidisse.

Spatha, ensis, siue gladius, nomina sunt omnibus penē nota. Liuius tri-
gesimonono, Vbi omnia fuga completa, vidit, Cato ipse ad secundam legio-
nē quæ in subsidio posita erat reuehitur, & signa præ se ferri plenoq; gradu ad
castra hostium oppugnanda succedere iubet, si quis extra ordinem auidius pro-
currit, & ipse inter equites spatha percutit, & tribunos centurionesq; castigare
iubet.

iubet. Hoc vocabulum in veterum etiā libris scriptū inuenies, & apud A. Gel-
lium noctium suarum libro decimo.

Harpe falcatus ensis quo vsus est Perseus in occisione Gorgonis. Luca. in ix.
Harpen alterius monstri iam cade rubentem. idem in eodem,

Perseos aduersi Cyllenida dirigit harpen,

Lata colubriferi rumpens confinia colli.

Maro in septimo, Laua sceptrā tenet falcati cominus enses.

Linguam veteres dixere gladiolum oblongum in speciem linguæ factum, cu-
ius meminit Næuius in Tragædia Ixione.

Machæra gladius longus ex altera parte acutus, à Græco: nam Græci lon-
gum vocant. Caesar. ii. commen. Ad multam noctem etiam ad impedimēta pu-
gnatum est, propterea quod pro vallo carros obiecerāt, & è superiore in nostros
venientes tela coniciebant: nonnulli inter carros rotasq; machæras & stragulas
subiciebant nostrosque vulnerabant. Seneca libro quinto de benefi. ad Libera-
lem, Nec galeam illam si videris agnosces: machæra enim hispāna diuisa est.

Dolones gladii sunt. Plutarchus in vita Gracchi, Nec secus paratis clam per-
cussoribus, necem Tyberio machinabantur: ille verò palam gladium quem do-
lonem vocant accinctus ambulabat. Dolones aliorum sententia, flagella sunt
intra quorum virgam pugiones latent: aut secundum Varronem ingens cōtus
cum ferro breuissimo, à dolo vel à fallendo dicti, quod decipiant ferro, quū spe-
ciē præferant ligni. Sunt & qui velint perteretes mucrones, dolones dici: & Ma-
ro inquit,

Pila manu sæuosq; gerunt in bella dolones.

Sica à secando dicta, est enim gladius brevis quo maximè vtuntur qui apud
Italos latrocinia exercent, à quo & Sicarii dicti: quanquā auctore Quintiliano
libro nono institutionum, per abusionem Sicarios omnes vocamus, qui eadem
telo quocunq; commiserint.

Pugio gladius brevis & bis acutus lateri adharēs, sic dictus, Festo teste, quod
eo punctim pugnetur: est & pugio secundum Varronē ingens contus cū ferro.

Clunadum cultrum sanguinarium dictū est, vel quod ad clunes depēdet, vel
quod clunes bestiarum diuidit.

Secespitam cultrum ferreum dicunt oblongum, manubrio eburneo rotundo
solido, iuncto ad capulum argēto auroq; fixo clauis aneis gre cyprio, quo pon-
tifices flaminesq; ad sacrificia utebantur, à secando secespita dicta: alii securim,
alii dolabram aneam esse putant.

Mucro, ensis & gladius idem sunt. Priscianus artis grammaticæ lib. ii. Syno-
nyma tam propria quā appellatiua inueniuntur, sicut ensis, gladius, mucro,
vnū atq; idē significant: sicut P. Cornelius Scipio Aphricanus, vnū atq; idē
significat. Boëtius de trinitate, In rerum enim numero nō faciat pluralitatē vni-
tatem repetitio: vt si de eodem dicam gladius vnus, mucro vnus, ensis vnus.
Potest enim vnus tot vocabulis gladius agnosci. Hæc enim vnitatem iteratio
potius est, non numeratio: veluti si ita dicamus, ensis, mucro, gladius, repetitio
quædam eiusdē nō numeratio diuersorū: velut si dicā, sol, sol, sol, vnus sol, nō tres

soles effecerim, sed denuo torrens predicauerim. Idem in eodē, Recte repetitio magis de eodem quam enumeratio diuersi videtur esse, quum dicitur, Deus pater, deus filius, deus spiritus sanctus, atq; hec trinitas vnus deus: vel ensis, atq; mucro, vnus gladius: veluti sol, sol, sol, vnus sol. Idem paulo infra in eodē, Nō verō ita dicitur filius ac spiritus sanctus quasi multinocum quiddā: nā mucro ensis ipse est & idē, pater verō ac filius & spiritus sanctus idē quidē est, nō uerō ipse. Liuius lib. vii. ab vrbe cond. Gallus velut moles supernē eminēs proiecto laua scuto, in aduenientis arma hostis vanum casum cum ingenti sonitu ensem deiecit, Romanus mucrone surrepto quum scutum scuto percussissent. Mucro, ensis quoq; vel gladii vel cuiuslibet rei acūmē dicitur. Liuius ab vrbe cond. xxii. Gallis Hispanisque scuta eiusdē forme erant, ferē dispares & dissimiles gladii. Gallis praelongi ac sine mucronibus. Hispano punctim magis quam celsim assueto petere hostem breuitate habiles cum mucronibus. Seneca ad Lucil. lib. xi. Gladium bonum dicere, nō cui auratus est baltheus, nec cuius vagina genus distinguit, sed cui & ad secandum subtilis acies est, & mucro munimentum omne rupturus. Macrobius lib. i. de summo Scip. Nā & Dionysius aulae fidereā inclementissimus incubator, familiari suo cuidam solam beatam existimanti vitam tyranni volens quam perpetuo metu miseram, quāq; impendentium semper periculorum plenam ostendere, gladium vagina raptum & capulo de filo tenui pendentem mucrone demisso iussit familiaris illius capiti imminere inter epulas: vnde etiam a poeta clarissimo dictum est in xii.

Illa manu moriens telum trahit, ossa sed inter

Ferreus ad costas alto stat vulnere mucro.

Omnes hęc deniq; gladiatorum species vaginis abduntur.

Aclides, autore Seruio, tela sunt quadam antiqua adeo vt ne quicquā commemoretur in bello. Legitur tamē quod clauē, cubito semis eminentibus hinc & hinc acuminibus in hostes ita iaciuntur religatæ loro vel lino, vt peractis vulneribus possint redire: putantur tamen esse teli genus, quod in flagello immersum iaci potest dicente Marone,

Teretes sunt aclides illi

Tela, sed hęc lento mos est aptare flagello.

Telū vulgo id appellatur quod ab arcu mittitur manu, vt lapis, lignū, fustis, hasta, lancea, pilum, & quodcunq; in longinquum mittitur gręca voce *τελον* significatum, quanquam etiam legimus de gladio. Liuius lib. i. Arma his imperata, galea, clypeus, ocrea, lorica, omnia ex are: hęc vt regimenta corporis essent, tela in hostē hastaq; & gladius. Seneca lib. xv. epist. de diuitiis loquēs, Illa, inquit, neminem lædunt, nec sua cuiquam nocet stultitia aut aliena nequitia: sic quemadmodum gladius neminem occidit, & occidentis telū est, Virgilius, At non hoc telum mea quod vi dextera versat Effugies.

Verutum telum breue & angustum, Nonio teste. T. Liuius ab vrbe cond. decimo, Quibus plerisq; in scuta verutis, in corpore ipsa fixis, sternitur cuneus. Idē in primo, Arma mutata, nihil præter hastam & verutum datum. Vegetius lib. secundo quū de missilibus loqueretur & de vno ac maiore dixisset, Aliud, inq;

minus

minus ferro vnciarum quinque, hastili pedum totidem & semis, quod tunc verutum nunc verutum dicitur.

Fustes sunt quos palos rustici vocāt, quiq; inter prima humani generis arma fuere. Baculus à Baccho secundum Rabanum & plerosque alios repertus & appellatus, vsu communi masculinum est, significationem habens notissimam. Liuius lib. primo, Augur ad leuam eius capite velato sedem cepit, dextera manu baculum sine nodo aduncum tenens, quem lituum appellatū: diminutiū tamē neutro genere bacillum habet. Cicero ii. de fin. bono. Bacillum aliud inflexum, aliud ita natum. Primitiuum etiam quod est baculus, baculum neutro genere prolatum inuenimus. Apuleius magiæ lib. primo, Veruntamen hoc Diogeni & Antistheni pera & baculum, quod regibus diadema, quod Imperatoribus paludamentum, quod Pontificibus galerum, quod lituus Auguribus. Ouidius xv. metam. Esse solet, baculumque tenens agreste sinistra.

Vindicta virga pratoris quā ferri percussi liberantur & libertatem acquirūt, à vindico dicta, quia per eam vindicent libertatem. Perlius,

At dominum ignoras nisi quem vindicta relaxat.

Liuius lib. ii. ab vrbe cond. Ille primum dicitur vindicta liberatus. Quidā vindictæ quoque nomen tractum ab illo putant, cui Vindictio nomen fuisset, post illum obseruatur vt qui ira liberati essent, in ciuitatem accepti viderentur.

Verbera pro verberatione licet nonnunquam accipiantur, rem tamen corpoream propriē significant, vt flagella quæ sunt propriē sumentorum summitates. Quintilianus, Ignes ex proximo raptos, & verbera quæ casus obrulerat. Iulianus epit. Trog. Pomp. lib. ii. Admonetur Scythæ mutare genus pugnae, memores non cum hostibus, sed cum seruis praliandū: nec armorū, sed dominorū iure vincendos: verbera nō arma in acie afferēda omissoq; ferro virgas & flagella ceteraq; seruilis metus instrumenta paranda. Hastas Lacedæmonios inuenisse dicitur. Fraxinus obedientissima, corulus melior, sorbus letior: ea Homeri præconio Achillis hasta nobilitata est. Hastilia minores læcæ sunt ferro productæ & quas manu iacere ars est. Conti hastæ longiores sunt & robustæ, sine ferro sed acuta cuspide. Iuuenalis,

Nocte iter ingressus gladium contūque timebis.

Lancea quam Aetolos inuenisse vi. na. histo. testis est Plinius, vt hasta manifestam habet significationem, latinū licet nomen non sit, scriptūq; est in libro M. Varronis rerum diuinarum xxiii. quo in loco Varro quum de pectorico dixisset esse id verbum Gallicum, lanceam quoq; dixit non latinū sed Hispanicū verbum esse: alii à Græco dictum putant, quod Græci *ἀσπλη* vocant.

Pilum Panthessæ licet inuentum, hasta Romana, vt gesa Gallorū, & latissima Macedonū, id auctores dicūt maximi, vsus in bellis, quod huiusmodi hasta amoto e qua læcæ si pendeat & pōderata vibretur, vbi excusso lacerto validē intorta fuerit, vix armatura inuenitur quæ vibrantis ictum sustineat, eminē intortum vbi armis hæserit agitatione & motu continuo penetrare contendit, nec subitum euitari potest aut repelli, sed nec euelli hoste premēte. His Britāni maxime vsi & circūiacentes etiā insule. Gesa Gallorū tela, siue viriles hastæ. Nam

T iii &

& viros fortes Galli Gefos vocant. Liuius ix. Iere pastoralis habitu, agrestibus telis, falcibus, gesisq; binis armati sunt qui à cadendo cesa dici rectius possunt. Ruma pilum, rumata pilata, rumex telum, sparo Gallico quàm simile. Iaculum quod cum ameto Aetolum Martis filium inuenisse ferunt telum etiam, quod ut iaciatur sit, teste Varrone, dictum. Spara, Pomp. teste, minimi generis iacula agrestia & rustica, à spargendo dicta. Aemilius de excellentibus ducibus exterarum gentium, Epaminundam pugnantem & sparo eminus percussam concidere viderunt. Lucilius, Tum spara, tum murices, portantur stragula porro. Sparos masculi genere legimus. Salustius in Catil. Sed ex omni copia quarta pars erat militaribus armis instructa, ceteri ut quosq; casus armauerat, sparos & lanceas, alii praeacutas fides portare. Sarissa, ut Pöp. placet, teste Seruio est hasta Macedonica, Liuius ab urbe cond. lib. ix. Arma clypeus, sarissæq; illis, id est, hastæ. Idem xxxvii. Ibi simul perturbari ordines, & impeditus intercursum suorum usus prelongarum hastarum, sarissas Macedones vocant, intulere signa Romanæ legionis. Idem xxxviii. Per oculi foramina prelongæ hastæ, quas sarissas vocant, ad submouendos hostes mittebantur. Q. Curtius lib. vii. Prior Barbarus emisit hastam, quam exiguus modica capitis declinatione vitauit, atq; ipse infestam sarissam equo calcaribus concito in medio Barbari gutture ita fixit, ut per ceruicem emineret, precipitatus ex equo Barbarus adhuc tamen repugnabat, sed ille extractam ex vulnere hastam rursus in eos dirigit.

Gibinam appellant Illyrici telum venabulo simile. Ennius, Illyrici restant sicis gibinisque fodentes. Securis quasi semicuris vel semiquiris, quod est hasta, vel à greco *κοίρανος* qui regem significat: constat autem Romanos Grecos fuisse, & erant secures signa quæ ante consulem ferebantur. Tragula est hasta ferro præacuta, & ut Varro inquit, à traiciendo dicta, ut Pomp. teli genus, dictum quod scuto infixum trahatur. Caesar lib. v. commentariorum, Monet ut tragulâ cum epistola ad amicum deligata intra munitionem castrorum abiciat. Liuius xxv. Ibi signis collatis pugnatum per quatuor ferme horas, egregieq; vincens Romanis lignum receptum est datum, quod Cn. Scipionis ferrum tragula confixum erat. Claua teli genus quo Hercules utebatur, sic dicta quod sit clavis ferreis inuicem religata: claua enim, & leonis pellis antiquo Herculi conueniunt, quo tempore arma nondum erant adinuenta, sed fustibus homines iniurias propulsa, ac ferarum pellibus tegebant pro armis corpora. Hanc quidam Cathedram, quam & Horatius Caiam vocat, dictam etiam putant, estq; Cathedra Gallici teli genus, quod si ab artifice mittatur, rursus venit ad eum qui mittit. Huius Virgilius meminit, Theutonico ritu solitos torquere Cathedras: Theutonico ritu dixit, quia Theutonici Galliarum comatae sunt populi. Bipennis dicitur, quod ex utraque parte acutam habet aciem, quasi duas pennas: penum autem antiqui acutum dicebant: unde & auium pennis quasi acute. Quintili. lib. i. instit. Quare discat puer quid in literis proprium, quid commune, quæ cum quibus cognatio: nec miretur cur ex scamno fiat scabellum, aut à pinna, quod est acutum, securis utrinque habens aciem bipennis, ne illorum sequatur error, qui quia à pennis duabus hoc esse nomen existimant, pinnae auium dici voluit. Dolabra quasi duo labra, quod duo habet labra

at labra, ad dolandum, & delendum, demolendumq;. Liuius belli punici lib. ii. Tunc Hannibal occasionem ratus, quingentos ferme Aphros cum dolabris ad subruendum ab imo murum mittit. Idem in eodem, libro quarto, Dolabra calonibus diuiduntur ad vallum prouendum, fossasq; implendas, intra munimenta instruit acies. Idem in eodem, libro octauo, Eademq; porta signa infesta in urbem illata, & aliis partibus securibus dolabrisque cadebantur portæ. Iuuenalis libro tertio, Nodosam post hæc frangebat vertice vitem

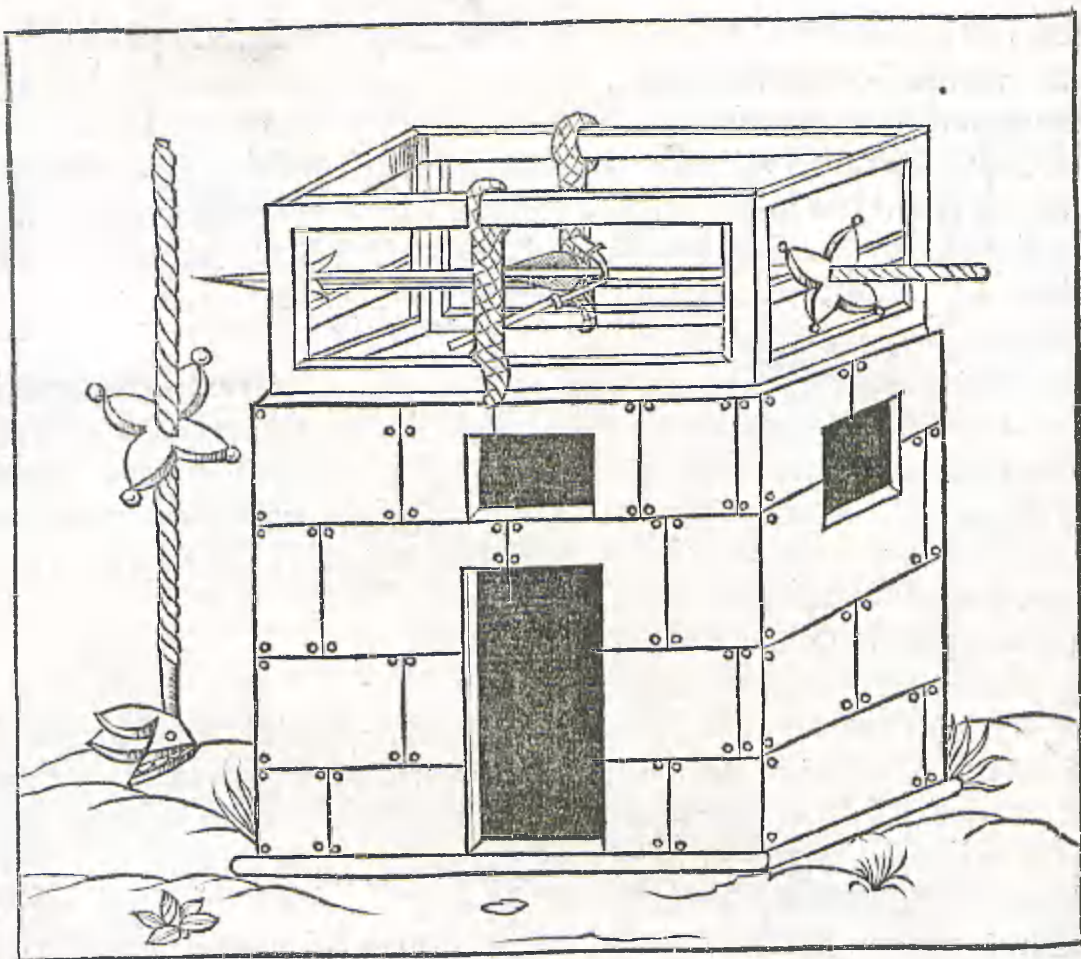
Si lentus nigra muniret castra dolabra.

Falarica genus teli missilis, quo utitur ex falis, id est, ex locis extructis dimicantes, ut Seruio placet, ingens telum torno factum, ferrum habens cubitale, & rotunditatem de plumbo in modum sphaeræ in ipsa summitate, dicitur et ignem habere affixum, hoc autem telo pugnatur de turribus, quas falas dici manifestum est. A falis dicta falarica, sicut à muro muralis: sane falaricâ Lucanus dixit neruis mitti tortilibus ex quadam machina,

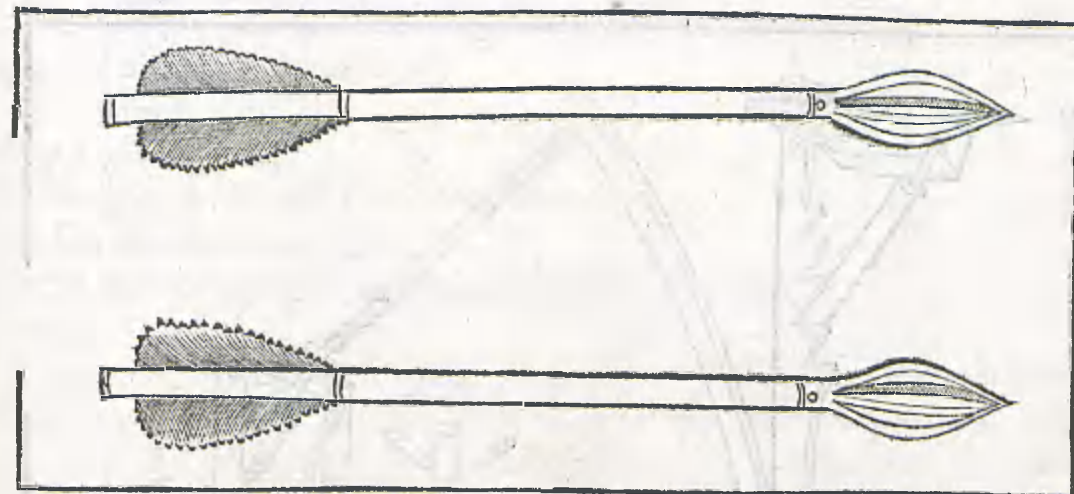
Hunc aut tortilibus vibrata falarica neruis

Obruat, aut vasti muralia pondera faxi.

Virgilius verò in nono, sic ait, Turnum manu iaculari potuisse, quod à poetâ vel poetice, vel in laudem & virtutem Turni forte dictum est, qui talem hastam manu iaculatus est. Liuius ab urbe condita. xxii. libro, Falarica erat Saguntinis missile telum hastile ab ligneo, & cetera tereti præterquam ad extremum unde ferrum extabat, id sicut in pilo quadratum stipula circumligabatur lineabaturq; pice. Ferrum autem treis in longum habet pedes, ut cum armis transigere corpus posset: sed id maxime, si haesisset in scuto, nec penetrasset in corpus, pauore faciebat, quod quum medium accensum mitteretur conceptumque ipso motu multo maiorem ignem ferret, arma admitti cogebat, nudumq; militem ad insequentes ictus præbebat.

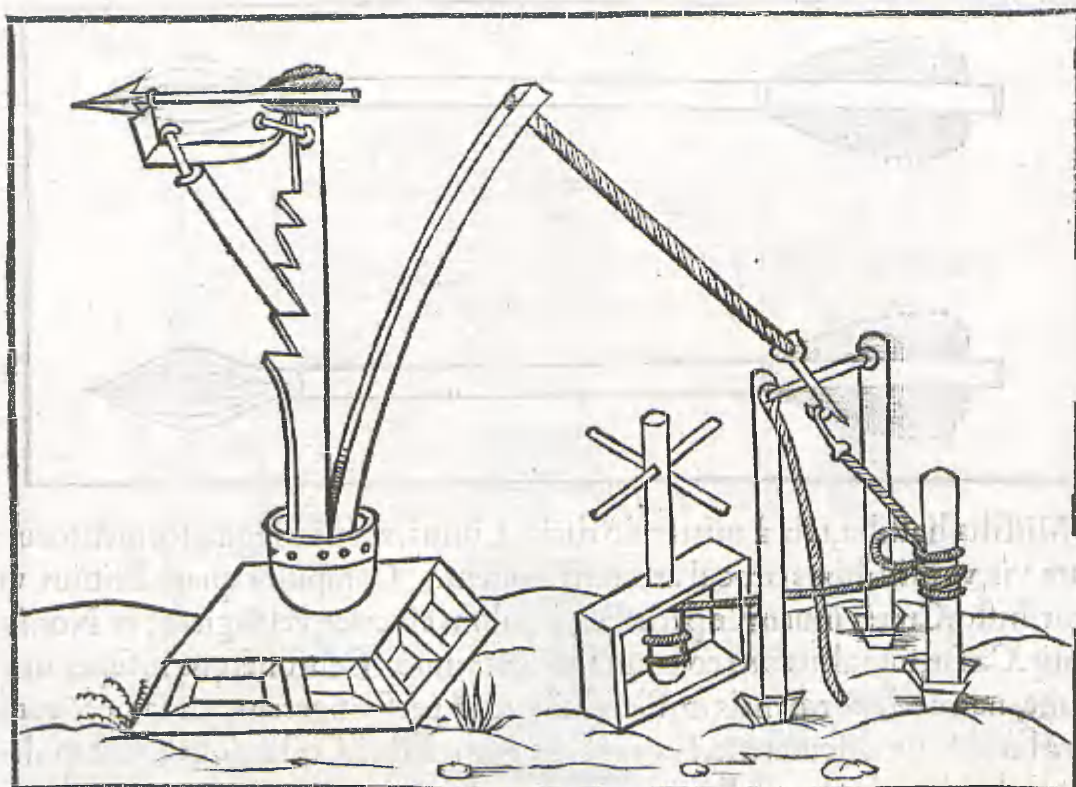
Malleoli tela sunt in muliebris coli formam. Ammianus Marcellinus. xxiii. rerum gestarum, Malleoli autem teli genus figuratur hac specie, Sagitta est canea inter spiculum & arundinem multifido ferro coagmetata, quæ in muliebris coli formam quo nentur lintea stamina concauatur, ventre subtiliter & plurifariam patens, atque in alueo ipso ignem cum aliquo suscipit alimento, & sic emissalenti arcu inualido: arcus ictu enim rapidiore extinguitur æstus incendiorum, nec remedio vlllo quàm superiecto puluere vel amurca consopitur. Liuius xxxviii. ab vrbe condita, Alii cum ardentibus facibus, alii stuppam picemque & malleolos ferentes tota collucente flammis acie aduenere. In huiusmodi autem malleoli concauo glutinum ignisque fomentum est inextinguibile ex colophonio, sulphure, sale quæ nitrum appellant, omnibus in lauri oleo liquefactis: secundum alios, oleo, petreleo, adipe anatis, medulla cannæ ferulæ, sulphure: ut aliis visum est, ex oleæ oliuo, sepo, colophonia, camphora, resina, stuppa. Hæc veteres compositionem bellatores Incendiarium appellant.

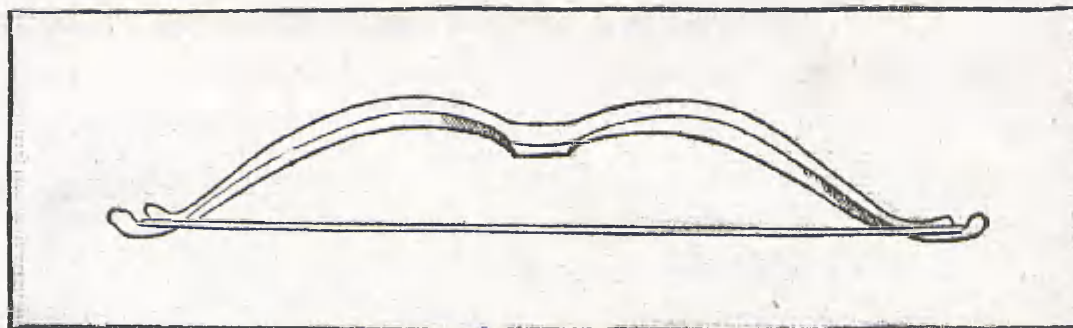
Missilia hastilia, tela à mittendo dicta. Liuius. xxxii. Magna tormentorum etiam vis, ut missilibus procul arcerent hostem. Catapulta quam Plinius videtur. histo. Cretes inuenisse perhibet, iaculum est celer, vel sagitta, ut Nonius inquit. Cæsar, siue alius pro eo commentariorum x. Centonesque insuper iniecerunt, ne ut tela tormentis missa tabulatione perstringerent, aut saxa & catapulta lateritium discuterent. Liuius belli punici lib. i. Collatisque eò catapultis sagittis, balistisque ut castellum in ipsa vrbe velut arcem imminemtem haberet, muro circundant. Plautus in Gurgulione, Atque ita te neruo torquebo ut catapultæ solent. Idem in Captiuis, Nā meus est balista pugnus, cubitus catapulta, humerus aries. Catapultam etiam organum, bellicumque instrumentum quo tribucubitalia tela iaciuntur, vsu doctissimorum comprobatur auctorū. Pomp. Tri-fax, telum longitudinis trium cubitorum, quod catapulta mittitur. Vitruuius libro decimo, Ex ratione grauitatis proportionem sumuntur, quemadmodum catapultis de longitudinibus sagittarum. Liuius belli punici libro primo, Ipse Hannibal qua turris mobilis omnia munimenta vrbs superans altitudine agebatur, hortator aderat, quæ quum admota, catapultis balistisque per omnia tabulata dispositis, muros defensoribus nudasset.

Pars catapultæ quæ fune trahitur debet esse ex chalybe.

Romphæa, teste A. Gellio noct. arti. lib. ix. genus teli est Thracæ nationis: apud alios framea spatham & gladium licet sonet. Hoc vocabulum in Q. Ennii annalium xlii. positum inuenies. I. iuius ab vrbe cōdita xxxi. Thracas quoque romphæe ingentis & ipsæ longitudinis inter obiectos vndique Romanos impediabant. Arcus quartæ formæ ad iacendas sagittas bellica instrumenta, & veluti ances quæ partes vrbs excelsæ atque munitæ sunt: ab arcēdo hoste dicti, quanquam, quantum ad arces spectat, sint, cum quibus est Seruius, qui quod arcana secreta dicuntur, arces dictas putent quasi res secretas: vel sint alii licet, teste Solino libro primo memorabiliū, qui videri velint, quum Arcades in excelsa parte montis habitassent, deriuatum deinceps vt tutissima vrbiū, arces nominarentur. Arcus insuper sagittandique Apollinē ferunt extitisse repertorē, qua de causā Cretēses præcipue arcu delectati sunt, quē Scythicū nominarūt.

Coriti, propriè sunt arcuum thecæ: dicuntur tamen esse sagittarum foruli, quos & pharetras nominamus.

Virgilius in xii.

Quid tela, Sagitta,
Coritiq; leues humeris & lætefer arcus.

Ouidius metamorph.

Exiit hic humeros pharetram lentosq; tetendit
Arcus.

Scorpiones, vt inquit Vegetius libro quarto, dicebantur quos nunc manu balistas vocant, ideo sic nuncupati quod de paruis subtilibusq; spiculis inferant mortem. Regum libro primo, Et statuit illic balistas, & maculas, & ignis iacula, & tormenta ad lapides iactandos, & spicula, & scorpiones ad mittēdas sagittas, & fundibula. Cæsar comment. lib. vii. Quidam ante portam oppidi Gallus per manus saui ac picis traditas glebas in igne, & regionem turris prohibebat, scorpione à latere traiectus exanimatus concidit. Sunt & qui scorpionum ictibus non sagittas tantum sed et lapides mitti annuant. Ammianus Marcellinus rerum gestarum xxv. Et scorpiones quocumque manus perire duxissent, rotundos lapides euibrabant. Idem vegesimoquarto, Scorpioni onagri vocabulum indidit ætas nouella, ea re quod alini feri cum venatibus agitantur, ita eminus lapides post terga calcitrando emittunt, vt perforēt pectora sequentiū, aut perforatis ossibus capita ipsa displodant. Vegetius Renatus libro quarto, Per Scorpiones, spiculis, saxis item grauioribus per onagrum destinatis, non solum equi eliduntur, sed etiam hostium machinamenta franguntur. Nonius Marcellus scorpionē teli genus esse asserit: alii à Nonio minus dissidētes, scorpionē sagittam, sed veneno oblitā esse aiunt, quæ virus quod figitur infundit, vnde & scorpio nomē accepit. Scorpiones huiusmodi à Scythiis originem traxisse arbitror, illi enim vipera sanie & humano sanguine tinctis sagittis, quolibet vulnere laui licet tactu sed irremediabili illico mortem adferunt.

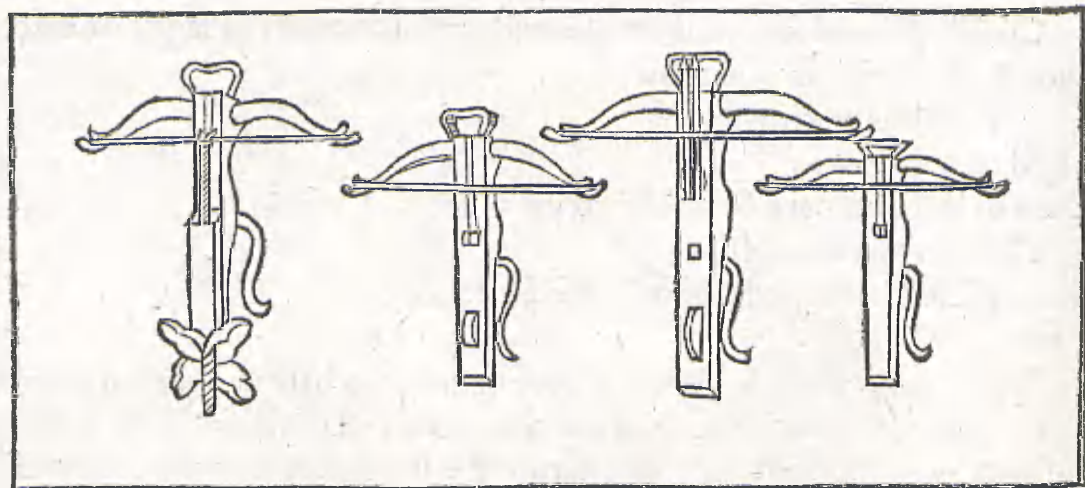
De his Lucanus,

Spicula nec solo spargunt fidentia ferro
Stridula, sed multo saturantur tela veneno.

Vulnera parua nocent fatumq; in sanguine summo est.

Ad postremum siue Scythia siue Cretælis siue alio calo genitus fuerit, qui scorpionem ad mittendas sagittas primus inuenit, aut proditor sanè fuit, aut nocēdi audius, aut metuens hostis: cogitauit enim, quod idem Lucanus inquit,

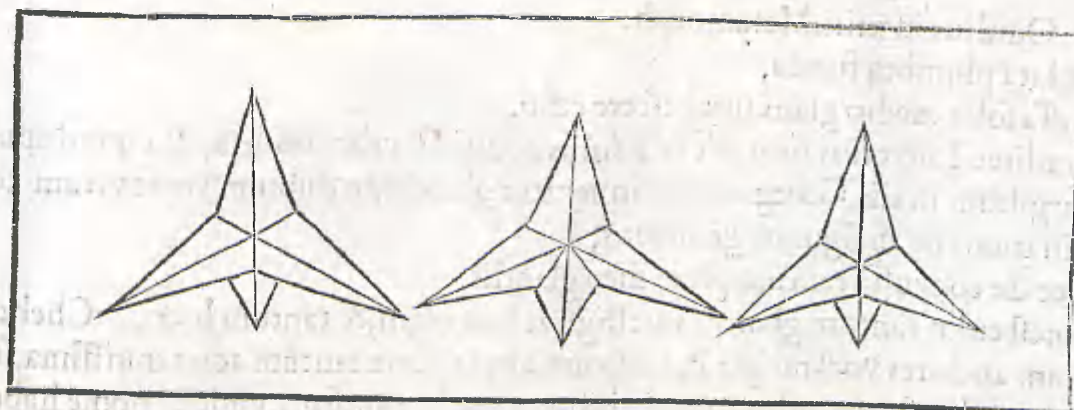
Longe tendere nervos,
Et quod ferre velit committere vulnera ventis.

Sagitta à sagaci ictu, id est, veloci vocata, ut quibusdam placet: siquidem ut ocius mors perueniret ad hominem, alitem illam fecimus, penasque ferro adiecimus, quod scelere humani ingenii, ac fraude inuētum arbitror. Has primū Creteses, ut inquit Solinus, alii ut refert Plinius nat. hist. Staterem louis filium, vel Persem Perlei filium inuenisse asserunt, frequēsq; circa hęc orientaliū vsus. Hi calamis spicula addunt irreuocabili hamo variēq; mortem accelerat penna calamis addita, sitq; ex ipsis telū aliud priore facto in vulneribus. Hanc barbaram Sagittam appellant, huiusmodi telis solē ipsum obumbrant, propter hoc maximē serenos dies optant, oderuntq; ventos & imbres qui inter illos pacem esse cogunt. Hic vsus in Creta bellatores suos præcipitauit. In hoc, ut in cæteris vicis Italię, in agro maximē Bononiensi, ac penes flumē Rhenū sagittis nullus aptior calamus est, quibus pondus voluere esse contra flatus quoque pericax.

Spiculū, sagittæ præcutæ ferrū. Curtius lib. septimo, Quos dum obsidet rex, inter promptissimos dimicans sagitta ictus est, quæ in medio crure fixa reliquerat spiculum. Idem in nono, Medici lignum sagittę, scilicet corpori infixū ita ne spiculum moueretur abscindunt, corpore deinde nudato animaduertūt hamos esse telo, nec aliter id sine perniciē corporis extrahi posse, quā ut secūdo vulnus augerent.

Murices, tribulos aiunt ferreos, qui tribus radiis abieci quoquomodo sitentur stāt, & erecto quarto infesti sunt. Q. Curtius lib. quarto, Quum homo quidam transfuga quanto maximo cursu ad regem peruenit, nunciās murices ferreos in terram diffudisse Dariū, qua milites emissurū esse credebat, notatumq; certo ligno locum, ut fraus euitari à suis posset.

Scalprum, præcutum ad feriendum ferrum. Liuius belli Punici lib. vii. Elephantī plures ab ipsis rectoribus, quā ab hoste interfecti, fabrilē scalprum cum malleo habebant: id, ubi scire belluā ac ruere in suos cōperant, magister inter aures positum ipso in articulo quo iungitur capiti ceruix quanto maximo poterat ictu adigebat, ea celerrima via mortis in tantæ molis bellua inuenta erat. Scalpellum à scalpro imminutum. Cicero. ii. de diuinat. Aut quorū linguę sic inherēt ut loqui nō possent, hęc scalpello resecta liberarētur. Hieremię xxxvi. Cūq; legisset ludi pagellas tres vel quatuor, scidit illud scalpello scribā, et proiecit in ignem. Veruina, genus iaculi longi, teste Fabio Placiade. Plautus in Bacchide, Si tibi machæra est foris, at mihi veruina est intus, qua te & illos cōfodiam. Soliferreū, genus teli, hoc est, totū ferreum: ὅλον enim Gracę dicitur id quod nos totum vocamus. Liuius belli Macedo. libro quarto, Et cohortes à tergo stātes pauidi respiciebant, ut emissis soliferreis salaricisque gladios strinxerunt. Funda, quod ea fundantur lapides, id est, mittantur. Hoc telū habena volutatur in iactu, glānsq; librata quū sederit, velut neruo missa excutitur. Liuius xxviii. Fundis ut nūc plurimū, ita tunc solo eo telo utebātur, nec quisquā alterius gentis vnus tantum ea arte quantum inter omnes alios Baleares excellūt, apud quos, ut inquit Flauius, matres à teneris vnguiculis ita natos erudisse produntur, ut nullum cibi genus cōtingere sinerent, nisi quem ex funda immisso lapide percussissent. Proinde sunt qui Baleariū insularū habitatores huius teli vsum primos inuenisse asserant, quamquā Plinius natur. histo. hoc idem apud Syrophœnicas dicat inuentum.

Glans vel glandis, telum est siue massa plumbea instar glandium, quæ funda balistave proicitur. Claudianus lib. vii.

Nunc spicula cornu

Tendere, nunc glandes baleari spargere funda.

Salustius in iugur. Pars eminus glande, aut lapidibus pugnare. Virgilius in vi.

Pars maxima glandes Liuentis spargit plumbi.

Ovidius in xiiii. Metamorph.

Vt lata plumbea funda,

Missa solet medio glans intabescere cælo.

Similiter Lucretius protulit & Liuius. xxvii. ab vrbe condita, Nā quod apud Virgilium in iiii. Georgicorum inuenitur glandis, in dubium venit vtrum nominatiuus sit an figuratē genitiuus,

Nec de concussa tantum pluit ilice glandis.

Potest enim rantum glandis intelligi, vt hoc regni, & tantum lucri. Chelidonium auctores vocant ipsi Falcastrum, altera parte tantum acie tenuissima, sed latiore, vlnæ longitudine, cauda bifurca ceu hyrundinis, vnde & nomē habet: vaginis non conditur, sed vnco dependet à cingulo. Danicæ, secures productiores quibus acies subtilior, quibusque non modò Dani sed etiam aliæ gentes iam vti cœperunt: in vniuersum autē quæ pro re militari circa hæc cōsideranda sunt, ferramentorum genera si oleo restinguatur delicatior sit acies, aqua duratur in fragilitatem. Hircorum sanguinis tāta vis est, vt ferramentorum subtilitas nec alio acius induretur. Ferrum autem omne à rubigine tuetur oleum, cerussa, aut liquida pix. Falx lunatum ferrum hastæ affixum, militare quoddam nunc agreste telum. Valerius libro quinto, Vnumquemque ex his falce percussus in cædem suam compulit. Liuius ix. ab vrbe condita, Iere pastoralis habitu agrestibus telis, falcibus, gestisque binis armati. Martialis,

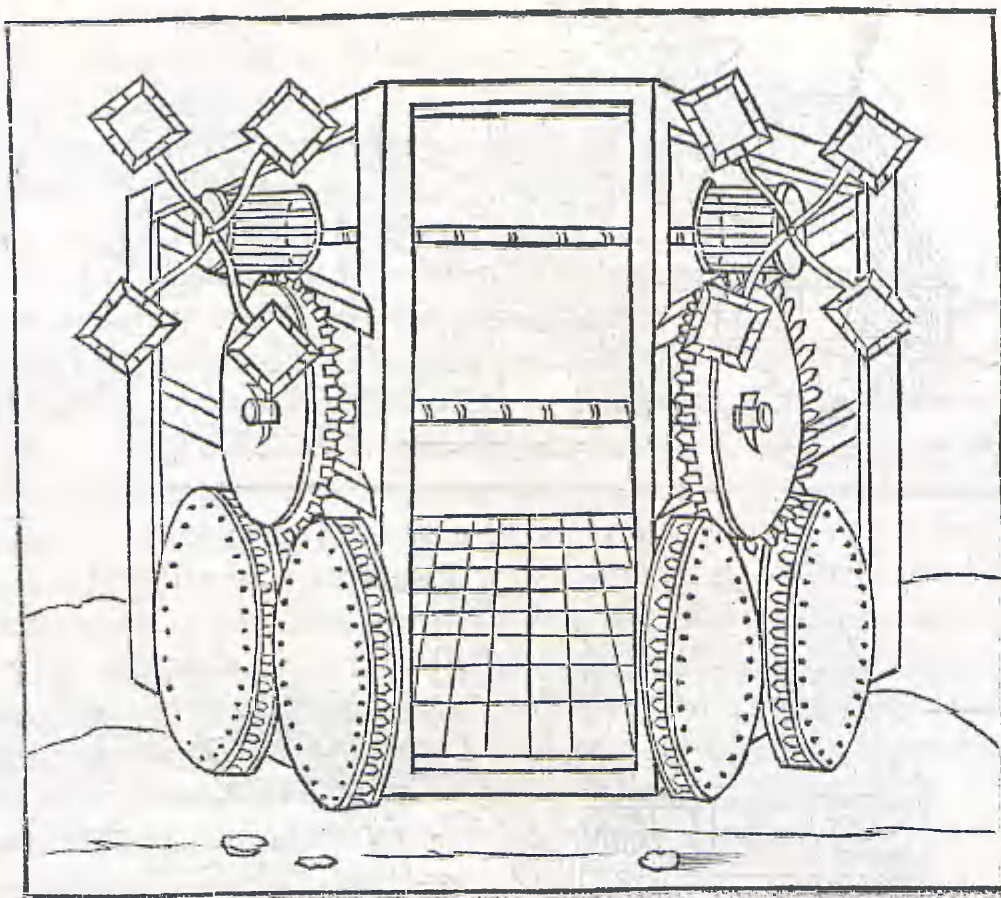
Fraus me certa ducis quondam curauit in vsus,

Agricolæ nunc sum, militis antè fui.

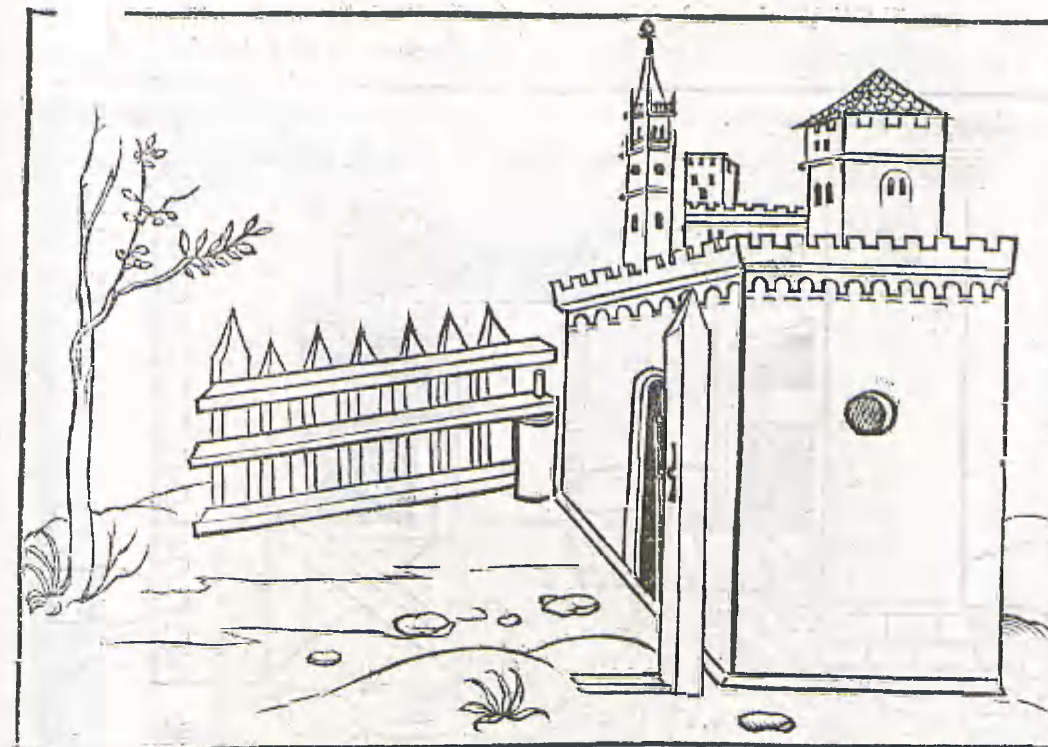
Fuit & quondam falx nedum terrestris militiæ, sed & nauticæ instrumentum. Erant enim Romanis inaudita magnitudine falces, quas cum artificioso quodam impulsu rudentibus hostium iniecissent, nauigio remis in aduersum acto, & rudentes velut cultri acie tonsorii scindebatur, & antennæ simul ac superba ruebant armamenta: erantque suis impedimēto nauibus, quibus fuerant præsidio adiumentoque. A falce falcati etiam currus dicti: falcibus nanque præmunebantur, atque in hunc maximè modum falcibus armati prodibant in bella. Cuspides circa temonem ab iugo decem cubita extensas velut cornua habebant, quibus quicquid obuium daretur trāsfigerent, in extremis iugis binæ circa eminebant falces, altera æquata iugo, altera inferior in terram deuexa: illa vt quicquid à latere obiceretur absunderet, hæc vt prolapsos subeuntēque contingeret. Item in axibus rotarum vtrinque binæ eodem modo figebantur falces, ex omni parte acie prominente, vt in subiecta huiuscemodi currus descriptione continetur.

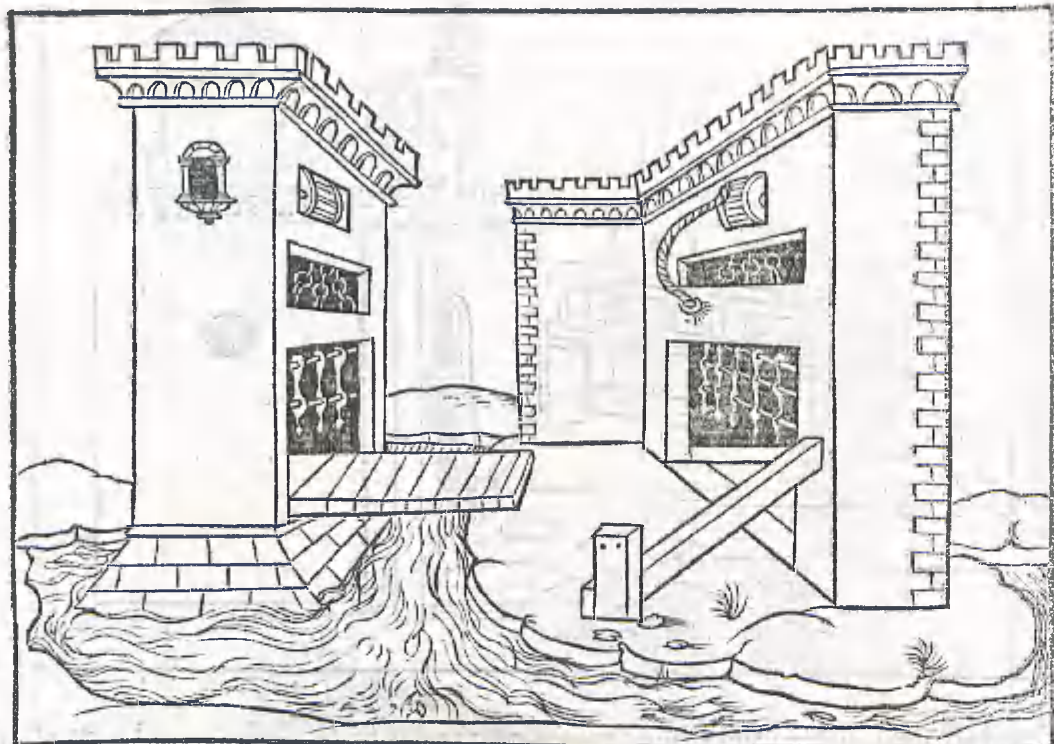
His quadrigis vt semper duces hostiū acies perturbaturos se credebant, in suas terrorem persæpe verterunt, vt Antiocho maximè contigit. Nam Eumenes vbi eas vidit, haud ignarus pugne, & quā anceps esset auxilii genus, si quis pauorem magis iniiceret, quā iusta adoriretur pugna, sagittarios funditorēque & iaculatores equitum nō confertos, sed quā maximè posset dispersos excutere iubet, & omnibus simul partibus tela ingerere. Hæc velut pcella, partim clamoribus dissonis ita cōsternauit equos, vt repētē velut effrenati passim incerto cursu vagarentur. Romani murices ferreos in terrā fundebant, quos hostes emissuros quadrigas arbitrabantur: in quos cum incidissent, paulò post faucii, pigri, inutilēque reddebantur. Est & alia mirifica belli currus non falcati forma, flabellis ventoque in hunc modum adacti.

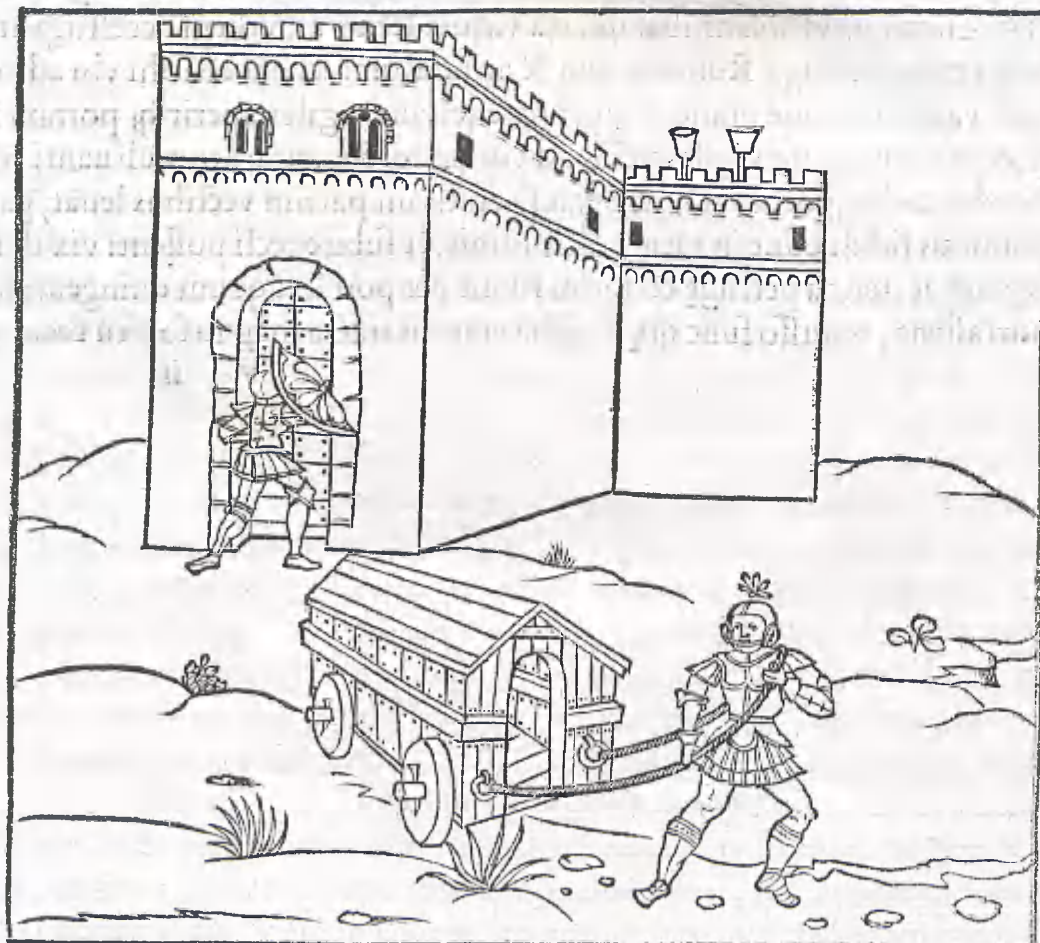
Vallos & fudes idem esse constat, auctore Seruio, quanquam bis idem dictum sit à Virgilio ii. Geor. his verbis,
 Quadrifidasque fudes & acuto robore vallos.
 Valli nanque fossarum fustes sunt, quibus vallum præmunitur. Nam munitio ipsa propriè vallum dicitur neutraliter, licet masculino genere Albius Tibullus posuerit, Non arces, non vallus erat, summumque patebat. Valli etià denominatio, teste Varrone, inde est, quod ea varicare nemo posset: vel quod singula ibi extrema bacilla furcillatam habent figuram literæ v. Terra autem illa quæ vallo facta propius ponitur, agger propriè dicitur: abusiue tamen, & muros, & munimenta omnia, & omnem terram lignisque coacervationem ad subruendas vrbes quod agantur & ducantur, aggerem dicimus. Liuius lib. iii. bel. macedo. Thaumatos eo tempore summa vi expugnabat, aggeribus vineisque, & iam aries muris admotus erat. Idem in eodem, Omnes inde spes pugnantibus, in vi, & armis, & operibus erant: vndique aggeres haud facili aditu ad mœnia admovebantur. Idem in eodem lib. vi. Hæc maior difficultas Macedonibus erat, quæ Romani aggere, & vineis, & omnibus supra terram operibus aut præliis essent, subter Macedones cuniculis oppugnabant. Idem in eodem, Sed armati frequentes quidam ignes, etiam quos aggeribus iniicerent, ferebant. Idem in eodem lib. vii. Vtrinque vineas & aggerem muro iunxit, & cum testudinibus arietes admouit.

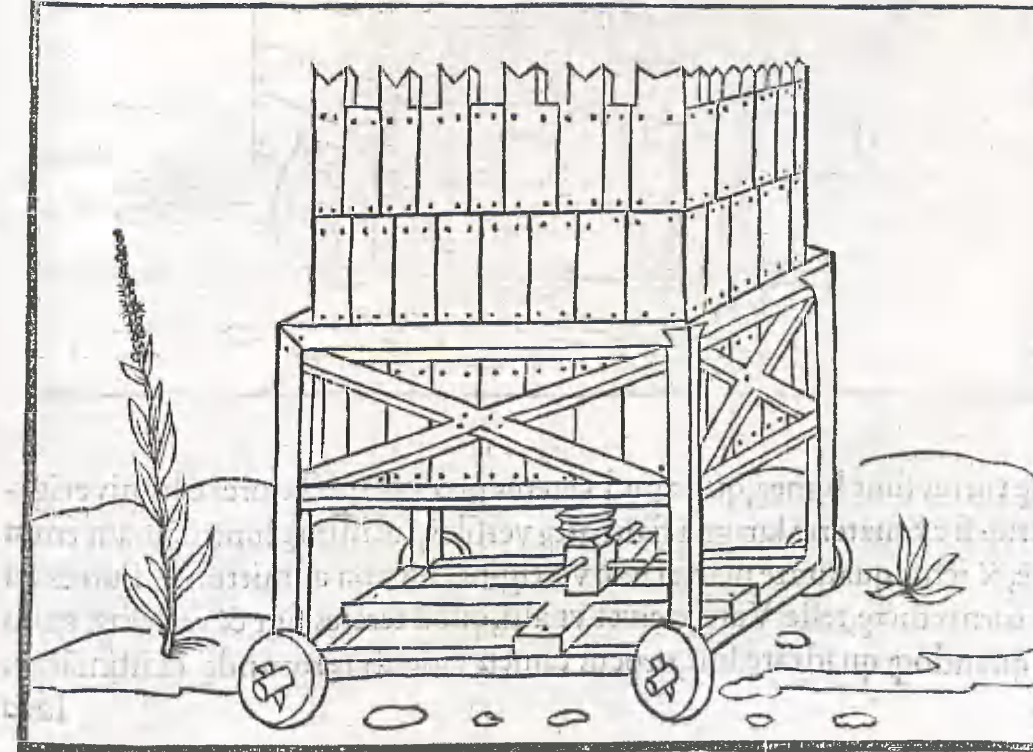
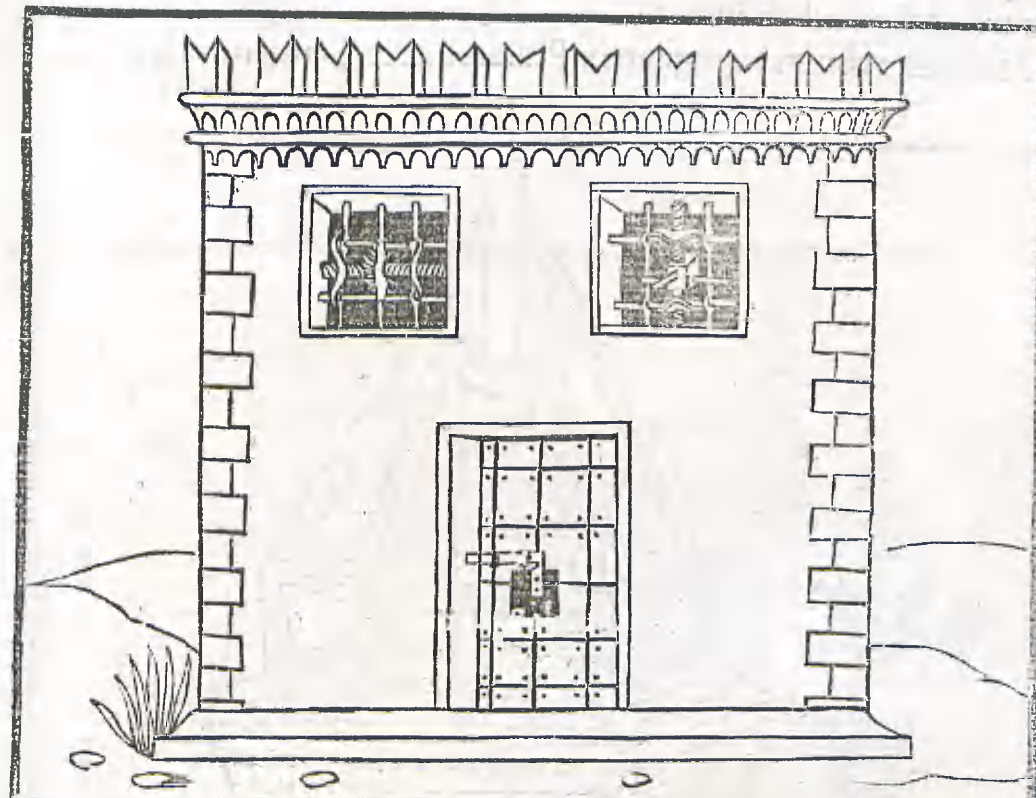
Cataracta phenestra vel porta ferrea, crati per similes, quæ annulis & clavis ferreis à funibus pendet, ut si hostes intrauerint, demissa eadem extinguantur inclusi. Liuius xxvii. Hannibal quarta vigilia fermè ad urbem accessit, primi agminis erant perfruges Romanorum & arma Romana habebant: hi ubi ad portam est ventum, latine omnes loquentes excitant vigiles, aperirique portam iubent, consulem adesse: vigiles velut ad vocem eorum excitari, tumultuanti trepidatione moliri, porta cataracta clausa erat: eam partim vectibus leuare, partim funibus subducunt in tantum altitudinis, ut subire recti possent: vix dum satis patebat iter, cum perfruges certatim ruunt per portam, & quum quingenti ferme intrassent, remisso fune quæ suspensa erat cataracta magno sonitu cecidit.

Instrumentum exurendi portam.

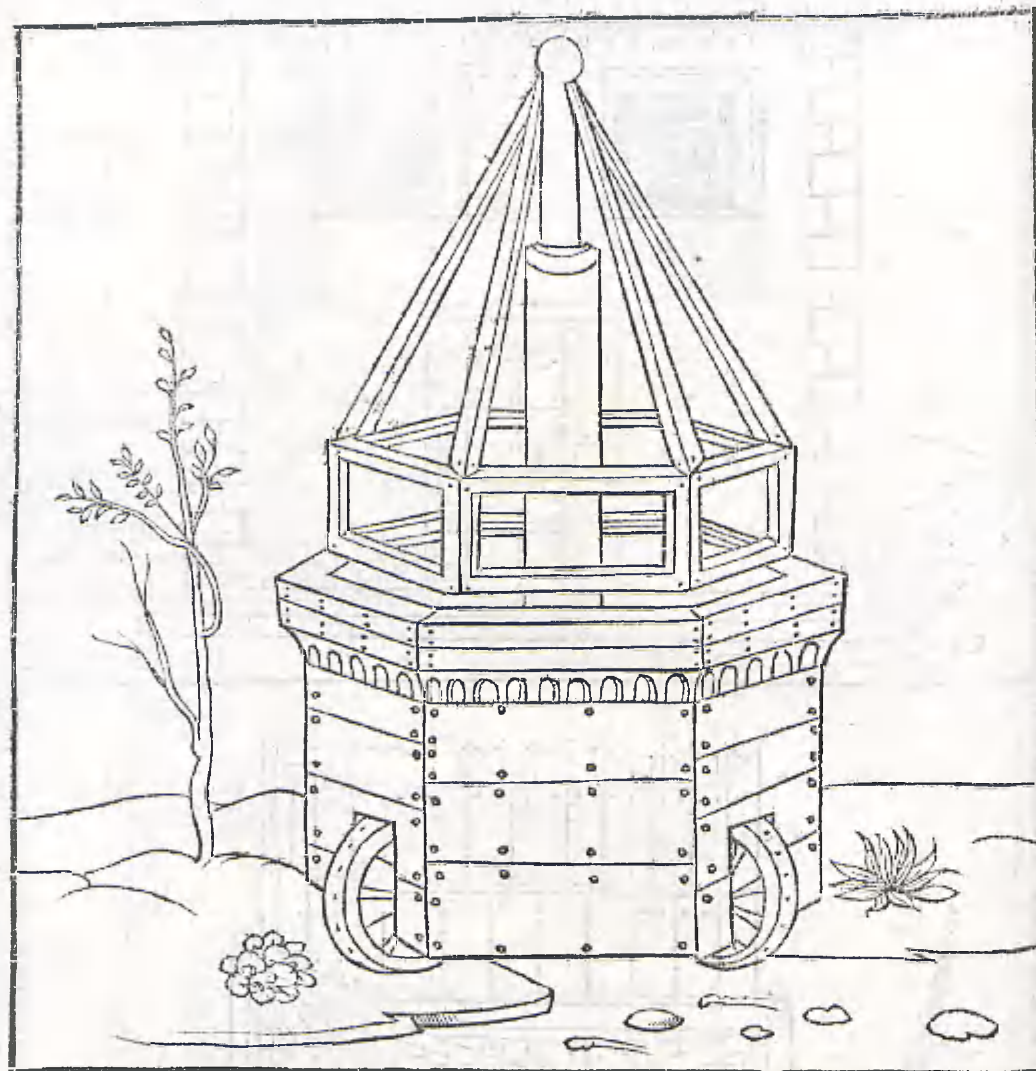
Instrumentum perfringendi cataractam vel fenestram ferream.

Turris in sublime ductilis.

258 Turris mobilis ac versilis omnia munimenta aduersa vrbi superans altitudine sua, quæ admota, catapultis balistisq; per omnia tabulata dispositis, hostium muros defensoribus nudat.

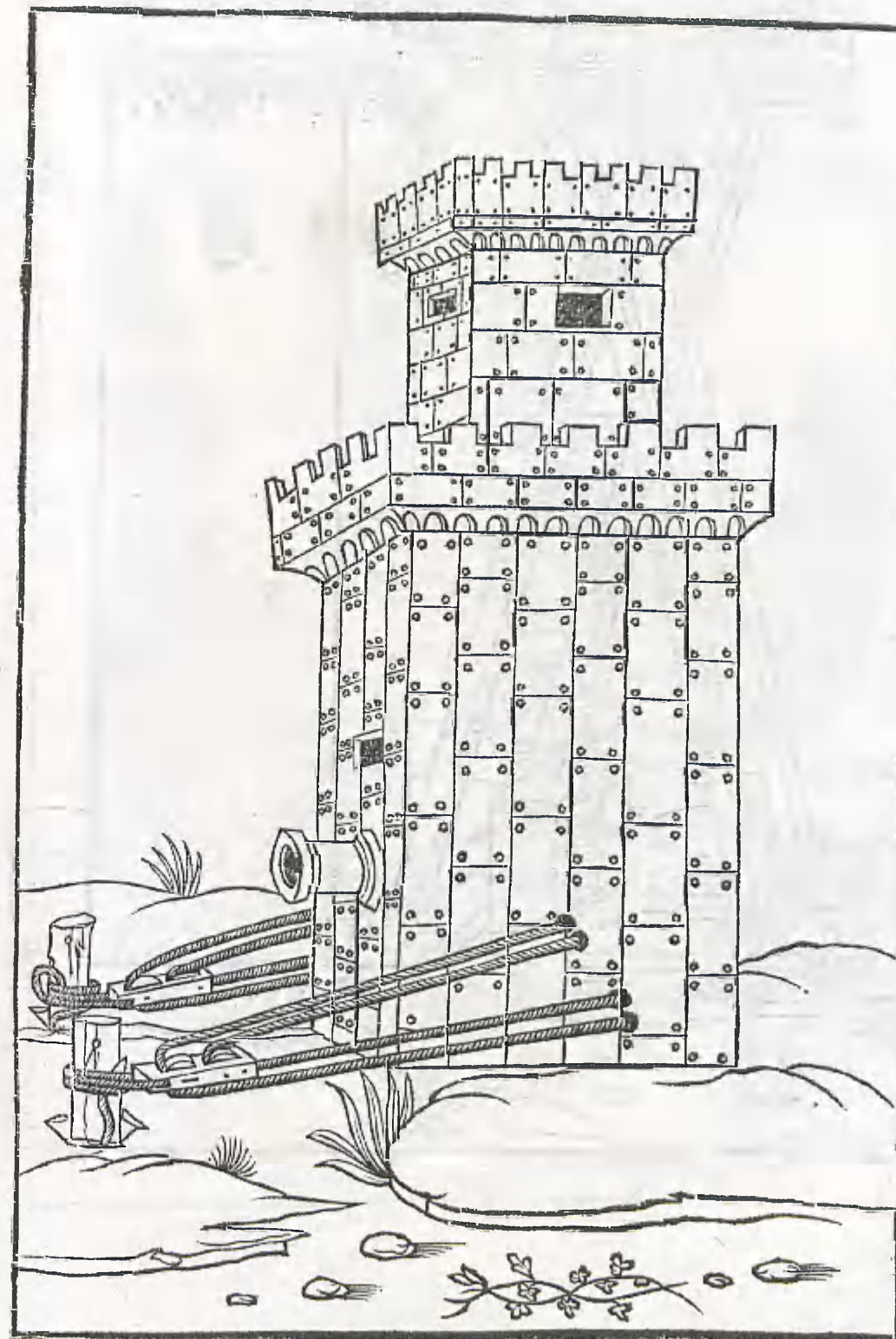
Machina urbium expugnatrix, Plutarchus in Demetrii vita

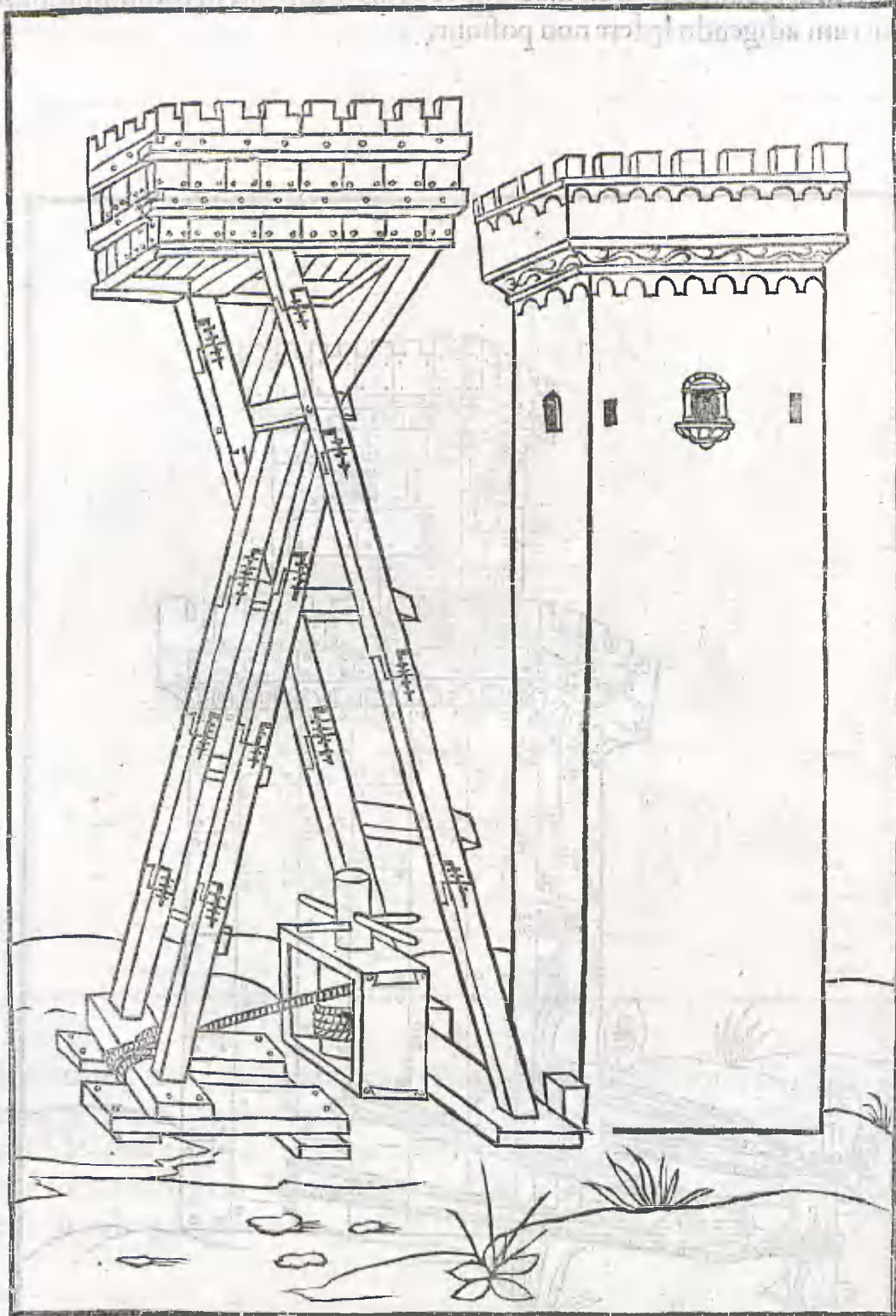
Hæc turres sunt lignæ, quæ apud veteres propter spectatores è lignis erigebantur: q; si ex materie larigna fiant atq; versiles, tutissimæ sunt: flammam enim missilè, & ictus qualitate materiæ ac vertigine sua non admittunt. Turres autem à tornis dictæ, teste Varrone: vel vt alii, quòd teretes sint & rectæ: hæc enim tæcti quandoq; quadratæ sint, procul tamen vidētibus rotundæ existimantur. Ideo

Turris in supradictis

ideo quia omnis cuiusque anguli simulachrum per longum aëris spaciū euanescit atq; consumitur, & rotundum videtur. Rotundæ itaque aut polygoniæ sunt faciendæ: quadratas enim machinæ celerius dissipant, in rotunditatibusq; ad centrum adigendo ledere non possunt.

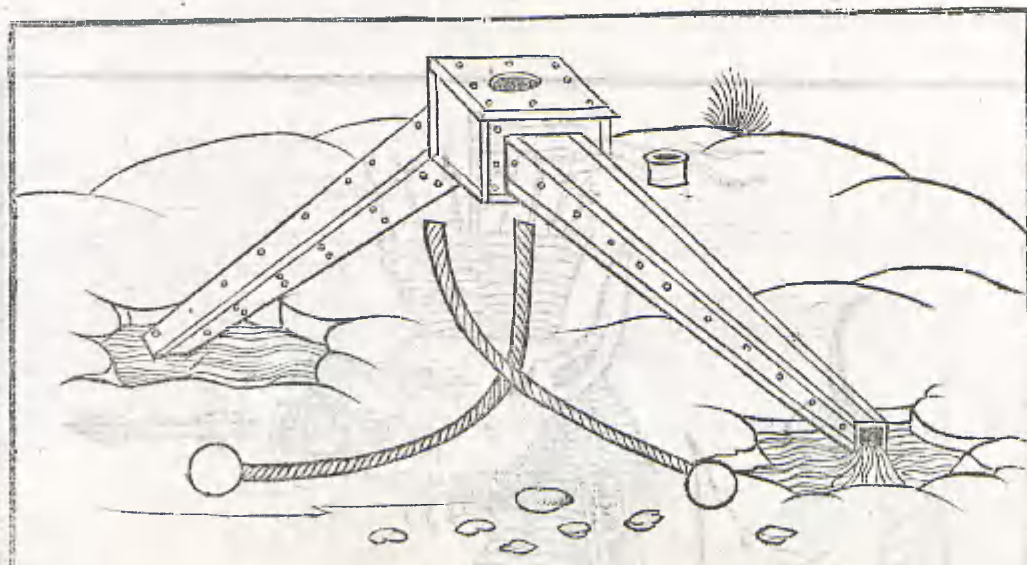
Expugnanda turre instrumentum.

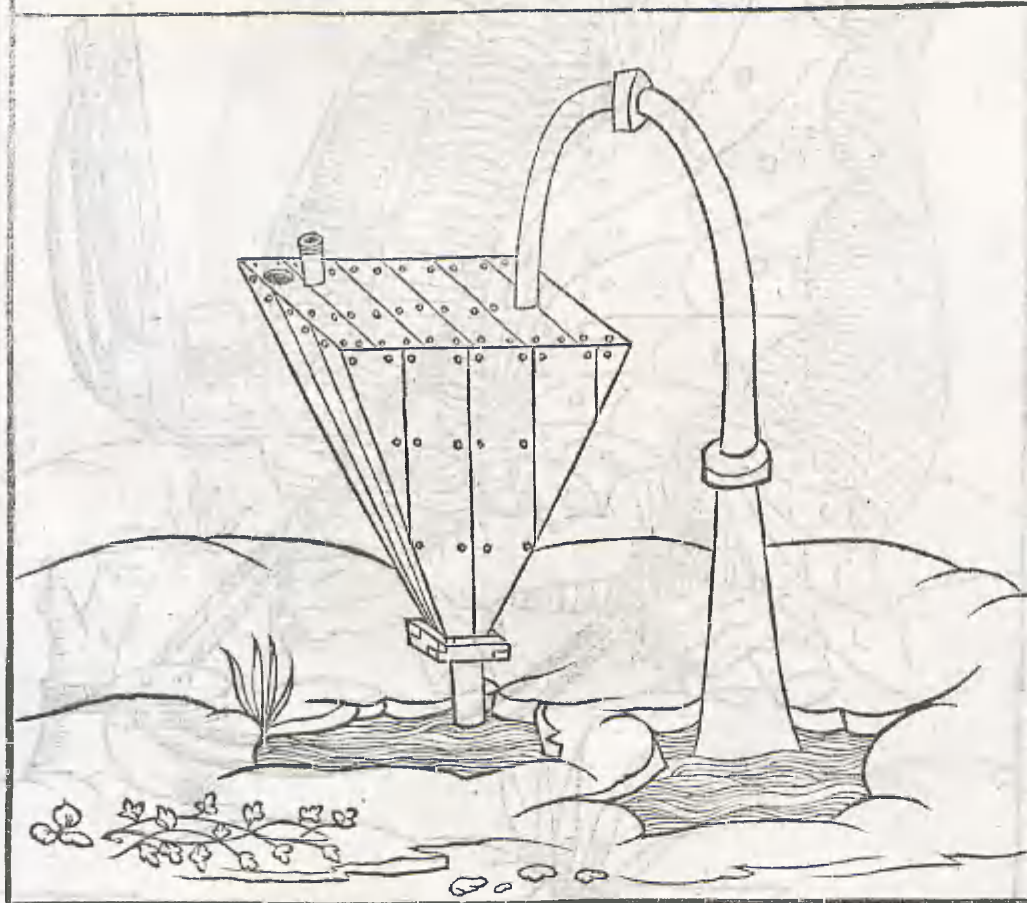
Arabica machina ad expugnationem urbium, magna & ingens
viris, pontibus, scalis, variisque instrumentis bellicis referta.

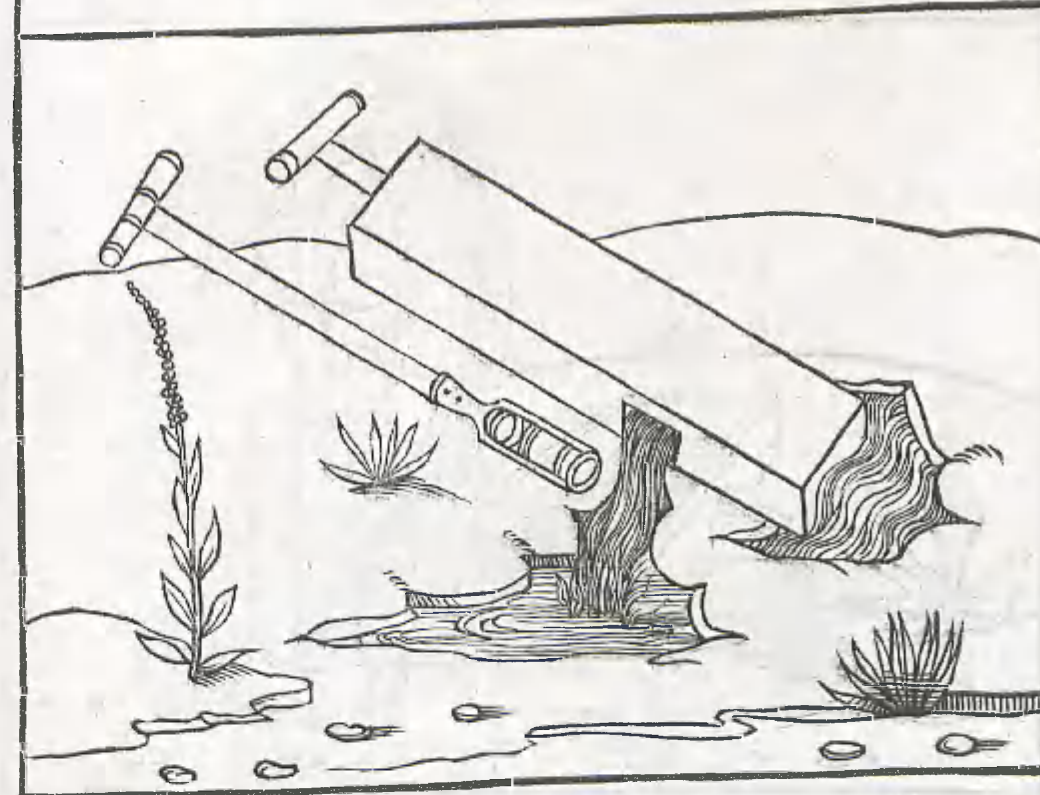
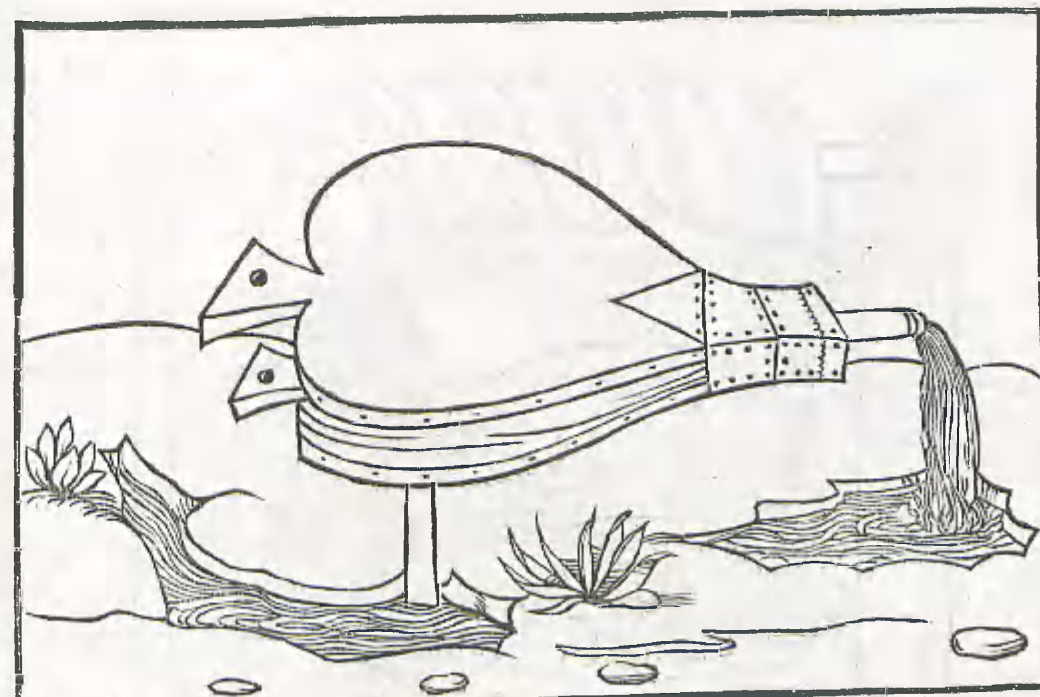
Fistula per quam à fossa vel à castello aquam exhauriendo educas.

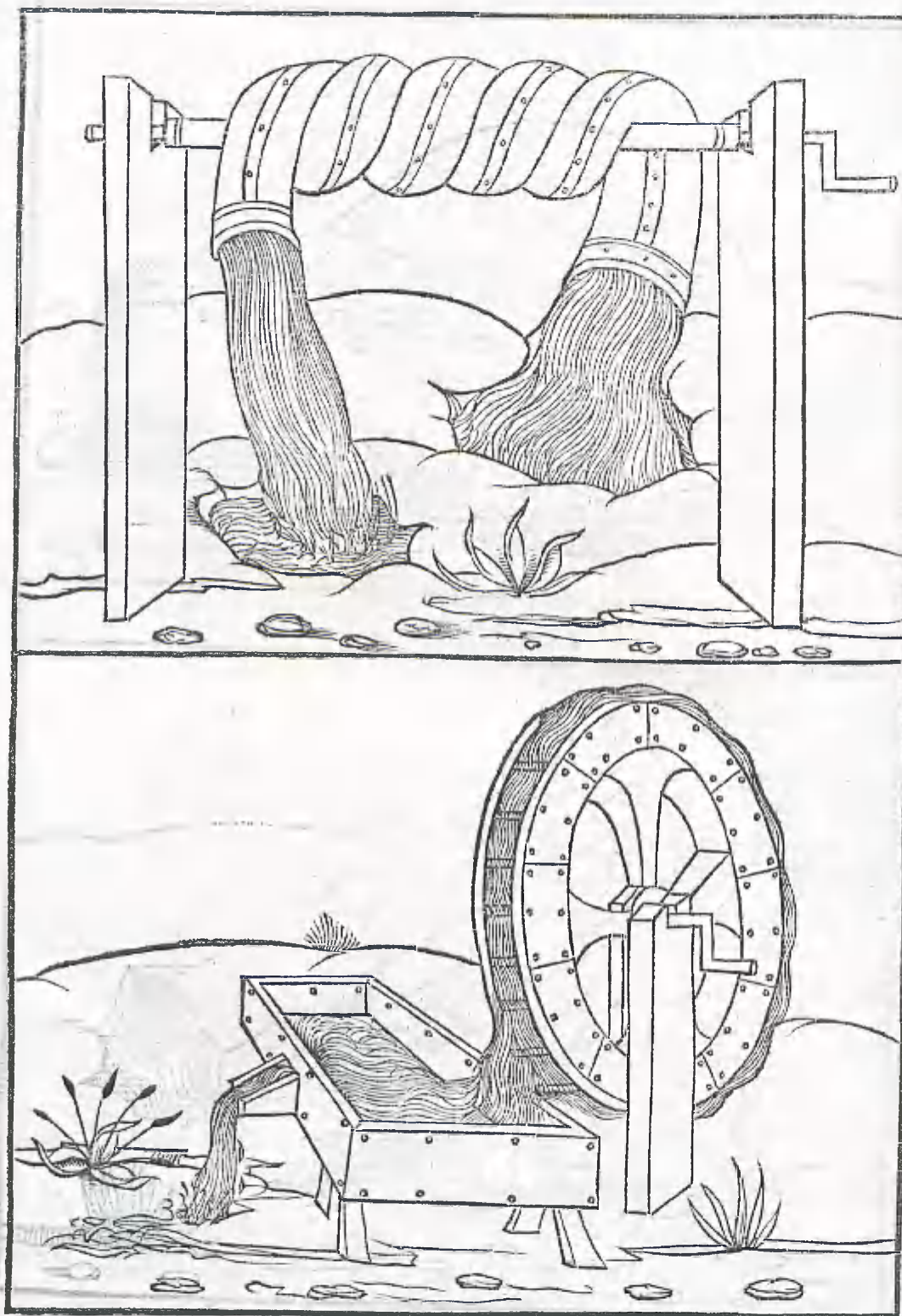
Aliud educendi aquam instrumentum.

Alia duo ad exhauriendum aquam instrumenta.

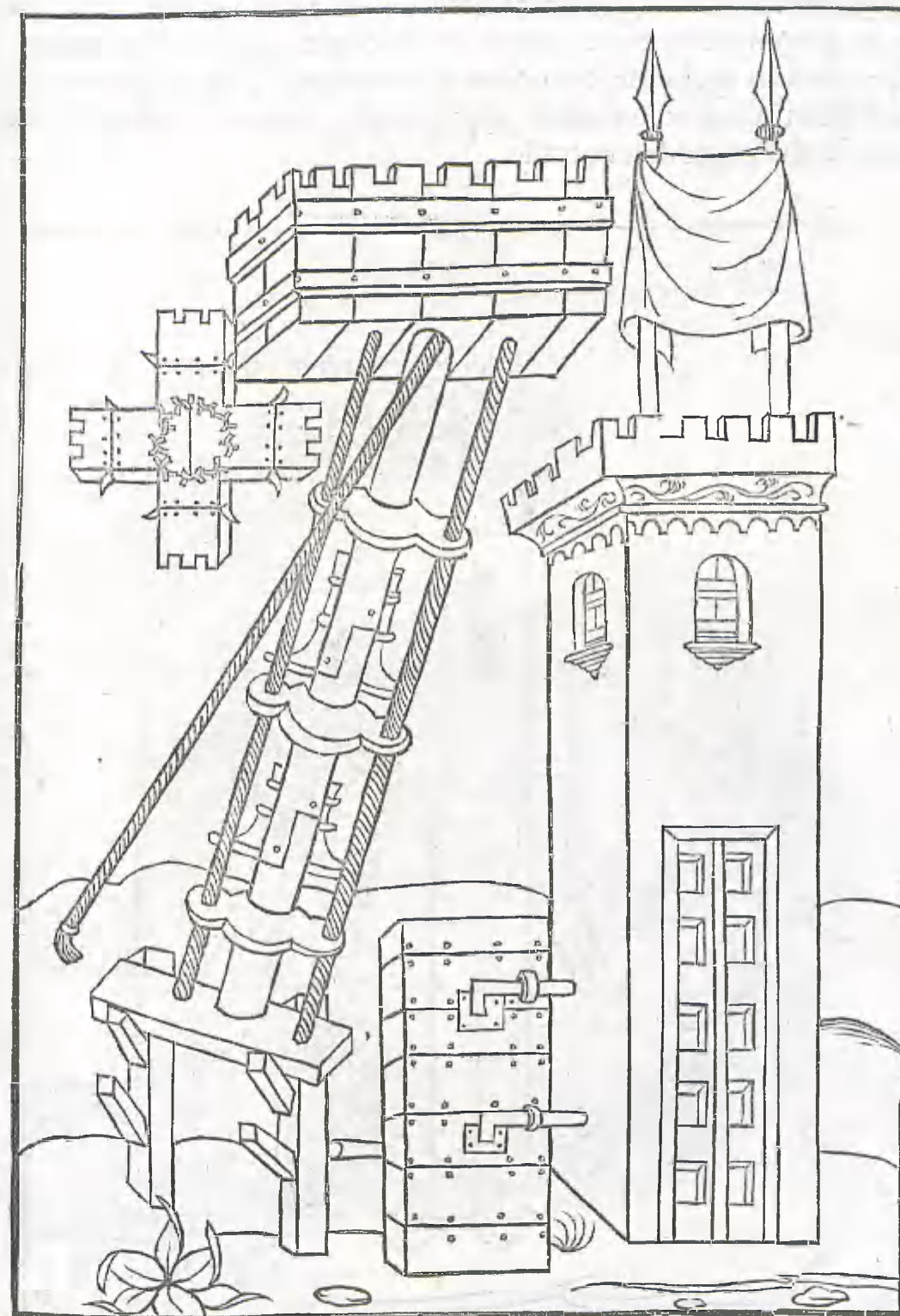

Alia duo instrumenta ad hauriendum aquam.

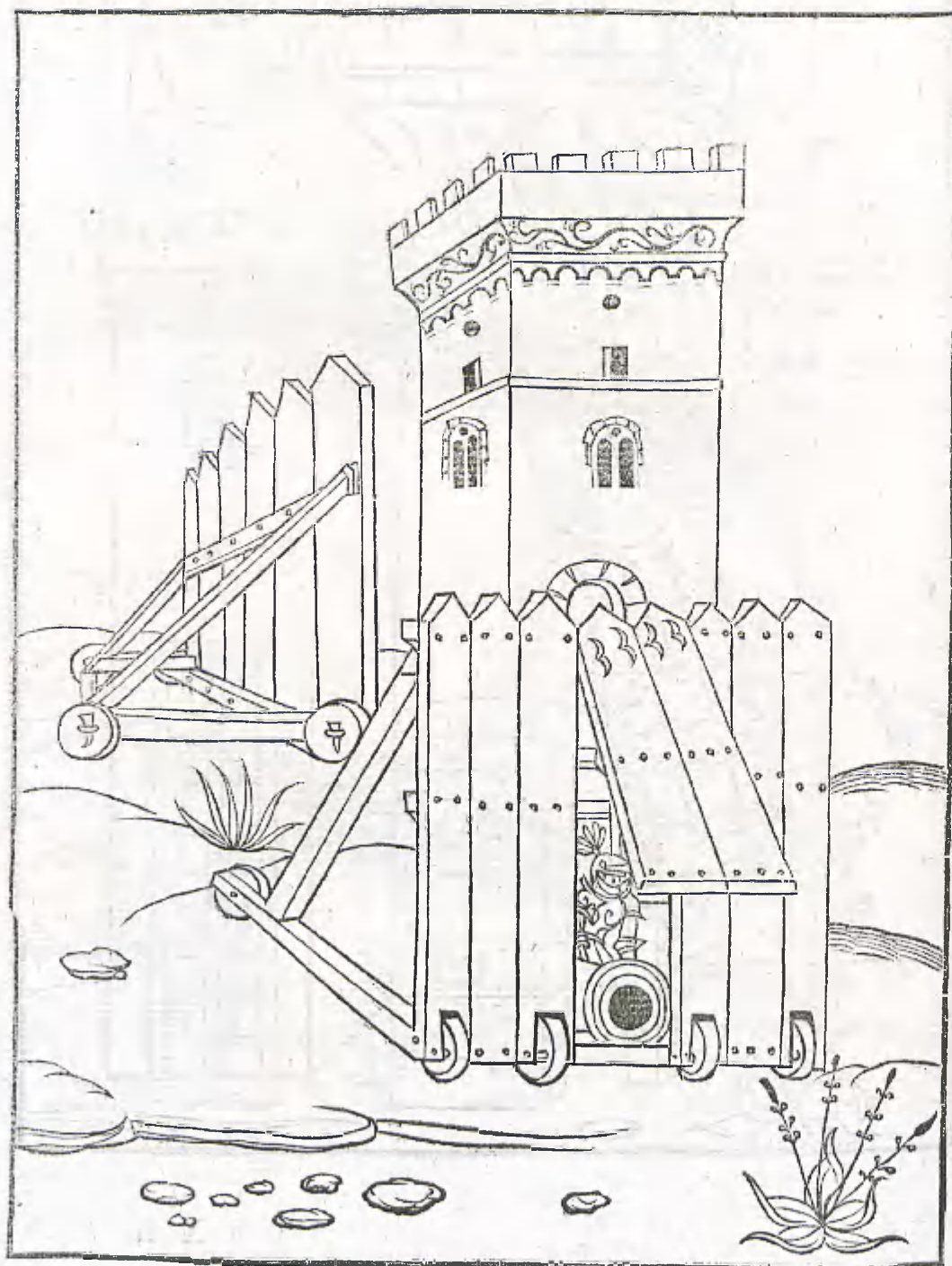
X

Pons pro defensione.

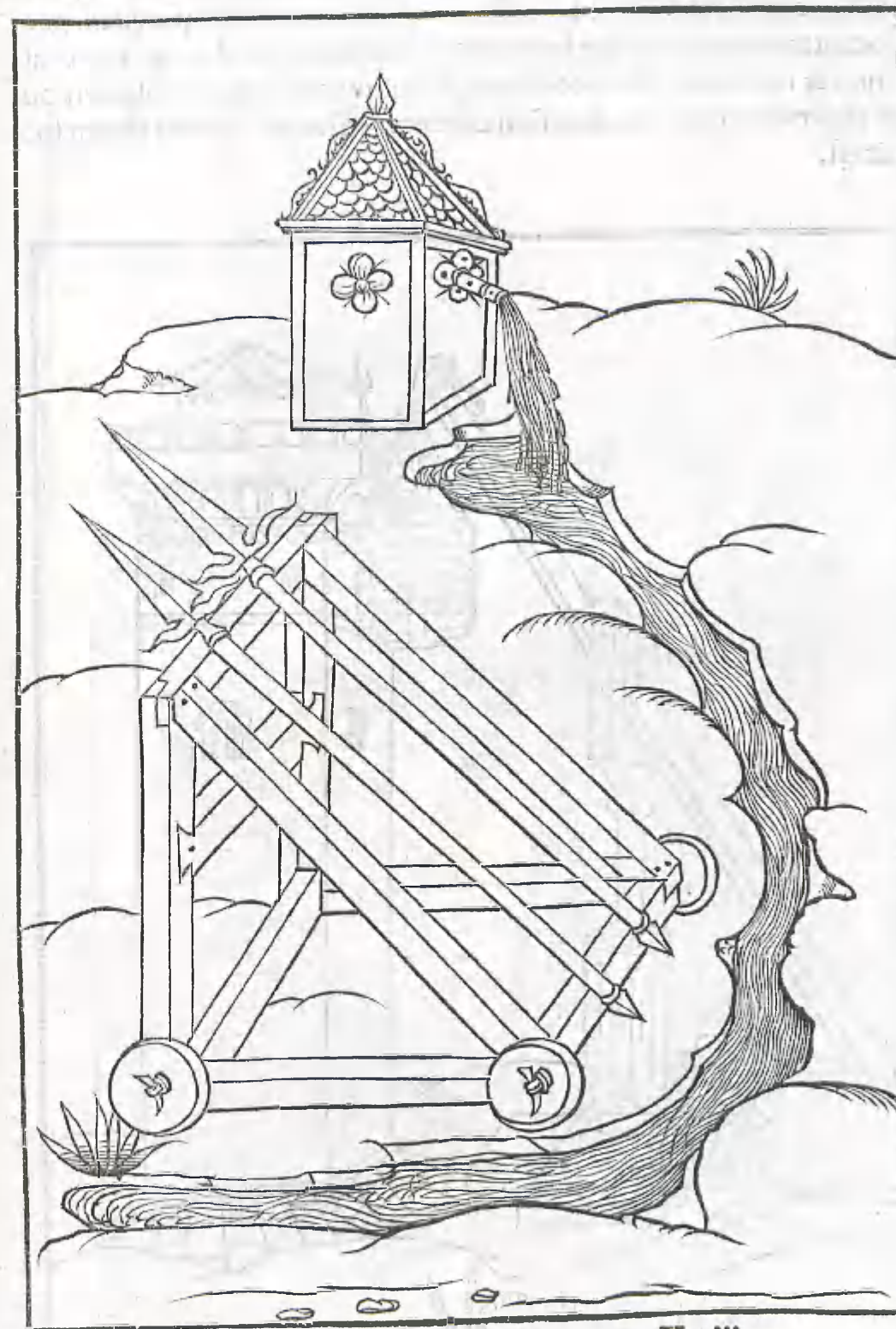

X ii

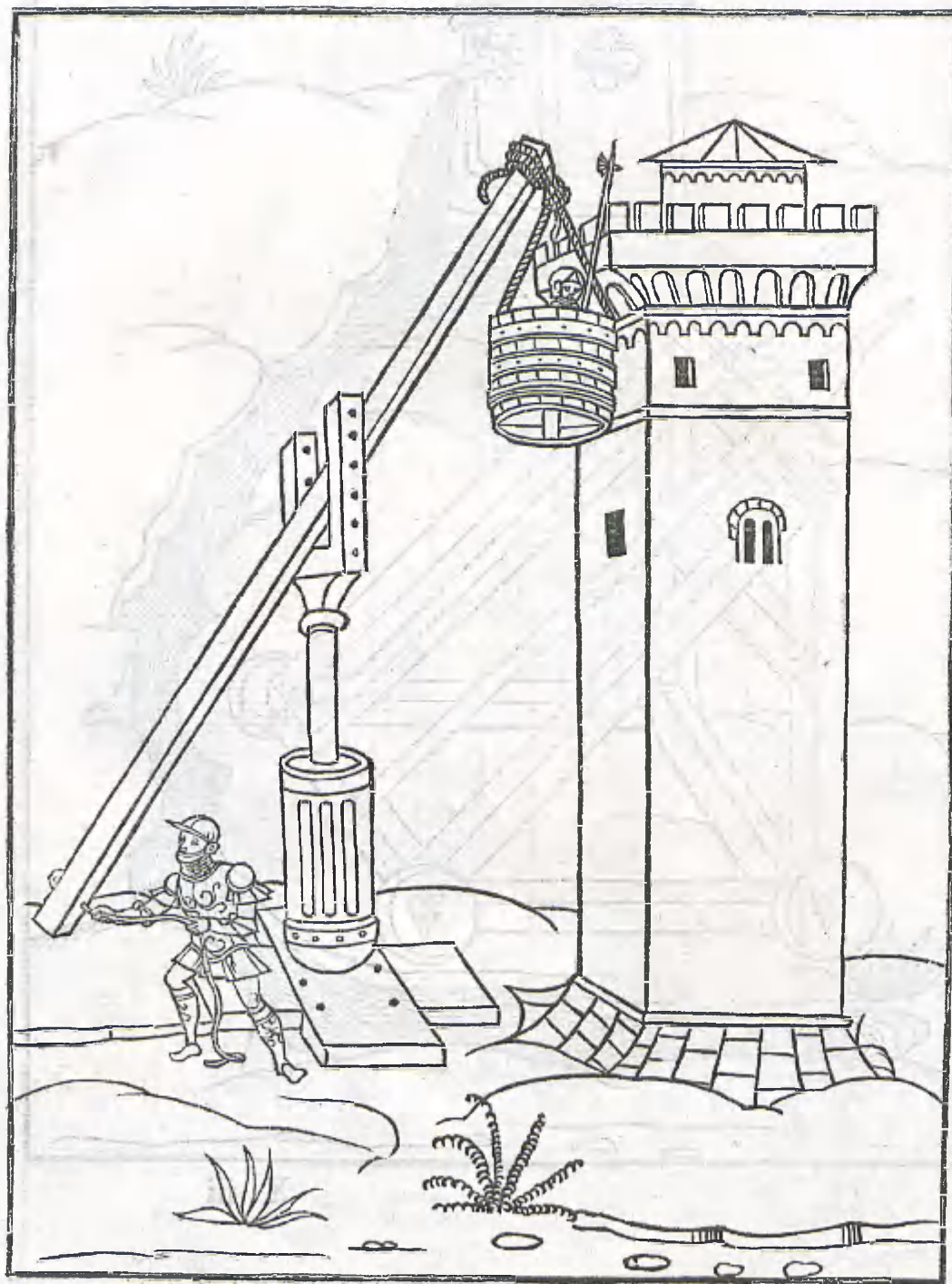
Plutei, crates è vimine sunt, quæ solebant opponi militibus opus facientibus, & appellabantur militares, nunc & tabulæ quibus quid præsepitur eodē nomine dicuntur: hi è vimine sunt, & ciliciis, vel coriis crudis proteguntur, trinisq; rotulis consistunt, quarum vna in medio, duæ in capitibus apponuntur, vt in quacunque vis parte admoueri more carpenti possint. Hos pluteos obsidentes muris applicant, eorum munitione protecti, sagittis siue fundis, vel missilibus defensi res omnes de propugnaculis ciuitatis exturbant, vt scalis ascendendi facilior detur occasio.

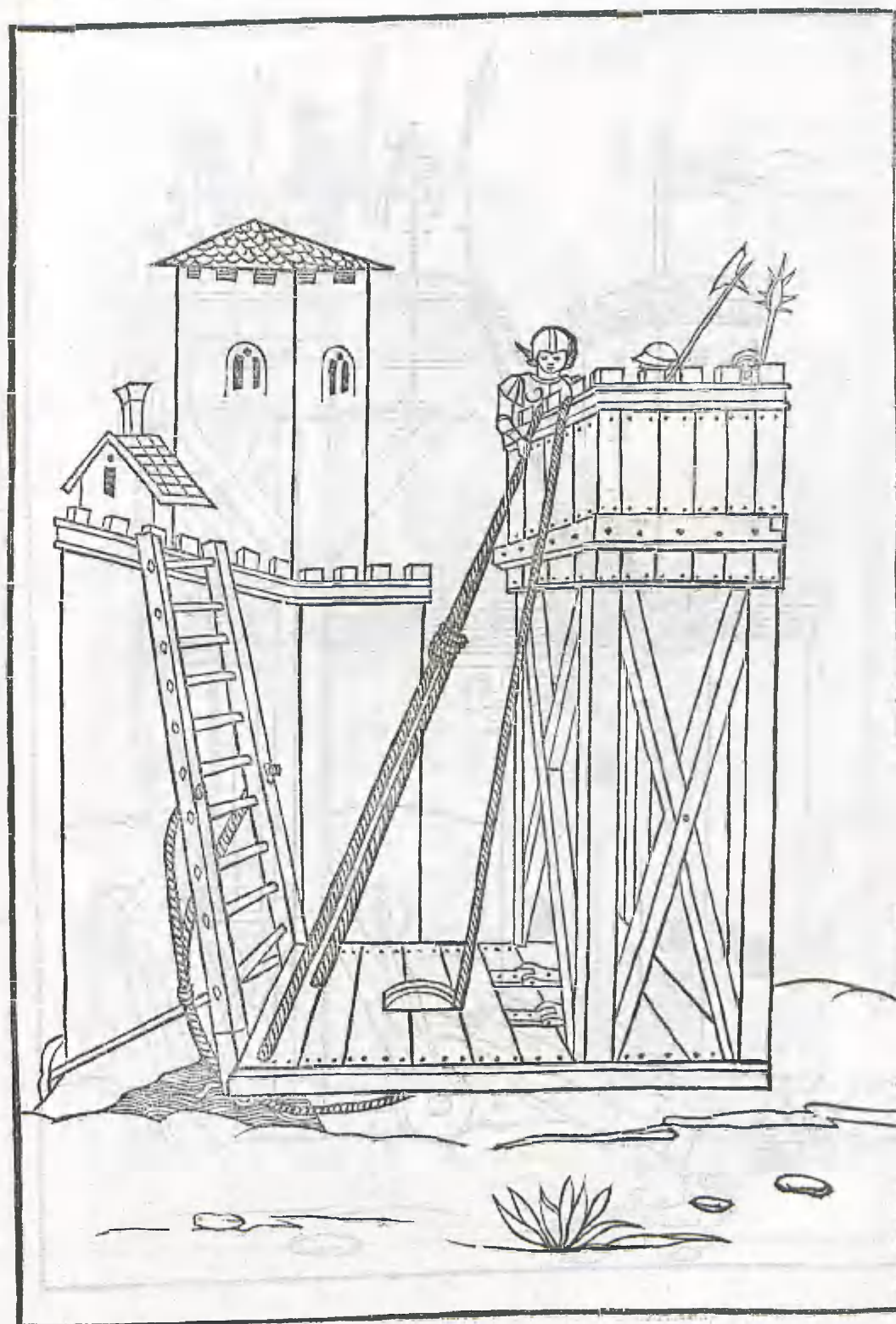
Instrumentum angusti loci, eundi hostibus obuiam velint nolint, cui ponet funditorum sagittariorumq; tela missilia spargentium manus.

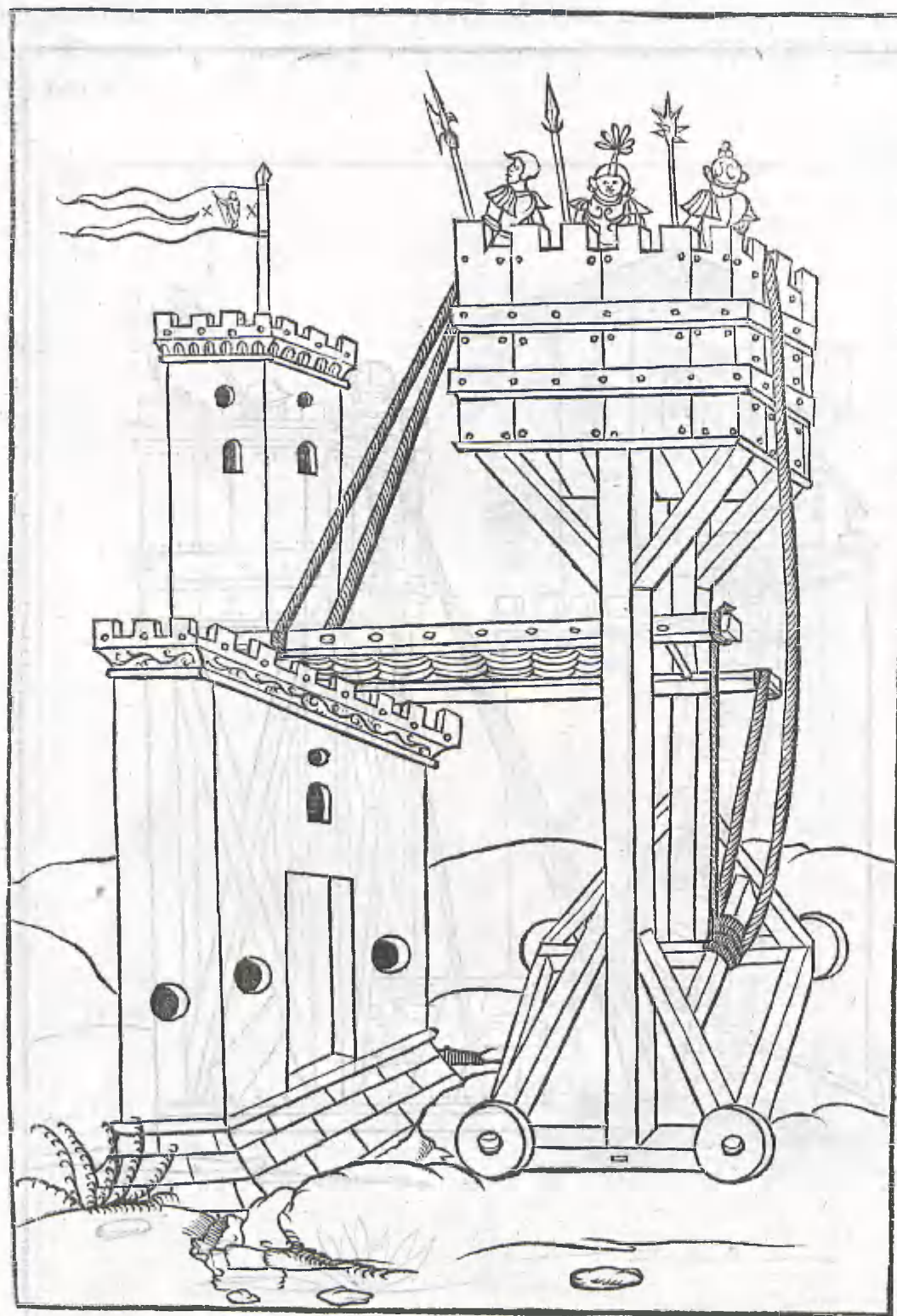
Telonium dicunt à longitudine quotiens vna trabs in terram præalta defigitur, quum in summo vertice alia transuersa trabs longior, dimensa medietate connectitur, eo libramento vt si vnum caput dimerferit, aliud erigatur. In vno ergo capite cratibus siue tabulatis contextitur machina, in quam pauci collocantur armati: tunc per funes attracto depressioque alio capite, eleuati imponuntur in murum, vbi tuto stantes, & hostibus nocere, & prospicere possint, & renunciare quas res aduersarii conentur efficere. Telonis autem forma hæc est.

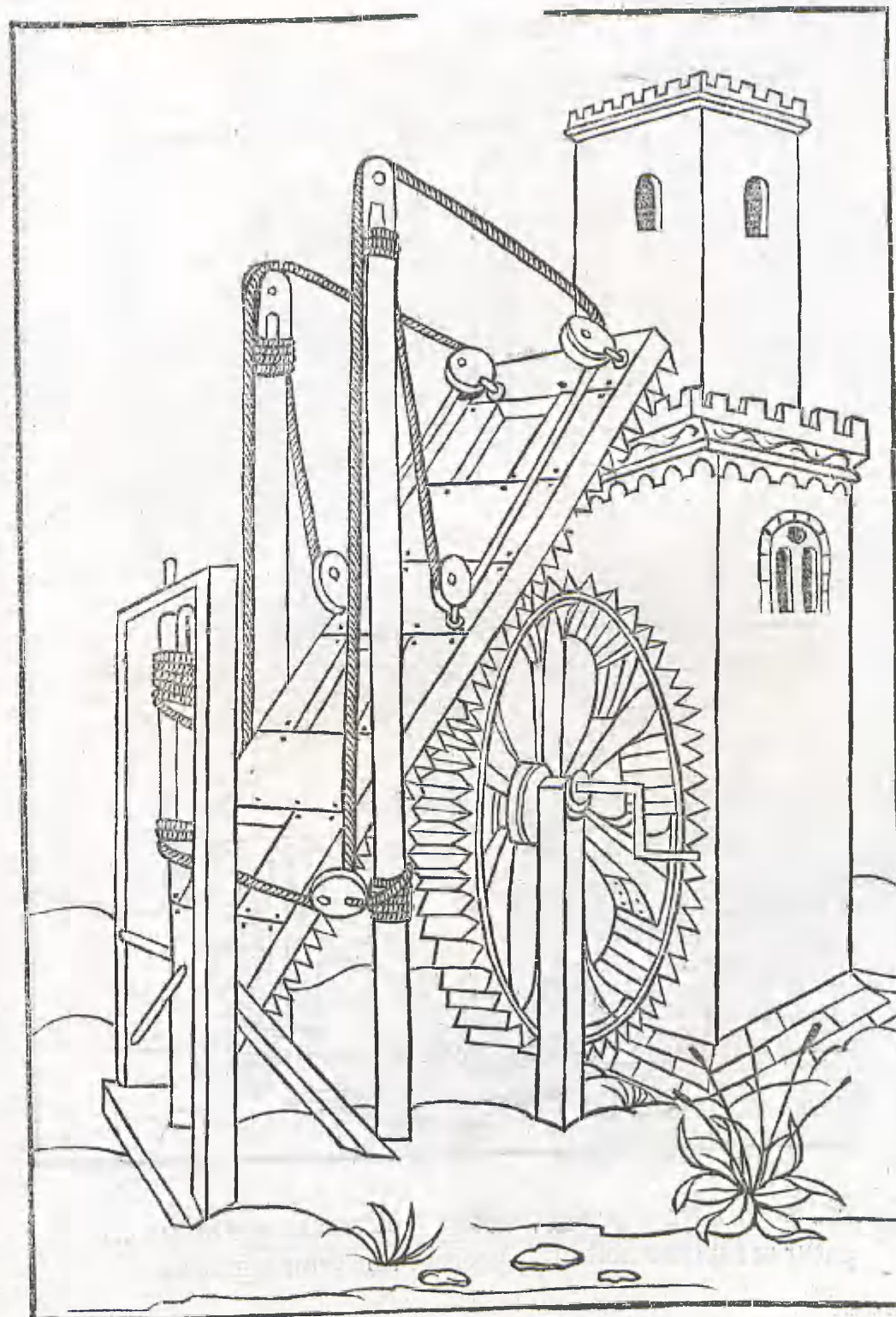
Sambuca, dicitur ad similitudinem citharæ vel organi machina, qua vrbs oppugnatur. Nam quemadmodum in cithara vel organo chordæ sunt, ita in trabe quæ iuxta trabem ponitur funes sunt, interdumque de superiori parte turriculæ pontem laxant trocleis vt descendant ad murum, statimque de turri exeunt bellatores, & per eam transeuntes, mœnia vrbs inuadunt.

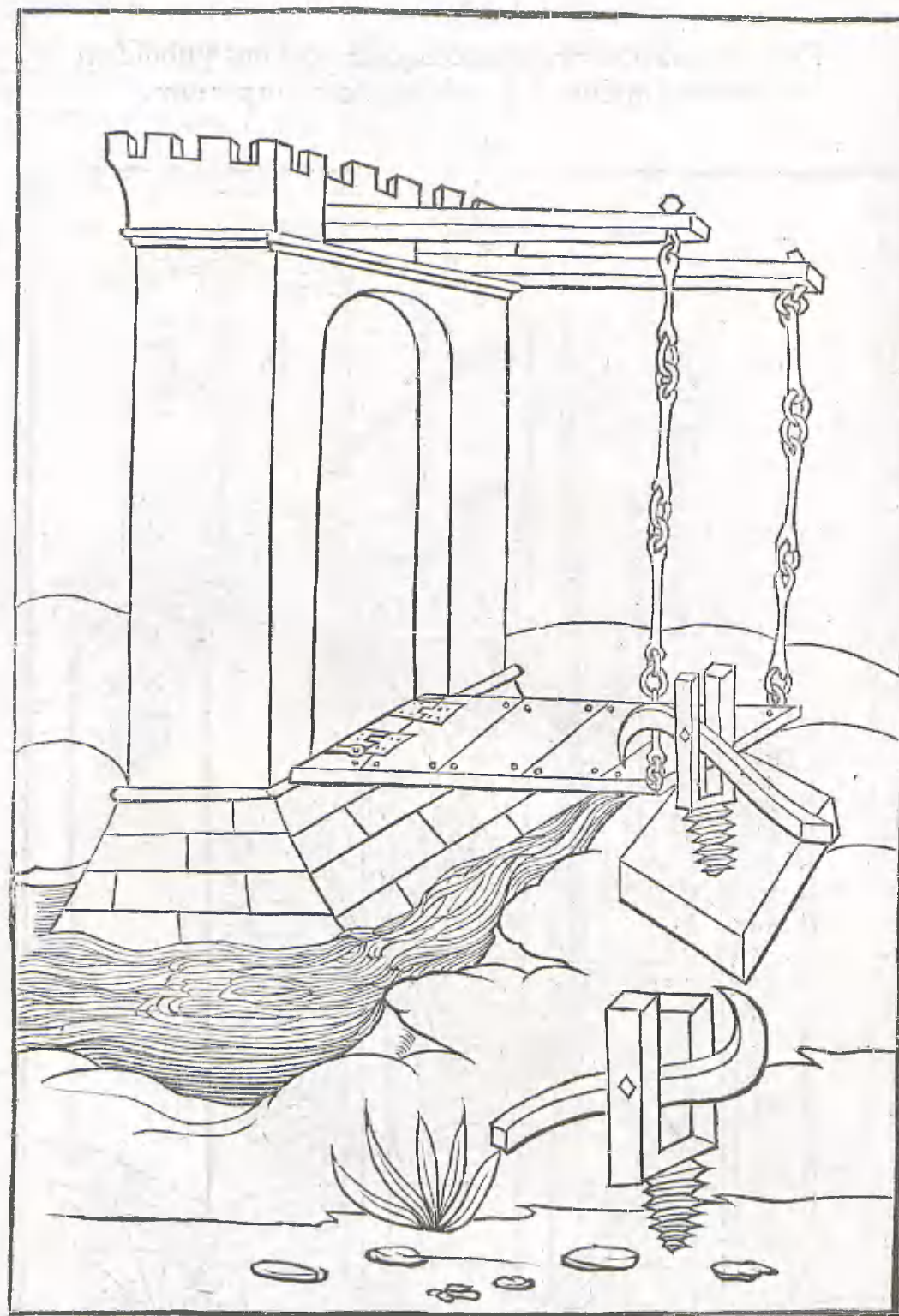

Exoſtra pons dicitur qui de turri lignea in murum repenſe producitur. Factus eſt duabus trabibus ſeptuſque vimine, quem ſubito prolatus inter turrem murumque conſtituunt, & per eam egredientes machinam bellatores in ciuitatem tranſeunt, & muros occupant.

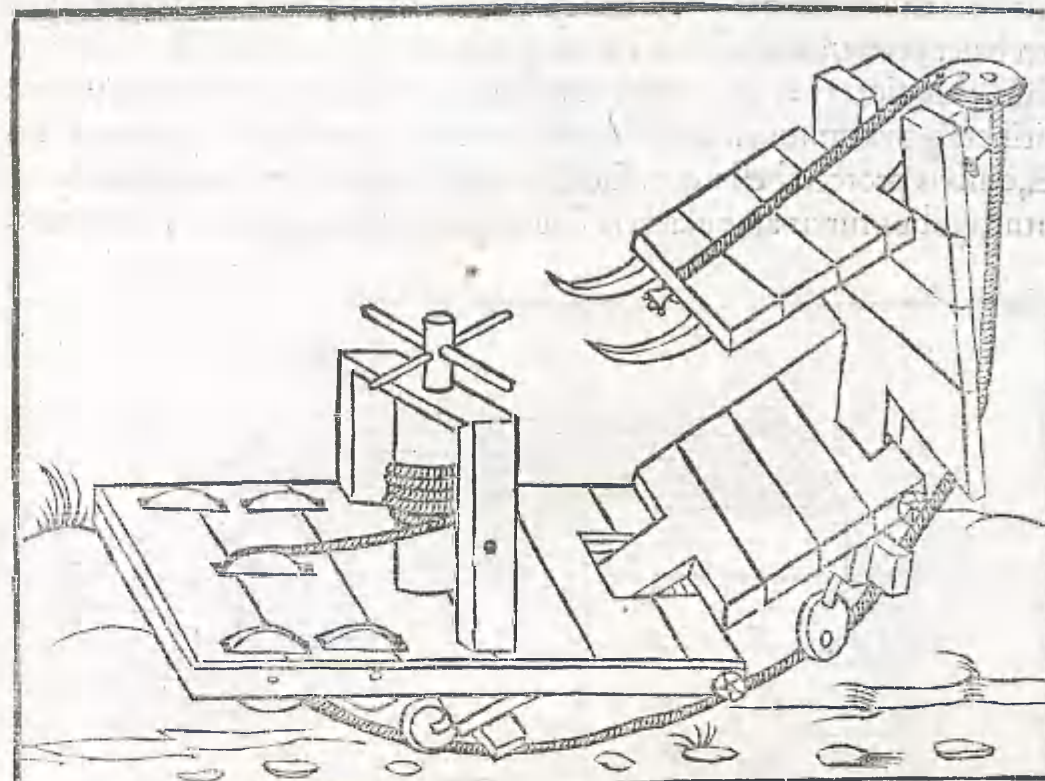
Rota dentata pontem producit, cum gradibus quibuſdam intus ad motum & hominum aſcenſum per eam.

Terebra ferrea sistendi pontis versioq; in ipsius casu quo minus erigatur in sublimē hostibusq; prohibeatur vrbis ingressus.

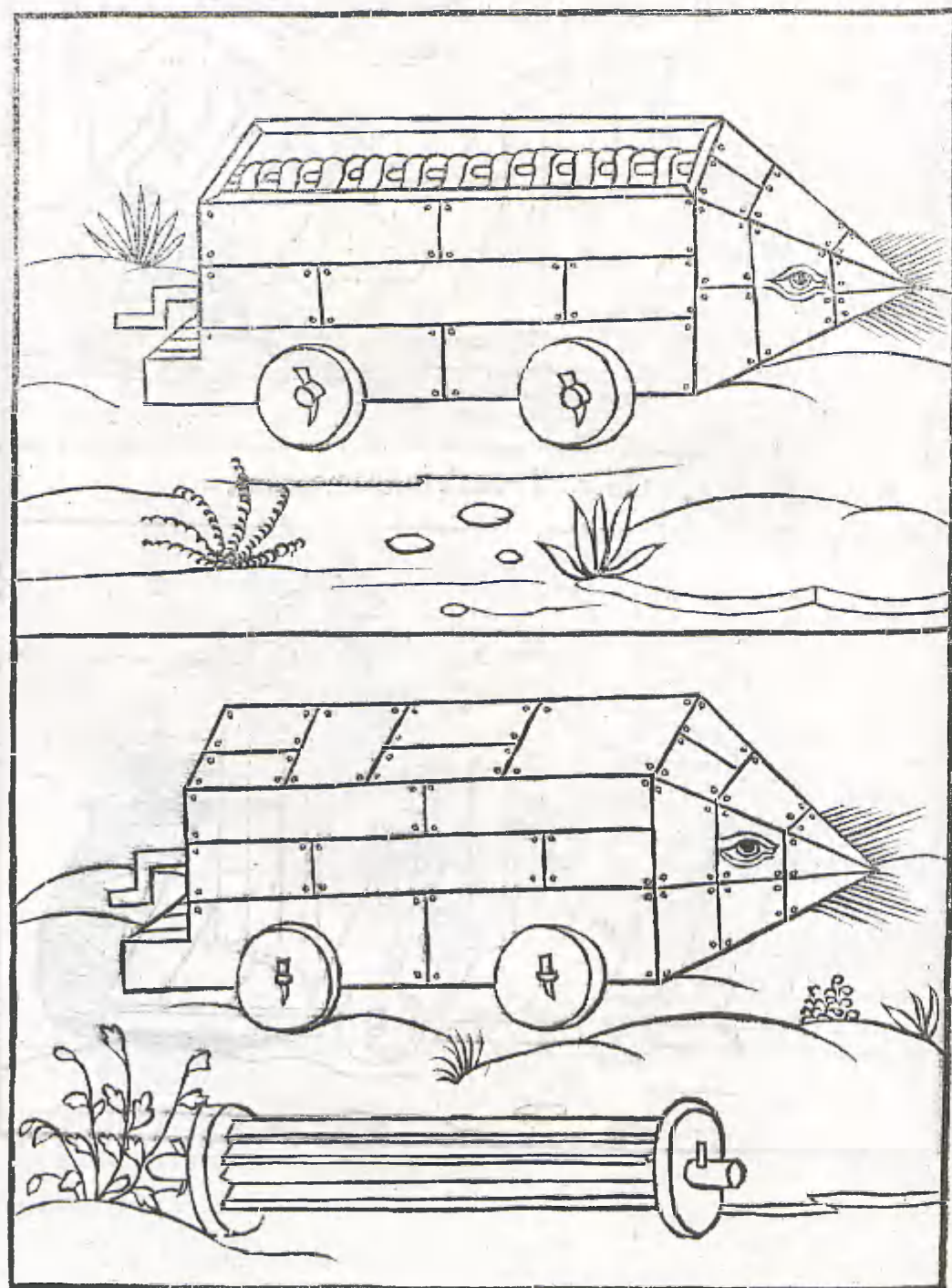
Erigendi pontis instrumentum.

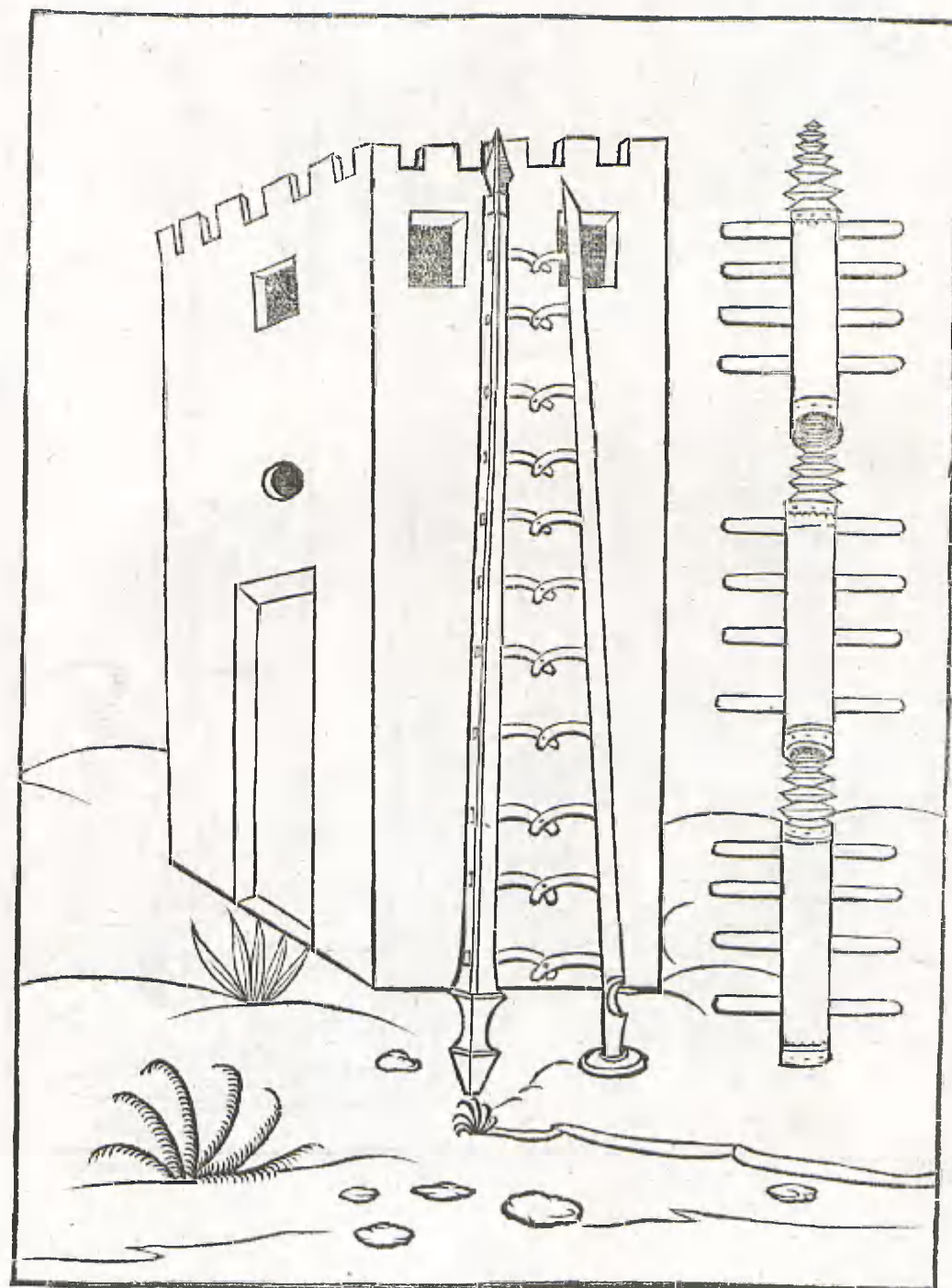
Producendi pontis instrumentum.

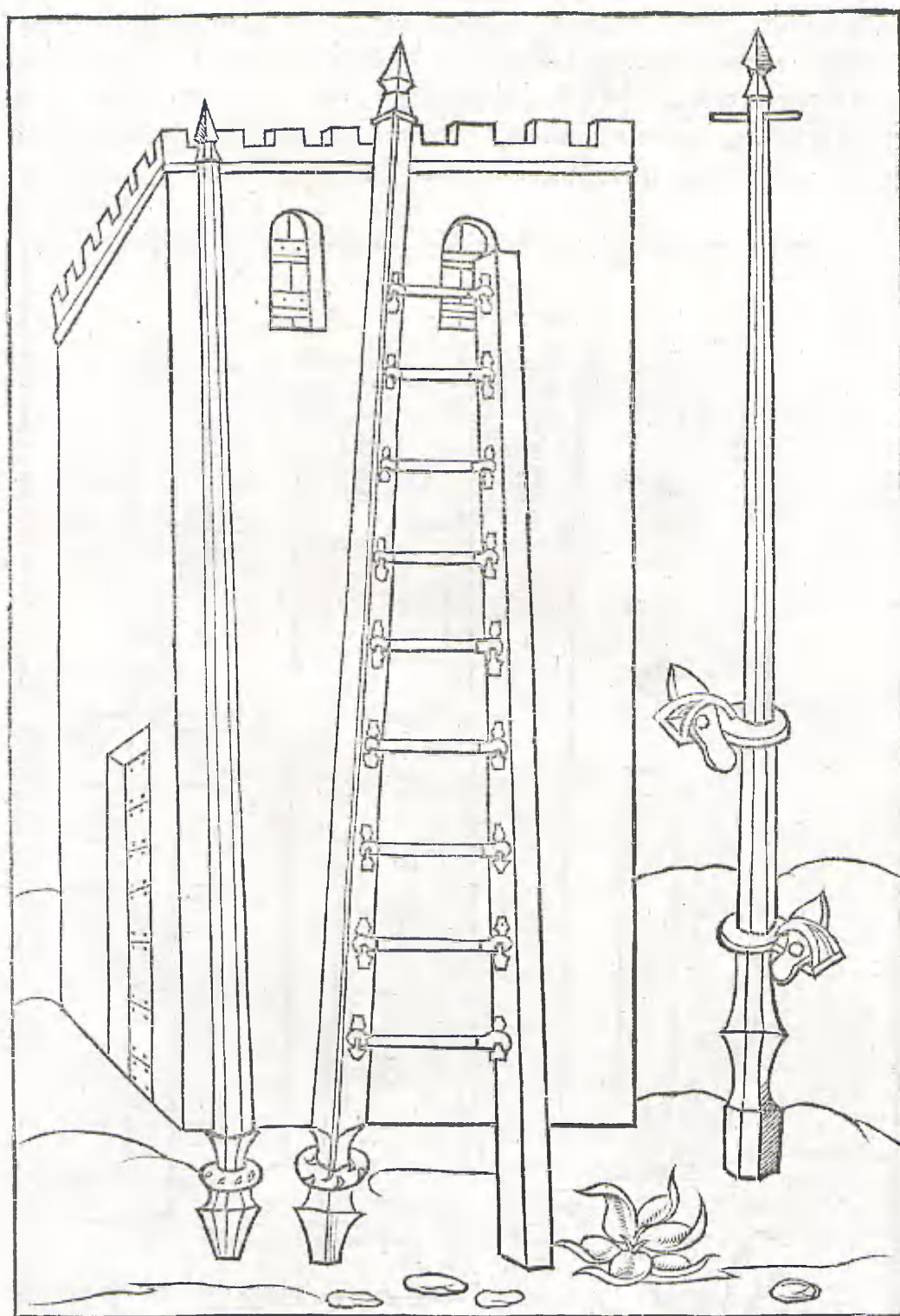
Musculus cuniculo fit similis, quo murus præfoditur, ex quo & appellatur, quasi murusculus: vel musculi, ut inquit Vegetius Renatus, à marinis belluis nomen sibi vendicant. Nam quemadmodum illæ quum minores sint, tamen balenis auxilium adnuculumque iugiter exhibent, ita isti quum sint machinæ breuiores vel deputatæ, turribus magnis aduentu illarum parant viam itineraque præmuniunt. Musculum autem appellauit antiquitas machinas minores, quibus protecti bellatores sudibus præmunitas oppidorum fossas demolirentur, quibus turris ambulatoria sine impedimento iungeretur ad murum.

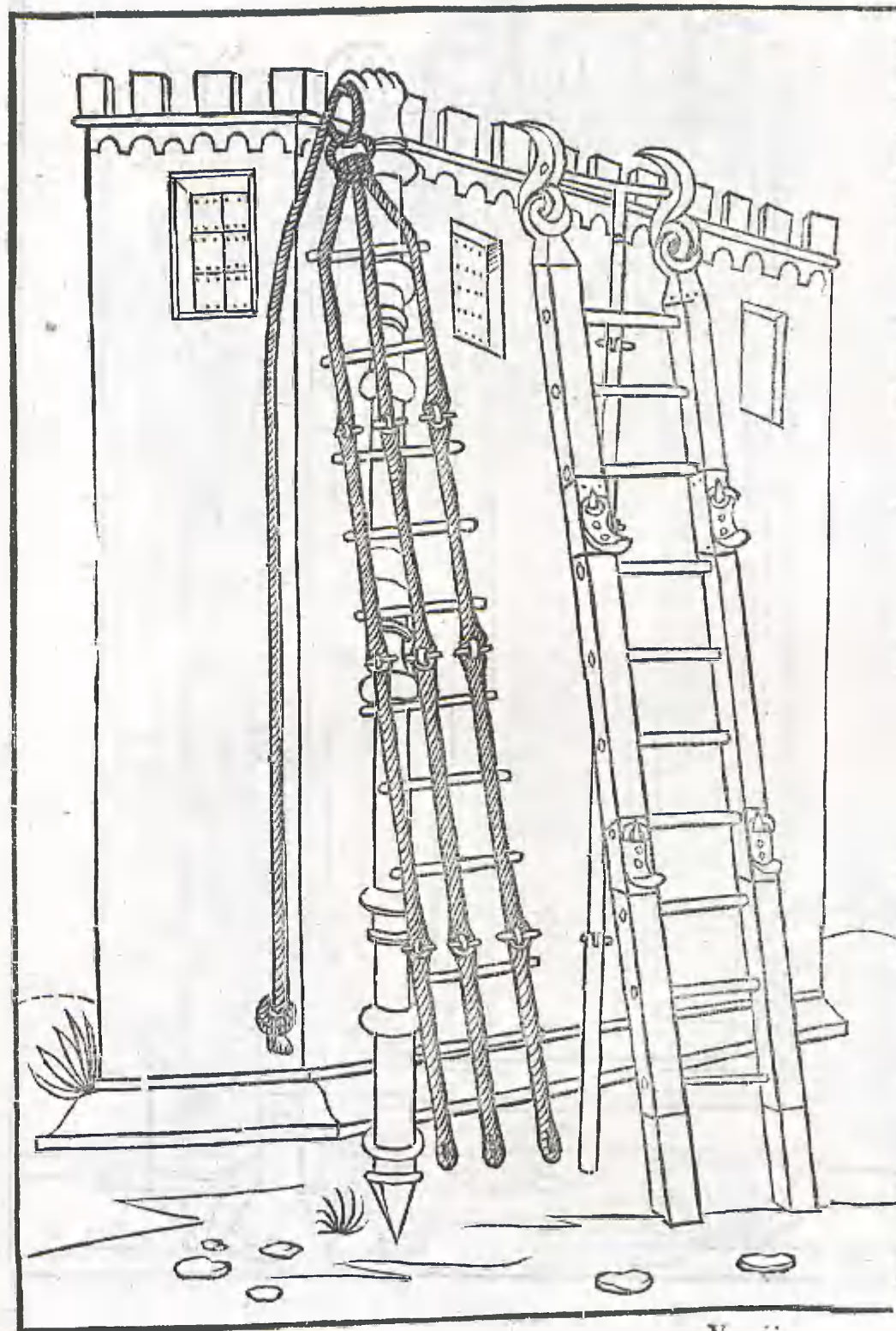
Scala licet à quibusdam singulariter usurpetur, & sacris in literis, in libro Genes. Vidit Jacob scalam, scriptum sit: scalam tamen secundum Varronem, Quintilianum, & Focam dicuntur proprie, aut Latine magis, siue una sint, siue plures, quia numeri tantum pluralis est nomen, ut literæ quum epistolam significant, Salustius in Iugurthino, Deinde ubi una atque altera scalam commutatæ sunt, qui superstiterant afflicti sunt: non dixit, una atque altera. Harum autem formam variam licet ac multiformem, facile quisque intelliget, si quæ sunt infra icturæ lineamentis oculis subiecta, prospiciet.

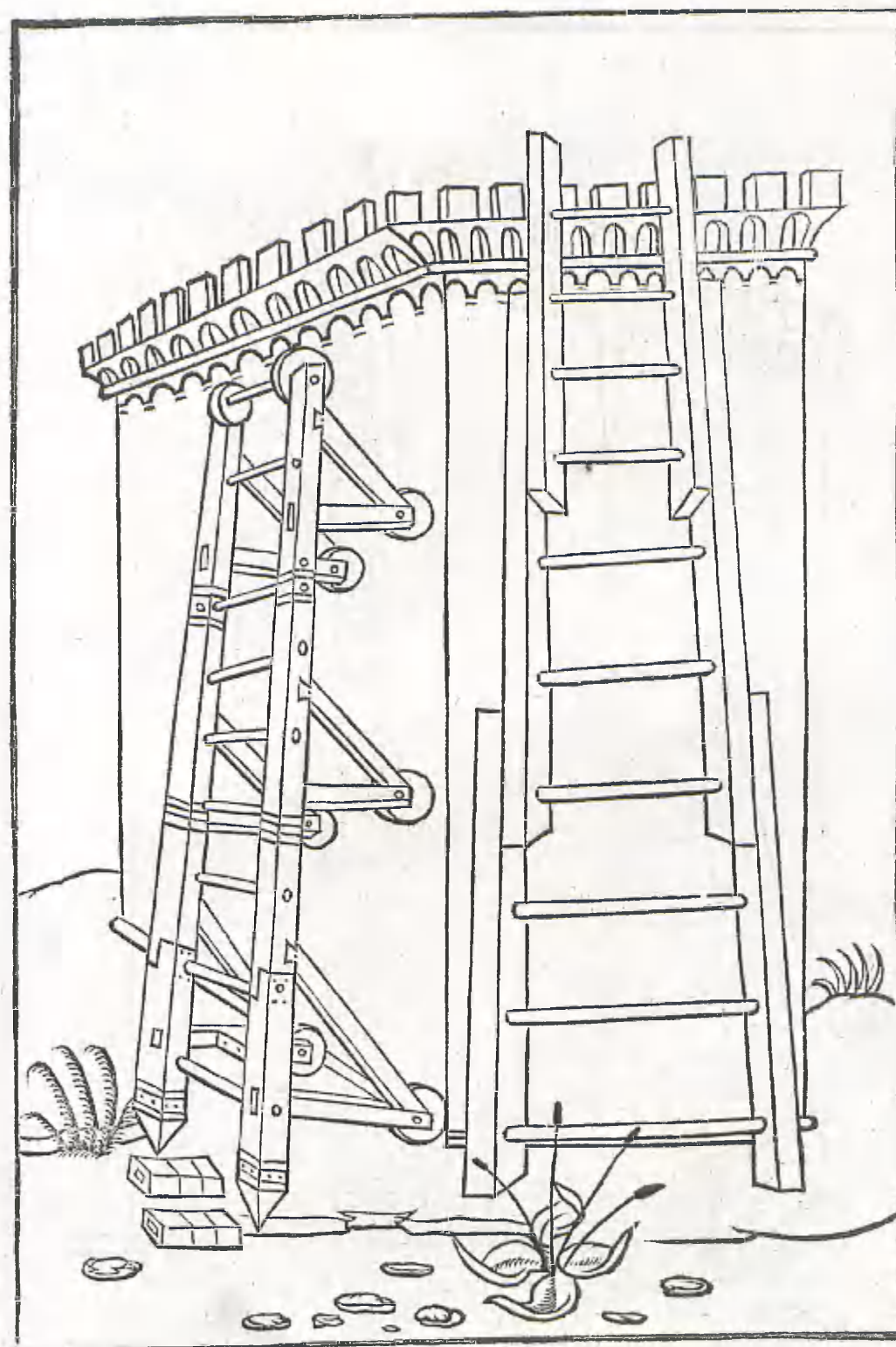
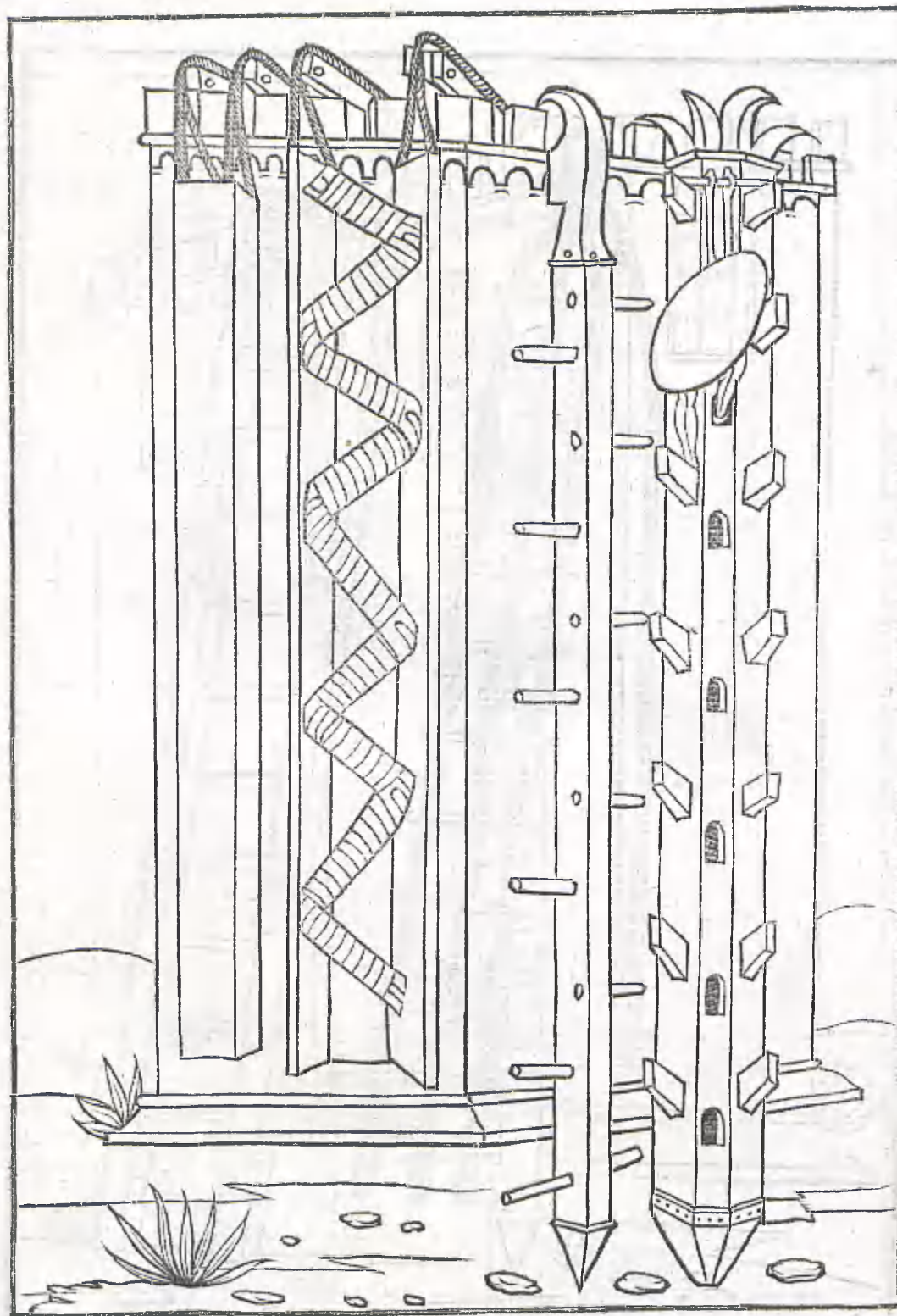

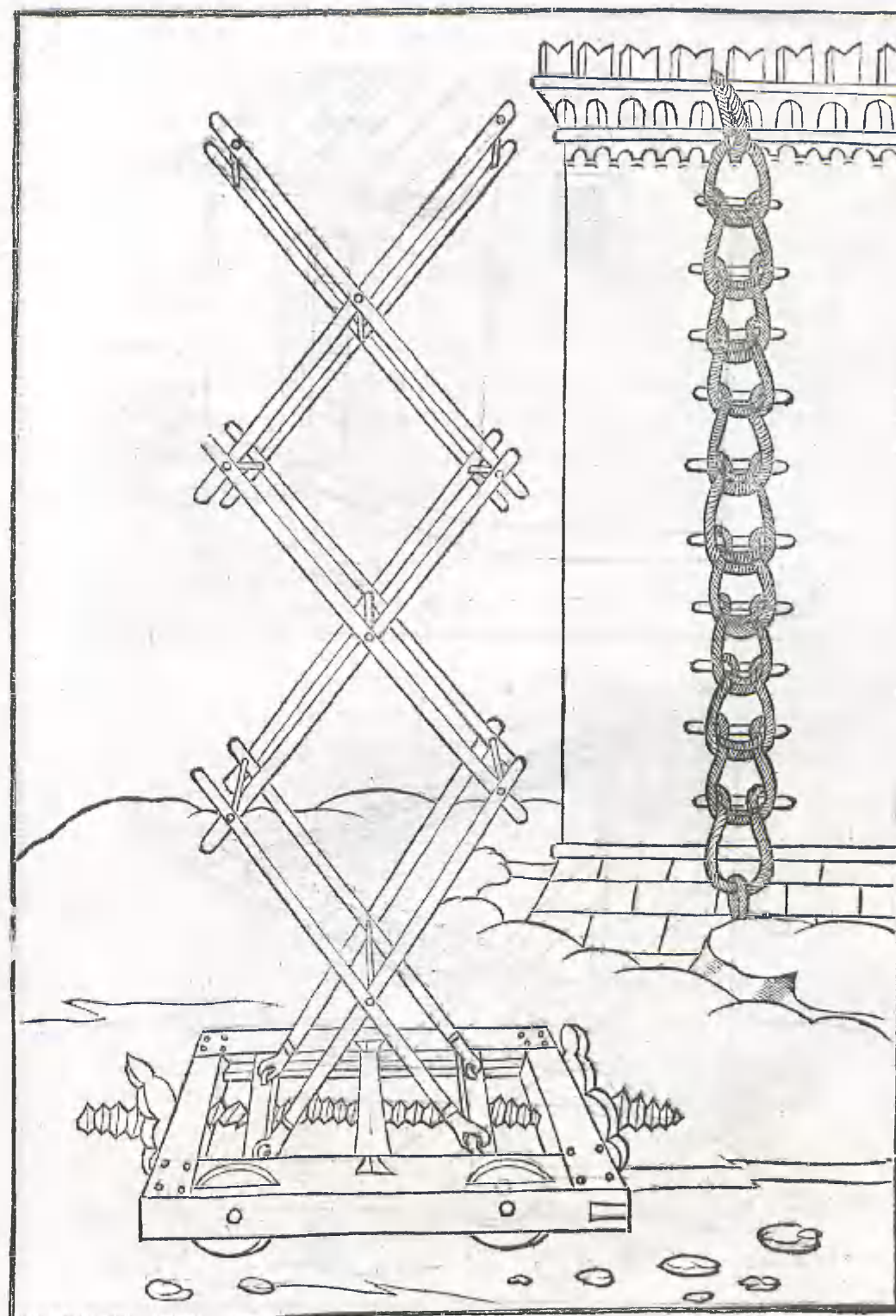
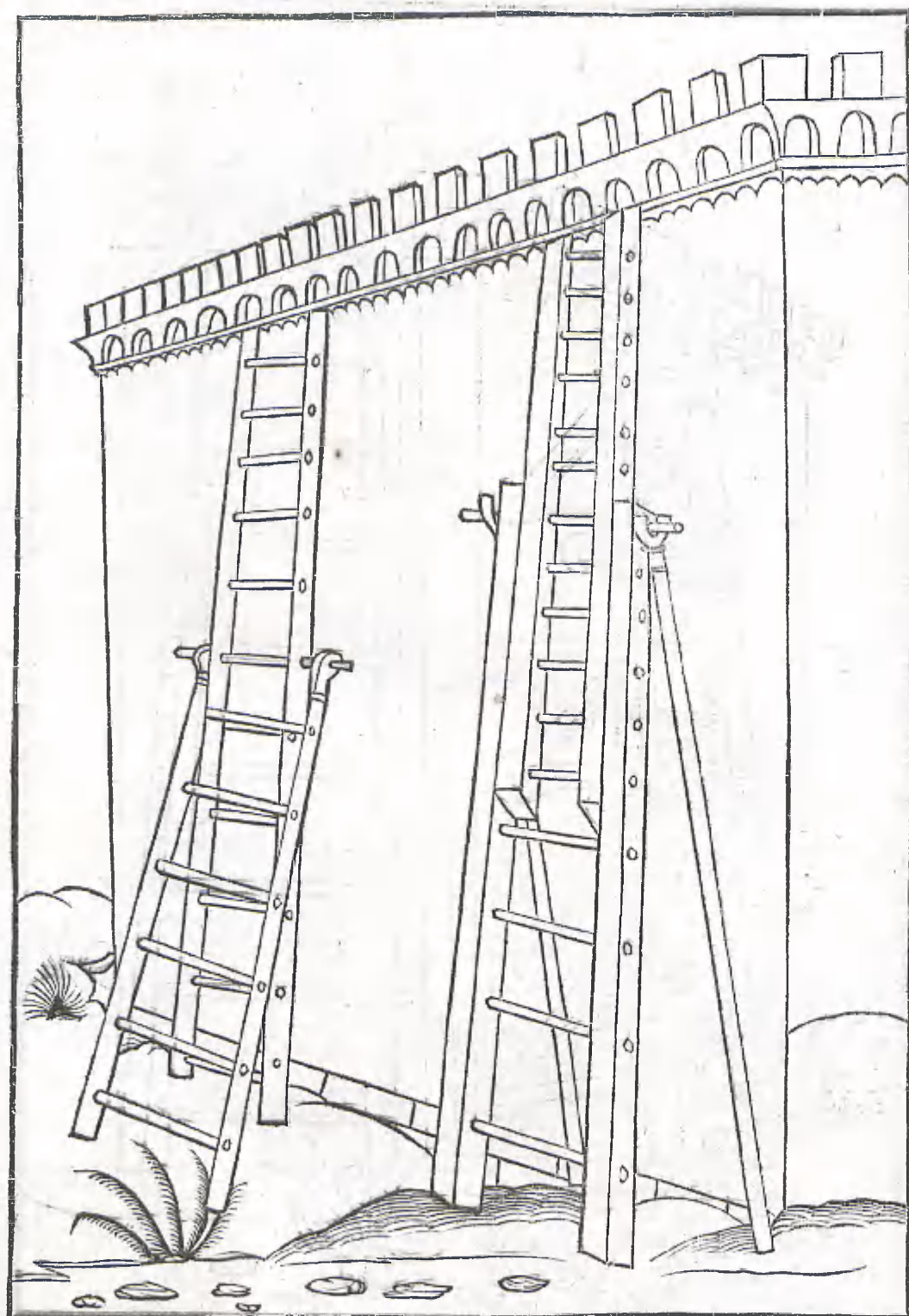
Aliud genus scalæ. Calceus cum annulo ferreo.

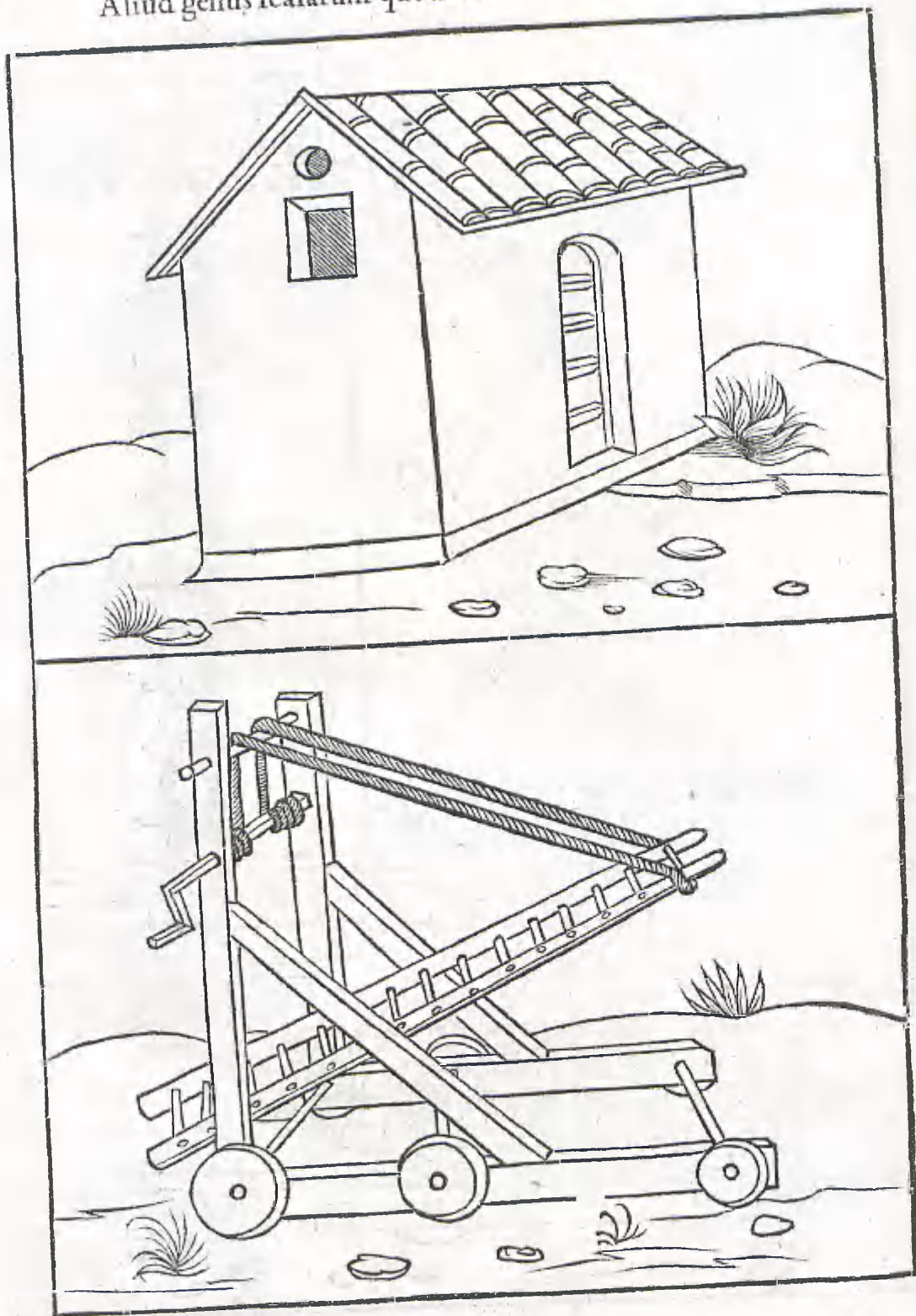

Alia scalæ difunctæ.

Bombarda, ut vulgo dicitur, metallica machina est, quae ignis incendio & sulphureo pulvere, immo tartareo magis, glandes aeneas, flammicasque pilas, & globosa grauioraque saxa conuoluens, horridissimo fragore ac tonitru longe lateque iacet, muros urbium quatens, & obstantia quaeque demoliens, Archimedis, ut putatur, inuentum, eo tempore quo Marcellus Syracusam obsidebat, ut suorum civium libertatem tueretur, patriaeque excidium vel auerteret, vel differret, & quo nostri temporis duces ac imperatores ut liberos populos, vel iugo, vel excidio premant, utuntur. Hoc autem nomen Bombarda apud idoneos Latinae linguae scriptores nusquam inuenio, quamquam huiusmodi nominis impositio à sonitu tracta mihi nequaquam videtur absurda. Quid enim aliud est Bombarda quam hominibus siue bombizatio quaedam ardens? Sed nolim eiusdem dictionis originem aliquam ab aliis doctissimis intactam scriptoribus pertinaciter nimis sensu atque iudicio asserere, ne cui forte videar argutor: id autem audaciter dixerim, balista, vel tormenti, vel machinae appellatione contineri. Balista enim à Graeco verbo βάλλω deducitur, quod Latine dicitur iacio. Quicquid igitur, siue saxa iacit, siue sagittas, recte balista potest appellari. Nonius Marcellus, Balistae sunt maiora saxa & grauiora quibus iaciuntur. Vitruvius lib. x. arch. Sed tamen nulla balista perficitur, nisi ad praepositam magnitudinem ponderis saxi, quod id organum mittere debet. Orosius lib. iii. historiarum, Regulus bellum Carthaginense sortitus, iter cum exercitu faciens, haud procul à flumine Bragada castra constituit: ubi quum plurimos milites aquandi necessitate ad flumen descendentes serpens mirae magnitudinis deuoraret, Regulus ad expugnandam bestiam cum exercitu profectus est, sed nihil in tergo eius proficientibus iaculis, atque omni telorum ictu irritum, quae per horridam squamarum cratem quasi per obliquam scutorum testudinem labeantur, mirumque in modum ne corpus laderent ipso corpore pellebantur, quum insuper magnam multitudinem morfu comminui, impetu proteri, halitu etiam pestifero exanimari videret, balistas deferri imperauit, per quas murale saxum spinae eius incussum compagem totius corporis soluit. Valerius Maximus de eodem serpente lib. i. Quum telorum ictu perforari nequiret, ad ultimum balistarum tormentis undique petitam, silium crebris & perodiosis verberibus procubuisse. Ovidius de tristibus libro primo.

Nec leuius tabulae laterum feriuntur ab undis,
Quam graue balistae moenia pulsat onus.
Idem in nono metamorph.
Nec leuius pulsata sonat quam ferreus olim,

Quum

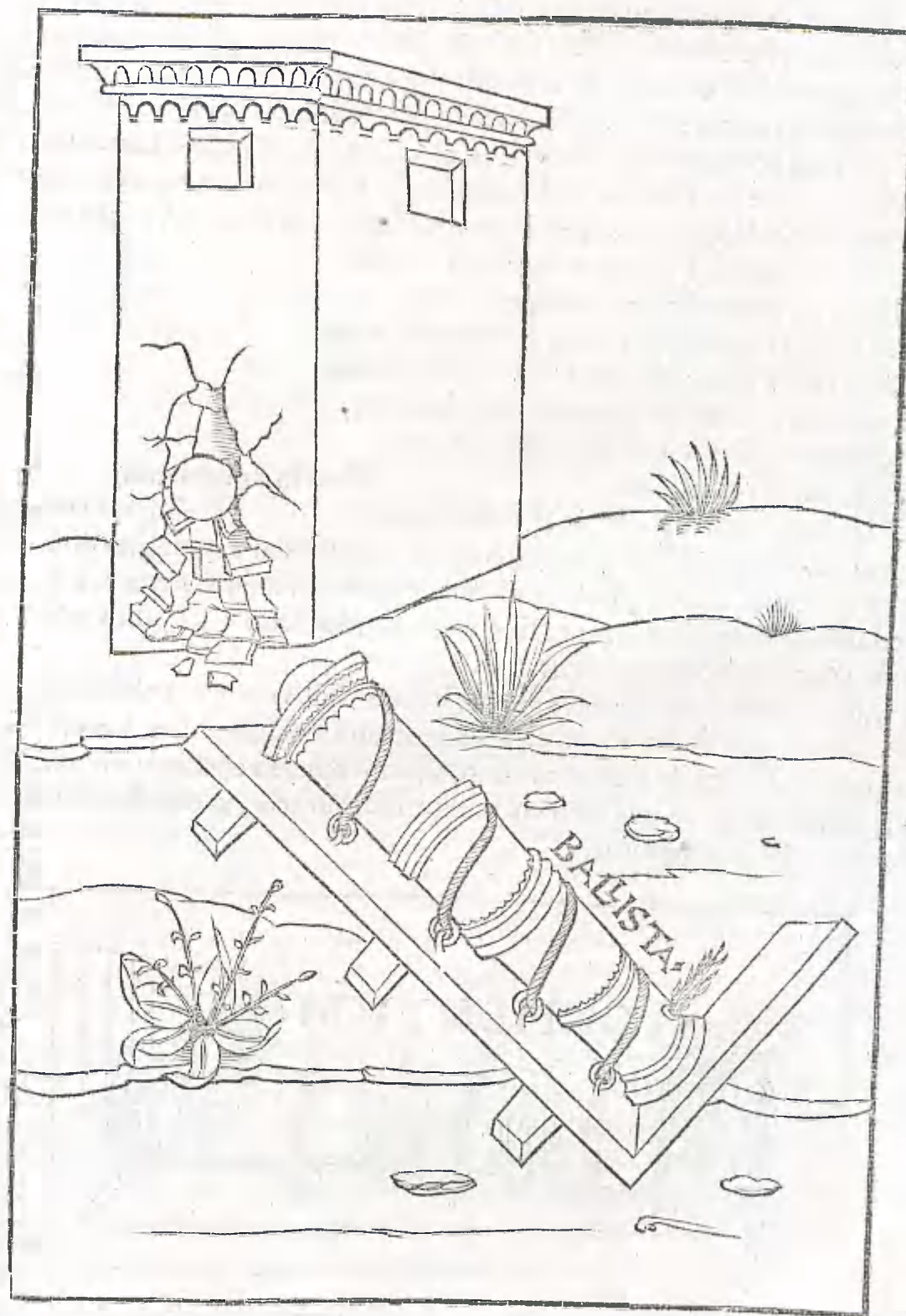
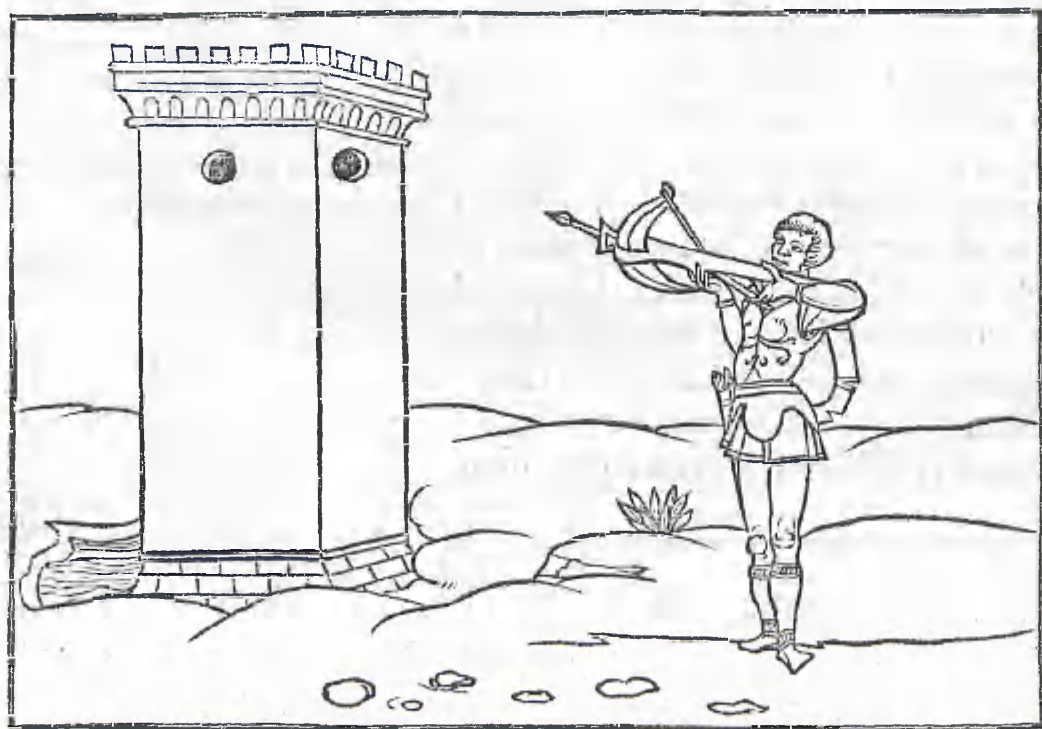
Quum laceras aries balistâque concutit arces.

Seneca quæst. natur. libro secundo, Nam balistæ quoq; & scorpiones tela cum sono expellunt, sicq; non imitabile fulmen, ut Maro inquit, humana rabies, quodam magno auctore teste, imitata est. Quod autē sagittas iaciat balista, auctor est Ammianus Marcellinus, rerum gestarum. xxiii. Assistit, inquit, artifex cōtemplabilis, & subtiliter apponit in remonis cauamine sagittam lignēā spiculo maiore conglutinatam, & cū ad extremitatem neruorum acumen venerit summum, percita interno pulsu à balista ex oculis auolat, interdum nimio ardore scintillans, & euenit sapius ut antequā telum cernatur, dolor letale vulnus agnoscat. Idem xxv. Tum apratæ ligneis sagittis balistæ, flexu, stridore torquebantur, creberrima spicula funditætes. Hieronymus libro primo contra Iovinianum, Balista quanto plus retrahitur, tanto fortius emittitur.

Lucanus in secundo,

Tortâque per tenebras validis balista lacertis
Multifidas iaculata faces.

Hanc & Græci in fine addētes βάλιστᾱν dicūt, quam et Syrophœnicas inuenisse vi. natur. histo. Plinius auctor est. Ancon autem antiquissimus historiarum auctor scribit pulsum à Ioue Saturnum fuisse in Græciam, ubi monstruorum hominum exercitum congregauit, contra quem Iupiter Alpestrē partem occupans, balistarum vsum decuit. Proinde victoria potitus, fingitur à poëtis Iouē è cælo pepulisse, & Cretæ regno priuasse.

Tormenta, instrumenta bellica ad diruenda oppida euertendasque vrbes, sic dicta, quod tela torqueant, hoc est, gyro celeri saxa rotent, iaciant, & mittant. Liuius xxiiii. ab vrbe condita, Aduersus hunc naualem apparatus Archimedes variae magnitudinis tormeta in muris disposuit, in easque quae procul erant naues saxa ingenti pondere mittebant. Iosephus belli Iudaici lib. vi. Habebant etiam balistas CCC. & L. tormeta saxorum, quibus difficiliorem aggerum extruccionem Romanis efficiebant. Cicero Antonianarum viii. Quid? ille faceret inducias? ante consules oculosque legatorum, tormentis Mutinam verberauit. Virg. in vndec. Continuò aduersis Tyrrenus & acer Aconteus
Connixi incurrunt hastis, primique ruinam
Dant sonitu ingenti, perfractaque quadrupedantum
Pectora pectoribus rumpunt, percussus Aconteus,
Fulminis in morem aut tormento ponderis acti,
Precipitat longè & vitam dispergit in auras.

Murali concita nunquam

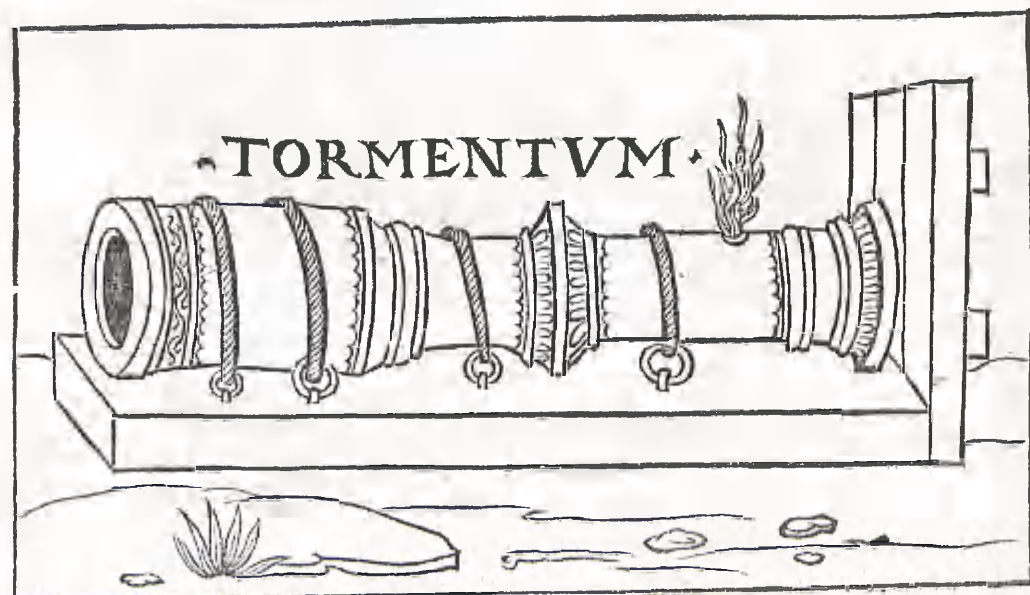
Idem in duodecimo,

Tormenta sic saxa fremunt, nec fulmine tanti

Desultant crepitus.

Seneca quaest. natur. lib. ii. Nubium intra se compressarum angustiae medium spiritum emittunt, & hoc ipso inflammant ac tormenti modo eiciunt. Tormenta etiam missilium instrumenta sunt à torquendo dicta. Virgilius ii. Georg. Iureos taxi torquentur in arcus.

Firmianus libro secundo contra gentes, Vrbe à Gallis occupata obsessi in Capitolio Romani cum ex mulierum capillis tormenta fecissent, ad eam Veneri caluam consecrarunt. Seneca de ira libro primo, Quum opus est concitatur remittiturque, non aliter quam quae tormentis exprimuntur tela, in potestate mittentis sunt quantum torqueantur.

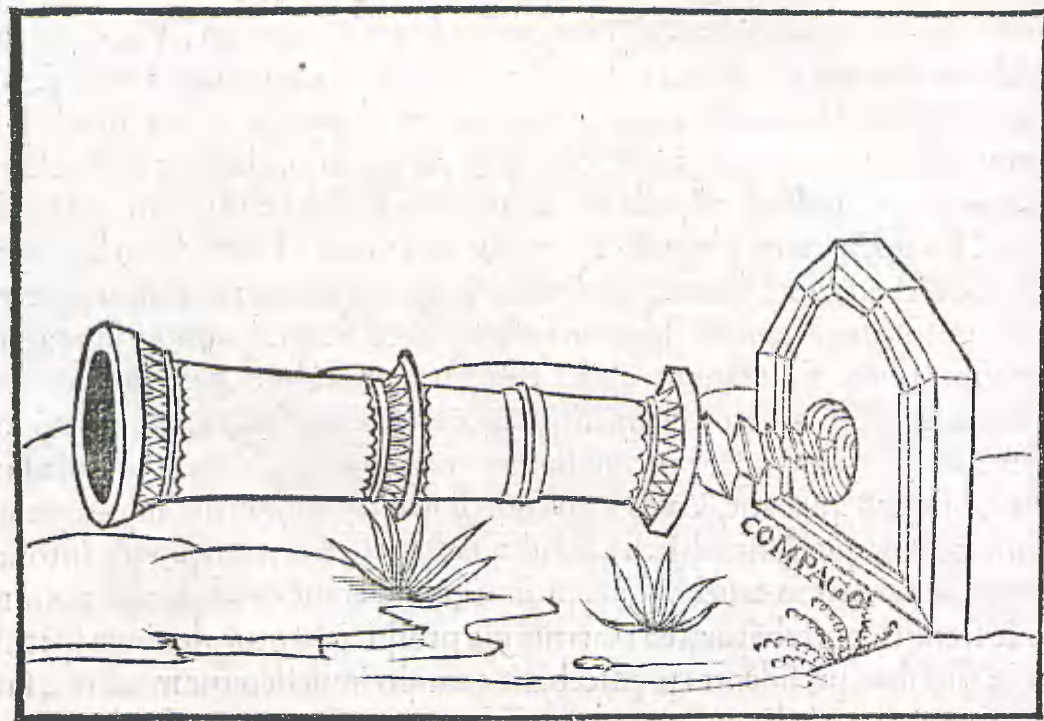
Machina tormentum murale vrbes labefaciens, & oppidorum moenia. Tragicus in Thyeste, Ad moris nihil est opus Vrbes sternere machinis. Longe saxa rotantibus. Valerius Max. libro quinto, Q. verò Metellus Celtibericum in Hispania gerens bellum, quum urbem Centobricam obsideret, & iam admota machina parte muri, quae sola conuelli poterat, disiecturus videretur, humanitatem propinqua victoria prae tulit. Nam quum Rethogenis filios, qui ad eum transierat, Centobricenses machine ictibus obiecissent, ne pueri in conspectu patris crudelis genere mortis consumeretur, quanquam ipse Rethogenes negabat esse impedimento, quo minus etiam per exitum sanguinis sui expugnationem perageret, ab obsidione discessit. Quo quidem tam clementi facto, etsi non vnus ciuitatis moenia, omnium tamen Celtiberarum urbium animos cepit, effecitque ut ad redigendas eas in deditionem populi Romani non multis sibi obsidionibus opus esset. Seneca Epist. lib. xvii. Multi inueniuntur qui ignem inferant vrbi, qui inexpugnabilia saeculis, & per aliquot etates tuta prosterant, qui equum arcibus aggerem attollant, & muros, in miram multitudinem adductis arietibus ac machinis, quassent. Idem decimo quarto, Philosophia circūdanda est inexpugnabili muro, quem fortuna multis machinis laceratum non transit. Plutarchus in vita Marcelli, Vt verò machinas instruxit Archimedes, varia missilium genera & immensa magnitudinis saxa, incredibili fragore & celeritate iacula aduersum terrestres emittebat copias. Iosephus lib. iii. belli Iudaici, Missaque machinis saxa murorum minas auferbant, & frangebant angulos turrium. Virorum autem nulli tam fortiter constipati erant, ut non usque ad extremam aciem saxi magnitudine & violentia sternerentur. Sciet autem aliquis huius machine vis quantum valeat, ex his quae illa nocte contigere, In muro cuidam ex circumstantibus Iosippo caput auulsum est, eiusque ad tertium stadium veluti funda excussa caluaria. Interdum quoque praegnantes foeminae icto vtero ad dimidium stadium infans abactus est, tanta tormento vis fuit. Ergo machinis terribilior erat impetus & missilium strepitus. Idem in eodem libro sexto, Omnibusque agminibus contra excursus erant machinae comparatae mirabiles, praecipue verò legioni decimae: basilistae verò vehementiores, & tormenta saxorum, quibus non solum irruentes, sed etiam super murum stantes euertebantur. Nam & singula saxa talenti pondus aequabant, & ultra modum stadii torquebantur. Ictus autem non solum primis quos offendissent, sed aliquando posterioribus quoque intollerabilis erat. Iudei primo cauebant à lapidibus, quod erant candidi: nec tantum sono & fremitu noscebantur, sed claritudine prospiciebantur, denique speculatores in turribus praesidentes praedicebant quando impelleretur machina, saxum quae feretur, patria lingua clamantes, Filius venit. Itaque praedicebant in quos

Z veniret

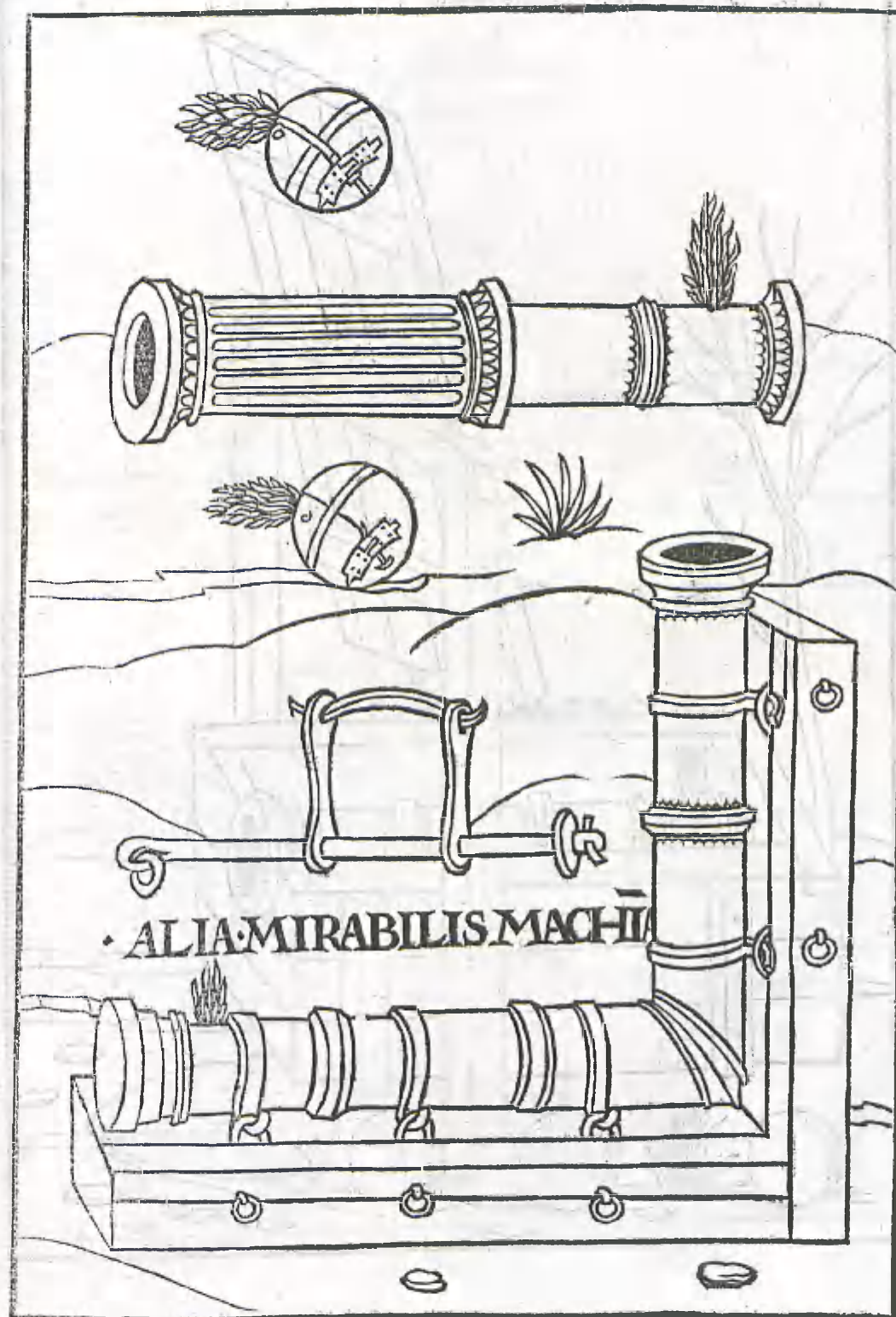
veniret, atque ita vitabant, & hinc eueniebat vt illis declinantibus lapis irritus nitercideret. Proinde contra Romani excogitabāt atramento decolorare lapides: tunc enim missi non similiter incertos ictus habebāt, multosque simul vnus impetu corrumpebant. Idem in eodem, Ad Antonianam verò ab ipsis sociis cum multitudine Zelotarum, non solū q̄ de loco superiore pugnabāt, verū etiam quòd machinis vti didicerant. Paulatim enim vsus aluit peritiā. Aristoteles lib. vii. Politi. Præsertim hoc tempore, in quo tormenta & machinæ ad obfidiones vrbiū cū omni subtilitate sunt adinuenta. Diogenes Laërtius libro de vita philosophorū, De metallicis, inquit, machinis scripsit Strato philosophus. Claudianus libro secundo,

Hæc si nota forent, frueremur simplice cultu,
Classica non fremerent, non stridula fraxinus iret,
Non ventus quateret puppes, non machina muros.

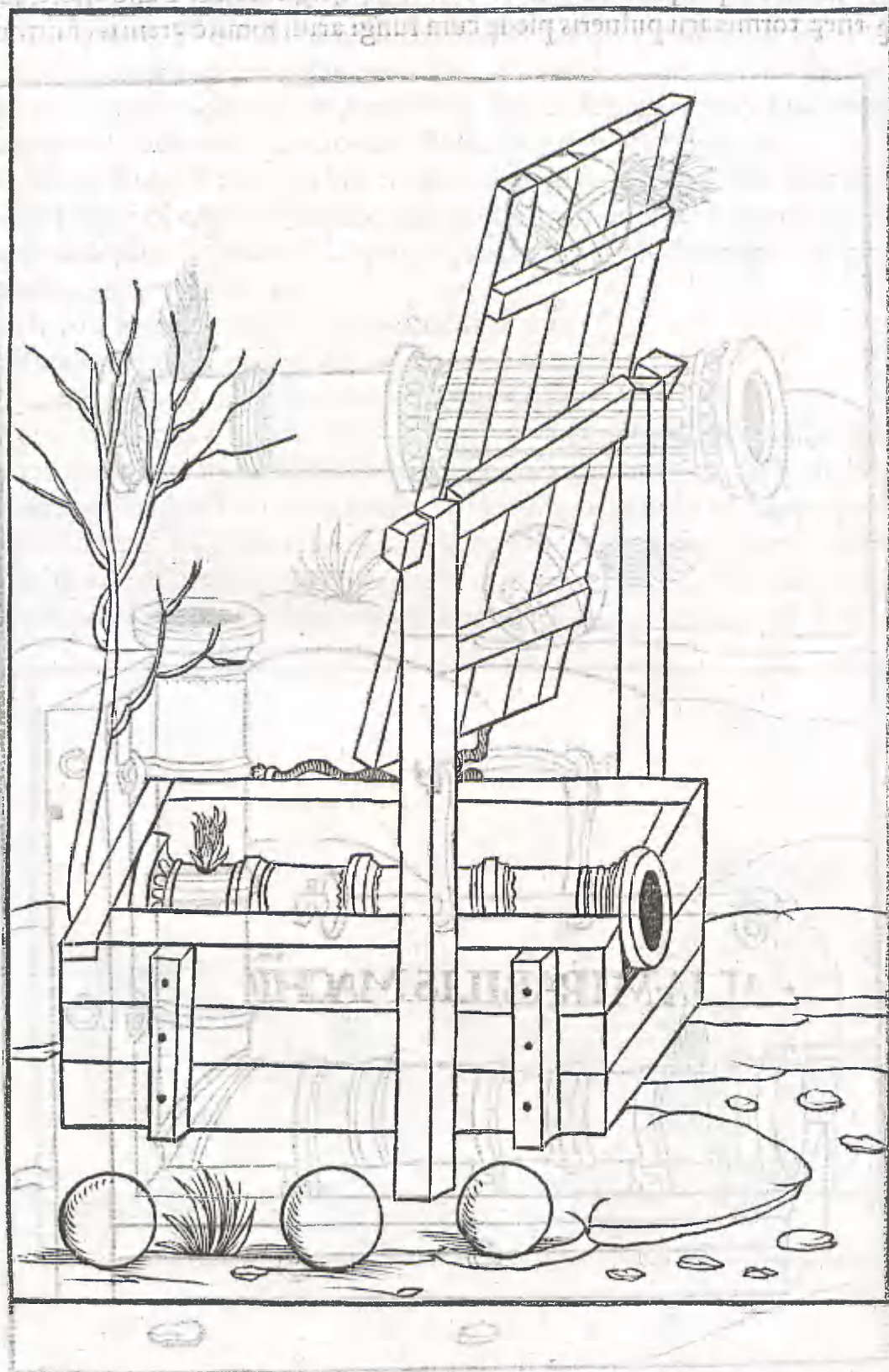
Vtq̄ in his bellicis instrumentis tua tibi, Sigismunde Pandulphæ, quādoq̄ memorem inuenta, memorem & cæteris quibus illa vsui fore non ambigo, Ponitur ante oculos machina prius inuisa, à sæculisq̄ inaudita: quippe quæ secundo sine subsellio, aliarum præter omnium morem, dictu mirabile, librata innixaq̄ solo, ac gravitate post sua pressa persistit. Egregium sane inuentū auctore te, præclarisq̄ ducibus præsentibus ac posteris quàmmaximè dignum.

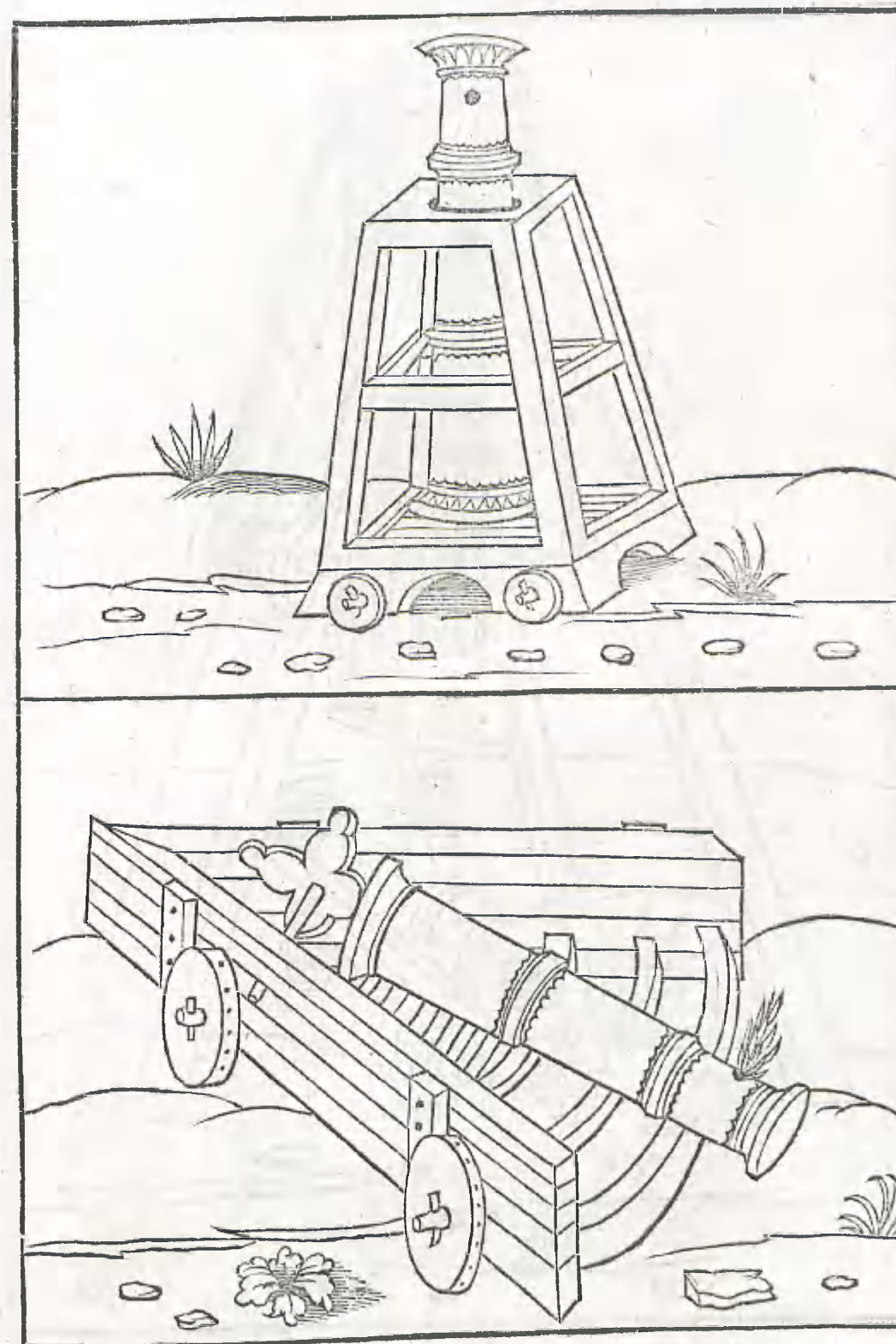
Inuentum est quoque machina huiusce tuum, Sigismunde Pandulphæ, qua pileæneq̄ tormētarii pulueris plenæ cum fungi aridi fomite vrentis emittuntur.

Machina clypeus.

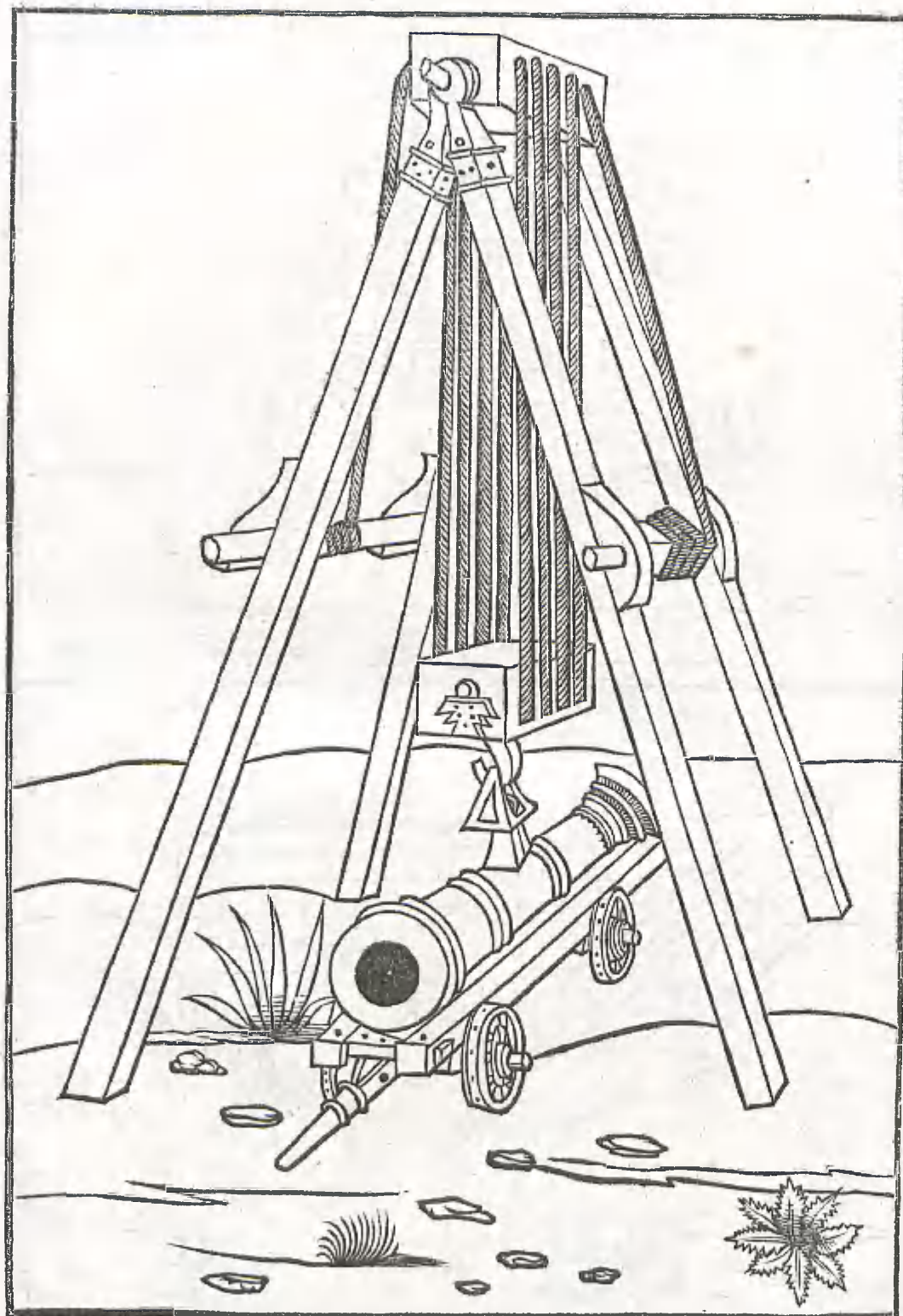

Vehicula duo tormentaria.

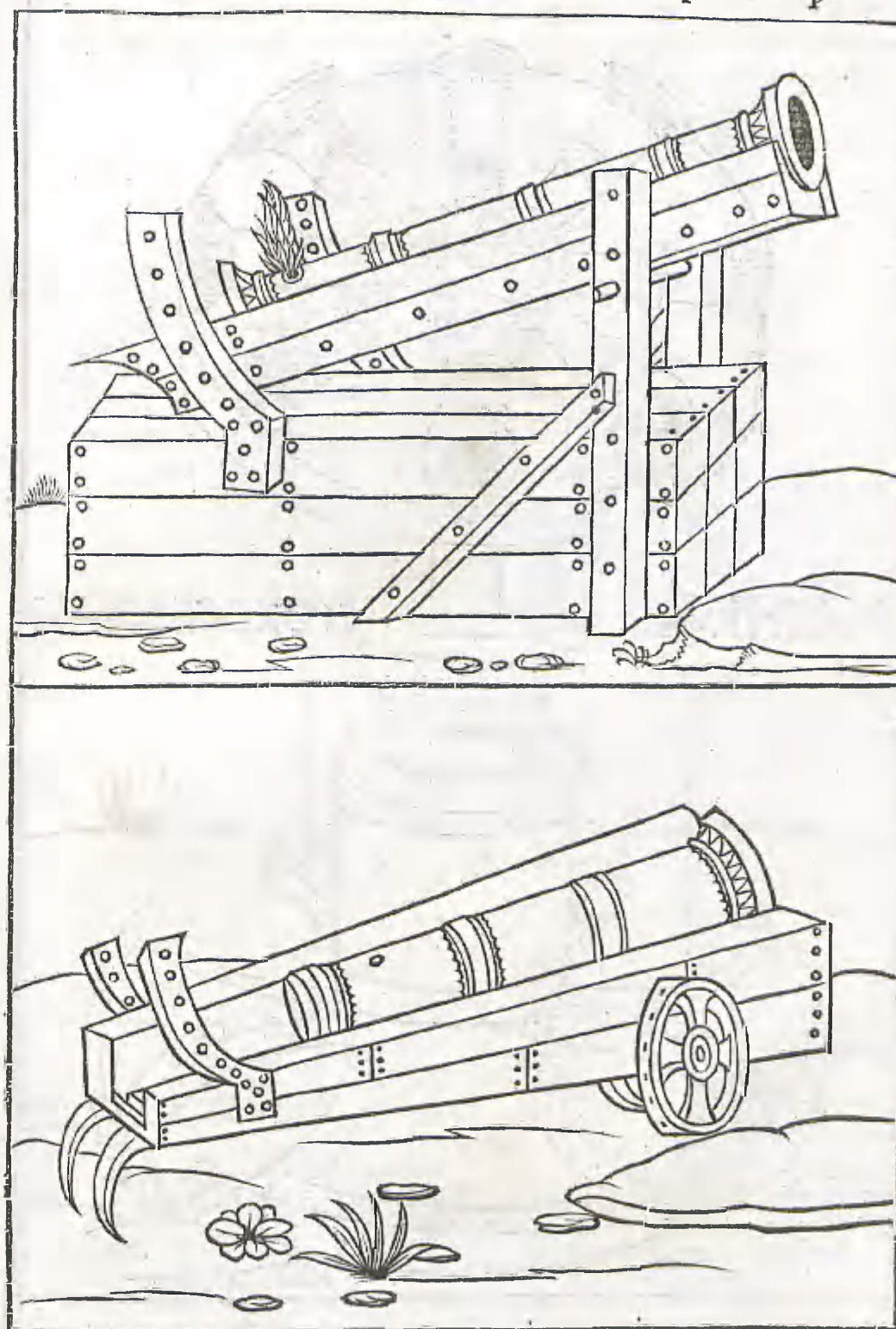

Z iii

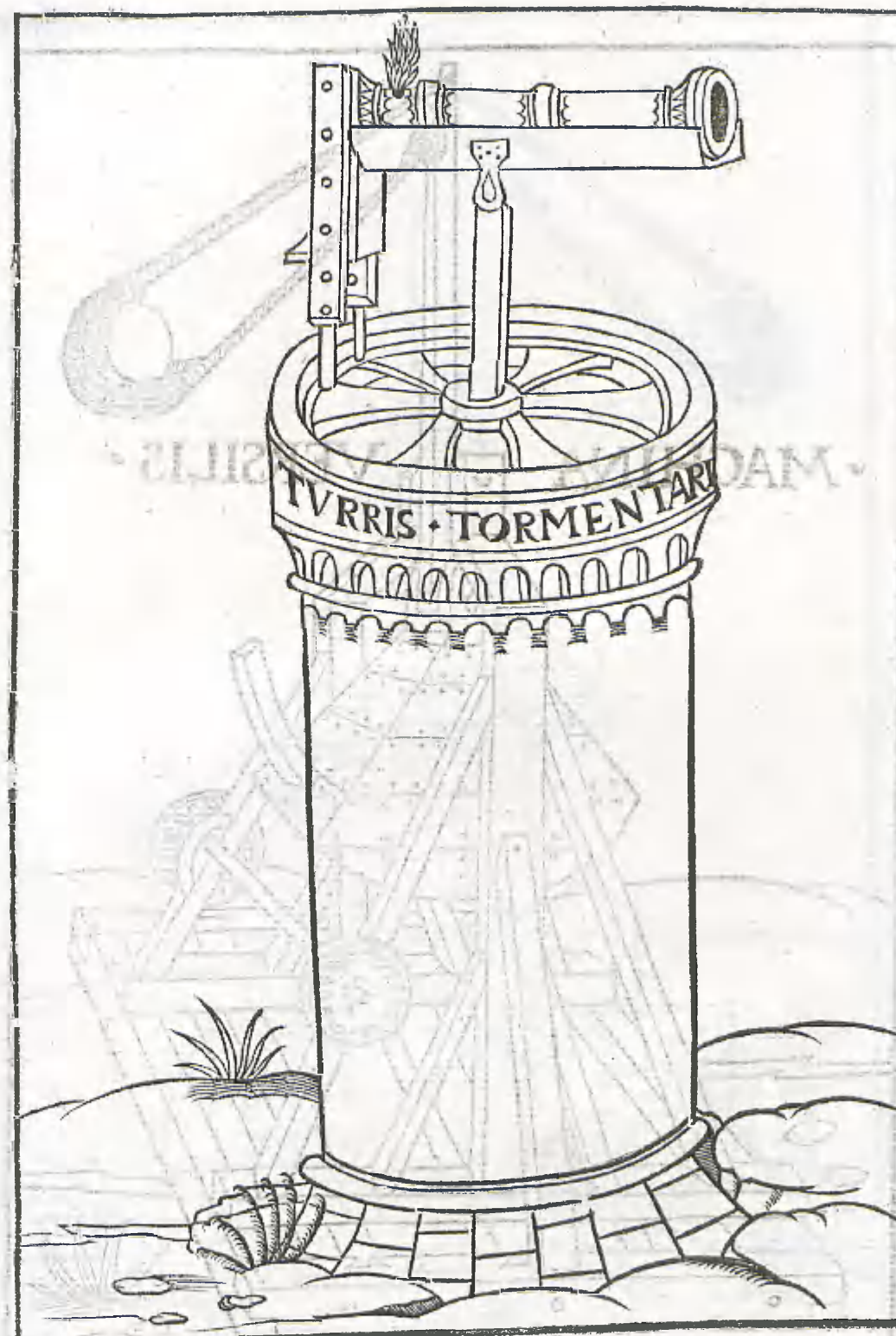
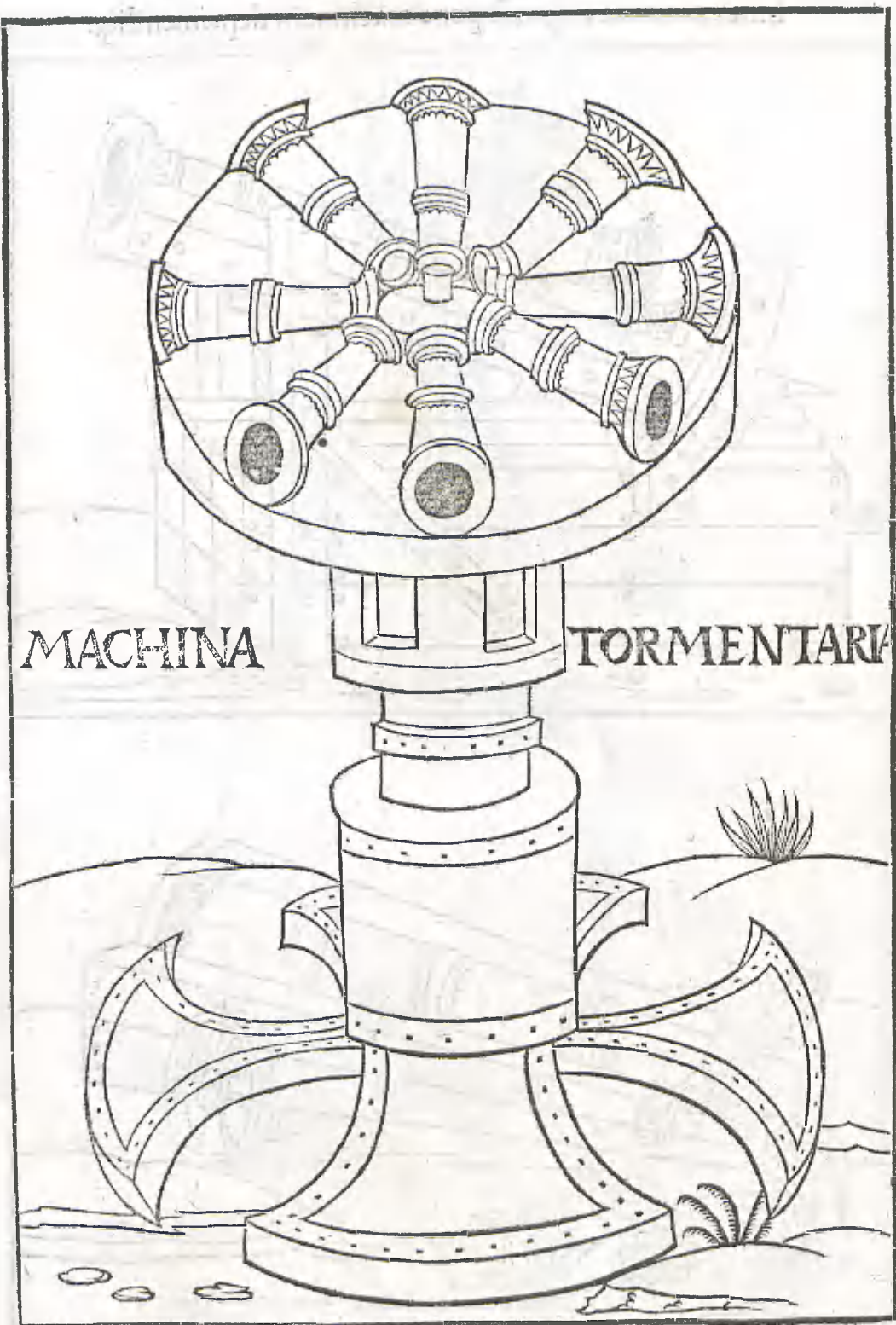
ROBERTI VALTVRII
Instrumentum erigendi machinam in sublime.

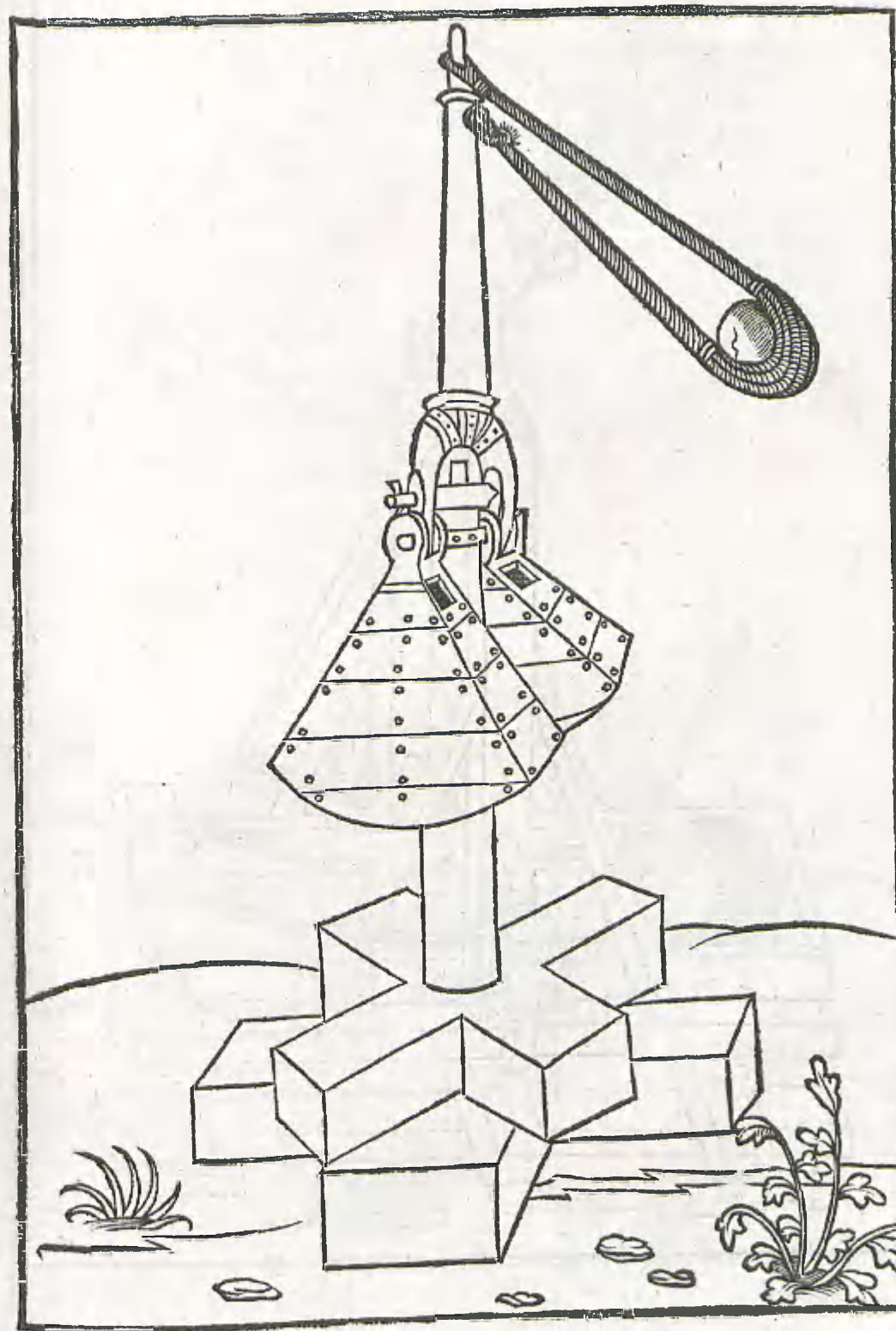
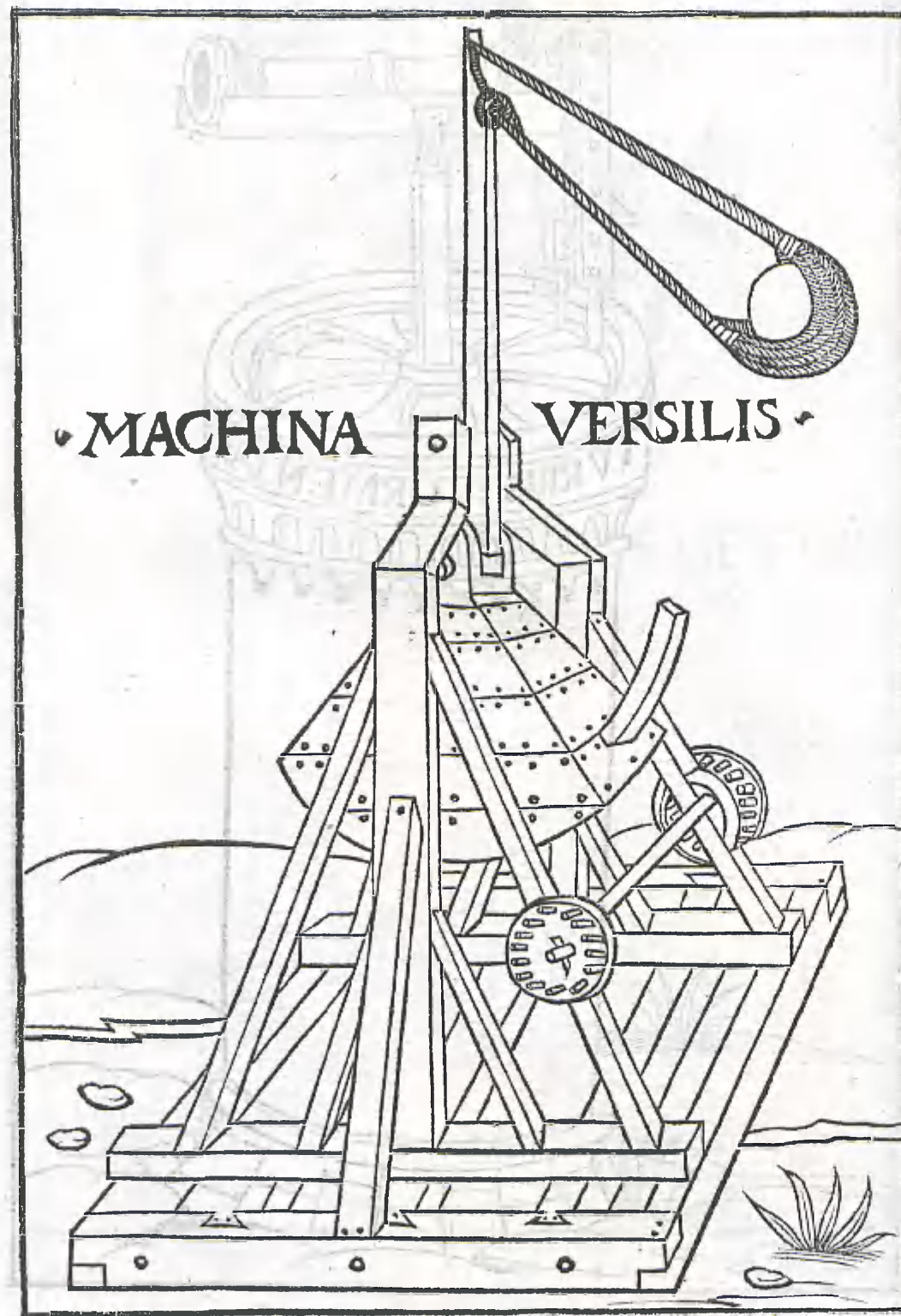

DE RE MILITARI LIB. X. 271
Instrumentum erigendi ponè machinam deprimendiq.

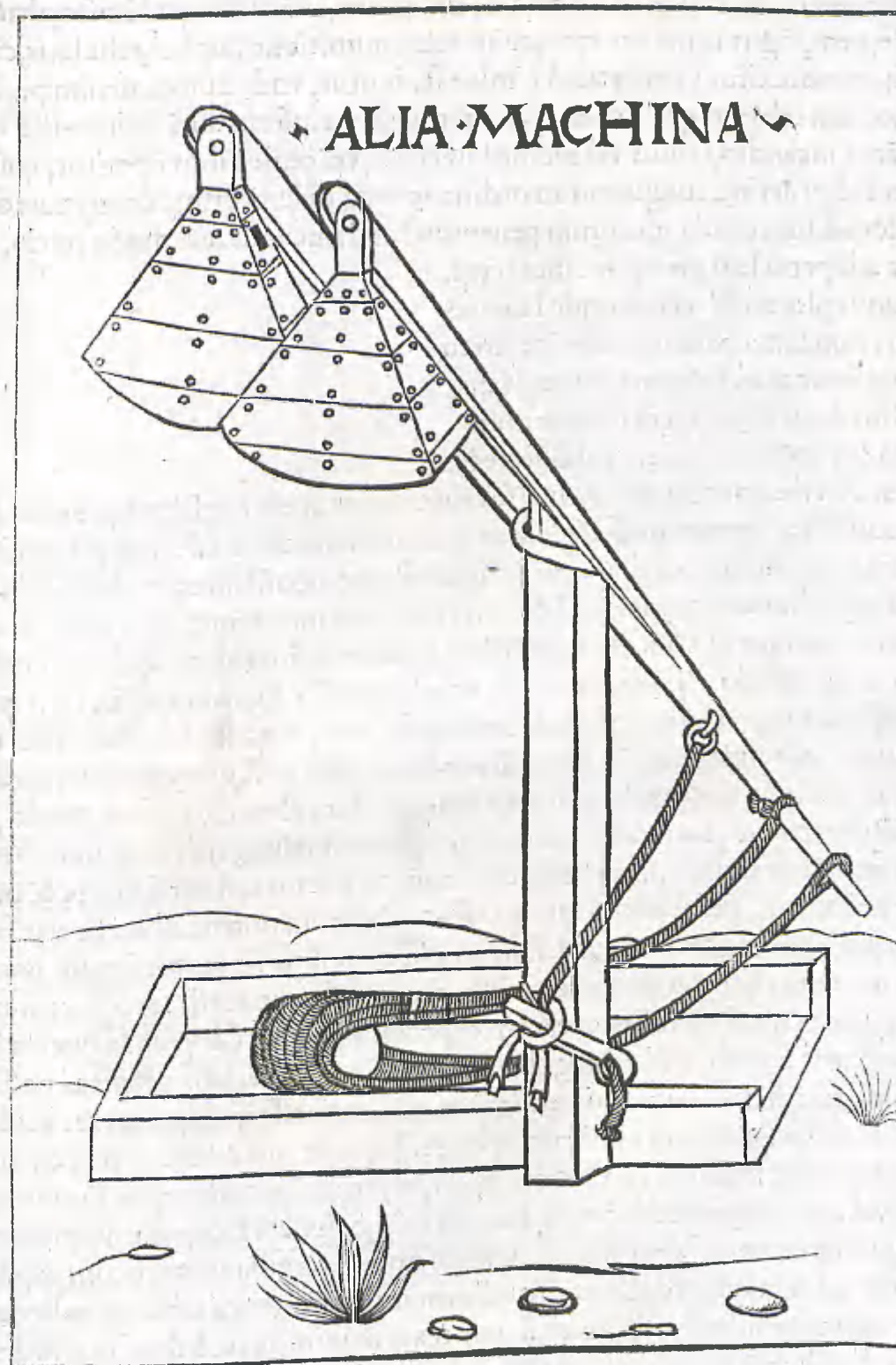
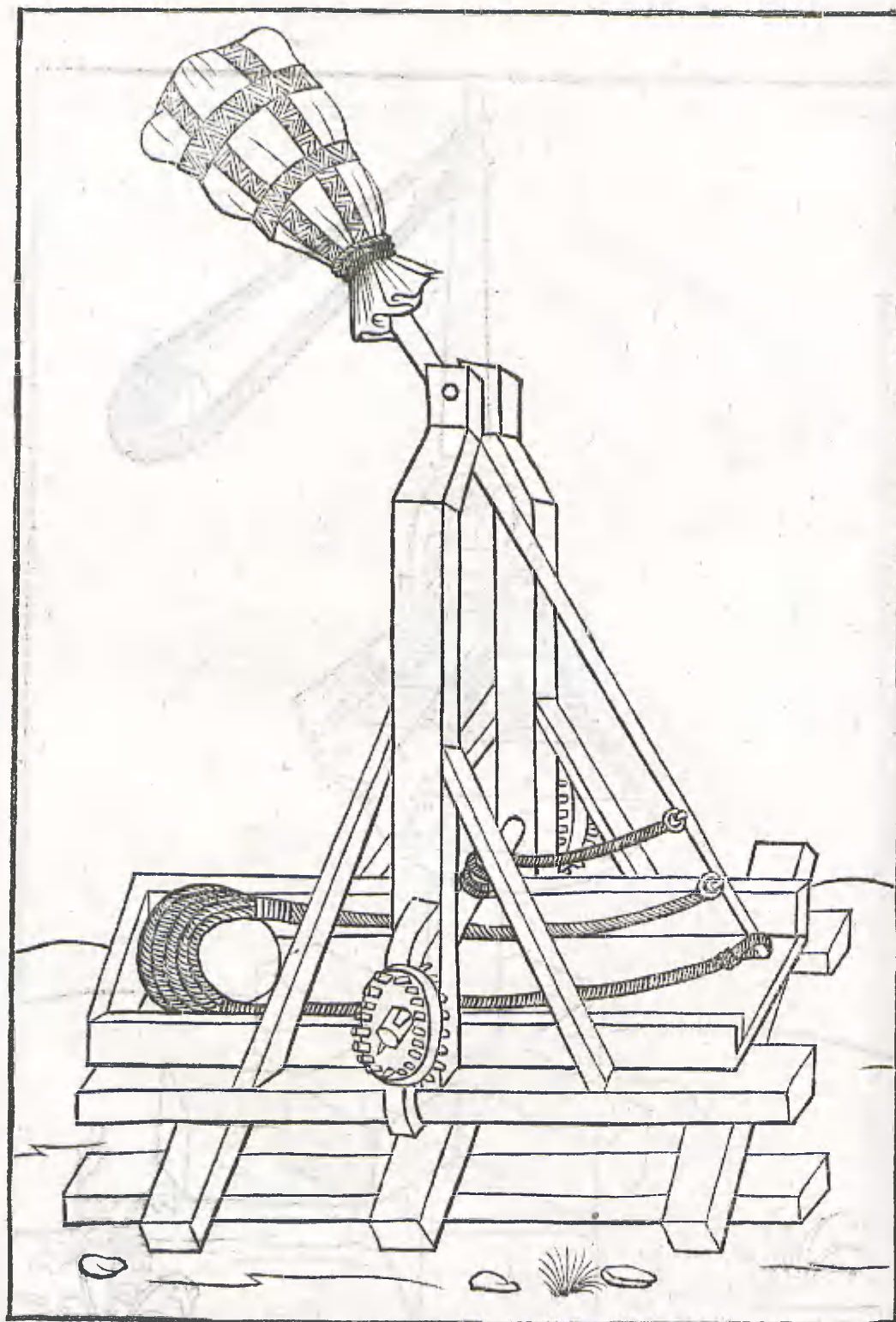

Instrumentum ad tormenta deprimenda extollend'aque.

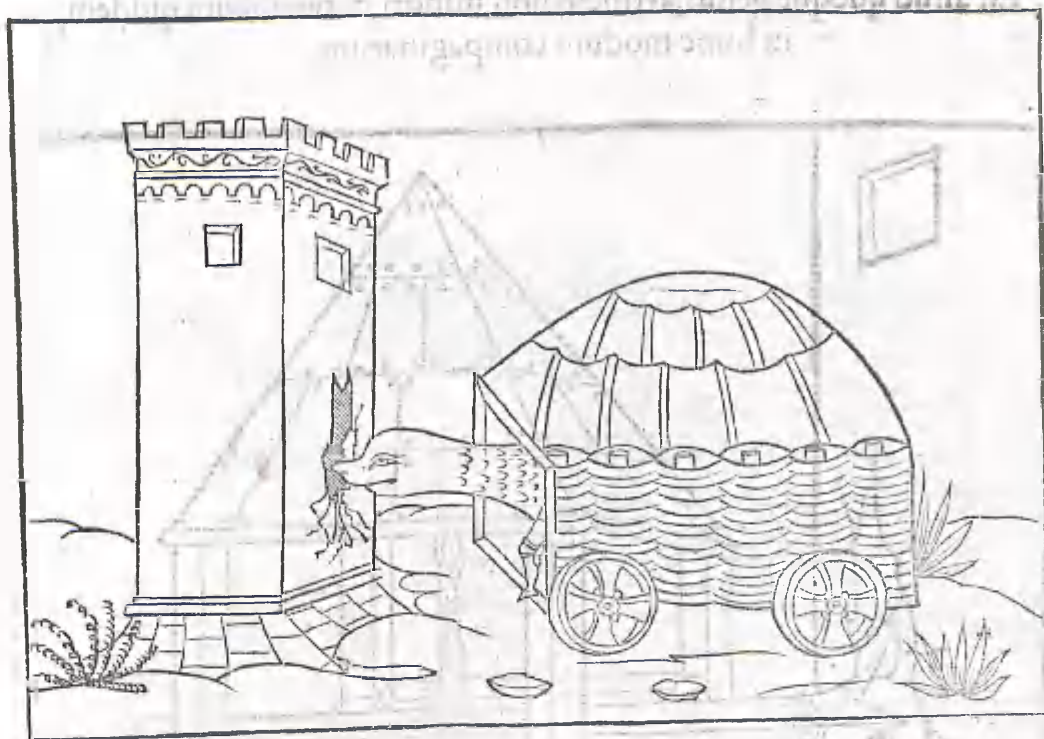
278

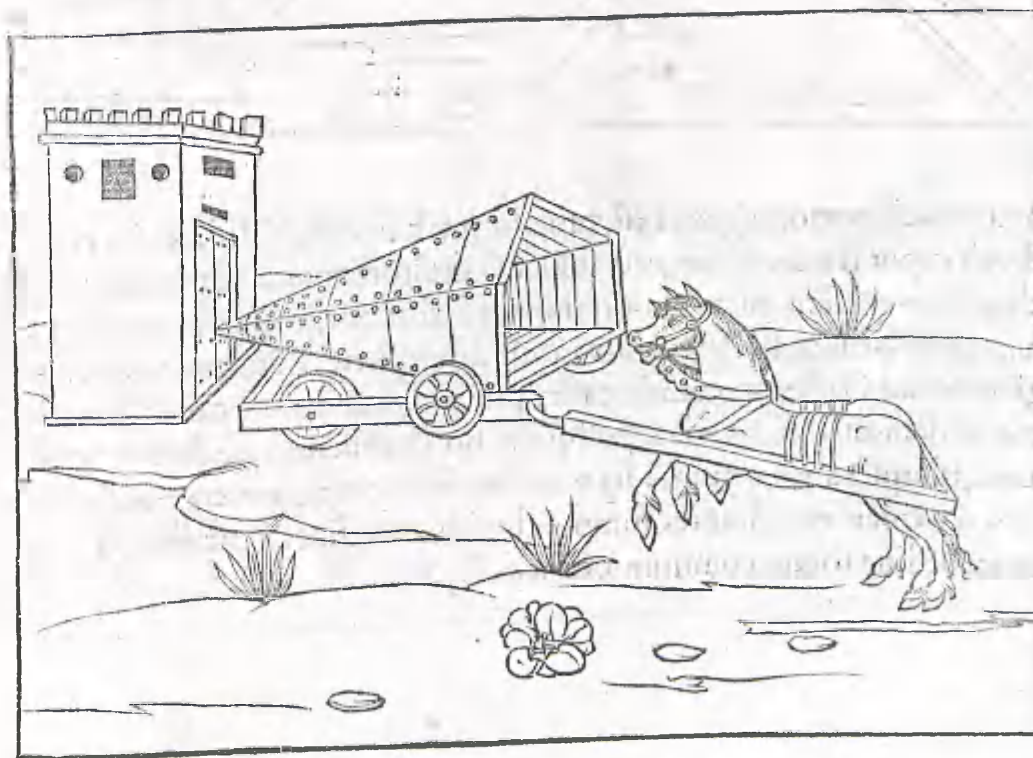
Aa

Vinea, machina ex lignis leuioribus colligatur, latitudine pedū octo, altitudine septem, lōgitudinis verò xvi. cuius tectū munitione duplici, tabularis, cratibusque contextitur: latera verò vimine sepiuntur, vnde nomen ortum putat, ne tāxorum telorumque impetu penetrentur. Extrinsecus autē ne immisso cōcremētur incendio, crudis vel recentibus coriis, vel centonibus operitur, quūq; plures factę fuerint, iunguntur in ordine ac rotis ducuntur: his deniq; tuti obidentes, ad subruenda murorum penetrant fundamenta. Lucanus in tertio, Tunc adoperta leui procedit vinea terra,
Sub cuius pluteis, & tecta fronde latentes
Moliri nunc ima parant, & vertice ferreo
Mœnia nunc aries suspensa fortiter ictu,
Incussus densi compagem soluere muri
Tentat, & impositis vnum subducere saxis.

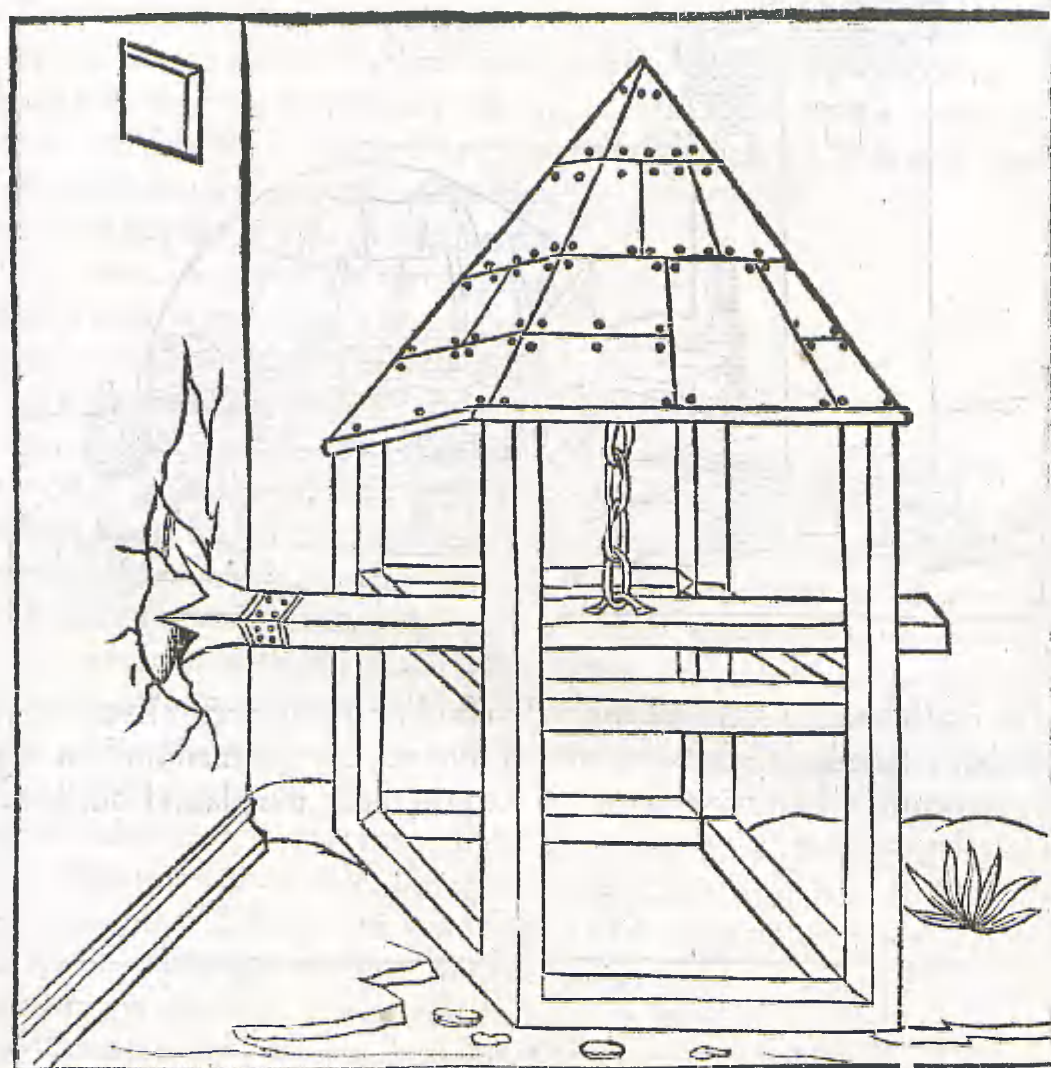
Liuius ab vrbe condita xxi. Aduersus eum vineas agere constituit, per quas aries mœnibus adiuuari posset. Idem in eodem, itaque acrius de integro ortū est bellum, pluribusque partibus, vix accipientibus quibusdam opera locis, vineae ceptae agi, adiuuariq; aries. Testudo, est scutorum connexio in modum testudinis: namque in armorum generibus sumunt milites ab animalibus nomina, ut aries, testudo. Hec ex materia & tabularis etiā cōtextitur, quę ne exuratur incendio, coriis, vel ciliciis, vel centonibus vestitur, & ad similitudinē verę testudinis vocabulum sumpsit. Nam sicut vbi collecta in suam tegmē est, tutam ad omnes ictus videmus esse, vbi verò caput nudat, & modò reducit, modò p̄fert ictibus patere, ita machinamenti hoc genere inclusi, ruti sunt interdum, dum reducunt trabem, interdumque exeunt ut fortius cedant derecti, & persape caduntur. Testudo etiā qua accessus ad murum potest haberi sic erit facienda, Basis compaginatur quadrilatera, cui in quibus versantur supponuntur rotarum axes, laminis ferreis conclusi, ita ut habeant cardines & foramina, quo vestes traiectiones earum expediant, uti antē & post ad dextrū leuūq; latus, siue obliquē ad angulos opus fuerit ad id versatis, progredi possit. Possunt autē, si opus fuerit, hi maximē ex octo rotis esse quibus agatur, verū secundum loci naturam opus erit tēperare. Tegatur autē testitudo hæc ex omni materia quę maximē vim habere possit, resistendoq; robur, præter pinum, vel alnū, vel aliud id genus: hac enim fragilia sunt, & ignem facile admittentia: vel ut ignis omnino non possit huic machinæ obesse, argilla insuper cum capillo subactō ad eam quam decet crassitudinem inducatur, circa tabulata collocentur crates ex tenuibus virgis creberrimę textę maximēq; recētibus, percrudisq; coriis duplicibus cōsutis, sultis alga aut paleis in aceto maceratis circumcirca tegatur machina tota, ut à plagarum ictibus & incendiorum impetu tuta sit.

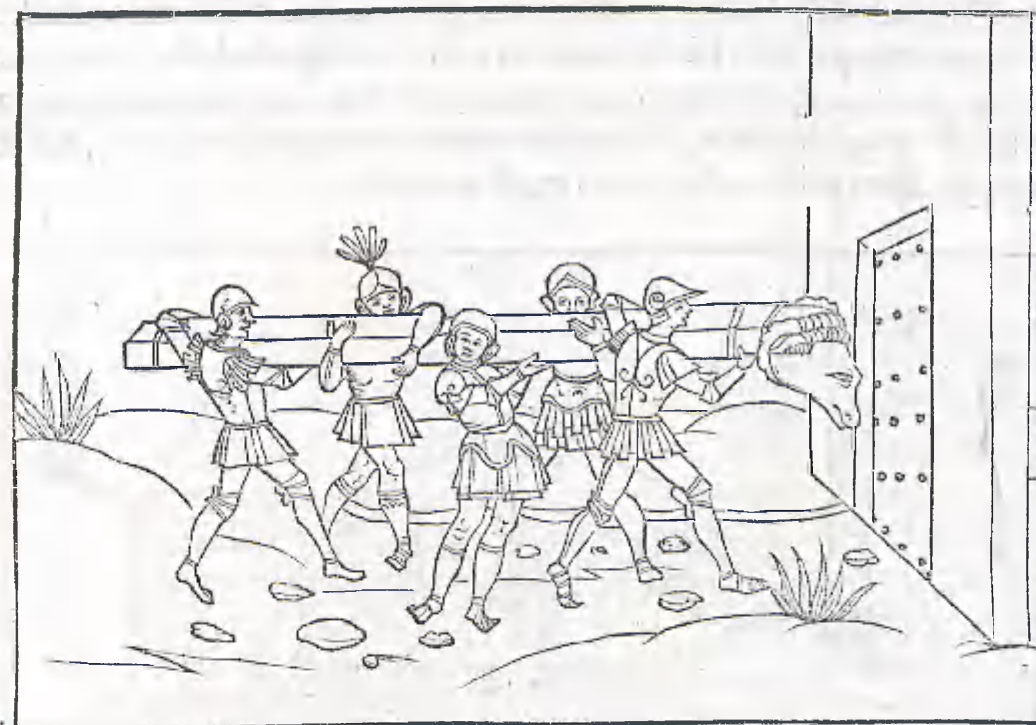
Non mihi etiam videtur alienum de testudine quam Hector Byzantius fecit, quibus rationibus sit facta exponere. Frons eius erat quemadmodum anguli trigoniorum, uti à muro tela cum in eos mittantur, non planis frontibus excipiant plagas, ut hic.

280 Est aliud quoque genus,artificio non minori,& terrificum quidem,
in hunc modum compaginatum.

Aries machinationis genus est,cuius forma hæc erat, Validæ enim et nodo-
sq; arboris caput ferro vestitur,eaq; suspensa multorû manu ad murum impelli-
tur:deinde retrorsum ducta maiori impetu destinatur,sicq; crebris ictibus con-
cussus muri latus cedit. Viêtruuius archi.lib.x. Aries sic memoratur esse,Car-
thaginenses ad Gades pugnando castra posuere, quum autê castellum antè ce-
pissent,id demoliri sunt conati:postquàm non habuerunt ad demolitionē fer-
ramenta,sumpserunt tignum, idq; manibus sustinentes capiteq; eius summum
morum continenter pulsantes,summos lapidum ordines deiiciebât,& ita gra-
datim ex ordine totam communionem dissiparunt.

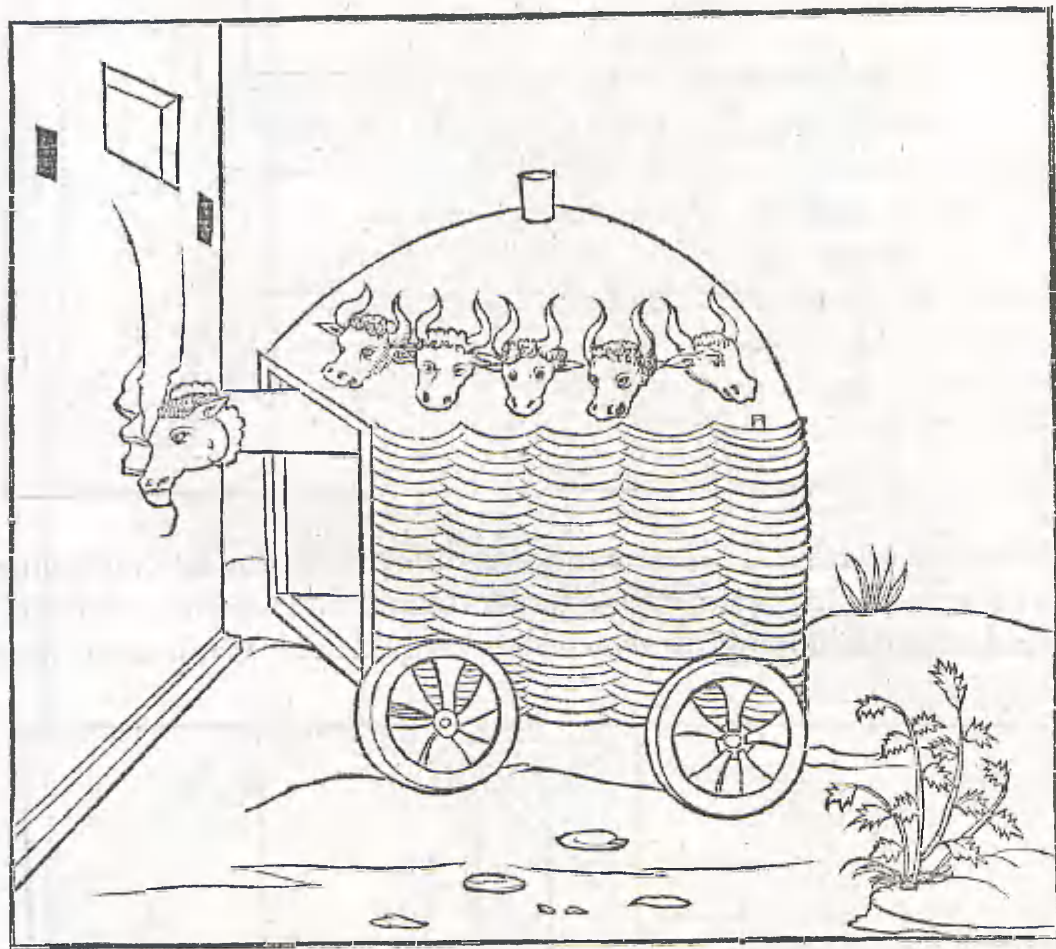

Postea quidam faber Tyrius,nomine Phefarsemenos, hac ratione & inuen-
tione inductus,malo statuto, ex eo alterum transuersum vti trutinā suspendit,
& in reducendo & impingêdo venientibus plagis deiecit Gaditanorû murû.

A iii

281 Tetras autem Chalcedonius de materia primū basim subiectis rotis fecit, supràque compegit, & in his suspendit arietem, coriisque bubulis textit, vt tutiores essent qui in ea machinatione ad pulsandum murum essent collocati: id autem quod corios habuerat, Testudinem arietariam appellare cœpit, his tunc primis gradibus positis ad id genus machinationis.

Est aries quoque, belli Iud. lib. iii. auctore Iosepho, immensa materia malo na-
vis affimilis, cuius summum graui ferro solidatum, est in arietis effigiem fabri-
catum, vnde etiam nomen accepit. Dependet autem funibus medius ex trabe
alia, velut ex trutina palis vtrinq; fultus bene fundatis: retrorsum autem ma-
gna virorū multitudine repulsus iisdemq; simul rursus impellentibus missus,
in frōte prominēte ferro mœnia percutit. Nec est vlla tā valida turris, aut mu-
rorum ambitus adeo latus, vt et si priores ictus fortiter sustinuerit, assiduos vin-
cat. Caesar, siue alius pro eo commentariorum suorum xiii. Literas in Siciliam
nunciosque mittere, vt sibi crates materiæque cōgeri posset ad arietes, cuius in-
opia in Aphrica esset. Ammianus Marcellinus rerū gestarum quarto, Ad arie-
tem veniēmus, Eligitur abies vel ornus excelsa, cuius summitas duro ferro con-
cluditur, & prolixo, arietis efficiens pronam illam speciem, quæ forma huic ma-
chinamento vocabulum indidit: & sic suspensa vtrinq; transuersis asseribus &
ferratis quasi ex lance vinculis trabis alterius continetur, cæque quantum mē-
suræ ratio patitur, altitudo retropellens, rursus ad robora quæq; rumpēda pro-
tendit ictibus validissimis, instar assurgentis vel cadentis armati: qua crebritate
veluti

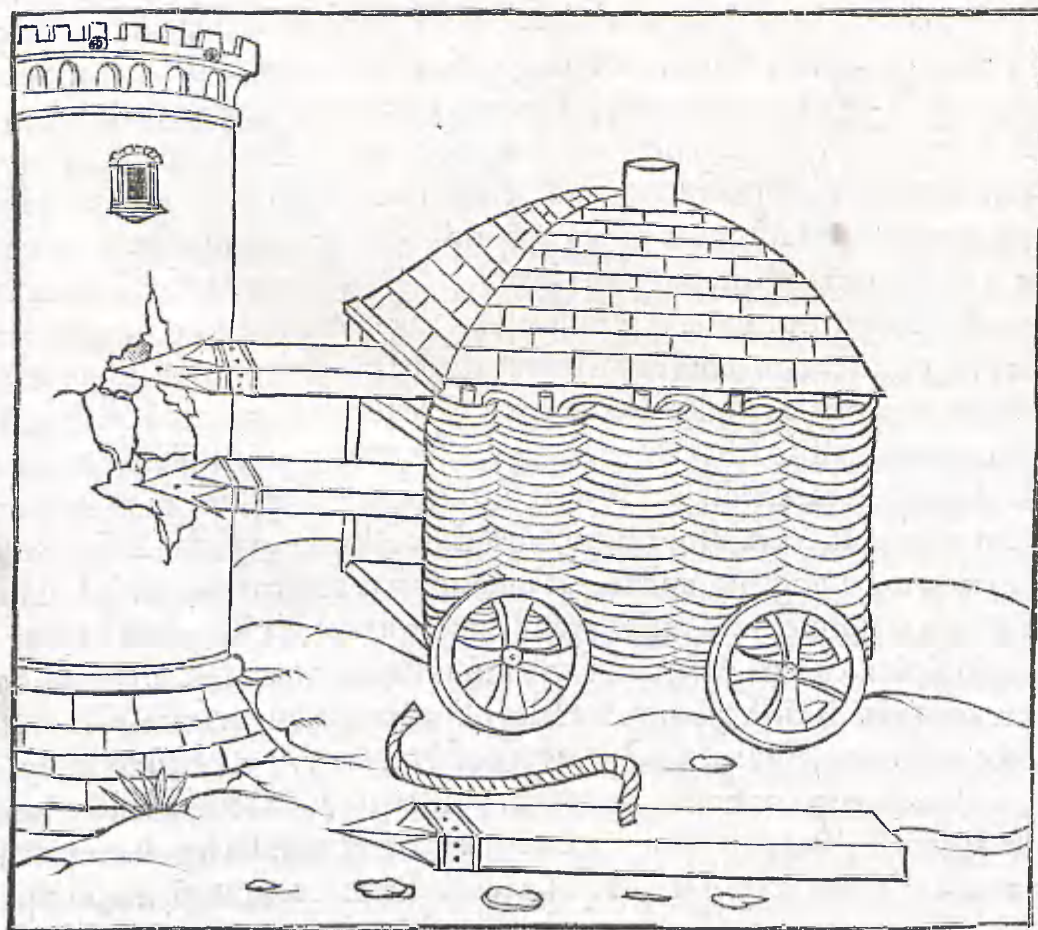
veluti reciproci fulminis impetu, ædificiis scissis, in ruinas cōcidūt structure la-
xata murorum. Huiusce autem arietariæ trabis formam Romæ in L. Septimii
triumphali arcu, marmoreo lapide celatam inuenies. Alii quoque arietem non
muros demoliri, sed saxa rotare perhibent. Claudianus,

Tum tua murali libretur machina pulsu,
Saxa rotet præceps aries, protectaque portas
Testudo feriat, ruat emersura iuuentus.

Illud etiam nec denuo prætereundum, eum qui equus tunc appellabatur, nunc
arietem in muralibus machinis nominari. Equo vero vehi gradiente qui & ip-
se militare instrumentum est. Bellerophonem tradunt, equorum frenos & tra-
ta equosque insternere Pelletroniū, pugnare deniq; ex equo Thessalos. Ad hu-
iusmodi autē crebros equorum vel arietum impulsus quominus murus percus-
sione laederetur, maiores nostri demittebant laqueum, & eo confrecto circum-
gentes suspēso capite eius declinabant ictus murorū nec patiebantur infringi.
Simili modo saccos paleis, aceto maceratis repletos, qua semper arietis impetū
ferire viderent demitti iubebāt ex muro, vt eo modo secūdi ictus errarent, aut
exceptas plagas laxitas frustraretur. Helepolim muralem machinā ad expu-
gnandas vrbes dicimus. Ammianus Marcellinus rerū gestarū xxiii. Pro his
arietū meditamentis iam crebritate despectis, conditur machina scriptoribus
historicis nota, quam *ὀφίων* Græci cognominamus, cuius opera diuina De-
metrius Antigoni regis filius Rhodo aliisque vrbus oppugnatis, Poliorcetes
est appellatus: ædificatur autem hoc modo, Testudo compaginatur immanis,
asseribus roborata longioribus ferreisq; clauis aptata, & contegitur coriis bu-
bulis virgarūque recēti textura atque limo, asperguntur autem eius suprema
vt flammeos detrahet & missiles calux: conferuntur autem eius frontalibus tri-
sulcæ, cuspidis præacutæ, ponderibus ferreis trabes, quæ nobis ostendunt pi-
ctores fulmina, vt quicquid præterierit aculeis exercitis abrumpat. Hanc ita vali-
dam molem rotis & funibus regēs numerosis intrinsecus miles, languidiori mu-
rorum parti viribus admouet concitis, & nū deluper propugnantiū valuerint
vires, collis muris aditus patefacit ingeates. Ad hæc repugnantiū licet vires
plurimū possint, eorum non minus valent ingenia, quod Rhodiensibus memo-
ratur vsui venisse. Diogenes enim fuerat Rhodius, & ei de publico quotannis
certa merces pro arte tribuebatur ad honorē: ea tempestate quidā præstanti in-
genio nomine Callias Rhodum quum venisset, exempla protulit muri, superq;
eo machinam in carchesio versatili constituit, quæ Helepolim ad mœnia acce-
dentem corripuit, & transtulit intra murū: hoc Rhodii quum vidissent, admi-
rati ademerunt Diogeni, quod fuerat quotannis ei constitutū, eumq; honorem
ad Calliam transtulerunt. Interea rex Demetrius contra Rhodum bellum cō-
parando Epimachum Atheniensem taliū instrumentorū summum artificem
secum adduxit: is autē cōparauit Helepolim sumptibus maximis, industria,
laborēque summo, cuius altitudo fuerat pedū centum xxv. latitudo sexaginta,
ciliciis & coriis ita confirmatam, vt pati posset quoslibet ictus à balista missos:
quum autem Callias rogaretur à Rhodiis, vt contra eam Helepoliam machinā
pararet, & vt illam, vt pollicitus erat, transtuleret intra murū, negavit posse.
Nonnulla

282

Nonnulla enim sunt quæ in exemplaribus paruis videntur verisimilia, quæ autem crescere cœperunt dilabuntur, et quod pollicentur desinunt: ut etiam possumus hic animaduertere, terebratur terebra foramen semidigitale vel digitale, si eodem modo eademque ratione voluerimus palmare facere, non habet explicationem: eodem modo eademque ratione Rhodii decepti iniuriam cum contumelia Diogeni ita fecerunt. Itaque postquam viderunt hostem pertinaciter infestum, periculum feruitutis, machinationem ad urbem capiendam comparatam, vastitatem ciuitatis expectandam, procubuerunt, Diogeni rogantes, ut auxiliaretur patriæ: primo quia laceffitus iniuria, negauit se facturum, posteaquam ingenuæ virgines & ephēbi omnes cum sacerdotibus venerunt ad deprecandum, tunc est pollicitus, verum his legibus, ut si eam machinam cepisset, sua esset: omnibus una ore annuētibz ita velle, qua parte machina incessura erat, ea murum perculit, & iussit omnes publice & priuatim quod quisque habuisset aquæ, stercoris, & luti per eam fenestram, per canales progredientes effundere ante murum: quum ibi magna vis aquæ, luti, stercoris, nocte profusa fuisset, postridie Helepolis accedens antequam appropinquaret ad murum in humido voragine facta confedit, nec progredi, nec regredi postea potuit. Itaque Demetrius quum vidisset sapientia Diogenis se deceptum, delusum, atque frustratum esse, cum classe sua discessit: tunc Rhodii Diogenis solertia liberati bello, publice gratias egerunt, honoribusque omnibus & ornamentis exornauerunt. Diogenes autem Helepolim reduxit in urbem, et in publico collocauit, & inscripsit, Diogenes e manubiis id populo dedit munus. Ita in repugnatoriis rebus non tantum machinæ, sed etiam consilia maxime sunt comprobanda.

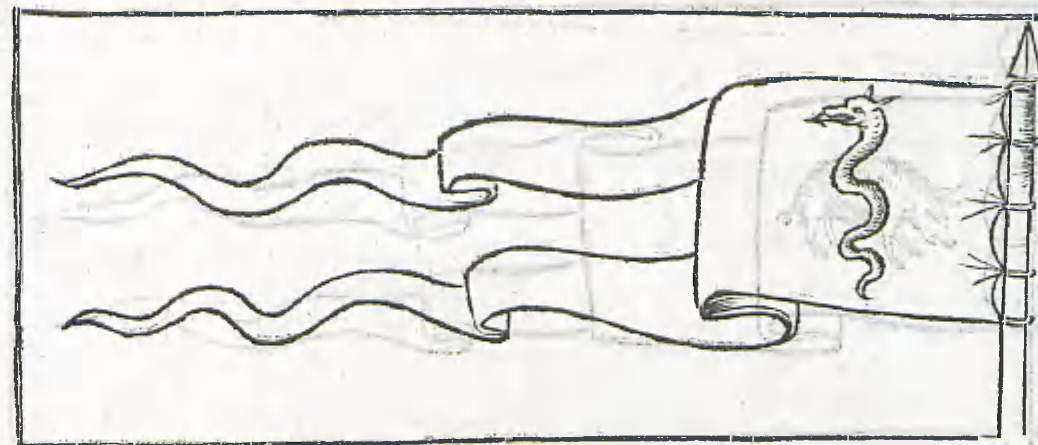
Sunt præter hæc quæ castris vñui esse perhibent alia innumerabilia & penè infinita instrumentorum & machinationum genera, structuris & demolitionibus quàm maxime necessaria: & ne singula enumerando sim longior, vniuersa quæ in quacunque vrbe opportuna esse creduntur duci, præsto esse debet, ut in quouis loco castra metabitur, munita omnium rerum ciuitatem possit effingere.

De repugnatoriis autem non est literis explicandum: non enim ad scripta nostra hostes comparant res oppugnatorias, sed machinationes eorum ex tempore ac trito pugnandi vñu, & experientia rerum magistra, ac solerti consiliorum celeritate, sine machinis sepius evertuntur.

Hæc instrumentorum genera variæ etiam signorum species consequuntur. Signa autem sunt quæ comitantes milites recognoscant in præliis, & ad quæ à conflictu se sepe recipiunt, vexillo è sublimi, Romanorum more, quod Mars gaudet sanguine, cocco velitante. Colores in his & figuræ pro voluntate ducum casu aliquo, vel rerum occurrentium auspicio fuere. A primordio nanque orbis conuenientes simul homines ex syluestri vita, primum carnibus humanis vescébantur, belligerabanturque inuicem, eo cui plus virium inerat superante: tum iniuriis potentiorum imbecilles urgente necessitate edocti acie facta signum animalis sibi ex his quæ postea consecrata fuerint præposuere aliquod, postmodum congregati infirmiores aduersus aliorum iniurias se tuebantur: quo factum est, ut animali quod salutis causa fuerat, honores tribueretur. Sic Aegyptios veteres, apud quos nulla militaris erat disciplina, quum à vicinis sapius bello vexarentur, excogitasse ferunt aliquod insigne quod milites sequerentur: figuras igitur animalium quæ nunc colunt tabulis fictas duces eorum in bello tulisse, eaque ex recognito seruatoque sub quo quisque militaret ordine, victoriam consecutos. Cæsar in Arato quoque refert, Aglaostem dicere, Iouem quum ex insula Naxo aduersus Titanas proficisceretur, & sacrificium faceret in littore, aquilam ei in auspiciu aduolasse, quam victor bono omine acceptam tutelæ subiugauerit: sacra verò historia, antea etiam confedissee illi aquilam in capite, atque ei regnum portendisse testatur. Aquilam, auctore Diodoro, Thebai etiam honorant, tum quia regia videtur auis, tum Ioue digna. Alii inter quos est Iosephus, ob hæc causam apud Romanos agminibus præesse aiunt, quod & vniuersarum avium regnum habeat, & sit validissima, itaque illam & principatus insigne putant, omenque victorie quodcunque bello petierint.

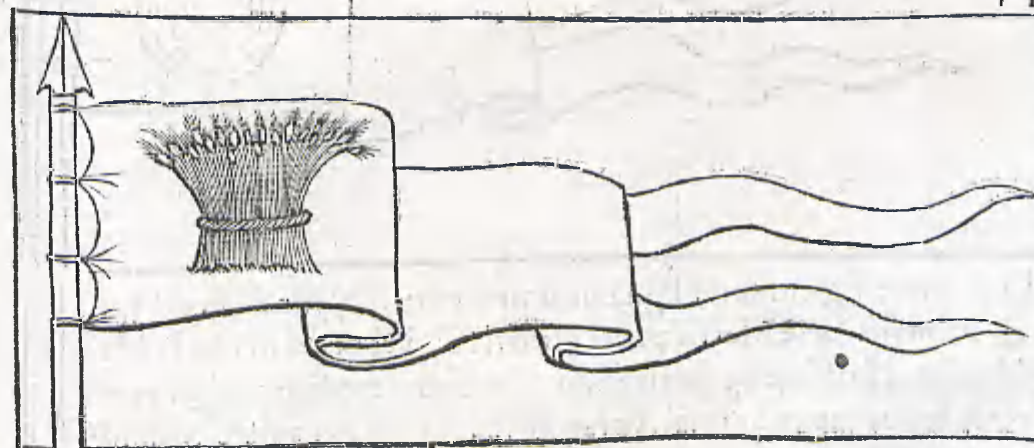
Draco etiam aliquando signum fuit ex quo Pythonē serpentem Apollo sagittis interemit. Apollinē enim quanquā diuinatorem & medicum maiores nostri vellent, ipsum tamen etiam solē dixerunt, & ipsum Titanē, quasi vnum ex Titanis qui cōtra Iouē bella gessere. Pythium quoque Apollinem vocari aiunt à Pythone im mēte magnitudinis serpēte, cuius nō magis venena quam magnitudo terrebat: hūc Apollo sagittarū ictibus sternēs, nominis quoque spolia reportauit, vt Pythius vocaretur: vnde ad insigne victorie coronā laureā, vt Pindarus atque Callimachus memorāt, Apollo induit, ac Pythia sacra celebrāda cōstituit. Alii non à Pythonis morte, verū ab Hercule vel Auētino, eius ac Rheæ nato, hoc insigne cepisse ferūt. Nā quū horrēda persape mōstra Hercules ipse domuisset, & victor ac ouans stratarū spoliis ferarum clypeis affixis sese populis ostentaret, inter ceteraque monstra Hydram suorum capitū excrescentē eade prosternens clarissimis trophæis eius adiecisset, postea satus eo Auētinus Turni castra aduersus Aeneā secutus, ac pedes ipse acie agens, centūque tulit serpētibus hydrā. Hęc de serpētis nece ab Apolline interēpti, de sagittis, Pythiique cognomine ac Hercule cōmunis habet assertio, esto alia atque alia, & naturalis quidē ratio, vt scribit Antipater Stoicus, & Cornificius in Etymis, & Plato, & Eusebius in temporibus, haberi possit.

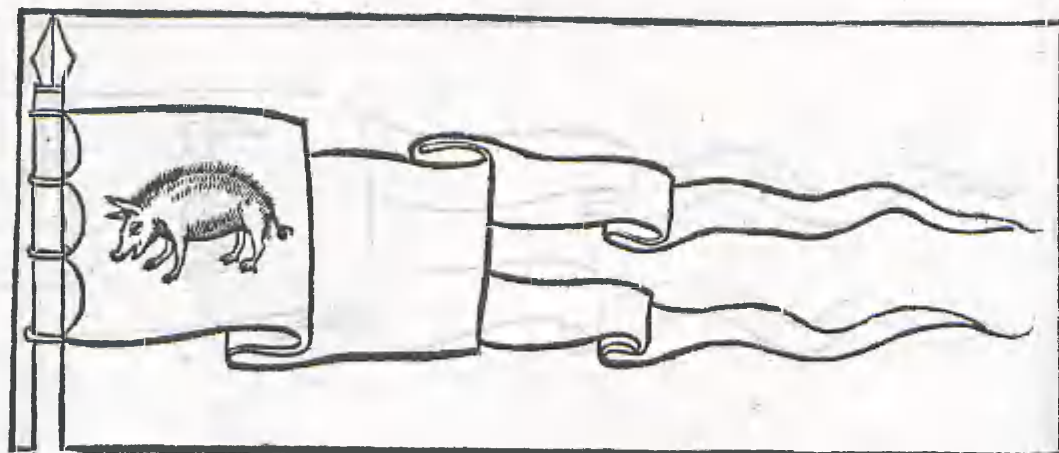
Porrō sub Romulo pauper adhuc Romanus exercitus, hastis fœni manipulos illigabat, & hos pro signis gerebat.

Ouidius in Fastis,

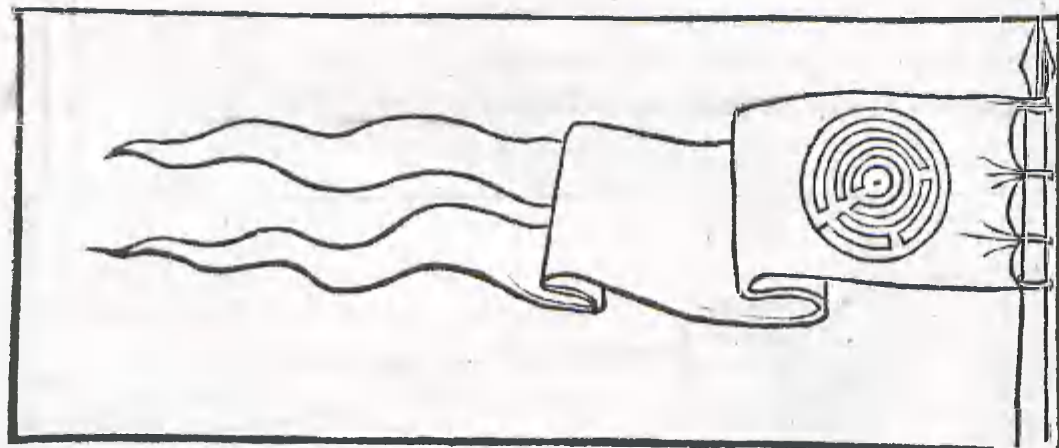
Illa quidem fœna, sed erat reuerentia fœno,
Quantam nunc aquilas cernis habere tuas.
Pertica suspensos portabat longa maniplos,
Vnde manipularis nomina miles habet.

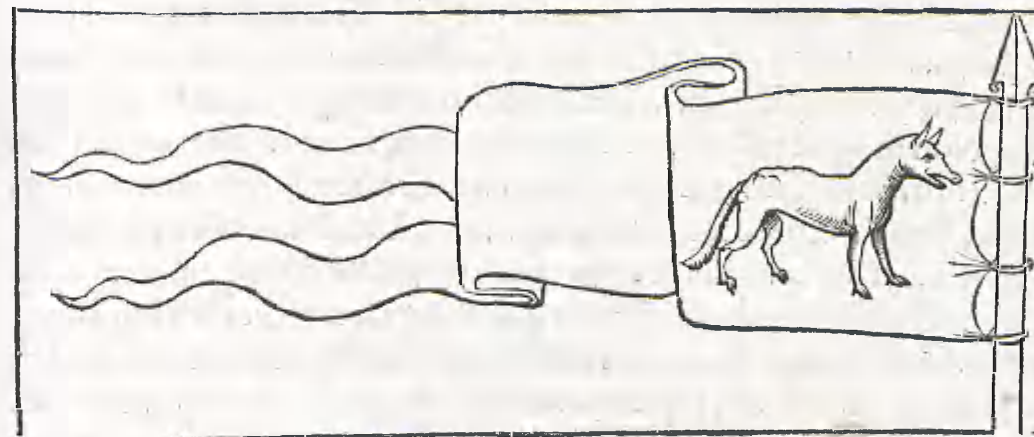
Dehinc quatuor principalia signa in castris haberi cœpere, lupi, minotauri, equi, & apri. Verum duo tantū quorū apertam equidem rationem inuenerimus, apri scilicet, & minotauri. Apri namque quod cōfecto bello inter quos pax fieret casa porca fœdus solerent firmare, à quo qui resiliret, nō aliter ac porca lapidibus crudeliter obruta, necaretur.

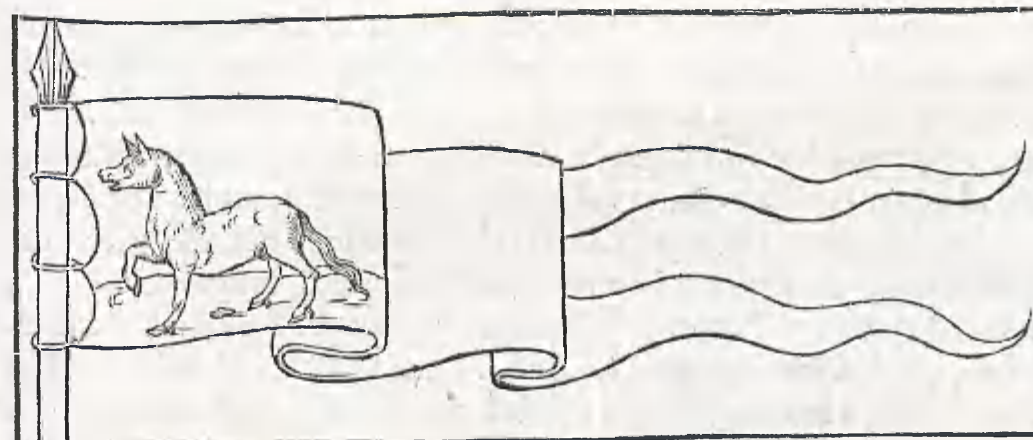
Minotauri, natura duplici, ut qui usque ad humeros taurus, cetera homo sit: proinde quod non minus varia & occulta esse debent consilia ducum, quam fuit domicilium quondam eius Labyrinthus.

Lupi autem effigiem inter signa militaria extitisse, proinde quod eius modi animalis lacte Martii pueri nutriti sunt, vel quod in tutela Martis id animal fuisset, eiusque dedicatum, manifestis creditur argumentis. Etenim lupo rapax animal, vorax, & suapte natura ablata consumens, maximeque id tempus aptum rapiendo pecori, quod milites in diripiendis urbibus solent, observans, quod est antelucanum, post nocturnum. Reddunt & aliam causam animalis huius Aegyptii, fabulosiorem tamen. Nam quum Isis una cum filio Oro cum Typhone esset bello dimicatura, ferunt Osiridem lupo forma ab inferis auxilio, & uxori, & filio venisse, victores itaque Typhone interfecto, honorem ei animati impendisse, cuius interuentu subsidioque victoria parta esset. Tradunt nonnulli agros Aegyptiorum incurstantes Aethiopes, a lupis facta acie usque ad civitatem Elephantiam repulso, qua ex re sit & locus ille dictus Lycopolis, & eis belluis honos a posteris habitus.

De equorum quoque signo nihil preclarum, nihil exploratum satis habeo, nisi quod per huiusce animantis fortasse speciem cum bellis inter sit, plurimumque valeat, Martis commoditatem designare voluerint, tum quia praefagit hoc animal pugnam, & gloriae & victoriae cupidum est, tum quia armatos vehit, tum quia sit velox nonnunquam, ut Martem decet, & impetu ac furore maximo plenum.

Denique Aquila paucis annis ante Marium sola in acie portari coepta erat, reliqua quae & singulos ordines antebant in castris, relinquebantur, abdicavitque ea in totum Marius secundo consulatu suo, & Romanis legionibus proprie Aquilam dicavit. Gradiedi deinde sistendi que ordinatio, dispositio totius exercitus & moderatio signorum, cantibus gubernatur, quum ad bellum progressionem & iter receptui ceteretur, cantu & excitante, & rursus militum animos sedante. Hac animorum excitatio sedatioque aliquibus ex tubis est. Philippus & maiores sui quum tolli iuberent signa, eas habuerint in usu licet: mutaverunt tamen, quod sonus impediretur tumultu & armorum sonitu, quo minus ad omnes pertingeret: quumque castra sibi movenda foret, cautum fuit, ut pertica esset in signum. Noctibus igne vel fumo significationem dare soliti Parthi, cymbalis signa dabant in praeliis. Inter Amazones sistro ad bellum foeminarum vocabatur sistebatque exercitus: etenim sistrum tubae genus, quo Isis

Bb

describitur

describitur, & in sacrificiis eius utebatur Aegyptii, à sistendo, siue ab inuētrice, siue à patria mauis lingua denominationē assumēs. Iuuenalis, Isis & irato feriat mea lumina sistro. Virg. Regina in mediis patrio vocat agmina sistro. Lucanus in octauo, Non in tēplo tuā romana recepimus Isim, Semideosq; canes, et sinistra iubēria luctū. Itidē elegiarum scriptor Propertius, Scilicet in cēsti meretrix regina Canopi, Vna Philippeo sanguine adusta nota, Ausa Ioui nostro latratē apponere Anubim, Et tyberim Nili cogere ferre minas, Romanāq; tubā crepitāti pellere sistro. Lituus genus buccinē iniurię sic dictę à sonitu, vt ille Homeri verus docet, Insonuit neruus. Ennius, In bello lituus sonitus effundit acutos. Sed quoniā facta litui mētio est, prętermittēdū nō est q; posse quęriā aduertimus, Vtrū à tuba lituus auguralis appelletur, an tuba à lituo augurilituus dicatur: vtrūq; enim pariter in forma & pariter in capite incuruū. Sed si, vt quidā putāt, tuba à sonitu lituus appelletur ex illo Homeri versu, necesse est vt virga auguralis à tubę similitudine lituus vocetur. Vtitur autē vocabulo isto Virg. p. tuba in vi. vbi ait, Et lituo pugnas insignis obibat & hasta: tanquā lituus nomen sibi vēdicet q; litis sit testis. Classica, flexibiles, secūdū Seruiū, tubę, vel cornua sūt reliquis minora, cōuocādi causa facta, & à calādo, auctore Petronio, id est, vocādo dicta. Tuba gnea est, & hac Tyrrhenos prius fuisse vsos tradūt, et apud eos Piseū primū, atq; ab illis propterea Tyrrhenā appellatā. Quū enim circa maritimas oras Tyrrheni prędones & pedestres dispersi, non facile ad quāq; prędę occasionem, voce aut buccina conuocarentur, vento plerunq; prępediēte, tubā inuenēre, vt puta quā buccina capaciore esset: hinc postea bellicis certaminibus adhibita ad denuncianda bella, vt vbi exaudiri prece per tumultū nō poterat sonitus tubę obstrepentis attingeret. Inter tubam autem & bucinā, veteres discernēbant: nam quanquam buccina tubę similis sit, verū longior & ad bella sollicitudinē denunciāns. Propertius, Buccina cogeat priscos ad bella Quirites: & Maro, quā buccina signum Dira dedit. Tuba autem bellū indicabat: vt idem, Ennium puto secutus, At tuba terribilem sonitum procul are canoro In crepuit, sequitur clamor, calūq; remugit. At hic quidem clamor varius est. Nā interdū tuba canitur vt bella gerātur, interdū ad eos qui fugiunt insequēdum, nonnunquam receptui Nam receptus is dicitur, quo se exercitus recipit: vnde & ligna conceptum dicuntur. Cymbalorum autem tinnitus & tympanorū pulsatio, & cretici Iouis sacris, & eo matris eius mysterio q; Ouidius exposuit in Fastis, cōtineri creditū est, quū ait, Ardua iam dudū resonat tinnitibus Idę, Tutus vt infanti vagiat ore puer. Pars clypeis, sudibus paleas pars tūdit inanes Hoc Curetes habent, hoc Corybātes opus. Res latuit, prisciq; manēt imitamina facti. Aere deę comites raucaq; terga mouent. Cymbala pro galeis, pro scutis Tympana pulsan, Tibia dat Phrygios, vt dedit antē, modos. Tameñ à pōētis fictā eā opinionē quidam respuant, eāq; velint ingeniosē interpretari, verū hęc quū apud varios varia fortiātur officia, in pfectorū consultationibus terra ac mari opportunis determinanda erunt. Quot verō in religione sint vel esse debeant, quando, qualiter, quo loco munus & officiū suū exercere debeāt, pfecti subiectis deferent, vt rerum significationibus datis, pareant audientes

192
ROBERTI VALTVRII

AD ILLVSTREM HEROA SIGIS-
mundum Pandulphum, de re Militari
Liber Vndecimus.

De bello Nauali, & quando primum apud Romanos, quiq; primus
nauali triumpho dignus habitus sit.

Cap.

I.

Mplītudo nobilissima rei militaris Romani imperii, Sigismū-
de Pandulphę, non solum terrestribus, verū etiam maritimis
triumphis aucta est, regni coronę imperio maris adiecto, eiuf-
que gloriam maiores nostri testati sunt, vincētium merita sin-
gulari fauore prosequendo. Extat nanque memoria circa par-
ta de Ancio spolia, anno vrbs cccc xvi. quę C. Meuius, qui pri-
scos deuicerat Latinos, Anciatibus victis, & in suggestu fori capta hostiū classe
suffixit, si tamen illa classis, nam sex fuerant rostratę naues, appellanda: verū
hic numerus illis initiis ingentis glorię fuit meritū, vt tribunali foro pręfixa
rostra, ceu populo corona impolita videretur, vnde & pro rostris locus, nomē ac-
cepit: quumq; post mirificis rerum gestarum titulis iam clarum nomen vrbs
esse cępisset, & arma tum extra Italiam mota non fuissent Po. Ro. quanquam
ad torquendū remos nauticęq; artis omnis ignarus, nihil tamen interesse virtu-
tis ostendit, equisne an nauibus, terra an mari dimicandū esset: Appioq; Clau-
dio consule, anno vrbs cond. cccclxxviii. primum Carthaginēsis bellum in-
tulit, mirumq; dictū, classe ab art ore excisa, sexagesimo die nauigauit: cōtrā ve-
rō Hieronem Syracusanum ducētas viginti naues effecit diebus quadraginta-
quinque, vt tradit L. Piso, quibus frerum ingressus est, fabulosis infame mōstris
æstuque violentum: nec est exterritus, quin illam ipsam mentis suę violentiam
æstus pro munere amplecteretur, statimq; ac sine mora Hieronem regem tanta
celeritate vicit, vt ille ipse sepius victū se quā hostē videret, fateretur. Cn. au-
tem Duellio, & Cn. Cornelio Asina cos. quum Hannibal senior siue Hamilcar
Pœnorum dux oram Italię maritimam instructa septuaginta nauiū classe va-
staret, etiam mari aduersus eum congredi ausus est, cui etiā ipsa velocitas clas-
sis comparatā, victorię auspiciū fuit. Intra enim sexagesimam diē quā cę-
sa sylua fuerat, cētum sexaginta, vel vt alii, centum triginta nauiū, classis in an-
choris stetit: quum enim videret Duellius, eos multū posse mari, classē ma-
gis validam quā decoram fabrefecit, & manus ferreas cum irrisione hostium
primus instituit, quibus inter pugnandum hostium naues apprehēderet. Vt au-
tem audiuit Duellius Cornelium Asinā cos. alterum, sexdecim cum nauibus
Lyparam expugnasse, iam ab hostium duce ad pacis colloquium euocatum,
Bb ii punicęq;

am, & lunari & aqueo repugnat humori, quum ferrum huic cedat & tempori, euelligio rubigine exesum atque consumptum.

Primus nauium usus, & prima earum forma à priscis probata, earum nomina, quique gubernandi adminicula seorsum primus inuenit.

Cap. V.

Aui primus in Graciam ex Aegypto Danaus aduenit, antea rati-
bus nauigabatur, inuētis in mari rubro, inter insulas à rege Erythra.
Tunc enim, Nondum caruleas pinus contempserat vndas, Effusum
uentis prębueratq; sinum. Nec vagus ignotis repetens cōpendia ter-
ris Prefferat externa nauitā merce ratem. Sint licet qui Mysios & Troianos
prios, rates excogitasse in Hellesponto putent, cū transirent aduersus Thra-
cas. Rates enim tigna vocantur colligata, quę per aquam aguntur: quo vocabu-
lo interdum etiam naues longas, teste Varrone, significari non dubium est.

Codicarias autem naues dicimus, quod ab antiquis plurium tabularum con-
textus, codex appellabatur, quodq; qui primus Romanis persuaserat nauē con-
scendere, Claudius Codex is fuit, à quo nomē deductū, sicq; cōsuetudo pœna te-
nuit, eō quod in fluminibus vsui plurimum essent. Schedia, genus etiam na-
uigii inconditum est, trabibus tantū inter se nexis factum, vnde & mala poē-
mata, schedia appellantur. Trabica naus, dicta q; sit trabibus confixa. Su-
mia nauigii genus, auctore Cecilio. Scyata genus nauigii latum magis quā-
altum, sic appellatum ea consuetudine qua sclocum per locum, & flitem per li-
tem dicebāt. Musculus curuū nauigii genus ac breue. Scapha Aphricano
teste nauiculę sunt parę, quę maiores naues consequuntur. Cice. libro primo
ad Heren. Magnitudine tempestatis omnes perterriti, nauim reliquerūt, in sca-
pham conscenderunt. Actuaria, nauicula celeres quę remis & velis agūtur: sic
dicta q; citō agi possint. Celox nauigiū breue à celeritudine dictū, & à Rho-
diis inuentū. Liuius punici belli secundi lib. i. Naues ducetas, vigintiquinque
remes, celoces viginti deducit. Mioparo, Pyratarum nauicula ex corio & vi-
minibus contexta, quasi minimus paro. M. Tul. Nam quum quareretur ex eo
quo scelere impulsus mare haberet infestū vno Mioparone, Eodē, inquit, quo
tu orbem terrę. Fasellus, nauigium Campanum. Sallustius, & forte in nauigan-
do cohors vna grādi Fasello vecta, à ceteris decerrauit, marique placido duobus
prædonum Mioparonibus circūuenta. Cercirus, naus maxima est & Asia-
na, & quam Cyprii inuenisse feruntur. Trieres, quas dromones Gręci dicunt,
maiores naues sunt & lōge, Isaie. xxxiii. Neq; Trieris magna trāsgreditur eū.
Daniel. xi. Et venient super eum trieres, & Romani innumeri vigintiquatuor
veniēt in Trieribus de Italia. Longa naue Iasonē primū nauigasse, Philo-
stephanus auctor est. Eo nanque Colchos petiuro ab Argo fabricata est, & ar-
gos ab eo auctore in sinu Pegaseo denominata: vnde Lucanus,
Prima fretum scindens Pegaseo littore pinus

Terrenum ignotas hominem proiecit in vndas.

Sunt qui lōga naue vsū fuisse ferant primū Sesoosim Aegypti regem, teste
Diodoro, dictaq; vt diximus, & quidam scriptores asserūt, ab Argo eius archi-
tecto qui etiam inter nauigandum eius refarciendę curā ceperat: vt alii, ab eius
velocitate

velocitate, quā antiqui Argon appellabant. Pilius, nauigii genus à forma
pilstrum marinarum, quę longi corporis sunt, sed angustā spina enim putrefa-
cti piscis in litore, ad cōstruendas lōgas naues per imitationem doctrina sum-
pta est, & eiusmodi naus fabrefacta. A piscibus etiam sunt qui sumptum ve-
lint, quo ordine in pugnam acies deducendę sint: ab iisdem quoque quo pacto
homines equiq; ferro muniātur teganturq;, squammis eorum inspectis. Li-
burna quę & rostrata à Liburnia parte Dalmatię dictę, Augusto enim dimi-
cante, cum liburnorum auxiliis succubisset Antonius, tanti discrimine certa-
minis ac periculo, quod Liburnorum naues ceteris aptiores essent, earū simili-
tudo & nomen à Romanis ducibus vsurpatę sunt. Horatius in Epodo, Ibis
Liburnis inter alta naui Amice ppugnacula. Legia, naus velox, quod vehe-
menti motu suo legat & colligat aquas ante se, dicta. Corbita, nauigii genus
tardū & grande, sic dictū quod malo in eius summo pro signo corbes solerēt su-
spendi: nihilq; differt ab Oneraria naui, omnium tardissima oneriq; deuehēdo
quā aptissima, & ab Hippo Tyrio inuenta. Oria, Fabio Placiade Fulgen-
tio teste, nauicula admodum parua, & piscatorum vsui quā apta. Cimba &
Scalmus Phœnicum inuenta, piscatorum etiam naues. Cic. iii. Officiorum, Tum
Canus, Queso, inquit, quid est o Pithi? tantūne hic piscium, tantūne Cini-
barum? inuitat Canus postera die familiares suos, venit ipse maturē, Scalmum
nullum vider. Lintres siue Monoxilos, hoc est, paulo latiores Scafulas, nauicu-
las fluuiales cauatas ex arbore dicimus. Liuius secundi punici belli lib. i. Ita in-
gens coacta vis nauium & Lintrum, quę temere ad vanalē vsū pyratarum
nouasq; alias primū Galli inchoantes cauabant ex singulis arboribus.

Virgilius. i. georg. Cavat arbore Lintres.

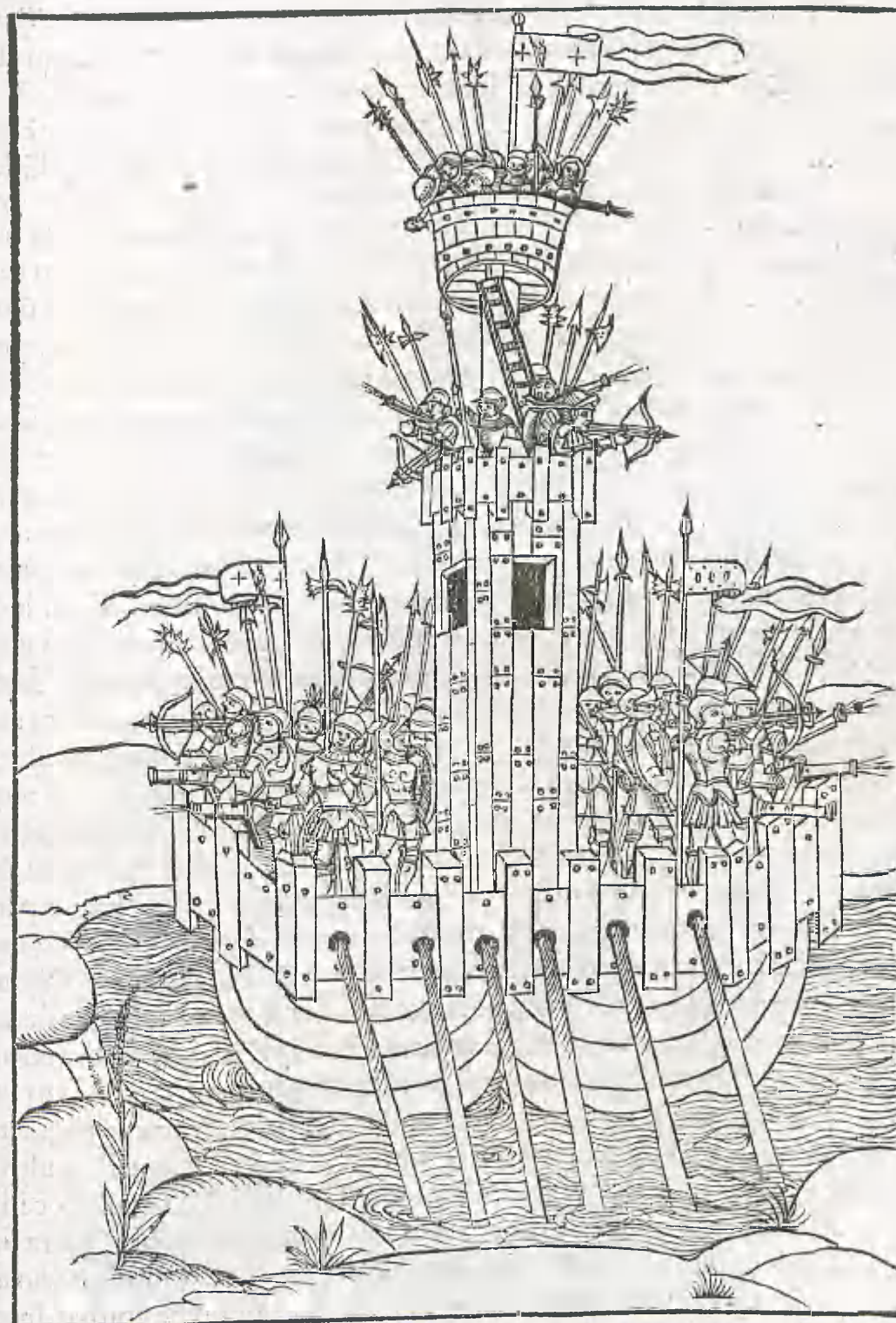
In his Germania prædones, cauatis singulis arboribus nauigant, trigintaq; ho-
mines ferunt: nec id quidem incredibile, cū & grandiores multo nostris eorum
sint arbores, & apud Indos harundines tanta proceritatis sunt, vt singula eorū
internodia aluo nauigabili trinos interdum homines deuehant, quina cubita
longitudine excedentes. Lembus, nauicula genus brevis & velocissima, quā
Cirenenses ferūt inuenisse. Virgilius. i. georg. Quam qui aduerso vix flumi-
ne Lembū. Liuius belli Macedonici libro quarto, Neue ipse nauē vllā præter
duos Lembos, qui nō plus quā sexdecim remis agerentur, haberet. Bucen-
taurus, nauigii genus ad magnos viros deuehēdos ac potentes fabricatū: à ma-
gnitudine enim boum qui in Italia erant consuetudine factū fuisse in libris de
re rustica inqt Varro, vt præposita hac voce bū, magnū quippiam semper nun-
ciaretur: unde dici bulimian, id est, magnam famem, & lupadæ grādes pueras,
& iram humanam, & alia his similia ad magnitudinis rationem pertinentia,
quod & nunc obseruant faming in transpadana regione, quę ad significādum
ingens & admiratione dignum aliquid, prolatione eius vocis vritur. Bucēran-
rus ergo, quia princeps & magni viri ea vehi solent, quasi magna Cētaurus, pri-
scā illius vocis significatione appellata est. Centaurus nanque naus siue signū
erat quod naui imponebatur. Expressum autē hoc est à Virg. elegātissimē illo
versu, Centauro inuehitur magna: qui humiliorem illam vocē in sublimi ope-

re aspernatus, digniore verbo ac carminis maiestati cōuenientiore vti prudētius voluit. Qui enim bucentorium & non bucentaurum à bucis cētum dici putant oportere, corruptis detractisq; pauculū literis, propter lōgum famulatū, qui ad seruitia prāstanda potentioribus semper necessarius est, vana & inepra nominis interpretatione falluntur. Triremis, naus quā tris remorū ordines habet. Horatius in epist.

Naufeat vt locuples, quem ducit prima triremis.

Has primū instituisse legimus Argonautas, quōd etiam armatis aptā & cōgruā probentur esse cōmerciis, vt qui peregrinas optabamus aspicere, nūc mittamus aliis prouinciis terrorem pariter & decorē. Quadriremes quoque ab ordine remorum dictā, qui numerus magnificentia vtentium persape auctus inuenitur. Quinqueremem instituisse fertur Vescō Salaminus, sex ordinum Zenazetas Syracusanus, ab ea ad decemremem Neligoton. Alexāder porrō magnus ad duodecim ordines, Ptolemāus Soter ad quindecim, ad sedecim Perseus, & P. Aemylius, Demetrius Antigoni ad triginta, Ptolemāus Philadelphus ad quadraginta, Ptolemāus Philopater q̄ Tryphō cognominatus est ad L. Herachus nauibus castellatis Aphrica veniēs vsus perhibetur. Præcipue admirationis quoque naus, quā ex Aegypto Cai principis iussu obeliscū in Vaticano circo statutū quatuorq; truncos lapidis eiusdem ad sustinendū eum adduxit, qua naue nihil admirabilius visum in mari certum est: triginta enim & centum modii lentis pro tāburra ei fuere, lōgitudine spatiū obtinuit ex parte hostiensis portus latere lauo: ibi nanque demersa est, Claudio principe, cū tribus po. Ro. molibus, turriū altitudine in ea exadificatis, obiter Puteolano puluere aduectis arboribus, eius crassitudo quatuor hominū vlnas complectentiū implebat. Caius etiam Caesar gallica expeditione legatis suis aliam formam præbuit, & ad celeritatē onerandi subduciorem, pauloq; humiliorem quā alio mari consueuerit, ideo quōd propter crebras astuum cōmutationes, minus magnos ibi fluctus fieri cognouerat, ad onera multitudinemq; iumentorum transuehendam. Gallorum insuper naues ad hunc modum factā armatq; erant, Carinæ plang quō facilius vada ad decessum excipere possent, prorę atque puppes erectæ ad magnitudinē fluctuum tempestatumq;. Naues & ipsę totæ ex robore ad omnem vim & contumeliam perferendam, anchoræ cathenis ferreis reuinctæ, pelles pro velis, quibus & vim tempestatum sustinerent facilius, & in vadis consisterent tutius, & ab astu relictæ, nil cautes & saxa timerent. Cōtra has Liburnicæ præstant celeritate & impulsu remorū, non tamen propter firmitudinē rostro nocere possunt, neq; propter altitudinē telū ad eas adigi facile potest.

Naues iunctæ ac quinqueremes, demptis interioribus remis, vt latus lateri applicetur, cum quibus exteriore ordine remorum velut naues aguntur, turres contabulatæ, machinamenta que alia quatiendis muris portantur, classē in hunc modum efficiunt bellicam.

Est enim classis nauium multitudo, qua Tiphis princeps depugnauit, sint licet qui Phœnices, solers hominum genus, & ad belli pacisq; munia eximium, maria nauibus adire, classē configere commentos putent. Siderum obseruationem

nē in nauigando Phœnices iidem inuenere, vētorum rationem Aeolus, Helenis filius Remum, Cope latitudinem eius, Plateus vela, Icarus malū, & antennā De dalus, rostra Pifeus, Tyrrheni anchoram, Eupalamius tandem bidentem, Anacharlis afferes ferreo vnco præfixos, quos harpagones vocant, Pericles Atheniensis adminicula gubernādi a tergo, quę huc atque illuc cursū nauigii torqueant: atque horum, si Anneo Senecæ credimus, exemplū à piscibus tractum est, qui cauda regūtur, & leui eorū in vtrūq; latūs momēto velocitatē suam flectūt: si Plinio, ab auibus miluōq; præcipuē, qui hāc gubernādi artē docuisse ac ostēdisse videtur caudę flexibus, in cēlo mōstrāte natura, quod opus esset in pfūdo.

Numerus ventorum eorumq; nomina, rationes, & effectus.

Cap. VI.

Quoniam milites militūque præfectos etiam adiuturam constat notitiam non solum maris ac terræ, sed flaminū quoq; quæ ignaros turbatura essent, quum absque eorum cognitione ac peritia haud cōmodē sit nauibus motus & cursus in mari, nūc, pigeat licet scribere, quippe vbi alibi plura, alibi pauciora inueniam variis ac diuersis nominibus ab excellentissimis rerum naturalium vtriusque linguę scriptoribus explicata, seorsum tamen prout facultas dabitur in tanta dōstorū hominum varietate ac dissonantia, ipsorum numerum nomināque & loca naturas & effectus prosequar atque complectar: quidam igitur Sapientum putātes ventum esse aërem motum & fluentem (Vetus enim sit, auctore Lucretio, vbi est agitando aër percitus) vnum & eundem aiunt ventū esse omnes ventos, nec differre propter loca vndecunque extiterit, simili modo semper fluens. Et quoniā ex omnibus quiddē duo veluti à cardinibus perflāt, Septētrio videlicet & Auster, sunt qui duos tantum ventos annuāt, alium quidem Borealē, alium Australem, ceteros autem horū esse excessus, sed Zephyrum quidam borealem, Eurū australē. Eundem numerum Oribasius orientem propter & occidentē esse asserit. Quatuor alii ventos obseruauere per totidē mundi partes: nam Eurum siue Apeliotem oriens, Boreā septē stellarum regio, Occidēs Zephyrum, Austrum medius dies mittit, nec Homerus plures quā quatuor nominat, sed qui accuratius perquisauerūt, eos octo esse tradiderunt, maxime quiddē Andronicus Cirestes, qui etiam collocauit Athenis turrim ē marmore octogonā, & in singulis octogoni lateribus, singulorum ventorū imagines exculptas cōtra suos cuiusque flatus designauit, supraq; eam turrim metam marmoreā fecit, & insuper Tritonem æreum collacauit, dextra manu virgā porrigentem, & ita est machinatus vti vento circumageretur, & semper contra flatum consisteret, supraq; imaginem flantis venti indicem virgā teneret: itaq; sunt collati, Inter Solanū & Austrū, ab oriente hyberno Eurū, quē nostri vocauerunt Vulturū: & Liuius hoc illū nomine appellat, in illa pugna Ro. parū prospera, in qua Hannibal & cōtra solem orientē exercitum nostrū, & contra ventū cōstituit, quum vēti adiutorio ac fulgoris perstringētis oculos hostiū vicit. Varro quoq; hoc nomē vsurpat. Inter Austrū & Fauoniū quē Zephyrū dicūt, ab occidentē hyberno Aphricus: inter Fauoniū: & septētriones Caurus, quē plures eorū vocāt: inter septētriones & Solanū Aquilo. Videtur hoc modo expressum, vti capiat numerus & nomina & partes

partes, vnde flatus certi ventorū spirent. Omnia hæc ante oculos locare potest turris descriptio substituta cum Tritone buccinam perflāte, dicēte Nasone, Positoq; tricuspede telo, Mulcet aquas rector pelagi supraq; profundum Extantē atq; humeros innato murice tectum, Ceruleum Tritona vocat, cōchaq; sonanti Inspirare iubet, fluctusq; & flumina signo Iam reuocare dato: caua buccina sumitur illi Tortilis in latum, quæ turbine crescit ab imo, Buccina quæ medio concepit vbi aëra ponto, Littora voce replet sub vtroque iacentia Phœbo.

culo, & in mortem ruere & hyberna experiri maria cœperint, nunc itidē auri quidam & audaces faciant, hi tamen naturales per statuta tempora vētorum cursus: porro naturales effectus ventorū hi sunt. Omnes enim vicibus suis spirant maiori ex parte, vt contrarius in desinenti incipiat, surgātque ex opposito cum proximē cadenti. Ouidius, vix nunc obsistitur illis, Quum sua quisque regat diuerso flamina tractu, Quin laniēt mundum, tanta est discordia fratrum. Euris ad auroram, Nabatheaq; regna recessit, Persidāq; & radiis iuga subdita matutinis. Vesper & occiduo quā littora sole tepescūt, Proxima sunt Zephyro, Scythiā septēq; triones Horriſer inuasit boreas, cōtraria tellus Nubibus assiduis pluuiōq; madescit ab austro. Vel si breuius cōplecti mauis, in vnā tempestatē, quod fieri nullo modo potest, cōgregentur, Vna Eurisq; Notusq; ruūt crebēque procellis Africus, & q̄ locū in illa rixa nō habuit Aquilo. Ab ortu flantes calidiores diuturnioresq; ac tutiores sunt ab occasu flantibus. Ouidius in fastis, Luce secutura tutos pete nauita portus, Vetus ab occasu grādiue mixtus erit. Vulturnus si ā serena celi parte flare cœperit, non durat in noctē. Quisquis erit ventus si feruidus sentietur, pluribus diebus permanebit. Sol auget flatus oriens, & comprimit occidens: medio autē diei ac noctis plerūque sopiuntur, quia nimio frigore aut aestu soluūtur: ex imbris Boreas seu Aquilo inter septentriones, reliquos compescit nubesq; abigit atq; dissipat. Ouidius de eo, Aptā mihi vis est quia tristia nubila pello, Et freta concutio nodosaq; robora verto, Induroq; niues et terras grādiue pulso. Idem ego quū fratres celo sum natus apto (Nā mihi cāpus is est) tāto molimine luctor, Vt medius nostris cōcurſibus intonet æther, Exiliantq; cauis elisi nubibus ignes. Idem ego quū subii cōuexa foramina terre, Supposuiq; ferox imis mea terga cauernis, Sollicito manes totumq; tremoribus orbē. Austro maiores fluctus edūt q̄ Aquilone, quoniam nā hīc sūmo maris, ille inferius ex imo spirat. Interdiu Aquilo vehemētior, nocte Auster, q̄ a Græco ^{NOTUS} Notus dicitur, quia nebulosus atq; humidus. Idē poeta, Madidis Notus euolat alis Terribilē picea tectus caligine vulū. Barba grauis nymbis, canis fluit vnda capillis. Frōte sedēt nebule, rorāt pēnēq; sinūsq;. Fiant etiā subiti quidā flatus, qui varii multiformesq; sunt. Vagi quippe atq; ruētes telorū more, tonitrua & fulgura edūt, quę vocāt hī quidē Vulcanū, hī autē Vestā, hī verō horū cōminationē. Vnde Papinius, Fulguraq; attritis quoties micuere procellis: sed fulgura et coruscationes prius cerni q̄ tonitrua audiri, quod coruscare prius celū creditur, & mox tonare: siue quū simul fiant, vt alii phibēt, tūc ignes illi, sui p̄nitate dicto citius nostrę se visioni ingerūt. Sonus nō aliter ac ictō & verberato aëre ad aures venit seriorēque sensu cōcipitur. Herodotus extimat fulgurationē esse velut apud nos incipientium ignium conatus, et primam flammam & certam, modō intereuntem, modō insurgentem: hoc antiqui fulgetra dicebāt, tonitrua nos pluraliter dicimus, antiqui autem tonitrum aut tonum. Hoc a Cecinna faciūdo viro dictum inuenio, si habuisset in eloquentia nomen, & nisi illum Ciceronis verba pressissent. Etenim illo verbo utebantur antiqui correpto, quo nos producta vna syllaba utimur: dicimus enim vt splendēre sic fulgēre. Atqui illis ad significandum hanc subitam ē nubibus eruptio

Hic tenuisse fertur Actiaco mari pratoriam nauim Antonii, properantis circuire & exhortari suos, donec trāsiret in aliam, ideoq; casariana classis impetu maiore protinus venit. Tenuit & Caii principis Astaira Antium renauigatis, sed non longa fuit illius moræ admiratio. Animaduersa enim è vestigio moræ causa, quod tota classe prodeūte quinquere mis vna ac sola non proficeret, immo velut in anchoris staret, neque prorsus loco moueretur, è nauī protinus exilientibus qui id quærerēt, circa nauim inuenere adhærentē gubernaculo, ostenderuntq; Caio indignanti mirantiq; hoc fuisse quod quadringentorum remigum obsequium nauigio adhærens contra se tenuisset. In nauigium receptum pisciculum qui tunc videre, eum limaci magnæ similem esse dixere, indici maris conchæ simili potentia, labiis suis nauium dorſa fixerūt, quarum quietus ac tenuis leuisq; tactus plus dicitur retinere quàm exagitata possint elementa cōplere: stat enim pigra ratis tumentibus alata velis, & cursum nō habet cui vētus arridet: sine anchoris figitur, sine rudentibus alligatur, & tam parua animalia plus resistunt quàm tot auxilia prosperitatis impellant: ita quum subiecta vnda præcipitet cursum, supra maris tergum nauigium cogitur stare infixum, miroq; modo natantia inconcusse tenentur, dum vnda innumeris motibus rapiatur. Sed vt dicamus aliam piscis naturam, Forte nautæ prædictarū nauium tactu torpedinis segniſſimæ torpuerunt, à qua tantū inſigentū dextrę pergrauantur, vt per hastam qua fuerit vulnerata ita manum percutientis inficiat, vt viuæ substantiæ pars sine sensu aliquo immobilis obſtupescat. Tradūt alii, quod incredibile videri potest, tardius ire nauigia, testudinis pedem dextrū vehetia. Ferunt & alterum mōſtri genus, haud minus incredibile, eſſe circa idem mare indicum autē inaudita magnitudine quāpiā, noſtri Rocum vocāt, cuius penæ longitudine sunt paſſuum decem, neq; tantæ magnitudini vires deesse. Elephantum enim esuriens quū ceperit & aliquādiu per aërem volitando tulerit, in terram iacit, quo casu peremptum depaſcitur: nec elephantū solum, sed tota inſuper roſtro prehensā nauigia ſecum tulit in nubila, & pendentes per inane miſeros nauigantes volatu ipſo terribili delet, ac morte consumit.

Astrologia nautica, secundum ſolis, lunæ ſiderumq; obſervationem,

Cap. VIII.

IXacta ventorum ratione, tranſire conuenit ad alia tempeſtatum prognostica: & quoniam claſſem ipſam concuti proterique ventorum præliis, & nautarum imperitia ſæpenumero compertum eſt, impræſentiarum opportuna, tum belli, tum nauigationis tempora deſcribentes, futuri motus ventorum, & imbrium tempeſtatumque præſagia diligentiffime perquiſita trademus. Et primū à ſole & luna cæterisq; ſideribus: hinc enim vt poëta inquit doctiſſimus, tempeſtates dubio prædiſcere cælo Poſſumus, & quando inſidum remis impellere marmor Cōueniat, quādo armatas deducere claſſes, Aut tempeſtiuam ſyluis euertere pinum. Sol itaque quem Iouis oculum appellauit antiquitas purus oriens & non feruens, ſerenum diem nunciat: idem quum ante eius exortum nubes rubescunt, ventum: quod ſi nigræ rubentibus interuenerint, pluuias: ſi ante exortum nubes quoque conglobabuntur, hyemem aſperam denunciabunt: ſi ab ortu repellentur,

& ad

& ad occaſum abibunt, ſerenitatem: ſi ante ortum radii ſe oſtendent, aquam & ventum prænunciant: ſi nubes ſolem circūduxerint, quanto minus luminis relinquūt, tātō turbidior tēpeſtas erit: ſi exortu ſpargentur, partim ad Auſtrū, partim ad Aquilonē, pura quanquam circa eū ſerenitas ſit, pluuiā tamen ventosq; ſignificabunt: cum Oriente radii nō illuſtres imminebunt, quāuis circundati nube non ſint, pluuiā portēdunt: ſi Oriēs cingetur orbe totuſq; defluerit equaliter, ſerenitatem dabit: ſi verò partim ſe aperit, ex qua parte iſ ſe aperit expectetur ventus: ſi verò duplex orbis fuerit, atrox tēpeſtas inuadet. Porro ſi circa Occidentem rubescunt nubes, ſerenitatem futuri diei ſpōdent: ſi cæruleum vultū induent, pluuiam denunciant: ſi igneum, Euros. Itidē ſi maculæ rutilo interuenerint, venti nymbiq; non deerunt: item ſi circa eūdum occidētem cādīdus circulus erit, noctis leuem tempeſtatem: ſi nebula, vehemētiorem: ſi autem circulus fuerit, ex qua regione iſ eruperit, ventum magnum. Soli proxima ſunt & lunæ præſagia: nam ſi ſplendens exorta puro nitore effulſerit, ſerenitatem: ſi rubicunda, ventos: ſi nigra, pluuias portendere creditur: ſi ante quartam nō apparuerit, Fauonio flante, toto hyemale erit mēſe: ſi ſextadecima vehementius flammea apparuerit, aſperas tempeſtates præſagiet: ſi in ortu quarto quem Aegyptus & multi maximē obſeruāt, q̄ iſ certiſſimus auctor futuri tēporis eſt.

Pura nec obtuſis per cælum cornibus ibit,

Totus & ille dies, & qui naſcentur ab illo

Exactum ad menſem pluuiā ventisq; carebunt,

Votaque ſeruati ſoluent in littore nautæ,

Vt Maro inquit: ſi plenilunio per dimidium pura erit, dies ſerenos ſignificabit: ſi rutila, ventos: nigreſcens, imbres: ſi caligo nubis orbem incluserit, ventos: qua ſe ruperit ſi gemini orbis cinxerint, maiorem tempeſtatem, & magis, ſi tres erūt nigri, aut interrupti, aut diſtracti: ſi plena circa ſe habebit orbē, ex qua parte iſ maximē ſplēdebit, ex ea ventū oſtendet. Interlunii autē tempus diram nauigatibus peſtem non ſolum ratione, ſed uſu & experientia rerum magiſtra cōprobat. Tertio loco ſtellarum obſervationem eſſe oportet. Hæ quū diſcurrere interdū videntur, venti protinus ſequūtur. Quū ſereno cælo fulgent, pluuię erūt atrociffimę: quum repente Siderum ſplendor hebetatur, neq; núbilo neq; caligine, graues denunciantur tempeſtates: ſi volitare plures ſtellæ videbūtur, quò feruntur albeſcentes, ventos ex his partibus nunciant: ſi in pluribus partibus fiet, incoſtantes ventos effundent. Sic reliquorū quoq; Siderum propria eſt quibuſq; viſ, & ad ſuā cuiq; naturā fertilis, nec meātium modo diſcurrētiumq; ſed multorū etiā adhærentium cælo, quotiēs erratiū accēſſu impulſa, aut cōiectu radio rū extimulata ſunt, qualiter in ſuculis ſetimus accidere, quas Græci ob id pluuiō nomine *ὕαδ' αἶας* appellant. Et ſolis lunæq; ac ſiderū obſervationem diximus. Nunc de his quæ ex paſſionibus elementorum fiunt, aut ex iſtis originem ſumentibus, proſequamur. In his enim non dubia futuri motus præſagia ſunt, quum iſ iſtis initia iam cernātur, à quibus cauſarū principia ſumunt. Nubes cum in montium cacuminibus confident, hyemabit: ſi cacumina pura ſient, diſſerenabit tonitrua. Ex his vt matutina ventum ſignificat, ſic imbrem meridia-

Cc iii

na

na. Nebula è montibus descendentes, aut cælo cadentes, vel in vallibus sedentes, serenitatem promittunt. Arcus quum sunt duplices, pluuiam denunciant: simplex verò arcus non easdem vndequq; apparuerit minas affert: à meridie enim ortus, magnam vim aquarum vehet, quæ vinci non poterunt vehemētissimo sole, tantū est illis virium: si circa occasum refulserit, tonabit, & leuiter impluet: si ab ortu circaue surrexerint, serena p̄mittet. Quum astate vehementius tonu erit quā fulserit, ventos ex ea parte denunciat: e contra si minus tonuerit, imbre. Quum ex omnibus quatuor cæli partibus fulgurauerit, ventū & imbrem ex his regionibus demonstrabit: cū ab Aquilone tantū, in posterum diē aquam: cū à Septentrione tantū eū ventū. quum ab Austro, Coro, vel Fauonio, nocte serena fulgurauerit, ventum imbrēque ex his regionibus fore indicat. His terreni etiam ignes proximi significant: pallidi nanque murmurantesq; tempestatum nuntii sentiuntur & pluuiæ. In lucernis fungi si flexuosē volitet flamma, ventum quoque designant: vel quum cinis in foco conrescit, & quum carbo vehemēter perlucet, Est sua etiam aquarum significatio. Maris nanq; ipsius tranquillū sonitus, spumeve disperſe aut aque bullantes, plurium dierum hyemem portendunt,

Atque etiam ventos præmonstrant sæpe futuros
Inflatum mare quum subito, positumq; tumescit,
Saxaq; caua salis niueo spumata liquore
Tristificas certant Neptuno reddere voces.
Aut densus stridor cū cello è vertice montis
Ortus adauget cit scopulorum sæpe recessus.

Ex animalibus porro terrestribus, & marinis belluis, diuersisq; volucribus reliqua plurima supersunt prognostica, tempestatumq; præagia, quæ apud Tranquillum, Varronem, Nigidium, Aratum, Lucanum, & vatem omnium clarissimum Maronem, in Georgic. qui scire volet, absoluta diligenter inueniet.

Remedia periculo affectis.

Cap. IX.

Addamus autem & remedia periculo affectis. Mare motū olei aspersione sedatur: & ob id nantes ore spargere tradūt, quoniam mitiget naturam eius asperam tranquillūq; reddat. Si longa sit nauigatio, absinthium potum nauſeas arcet. Quia verò nauigantes dulcis aque defectu sæpe laborant, hæc quoque subsidia demonstrabimus. Expasſa circa naue vellera madescunt accepto maris halitu, quibus dulcis humor exprimitur. Itē remissæ reticulis concauæ cera pile, vel vasa inania obturata, dulcem intra se colligunt humorem. Aqua quoque marina, argilla colata dulcescit.

Quid agendum antequam cursus in hostes dirigantur.

Cap. X.

Absolutis rebus nauigationi necessariis, ex reliquo antequam cursus in hostes dirigantur, in portu exerceri conuenit nauali prelio dimicatos, & in tranquillo mari assuescere flectere gubernacula, remos trahere, ferreas manus, & vncos, asseres, bipennes falcēsque præacutas præparare, dispositosque per tabulata milites pendente gradu & labenti vestigio stare, ut quod in simulata pugna didicerint, in vero certamine haudquaquam perhorre

perhorrescāt. Ipsius etiam certaminis ratio est, eminus constitutos appetere sagittis accedere ausos, priusquam faciāt cogere pati, & cum ipsis nauigiis mergere: desiliendo item in naues gladiis interficere, aut concurrentibus nauibus cum nauigiis capere. Pugnatorum etiam numerus singulis nauibus imponendus pro copia nauium & militum existimatione augeri & minui potest. Quū autem ignota regio plerunque petenda, non tamen incertū vagari oportet, sed locorum portuumq; oportunitatem exquirere, ut latētibus scopulis inuia quæque ac sicca vitetur.

Quid si classis classi obijciatur.

Cap. XI.

Quod si hostes classem tenent, inuenta calliditate Græcorum nauium hostilium compendiosa expugnatio est. Ignem græcū appellant confectionem quandam bullitionemque saligni carbonis, salis, ardentis aque, vitis, sulphuris, picis, thurisq; cum mollis Aethiopū lanæ filo & camphora, quæ dictu mirabile sola ardet in aqua materiem omnem adurentē. Callimachus architectus ab Helepoli fugiēs id Romanos docuit primū, & eo sanē Imperatores multi postea in hostes vsi sunt. Tēpore enim Leonis imperatoris quum orientales populi contra ciuitatem Cōstantinopolim nauigassent in dromonibus mille octingētis, Imperator igniferis nauibus cōtra eos directis, hoc ignis genere omnes absumpsit. Idem paulō post cccc. hostium naues itēque cccl. eodem igne cōfecit. Sunt qui alio igne, & quidem missili, huiusq; persimili, sed vehementius vrēte vtatur, his additis, liquenti vernice ac librario oleo, petroleo, terebentina, aceto quā acri, cōfectis, cōpressis, ad solēque deficcatis, ac postea stuppa inuolutis cum acutis ferris imminētibus glomeris instar funiculo cōtexti, quæ omnia denique sint, vno foramine prætermisso, colophonia & sulphure in sequentem modum oblita. Eiusmodi etiam ignē sed thedis inhaerentem hostium classibus obijciunt alii.

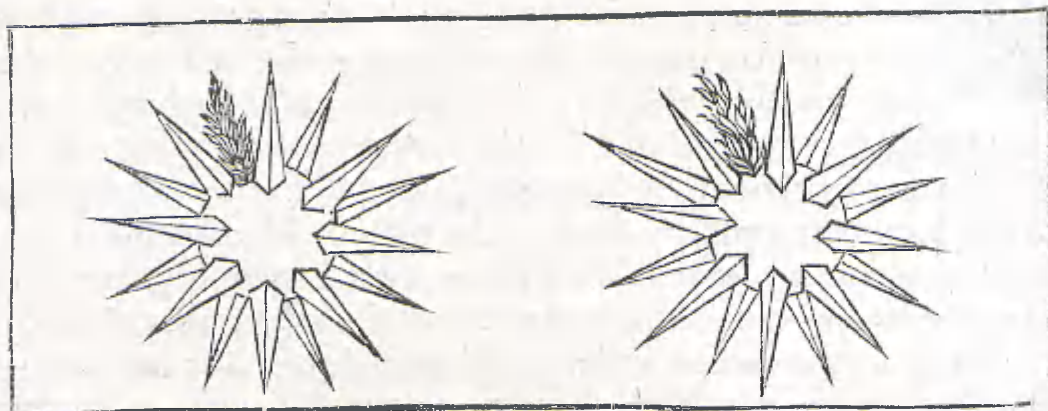
Lucanus,

Quam pelago diuersa lues, nam pinguibus ignis
Affixus thedis, & tecto sulphure viuax
Spargitur, ac faciles præbent alimenta carinæ,
Nunc pice, nunc liquida rapuere incendia cara,
Nec flammæ superant vnda, sparsisq; per equor
Iam ratibus, fragmenta ferus sibi vendicat ignis.

Idem de eodem alibi, piceo iubet vngue tinctas
Lampadas immitti inunctis in bella carinis,
Nec piger ignis erat per stuppea vincula, perque
Manantes cara tabulas, & tempore eodem
Transstrāq; nautarum summisq; arsere Cheruci,
Iam propē semustæ merguntur in equore classes,
Iamque hostes & tela natant, nec puppibus ignis
Incubuit solis, sed quæ vicina fuere
Tecta mari, longis rapuere vaporibus ignem.
Verū ne ignis abesse possit, lapide Pyrite excutiat, qui chalybe, aut aliquo lapide ietus scintillam edet, quæ excepta sulphure, aut foliis, aut linteo paulisper

394
 sper ambusto, sulphurea materia illico reddit flammā. Sunt aliis gentibus sua circa hæc inuenta. Nam aliquādo fiunt etiam igniaria ex moro, lauro, hedera, quæ exploratorum vsus in castris, pastorumq; reperit. Et quoniam ad excutendum ignem nō semper lapidis filicis occasio est, teritur ergo lignū ligno, ignēq; concipit attritu, excipiente materia aridi fomitis fungi: sed nihil hedera præstantius quæ teritur lauro laurūque terit, ignem scintillis excutiendo. Ignē in annum quoq; asseruare ferula Prometheus reperit: de hac proinde Martialis, Inuisa nimium pueris gratēq; magistris

Clara Prometheo munere ligna fumus.

Probatum summopere in aquis & illud Hannibalis inuentum. Nam quum Prusias terrestri bello ab Eumene victus prælium in mare trātulisset, Hānibal nouæ cōmento auctor victoriæ fuit. Quippe omne serpētū genus in fictiles lagenas coici iussit, mediōque prælio in naues hostium mitti, id primum Ponticis ridiculum visum est, fictilibus dimicare qui ferro nequeāt: verū ubi serpētibus cōpere naues oppleri, ancipiti periculo cirunuenti hosti victoriam cesserunt. Saponem alii nigrum oleo vel amurca permixtum fictilibus simili modo deiciunt, quo aduersę partis tabulata lubrica fiant, quiq; pugnant nullo pacto possint luctando cōsistere. Si quis autē & illud experiri velit, habemus in exemplis lectos agilitate iuuenes enatantes sub aquis, quum proximi hostiū nauibus hæsisent, carinas terebra perforasse.

Fluminum transitus ex inuentis memoratu dignis.

Cap. XII.

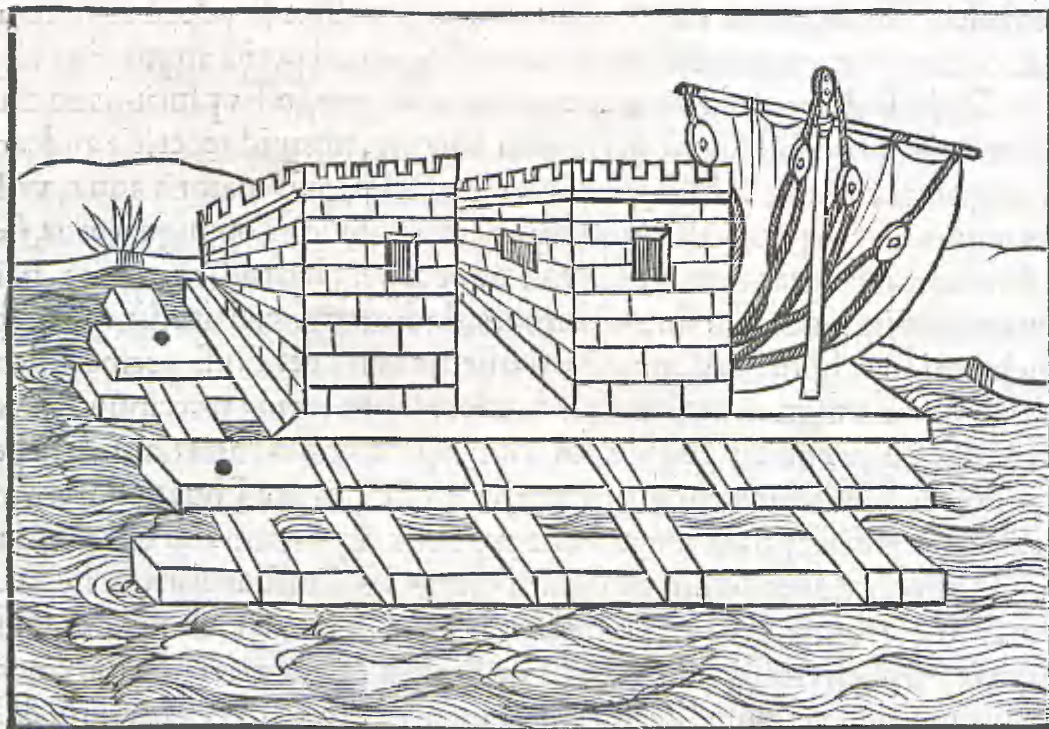

Ne cōtēdum & illud arbitror, ut si aduerso flumine ab hoste præcludamur, quēadmodum libero transitu possimus uti, & id ex gestis docebimus priorū exempla tradentes. Alexandro Indiam vastante quū Porus ei occurrisset, castra inter vtranq; ripā Idaspis fluminis disposita sunt: latus hic erat stadiis quatuor, altus vadis nunquam repertis. Alexander Attalum quendam sibi similitum castra seruare iussit, regiis vestibus indutum, ipse cū parte equitatus aliquantū progressus, dū densa caligo diem subtexisset, in vltiorem ripā transuectus ancipiti prælio diu fatigatus est, donec pedibus elephātorum securibus succisis, agmina perturbata sunt. Cæsar haud dissimili ratione vsus est. Nā quū flumine ab hoste impediretur è regione illis

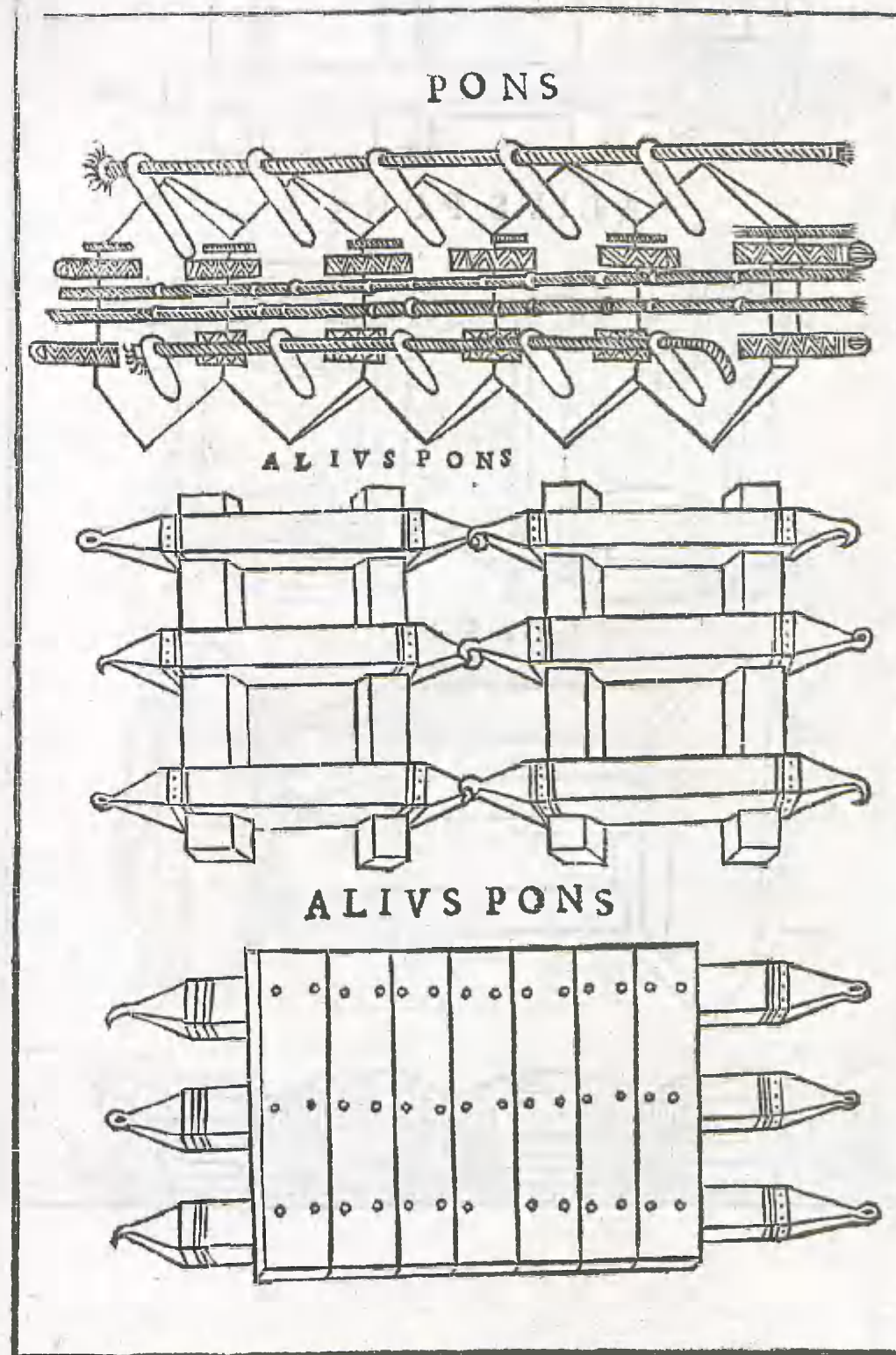
castra

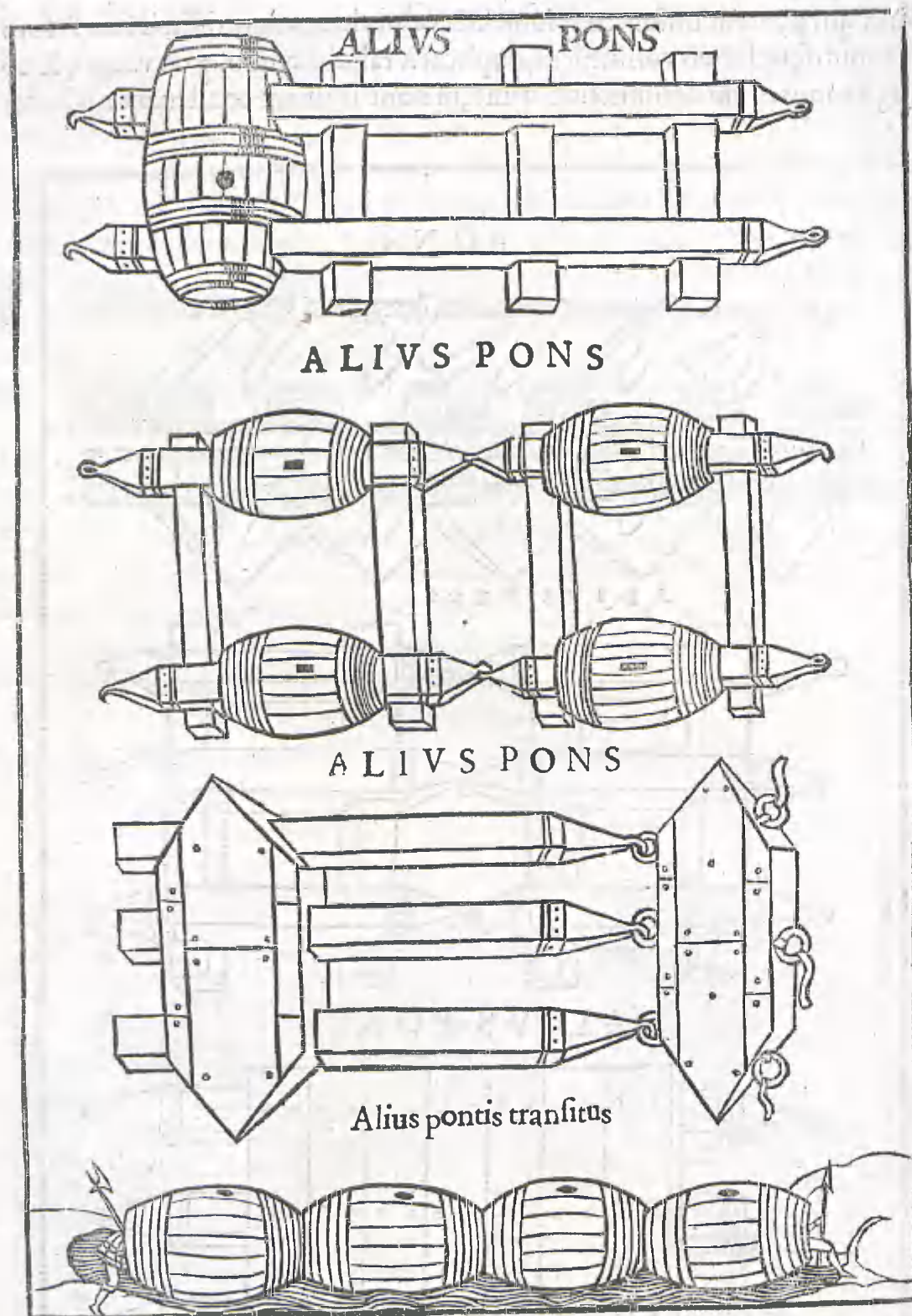
castra ponentibus, nactus vnum ex pontibus quos illi resciderant, syluestri loco substitit. Postero die omnes copias longo agmine præmittens, ipse cum duabus legionibus parumper moram trahens, pontēque refecto, legiones traduxit, loco idoneo castris delecto, reliquas copias reuocauit. Labienus, vnus ex ducibus eius noctu oportunitatē quæsiuit: is quum hostes aduerso flumine Sequanæ confidissent transitum prohibentes, nactus aliquātas naues singulas gubernatibus tradidit. Lintres etiam conquisiuit, quas magno sonitu remorum in eandē partem misit: hostes suspicati Romanos tribus locis transire, ipsi quoq; in tres partes suas copias diuiserunt. Labienus ad naues contendens tres legiones traduxit, acie instructa, quum copiarū hostilium partem dissipasset reliquæ fugā arripere. Fit pons aliquando, ubi hostis nō vrget, pluribus nauibus tabulato constructis. Plurimi interdum equi flumini opponuntur, aquarū impetum excepturi, quo cætera turba molli vado, & tuto, ac stabili gressu traiciatur, ut per Cæsarem in Rubiconis nostri transitu fieri contigit. Geminæ nonnunquā equitum acies delectis prægrandibus equis, ordine, & intercapedine quadam sua seiunctæ currenti aquæ obiciuntur, ac inter vtrāque impediti expeditiq; milites transeunt: superioris nanque beneficio, currentis impetus aquæ, visq; perfringitur: inferior si qui forte deciderunt, mox raptat & transuehit. Idem Cæsar quū Liger sibi traiciendus esset, vado per equites inuento, ut brachia tātum & humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent, equitatu sic disposito, qui fluminis vim perstringeret, incolumem exercitū duxit. Cælius auctor est, Magonem cum equitatu & hispanis peditibus flumen extēplo trāsnataisse, ipsum Hannibalem per superiora Padi vada exercitum traduxisse, elephantis in ordinem ad sustinendum impetum fluminis oppositis, quod periti amnis eius vix fecerunt. Quod si altior vnda vtrinque militem respuat, fossis plurimis ac diuerticulis minuēda est, sicut Cæsar in transitu Licoris, ne quid repetitis audeat vndis, spargitur in sulcos, & fisso gurgite riuus, Dat pœnas maioris aquæ, ut Ludis, spargitur in sulcos, & fisso gurgite riuus, Dat pœnas maioris aquæ, ut Ludis, inquit. Cyrus potentissimus Persarū rex Babylona oppugnaturus, Gangem fluium adeo grandem, ut ubi minus occupet, latitudine. viii. m. passuum pateat: ubi immodicum siue plurimum, stadiorum. c. altitudine vero ea ut nusquam minus viginti passuum reperiatur, sic leui licet causa permeabilem fecit. Nam quum vnum ex regiis equis candore atque forma præcipuum à vorticibus vndarum circumagi atq; absumi cum equite vnā cerneret, aiunt ira percitum iurasse se adeo illum extenuaturum, ut mulierum gressibus vadofum redderet: nec dictis defuit, nam totis in hoc expositis copiis, tam diu operi huic incubuit & assedit, donec cētum octoginta cuniculis diuisum alueum in. ccclx. riuulos dispergeret, & siccum in diuersum fluentibus aquis relinqueret. Simili sane opere perdoctis fossoribus, etiam Euphratem inter cæteros fluuios memoratu plurimo, tum veterum literis, tum inundationibus suis celeberrimū & longe validissimū, Babylonem quōdam Chaldee caput petētem, Mediāq; permeantem deriuauit, ac sic meabilibus vadis siccum partibus aluei patentibus interfecit, cœpitq; urbem quā ab humano opere extrui, vel humana virtute destrui posse, penē apud mortales incredibile erat. Sapor Persarum & suo in his ingenio

ingenio vsus est. Nam quum Nicomediam que Nisibis dicta esset obsideret, & flumine præpeditus, & plurima molimina ponens eam obtinere non posset, tandem impetum Mygdonii fluminis, per mediam ciuitatem properantis à longe retinuit, vtrasq; ripas eius faciens excelsiores, vt aqua in se collecta concre-
ret: quûq; cœpissent ripæ sublimes impleri, subito auferentes quas fecerant ca-
taraclas, dimiserunt impetû fluminis contra murum, qui vehementis aquæ pō-
dus non ferens cecidit aliamq; muri partem qua fluuius egrediebatur, cum in-
genti ruina deponens, eadem aquæ moles perrupit. Sunt qui raptim cæsa mate-
ria rates fabricent, in quibus equi viriq; & alia onera traiciantur, vt Cæsar &
Xerxes auctore Lucan. maximè vli sunt,
Ergo, inquit, vbi nulla vado tenuit sua pondera moles,
Tunc placuit cæsis innectere vincula syluis,
Roboraq; immensis late rigare catenis.
Tales fama canit tumidum super æquore Xerxem
Construxisse vias, multis cum pontibus ausus,
Europam Asiæ, Sestonq; admouit Abydo,
Incessitq; fretum rapidi super æquore ponti,
Non eorum zephyrumq; timens, cum vela ratesq;
In medium differret Athon, sic ora profund
Arctantur casu nemorum, tunc aggere multo
Surgit opus, longæq; tremunt super æquora turres.

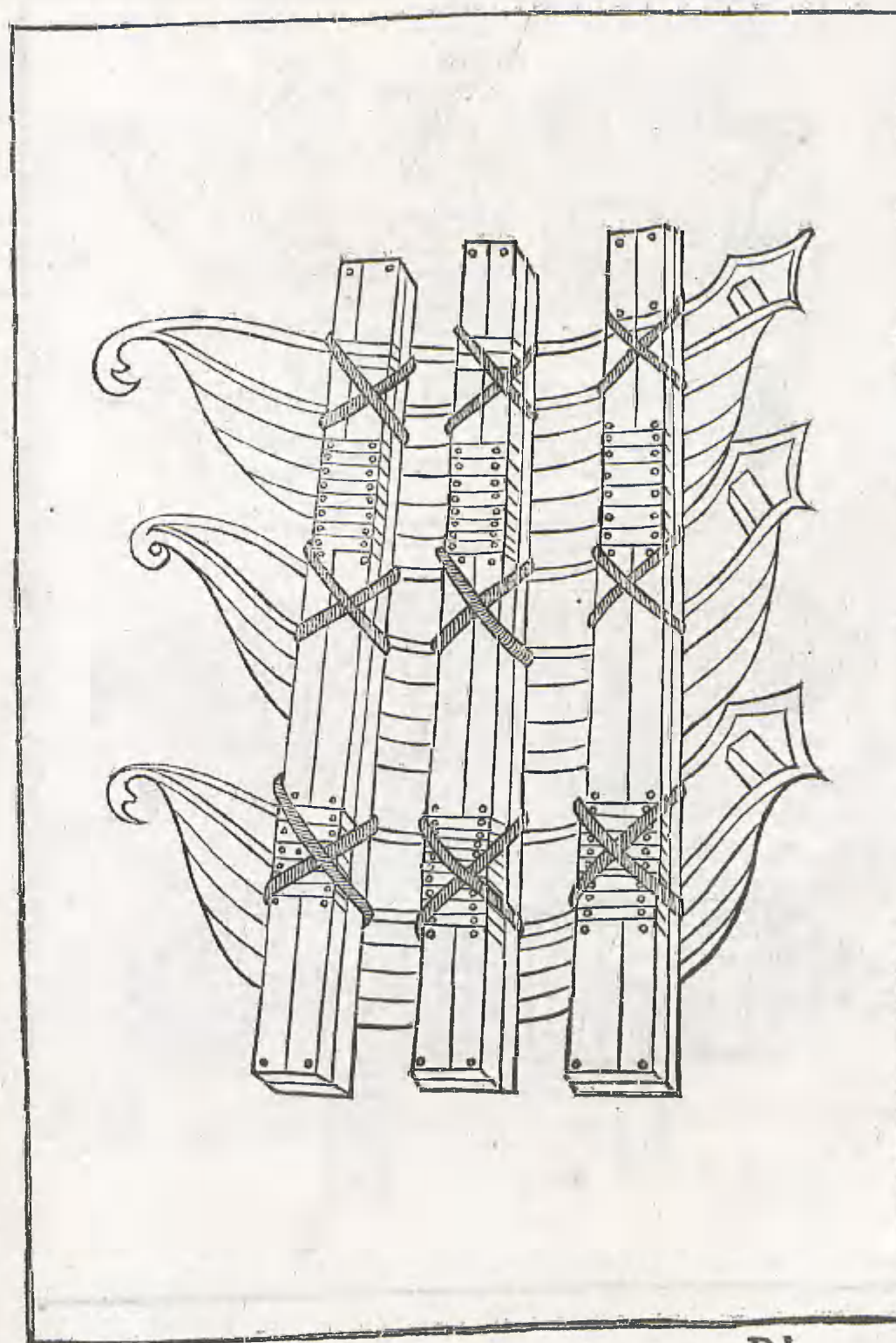

Sunt qui pontem disiunctum iumentis vehibilem, commissuris suis & funi-
bus annulisque ferreis confutilem, duplicatis tabulis quibusq; ac vacuis, & cō-
tra aquæ ingressum coniunctis glutino, in hanc formam construant.

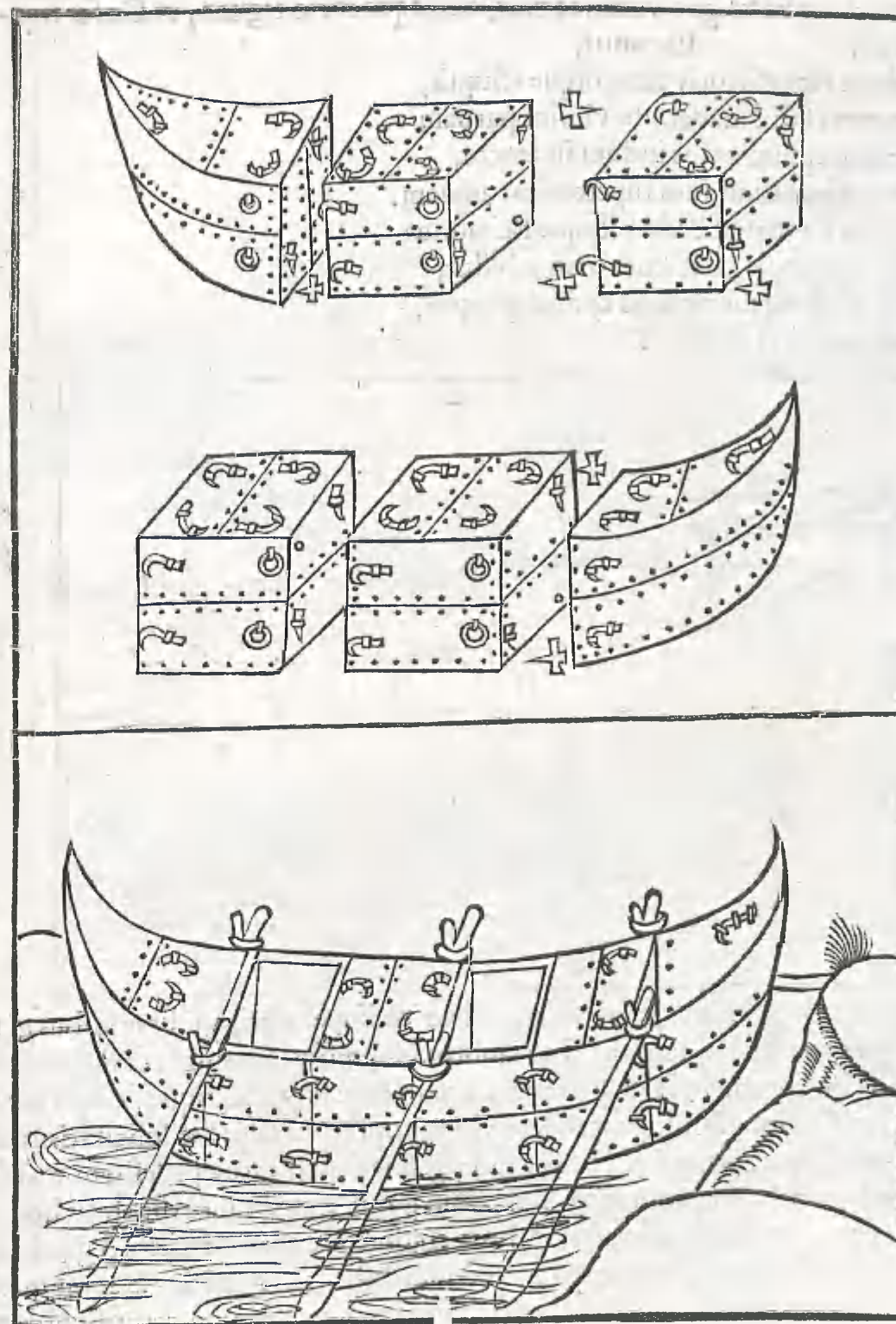
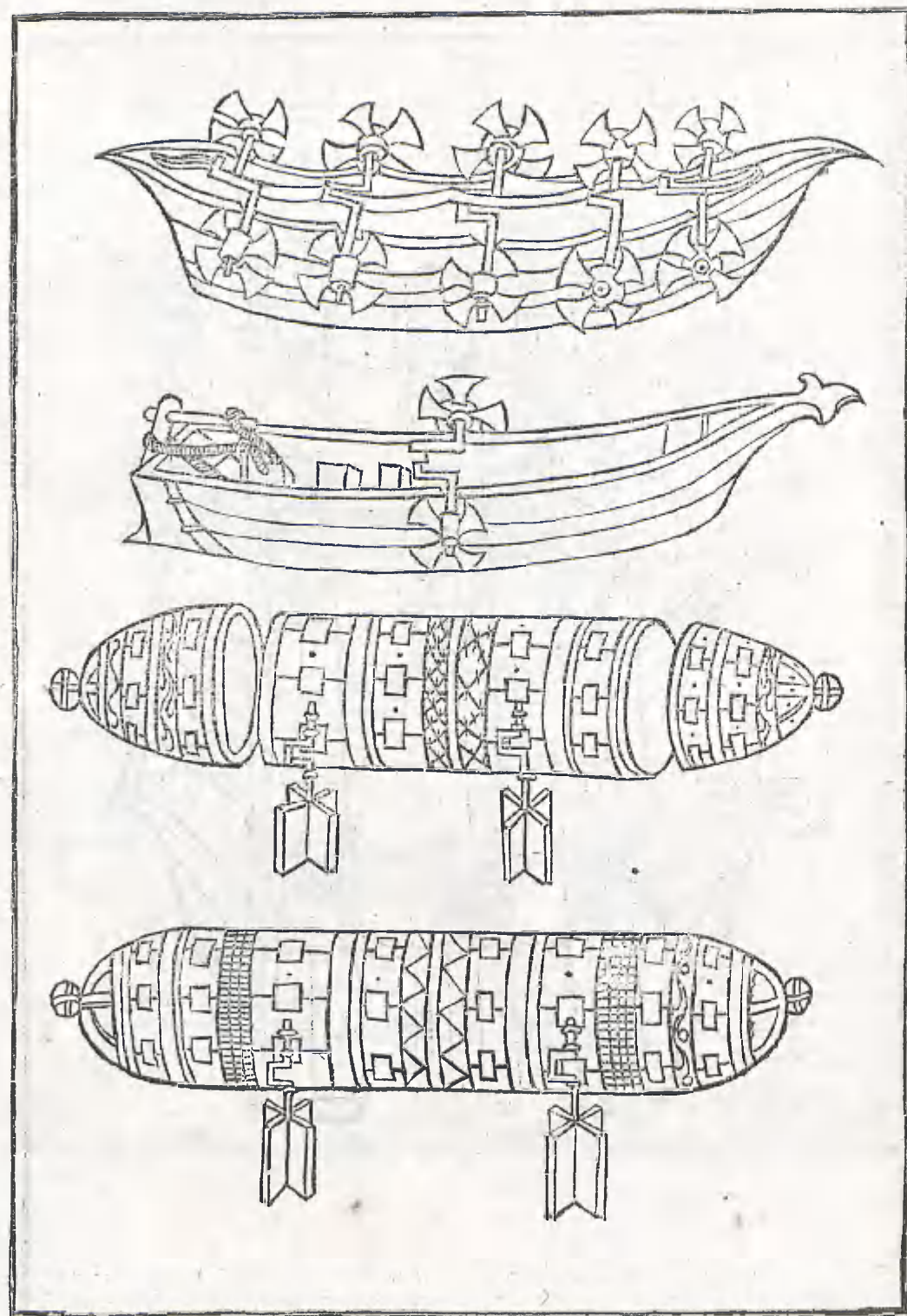

Apud alios inuētum hoc etiam extat, vt monoxylos ex singulis trabibus ex-
cauatos, pro genere ligni & subtilitate leuiffima, carpentis fecum ferat exerci-
tus, tabulatis pariter & clavis ferreis preparatis, vt sublata omni mora, quum
opus fit, hoc ponte constructo aduersus hostes superuenientes incurfus & infidi
as facere possint.

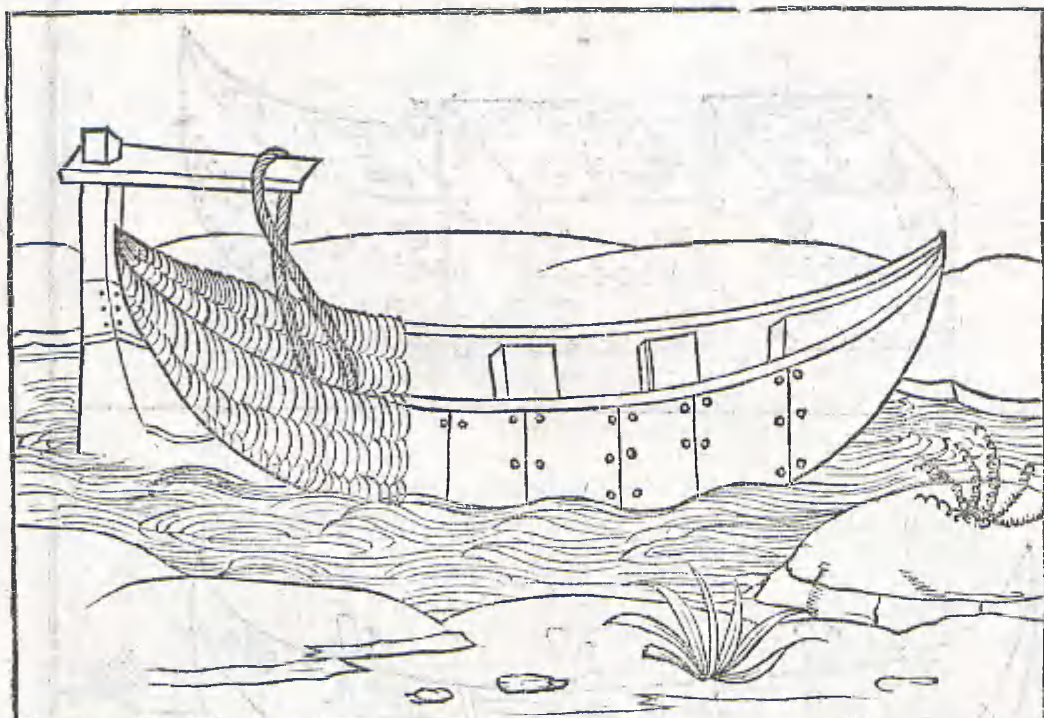

357 Sunt qui naues magnas in tres partes trium cymbarum instar disiunctas, coniunctasq; deinde, ac tela lini cera oblita tectas in hunc modum sine remis flumina traiciant, maiorique celeritate vecti quàm si duodecim remorum obsequio agerentur.

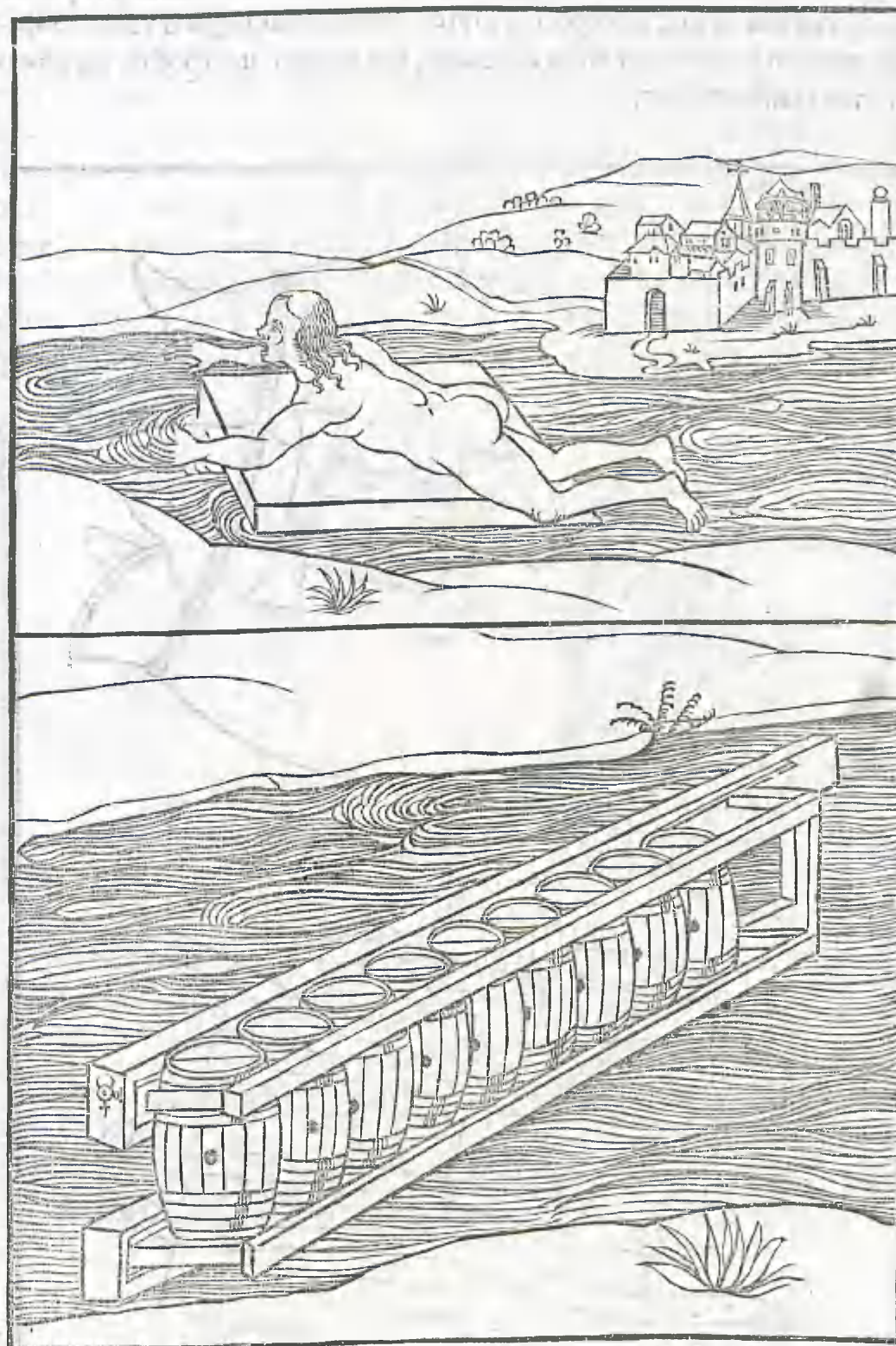

Nauiculas alii saligno vimine texūt, bouisque corio tegunt, vt Cæsar tran-
sit Sicoris. Lucanus,

Vtq; habuit ripas Sicoris camposque reliquit,
Primum cana salix madefacto vimine paruum
Texitur in puppim cæfos induta iuuenos,
Vectoris patiens tumidum superemicat amnem.
Sic Venetus stagnante Pado fusoque Britannus
Nauigat oceano, sic cū tenet omnia Nilus,
Conferitur bibula memphitis cymba papyro.
His ratibus traiecta manus.

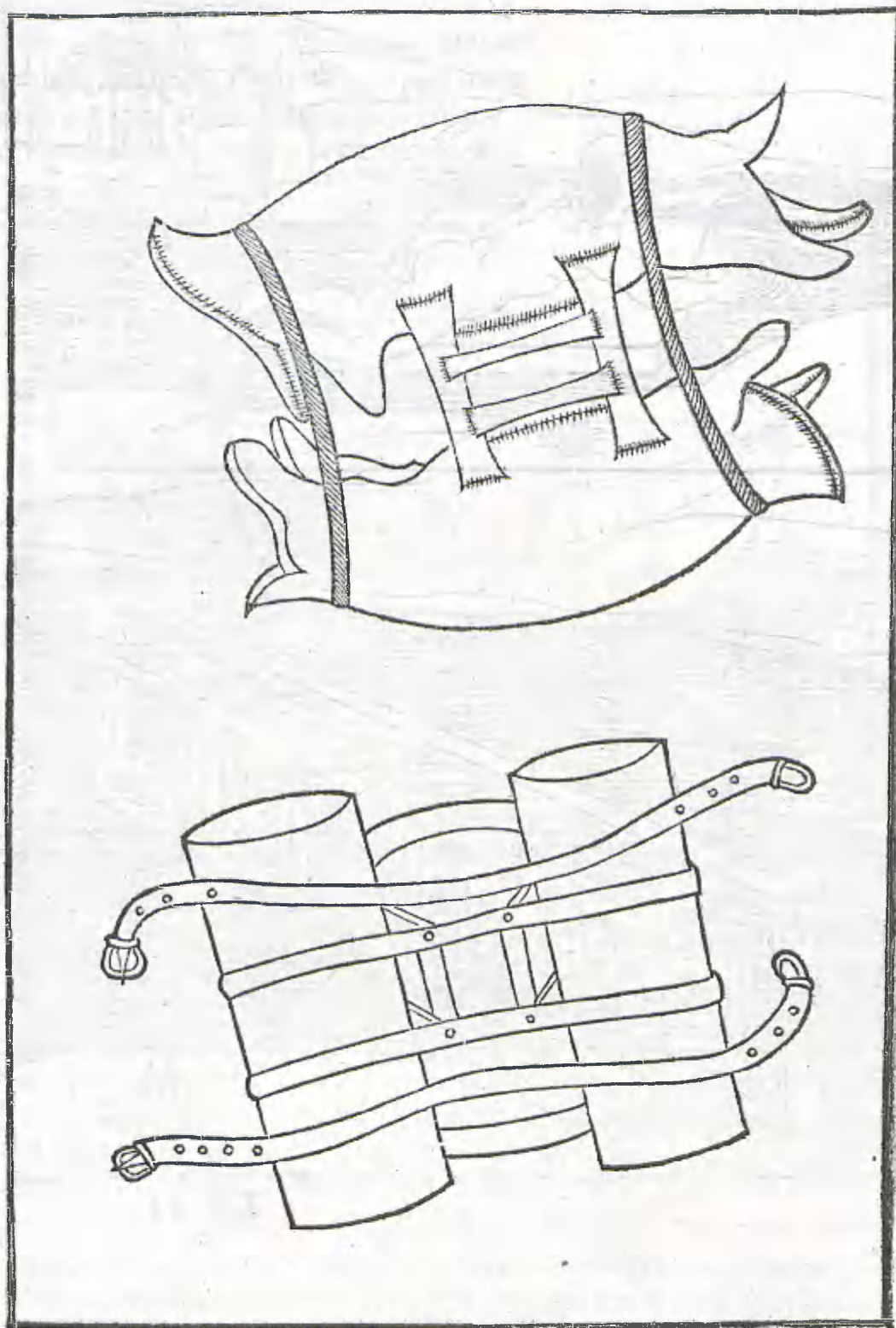

Vada etiam plerisq; casus attulit, vt Henrico imperatori, qui fluminibus gla-
ciali rigore constrictis, terram Lucianorum ingressus, eos nimia cæde prostra-
uit, & terram eorum depopulatus est: verum in casu simili plerique decepti sunt,
vt Perseus Philippi filius, congestis in vnum copiis, prædarū spe sollicitatis: tunc
enim forte Danubius, qui & Hister, crassa glacie superstratus pedestrem transi-
tum facile patiebatur, cum toto & maximo simul agmine inextimabilis homi-
num & equorum multitudo ad transitum conflueret, mole ponderis & gradien-
tium concussione concrepans glacialis crusta dissiliit, vniuersumq; agmē quod
diu sustinuerat, mediis gurgitibus victa tandem et comminuta destituit, atq; ea-
dem fragmentis præpedientibus superducta submersit. Notāda in his parui ani-
malis solertia est, obseruatum quippe vulpem locis rigentibus solerti auditu au-
rem ad glaciem apponere, & coniectura crassitudinem gelu perpendere: quare nō
nisi ad eius accessum reditūque amnes frigore concretos lacūsque plerique trā-
seunt. Subera quidam quam lata pectori subnectunt, quidam dolia inania, inde
leuitate vehiculi fisci, in flumen descendunt, faciliusque placideque deducti, tuto
aduersam pertingunt ripam.

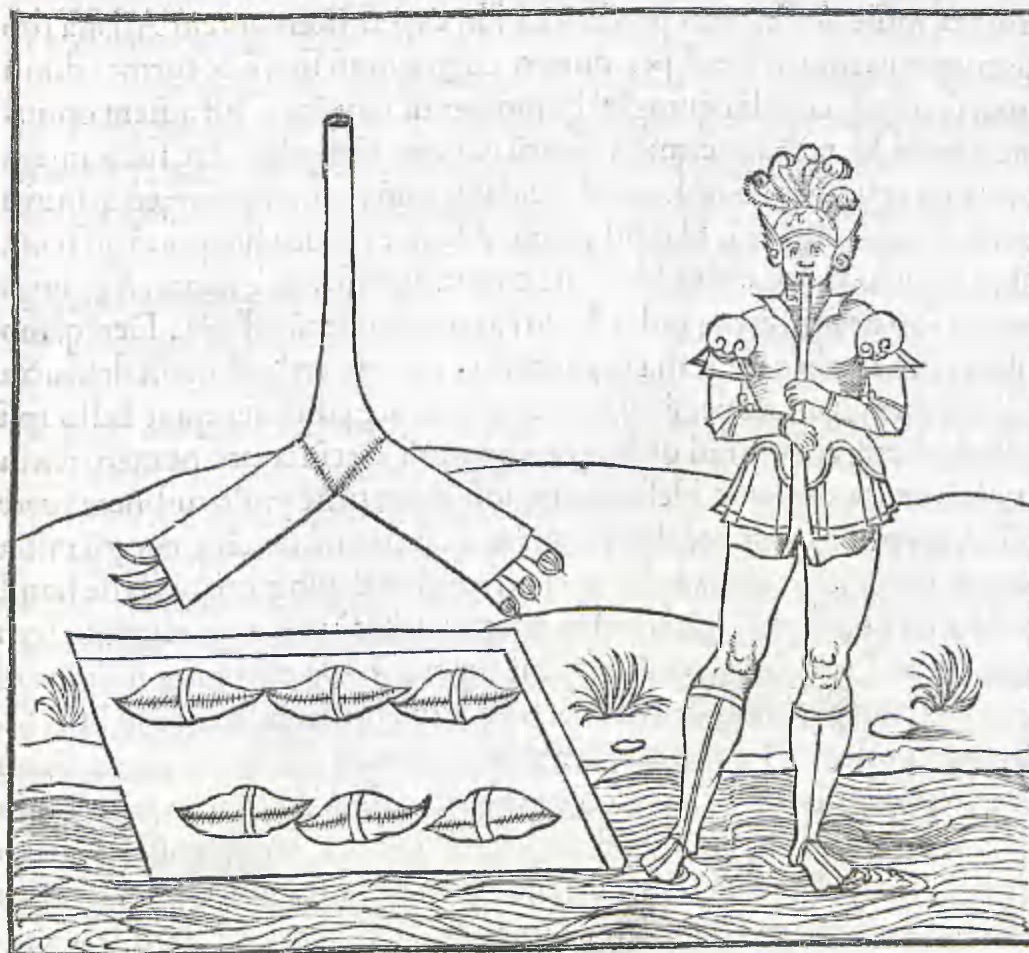

Dd iii

Hispani verò, Aschite, Arabes bubulis vtribus cōtabulatas crates superimponunt, vectitatiq; hoc ratis genere pretereūtes infestāt sagittis venenatis, si-
ne vlla mole in vtres vestimentis coniectis, ipsi ceteris superpositis incuban-
tes flumen transnatauere.

Nec aliter, si Floro credimus, fiduciam oppidanis resistendi nūcius quispi-
am fecit, docēs aduentare Lucullū, qui, horribile dictū, per medias hostiū na-
ues vtre suspensus, & pedibus iter gubernans, vidētibus procul quasi marina
pistrinx euaserat. Cēsar quoque, vt in ceteris, in hoc simili modo multorū opi-
monem superauit: vtrē enim ex corio cōsutili follis instar inflatum traicien-
dis amnibus habuit, eoq; vsus fertur, cruribus insidētis velut gubernaculis di-
missis cursum dirigēis: quod si quis hoc fictū aut commentitiū de Cēsare
forte dictū putet, Suetonius Trāquillus opulentissimus auctor ac testis est, Si
flumina, inquit, morarētur, nādo traiciēs, vel innixus inflatis vtribus, vt per-
sepe nūcios de se preueniret: atq; hic nos quoq; asserēdi melius quod dicitur,
quodq; ipsi vidimus gratia, minuemus laborē legētibus, subiiciēdo picturam.

Illud quoque nec erit inutile, nec presenti materia incongruum, ut aliquorum qui in re militari claruerunt copie, vel numero, vel auxiliorum multitudine comparatur: & si a sacris que mentiri & nesciunt ac nequeunt, literis initium auspicari voluerimus, ubi singulos dies regum omnium illum regem & principem deum & dominum exercituum beligerare se penumero, imo si dicere fas est, & ab religione nostra non abhorret, & furere aliquando, & desuere legimus, inueniemus Hebræe gentis numerositatem tantum excreuisse, ut in exitu eiusdem populi ex Aegypto sexcenta milia hominum fuisse referatur bellicę iuuentutis, ut omittamus gentem Idumeorum ad populum Israël minime pertinentem. Sub Iosue numerum fuisse armatorum sexcenta tria milia & mille septingentos proditum est. In expeditione autem Asiana sub Moyse numerus filiorum Israël per domos cognationum suarum & turmas diuisi exercitus sexcenta tria milia quingenti quinquaginta inuentus. Est autem omnis numerus Israël M. milia et c. milia virorum eductum gladium. De Iuda autem ccc. milia bellatorum: nam Leui & Benjamin non numerauerim, eo quod inuicti exequeretur regis imperium. Habuit etiam Asa in exercitu suo portatum scuta & hastas, & de Iuda ccc. milia. Hos autem contra egressus est Zizara. Aethiops in exercitu suo decies centena milia & currus trecentos secum afferens. Denique sub iudicibus, sub regibus tot milia variis bellis, diuerso cœlo, diuersis destructa temporibus inveniuntur, ut penè non tot natura in lucem edidisset, quot bello ipsi confecisse & decemarchi omnium de interitu hominum circumscripto numero extinxisse videatur. Præter hanc Hebræorum infinitam penè multitudinem fuisse Sesoos Aegyptiorum regi pedestres copie milia hominum sexcenta, equitum milia quatuor & vingenti, currus bello apti octo milia & vingenti cum classe haud parua. Nec est quod quisque gentis huius miretur exercitus, quum olim numero hominum omnis fere orbis gentes Aegyptus superarit. Oppida enim insignia ciuitatesque priscis temporibus ultra decem & octo milia fuisse in Aegypto libri facri continent. Ptolemei Lagi tempore amplius tria milia. Vniuersi autem populi numerum fuisse antiquitus septiesdecies centena milia Diodorus testis est. In Gange, insula est magnę amplitudinis gentem continens, vnam nomine Modroga linguam, circa quam liti sunt nonnulli, cum oppido eiusdem nominis magnifico Modros, quorum rex peditum quinquaginta milia, equitum iiii. milia, elephantos quadringentos in armis habet. Validior deinde gens Andare plurimis vicis, triginta oppidis, que muris turribusque muniuntur, regi præbet peditum centum milia, equitum duo milia, elephantos mille. Omnium in India propè non modo in hoc tractu potentiam claritatemque antecedunt Tartarum, amplissima vrbe ditissimaque Balibotra, unde quidam ipsam gentem Balibotras vocant, imo verò tractum vniuersum à Gange. Hanc Tartariam gentem validissimam adeo fuisse percelebre est, ut gentis eius rex sexcenta milia peditum, equitum xxiii. elephantorum ix. omnibus diebus ad stipendium habuisse memoretur. Incredibilia similiter tradunt Alexandri Magni comites, in eo tractu Indię quę sibi subegerant scripserunt viii. oppidorum Indiã, tertiam partem terrarum omnium, multitudinemque

tudinemque populorum innumeram. Quantus autem Gotticus in Romanos fuerit exercitus Claudio Quintilio Augusto renitente, eorumque impetum retundente, testis est eorum turba qui perierunt, quum tot capti reges, tot diuersarum gentium nobiles feminae, impletae barbaris seruis senibusque cultoribus romanę provincię, ut nulla fuerit regio que Gotticum seruum triumphali quodam seruitio non haberet. Huius etiam rei testis & index est Claudii ipsius Quintilii epistola ad Iunium Broccum Illyricum tuentem, in hunc modum conscripta, Deleuimus cccxx. milia Gottorum, duo milia nauium merimus, tecta sunt flumina scutis, spathis & lanceolis omnia littora operiuntur, campi ossibus latent tecti, nullum iter purum est, ingens Carthago deserta, tantum mulierum cepimus, ut binas & ternas mulieres victor sibi miles possit adiungere. Quid Cyrus? nonne, ut Xenophontis tradit historia, exercitum omnem Babyloniam coegit, in quo equitum milia centum & viginti feruntur conuenisse, duo milia falcati currus, peditum verò milia sexcenta? Ninus expeditionem in Bactrianos moturus, ex singulis gentibus electo ingenti exercitu aduersus eos profectus est, traditque Ethesias scriptor in exercitu eius ad septiesdecies centena milia peditum fuisse, equitum milia ducenta, currus verò falcatos paulominus decem milibus et sexcentis. Bactrianorum rege Zaorte, comparato hominum cccc. milium valido exercitu, Nino in finibus occurrente, Semyramis Nini huius Assyriorum regis vxor glorię cupiditate flagrans, ut Diodorus non contemnendus autor tradit, cum tredecies centenis milibus peditum, quingentis milibus equitum, centum milibus currum in Indiam traiecit, Indoque illius regionis nobili flumine duarum milium nauium ponte constructo, qui militum numerus incredibilis nunc sit forsan audientibus, sed haudquaquam impossibile videtur, Asiam magnitudinem multitudinemque in ea nationum animo aduertenti. Nam si quis Darii aduersus Scythas expeditionem, si quis item Xerxis in Graciam transitum, si quæ in Europa pauloante res gestę consideret, minime dictis nostris abrogauerit fidem. Nam ex vnica Sicilia ciuitatem Syraculis Dionysius præter naues magnas, partim triremes, partim quinqueremes ad quadringentas, exercitum peditum centum viginti, equitum duodecim milium confecit. Traditur Amazonum reginam nomine Mirinam exercitum triginta milium peditum, duumque milium equitum confecisse. Xerxes quum & mari & terra bellum vniuersam inferre vellet Europæ, cum tantis copiis accinctus peruenit in Graciam, quantas nec antea nec postea quispiam alter habuisse memoratur. Nam ut classem eius præteream de qua nobis paulo post differendum est, terrestrem eius exercitum, si Probo Aemilio credimus, ducentorum milium peditum, equitum quadringentorum fuisse constat: si Iustino & Orosio, septingentorum milium & Persarum quidem, auxiliorum vero ccc. milia: si Herodoto, pedestrem eius exercitum centum & septuaginta myriadum, equitum octo: eorum verò qui camelos et currus ducerent, duarum: ad hæc septem milia sexcentos & decem, sine impedimentis seruorum pistorumque turba & aliorum quorum assertio tanta est, ut haud sane mentis cuiuspiam iure videri debeat. Artaxerxes autem egit in prælium, ut Ethesias tradit, cccc. milia hominum. Dion & Xenophon eos qui dimicarunt longè plures fuisse testes sunt: neque hoc cuiuspiam supra fidem videri debet, quum rex adeo

adeo magnus esset diuina narrante historia, ut ab India usque Aethiopia centum viginti septem prouinciarum ducibus ac principibus qui suae obedirent iussioni praesset, scribensque salutem diceret. Antophrodates ab Artaxerxe in Capadociam missus aduersus Dathanem habebat barbarorum equitum viginti milia, peditum centum milia, eiusdemque generis tria milia, funditorum praeterea Capadocum octo, Armenorum decem, Paphlagonum quinque, Phrygum decem, Lydorum quinque, Aspendiorum & Pilidarum circiter tria milia, Cilicum duo, leuis armatura maximum numerum. Philippus Alexandri pater delectu militum in subsidium regiae dispositionis ex tota Gracia habito, cum milia peditum, equitum xv. milia confecit, in Asiam expeditionem missurus, absque exercitu Macedonico, & infinita gentium Barbarie. Copiarum numerum Alexandri qui minimum asserunt xlviii. milia peditum ac equitum quinque fuisse tradunt: qui vero plurimum, peditum xlviii. milia, equitum quatuor & quinque extitisse scribunt. Dario campis alpestris contra Alexandrum prima congressione in acie Persarum sexcenta milia fuere militum, quae non minus arte Alexandri, quam virtute Macedonum superata, terga verterunt: in secunda vero congressione cum ccc. milibus peditum, & centum milibus equitum processit in aciem: tertia vero congressione bellum reparatum, & cum cccc. milibus peditum, et c. milibus equitum obuiam rediit Alexandro. Si quis denuo Darii aduersus Scythas expeditionem mente reuoluerit, cum octingentis eum militum milibus fuisse confirmet necesse est. Hannibali copiae quantae fuerint Pyrenaeos montes transgresso in Italiam traiciendi, haudquaquam inter auctores conuenit: illis tamen qui exercitum eius in centum milibus peditum, equitum vero xx. milibus fuisse asserunt, assentiendum magis putem, quum postea quam Rhodanum transgressus est in xxxvi. milibus hominum ingentique equorum, elephantorum & aliorum iumentorum numero exercitus eius imminutus est. Gallorum copiae quum eos praeter multitudinem abundante non caperent terrae quas tenuerant, ccc. milia hominum ad nouas sedes occupandas miserunt, horumque cum portio altera in Pannonia consedisset, urbem Ioniam captam incedit: altera Italia est ingressa. Romanorum qui in ea re plurimum valuerunt haec fuerunt ab initio copiae. Anno enim ab urbe condita ccclxxxiii. quum Gallorum inundatio ad quartum ab urbe lapidem consedisset, socii Romanorum in Latinis, qui a Romanis subiugati erant, milites praestare volentibus delectu habito, ex Romanis tantum tyronibus decem legiones confectae sunt. Anno vero ccclxx. quum iam clarum nomen urbis esset, quia arma tum extra Italiam mota non fuerant, ut cognoscerentur quae copiae Romanorum essent, census est habitus, inuenta quoque sunt tunc ciuium capita ducta xcvii. milia & cccxxxiii. quanquam a condita urbe nulla bella cessassent. Anno quoque dxvii. cum cisalpinae Galliae, vel etiam ex ulteriore Gallia ingens numerus aduentare nunciaretur, permoti consules ad praesidium imperii contraxere vires, quo facto in utriusque consulis exercitu octingenta milia armatorum fuisse referuntur, sicut Fabius historicus qui bello interfuit scripsit: ex quibus Romanorum fuerunt peditum cccxlvi. milia, & equitum xxvii. milia sexcenta, caetera multitudo sociorum fuit. Nunciato gallico etiam tumultu, L. Aemilio

milio Paulo, C. Attilio Regulo cons. solam Italiam etiam sine transpadanis & externis auxiliis armauisset equitum triginta milia, peditum septingenta in naturali historia Plinius testis est. Hac incredibilis apparatus magnitudine, licet Gallorum potentiam existimare. Romani paulo ante Hannibalis tempora futuri belli prauidetes magnitudinem, censu in Italia tum ciuium, tum sociorum qui bello apti essent habito, Diodoro teste, decies centena ferme milia hominum describere. Quanta autem Romanorum copiae fuerunt, quando maiores adeo numero & genere variant auctores, ut vix quicquam satis certum affirmari queat. Septem & octoginta milia armatorum & ducetos fuisse in castris Romanis, quum pugnatum ad Cannas est, quidam auctores sunt. In hoc haudquaquam disconuenit maiore conatu atque impetu rem tum actam quam prioribus annis, quia spem posse vinci hostem Dictator praebuerat. Numerum vero omnium qui tum peditum equitumque in Hannibalis acie ad Cannas steterunt xl. M. peditum, decem milia equitum fuisse ferunt. Quae autem postea Romanorum copiae Philippicis in caesis, ultimo Caesaris & Pompeii conflictu fuerint, inter eos quos legisse memini me, qui hunc numerum dicant, remque hanc elegantissima grauitate perstringant, Plutarchus & Anneus Florus longe variant maximeque dissentiunt. Qui cum illo itaque in sententiam eunt, duo & viginti milia militum cum Caesare, cum Pompeio non multo plures quam bis totidem fuisse asserunt: qui vero cum hoc, trecenta & eo amplius milia bellatorum hinc inde praeter auxilia regum, unde immensum quiddam lector possit mente concipere, affuisse memorant: si enim hoc, auctores, belli duces inspicias, totus senatus in partibus: si exercitus, hinc xi. legiones, inde duodeviginti, flos omnis & robur italici sanguinis: si auxilia sociorum, hinc gallici germanique delectus, inde Deiotarus, Ariobarzanes, Tarcondimocus, Corinthus omnis, Thraciae, Cappadociae, Ciliciae, Macedoniae, Graeciae, Aetholiaeque, totiusque robur orientis denique coiere: nec vnquam tam variae cultu gentes, tam dissona vulgi ora, tot immensa comites missura ruinae, ut Lucanus inquit, utque idem Florus, nec vlllo vnquam loco tantum virum Po. Ro. tantumque dignitatis fortuna vidit. Post hos quatuor et quadraginta legiones sub vno Augusti Caesaris imperio numeratae sunt, quas ad imperii columnen tutamque per diuersas orbis partes summa cum dignitate distribuit. Duo demum quae non paruam legentibus ingerent admirationem de Romanis libet attingere. Siquidem anno vi. Claudii Tyberii principis descriptione Romae facta, inuenta esse ciuium Romanorum sexagies nouies centena quadraginta quatuor milia, cuius rei quia fidem excedit, testis clarissimus adest Eusebius Caesariensis, in libro de temporibus, quum iam ante sub Augusto, anno eius quarto & quinquagesimo inuenta essent nonagies trecenta & septuaginta milia. Horum viribus ac consiliorum grauitate Romanorum virtus inuenta per totum olim terrarum orbem habita est. Eo vero in bello quod cum Romanis gessere Iudaei sexcenta milia Iudeorum interfecta Cornelius & Suetonius referunt. Egesippus illorum temporum vicinus libro quinto decies centena milia ab obsidionis illius principio ad finem usque interempta, & in captiuitatem ducta nonaginta septem milia dicit. Ceterum Iosephus Iudaeus qui ei tunc bello praefuit, scribit vndecies centena milia gladio

302/ & fame periisse, reliquias verò Iudæorum diuersis actas conditionibus toto orbe dispersas, quarum numerus ad viginti milia hominum fuisse narratur. Et hæc de terrestri militiæ copiis in præsentia dicta iam sint. M. autem Aemilio, Seruio Fulvio Nobiliore coss. iam clarum Romæ nomē quum videretur, Q. etiam Lutatius Catulo præfecto, primo bello punico trecentarum nauium classem Romanorum aduersus Aphros Aphrorūq; aduersus Romanos apud Hegates insulas inter Siciliam & Aphricam Hamilcare duce sexcentarum fuisse constat. Græcorum verò regis aduersus Troianos classem mille quadringentarum nauium, & eo adhuc amplius cum multis & nobilibus earum præfectis, Illios lib. ii. Homero teste, fuisse comperio. Xerxem Persarum deinde regem non horum modo, sed aliorum omnium numerum, hac in re disputent licet auctores, facile superasse haudquaquā obscurum est. Nauiū enim eius classem Persicā Herodotus auctor est trium milium fuisse, in hisq; hominum quatuor & viginti myriades, hoc est, ducenta quadraginta hominum milia: huic classi eodem etiam auctore additæ sunt ex Thracia naues cxx. hominum xxiiii. milia cōtinentes. Aemilius Probus lōgarum nauium mille & ducentarum, quas onerariarum duo milia sequebantur. Orofius rostratarū mille ducentarum, onerariarum autem trium milium. Iustinus postremo nauium tantū apud eum astruit: nam decies centena milia numerus est, vt non ab re aliud dici queat etiam de pedestri, quā quod his verbis Satyricus inquit,

Creditur olim

Velificatus Athos & quicquid Græcia mendax
Audet in historia, constratū classibus iisdem
Suppositūq; rotis solidum mare credimus altos
Defecisse amnes, epotāque flumina Medo
Prudente, & madidis cantat quæ Sostratus alis.

Darius autem cum ex Europa in Asiam rediisset, hortantibus amicis vt Græciam redigeret in suam potestatem, classem quingentarum nauium comparauit, eique Darim præfecit & Arthaphernem, hisque ducenta peditum, decem milia equitum dedit. Alexāder verò cxcii. nauium classe, quam trium milium alii fuisse perhibent, Asiam petiit. Cæsar octingentarum Britanniam. Heraclianus Aphricæ comes, quosque priores præter Xerxē clarissimos in ea re vel equauit vel excessit: nam nauium trium milium septingentarum habuisse fertur numerum, qui apud paucos & nobilissimos ac potentissimos quidem vix est inuentus: cumque is simulacrum cum agmine militum ad urbē pergens littore egressus est, occursum comitis Marini territus, & in fugam versus, arrepta naui solus Carthaginem rediit, atque ibi cōtinuò militari manu interfectus est. Sic itaq; ingens tunc numerus timori iam esse cœpit: vnde & Scipio Carthagine victa quum res Aphricæ disponderet, prohibuit ne plus quā decem naues earum quæ belli vñbus forent pacto traditas haberent, reliquas omnis generis quæ remis agerentur, quingentas numero fuisse quidam scribunt, in aliquantum maris spatium prouectas, in conspectu Carthaginis iussit incendi: tamque lugubre earum fuisse incendium, quā si Carthago ipsa conflagrare videretur. Q. T. Flaminius quoque

quoque quum aduersus Philippum regem Macedonum pugnasset, his ei cōditionibus pacē dedit, vt quinquaginta solū relictis nauibus, reliquas Romanis traderet. Q. denique Fabius Labeo, cum à rege Antiocho quē bello superaue- rat ex fœdore dimidiam partem nauium accepturus, dimidiam relicturus esset, medias omnes secuit, vt quod tutius erat, tota eum classe priuaret.

Ex relatu terra & mari res clarissimæ militum gestæ.

Cap. XIII.

REferenda sunt etiam tam terra quā mari ex virtute præclara militum gesta: non enim hætenus fortuna duces extollēdo prosecuta est, vt ocio & ignauia soluti rebelles hostium animos domuerint, quos non minor plæritūque immanitas & pertinacia opposuit victorēq; fecit. In acie enim quū dux hostiū ex media Barbarie, trux, ferus, immanis, & horrendus cōtra Romanos, Qui estis vos aliquando inclamasset, respōsum est inuicem, Romani gentiū domini: & ille, Ita fiet, inquit, si vos viceritis, acceptoq; belli omine, Marcus Crassus Barbaros adortus, graui tandē cōflictu eorum res sublimes pugnando deposuit, nec minimū vnā terroris barbaris incussit Chonidius Centurio, satis barbæ, efficacis tamen apud pares homines stolidatis, qui foculum gerens super cassidem, & suscitata motu corporis flammam hostes cædendo velut ardētī capite fundebat. Pyrrhus quum Romanos acie vicisset, & eorum omnium vulnera in pectore conspexisset, omnium in manibus enses, & relictas in vultibus minas, & in ipsa morte ira, vt ita dixerim, viuētes, tulisse manus ad cælum dicitur hac voce, O quā facile erat orbis imperium occupare aut mihi Romanis militibus, aut me rege Romanis: quapropter quū in templo Tarentini Iouis titulū affixisset, hæc scripsit, Qui antehac inuicti fuere pater optime Olympi, hos ego in pugna vici, victusq; sum ab eisdem, & quum à sociis & amicis increpitaretur, cur se victū diceret, cum vicisset, respondisse fertur, Ego si iterum simili modo vicerō, solus & sine milite Epirum reuertar. Mirum et illud contra Hannibalē in Cannensi pugna, ē Romanis nanq; miles ita saucius vt manibus non valeret, quum ei Numida quidā humi detrahare spolia vellet, ceruicem hostis vlnis deprehendit, tenuitq; tam diu donec nares atq; aures morfu detruncaret. Claris memoriæ monumētis celebratur Eleazar: nam quum supereminētē cæteris elephantum lorica vestitum regia aduerteret, arbitratu in ea bestia regē esse, cursu cōcito in mediā legionē se proripit, & abiecto clypeo vtrāq; manu hostes cædens eā subintravit, subiectoq; gladio interemit, à bestiaq; cadente opprimitur: hac ruina inclusus magisque oppressus, suo est sepultus triūpho. Tanto virtutis spectaculo defixi hostes, inermem occupatum incusare non ausi, post casum ruentes bestia sic trepidauere vt impares se vnus virtuti arbitrentur: denique rex Antiochus Lyfi filius, cum cxx. milibus hominum armatorum & xxxii. elephātis vnus territus fortitudine, pacem poposcit: Itaq; Eleazar hæredem virtutis suæ pacem reliquit, æternūq; nomē adeptus est. Hannibal quum Romanorum captiuos dimicare inter se cōgisset, vnūque qui fortē superfuerat obiecisset elephantō, ille dimitti pactus si interemisset, solus Romanus acri ingenio elephantum aggressus, magno Pæ-

Ee norum

norum dolore confecit: Hannibalque quum famam eius dimicationis contem-
 ptum allaturam intelligeret, equites misit qui abeuntem trucidarent. Et quan-
 quam exploratū & perspectum habeam, teste Liuiο, milites omnium qui Asi-
 am colunt gentium Gallos fama belli praestare, cognouerimq; auctore Crispo,
 paruis copiis bella gesta cum opulentis regibus, adhuc sepe fortunę violentiam
 tolerasse, facūdia Græcos, gloria belli Gallos ante Romanos fuisse: plures tamē
 propē de Gallis, vt diximus, etiā apud nos triumphī quā de toto orbe terra-
 rum habiti sunt: nec legionibus legiones eorū solū experti, sed viri vnus cum
 viro fortitudinem atque prestantiam. Nam M. Manlius vnus agmine scanden-
 tes in Capitoliū Gallos deiecit, annorū sexdecim voluntariū se militē obtulit
 xxxvii. militaribus donis a suis ducibus ornatus xxiiii. cicatrices habuit. M. au-
 tem Valerius, Titusq; Manlius quātū Gallicā rabiem vinceret Romana vir-
 tus, documenta sunt. Ille enim ducem Gallorū vasta & ardua proceritate inani-
 ter & arroganter telum manu reciprocātem, perque contemptū & superbiam
 conspicientem omnia ac prouocantem cōgredi siquis pugnare secum ex omni
 Romano exercitu auderet, singulari certamine congressus occidit: hic verō simi-
 li modo Gallum quendam nudum praeter scutum & gladios duos, torque, atq;
 armillis decoratū, qui & viribus, & magnitudine, & adolescentia simulq; virtu-
 te ceteris antestabat, cū voce maxima cōclamaret, siquis secū depugnare vel-
 let vt prodiret, quumq; nemo auderet propter magnitudinem & immanitatem
 hominis faciēq; tū irridere cōpisset & hiulco linguā ore in Romanos exere-
 re, T. Manlius summo genere natus, tantū flagitium ciuitati suā accidere, vt ē
 tanto exercitu nemo prodiret, indignabundus in medium processit, neque pas-
 sus est virtutis Romanæ per Gallū gloriā ad suos transferri, eaq; transgressionē
 vtroque exercitu inspectante Manlius animo magis quā arte cōfusus, asperum
 & immitte certamen tam diu cum Gallo subiit, quādiu Gallum evertit, caput
 decedit, torque detraxit. Huius postea filius bello aduersus Latinos hostē, a quo
 similiter prouocatus fuerat, occidit. Q. etiā Cocci militis Romani, qui ob in-
 signē bellicæ virtutis gloriā Achillis cognomentū sibi asciuit, nec subticenda
 duplex animi corpōisq; prestantia: nā quū apud Celtiberos gentem pugnacissi-
 mam a duobus ad dimicandum prouocaretur, alterum & equitem quidem pu-
 gnæ accinctum, excursantem, lustrantemq; omnia, ac insolentissimē procacissi-
 mēque futuri victoris instar irritantem adortus occidit, armaq; detraxit: alterū
 generis claritate & fortitudinis omnibus Celtiberis facile præcellentem cedere
 sibi non solū compulit, sed ensē illi suū & induuias spectantibus vtrinq; le-
 gionibus tradere. In Caesaris etiam congressibus insignis virtus emicuit Volca-
 cii Tullii, qui cū tribus cohortibus legionē Pompeianā perculit repulitq;. Vna
 quoq; Caesaris cohors castello preposita quatuor Pompeii legiones quū diu su-
 stinuisset, tātus fuit in ea sagittarū imber, vt sine vulnere defensorū nullus euade-
 deret, quin et cēturiones quatuor, oculis capti essent, vt quū serō diurni laboris
 ac periculi summā Imperatoris nō tā auribus q̄ oculis subiicere ac representare
 decreuisset, centū ac xxx. sagittarū milia inter vallū inuēta numeraret. Fuerūt
 & in legione Ciceronis, qui legatus quoq; Caesaris erat, duo centuriones, qui per-
 petuas

petuas inter se controuersias habebant, vter vtri praeferretur: horum alter Pul-
 sius, Varrenus alter dicebatur: accidit vt castra oppugnarentur, tum verō Pul-
 sius, Quid dubitas, inquit, o Varrene, hæc dies de nostris cōtrouersis iudicabit:
 hæc dicens procedit extra munitiones vbi hostes confertissimi erāt, subsequi-
 tur Varrenus mediocri spacio relictus, Pulsus pilo hostem exanimans impeti-
 tur ab omnibus, transfixus scutum & baltheum, gladiū educere nō potuit, suc-
 currit inimicus ille Varrenus protegitq; ab hostibus, in quem quū se hostes con-
 uertissent, ipse vno interfecto in locum iniquum decedit, cui circunuetō succur-
 rit Pulsus, atque ambo cōpluribus interfectis incolumes se in castra recipiunt.
 Fuit eidem Casari Scaua miles fortissimus, qui pugna ad Dyrrhachium com-
 missa vulnera accepit capite, humero, & femore, excussoq; oculo traiectus, &
 scuto cxx. telorū ictibus perforato, hostes perinde ac se dediturus esset, accibat,
 subeuntibusq; duobus, alterius humerū ense cecidit, alterū ore percussū vertit
 in fugam. De hoc quidem varia est fama. Quidam tradunt Casarem viri & de
 se & de repub. vt aiunt, ita meriti, eximia virtute permotum, qua commissi ca-
 stelli portæ custodia prope sola seruata esset, pecuniariis eum donis ingentibus,
 & magnis honoribus cumulasse apud alios. Scaua idem duce absente cedenti-
 busq; comitibus, contra omnem Pompeii exercitum stetit, & clypeo cxx. telo-
 rum ictibus transfixo, miris & incredibilibus rebus gestis, & commissi loci cu-
 stodiam relinquens, suorū receptus amplexibus relatus occubuit, iacens quoq;
 victoribus terribilis ac stupendus, qui tot eximias pugnās in Gallia Britannia-
 que fecerat, cōtra hostes semper inuictus, et a suis eadem ciuibus interfectus est.
 L. Siccus Dentatus tribunus plebis centies vices preliatus, octies ex prouocati-
 one vtroque exercitu inspectante victor, quadraginta quinque aduersas habuit
 cicatrices, in tergo nullā notā, spoliis ex hoste tricies & quater ceptis, quatuor-
 decim ciuibus ex media, vt aiunt, morte raptis atque seruatis: nouem quin etiā
 Imperatores qui opera eius vicerant profecutus, hastis puris, faleris, torquibus,
 ciuicis coronis, aureis, muralibus, obsidionali vna, armillis atq; pharetris pluri-
 mis donatus insignis emicuit. M. Sergius post hunc duobus stipēdiis primō ad-
 uerso corpore ter & vices vulneratus, secūdo dextrā manū perdidit: quare po-
 stea sibi manum ferream fecit, & cū neutra penē manu idonea ad præliādum
 valeret, vna die quater pugnavit & vicit, sinistra duobus equis eo insidente con-
 fossis, eaque religata præliatus, Cremonam obsidione exemit, Placentiāq; tura-
 tus, duodena hostium castra in Gallia cepit, bis ab Hannibale captus, bis a vin-
 culorum eius nexu profugit, cum xx. mensibus, quibus captiuitatis sortē perfe-
 rebat, nullo momento sine compedibus fuerit & cathenis, omnibus asperrimis
 præliis, quæ tempestate illa Romani experti sunt insignitus donis militaribus, a
 Trasimeno, Trebia, Ticinōque coronas ciuicas retulit. Cannensi quoque præ-
 lio de quo refugisse eximium opus virtutis fuit, solus accepit coronam. Fla-
 minio consule, quum eum Hannibal circuniacentium locorum vastatione
 in bellum excitasset, tantus vtrinque pugnandi ardor extitit, vt grauissimum
 terramotum qui tunc forte tam vehemens factus est, vt vrbes diruisset, montes
 trāstulisset, discidisset rupes, flumina retrorsum egisset, pugnātes omnino non
 Ee ii senserint.

senferint. Aristomenem Mefenum cccc. Lacedæmoniorum occidisse proditum est, captum per cauernas latinarum euasisse, angustias vulpiū aditu secutum: iterū captum, sopitis custodibus ad ignem aduolutū cum loro corpore excussis: tertio captū Lacedæmonios pectus dissecuisse, hirsutumq; cor ei repertum. In Britannia dum commilitones Cæsaris in palustrem quendam locū & a quo sum incidissent irruissentque in eum innumera hostium copie, ac prælium spe etante Cæsare fieret, quidam miles eius, nomine Scauola, in medios irrupit, plurima strenue fortitudinis opera edens, solus enim immobili gradu persistens, missa vndique in eum telorū infinita multitudine, quinque militū vnius diei pugnae suffectura tela manu sua hostibus adegit, strictoq; gladio fortissimos quosq; hostium cateruatim affluentium incredibili dimicatione propulsans, tandem tragula & saxo ictus, versis in fugam hostibus commilitones reduxit incolumes, ipse vero egrè cunctos euadens, in limosam se prorupit paludem, quam nunc natando, nunc pedibus cōmeando, vix tandē duabus loricis onustus amisso traiecit scuto. Admirante deinde Cæsare, & magno cū gaudio & clamore obuiū excipiente, mœstus ille ante pedes Cæsaris procidit, amissiq; veniā scuti obsecrans, centurionatus honore donatus est. Cynegiri Atheniensis militis gloria magnis scriptorum laudibus inclaruit: prater enim ingentes præliorū cades quā fugientes hostes ad naues egisset, onustā nauem dextra manu tenuit, nec prius dimisit quā manum amitteret: tunc quoq; amputata dextra, nauem cū sinistra cōprehendit, quā & ipsam quum amississet ad postremum morsu nauem detinuit tantāque denique in eo virtutē fuisse tradunt, vt nō tot cadibus fatigatus, non ambabus manibus amissis victus, quin truncis etiam ad postremum & dentibus velut rabida quædam fera dimicauerit. Simili pertinacia in confectandis hostibus Attilius vñs fertur, non Massiliensium, vt Lucanus inquit, sed Cæsaris miles, quemadmodum reliqui & quidem non incelebres auctores tradunt. Nauali nāq; apud Massiliam certamine, quum hostilē in puppim dextrā iniecisset, illa gladio amputata Massiliensium, nauim nihilominus ingressus, læua tam diu retinuit, quousque hostes atroci vultu obterrens prostratis omnibus nauim victor occupauit, occupatāq; profundo immerisit, equauitque Cynegiri factum quod loquacissimæ Græciæ laudibus in cælum vsque sublatum est.

Accumulatio gloriæ, & ducum comparatio atque præstantia.

Cap.

XV.

Nunc vt gloriæ audis præmissis ad summamque rerum aspirantibus honos reddatur, qui nobiliores duces quicq; inclyta suis facultatibus gesserint subnectemus. Verū quoniam in huiusmodi rerum summa spectari discutiq; maximè solent, rei militaris peritia, virtus, ingenia, mores, vires, & fortuna, potissimū in his superioris ætatis exterarum nostrarūque gentium duces & reges aliquot prima fronte mutua inter se videntur comparatione quā similes extitisse. Sic enim maiorum sententia freti, nō sumus nescii solitum Romulo Thesēum comparari, Camillum Bruto, Brutoq; Dionem, Numæ Lycurgum, Marcello Pelopidem, Fabio Periclem: Quē Maximo Iasonem Pheraū, & Themisonem Themistocli, Aristidi Eumenem, Sertorio Simoniq; Lucullum: quanquam de hoc ipso ita scriptum inuenio, Bel-

licis

licis in artibus, vt Aeschylus auctor est, quem huic comparabimus, quem huic opponemus, quis huius similis? quum Antiochum grauem philosophū scripsisse constet, Lucullum victoriam omnium quas vnquam sol viderit maximam ex hostibus retulisse. Exploratum est & Photionē quinquies & quadragies Imperatoriam iniisse dignitatem, quum ne semel comitis interesset, sed semper absens & crearetur & accerferetur. Ex hoc igitur quātus ille dux fuerit facile conici potest. In Alcibiade, cui flagrantissimū fuit ingenium, cōsiliū plurimum, eloquentia singularis, corporis species præstans, præcipua potentia, virtus eximia, nobilitas, in re militari summum imperium & summa gloria, quicquid natura effingere possit, videtur experta. Constat enim inter omnes qui de eo memoriæ prodiderunt, nihil eo duce fuisse excellentius, quum pleraque hæc omnia animi, & corporis, & fortunæ commoda inter sese in eo duce præcellentia certare videantur. Trasybuli virtus si per se absque fortunæ numine pensanda est, dubius sum an eum omnium primū posuerim: illud dubio procul, neminem huic præferendum cēseo, fide, constantia, magnitudine animi, in patriamq; amore. Nam quod multi voluerunt paucisque cōcessum ab vno tyranno patriam liberari, huic contigit vt à triginta oppressam tyrānis seruitute, in libertatem vindicaret. Iphicrates non tam cumulo & rerum gestarum magnitudine quā disciplinæ militaris peritia nobilitatus est, & præcellentibus ducibus annumeratus. Eiusmodi enim dux fuit, vt nō solum ætatis suæ cum primis comparandus, sed ne de maioribus quidem natu ei quisquam sit antefendus: Imperator enim & dux sepe delectus, nūquam culpa rem malè gessit, consilio semper inuictus, quo tantum excelluit, vt multa in re militari noua quum inuenit, inuenta plurima meliora reddiderit. Lysander Lacedæmonius magnam præclari ducis & Imperatoris famam presentibus & posteris reliquit, verū magis fœlicitate quā virtute partā. Thymoleon Corinthius sine dubio magnus omnium iudicio hic habendus: nanque huic vni contigit quod nescio an vlli, vt & patriā à tyrāno oppressam liberaret, & Syraculis quibus auxilio erat missus, inde inueteratam seruitutem depelleret, totamq; Siciliam multos annos vexatam bello à Barbarisque oppressam, suo aduentu in pristinum restitueret: & quum esset nō simplici fortuna confictatus, id quod difficilior putatur, multo sapientius secundum quā aduersum pertulit fortunam. Agelinus rex, & contemptor superū Mezentius, vtpote qui non solum hominum sed deorum sibi honores exposceret, in hac quoq; clarorum ducum concertatione quodam magno auctore numerandum sese offert, nec iniuria id quidem: nā si Nasoni accedimus,

Clarus erat sumptisque ferox Mezentius armis,

Et vel equo nullus, vel pede maior erat.

Legimus & Cyrum Græcorum maximis laudibus celebratum, quod in expeditionem profectus, Aegyptum in suam deditiōem redegerit, & omnes quæ à Syria finibus ad mare vsque rubrum pertinent gentes nationesque subegerit. Epaminundæ quoque res strenue geste à plurimis omnium anteponuntur virtutibus. Thebas enim ante hunc ducem natum, & post eiusdem interitum

Ee iii

perpetuè

perpetuò alieno paruisse imperio cōstat, ecōtra eos quā diu ille praeuerit rei-publicae, caput fuisset totius Græciæ nemo inficias ibit. Ex quo sanè intelligi potest hunc vnum ducem pluris quā nobilissimā ciuitatem suā fuisse, maximè quum eius mortem tanta præter seruitutem, Thebanorum iactura & perditio subsecuta sit, vt non amisisse ducem suum et columē, sed ipsi cum eo simul tūc funditus periisse viderentur. Et quāquam Homérico præconio exploratum & notum sit etiam illud Achillis & Hectoris mutuū vitæ ac sanguinis certamen quod monomachiā appellant, & eam virtutem quæ supra nos est heroicam atq; diuinam præ cæteris Hectorē habuisse, neq; proinde videri mortalis hominis filium esse sed dei, non ineptè tamen, quum non Homericæ sed paternæ illa commendatio fuerit, debet Achelles, Hectorē qui vicerit, & virium, & animi rerūq; gestarum præconio ac dignitate minor haberi, quā & ipsam in aurea capra ita scriptā offendens, Si cor, si vires, si bella requiris Achillis, Paucis expediat Hectorē maior erat. Videbis etiā Daretis Phrygi Troiani scriptoris attestatione, maioris fortitudinis & virtutis Achillē fuisse q̄ Hectorē. Achillē præterea Iouis nepotem & Thetidis filiū vult Homerus, ceteriq; sine cōtrouersia potest, qui homines morum & virtutum præcellentiā, non solū deorum progeniem volunt, sed etiam deos fieri: quod si eodem præcone, & sensu, & decoris festiuitate in calū tollatur Nestor, Atridas apud suos fama claros, & motos furore Aiaces, & dolis & astu Vlyxem reddant, Milciadem Marathone, Themistoclem Thermopylæ prædicent, Homerūque idem & Maro nedum Barbaris sed Latinis & Graiis ducibus præficiendo regem illum quo iustior alter, Nec pietate fuit nec bello maior & armis, Quicquid denique aliarum gentium præclaræ laudis vsquam extat, in vnum si conferatur, profectò citra Romanos rerum dominos gentemq; togatā sublislet, quocirca sunt qui suo quodam iure Brenum animi magnitudine & rerum gestarum gloria extollendum putent, quod Gallis Senonibus in militiam sumptis Romam mundi dominam armis inuasit, in Romanos tanquam imbelles impetus fecerit, eosque sic strauerit, vt non facile quispiā similem ruinā Romanæ militiæ recenseret, etiam si Roma insuper incensa non foret: verū vt vicerunt, sic victi sunt & ad internitionē Dolobella duce deleti, vt nullus ex ea gente superfuerit qui incensam à se Romam gloriaretur. Neq; verò Hannibalis res gesta obscuræ, neq; posteriores erunt: annis enim v. & xx. minor natus imperator factus, proximo triennio ille, viris armisq; nobilē & exercituū seminarium bellatricem subegit Hispaniam, Saguntum potentissimā urbem Romanis amicissimā, ac fœderatā expugnauit, ac obsidione deleuit, tres exercitus maximos comparauit, altero in Hispania cū Hasdrubale fratre relicto, altero in Africā misso, tertium in Italiam secum duxit: cum hoc exercitu Pyrenæos montes saltusq; transgressus, velut fulmen quæq; obstantia proterens, ad vrendam Italiam deuastandāque festinat, nec nisi ferro & sanguine iter sibi præstruens, ad Alpes posteaquā venit quæ Italiam à Gallia seiungūt, & quas nemo vnquam præter Herculem Graium ante eum transierat, Alpinis Gallorum minus transiret quanquam resistentibus, ac tandem duro Marte depulsis, igne ac ferro diru-

ptis

ptis rupibus, iuga illa aspera inuicta & inaccessa, ac frigore intractabilia ita munuit, vt elephati possent ire onerati, quæ antea vnus homo inermis vix potuisset irrepere, quæ res ei & virtutis admirationem & immortalitatis fidem non paruum contulit: inde exercitum traducens, in Italiam peruenit: conflixit apud Ticinum cum P. Cornelio Scipione cos. cūque sauciū repulit, à filio pubescente seruatum, Scipionis huius collegam Tyberium Lōgum, secundum probum, siue magis secundum Liuium Sempronium, apud Trebiam cum ingenti Romanorū clade profligauit. Cum hoc apud placentiā æquo licet Marte pugnatum parique clade discessum, maior tamen Romanis quā pro numero iactura fuit, vt inquit Liuius, quæ equestri ordinis aliquot & tribuni militares & præfecti nonnulli ea dimicatione conciderunt. His tot prosperis ac latis successibus elatus Hannibal suæ fiduciæ plenus, ad spem propositi armauit animum, inde per Ligures Apenninum transiens petit Etruriam, quo itinere adeò graui oculorum morbo affectus est, vt in posterum dextri oculi beneficio nunquam bene æquē vsus est, hac tamen mala qua tūc detinebatur valetudine lectica deuectus est, C. Flaminiū cos. ardentioris spiritus virum, quā res ipsa postularet, apud Trasimenum cum exercitu insidiis circumuentum occidit, neq; multo post C. Centenium prætorem cum delecta manu saltus occupantem. Fuerunt autem hoc in loco, qui in acie ceciderunt, Romanorum xv. milia T. Liuii sententia de multis electa: aliorum namque aliter, apud quosdam enim viginti milium numerum inuenio, hostium non nisi mille quingentis in prælio cæsis, & hæc alia Romanæ reipub. pestis. Motis hinc castris in Apuliam ad Cannas quum peruenisset obuiamq; ei duo cōsules Claudius Terē. Varro, & Paulus Aemilius sese obtulissent, Varronem committēdi prælii temerarium auctorem primum turpis fuga corripuit, nec fugientē hunc amplius quā quinquaginta equites propriis fuga corripuit, nec fugientē hunc amplius quā quinquaginta equites propriis fuga corripuit, nec fugientē hunc amplius quā quinquaginta equites propriis fuga corripuit. Consulū alter prudens forti ac honesta morte procubuit, cū hoc secuti sunt. Consulū duo, tribuni militum vnde viginti consules, prætores, atq; quoque questores duo, tribuni militum vnde viginti consules, prætores, atq; ædilitii aliquot, senatores insuper octoginta desiderati sūt: reliquorū numerus cæsorū ambiguē traditus videtur: quod cōstat, xl. milia peditū: equitum, duo milia septingenti fuerunt: sunt qui hos legionarios tantū pedites atq; equites, aliorum ciuium ac sociorum parem quippe numerum esse asserant. Quum inde post aliquot dies Capuam, quam Cannas sibi fuisse percelebre est, reuertetur, Q. Fabi. max. dictator Romanus in agro ei falerno se obiecit. Hic locorum angustiis clausus, noctu sine aliquo detrimēto exercitus se expediuit: Fabio callidissimo Imperatori dedit verba: nanq; obducta nocte, sarmenta in cornibus iumentorum deligata incendit, eiusque generis multitudinem magnā dissipatam immisit, quo repentino obiectu viso, tantum terrorem iniecit exercitui Romanorum, vt egredi extra vallum sit ausus nemo. Post hæc nō multo M. Minutium Ruffum magistrum equitum pariter ac dictatorem imperio, dolo productum in prælium, fugauit. Tyberium Sempronium Gracchum iterum cos. in Lucanis absens in insidias subductū sustulit. M. Claudiu Marcellū quinquies consulē apud Venusiā pari modo interfecit, cūq; serò tandē vt Capuā ipsam Romana pressam obsidione liberaret, & ad tertium lapidē Anienēq; fluuium castra metatus

castrametatus portas urbis accessisset, intra cuius muros solus hostium emisit hastam, indignantes qui supererant tantum illi licere, Romani cōf. obuiā egressi, & in aciem utrinque deductis copiis parati ad praelium cum essent, ilico grando caligine fragore demissa ex summa Capitolii rupe maximo turbine ventorum in aduersa hostium ora, prohibuit: quod posteaquam bis tentatum accidisset, miraculo concussus Hannibal dixisse traditur, Romam capiendi tū sibi animū deesse, tū fortunā: cumque diu antea in Italia fuerit, nemo ei in acie restitisset, nemo aduersus eum post Cannensem pugnam in campo castra posuisset. His itaque ad vastitatem Italiae gestis Scipio ille Africanus superior dum clades patriae, cladibus in Africa vindicaret, hinc reuocare potuit & acerrimū hostem, eum inquam a quo pater apud Ticinum fugatus fuerat ad bellum arcessere vincereque. Quo in bello ut valentior postea congregaretur, collatis iam signis, de legibus pacis colloquium fecit, conditiones quum haudquaquam conuenirent, tuba cecinere, fit pugna & quidem nouissima, in qua nec melius instrui aciem, nec acius potuisse pugnari, ut de victore victus, & de victo itidem victor ipse confessus est, uterque ingens talium rerum aestimator, cessitque tandem Hannibal, adeo consternatus ut nunquam postea resurgeret, Scipioni quoque premium victoriae Africa fuerit. Horum autem duorum qui non suae modo aetatis, Livio teste, maximi duces, sed omnis ante se memoriae omnium gentium, cuiuslibet regum Imperatorumve pares, vel, ut Florus inquit, qui omnium antea & postea ducum clarissimi fuere, uter utro sit prior habendus Imperator, praeter Scipionis cedes qui magnam partem sceleris humani extinxit atque perdidit, ut de se ipso apud Ennium suum his verbis loquitur,

Si fas cedendo caelestia scandere cuiquam est,

Mi soli celi maxima porta patet.

Hoc unum dictum satis erit, quo intelligi possit quantus ille Imperator fuerit. Si verum est enim, quod nemo dubitat, ut Po. Ro. praeter ceteris virtute bellica praesidentia sibi vindicet: Hannibalemque constet potuisse eum superare, consequens videtur, Scipionem tanto non solum hunc, verum ceteros Imperatores anteisse, quanto Po. Ro. Pœnusque Hannibal rerum gestarum gloria antecellunt, quod nec tantus quidem hostis Hannibal ipse dissimulat. Apud Ephesum enim quod ambo conuenerant, alterque victus confugerat, alter ad Antiochum legatus & Romanus orator accesserat, quum Hannibal digniorem deambulando locum primus arripuisset, idque Africanus tam equo tulisset animo, ut facile nulla cum contentione ea fuerit ambulatio, habito postmodum de ducum praestantia inter eos sermone, interrogatus Scipioni quis sibi ducum maximus videretur: eorum omnium qui praesessissent, quique ad id usque temporis superstites fuissent, tum Pœnus, Philippi filium Macedonumque regem Alexandrum profecto primum: quem item secundum sciscitanti, Epirotarum regem Pyrrhum subiecisse, tam illius quam huius dicti ratione afferendo: exquirenti porro quem tertio praeficeret? dubio procul seipsum, inquit: obortoque risu, Africanum tū adiecisse, Quam maximi te faceres, quove loco te dignum diceres Hannibal, si, uti ego, superior euallisses? tum ille, Non solum aetatis huius, sed omnium superiorum temporum, gentium,

gentium, ac nationum Imperatoribus antefendum iudicarem: quo quidem dicto non obscurum est sanè per Hannibalem innui, Scipionem velut inastimabilem, ceterisque ducibus & Imperatoribus longe dissimilem anteponendum. Seuerus autem septimus, dux & Imperator inclytus simili modo quum de primo principum loco sermo esset, Augustum Vespasianum, Titum, Traianum, Primum, Maximum magni praeter ceteris fecit, reliquos foemineos vel venenatos nominans: maxime in historiis Hannibalem, Marium, Camillum, & Q. Marium Coriolanum dilexit, summamque laudem ac loco digno censuit. Interrogatus porro quid de utroque Africano sentiret, respondisse fertur, felices illos fuisse magis quam fortes, idque probare domesticam vitam, & iuventutem quae in utroque minus speciosa domi fuisset. Non minus etiam laudis & gloriae Scipioni Nasicae in otio & toga quam in negotio et armis, utique Scipioni maiores nostros tribuisse percelebre est. Ferunt & Antigonum interrogatum, quis ducum sibi optimus videretur, respondisse, Pyrrhum si senesceret omnium suae aetatis ducum sibi optimum videri: sed quanta hic aetatis suae ducibus duntaxat eum praeferebat, satis tamen constans, auctore Iustino, inter omnes auctores fama est, nullum nec eius nec superioris aetatis regem comparandum Pyrrho fuisse, raroque non inter reges tantum, verum etiam inter illustres viros, aut vita sanctioris aut iusticiae probatoris visum, scientiam certe rei militaris in illo tantam fuisse, ut cum Lysimacho, Demetrio, Antigono, tantis regibus bella gesserit, & inuictus semper fuerit, Illyricorum quoque, Sicularum, Romanorum, Carthagenensium bellis nunquam inferior, plerumque etiam victor extiterit: qui patriam certe suam angustam ignobilisemque rerum gestarum fama & claritate nominis sui toto orbe illustrem reddiderit. Bellacissimum enim regum omnium usque adeo fuisse constat, ut quum ceteri mortales pro gloria proque imperio, pro salute proque inimicis pugnare soleant, hic pro voluptate pugnaret, neque hac illi maior ex imperio, quam de bello voluptas erat. Adde quod militaribus artibus instructissimus ductandi exercitum, ordinandi acies, eligendi locum castris idoneum, conciliandi hominum animos, rei pace belloque efficacissimae. Ceterum ad bellandum quarendasque victorias, quam victoriarum praemia seruanda, vir quam longe melior. Qui vero hanc ipsam palmam Alexandro Macedonum regi tribuunt, non in scite id quidem facere videntur, nec minimis rationibus initi. Hic enim rex & imperator, parua manu ultra quam credibile cuipiam videatur, peragratum orbem, innumeras gentes fudit atque subegit. Vigelimum namque aetatis annum agens Macedonum rex declaratus, & ad bella promptus, ubi Macedoniam, Graeciam, & Illyriam partem ordine composuisset, ultra Hellespontum in Asiam transgressus, primo Darium Persarum regem maximum expugnat, mox Phrygia & Paphlagonia in deditionem redactus per angustas rupium dubiosque aditus Ciliciam intrat, quae ex improviso exterrita victori paruit. Darius interea quingentorum milium instaurato exercitu, vel, ut alii perhibent, ccc. milia peditum & centum milia equitum in aciem producit, inter arctas Ciliciae rupium fauces commissio certamine, victus ac fugatus terga celeri studio vertit, peditum octoginta milibus, equitum decem milibus caesis, quadraginta milibus captis, direptis.

de Hispania. Ego verò adderem sextum de Massilia, nisi quia forsitan iste triumphus sub Gallico cōtinetur: nā de Massilia illum triumphasse, haudquaquam est dubium cuiuspiam qui acerrimam illam Ciceronis de Cēsare loquentis quætionem in libris Officiorum legerunt, Vexatis, inquit, ac perditis exteris nationibus, ad exemplum amissi imperii portari in triumpho Massiliam vidimus, & ex ea vrbe triūphari sine qua nostri Imperatores ex trās alpinis bellis triumpharunt. Prælia deniq; plura gessit quàm recensere quispiam possit. Huius inquam ductu, vt ab illustribus quibuscumque traditū est auctoribus, vndecies cētis triginta & duo milia, vel vt ab aliis, vndecies centena nonaginta milia hostium cesa sunt, signis collatis bis & quinquagies, vel vt alii, quinquagies tantū dimicauit, M. Marcellū solus transgressus qui nouies & tricies, vel vt alii atq; alii, quadragies nouies pari penè modo fuerat præliatus. Quid cætera eius gesta persequar? His tot bellis exactis, tot laboribus exantlatis, quos nedū pati, sed scribere, sed legere, sed audire difficile est, victor Cæsar Romam rediit, vltimq; vacuum ingressus, Dictatorem se fecit, negatamq; pecuniā ex ærario publico fractis foribus inuasit: postea Pompeiū inlecutus, infinitas eius copias cāpis Pharsalicis fugauit. Inde victo, & fugato in Aegyptum Pompeio, cum Alexandrinis terra marique ingens bellorum ei negotium fuit, demū absumpto fluctibus rege, victor Cæsar Cleopatram gentis reginam relinquēs, per Syriam profectus, restituto in regnum minoris Armeniæ Deiotaro, Pharnacem bello victū Pontici regno priuat. Inde tenuit Aphricā, & post aliquot clarissima bella vnice gesta, tres duces partis diuersæ Scipionem, Iubam regem, & Labienum prostrauit. Cato Vticēsis vltro repetitū gladio pectus traiecit. Victor ad Italiā Cæsar rediit, mox ad Hispanias conuersus, apud Mundā ancipiti euentu Cn. & Sextum Magni filios expugnat, xxx. milibus Pompeianorum casis, obtruncato Cneo. Quantum autē his bellis Romani sanguinis fuderit, noluit annotari. Ad summum Vestæ pontifex creatus relatūque est in numerū deorum, nō modò principum auctoritate, sed opinione etiam populari. Nā ludis quos ibi Augustus Cæsar hæres eius instituit, crinita stella septē continuis diebus circa vndecimā horam lucis effulsit, persuasumq; credulæ plebi Cæsaris esse animam in calum transmissi. Huius stellæ & Virg. poëta meminit in Bucolico carmine, & simulacrum ipsum Cæsaris indicio est, cuius in vertice stella est. Post hæc Numidici lapidis columna in eodem loco posita, xx. pedum altitudine, Parēti patriæ inscriptione addita, ad quam sacrificare, & vouere, & iurare per Cēsarem diutius obleruatū est. Sed clari sint licet illi quos antè diximus, clarus Scipio cuius cōsilio atque virtute Hannibal in Aphricam decedere coactus est, ornetur & alter Scipio Aphricanus qui duas potentissimas vrbes imperio Romano infestissimas, Carthaginē, Numātiāq; deleuit, habeatur vir egregius, L. Paulus ille cuius currum rex potētissimus quondā & nobilissimus Perses honestauit, sit æterna gloria Marius, qui bis Italiā obsidione et metu seruitutis liberauit, miris tollatur in celū laudibus, cui cum vel Dictatoribus vel Coss. Macedonū rege Alexandro in Italiā traiekturo erat dimicandū, M. dico Valerium Coruū, Caium Martinum Rutiliū, Caiū Sulpitiū, T. Manlium Torquatum, Q. P. Philonē, L. Papyrium

Papyrium cursorem, Q. Fabium Maxi. duos Decios, L. Volumnium, M. Coruum lōga belli experientia Philopœmenem celebret, antepōnatur omnibus Pompeius, cuius res gestæ atque virtutes iisdem quibus solis regionibus, cursu ac terminis cōtinentur, Iulius tamē Cæsar in rebus bellicis, nec illis, nec his profectō, nec vlli hominum secundus fuisse memorabitur. Ita nanque de eo per Eutropiū scriptum est, Vir quo nemo vnquam bellis magis emicuit. De huius etiam bellica virtute atq; præstantia etsi abundē sit dictum, non est tamē omittendum aliud Ciceronis testimonium, quod vulgatissimum omnibusq; notissimum sit, tamen & clarissimum est simulq; verissimum, Soleo sæpe, inquit, ante oculos ponere, idque libenter crebris vsurpare sermonibus, omnes nostrorū Imperatorū, omnes exterarum gentium potentissimorumq; populorum, omnes regum clarissimorum res gestas, nec contentionum magnitudine, nec numero præriorū, nec varietate regionum, nec celeritate conficiendi, nec dissimilitudine bellorū posse conferri, nec verò disiunctissimas terras citius passibus cuiusquā iam potuisse peragrari, quàm tuis non dicā cursibus, sed victoriis illustratæ sunt. Neq; vt alibi idem Cicero inquit, si tuæ res gestæ cæterorum laudibus obscuritatē attulerint, idcirco Cn. Pompeii memoriam amisimus, quantum nomē ipsius fuerit, quantæ opes, quanta in omni genere bellorū gloria, quanti honores Po. Ro. quanti senatus, quanti tui, quis ignorat? tanto ille superiores vicerat gloria, quāto tu omnibus præstitisti. Itaq; Cn. Pompeii bella, victorias, triumphos, consulates admirantes numerabimus, tuos enumerare non possumus. Et quoniam in quo maximè constet hæc ducum excellentia immēse quæstionis esse solet, Plutarchus tertius eodē clarissimus testis accedat, Summorū, inquit, virorū & clarissimorum ducum neminē huic bellatori Imperatori præponendum censeas. Nam si quis Fabios, Scipiones, Metellos, & gratis sug, & paulo superioris duces, Syllam, Marium, vtrūq; Lucullum, & ipsum deniq; Pompeiū, cuius omnimoda in re militari virtus & gloria ad calum vsque perfloruit, comparandos duxerit, eos profectō Cæsaris gesta superant. Quod si præter hos alios quoq; quosdam intueri libet, Tarquinium Superbum, Regulum, Fabricium, Curium, atq; Camillū, Oratio Flacco quarto etiā grauissimo teste, micat inter omnes sidus, velut inter ignes luna minores. Ouidius quoque adhæc, nec spernendus, nec subticendus auctor in Fastis, Magne tuum nomē rerum est mensura tuarū, Sed qui te vicit nomine maior erat. Deniq; Solini vltimi testis verbo fretus, vt omnes huius Imper. laudes complectar, quātum inter milites Sicinius aut Sergius, tantum inter duces, immo vt verius dicā, inter homines omnes Cæsar dictator enituit. Catonū deinde si nobis inter maximos duces sermo habendus, impavidus profectō, & inter hos duos Cēsarem & Pompeiū incessens erit Vticēsis ille, ciuili se bello inserens: huic enim obuiū non alium quempiam assignauerim. Altius certe nemo progredi potuit, quàm qui simul in illa reipub. trepidatione contra vtrūq; se sustulerit, & aliis Cæsarianas opes, aliis Pompeianas sibi vouentibus vtroq; contēpserit, puocaueritq; ac ostēderit esse alias reipub. partes. Eleganter & compositè etiam Crispus Salustius cōmemorat, illam reipub. non habuisse quempiā virtute magnum, sed memoria sua ingenti virtute & di

uerlis moribus fuisse duos magnos & præclaros viros, M. Catonem & C. Cæsarem: alterum seuerum, clementem alterum, constantem illum, hunc facilem: illum nihil largientem, hunc affluentem copiis omnibus. In huius etiā laudibus posuit, quod sibi magnū imperium, exercitum, bellum nouum exoptabat, vbi virtus enitescere posset. Ita fidebat in votis virorū virtute magnorū, vt exercitaret in bellū miseris gentes, & flagello agigaret Bellona sanguineo, vt esset vbi virtus eorum enitesceret. In alterius autem commédatione si animo cōplecti volueris eius imaginem, animaduertes Atridem Priamūq, & seuū ambobus Achillem: vtrunq, enim improbās hāc verā de vtroq, tulit sententiā: ait enim, si se Pompeius vicerit exulaturū, si Cæsar moriturū: quod cum victore Cæsare maturē pararet, admirari libet illius vltimum vulnus, ac nobile latū, per quod, vt Seneca inquit, libertas amisit animā, vtrq, omnem deniq, viri & duci huius dignitatem in vnum coegerim pariter & gloriam, alterius Romane scriptoris historie sententia fretus, Si veris magna paratur Fama bonis, et si successu nuda remoto Inspicitur virtus, quicquid laudamus in vilo Maiorū fortuna fuit: quis Marte secundo, Quis meruit tantū populorum sanguine nomen? Hunc ego per Syrtes, Libyeq, extrema triumphū Ducere maluerim, quā ter Capitolia curru Scandere Pompei, q, frangete colla Iugurthę. Ecce parens verus patrię, dignissimus aris Roma tuis, per quem nunquā iurare pudebit, Et quem si steteris vnquam ceruice soluta, Nūc olim factura deum. Alterius & primi Catonis illius Porcii, domi, foris & militiæ, laudum plena sunt omnia. Egregium enim & summum præter sapientiæ nomē in qua nulli mortalium cecisse creditum est, magna hic & ingenti literarum illius temporis peritia ac eloquentię claritate fuit: nōdum enim Latine lingue splendor ad summū & vltimum dignitatis suę culmē ascēderat, quod sub Cicerone factum vult Seneca. Censura & triūpho simili modo ceteris nec inferior, præceptis omniū rerū expetēdarū ac seorsū rei militaris datis generi Romano. Inter prima verō agri colēdi illius qui cōfessione sine emulo agricola optimus fuit, & questor fortissimus, iustissimus Prætor, Tribunus militū præcellēs. Tres quoq, res in homine summas præstitisse legitur, vt optimus orator, optimus senator, & optimus impator existimatus sit, quas omnes etsi nō prius, attamē clarius fulsisse in Scipione Aemiliano nō dubiū est. Sūma etiā præter illa quę diximus virtus Catonis Cōsulis in Celtiberorū bello fuit: quippe quę plura se oppida cepisse q, in Hispania dies egisse cōmemorat, eaq, haud sanē iactātia est, si re vera quadringēta fuere. Fuit, vt fertur, sūma quādā inter Cæsare, et M. Antoniū comparatiō: nā cum ludis relaxādi animi gratia ambo persape occuparentur, vt aleis, aut perdicum, vel Gallorum certamine, & aliorum animantium, semper ab Antonio abiisse victorem eum constat: vnde non ab re quidam lex consuetis augurio sapenūmero monuisse eum his verbis visus est, Quid rei est tibi Antoni cum illo adolescente? Cæsarem indicans, fuge ipsum: clarior enim licet sis, & seuerior, dignitate plurimū domineris, bellisq, magis insudaueris, & plurimarum rerū vsu excellas: tuus tamen genius tuūmq, fatū huiusce genium fatūque reformidat: tuāque fortuna in seipsa permagna præclaraque licet sit, illius tamen fortune vsquequaq, blanditur. Hærent in superioris

Aphricani

Aphricani dicto vii C. Marii cōsulatus, immo reuera nō septē, sed vnus, quum ceteros præter vnum minus acceperit, sed rapuerit. Inharēt & duo speciosissimi triumphī. Nam quum apud Numantiā sub eo duce equestri stipendio mereret, & forte vt fit inter cœnandum quidā Scipionem interrogasset, si quid illi accidisset, quē nam respub. eque magnum habitura esset Imperatorem? respiciens se supra ipsum Marium cubantem, Vel hunc dixit: quo dicto perfectissima virtus maximam orientem virtutē videritne an certius acciderit perpēdi vix potest. Illa nimirū cœna militaris speciosissimas tota in vrbe futuras cœnas Mario ominata est. Quum enim post Aphricam subactā & Iugurtham regem ante currum ductum, Theutonicorum exercitum deletum per Marium cōster, ac porro cc. milia Cymbrorum cesa, lxxx. per eum capta cum duce Hermodo initio noctis nuncium retulisset, nemo fuit qui non illi tanquam diis immortalibus apud sacra mensæ suę libauerit. Subit in hac reputatione M. Claudius Marcellus qui primus Hannibalem vinci posse docuit, ingentis ardentisq, animi vir, bellator acerrimus vnus ex paucis, inq, omni clarus historia, sed imprimis Virgiliano carmine nobilis: sic enim de hoc loquens ait, Aspice vt insignis spoliis Marcellus opimis Ingreditur, victorūque viros supereminet omnes. Plura quidem viri huius & ducis in laudē dici poterant, plus autem haudquaquā. Quid est enim homini, et quid esse potest amplius quā omnes excellere? quāquam id Virgilius non tam veri studio dixerit, quā laudandi illū alterū gratia, qui hunc ibi sequitur Marcellum, Octauia fororis Augusti filium: multos enim iste, sed omnes haud dubiē nō excellit. Nō indignabuntur superiores Romanorum exterarū gentium præter Hannibalē duces, si inter eorum eximium fulgorem Q. Fabius Maxi. se iterū immiscuerit, tū quod Romani generis prudentissimus habitus est (nondum enim Cato Censorius famę huius primum locum præoccupauerat) tum quod huic ipsi Cato idem apud Ciceronem clarum cum præoccupauerat) tum quod huic ipsi Cato idem apud Ciceronem clarum magna sapientiæ ac virtutis testimonium prabet. Apprime autem honestatus est illo Ennii carmine notissimo, Vnus homo nobis cūctando restituit rē. Non hic rumores ponebat ante salutem. Ergo postque magisq, viri nunc gloria claret. Nota sunt reliqua quibus hoc famę decus Maximique cognomen iure sibi debitum, etiam si ab eo ortū, esse censerī posset. Et quanquā huius viri plura cōsilia q, prælia memorentur, nō desunt tamen prælia & ad æquandā aui gloriā Fabii Maxi. Rutiliani, qui haud dubie victoriarū numero & magnitudine præliorū superior fuit. Vnum hostē Hannibalē, quē mora & patientia fregit, satis esse vult Liuius, inter Romani ducis laudes magnū hostis et singulare præconium. Q. etiā Catullū in hoc summorū Imperatorū numero & præcellētia Po. Ro. voce sua ad fidēra vsq, produxit. Nā quū ab eo p. rostris interrogaretur, si in vno Pōpeio Magno omnia reponere p̄seueraret, assūpto illo subiti casus incursu, in quo spē esset habiturus, summo cōsensu acclamauit, In te, iudicioq, tali Magnū Pompeiū cum omnibus ornamētis, quę paulō ante retulimus, duarum syllabarū spacio inclusum, Catullo æquauit. Merito etiam huic cōmemoratiōni præcipuū L. Marius, inusitati decoris exemplū adiicitur, quē equitē Romanum duo exercitus, P. & Cn. Scipionum interitu, victoriāque Hannibalis la-

Ff iii cerati

cerati ducem legerunt, quo tempore salus eorum in vltimas angustias deducta nulli ambitioni locum relinquebat. Adiicietur & aliud pulcherrimum maximarum optimarumque rerum L. Metelli vnicum exemplum, pontificis imprimis, bis deinde consulis, dictatoris, magistri equitum, agris diuidendis vigintiduum viri, summi senatoris, oratoris optimi, primarii bellatoris, Imperatoris fortissimi, sapientissimi denique & ditissimi, clarissimaque in vrbe sua ciuis, quæ sibi simul soli contigisse, nec ulli alteri ab vrbe condita, satis constat opinio est. Alterum L. Syllam qui felicitatis nomen asserendum sibi putauit, neque laudare, neque vituperare quisquam satis digne potest. Dum enim querit victorias, Scipionem se populo Romano, quum exercet seguitiam, Hannibalem representat. Augustus etiam rarissimum virtutis ornamentum se inter strenuissimos felicissimosque duces & principes digne quidem enumerandum tradit. Decimum enim & septimum annum agens, comparatis exercitibus, Hyrcio & Pansa Cons. aduersus Marcum Antonium & Decium Brutum tunc Mutinæ obsidentem pro pratore missus, primo licet conflictu parum prosperè gesto, interempto Pansa, & secundo prælio exanimato Hyrcio, ferox iuuenis superstes deuictum fugauit Antonium, Romanique reuersus senatui se inuisum quum videret, aduersus ingratisimos ciues cum Lepido et Antonio se coniunxit, vbi Cons. creatus, relicto Lepido cum Marco Antonio, interfectores Cesaris Cassium & Brutum insecutus in Græciam, tenuit Emathiā, postremò vi & armis superati parricidæ, inter tres viros tripartito imperio, Asiam tenuit Antonius, Lepidus Aphricā, Octavianus Europam. Inter hæc L. Antonius Cons. M. Antonii frater urbem hostiliter inuasit, imperiosum iuuenem oppressurus, quem prælio victum ac fugatum Perusie obsessum, impellente fame, viribus suis Octavianus succubere coegit. Inde Sextum Pomp. Magni filium, qui infestatione pyratice vndique maria terrore compleuerat trecentarum nauium classe toto mari dispersa, expugnatum reddidit, in fugam versum, eodemque successu cum Lepido qui ex Aphrica multitudine armatorum venerat, occasione data, in Sicilia confligere, ibique victor miserè vitam implorati remisit. Ad Adriaticum littus profectus, Illyricos, Liburnos, Dalmatas vincere maturauit: ad Actium deinde Græciæ promontorium, vbi cum regina Cleopatra ducentarum nauium classe M. Antonius venerat armis petiturus. Italiam, ad summum cladis terrestri naualique prælio certatum est: denique Augusto victore Antonius cum regina, infausta vela in Aegyptum dedere. Octavianus eum insecutus penes ipsum Pharum deleuit. Victor ad Italiam profectus bis ouans, post Philippensem, rursus post Siculum bellum, de Dalmatia siue Illyria, deque ad Actium victoria & Alexandrina triplici curruli triumpho continuoque triduo urbem introiit, clauso Iano, pacis indicio. Caterum diutius quiescere non potuit, rebellionem gentium concitus. Recluso igitur Iano ad Hispanias extremamque Oceani littora traductus ad Catabros & Astures, sub iugo Romano ceruices reflectere coegit, et totam peruagatus prouinciam, terrore armorum docuit seruare madata. Sarmatæ simul & Parthi qui inter Septentrionem & ortum solis terras incolunt, ad Augustum se ad obsequia paratos miserunt. Tigranem in Syria à Cesaris Augusti legato victum poenituit defecisse. Ad orientem

entem deinde per legatos omnibus pacatis, ex occiduo littore & Hispania Romanam reuectus, Ianum de integro clausit, quem paulo post referare opportunum fuit, indeque ad arcticum polum ire coactus, vbi ferocissima gentes contra facere ausæ erant, ideoque Vindelicos, Salassos, Germanos, Marcomanos, Sueuos, Sicanbros, & quicquid citra vltraque Rhenum, Danubiumve Barbaria effera spectat sic perdomuit, ut eam pateretur imperia. Ad Meridiem conuersus, Getulos vicit, & Garamantes, & Marmaridas, & quicquid ad austrum pacatum restabat composuit. Nec est de reliquis prouinciis aliqua præter Aphricam & Sardiniam, quam non ille adierit, sine exemplo rerum potius, totque demum subactis, Romæ quum esset, terra marique pace parta, Ianum Quiritum tertio firmavit, & perpetuus dictator ac patriæ pater factus est, felicissimus omnium principum, nec dum aliorum sed suo etiam iudicio habitus est. Nam quum nepotem in militiam destinaret, à diis optauit ut illi fortitudinem Scipionis, beneuolentiam Pompeii, sique ipsius fortunam darent, veluti sibi ipsi per maximum opus fuisse fortunam diceret. Præter ipsius fortunam, similem denique ei ducem ut nulla unquam tempora tulerunt, sic nulla forent, Po. Ro. sententiæ si credimus, grauissimam poetæ Flacci dicentis,

Præsentis tibi maturos largimur honores,
Iurandasque tuum per nomen ponimus aras,
Nil oriturum aliàs, nil ortum tale fatentes,
Sed tuus hic populus sapiens & iustus in vno,
Te nostris ducibus, te Græcis anteferendo.

Hæc de ducum præstigia superioris æui pauca quadam attigisse sat sit, Nino, Libero, Castore, Polluce Herculeque de industria omisissæ: ea enim eos singulari amplitudine fuisse singuli fatentur, ut omnium quæ memoria hominum complexa est res gestas superare videantur. Quisquis verò tantorum clarissimorum, quos diximus ducum & Imperatorum, rebus gestis acta recentia comparanda cõtumaci ac proterua obstinatione duxerit, à vetustatis veritatisque omnis cognitione alienus sit necesse est. Ego enim hæc ducum præcellentiam nostris & temporibus et ducibus deferendam maximè cupere, sed vafra & callida maiorum nostrorum cõfilia, admirabilemque illam & incredibilem ac penè diuinam rerum militarium gloriam animo mecum ipse voluens, velut æquus arbiter omni vtrunque affectu vacuus, cui iure quodam suo comparanda sint inuenio neminem. Caterum, strenuissimè dux, Sigismunde Pandulphæ, quum fiat inter claros et illustres viros, ut persæpe solet, non iniocunda superstitum concertatio ducum, qui rei militaris peritia, qui armorum exercitatione, qui præliorum numero, qui nationum ac hostium varietate, qui probitate, qui prudentia, grauitate, fide, cõtantia, animi magnitudine, celeritate, cæterisque præclaris monumentis & Imperatoriis virtutibus digniores censeantur, maioribusque illis propius videatur accedere, aliique alios quosque nostræ ætatis in medium unumque locum conferant, semper cæteris te denique sine controuersia probabilibus adducti rationibus, non solum præferunt, sed summos quoque & maximos, rerumque huiusmodi gnaros homines, ac aliorum omnium mortalium fama celebres, secum in eandem sententiam trahunt:

trahunt: quanquam hoc minimè dubium esse debeat, sed luce clarius, cuius recte rerum tuarum cunilum recensenti, quum solus laceram et infracta rot bel-
lorum incendiis haftenus Italiam atque ruinam extremam minitantem, hume-
ris tuis velut Athlas calu, ne in se ipsam funditus tota collaberetur, in auxilia
hinc inde accirus ipse sustuleris. Nota quin ita etià sunt illa, quae hoc aspero &
difficili temporu curriculo, pro clarissimo Imperatore Francisco Sphortia in
eius tutelam aduersus Eugenium Pontificem Maximum, quae pro Eugenio
aduersus hunc ipsum strenuissimum ducem, quae pro illustrissimo Taronen-
si rege Alfonso, quae pro Insubrium, Genuensiumque bellicosissimo duce Phi-
lippo Maria, quae denique ab vtriusque superi atque interi maris littore pro Flo-
rentinorum, Venetorumque ac Senensium, potentissimarum rerum publicarum
amplitudine, splendore ac gloria, virtute animi, aut dextre robore passim & ubi-
que cogrediendo, audendo, agendo perpeffus es, ut omnibus non solum nostris,
sed exteris nationibus, et remotissimis populis inter excellentissimos ac proba-
tissimos Imperatores, qui bellicosissimi & strenua manu docti sint, iuxta Home-
ru, Tradere equos pugnae peditumque furoribus vri, ipse primus facile videre.

Poenae desertorum, et militum animaduersio varia, ducibus non obtemperantium.

Cap. XLVI.

IN eos vero qui ducis aut legis minus obtemperassent arbitrio, varia
dissimulisque animaduersio procedebat. Nam alii in fortuna, infamia
alii, atque alii in sanguine laebatur: & quoniam acerbitas vleitcen-
di plerumque malefici, poenarumque formido, bene atque cautè viuen-
di disciplina est, violata fidei, qua semper maiores nostri maximi fecere, lumen
initia. Historia de Metio Suffecio Albano nobis ignota non est, quoniam
paetum atque codictum cum Tullo rege Po. Ro. perfide ruperat, binis quadri-
gis cunctus in diuersa nitentibus laceratus est: nouum sane atque asperum sup-
plicii genus. Dissectum enim antea fuisse apud Romanos, neminem quidem
neque legi, neque audiui. Et quoniam nihil videri potest effracius, nihil ab ho-
minis ingenio diuersius, quam quod membra & artus breuissimo laniatu distra-
hantur, restat ut quod de sectione partitioneque corporis inhumanissimum vi-
sum est, rationem breuibus reddamus. Omnibus quidem virtutu generibus ex-
ercendis colendisque Po. Ro. e parua origine ad tanta amplitudinis instar emicu-
it, sed omnium maximè atque praecipue fidem coluit, sanctamque habuit tam
priuatim quam publice. Sic consules, clarissimos viros, hostibus confirmandae
fidei publicae causa dedit: sic clientem in fidem acceptum chariorè haberi quam
propinquos, tuendumque esse contra cognatos censuit, neque peius vllum facinus
existimatum est, quam si cui probaretur clientem diuisum habuisse. Hanc au-
tem fidem maiores in officiorum militarium vicibus, usu atque commercio ma-
ximè sanxerunt, quod aliter totius rei militaris disciplinae nervos adimi putaret,
si hominum perfidia sine immani & horrenda poena eluderet: in aliis constat,
nulli gentium mitiores poenas placuisse. Sic Aurelius Cotta Cos. quum ad opus
equites, necessitate cogente, iussisset accedere, eorumque pars detrectasset impe-
rium, questus apud Censores effecit ut a patribus notarètur, deinde obtinuit ne
eis propterea ara procederent, quos quia stipendium menstruale vel annuum
ignomi

ignominiae causa adimebatur, dirutos aere appellabant antiqui, quod as dirue-
batur in filcum, non in militis sacculum. Artaxerxes Arbacem quendam Me-
dum hominem, qui in praelio ad Cyrum defecerat, ac rursus eo mortuo rebella-
rat, quum eum ignauie non proditoris neque simultatis reum statuens codem
nasset, iussit nudum scortum impositu ceruicibus diem totum in foro circum-
ferre. Alterius vero quod ad defectione duos quoque ex hostibus se aditum
pollicitus in medacio deprehensus esset, lingua tribus clauis affigi iussit. Quum
Hannibal Poenus cum exercitu in Italia esset, & aliquot pugnas po. ro. aduersus
pugnasset, primi totius Italiae Bruttii ad Hannibule descuerunt, ad Romani egre
passi, postea qua Hannibal Italia decessit superatque Poeni sunt, Brutios igno-
miniae causa non milites scribebant, nec pro sociis habebant, sed magistratibus
in provincias euntibus parere & praeministrare feruorum vice iusserunt: itaque
hi sequebantur magistratus tanquam in scenicis fabulis qui dicebantur lorari,
aut quos erant iussi vinciebant, aut verberabant. Appii Claudii sententia sene-
ruxque consultum omnes qui a Pyrrho rege Epirotarum capti, & postea ab eo vi-
tro remissi erant, decreuit ut ex his qui equo meruissent peditum numero mili-
tarent: qui pedites, funditorum auxiliis adscriberetur, neque eorum cuiuspiam ad
pristinum tandem militie ordine liceret redire, nisi bina quisque spolia ex ho-
stibus reportaret. Fuit & antiquis quoque animaduersio militaris, iubere igno-
miniae causa militi venae solui & sanguine mitti: cuius rei rationem etsi in ve-
terum libris haudquaquam potuerunt inuenire, hoc tamen post factum opina-
ti in militibus stupentis animi & a naturali habitu declinantis, ut non tam poe-
na quam medicina videretur, postea tamen ob pleraque alia delicta id factum
esse credunt per consuetudinem, quasi nimis sancti viderentur omnes qui con-
tra officium deliquissent. Crassus is qui a Sempronio Asellione & a plerisque aliis
historiae Romanae scriptoribus, traditur habuisse quinque rerum bonarum ma-
xima & praecipua, quod ditissimus, quod elequentissimus, quod nobilissimus, &
iureconsultissimus, quod pontifex maximus esset, cum consulatu obtineret Atti-
am provinciam, & circumsidere & oppugnare Leucas pararet, opusque esset firma
& procerat trabe qua arietem faceret, quo oppidanorum muri quaterentur, scri-
psit ad magistrum Gracum, maiorem Atheniensium sociorum, amicorum Po.
Ro. ut ex malis duobus, quos apud eos viderat maiore ei mittere procuraret: tunc
magister Gracus coperto quamobrem malum desideraret, non uti iusserat ma-
iorem, sed quem magis esse idoneum aptioremque faciendo arietis facilioremque
portatu exstimabat, minorem misit. Crassus eum vocari iussit, & quum interro-
gasset cur non quod iusserat milisset, causis rationibusque quas dictabat spre-
tus, vestimenta detrahi iussit, virgisque cecidit, corrumpi atque solui ratus omne
officium imperantis, si quis ad id quod facere iussus est, non obsequio debito, sed
consilio non desiderato responderet. L. Papyrius dictator Q. Fabiu Rutilianu
magistrum equitu, quod aduersus dictu eius quamuis foelici pugna dimicasset,
Samnitibus fufis, virgis tamen casum poposcit, securi percussurus, & contentio-
ne aut precibus exercitus occasionem Fabio confugiendi in urbem dedit, cumque
profugiente Roma profecutus est, ne ibi quidem remisso supplicii prius metu
quam

quàm ad genua eius & Fabius cū patre prouolueretur, & pariter senatus ac populus Ro. rogarent: testatus tandem eam pœnam nō Fabio, sed populo & Tribunorum concedere potestati. L. Calpurnius Piso cos. quum in Sicilia bellum aduersus fugitiuos gereret, & T. equitū præfectus fugitiuorū, multitudine hostium circumuentus arma tradidisset, his præfectum ignominie generibus affici iussit, eum toga laciniis abscissis amictum, discinctaq; tunica indutum nudis pedibus totum diem ad principia vsq; per omne tempus militiæ quo ab eo meruerat adesse iubens, conuictu hominum, balneorum vsu, turmisq; equitum ac equis quibus præfuerat adeptis, in funditorum alas transcripsit. Q. etiā Fuluius Flaccus censor Fuluium fratrē cohortem legionis in qua Tribunus militum erat iniussu Cōsulis domū dimittere ausum senatu amouit. T. Manlius Torquatus filium, quod is cōtra edictum cum hoste Geminio Metio Tusculanorum duce, inscio vel ignaro patre prouocatus pugnauerat, quamuis victorem, in cōspectu exercitus cēsū, securi percussit. Posthumius Tyburtius dictator, A. Posthumium & filiū quod nō suo iussu, sed sua spōte suos egressum hostes fuderat, victoriæ gloriā licet reportasset, securi pcuti iussit. Nec minus animosē A. Fuluius senatorii ordinis euntem in aciem filium iniussu suo ē vita sustulit, quàm T. Manlius, aut Posthumius dictator. Iuuenem nanque ingenio, literis, & forma inter æquales præstantem prauo cōsilio Catilinæ familiaritatem affecutum, inq; castra eius temerario impetu ruentē in medio, itinere abstractum vltimæ pœnæ supplicio affecit, præfatus non se Catilinæ aduersus patriam, sed patriæ aduersus Catilinā genuisse filium. Milites autem qui hostium castra iniussu principis aggredi essent ausi, exauكتورauit omnes Claudius, secūdus eius nominis Imperator, eosque Romam vt dignē punirentur misit, sicq; in bello sapius seueriusque vindicatū esse constat apud maiores nostros in eos, qui contra imperiū in hostē pugnarunt, quique tardius reuocati prælio excesserunt, quàm qui signa relinquere aut pulsi loco, cedere ausi erant. Q. Fabius Maximus etli transfugarum dextras qui & in præsidiis Romanorum ad hostium stationes cōfugerant ipse aliquando præcidit, vt defectionis metum reliquis iniiceret, suapte tamen natura & clementia defectiones prohibendas placandasq; esse mansuetudine ac miti oratione censuit, neque omnem suspicionem accusare atq; omnino omnibus suspectis molestum esse. Nam quum animaduertisset, militem quendam Marsum fortitudine & genere inter socios primarium defectionis accusari, nullam in eum animaduersionem egit, sed cum sineret se præter dignitatem neglectum iri, Tunc, inquit, duces ad gratiam ineundam potius accusantur, quum pro eorū virtute honores impartiantur: deinde illum accusauit, qui nulla in re officium eius exposcebat. Hæc enim cum dixisset, acerrimo equo, alijsq; muneribus eum ornauit: quare exinde virū sibi fidelissimum studiosissimumque effecit. Apud eundem Fabium quum miles Lucanus esset accusatus, quod mulieris amore noctu sape à castris vagaretur, ceterū mirabili armorum virtute vir esse narraretur, quā deperibat cōprehendi eā clam iussit, & ad se adduci: vt autem adducta est, accersito homine, quod præter legem, inqt, pernoctaret haudquaquam nos latuit, ac ne prius quidē latuerat, q̄ pbitati studeres

deres, quare fortiter ac rectē factis errata cōdonetur: reliquū nobiscū eris, habeo enim sponforem, & adductā mulierculam ei cōmendauit, ac tradidit. Non sinie nos Q. Fabius Max. inter has rei militaris pœnas hoc in loco de te silentiū facere, Sigismunde, quod militum peccata more suo neque obserues omnia, neq; meritis ac debitis eos pœnis psequaris, verū ex industria permultas dissimules, sciens genus hominum ad peccandum pronum, nec facile naturam & consuetudinem eorum inueteratā extirpari posse, vtq; lasciuię & laticię frena persape relaxas, sic quum hostis in propinquo est, segnes, contumaces, desides, negligentes, seditiosos, ac desertores seuerissimē punis, quod hæc vitia nō ad singulorum mores tantū, sed ad summam rerū & omnium salutem pertinere intelligas. Illud etiam semper tibi innatum & ingenitum intelleximus, vt vehementer vsque dolueris pro erratis militum, & aduersum quēquam arma sumi oportere: contrā verò latari admodū, abs te plurimos seruatos & exornatos iri: & quod diuini muneris est, hac sua seueritate non hominum interitū cupere, sed salutem potius singulis pro virili præstare velle. Admirantibus autē multis ac reprehendentibus quod vt mitis nimis sis, ita & truculētus nimis & atrox aliquando videaris, respondere soles crudelitātē scilicet nemini minus quàm principi conuenire, Imperatorēq; exercitus vt victoria potiatur potius timendum esse quàm hostem. Iulius Caesar oborta seditione militū, paucis percussis castra sedasse legitur, & fidem militū reparasse: vbi verò sacrificia committerent militiq; milites suos fertur compescuisse, maximē quando urbem ingressos non licuit homines spoliare, aut templa deorum, quod eis postmodum ingrauescente seditione exprobrauit, Neminibus nāque Romanis ciuibsq; iurati impugnare non poterant quæ sacramento militiæ susceperant defendenda. Qui autem tali ignominia notabatur milites, nec ara pcipere, nec militaribus gaudere priuilegijs, nec habere aliquod cum gladio teloque commercium, neque porro ad cingulum restitui fas erat, nisi eos antē præ ceteris virtutū meritis insignirent. Augustus militarem disciplinā seuerissimē rexit, legiones contumacius parentes, ac immodestē missionē postulantes dimisit exauكتورauitq;. Ceteriones item statione relicta, itidē vt manipulares capitali animaduersione puniit. Pro cetero autē delictorum genere varijs milites ignominijs affecit, vt stare per totum diem iuberet ante prætorium, interdum tunicatos distinctosque, nonnunquam cespitem portātes. C. Curio bello Dardanico circa Dyrrhachium quū vnā de quinq; legionibus seditiosam vidisset, eam procedere iussit inermem, discinctamque in conspectu armati exercitus stramenta cōgīt secare. Postero autem die similiter fossam distinctos milites facere, nullisque precibus legionis ab eo impetrari potuit, ne signa eius submitteret nomenq; aboleret, & milites in supplementum aliarum legionum distribueret. L. Domitius Corbulo in Armenia duas alas, & tres cohortes, quæ secum ad castellū initio hostibus cesserāt, extra vallum iussit tendere, donec assiduo labore & prosperis excursionibus redimerent ignominiam. P. Cornelio Nasica, Decimo Iulio Coss. qui exercitum deferuerant damnati, virgisq; casti publicē vxnierunt. M. Cato ab hostili littore in quo per aliquot dies māserat, cū tardo pfectionis signo classem soluisset, & reli-

317
 Etis è militibus quidā acerrima voce et gestu expostularet uti tolleretur, circum-
 acta ad littus vniuersa classe comprehensum supplicio affici iussit, & quem oc-
 cisiuri per ignominiam hostes fuerant, exemplo potius impedit. L. Paulus, Per-
 sa rege superato, externorum quosdam transfugarum elephantis conculcādos
 censuit. Aphricanus item posterior euerso Punico imperio, eiusdem generis &
 culpe hominis in edendis populo spectaculis feris bestiis obiecit. Eundem cen-
 sorem declaratum, ferunt adolescentem priuasse equo, quoniam sumptuosè in
 cœna quo tempore Carthago oppugnabatur placentā melle confectam, quam
 in vrbis similitudinē formarat, & hanc Carthaginem appellarat, conuiuis præ-
 posuit rapinæ, percussantiq; adolescenti, quam ob rem equum sibi abstulisset,
 Prior quā ego, Carthaginem, inquit, diripuisti. Xerxes Persarum rex Phitio
 quinq; filiorum patri vnus vacationem petenti, quē vellet eligere permisit, de-
 inde quem elegerat in partes duas distractum ab utroq; latere vię posuit, & hac
 victoria lustrauit exercitū. Actisanes Aethiopum rex, Aegyptiis in deditiōe
 suam redactis, summa eis æquitate imperauit. Latrocinia enim nouo more con-
 pescuit, fontes neq; morte plectens, neque linquēs impunitos, iudicio cōstituto,
 reos omnes in vnum cogens miti sentētia damnauit. Amputatis enim naribus
 in vltimam deserti ire eos compulit, ibiq; ciuitatem condidit ab excisis naribus
 Rhinoceram appellatam. Assuerus quum cuperet famam & sermonem apud
 omnes gentes & nationes vulgari, à se Cyrum interfectum esse, Mithridate qui
 primū Cyro vulnus inflixerat, Chare deinde à quo succisa poplitis vena Cyrus
 conciderat quā agrē ferentibus se iniuste ea gloria muneribus à rege missis
 spoliari, his regi nuntiatis vehementer ira incensus, caput Charis à ceruicibus
 abscindi iussit: hisq; quū interesset mater, Ne tu, inquit, rex ita hunc Charē ca-
 pitale hominem breui pœna neces: à me enim sibi eorum quæ diu audet merces
 persoluenda est. Permittente autem rege matri supplicii sumendi potestātē, à
 tortoribus suis hominem comprehendi iussit, decemque dies in tortura habe-
 ri, tum oculos effodi, & in aures liquefactum æs infundi, sic omni supplicio ex-
 cruciatum necari. Paulò post ob eandem causam Mithridatē, quod apertē pro-
 fitebatur manu sua Cyrum concidisse, nec ut Artaxerxes vanum neq; irritum
 telum adiecisse, sed transfixo tempore hominem strauisse, eoque vulnere eādem
 interiisse, scaphis necari iussit. Genus autē mortis ac supplicii huiusmodi fuit,
 Duabus exedificatis scaphis inter se congruentibus, in altera hominem, qui ad
 suppliciū datur resupinant, alteram desuper imponentes, sic ambas coniungūt,
 ut caput, manus, ac pedes foris excludantur, reliquum verò corpus totum intus
 claudatur: præbent homini cibum, stimulisq; oculos fodiētes vesci et inuitum
 cogunt: vescenti autem pro potu lac melle mixtum in os infundunt, faciēque
 eodem conspergunt, sic eius versantes scapham semper aduerso soli opponunt,
 & muscarum insidentium multitudine ora quotidie obtegunt, cumq; virtus
 ea faciat, quæ edentes bibētesq; homines necessitas cogit, ex corruptione & pu-
 tredine varii pullulāt vermes, quibus intra vestes penetrātibus corpus abrodat-
 ur: quum enim perfuncto vita homine superior amouetur scapha, exesa caro
 aspicitur, & circa viscera talium ferarum aliarūque quotidie subcrescētium
 multitudo

multitudo apparet. Huiusmodi suppliciis Mithridates excruciatu ad decimū
 vsq; diem calamitosam vitam perduxit, atq; sic demum extinctus est. Audius
 Cassius qui se Mariū dici voluit, milites q; prouincialibus per vim aliquid sur-
 ripuissent his in quibus peccauerant locis in crucē sustulit. Primus etiā id cru-
 delitatis potius quā seueritatis supplicii genus excogitasse fertur, ut pergran-
 di & procero stipite terræ affixo à summo ad imū vsq; dānatos ligaret, ab imō-
 que ignē adiiciens incensis aliis, alios fumo cruciatūq; ignis, alios metu ac ti-
 more necaret. Idem denos cathenis vinctos in profluentem mergi iussit, multis-
 que desertorum manus excidit, aliis crura & poplites, maius exemplū esse asse-
 res viuētis miserabiliter criminosi quā occisi. Idem cū ipso inscio manus au-
 xiliaris tria milia Sarmatarū negligentius agentū in Danubii ripis occidisset,
 & cum præda ingenti ad eum redisset, sperantibus tribunis premium q; quā
 parua manu tantum hostium occidissent, rapī eos iussit, & in crucem tolli, atq;
 vltimo supplicio affici, dicēs euenire potuisse ut essent insidig, ac periret roma-
 ni imperii reuerentia: & quū ingens seditio in exercitu orta esset, processit nu-
 dus in medium, campestribus solū tectus, & ait, Percutite me si audetis, & cor-
 rupte discipline facinus edite: tunc quiescentibus cunctis timeri meruit, quia
 ipse non timuit. Pescenius Niger decem milites qui prouinciali ablatum galli-
 nacium comedissent necari iussit, exercitum autem qui ne occiderentur, nō ar-
 mis, sed precibus impediret, interdixit igni & cibo cocto, nec re vesci alia nisi
 aqua frigida, et pane concessit, decupli precio prouinciali primum reddito ac so-
 luto. Alexātri vero Seueri vel Aurelii sententia muliercula miles carpētarius
 adiudicatus est, ut qui conuitia dixerat, seruili opere annosa fœmine nutrimē-
 ta præstaret: & quū egrē hoc ferrent milites, persuasit omnibus ut ne molestē fer-
 rent, ac modestē eos terruit. Libidinis autē castigator Aurelianus maximē fu-
 it. Nam & seipsum continuit, & adulteros atroci pœna coercuit milites: nanq;
 qui hospitis vxorē violassent, duabus inflexis arboribus fune alligauit, quo de-
 misso reus è vestigio vtrinq; pendens laceratus occubuit. Longē asperius Ma-
 crinus castigauit milites, qui cū ancillā hospitis violassent, eos viuos (duo nā-
 que erant) boum in corio emissis modo capitibus sepeliuit, ut vermium multi-
 tudine succrescentiū diutius torquerentur. Inuenerunt alii crucibus non vnus
 quidem generis capite conuersos in terram suspendere, alii per obscœna stipitē
 immittere, alii patibulo brachia explicare, alii viuētib; cadauera alligare, ut
 Opilius Macrinus & Mezentius, de quo Maro,
 Mortua quin etiam iungebat corpora viuis,
 Componens manibusq; manus atque oribus ora,
 Tormenti genus, & sanie taboque fluentes
 Complexu in misero longa sic morte necabat.
 Statuerunt etiā in infligendis pœnis aliquando maiores nostri, ut si à multis ef-
 fet flagitium rei militaris admissum, sortitione in quosdā animaduerneretur,
 ut metus videlicet ad omnes, pœna ad paucos perueniret. Nam miles qui locū
 non tenuit, qui hostium impetum vimq; pertimuit, potest idē postea & miles
 esse melior, & ciuis utilis & vir bonus. Circa ducum itaque & Imperatorū edi-
 cta

Et boni milites parebunt & obsequetur, nisi forte quod precipitur saluti reip.
aduersum inueniatur. In eo enim haudquaquam obtemperat, nisi perfidus &
impius miles. Quid enim iniquius quid detestabilius quam sine discrimine ag-
gredi quaecumque dictauerit Imperator? Nonne apud omnes vox ista quondam
in castris forsan probata funesta est, & crudelis plenaque perfidia habita,
Pectore si fratris gladium iuguloque parentis
Condere me iubeas, plenoque in viscera partu
Coniugis, inuita peragam tamen omnia dextra.
Si spoliare deos, ignemque immittere templis,
Numina miscebit castrensis flamma monet.
Castra super Tusci si ponere Tybridis undis,
Hesperios audax veniam metator in agros.
Tum quoscumque voles in planum effundere muros,
His aries actus disperget saxa lacertis.
Illa licet penitus tolli quam iusseris urbem
Roma sit.

Et quamquam hoc nequius dici ab homine potuerit nihil, & unde magis debe-
ret, si fidelis esset, Romanus Imperator offendi, in eo tamen sceleratus mi-
les officii sui fidem his verbis facere studuit, unde seipsum circumscri-
pta militari obedientia maximè infidelem & perfidum esse conuin-
cit. Hec contra eos qui militaria segnius ac negligentius, vel
aliter ac disciplina communis exigit tractantes, ignominiae
ac dedecoris notam subiere dicta, sint & exemplis
plurimis confirmata, ut ex alieno mi-
lites malo suum discant praeca-
uere, aut alienis virtutis
exemplis prouocentur.

Finis Vndecimi.

Iusto denique ac debito narrationis nostrae ordine, Sigismun-
de Pandulpho, operi consummationem triumphis imponemus,
quum hi bellorum sint finis, victoribus decus & gloria. Est enim
triumphus omnium militarium rerum honos supremus, maxi-
maque omnis virisque sexus, aetatis, vniuersae urbis exultatio,
& occurfus quidam, quod fiebat honorifica hostium clade du-
ci & victrici turbe redeunti, rerumque fortiter ac feliciter gestarum speciem
prae se ferenti, sic dictus ut perhibet à Graeco *ὑπερμνησις* quod Latine exultatio-
nem significat. Credunt hoc alii à Graecis nomen in consuetudinem derivatum,
simulque huius honoris quicquid ad Liberum patrem, primum eius auctorem
pertinere, quem *ὑπερμνησις* nominat: quod etsi haudquaquam verum esse, Plutar-
cho auctore constet, vir tamen omnium vndeunque doctissimus atque acutissi-
mus, M. Varro, hinc inde asserit inclinatum. Tranquillus autem triumphum La-
tinè dicit potius appellatum, quod is qui triumphans urbem ingrederetur, tripar-
tito iudicio honoraretur. Prius autem de triumpho duci concedendo exercitum
iudicare solitum erat, secundo senatum, tertio populum: atque de eo maximè qui
vel dictator, vel consul, siue prator res gessisset triumpho dignas. Liuius, Omni-
bus locis re bene gesta de hoc iudicabat exercitus, senatusconsulto, iussuque po-
puli triumphans, dictator in urbem rediit. Idem xxxi. L. Cor. Lentulus procos.
ex Hispania rediit, qui quum in senatu res ab se per multos annos fortiter feli-
citerque gestas exposuisset, postulassetque ut triumphanti sibi inuehi liceret urbem,
res triumpho dignas esse censebat senatus, sed exemplum à maioribus non acce-
pisse, ut qui neque dictator, neque consul, neque prator res gessisset, triumpharet,
proconsulem illum Hispaniam provinciam, non consulem aut pratorem obti-
nuisse: decernebatur tamen ut eo ouans urbem iniret, intercedente etiam Semprio
Longo, Tribuno plebis, qui nihilominus more maiorum haud villo exemplo
futurum dicebat. Postremo victus consensu patrum tribunus cessit, & ex sena-
tusconsulto L. Lentulus ouans urbem est ingressus.

Gg ii De

De Trophæis & unde, & in quo à Triumpho differant, quodq; ouem alijs uictoria potiti,
 alijs bouem: huncq; alijs, uel Gallum immolare consueuerant. Cap. II.

Illud etiam animaduertendum, ne quod de triūpho & trophæo malè accipiunt, nos quoque confundat, opinantes vnā rem duobus nominibus appellare debere. Vt enim re vera qui Martiam & terrificam hostium cade pompam lege triumphali agebat triumphans dicebatur, sic qui hostes fugasset trophæum appellabāt: nō ab re, à Græco *τrophæον*, hoc est, ab hostium conuersione dictum. Vocabant etiam veteres trophæum stipitem siue truncum montanæ quercus abscisum, instar superati hominis fabricatum, & veluti spoliis & armis eiusdem indutum: affixa enim quaqua versum spolia impendebant, ornatu plurimo, ac decore disposita, neque hoc nisi in eminentioribus locis figebatur: vnde Crispus de Pompeio, Deuictis Hispanis trophæa in Pyrenæis constituit, ex quo more in urbibus trophæa figebantur in arcubus exadificatis: vnde Poëta noster elegantissimus,

Ingentem quercum decisis vndique ramis
 Constituit tumulo, fulgentiæque induit arma.
 Mezenti ducis exuuias tibi magne trophæum
 Bellipotens aptat rorantes sanguine cristas,
 Telæque trunca viri & bis sex thoraca petitum,
 Perfossūque locis, clypeūque ex ære sinistre
 Subligat, atque ensē collo suspendit eburnum.

Alio idem in loco,
 Indutōsque iubet truncos hostilibus armis
 Ipsos ferre duces, inimicæque nomina figi, pro inimicorum.
 Dicit autem affixos trophæis titulos cum nominibus occisorum. Ad hæc Iuuenalis Aquinas,
 Bellorum exuuiæ truncis affixa trophæis,
 Lorica & fracta de casside bucula pendens,
 Et currum temone iugum victæq; triremes,
 Amplustre & summo tristis captiuus in arcu.
 Illud quoq; nec prætermittendū, triūphi genus nō ab ouatione, hoc est, clamore Bacchico, sicuti multi putauere, ouationem appellari, tæcti ouātes illā canētēsq; transmittāt, vt Plutarchus inquit, at quum milites in magno triumpho & plena victoria bouem, in hoc immolare ouem cōsueuerunt, vnde huic triūphi generi nomē extat: vtq; qui de pugna venientes cum multitudine obuiā ad numina minora ibant, & ibi fugatis hostibus oues diis immolabāt, Ouantes dicebātur, sic & ouatio p̄prie minor triūphus, & q̄ ouationē meretur, & vno equo utitur, et à plebeis vel eq̄tibus Romanis deducitur ad Capitoliū, et de ouibus sacrificat, vnde et, vt dictū est, Ouatio: qui autē triūphat, equis albis utitur quatuor, & senatu præeūte in Capitoliū de tauris in eo sacrificat: in quo nec illud silētio obuoluēdū quod ad mitiores triūphos, & ad ouationes attinet, super quo discessisse veteres scriptores inuenio. Partim enim scripserunt, qui ouaret introire solitū equo deuectū, & Sabinus Massurius pedibus ingredi ouantes dicit non sequentibus

quentibus eos militibus, sed vniuerso senatu. Dignum & oportunum etiam arbitror Spartanorum legistatorem contemplari, qui aliquanto aliter ac Romanorum more sacrificandum instituit. Nam si quis Lacedæmoniorū dux quod velit dolo aut persuasione confecerit, bouem mactat: si in bello res gesta fuerit, Gallum. Hi enim etsi bellacissimum genus sint, & apud omnes habeantur, ampliora tamē magisq; homine digna quæ ratione ac prudentia, quàm quæ vi aut fortitudine facta sint, iudicabant.

Varia secundum diuersas gentes & nationes triumphorum genera. Cap. III.

Vtq; non idem in triumphorum sacrificiis apud omnes seruata religionis exemplū extat, sic varium apud diuersas nationes triumphandi morem fuisse constat. Et vt triumphī primum omnium repetamus auctorem, Dionysium, qui Latine Liber pater dicitur, India subacta, multarum gentium spoliis triumphantem, vincti primum elephātī subiisse currum eius memoratur. Apud Aegyptios Sesostris eorum rex, tam elato, tam immani animo fuisse fertur, vt quotannis non elephātos, sed sorte reges singulos ē subiectis iungere ad currum solitus erat, sicq; triumphasse, nullo maiorum fretus exemplo, quod equidem inuenerim: tantū licentiæ dabat gloria, immanitas, & intoleranda superbia. Erichthonius etiam victor, quadrigam & equos quatuor primus iunxit in Græcia. Apud nostros Cossus et Marcellus optima spolia ferentes, quadriga similiter curru inuecti sunt. Romulum verō nō recte Dionysius ait curru esse vsum: erant enim Romæ, in promptuq; omnibus, vt memoriæ proditum est, Romuli pedestres statuæ spolia ferētes, ex quo pedestres quoq; eius fuisse triūphos nō obscurū est. Tarquiniū Priscum deinde, deinde Damarati filium indecoram huiusmodi currus & equorum quatuor formam, & magnificentiam triumpho statuisse memorat, ab Hetruscis tamen prius sumptam & in vsum habitam: affirmet licet alii Publicolam primum in curru, tali pompa triumphasse, quam & ipsam vt maiorum legibus plurimis & maximis ducibus concessam, sic nonnullis ademptam denegatamq; non sine maximis rationibus inuenio.

Quod non omnibus triumphis decernebantur, & quibus. Cap. IIII.

Vum enim eō triumphandi honos peruenisset, vt posse maius quicquam neq; Imperatori senatus populusq; ro. ac exercitus dare, nec ab his Imperator accipere, deuictis hostibus amplissimo pro honore & gloria videretur, proinde ob exigua quoq; prælia leuesq; conflictus, honorum maximum sibi decerni dux quisq; triūphū exposceret, lege fuit occursum, vt ei soli liceret urbē triūpho inuehi, qui rebus fortiter strenueq; gestis clarus esset Imperator, & hostiles exercitus ad quinq; milia vsq; numerum fundendo profligandoq; vna dimicatione cecidisset. Pœna deinde per. L. Mariū Marcūq; Catonē trib. pleb. ducibus iniecta, qui falso vel perceptorum hostium vel desideratorū ciuiū numerū senatui per literas retulissent, iubētēq; præterea ingrediētibus urbem, quæstorū officium his de rebus iureiurādo adigi, vana scilicet ea nequaquā fuisse quæ senatui nunciassent tribuni ple. itidē vt antē solebant triūphū postulātibus aduersari, ita vt nonnunq; viros fortes ac strenuos

Gg iii impediētes

impedientes, aliorum triumphos deterrebant, utque triumpharent, sicut de Manlio proditum est efficiebant. Moris etiam erat ut imperii auctione, non pro restitutis quae aliquando eius fuissent, laurea decerni ius esset, sicque ab Q. Fulvio, Capaneo populo subacto, et L. Opimio Fragellanis in ditionem reductis, triumphandi potestatem a senatu petentibus, illis triumphus minimè decretus est, minimèque obtentus: semper enim existimationem arbitriumque huius honoris penes senatum fuisse, Valerio licet, & Horatio co. (quod antea nunquam actum) tum primum sit sine auctoritate senatus, populi iussu triumphatum. Instituti etiam huius pompae veteris fuisse comperio, ut illis haudquaquam triumphum deberentur, qui ad res quamquam maximas atque clarissimas bello conficiendas, absque ulla magistratus auctoritate transmissi fuissent: unde nec M. Marcellus, nec P. Scipio curru triumphali inuecti sunt, quum Syracusas alter, alter Hispanias sine magistratu in potestate Romanam redeissent. Ita etiam more maiorum comparatum erat, ne quis qui exercitum non deportasset triumpharet, nisi perdomitam pacatamque provinciam tradidisset successori: sic L. Manlio proconsuli ex Hispania redeunti postulanti ab senatu in aede Bellonae triumphum, rerum gestarum magnitudo impetrabilem faciebat, exemplum aliorum obstabat: medius tamen honos Manlio habitus, ut ouans non triumphas urbem iniret. Ad hanc simili modo triumphum ita decerni a senatu solitum, ut nullius ipse nisi eius qui triumphaturus esset, & eorum qui bello interfuissent verba audiret, institutumque ideo ut legati, tribuni, centuriones, milites denique triumpho adessent, ut virtus rerum gestarum eius cui tantus honos haberetur publice videretur. Veteri etiam Romanorum more, nunquam triumphus lachrymis ac ciuium cruore quarebatur, nec admittebatur oblatum. M. enim Fabius co. in clivis Hetruscis, Veientibus superatis pugna, oblatum sibi summo senatus populi studio triumphum ducere renuit, quod eo proelio Q. Fabius frater atque co. fortissimè dimicantes cecidisset, in quibus, quia tantis reipublicae detrimentis luctus potius deberetur quam triumphus. Triumphum negandi causa senatui, vel ab eo aliis oblatum renuendi etiam fuit ei qui alieno auspicio, & in aliena provincia pugnasset, ut Helius primo Cn. quoque Claudius, Nero deinde, qui Liuii licet Salinatoris in Hasdrubale opprimendo gloriae particeps fuisset, tamè triumphante eum equo sequi, quam triumpho quem ei senatus aequè decreuerat, uti maluit. Et quia res in provincia fuerat Salinatoris gesta, sine curru triumphauit. Ei similiter triumphus adimebatur, qui alieno exercitu re gessisset, provinciamque reliquisset utilitate rapiendi, ut L. Furio praetori penè contigit, cui nullo licet exemplo id ipse fecisset, amplitudine tamen rerum gestarum, gratia & amicorum orationibus, & consulis absentia, De Gallis praeter morem triumphum decreuerunt. Militaris etiam licentiae superioris aetatis currum triumphalem prosequentibus fuisse legimus, ut triumphans per iocum plurimis ea die impune salibus & carminibus aspergeretur: ea tamen a militibus in Imperatorem ita dicebantur, ut facile appareret inducem indulgentem ambiciosumque ea dici. Citeriam in super, hoc est, effigiem quandam argutam & loquacem ridiculi gratia in pompa vehi solitam accepimus cum populo colloquentem: unde M. Cato in M. Caelium, Quid ego dixerim

rim amplius, quae ego denique credo in pompa vestitatum ire ludis pro Citeria, atque cum spectatoribus sermocinaturum. Sanctissimum denique ac omni laude inter cetera dignissimum urbis institutum, quae ideo communibus incipientis gerendis deos adhiberet, quia nullius calumniae subiciebatur ea quae dii comprobassent, & in sollemnibus verbis haberet, cum supplicationem aut triumphum decerneret, quod bene ac feliciter rempublicam administraret.

Triumphantium insignia et ornatus.

Cap.

V.

Ultra quin etiam triumphantium erant insignia, aurea corona siue laurea, aurea patera & sacrificialis, ferreus annulus, toga picta & palmata, scipio eburneus, siue Iouis optimi maximique sceptrum, facies praeter haec minio illita coloris instar aetherei, utque Iouis simulachri faciem diebus festis minio illiniri solitam, maximi non solum sed sacri auctores testantur, sic triumphantium corpora, sicque Camillum hac religione triumphasse. Bulla etiam ut praetextatorum puerorum, ita & triumphantium erat insigne a pectore cordatenus dependens, cordisque figuram habens, & ea intra se remedia quae aduersus liuoris stimulos & inuidiae morsus arbitrarentur maximè profutura, hancque ideo cordatenus gestasse triumphantes constat, ut intuentes eam ita denique se hominum appellatione dignos putaret, si ea corporis parte ceteros antecelleret: sicque inde Bulla à Graeco sermone βούλη dicta, quod consilium Latine dicitur: vel quod eam partem corporis bulla contingat, in qua naturale manet consilium. Homines quoque se esse in illo sublimissimo curru triumphantes admonebantur à tergo: fuggerebatur enim, Respice post te, hominem te memeto: & utique hoc maximè gaudebant, tanta se gloria coruscare, ut illis admonitio suae conditionis esset opportuna. Cum enim corona sustineretur à tergo, annulusque digito ferreus esset, aequè fortuna triumphantis & sui coronam retinentis annotabatur. Indui porro solenni gestamini ac cultu triumphantes ius erat, & quem singulis usurpare fas non esset. Ex virtute nanque petita, non omnibus eadem. Vestis ipsa & materia, & colore, & forma plurimum differebat. Purpuræ usum semper Romae fuisse video, sed Romulo in trabea. Tullus Hostilius Hetruscis deuictis à Regibus primus usus inuenitur toga praetexta & latiore clauo. Tarquinium Priscum deinde tunica aurea triumphasse Verius docet: hanc palmatam auctores vocant: vel quod vestis ea sit qua qui palmam meruerunt uterentur: vel quod palmae in ea expressae viderentur. Palmae enim arborem non ab re inter victoriae & triumphantium insignia connumerari testis est Aristoteles vi. problematum, & Plutar. in 8 Symp. Si enim super huiusce arboris lignum magna superimponas potera, ac tam grauitur vigeas oneresque ut oneris magnitudo sustineri non queat, non cedit palma deorsum, nec in terram flectitur, sed aduersus pondus refurgit, & sursum nititur recuruatque: propterea, inquit Plutarchus, in certaminibus Palmam signum placet esse victoriae: & quoniam ingenuum huiusmodi lignum est, & vrgentibus opprimetibusque non cedat. Hinc palmarum ramos triumphantes gestasse proditum est. Ex lauro etiam coronam portari mos inoleuit, & ramum manu teneri: non quia, ut quidam perhibent, inter armatos hostes quietis indicium, Romanis praecipue laticiae victoriarumque nuncia

nuncia fuisset, nec quia perpetuò vireat, nec quia pacifera, nec quia in gremio Iouis optimi maximique deponeretur, quoties laticia noua victoria attulisset, praefenda enim utroque olea, sed quia spectatissima in monte Parnaso, ideoque & grata Apollini, assuetis eò dona mittere iam & regibus, & Romanis teste L. Bruto: fortassis etiam in argumentum quòd ibi libertatem publicam is meruisset, lauriferam tellurem illam osculatus ex responso: & quia manu fatarum receptarum in domos fulmine sola non iacitur. Ob has causas equidem crediderim honorem habitum in triumphis potius quam quia suffimentum sit cadis hostium, & purgatio, ut tradit Masurius. Fuerunt & arboris huius circa Augustum euenta digna memoratu, ob quae etiam triumphis usurpatum arbitror. Namque Liuig Drusillae, quae postea Augusta matrimonii nomen accepit, adfidenti gallinam conspicui cadoris aquila ex alto obiecit illegam intrepidè, miranti accessit miraculum, quoniam teneret rostro laureum ramum baccis suis onustum: afferuari hanc alitem & sobolem iussere aruspices, ramumque feri ac rite custodiri, quod & factum in villa Caesarum fluuio Tyberi imposita, iuxta nonum lapidem via Flaminia, quae ob id vocatur ad Gallinas cadidas, mireque Sylua provenit: ex ea triumphans postea Caesar laurum in manu tenuit, coronamque capite gessit, ac deinde Imperators cuncti, traditusque mos est ramos quos tenuerint ferendi, durabantque syluae nominibus suis discrete.

Romanorum mores in triumphis.

Cap. VI.

Ipsum autem triumphantium morem prosequemur, Romanum in his ordinem exprimentes. Die itaque quo futura erat pompa po. ro. multitudo visendi studio ad spectaculum triumphi effusa confluebat omnis, pulcherrimis & nitidis ut quibat quisque vestibus ornatus, nemoque ex multitudine tota civium domi remanebat, sed singuli nocte quae triumphis die praecessura erat, loca praegueniebant in equestribus Theatris, quos Circos appellat, in locisque circa forum ad hoc ipsum ligno exadificatis, in templis, in porticibus, in viis patentibus & publicis, in fenestris ac domorum tectis, & in aliis quibuscunque urbis partibus, per quas transitus erat, sese ad spectandum comparabant, Imperatori necessario transitu praetermisso, instratoque passim floribus sertisque odoriferis, verbenis ac herbis aliis suauitatem odoris affatim redolentibus. Multitudo deinde ministrorum hastilia manibus gestantium ex medio confluentem dimouebat turbam, & vias puras apertasque praestabant. Pars vero militaris ante lucem per turmas atque ordines cum rectoribus progrediebatur, & iuxta Isidis templum (ibi enim principes illa nocte quiescebant) constituebatur: ubi verò illucescebat aurato sublimissimoque curru inuecti ut conspici possent, eburnea curuli que sella in maiestate sedentes, purpuram auro contextam induti & Lauri ramum dextra gerentes ferebant. Post peditatus omnis sub signis ac Tribunis anteibat. Ferebantur post haec hostium spolia, coronae aureae, dona sociarum civitatum translata. Tubarum deinde clangor sequebatur ac obsidum captiuorumque nobilitas omnis vultu & amictu subtristi, et qui hostium dux fuisset, si captus aderat, captiuus posterior omnibus, catenis vinctus ante currum ducebatur, quidrigae equi pulcherrimi niueique ac phalerati quatuor trahebant: post verò captivi qui per

per provinciam venerant universi raris capitibus ob deterfam servitutem, vel pileo capiti imposito, qui donatae libertatis signum erat, currum triumphantis sequebantur. Hunc etiam milites & equites currum Imperatorum secundum legiones, cohortes et manipulos lauro manibus sequentes, partim carmina patria salibus permixta & iocis, partim triumphantium laudes cantantes, ad urbis ambulationes transibant, ubi senatus & omnes ordines obuiam effusi, eorum praestolabantur aduentum, qui erat fiebatque non nisi per portam siue viam triumphalem iuxta Vaticanum, quae ab eo quòd per illam semper triumphorum pompa ducebatur nomen accepit. Ibi votis prius diis solutis cibum capiebant, & magnificis ac triumphalibus vestibus amicti, diis ad portam collocatis caesa hostia inter spectacula transeuntes triumphum ducebant, ut multitudini facilior praeberetur aspectus. Pro merito autem narrari multitudo illorum spectaculorum & magnificentia non potest: in omnibus quique cogitare, vel artium vel diuitiarum vel naturae novitate. Nam penè quae cum hominibus qui usquam sunt fortunatis, aliis alia mirabilia magis atque magnifica quaesita sunt. Etenim argenti aurique facti & infecti, atque signati, nec non eboris ac gemmarum, clarissimarum etiam rarissimi generis vestium infinita multitudo sequebatur: crateras alii & phialas calicesque ornatissimos, & ingentes gestabant: alii vasa permulta ex auro & gemmis eximia artis & magni ponderis. Torques deinde & montes aurei cum ceruis & leonibus & pomis omnis generis circumdati certo ordine deferiebantur. Ferebant simulachrorum sigilla, deosque quos illi habebant & magnitudine mirabili & arte non defunctiore facta: signa deinde aenea, marmorea, tabulae & colossi vehiculis portabantur. Adhuc tela & caetera hostium spolia, catapultae, balistae, tormenta quaeque & arma porro ornatissima atque pulcherrima splendida aere & ferro absterfo, atque ita disposito ut casu maxime cecidisse viderentur: galeae, scuta, thoraces, ocreae, peltae, galeae, coryti, equorum frena & enses stricti per haec iacentes, & sarissae infixae, ita ut nec victorum quidem absque metu aspectus esset. Maximae autem stupor erat machinarum quae portabantur, pro cuius magnitudine timendum viribus portantium occurrentes putabant. Ferebantur in triumpho signa militaria, urbes, & oppidorum simulachra: quinetiam equorum captorum greges, & animalium diuersa genera, elephantorum & leonum producebantur, propriis ornamentis induta: ducebantur & boues post auratis cornibus, vittis ornati & sertis, ducebant eos adulescentes succincti ad immolandum & pueri aureas & argenteas pateras sacrificii gratia deferiebant. Atque haec eadem denique praeg multitudine rerum & copia si non una die transuehi poterant, in altera nonnunquam transuehebantur, atque altera belli post haec facies praeferrere videbatur ex ludis: eratque cernere vastari fortissimas terras, interfici acies hostium, alios cadi, alios fugere, alios captiuos duci, murosque excellentes magnitudine machinis dirui, castella excindi, civitates populosas disturbari, exercitum intra muros fundi, cedisque omnia loca plena, & eorum qui manu resistere non poterant preces, ignemque templis immissum,ediumque super dominos subuersionem. Ars autem & operum magnitudo nescientibus adhuc illa, fieri tanquam vera praesentibus ostendebant, in Ponto etiam dicente Nasone,

Oppida

Oppida turritis cingantur eburnea muris,

Fictaque res vero more putetur agi.

Huius autem pompæ finis Iouis Capitolini templum erat, ubi postquâ eò peruentum erat, more vetere victores operiebantur, donec mortem ducis hostium quispiam nunciaret. (Nam hostiû rex duxve qui fuisset, aut publicæ custodiæ perpetuò dānabatur, aut traductus laqueove circūdatus per publicū ad necē trahebatur): Postquam igitur eum finem vitæ habere nunciabatur, omniumq; fauor secutus erat, votis secūdo celebratis peractisque, solenniter in palatiū recebant, & alios quidem epulis excipientes, consules de more inuitari faciebant ut cœne adessent: deinde rogari quo minus venirent, ne celebritatis illius diei maiore quispiā imperio fructum siue locum sibi præoccuparet. Aliis autē omnibus domi cōuiuiorum instructi erant apparatus, sicq; omnium plausu ultra omnem consuetum honorandi modum, hunc faustū & fœlicem diem ob rempub. auctam imperiūque Populi Romani propagatum, & malorum ciuiliū finem vrbs Romana celebrabat.

De coronis leges.

Cap.

II.

Interest coronarum quoque maiestatem speciali consideratione metiri, utpote quibus ingens dignitas insit, & ingentissimum ad fortitudinem calcar. Morem nanque hunc à veteribus traditum incitandos ad animos Romana prudentia tenuit, quod Imperator re bene, fauste, ac fœliciter gesta, tribunal ascenderet, concionēque aduocaret milites, ut operam quam nauasset quisque laudaret, virtutis quoq; ad testimonium, ut esset fauoris qualitas, de repub. bene meritos corona donaret. Utq; ab ipsis propemodum incunabilis ordiar, tenuiores in usu antiqui habebant strophios appellantes, unde nata & strophiala: quin etiam vocabulum ipsum tādē communicatum est inter sacra et bellicos honores, coronis sibi nomen suum vindicantibus. Quum verò è floribus fieret ferta, à ferēdo feruig appellata sunt, suaria eadem ob similitudinē Suarii cuiusdam negociatoris, cognominata: quod apud Græcos quoque non adeò antiquitus placuit. Arborū enim ramis coronari in sacris certaminibus mos erat primū, in castrisq; Romanis aliquandiu obseruatus. Sic Romulus frondea coronauit Hostilium Tulli Hostili regis auum, quod Fidenas primus irrupisset: sic Publium Decium patrem, tribunum militū frōdea donauit exercitus, ab eo Imperatore Cornelio Cossō cos. Samnitū bello seruatus. Postea variari cœptum, mixtura versicoloris florūque inuicem odores colorēque accessere. Nec in promiscuum quorumcunque vsum, sed ingenti seueritate admissi: horum enim licentię exemplum apud maiores non est aliud q̄ in filia Diui Augusti, cuius luxuria noctibus coronatum Marsiam literæ illius indicant. Florum quidem populus romanus honorem Scipioni tantum adhibuit. P. enim Mutianus quum demptam Martiæ coronam è floribus capiti suo imposuisset, atq; ob id duci eū in vincula trib. pleb. iussisset, appellauit Tribunos pleb. nec intercessere. L. etiam Fuluius argētarius in bello Carthaginēsi secūdo cum corona rosacea interdū in foro prospectus esset, auctoritate senatus in carcerem abductus, non ante finem belli emissus est. Sic coronis eiusmodi receptis

ceptis paulò mox subiere quæ vocantur Aegyptig, ac deinde hybernæ cū terra flores negat, rameto è cornibus tincto: ac eius quæ ab Homero *σέπωνος* dicta, paulatim Romę subrepsit à Lucilio appellatio. Corollę inter initia ppter gracilitatem nominata, mox & corollaria postquam maximè è lamina aurea tenui, & ea inaurata aut inargentata dabatur. Coronandi autem morem, gentiliū primo deorum fuisse constat, feruntq; alii Dionysium, auctore Diodoro, si quando ex potu bibentis caput agitaretur, mitra id illigare, unde & *μυρφοφόρος* dictus est, regēsque deinde pro mitra caput diademate vinciri solitos, sicq; proinde primum omnium Liberum patrem imposuisse capiti suo, quum ex Indis triumphasset ex hedera: alii Saturnum, ut Pherecides, ante omnes coronatū referūt. Iouem nonnulli quoque post deuictos Titanas hoc munere præ cæteris honoratum. Romulo insuper qui aruorum sacerdotes in primis instituerat, seq; duodecimum fratrem inter ipsos appellauerat, spicea corona quæ vitta alba colligaretur in sacerdotio pro religiosissimo insigni data, quæ prima apud Romanos corona fuit, honōsque is non nisi vita finitur. Postea verò quàm deorum honori tribui cœpere, victimis simul coronatis, sacris deinde certaminibus vsurpatæ sunt. Coronare nāq; apio victores sacri certaminis Nemeæ, honos maximus habebatur in Achaia, sicut Ambrosia, quæ à quibusdam botrys vocatur, ab aliis Artemisia: coronantur illa apud Cappadoces. Nec his victores donari tantum, sed patriam quoque coronari pronuntiabant. Inde natum ut triūphaturis conferrentur in templis Dianę, mox ut ludis darentur, quæ donaticæ dictę sunt: q̄ his victores in ludis donabatur, nec aliter minoribus triumphis ouantes. Athenas quoq; nō victores solū, sed virtute præstantes ciues primū oleæ vsum introduxisse, clarissimum Periclis caput ambiendo: Græcos autē oleastro Olympic, unde Hercules nunc oleastri, nunc populi, nunc apii fronde redimitum caput præferebat: nunc Athenienses quidem soli, & Græcorum plurimi coronæ oleagine: ceterū Romanæ quoque maiestatis honorem magnū præbuit turmas equitum coronando. Hęc corona apud nostros non peruetusta est, nec primis illis temporibus, sed Q. Eabii Rutiliani tēporibus collata: hic enim primus instituit ut equites Romani idibus quintilibus ab ade Honoris equis insidentes in Capitoliū trāsirent, oleę fertis de more redimiti: inde postea increbuit ut eo genere frondis coronentur in equestri ordine admittendi, quasi tunc primū transfueheretur ad eam dignitatē additi. Hac etiam corona non qui pręliis interfuissent, sed qui triūphum procurassent decorari solitos legimus. Cur autem ex olea fuerit ea corona quàm ex alia fronde, non facile dixerim, nec apud alios scriptores quum curiosè quæsissem legisse memini me, & si minus ignorem ad diuersas significationes ac potius ineptias quasdā & deliramēta pertrahi posse: sed quum hanc apud gentem vnā terrarum vrbiumque principē plura sint coronarum genera, quàm cunctis, quæ magno intervallo magnæque differentia fuerit, ut aureæ, vallares, murales, rostratæ, ciuicæ, profectò corona quidem nulla fuit, graminea nobilior. Hanc statuit in triumphis Senatus, cura belli solutus & ociosus, populus nunquam, in desperatione suprema nulli contingere, nec nisi ab vniuerso exercitu seruato decerni, coronas ceteras Imperatores dedere, hanc solam

omnium iudicium & opinionem interceptū exitio multorum ac fuga, demolitione loci, cui destinatum fuerat Florentinorum imperio adiceretur. His atq; aliis virtutibus tuis quum dignitatem, laudē, immortale nomē, et sempiternam gloriā, nō solūm tibi & nobilissimæ Malatestarum familig, sed toti etiam Italiæ cōparaueris, summus tibi cedit honos & gloria, quum tuæ laudes, nō modō nostris, sed Hetruscorum, Gallorum, Hybernorum, ac reliquarum quę vsquā sunt, gentium linguis celebratę sint, ac futuris seculis celebrandę. Corona ciuica, cuique cū ciuē ex nece seruasse cōtigerat ex lege dabatur, iligneā quā prima fuit. Id autem arboris est genus, frōdem habēs perēnem: vnde Cæcilius, Aduēhūtur cum iligneā corona, et chlamyde in nostrā fidem. Postea magis placuit eadē ex esculo louis. Variatūq; & cū quercu est, siue ppter Arcadas is præcipue quercui reddatur honos, quos glādiophagos vocare diuinū oraculū solebat: siue ppter ea, q̄ ea arbor inter syluestres fructu lōgē bellissima atq; fertilissima: inter mitigatas autē validissima. (Ab ea enim cibus & opes multarū gentiū, etiam pace gaudentiū erant glandes, pastēq; ex ea fere atq; alites, inde magnum quoq; venatoribus instrumētū viscus erat) siue q̄ facile militi fructū, tū ocus, tū passim quercus exhibebat, siue id cōueniēs seruati ciuis existat premiū, quoniā loui in cuius tutela sunt ciuitates, sacra quercus est: vnde poēta nobilis Claudianus, Mos erat in veterum castris vt tempora quercu Vallaret, validis fusum qui viribus hostis Casurum potuit morti subducere ciuem.

Sunt ergo ex glandiferis ciuicę coronę militum virtutis insigne clarissimū. Cedunt his murales vallaresq; & aureę, quanquā precio antecedētes sint: cedūt & rostratę, quāuis in duobus maximē fuerint celebratę, M. scilicet Varrone ē pyratice bellis dāte Pompeio Magno: item M. Agrippa, tribuente Cæsare ē Siculis, quæ & ipsa pyratice fuere. Ante rostra nauium tribunali præfixa fori decus erāt, veluti Po. Ro. ipsa corona imposita videretur, postquā verō tribunitiis seditionibus calcari ac pollui cœperūt, postquā vires ex publico in priuatū magis singulisq; ciuiū queri, ac sacrosancta omnia prophana fieri, tunc a pedibus eorum subiere in capita ciuium rostra. Dedit hanc Augustus coronam Agrippę, hac & Iulius Cæsar a Thermo in expugnatione Mitylenarū donatus est. Huius quoq; honore donari contigit a Romano populo latini parentē eloquii, M. T. Ciceronē, L. Gellio viro Censorio in senatu fauente, quod huius amplissimi oratoris industria & eloquentiæ neruis esset truculentissima Catilinæ coniuratio detecta vindicatāq;. Sabinus autem Mansurius libro memorabiliū xi. teste Gellio, Ciuicam hanc coronam ei dari solitum dicit, qui eodem tempore & ciuem seruassēt & hostem peremissēt, atque eum locum in quo esset actū certamē obtinuisset: Tyberium tamen Cæsarem consultum, hoc ne honoris insigne sumere quiret, qui ciuē in pugna seruassēt & hostes inibi duos de medio sustulisset: verū locum in quo certamen esset actum amisisset, eūque locum amoto eo hostis potius accepisset, respondisse ait, ei huius coronę decus & honorem iure negari non debere, quum tam iniquo loco dimicatum esset, vt neque a quoquā etiam fortissimē pugnantī seruari potuisset. Addunt alii præter hanc

hec quā a Sabino Mansurio ad ciuicam coronam spectare dicta sunt, conuenire maximē senatus, vt eo die fateatur, aliās testes nihil pdesse, vt ciues fuerint auxilio quāuis rege seruato. Decus non dant, nec crescit honos idem Imperatore seruato, quoniam conditores in quocūque ciuem summū esse voluerunt. Accepta licet vtī perpetuō: ludos ineunti semper assurgi etiam ab senatu in more est, sedendi ius in proximo senatui: vacatio munerum omnium ipsi patrique & auo paterno. Coronę triumphales sunt illę quę Imperatori victori aureę præferuntur. Equidem quis corona ex auro donatus sit nō inuenio, quis autem primum donauerit, a L. Pisone traditur. A. Posthumius dictator apud lacum Regillum expugnatis Latinorū castris, cum cuius maximē opera capta essent, donauit ex præda hac, quę laurea veterum tēporibus, aurea postea facta, idq; aurū coronarium vulgo dictum. Lauream coronā Pindarus atque Callimachus memorant Apollinem interfecto dracone induisse, esculeam alii. Ouidius,

Nē ve operis famam possit delere vetustas,
Instituit sacros celebri certamine ludos
Pythia, perdomitæ serpentis nomine dictos.
Hic iuuenum quicumque manu pedibusve rotāve
Vicerat, esculeæ capiebat frondis honorem.

Nondum laurus erat, longoque decentia crine
Tempora cingebat de qualibet arbore Phœbus.

Laurea etiam Liber pater incessit cinctus, quū ex Indis triumphauit, cui hedera etiam sacrata erat, ex qua coronam alii perhibent primū omnium capiti suo imposuisse. Cæsar Augustus triūphans, laurū tenuit coronamque capite gessit ex lauro, quā quāquā triumphis propriē dicata sit, gratissima tamē multis variisque rationibus domibus ianitrix Cæsarum. Ouidius,

Tu ducibus lætis aderis, quum lata triumphos
Vox canet, & visent longas Capitolia pompas.

Postibus augustis eadem fidissima custos,
Ante fores stabis mediamq; tuebere quercum.

Alio idem in loco,

Cur tamen apposita velatur ianua lauro,
Cingit & augustas arbor opaca fores?
An quia perpetuos meruit domus ista triumphos?

An quia Leucadio semper amata deo?
Ipsa ne quod festa est, an quod facit omnia festa?

Quam tribuit terris pacis an ista nota est?
Vtque vires laurus semper nec fronde caduca

Carpitur, æternum sic habet ille decus?
Causa superpositæ scripto testante coronę

Seruatos ciues indicat huius ope.

Hec denique vt Cæsarum pontificūque, sic poëtarum quoq; domos exornabat & tempora, quibus coronandis apud veteres obseruatū legimus, cōsueuisse Græcos singulis lustris triplex certamē celebrare, Musicū, Gymnicū, Equestre, quę Nero Claudius Romā primus omniū inuexit, Neronianāq; a nomine suo

Hh ii adpellauit,

appellauit, postea & Domitianus eū secutus celebrauit. Vt igitur athletarū, sic communium scriptorum & maximē poetarum victoribus prēmia & honores constituebantur, deligebaturq; ex omni numero literatorū doctissimi aliquot, vt eorum iudicio qui carminibus decertaturi prę ceteris laudaretur, coronis & honoribus meritis, instar militum inter se pugnantū illustraretur. Nec id quidem ab re, eadem enim vtrisque propemodum gloria, idem vtrisque penē honos debetur, & his qui gesserunt, & his qui rerū gestarum & literarū et ingenii sui monumentis, posteris demādando, immortalitatē sint nominis affecuti. Oualis corona bellicis etiam se rebus inserit, leniter tamen & sine cruore, deditioe hostiū ē vestigio subsecuta. Huic lenitati maximē cōuenire Veneris victricis frondem prodiderunt, quod non Martius, sed quasi Venerius quidā triumphus foret. Eam coronam non in curru nec circū clangentibus tubis, sed pedes, patriti is in calceis, modulātibus tibiis quisq; gestabat, ducendo Pęanis cantu pompā. Tibia enim pacis est, Venerisq; arbuscula myrtus, quā vim maximē bellumq; perosa est. Hac fronde myrtea triūphans de Sabinis Posthumius libertus in consulatu, qui primus omniū ouans urbem ingressus est, coronatus incescit, optabilēq; arborem fecit. Hac omnium postea ouantium corona fuit, vno excepto M. Crasso, qui cum bello fugitiuorum cōfecto ouans rediret, senatuscons. facto per gratiam myrtum paruifaciens, lauro coronatus inuectus est. Maximus auctor est, curru quoque triūphantes myrtea corona vsos. L. Piso tradit, Papyrium Nasonem qui primus in monte Albano triumphauit de Corfis, myrto coronatum ludos Circēses spectare solitum, auus maternus Aphricani sequentis hic fuit. M. Valerius duabus coronis utebatur, laurea & myrtea, q & hoc vouerat. Corona muralis est quā donatur ab Imperatore ei qui primus murum subiit, inque oppidum hostium per vim ascendit: idcirco, inquit Liuius, pręcipuum muralis coronę decus eius esse, qui primus murū ascendisset. T. autē Romilius primus omnium eques hanc accepisse coronam dicitur. Hac quoq; Q. Trebellius, & Sextus Digitus pariter in murū ascendentes, virtutis causa ambo a Scipione donati sunt. Castrensis corona ea est qua qui primus hostium castra pugnando vallo introisset donabatur, & cui insigne erat ex auro vallū. Corona nualis est quā solet donari maritima pugna ei, qui vi primū in hostiū nauem armatus transilierit. Atqui hęc et muralem & vallarem ex auro ferē donari cōsueuisse longum esset & operosum nimis externa domesticęque oratione complecti: quis item quāque prius inuenerit, quis ve primus acceperit: innumere enim sunt & penē infinitę, ac multiplices de his libri a diuersis auctoribus conscripti. In vniuersum autē de his coronis apud Gręcos quidē priuatim scripsere Mnestheus atq; Callimachus medici, & Theophrastus: ex nostris autem inscripsere aliqui libros, flores verō profecutus est nemo quem equidem inueniā. Deorū autem gentiliū coronas perstrinxit libro de ipsis edito cōmētator Claudius Saturnius, in quo ita exarauit causas & origines, species & solennitates, vt nulla gratia floris, nulla laticia frondis, nullus cespes aut palmes sit qui nō aliquius capiti inueniatur consecratus. Et hęc de coronis hactenus dicta sint.

Priuato

Priuatorum honores

Cap.

VIII.

Lia subeunt in pręsentiarum bellica virtutis insignia, quę Imperatores certē soli nō vsurpabant, verū his potius communicabant quibus certaminum labores participarent: non enim ab re Dauid in militem suum, Posuit, inquit, cruorem pręlii in baltheo qui erat circa lumbos eius, & in calciamento quod erat in pedibus eius, nisi quia & in habitu ipso priuatorum quędam insignia virtutum sunt. Est enim baltheus non tantum quo cingimur, sed etiam a quo arma depēdent, & signa legionis ex summa internosci possunt. Romanos etiam auxilia externosq; torquibus aureis donasse, ciues non nisi argenteis constat, iidēque armillas dedere, quas non haberēt externi: donabantur ob virtutem phaleris quoq; & hastis antiqui. L. enim Sicius Dęratus qui trib. militū fuit, duodeuiginti phaleris & hastis clx, eōq; amplius donatus est: armorum nanque & imperii summa erat hasta, quam ob causam viri ea fortes donabantur, & captiui sub ea vāiebāt, sicq; tempore regum Romanorum ipsi reges pro diademate hastas habebāt, quas Gręci σκήπτρα dixerunt. Nam ab origine rerum pro diis immortalibus veteres hastas coluere, ob cuius religionis memoriam postea simulachris hastę addebātur. Nec phaleris solū & hastis ob virtutis merita veteres cōstat esse donatos, sed & bullis. Tarquinio enim Prisco omnium primo filium quum prętextę annis occidisset hostē, bullā aureā donatā legimus: vnde bullę vsus postea successit, adeo vt eorū qui equo meruissent insigne id haberent, quo & nobilium quoq; filii a plebeis fecerentur. Erat & exteris gentibus & nostris hominibus auctoritatis & amplę dignitatis ornatus annulus aureus, cuius fabulę primordiū aruspices ex Asia tradidere, vinculorum potius interpretatione fatali quā gestaminis. De Prometheo nanque fabulosum reor, quod illi annulum primū & ferreum dedit antiquitas. Midę autem annulum quo circumactō habentem nemo cerneret: quāquam fieri id quidem possit, vt inquit Cicero, quis non etiam alienum a vero, ac magis abhorrentem quoque dixerit? Fama est etiam Pyrrho regi qui bellum aduersus Romanos gessit Achatem fuisse lapidem, non fabulosum, sed preciosissimum, in quo quidem rerum diuersarum, iumentorū, fluminum, nemorum, volucrum, ferarumq; nulla penitus manu artificis, sed nature spectarentur imagines, non impressis, sed ingenitis figuris, tam sparsis tamq; nexis inuicem notis, vt tot imaginum in tam paruo spacio vnaquęque suis digno discernetur insignibus. Est etiā Policratis annuli fama vetustior, cuius sardonix ille in delitiis habitus abiectus in mare capto relatus est pisce, ipso circiter cccxxx anno vrbis nostrę interfecto. Et quāq; iliacis tēporibus nullos fuisse annulos apud Homerū legimus, tū & codicillos epistolarū gratia inusitados, nodi nō annuli nota colligatos fuisse non dubium sit, apud Carthaginēses tamen ferūt annulorū ornatū accipi solere p numero expeditionū in quibus militasset. Lacedęmoniū ferreis vsi ferūtur. Apud Romanos equestris ordinis annulus quondā fuit ornatus, equites a plebe secernens: nec simul cū equestri senatorioq; ordine cępit, verū aliquādiu post annulos habuisse aureos eos manifestū est: siquidē his tantū qui legati ad exterarum gentes ituri essent, aurei publicē donabātur, quibus quum

Hh iii

intra

intra domos ferreos gestarent, in publico tantum vterentur: credo quoniam ita exterorum ornatissimi intelligebatur, neque aliis uti mos fuit quam qui ex ea causa publica accepissent, vulgoque sic triumphabant, ut cum corona Hetrusca aurea sustineretur a tergo, annulus tamen in digito ferreus erat. Sic triumphavit C. Marius de lugurtha. Aureum tertio consulatu sumplisse traditur: sicque Romae quidem non fuit aurum nisi admodum exiguum longo tempore: certe a Gallis capta urbe ut pax emeretur, non plus quam pondo M. solvere potuerunt. Secundo etiam Punico bello, annulorum perquam rarus erat usus. Nam quum ad Canensis maxime cladis pompam Hannibalis iussu in vestibulo curiae annulos aureos effusos cõstet, eorum tantus aceruus fuit, ut metientibus dimidium super tres modios, quidam autem tres, quidam duos integros Carthaginensium missos asserant: quum fama tenuit, ut Livio placet, quare propior vero est, haud plus fuisse modio: adiecitque deinde verbis quo maioris cladis indicium esset, neminem nisi equitem, aut eorum ipsorum primores id gessisse insigne. Multi etiam equitum & qui praetura functi sint numero, in ferreo censu erant, annulorum huiusmodi aureorum usum aspernati, ut Manilius, L. Suffidius, Calphurniusque & alii plerique fortissimi Romanorum, tamquam probrum, muliebre, & nota dignum id esset: unde adhuc illud Gracchi in Nevium celebre memoratur, Considerate, inquit, Quirites sinistram eius: en cuius auctoritate sequimini, qui propter mulierum cupiditatem, ut mulier est ornatus. Qui primus itaque annulum instituit, non ab re laevis manibus atque latentibus induit, quasi non securus dexterae fuerit ostentandus. Crassus imperator maximus in senectute duos habuit annulos, causam praeferebat: quia pecunia ei immensa crevisset: utque severitatis illius praece nonnullis annuli omnino nulli, sic praecipuis etiam viris quibusdam laevisciens tunc aetate gemmati sculptique fuerunt. Ad id auditatis studium pergressus est Sylla, ut annuli gemmae insculptae eius rei gestae circumferret imaginem, eaque continuè vteretur. Erat autem sculptura Ptochus, is superioris Mauritania rex erat, quum vivum lugurtham generum traderet Syllae, qui manibus susciperet, quod inter Syllam & Marium insanabilis eius discordiae causa fuit, quae ferè rem Romanam evertit, quum multi qui invidia in Marium flagrarent, id fuisse opus Syllae inuulgarent. Pompeii quoque annulum gemmam legimus habuisse, eniferi leonis calaturam habentem. Verum etiam non ornatus tantum, sed signandi causa annulum gestare moris erat, unde neque plures quam unum, neque singulis nisi liberis, quos solos fides decerneret, quae sculptura asseruabatur, habere licebat, ideo gestandi huius annuli ius famulis non erat. Annulos etiam quidam mortis gratia, in cerauneis, & hyacinthis & smaragdinis aliisque gemmis sub quibus venena includebantur parare. Sic Demosthenes belli dux & summus oratorum Gracius, sic Perenorum dux Hannibal, sic Heliogabalus, ut hausto quod sub gemma annuli habebant veneno, quum opus esset, hoc est, si quando vis aliqua urgeret, ilico absumeretur. Aureorum itaque annulorum usus equites, ut diximus, a plebe secernebat, quum eos qui equites non essent ferreos habere mos esset, nec aliud quicquam pacis tempore. Nam in praeliis auro quibusdam arma decorare mos etiam fuit, praesertim apud Gallos, de quibus non ab re extat adhuc Homericum illud, Aurea casaries ollis atque aurea vestis. Virgatis lucet sagulis, tum lactea colla Auro innectuntur. Simili modo

do Alexandri quoque exercitus Argyraspides nonnullos, ob arma argentea appellatos legimus: sicut nostri temporis duces equitesque lophos habent & galeas, ac lacernas, auro plurimo argentoque redimitas.

Merita victorum ac triumphantium, cognominibus siue praenominibus celebrata. Cap. IX.

Sed praeter dictarum cumulum rerum, cognomina siue praenomina etiam his qui meruissent ex rebus clarissime gestis ad nominis diuturnitatem addebantur, veluti Romulo à *ῥώμη*, hoc est, robore dicto, quae Quirinum veteres cognominaverunt, tamquam id cognomen Martium quippiam & bellicosum praese ferret. Veteres enim lanceam Quirinum vocare solitos legimus, eam quoque in regia positam Martem appellare. Lancea quoque donari consuevisse illos qui in bellis quam acriter strenueque pugnantes fortitudinis laudem meruissent, proinde effectum esse ut Romulus veluti Martius quidam deus et pugnax, Quirinus diceretur: quanquam nec clari desint auctores, qui id cognomen ex eo ductum asserant: quod ciues Quirites appellarentur, qui regi suo nomen imposuere: siue quod Cures rex ipse Romanus vixerit. Camillus dictator recuperata ex hostibus patria, ac in urbem triumpho inuectus, rediens iocis militaribus, quos de more incoditos iaciebant, Romulus ac patres patriae coditorumque alter urbis haud vanis laudibus appellatus est: nec aliter M. Claudium quinquies cos. Marci quoque filium cognominatum perhibent: quum enim esset exercitatione bellicosus, manu ac toto corpore potens et vir suapte natura ad dimicandum ardens, ei sicuti Possidonius inquit, cognomen quod Martium est primum ex familia fuisse Marcello: atque ut eodem Possidonio auctore Fabium clypeum, sic hunc a Romanis gladium vocitatum constat. Sic M. Manilio quia Gallos primus ab arce depulit, quum per noctem inuasere Capitolium, Capitolino ei cognomen est inditum. Africani autem militarisne prius fauor, an populares auras celebraverint, an sicuti Felicis Syllae, Magnique Pompeii patrum memoria conceptum ab assentatione familiari sit, non satis compertum habeo, primus certe hic imperator nomine victor a se gestis, ut inquit Livius, est nobilitatus: quod equidem profiteor apud tantum auctorem me non parum admirari, quum Cn. antem Martius captis Coriolis urbe Volscorum, Coriolanus ob egregia militaria facinora dictus sit. Quid Cato ille primus, nonne Censorius a feneritate censoria, quum Priscus antea vocaretur, postea Cato virtutis & sapientiae quasi cognomentum ei est additum? siue ut Caesariensi placet, a catus, quod non, ut aiunt, sapientem, sed acutum sonat, ut Helius Sextus & Varro tradunt: siue quod cum Plutarcho auctore Romani in quo multarum rerum usus & experientia vigeret Catonem nominaverunt? Fabius item Rutilianus simul concordiae causa, ne humiliorum manu comitia essent, omnem foresem turbam excretam in quatuor tantummodo tribus coiecit, Urbanasque eas appellavit: adeoque eam rem acceptam gratis animis ferunt, ut Maximi, quod tot victoriis non poterat, nomen, hac sibi ordinum temperatione pararet. Quod quoque Fabius Cunctatoris sibi cognominationem asciuit, siue quod ingenio & suapte natura remissior esset: quippe qui armorum clementia, ovicula iudicaretur: siue quod de industria novam victoriam ac salutarem cunctando, nec cum hoste configendo Romanam rempublicam restituerit. Alter quidam quod paucis post patris obitum diebus funebribus

nebribus ludis gladiatorum munus exhibuerit Celerem vocauerūt, celeritatem ac apparatus maturitatē admirati, sicut Appium Claudium victis Vullinensibus audacię cognomēto nominatū. In annalibus etiā scriptum esse inuenio, L. Siccium trib. pleb. plus quā credi debeat strennuū bellatorem fuisse, nomenq; ei factum ob ingentem fortitudinē, appellatūq; Romanum Achillem: nec aliter hac L. Siccus, Q. Cottius propter fortitudinem cognominatus est. T. Manlio summo loco nato cognomentum est Torquatus, causamq; cognomenti fuisse accepimus, Torquis ex auro induuias, quam ex hoste quem ceciderat detractam induit, quo ex facto ipse posteriq; eius Torquati sunt cognominati. Valerius autem Maximus adolescens ac tribunus militaris sua etiā virtute nixus & opera corui alitis repente diuina quadam vi aduolantis & aduersarii oculos & prospectum alis & vnguibus prapedientis, quia ducē Gallorum vicit interfectiq; ob hanc causam cognomen sibi Coruini vendicasse haudquaquam est nobilium scriptorū qui secus dixerit. Idem ob victam Messanam, nobilissimā Sicilia vrbem, primum honoris causa Messana, deinde paulatim vulgo literā permutante Messala nuncupatus. Cornelius Rufus eo decemuiro, bello Punico secundo, suadēte vt libri Apollinares ex libris Sibyllinis instituerētur, Sybilla ob eam rem postea vocatus est, & vt nos antē diximus corrupto deinde vocabulo Sylla nominari cōpit: vnde & Sylla dictator postea sequitur, qui felix cognomento vt apud Latinos habitus est, sic apud Gręcos se inscripsit L. Corneliū Syllam venerē, vt in Cheronia Plutarchi qui de hoc Gręcē descripsit notum est, et vt de bello Mithridatico trophęa pariter inscripta reperta sunt: nec id ineptē. Plurimū enim Veneris, non nox, vt inquit Menāder, sed fortuna fortitur, cui cū clarissimē rebus ipsius gestis sese ipse dicauit, exclamās iuxta Oedipodē Sophocleū, Ego me ipsum fortunę filiū fero. Iulius Cæsar prænomen Imperatoris & cognomē patris patrię inter alia permulta nomen suū illustrantia decerni sibi voluit. Huius successor Octavius quoq; Cæsar ampliore Augusti cognomine dictus est: vel q; magnos, factos, felicesq; augustos vocat: vel q; loca religiosa et in quibus quid auguratō cōsecraretur, augusta dicerētur, ab auctu, vel ab auiū gestu, gustuq; quę idē sūt. Q. Fabius Maximus Gallica victoria cognomē Allobrogis sibi met ac posteris peperit: sic à deuictis hostibus bello, Germanici sibi cognomen meruit. Hęc itaq; cognominationē siue prænominationē assument apud nostros, quemadmodum apud Gręcos huiusmodi indi solebāt prænomena siue cognomina: sic Dionysio plurima ab rebus quas egit sunt ab hominibus indita. Nam alii Bacchum à mulieribus quę bacchantes illum sequebātur dixere, alii à torculari quo vinum exprimitur Lencum, quidam Bromium, à tonitru qui in eius ortu cōtigit. Pingenius insuper ex eadē appellatur causa. Quinetiam triumphator dicitur, q; primus omnium de Indis, multis cum spoliis in patriam reuersus triumpharit. Liberum etiam appellatū putant non ob licentiam linguę, sed quia liberat animum à seruitio curarum, efficiatq; vegetiorem, & audaciorem in omnes conatus reddat: Patrē proinde, q; de Indis victoria potitus, Thebani sese liberos ipso viuēte & quasi sub optimi patris tutela seruatos arbitrarentur. A rebus gestis iusuper alia, sicuti Sotera & Callineon: à

virtute

virtute, vt Euergetē & Philadelphon. Iam excellentem virtute abstinentię Aristidē fuisse asserūt, tanta vitę integritate Photionē vt cognomine ille iustus, hic bonus sit appellatus. A virtutis quoq; præstantia prudentięq; ac viriū, Iouis filios appellauerunt, vt Acacū, Minoa, & Sarpedona. Ferocissimos & immanes & alienos ab omni humanitate tanq; à mari genitos, Neptuni filios dixerūt. Cyclopa, Geriona et Læstrygonas: à fortunę felicitate, vt Eudamona, sicut Bassū secundum vocatū legimus: ab exitio verō vrbium, siue peritiā disciplināq; obfidionis faciendę, machinarūq; solertia, & ad expugnanda oppida inuētiōe, Poliorcetes cognomentum fuit Demetrio Antigoni filio, duci illius temporis inclyto. Nonnullos adhuc ē nascendi sorte nuncupamus, vt Proculos qui foris procul absentibus parentibus nati sunt, Posthumium qui patre mortuo, Vopiscum quum ex gemellis superstitem alteri esse contigerit, Cæsare quum enecta parente exciso vtero gignitur, sic Scipio Aphricanus prior natus, primūq; Romanorum ob casum matris vterum Cæsar dictus est, Seruium qui mortua matre in vtero seruetur. Nonnullos corporeum etiam prænomen siue cognomen habuisse legimus. Horatius enim Cocles quum alterū oculum antea bello amississet, cognomentum admisit quasi luscii et vno lumine tantū cernentis. Luscus enim et vniculus Coclites dixerunt veteres, sicq; Cyclopa coclites legimus dictos, q; oculū vnū habuisse memorantur. Quidam tamē id ex similitudine nasi tractum autumant, qui sub ipsa fronte ita depressus demissusq; erat, vt nullū ferē inter oculos discrimen extaret, ipsaq; supercilia commixta inuicem confusaq; forent: idcirco volentibus eū multis Cyclopa nominare, delapsa loquendi cōsuetudo obtinuit, vt iā Cocles à plurimis appellaretur. M. quoq; Tul. in extrema nasi parte eminens quoddam in figuram ciceris habuit, à quo Ciceronis cognomentum sibi inditum est. Q. etiam Fabius Cūctator à verruca in labiis verrucosus, & Cneus ob insigne nāui appellatus. M. Curtius & Cn. Papyrius Carbo quia cum dētib; eos nasci contigit, ob id Dentati cognominati sunt. Neoptolemus à capillorum qualitate Pyrrhus, à quo & pyratice primum ars perhibetur inuenta. Ascanius à prima barbę lanugine, quę ei tēpore victorię nascebatur, Iulius. Artaxerxes à dextra manu illius laua lōgiore, Longimanus. Ancum prænomen Varro ex Sabinis translatus putat. Valerius Antias scribit q; cubitum vitiosum habuerit, quod Gręcē ἀγκύς, vocat. Papyrius ē præcipua pedum pernecitate Cursor. Quorum verō in nascēdo non caput sed pedes primi extiterant, qui partus difficilissimus & agerrimus habetur, Agrippæ appellati, vocabulo ab egrediente & pedibus cōfecto. A cognatione alios dictos legimus, vt Manlios, & Cornelios, & Pōpeios, quos quia auctor ex Hispania Pompeius boum pompam duxerat, alii cognominatos perhibent. Sic apud Gręcos Heracles, & Pelopidas à morū imitatione, & quadā quasi similitudine aliis plurima cōtigerunt, viuentium gloriā prorogantia: quum alii fulmina, vt, geminos duo fulmina belli Scipiadas, cladē Libyę: alii victrices aquilas & accipitres inuictos, alii & diuos deoq; genitos, vt Alexander ille Macedo, & præter eum duces pleriq; alii cognominari se ingenti cum voluptate voluerint.

Ex rebus strenuè gestis maiorum præmia.

Cap. X.

quoniam eo impendi labor ac periculū persēpæ solet vnde emolumentum atq; honos speretur, nec discriminis quippiā sunt aggressuri homines, si magnis conatibus magna præmia haud proponantur, fuerunt præter hæc, quæ modò diximus, alia ob strenuè gesta fortissimis ducibus, auxiliariis, & legionibus, tū ex senatusconsulto, tum ex maiorū liberalitate concessa, quæ plurima quidē & varia pduntur. Decreuerūt enim ad præmia superiori Aphricano paribus ornamentis exoluēdas statuas plurimas, & triumphali etiam habitu visendas, in pluribus & celeberrimis vrbis partibus, in comitio, in rostris, in curia, in capitolio ponere decreuerunt, continuū per omnes vitæ annos consulatum perpetuamq; dictaturam tribuere: decreuerunt vt imago eius triumphali ornatu ē templo Iouis optimi maximi exiret, & quæ sibi neq; plebiscito dari neq; senatuscōsulto illius magnitudo animi ac spectata modestia passa est, post obitum recusare non potuit. Liberalis etiam Po. Ro. magnitudine munerū, quod Attalo regi Asiā dono dedit: sed Attalus testamēti equitate accepti muneris haud immemor, qui eandem Asiā moriens Po. Ro. legauit. Eumenes Attali regis frater, & qui auxilio aduersus Antiochū Macedonē fuit, omnibus Asiæ ciuitatibus, quas Antiochus bello amiserat à senatu donatus est. Pompeius Deiotaro Gallatiæ regi Armeniā minorē contulit: q; socius bello Mithridatico fuerit. Numidarum item rex Massinissa in amicitia receptus à P. Scipione Aphricano, multa & præclara rei militaris facinora quū fecisset, ob quæ victis Carthaginensibus & capto Syphace, cuius in Aphrica magna atq; latū imperiū, magnā gloriā nostris hominibus peperit, Po. Ro. quasq; vrbes & agros, quos manu ceperat, sibi dono dedit. M. Curius quū Italia Pyrrhū regē exegisset, decretis à senatu septenis iugeribus agri populo, sibi autem quinquaginta, popularis assignationis modū non excessit, parum idoneum reipub. ciuem existimans qui eo quod reliquis tribueretur contentus non esset. P. Cornelii quoq; Scipionis consulis decretum de agris militum eius fuit, vt quot quisque eorū annos in Hispania aut Aphrica militasset, in singulos annos bina iugera acciperet. Scipionem itē posteriōrē dona militaria his qui strenuā operam ediderant diuidentē, T. Labienus vt forti equiti aureas armillas tribueret admouit: eoq; se negante id facturum ne castrensis honos in eo qui paulo antē seruauisset, violaretur, ipsi ex præda gallica aurum equiti largitus est: nec tacitē id Scipio tulit, nanque equiti, Habebis, inquit, donum viri diuitis: quod vbi ille accepit, proiecto ante pedes Labieni auro, vultū demisit. Idē vt audiuit Scipionē dicentem, Imperator te argenteis armis donat, alacer gaudēsq; abiit. C. etiā Marii præcipuus non solum, ceterū prapotens gratæ mentis fuit affectus: duas enim Camertium cohortes mira virtute vim Cymbrorū sustinentes in ipsa acie aduersus cōditionē fœderis præter omnes leges ciuitate donauit: quod quidem factum quum à nonnullis accusaretur, aiebat verba legum propter armorum strepitum exaudire nequiuisse. Insuper quū C. Lucius sororis filius atque præfectus in eius secundo consulatu militi cuidam præstanti forma Trebonio nomine sub se militanti vim afferret, & ab adolescente occisus esset, multis Trebonium

bonium accusantibus ac nullis patrocinantibus, Trebonius à se illum occisum qui in magistratu esset non negauit, sed hanc necis causam dixit atq; probauit: q; Lucio sollicitanti obstitisset, & quāuis multa darentur, suum tamen corpus nunquam prostituere voluisset: itaq; Marius quæ pro præclaris militiæ facinoribus corona dari cōsueuerat, ferri ad se iussit, Trebonioq; imposuit. Bandius quum diquando Marcellū salutasset, quis nam sit homo Marcellus rogat, quī illū probē norat antea: eo autē respondente, L. Bandius, quasi lætatus magnopere admiratūsq; Marcellus, Tu ille Badius es, inquit, cuius maxima inter Cananum bellatores fama est: q; P. Aemilium consulē solus ne deserueris, in quem cum densissima conicerentur missilia ea corpore subiiciēs excepisti? assentiente Bandio & vulnera quædam ostentante, Talia, inquit, quum in nos amicitia signa proferres, ad nos cur non cōfestim ibas? an nos ad retribuenda amicorum virtutis præmia, quibus & penes hostes tantus habetur honos iniquos cēsisti? Hæc benignē locutus comprehensum dextra iuuenem eximio ad pugnam equo & quingētis argēti drachmis donat. Hannibal militibus suis quoq; Insubrium agro in concionē vocatis amplissima & certissima præmia pronunciat. Agrum enim sese daturū in Italia, Aphrica, Hispania, et vbi quisq; velit immunē ipsiq; accepisset liberisq;: qui pecuniam q; agrū maluisset, eius se voto satisfaturū: qui Carthaginenses ciues fieri vellent, potestātē facturū: qui domos redire mallent, daturum se operam ne cuius suorū populariū immutatam secum fortunā esse vellēt. Seruis quoq; dominos proscutis libertatē proponit, bināq; pro his mācipia dominis se redditurum, eaq; vt scirent rata fore, agnū laua manu, dextra silicē retinens: si falleret, Iouē ceterosq; precatus deos ita se mactarent, quēadmodum ipse agnū mactasset, et secundū precationē pecudis caput elisit. Et ne sua deessent præmia claris gestorū titulis, eminētibus Cæsar grauioribus præliis, singulis legionibus quæstores præficiēbat: qui fortiter agentes agnoscerent, & remuneratione dignos afficerent. Diuitias idem ac pecunias non voluptatis aut suarum gratia delitiarum ex bellis cumulasse, sed cōmunia potius virorum fortium præmia apud se cōseruata iacere voluit, seq; maxima ex parte locupletari putās, quoties illa à benemeritis viris militibūsq; impartisset. Aurum nanq; & argentum ceterasq; diuitias ex hostibus partas, quāta horum aderat copia magno in numero Romam mittebat, adilibusq; ad spectacula tribuens, prætoribus quoq; atq; cōsulibus eorūmq; donans vxoribus multos sibi allexit, aliosq; omni spe donisq; dimisit. Illud inter cuncta nec silētio prætereundū: q; ararium Po. Ro. quot tot reges victi, tot Asiæ populi, tot nationes, tot bella, tot triūphi compleuerant, & tot annis intactum māserat, primo introitu in ciuili bello suo, vno die solus exhaustit, interq; alia, vt scriptū est, ptulit ex eo laterū aureorū xxxvi. milia, & innumera pondo, trium milium, siue vt alibi, quatuor milium centum triginta & quinque: argenti verò nongentorum propē milium. Nec aliam ob rem, vt diximus, quā cupiditate largiendi: nam vt alter ait, Nemo liberalius victoria vsus est: nihil enim sibi retinuit nisi dispēdendi libertatem. Inde magnifica & probāda omnibus Titi vox, & exhortatio illa Hierosolymarum obsidione, Me pudeat, inquit, nisi eum qui prius murum ascenderat remuneratione inuidendum

inuidendū fecero, vt si quidem vixerit similibus preſit. Nec pollicitis minor inuentus, qui in concione, ea deuicta dixit illis, qui maiore vi decertaſſent, & preclaris facinorū titulis naturā suam rebus bene ac fortiter geſtis nobiliore reddidiſſent, præmia & honores redditurum, nec eorum vllum qui plus aio laboraſſet iuſta neceſſitudine cariturum. Conſeſtim itaque iuſſit eos quorum partes erant, indicare quosnā ſcirent omnes fortiter geſſiſſe, & nominibus ſuis quosq; interpellās preſentes collaudabat, quaſi qui domesticis recte geſtis, ſatis ſuperq; lætarentur, & coronas eis aureas imponebat, & torques longasq; haſtas & ſigna ex argento facta donabat, & vniuſcuiuſq; ordinem mutabat in melius: quineti am ex manubiis aurum & argentum, veſtes item aliamq; prædam ſumma quadam liberalitate diſtribuens.

Superſtitum non ſolū ſed deſunctorum ducum memoriæ celebres tituli, et de columnis, obeliſcis, pyramidibus, arcubus, ſtatuīs, clypeis, tabulis, cantariſque ad id exadificatis,

Cap.

XI.

Vnc memoriæ nedum ſuperſtitum ſed deſunctorum ducum proro-gatæ celebres titulos referamus, ac primum Iouis, qui vt cateris dei tatis nomine, ita & rebus geſtis multorū opinione ſuperior fuit. Etenim, vt Eumerus qui res geſtas eius & cæterorum quī dii putantur colligens, hīſtoriamq; contexens ex titulis & inſcriptionibus ſacris quæ, in anti-quiſſimis templis habebantur auctor eſt, in phano Iouis triſilii auream colum-nam eſſe poſitam ab ipſo Ioue conſtat, in qua, titulo monſtrante, ſua geſta perſcripſit, vt monumentū eſſet poſteris rerum ſuarū. Sefooſis finem expeditionis in Thracia ſtatuens, multis in locis ab ſe deuictis columnas erexit, in queis Aegyptiis quas ſacras dicūt literis ſcriptum extat, Hanc prouinciā armis ſubegit rex regum, princeps principum Sefooſis. Quid Alexander ille Macedoſ nonne in Sogdianorum finibus Alexandriam condidit ad cōteſtandos itineris ſui ter-minos? quo in loco ab Hercule primū, à Libero deinde patre, Cyro item & Se-myramide atq; ab ipſo Alexādro deniq; aræ ſunt conſtitutæ, quod proximum glorię omnium duxerint illō vſque promouiſſe itineris ſui metas, ab illa parte terrarū fluuiio fines ſecante, quem Baſtri ſoli laxatem vocant, Scythę Filin no-minant, hunc eundē eſſe Tanaim exercitus Alexandri Magni crediderunt: ve-rum vbi Demodamas Seleuci & Antiochi regū dux, ſatis idoneus verō auctor tranſgreſſus agmen iſtū titulos omnes ſupergreſſus, alium eſſe q̄ Tanaim de-prehēdit, ob cuius glorię inſignē dedit nomini ſuo vt altaria ibi ſtrueret Apol-lini Dindimo, hoc eſt, Colliminio: q̄ limes Perſicus vna cū Scythiſ iungeretur. Idem Alexandrum triumphorū ſuorū auſpiciis cōdidit in Aegyptii maris lit-tore urbē aliā ſui nominis, quā metatus eſt Denochares ſiue Democrates archi-tectus memorabili ingenio, xv. milia paſſuū laxitate cōplexus, ad effigiē Mace-donica chlamydis, hoc eſt, orbe gyrato, lacunoſo dextra leuaq; anguloſo, per-curſu, iam tū tamen quinta ſitus parte regi dicata. In diuerſis inſuper Aſię regioni-bus xii. inuenitur cōdidiſſe muros eorū, inſignies Gręcorū quibuſdā elementorū characteribus, vti legeretur in eis, Alexander rex filius Iouis fecit. Idem Her-culi & Liberi patris laboribus ſuperatis, præcepit ei, quem Perſidi præfecerat, vt pilas ſolidas auri pedum vicenum quinum erigeret, & in his facta eius ſcriberet

poneretq;

poneretq; in vltima India, vltra Liberi patris & Herculis trophæa: vnde ad præ-ceptorē ſuū Ariſtotelē ſcribēs, Et ego, inq̄, mea quinq; aurea trophæa prioribus altiora denis pedibus ſtatui, atq; imperaui, quæ miraculo ſint futura, chariſſime præceptor, poſteris, ſcilicet nō parua admiratione nouū perpetuūq; virtutibus monumentum, non inuidendū mortalibus perpetuæ de nobis opinionis, & ani-mi induſtrię. Huius regis gloriā æmulatī ſunt Romani, ſed non diuitias adę-quarunt: ſtatuerunt enim columnas & ipſi quæ rerū geſtarum referrent memo-riam, ſed areas atque marmoreas. Auguſtus nanq; victor totius Aegypti quam Caſar pro parte ſuperauerat, multa de nauali certamine ſuſtulit roſtra, quibus cōſtat quatuor fecit columnas, quæ poſtea à Domitiano in Capitolio ſunt col-locatæ: nā roſtratas Iulius poſuit victis Pœniſ nauali certamine, è quibus vnā in roſtris, alterā ante curiam poſitam conſtat. Fuerunt & marmoreæ colūnæ, quibus apud maiores, nobiles aut ſub montibus, aut in mōtibus ſepeliebantur: vnde natū eſt vt ſupra cadauera aut pyramides fierent, moles ab imo latiſſime, in ſummitates acutiſſimas delinētes, ſic dictæ, quod ad ignis ſpeciem in conū-tenuarētur, aut ingentes collocarentur columnæ. Verū quanquā de pyrami-dum mole ac forma ſcripſerint Herodotus & Homerus Durſianus, Ariſtago-ras, Dionyſius, Artemidorus, Alexāder, Polyhiſtor, Buthoriades, Antiſthenes, Demetrius, inter omnes eos tamē non conſtat à quibus cœptę ſint authoribus. Erigendarum autem dicandarūque pyramidum cauſa in Aegypto, regum pecunię ocioſa & ſtulta oſtētatō à plerique traditur, ne pecuniā ſucceſſoribus aut æmulis inſidiantibus præberēt, aut ne plebs ocioſa lāgueret. Columnarū ve-rō vſus in Romanis cœpit à Cornelio Menio, qui priſcos deuicerat, anno vrbiſ cōditę ccccxvi. Erat & in foro Traiani columna ſub qua oſſa eius poſita in vr-nam aureā collocata fuiſſe conſtat, permanentq; duæ adhuc Romę Hadriani & M. Antonini ſuis nominibus celebres. Harū autē ratio eſt, quibus dicatę fue-rint attolli ſuper ceteros mortales, quemadmodū in vrbe Roma inter diuerſas moles obeliſcos videmus plures, alioſq; iacentes, alios erectos, quos Imperatores maximi bello domitis gentibus & proſperitatibus clariſſimarū rerum geſtarū elati diis ſuperis in religione dicarunt. Sic Sefooſis Aegypti rex obeliſcos ex la-pide puro duos erexit, vtrūq; altū cubitis cētum viginti, in quibus tum imperii magnitudinem, tū quas ſubegit nationes deſcripſit. Sic apud Hyberos pugnacē gentē tot obeliſcos erigere circa cuiuſq; ſepulchrū moris erat quot homines ex numero hoſtiū ille necaſſet. Erant & triūphales arcus, ſuntq; adhuc Romę ſuo loco, imprimis Imper. Cęſaris, L. Septimii, & Imper. Cęſ. M. Aurelii, Antonini Pii, rerum ſuarum inſigni marmore & claro artificio, vt impreſſa docet inſcri-ptio. Et arcus etiam triumpho inſignis Cōſtantini, quem incifa literę liberato-rem vrbiſ, fundatorem quietis indicāt. Eſt & nobilis atq; triūphalis Hieruſalē, hunc titulū habens, Diuo Veſpaſiano & Diuo Tito filio. S. P. Q. R. Pauca reli-quorū deinde veſtigia ſupſunt, quanq̄ trecētos et viginti triūphos ab vrbe cōd. ad hęc ipſa quę modō diximus tēpora numerēt. Nec etiā dubiū eſt ob virtutis miraculū quin maiores noſtri reges ipſos vita ſuſtos, iactare ſummis laudibus, ac nouis et exquisitis honoribus cœperint, ſiue vt fieri ſolet in adulationē eorū,

li ſiue

sive ob beneficia quibus erant humanitate compositi, ipsi reges deinde cum charissimi fuissent his, quorum vitam composuerant, multisque honoribus refererant, non parum denique sui desiderium de medio sublato reliquerunt: sicque homines etatis illius, siue Samii, siue Corinthii, siue Assyrii, siue Aegyptii, siue alterius gentis fuerint, simulachra finxerunt & statuas, ut haberent quo aliquam voluptatem ex imaginum talium prospectu recipere, progressiveque longius per amorem memoriam ceperunt colere defunctorum, ut & gratiam referre benemeritis videretur, & successores eorum allicere ad bene imperandi cupiditatem: quod orator eximius in Natura deorum monet dicens, Suscepit autem vita hominis consuetudoque communis ut beneficiis excellentes viros in celum fama ac voluptate tollerent. Hinc Hercules, hinc Castor, hinc Pollux, hinc Aesculapius, hinc Liber, & alio loco, atque alio, & in plerisque civitatibus intelligi potest, acuenda virtutis gratia: aut quo libentius reipublice gratia periculum adiret optimus quisque, virorum fortium memoriam honore deorum immortalium consecratam. Hac ratione Mauri proprios reges, Romani suos Caesares, & qui viri fortitudine insignes erant consecravere. Inde per gentes & provincias singulas varia deorum religio mutatur, dum non unus ab omnibus deus colitur, sed propria cuique maiorum suorum cultura servatur. Hoc ita esse Alexander Magnus insigni volumine ad matrem suam scribit, metu suae potestatis proditum sibi a diis, hominibus, a sacerdote secretum, quod maiorum & regum memoria servata sit: inde paulatim cultu in metum verso, superstitionem mortiferam irrepsisse, verumque esse poeticum illud, Primos in urbe deos fecit timor. Quo autem tempore huiusmodi divini honores mortalibus esse ceperint, non est obscurum, praesertim quum nulli reges ante Saturnum vel Vranum fuerint, & Iovis temporibus ab initio templa constituta essent, & novi deorum cultus inveni. Sic hominum effigies quum non solerent, exprimi, ceperunt, nec nisi ab aliqua insigni eorum qui diuturnitatem nominis meruissent, primoque sacrorum certaminum victoriae, maximeque Olympiae, ubi omnes quicumque victores fuissent simulacra effingi solere moris erat, eorum qui ter huiusmodi in certamine superiores evasisent, ex universo corpore lineamentis ad ipsum similitudinem expressis. Primus tamen hic statuarum honos, ut videre videor, Graecis debetur, nullisque apud eos reor plures dicatas quam Demetrio Phanostrati filio Phalerio, qui quum apud Athenienses cunctationaretur, urbi praefuit annis decem, aereisque statuis honoratus est trecentis sexaginta, quarum plures equestres erant, & in curribus seu bigis stabant summoque studio ferme intra quadringentos dies consummatae erant. Iam quum apud Athenienses clarissimus esset, sic quoque ipse ab ea quae cuncta consumit invidia tentatus, quippe insidias passus a quibusdam, mortis sententiam absens excepit, non tamen eius corpore potiti sunt, verum ipsius deicientes imagines, a rugine de industria sedatas, alias quidem vendiderunt, alias submerferunt, alias in frustra ceciderunt, una autem in acie servata: atque hoc intulisse Athenienses huic Demetrio, iubente rege, proditum est. Apud Romanos etiam & pedestres & equestres statuas procul dubio aliquandiu in summa veneratione & auctoritate habitas constat, equestrium tamen origo perquam vetus est, & cum foeminis etiam honore communica-

to,

to, exemplo Clodiae cuius statua equestris erat, ceu parum esset toga eam cingi, quum nec Lucretiae, nec Bruto qui expulerant reges, propter quos Clodia inter obsides fuerat decerneretur: & quanquam Catonis in censura vociferationes essent, mulieribus Romanis in provinciis statuas poni, non tamen potuit inhibere quominus Romae quoque ponerentur, sicuti Corneliae Gracchorum matri, quae fuit Africani prioris filia. Togatae antiquitus statuae dicebantur, deinde nudae, hastam tenentes: grata enim res erat, statuas nudas dicere, nihilque in eis condere: e contrario vero Romanae, togas & militares thoracas superaddere. Caesar quidem dictator loricae sibi in foro dicari passus est statuam. Fuit Marci Tremellii equestris toga, qui Samnites bis devicerat, captaque Anania populum stipendio liberauerat. Fuit etiam Scipionis qui bellum in Asia gessit, Antiochumque devicit non solum cum Chlaamyde, sed etiam cum crepidis in Capitolio sita. Dicantur quibusdam argenteae, quibusdam aureae. Pompeius namque in triumpho Pharnacis qui primus regnum tenuit in Ponto argenteam transtulit. Mithridates item currus aureos & argenteos, quanquam nec delint qui argenti visum primum Divio Augusto dicatum, in statu is falso arbitrentur. Aurea autem statua, ac omnium primum nulla inanitate, in templo Anetidis, numine gentibus illis sacratissima posita est. Antonii deinde Parthicis rebus direpta statua quoque regis Arsacii quam non adorasse capitale erat, ex auro fuit sexagintarumque cubitorum proceritate. Domitianus etiam apud nostros quum de Dacis Germanisque triumphasset, tantae fuit insolentiae atque superbiae ut aureas atque argenteas statuas sibi in Capitolio poni iusserit. Ex grege etiam primam Romae statuam conflatam, & Cereri primum dicatam ex Spurii Cassii peculio quem regnum appetentem pater eius occiderat, invenio. Statua quoque Horatii qui & Cocles cognominatus est anea fuit, & in aede Vulcani posita est, quae detrimentum corporis acceptum (claudus enim teste Plutarcho postea fuit) quod armatus in Tyberim desiliens tyrrheno telo sautius ille admiserat ostendit, Livius licet obsteret, multisque super incidentibus telis incolumem ad suos transnatauisse asserat. Caesar dictator non solum sibi in foro dicari statuas passus est, sed disiectas Pompeii statuas reposuit. Ex hoc etiam Augusti Caesaris morem probandum censeo, quod illustrandis ducebus antiquis qui Romanum imperium auxissent exactissimam diligentiam impendit, opera cuius reintegrans ac titulos, dedicatis omnium statu is triumphali habitu in porticibus sui fori: factum placet, nec minus ratio: siquidem edicto praefatus est, eo se proposito id agere, ut essent quorum ad exempla & ipsius & superioris temporis clarorum virorum formarentur mores, ad quorumque veluti praesentem regulam institutos principes suos Populus Romanus exigeret: sapienter utique. Nam quum aliquando statuae fuissent insignia virtutum, & his ponerentur qui ingenio & doctrina praestarent, quique magna gessissent, aut mortem pro republica obissent, quales decretas legatis a rege Veientium interfectis legimus, nullum mortuo, Ciceronis sententia, ab homine mortali vel charius vel diuturnius praemium vel gratia maior vlla praestari potest quam statuae vel sepulchri. Harum rerum gestarum & gloriae memoria quamplurimi ex his quos diximus bellorum duces aternitati commendari posse existimantes ardentem effectarunt,

li ii tanquam

tanquam plus præmii de vris & figmētis huiusmodi sensu carentibus adeptu
ri, quàm ex conscientia honeste recteq; factorū. Quod autem sit pulchrū velu-
ti exigua hæc & minima spernere ad ascensum veræ gloriæ tendentē, Cato Cē-
forinus monstravit, qui interrogatus quā ob rem inter multos præclaros statu-
am non haberet, Malo, inquit, ambigere bonos quā ob rem id non meruerim, q̄
quod est grauius, cur impetrauerim miffitare. Militari etiam gloriæ clypei se-
ingerunt, quos in sacro vel in publico priuatim dicari instituti veteris fuisse cō-
perio. Primus qui hoc egerit, Appius Claudius fertur: is dico q̄ cū Seruilio cos.
fuit, anno vrbis cclxx. Posuit enim in Bellonē gēde maiores suos, voluitq; in su-
blimi videri, & clarissimē gestorū titulos legi. M. Aemilius in cōsulatu collega
Q. Lutatii post eū nō in basilica modō Aemilia, verū & domi sue posuit, pla-
cuitq; plenā virtutis imaginē reddi clypeo cuiusq; qui fuerit illo vsus Hos Pæ-
ni ex auro factitauere: sicq; clypeos & imagines secū in castris vexere. Eiusmo-
di quoque scutis apud Troiam pugnatū est, expressis quoq; imaginibus: & cly-
peus supra fores Capitoline ædis vsq; ad incendium primū fuit, tantāq; maiorū
quidem nostrorum autoritas in ea re annotatur, vt L. Manilio Fulvio cos. an-
no vrbis dlxxv M. Aufidius tutelę Capitolii redeptor, docuerit patres argēteos
esse clypeos, qui pro æreis per aliquot iam lustra assignabantur. Tabulis simili-
ter pictis sunt qui rerū suarum memoriā excoluerunt, vt L. Aemilius Paulus,
Luciusq; Scipio, ac Messala princeps. Horum enim primus de Liguribus trium-
phans gestorum ordinem in tabula pictum publicē reliquit, secundus tabulam
victoriæ suæ Asiaticæ in Capitolio posuit, tertiam tabulā pictā pralii quo Car-
thaginenses & Gerionem in Sicilia vicerat, in latere curiæ hostilię affixit, anno
ab vrbe cōd. dccccxl. Arator autē ille Arpinas & manipularis imp. C. Marius
non clypeis pendētib; non pictis tabulis, non toreumate signōve, non statuis,
marmore, aut ære, nō obelisco, non triumphali arcu, non pyramide, non colum-
na, non pila aurea ædificiōve quopiam tantum, sed cantharo res suas clarissimē
gestas illustravit. Post Iugurthinū enim & Cymbricum Theutonicūq; trium-
phum cantharis potasse Liberi patris exemplo traditur, quo inter bibendum
indice illius victoriæ ex Asia ductę suam compararet ac simillimam redderet.

Ludorum celebrationes.

Cap.

XII.

Ost hæc insuper ludorum celebrationes, siquidem ad nrales eorum,
vel templorum nouorum dedicationes, vel vota ducum persoluen-
da, ingenti confluentis multitudinis copia sunt constitutæ: & primi-
tus quidem venationes quę vocātur munera, Saturno deo sunt attri-
butæ, siue q̄ ad expeditiones ituri, debeāt pugnas & cōiuntes inter se acies spe-
ctare, ne in bello armatos hostes, vel vulnera, vel sanguinem perhorrescant, siue
vt nonnulli perhibent, hanc apud veteres deuotionem factam, vt contra hostes
cuiū sanguine primū tali deo litaretur. Pescenius enim Festus in libris histori-
arum refert Carthaginenses Saturno humanas hostias solitos immolare, & cū
victi essent ab Agathocle Siculorum rege iratum sibi deum putauisse, itaq; vt
diligentius piaculum soluerent, ducentos nobilium filios immolasse, tatum re-
ligio potuit suadere malorum, vt tātā ciuitatis partem occideret, quantā for-
tasse

tasse nec Agathocles victor occiderat. Idem in Latio quoq; eodem genere sacri-
ficii cultus est, non quidem vt homo ad aram immolaretur, sed vt in Tyberim
de ponte Miluio mitteretur. Verū id genus sacrificii ab Hercule fuit postea
cum Geryonis pecore ex Hispania per Italiam reuertente sublatum, persuasitq;
illorum populis vt faustis sacrificiis infausta mutarent, ritu tamen permanente,
vt pro veris hominibus imagines iacerētur ē scirpo, vt Ouidius in fastis docet,
Donec in hæc venit Tyrinthus arua, quotannis Tristia Leucadio sacra parata
deo. Illum stramineos in aquam misisse quirites Herculis exemplo corpora fal-
sa iace. Hęc sacra vestales etiam virgines fecisse his verbis idē poëta meminit,
Tum quoq; priscorum virgo simulacra virorum Mittere roboreo scirpea pon-
te solet. Ex his causis quę de origine huius festi relatę sunt, apparet, Saturnalia
vetustiora esse vrbe Romana, adeo vt ante Romā in Græcia hoc solēne cōpisset.
L. Accius in annalibus suis refert his versibus, Maxima pars Graiū Saturno
& maximē Athenæ Cōficiunt sacra quæ cronia esse iterātur ab illis. Quūq;
diē celebrāt, per agros vrbesq; ferē omnes Exercent epulis læti famulosq; pro-
curant Quisq; suos. Nostrisq; itidem etiā mos traditus illinc est, vt cū dominis
famuli epulentur. Ibidem eodem quoque tempore quū diu etiā humanis capiti-
bus Ditem placare se crederent, eundem ferunt Herculem simili modo redeun-
tem per Italiam gētibus suasse vt sacrificia mutarent, inferētes Diti nō homi-
num capita, sed oscilla ad viuā effigiē arte simulata. Inuenio postea quum ludi
per vrbe in cōpitis agitabatur, restitui scilicet à Tarquinio Superbo Laribus
ac Maniæ, ex responso Apollinis, quo præceptū est vt capitibus pro capitibus
supplicaretur, idq; quāmdiu obseruatū vt pro familiarium sospitate pueri ma-
ctarētur Maniæ Deę matri Larium, id est, deorum inferorum: quod sacrificii ge-
nus Iunius Brutus cos. pulso Tarquinio aliter cōstituit celebrandum. Nam ca-
pitibus alii & papaueris sacrificari iussit, vt respoſo Apollinis satisfieret de nu-
mero capitum, remoto scilicet scelere infaustæ sacrficationis, factūque est vt
pila & effigies viriles, & muliebres ex lana cōpitalibus suspenderentur, totque
his pile quot capita seruorum, tot effigies quot essent liberi ponerentur, quę de-
nique effigies Maniæ suspensæ pro singulorum foribus periculum si quod im-
mineret familiis expiarent, ac dea viuus parceret his pilis & simulachris contē-
ta. Ludos autem ipsos ex viis cōpitorum, in quibus agitabantur compitalia, ap-
pellitauerunt. Deinde quoniam fuisse Pan lyceo rem diuinam, & cum hac Lu-
percalia festa quondam celebrata primum fuisse apud vetustatis asseriores cō-
stat, de his nobis tertio loco differendum videtur. Ea itaque sacrorū genera vt
elegantissimis rerum gestarum scriptoribus visum est, ab his qui ex Arcadia
cum Euādro in eum locū qui nunc Romanæ vrbe est profecti sunt, ad nostros
primū delata fuisse ferūt, ac ritu suo celebrata. Ouidius in fastis, Pana deos pe-
coris veteres coluisse querūtur Arcades Arcadiis plurimus ille iugis. Pan erat
armenti, Pan illic numen aquarū, Munus ob incolumes ille ferebat oues. Tran-
stulit Euander syluestria numina secum, Hic vbi nunc vrbe est, tunc locus vr-
bis erat. In qua quidem vrbe constat Euandrum constituisse, vt diueſa pastora-
li turba, nudi iuuenes ac pellibus immolatarū hostiarum inuoluti lyceū Pana

li iii veneran-

venerantes, per luxum atq; lasciuia ex epularum hilaritate profusiorēq; vino prouecti personati currebant, lorāque manu ferentes obuios quosq; ac mulieres maximē adultas, his vtrō manuū palmas cadendas porrigentes verberaret, exi stimantes id sibi felicem pariunda facultatem prastare posse, eodē postea poēta dicēte, Nupta quid expectas? nō tu pallētibus herbis Nec prece, nec magico carmine mater eris. Excipe fœcundæ patienter verbera dextrę, iam sacer optatū nomen habebit aui. Cur autē nudi currentes hunc deū coluerint, pleraq; curriculo vetustatis ad nos vsq; delapsa indicant, siue q; ipsi deo qui nudus est celeritati suæ eo pacto lōgē aptius nudos ministrōs habere visū sit, siue quod Arcades omnium populorū qui Græciam coluerint vetustissimi, feris similē adhuc syluis & montibus vitam agentes, expertes legis artisque, primū hunc deum venerari patrio cultu cœperint. Idem auctor in fastis, Cur igitur currāt, & cur si currere mos est, Nuda ferant posita corpora veste rogas? Ipse deus velox discurre gaudet in altis Montibus, & subitas concipit ille feras. Ipse deus nudos iubet esse ministrōs, Nec satis ad cursus cōmoda vestiserat. C. verō Accacilius, vt scribit Plutarchus, scribit Romulum quū ante cōditam urbem eius pecora à latronibus rapta fuissent, Lupercalium solennitate in honorē Fauno supplicem primō excoluisse, nudum deinde ne sudore præpediretur, omnis saltus currēdo syluasq; lustrasse, ideo nudatos Lupercas hęc ludicra celebrasse. Lupercos alii nudos fieri solitos aiunt, q; Faunus veste delusus à suis, eā sacris procul arcuerit. Ouidius enim in fastis, Veste deus lusus, fallentes lumina vestes Non amat, & nudos ad sua sacra vocat. Iustinus quoq; magis ex habitu dei cui ea sacra fiebāt, quā ex alio nuditatis causam refert, quū post hūc tertio loco regnasse Faunum ferūt, sub quo Euander, ab Arcadiæ vrbe Palātco in Italiam cum mediocri turba populariū venit, cui Faunus et agros et montē quem ille postea Palanteū appellauit benignē assignauit: in huius radicibus templum Lyceo quē Græci Pana, Romani Lupercal appellant, cōstituit, ipsum dei simulachrū nudū caprina pelle amictum est, quo habitu possit etiam Romæ Lupercalibus decurreretur: vt cunq; res se habeat, in tēpora tamen vsq; C. Cæsaris huiusmodi obseruationē fuisse cōpertū est: ea nanq; sacra quū sedens Cēsār spectaret, & inter eos qui solennia celebrarent M. Antonius cos. qui triūuir postea fuit adesset, aiunt eū diadema capiti Cæsaris imponere conatum, quod quū Cēsār amoto capite ac simul manibus reiecesset, Iouis Capitolini statū ilico iussit imponendum. De nomine Lupercalium non vna etiam ratio, sed varia proditur: alii nanque locum deo Pani sacratum Arcadiæ ferunt, cui etiam mons in Arcadia Lyceus consecratus est, & dictus Græcē λυκα, id est, lupus, q; lupos haud finat in oues desauire: ideo & Euander deo gentis suæ sacrificauit locum, & nominauit Lupercal, q; præsidio ipsius lupi à pecudibus arcerentur. Alii, referēte Plutacho, putāt à Lupa quæ Romulum educauit potius emanasse, quū (vt ait) lupercas ludicrum inchoent, vbi expositum Romulū fuisse fama est, tamen quæ ad sacra pertinet minus ei conueniant rei dū de Lupa Romuli nutrice loquitur. Idem poēta his verbis fidem facit, Illa loco nomē fecit deus ille lupercal Magna dati nutrix præmia lactis habet. Quis verat Arcadio dictos de monte lupercos?

lupercos? Faunus in Arcadia tēpla lyceus habet. Inueniūtur etiā, auctore Quintiliano, q; Lupercalia æquē tres partes orationis esse contēdant, quasi ludere per caprum. Ob temporis deniq; obseruationē ludicrū hoc, vt inquit Plutarchus, ad expediendos manes constitutū creditur: fiebat enim, vt ille inq; nefastis diebus mēse february, quē piaculare interpretatur, eodē poēta in Fastis dicēte, Tertia post idus nudos aurora lupercos Aspicit, & Fauni sacra bicornis eūt. Consualia ludī dicebātur quos in honorē Consi faciebant, quē deū consilii putabāt. Circenses verō quos primus Romulus raptis Sabinis Consualium nomine celebravit, Neptuno dicabātur. Hi in littore olim fluminis agebantur, ab alio latere positus ensibus & gladiis, vt ab vtraq; parte esset ignauia præsens periculum, vnde & Circenses dicti sunt, q; exhibebātur in circuitu positus ensibus, licet alii à circūdo, ab Astercienlibus alii circēses dicāt vocari solitos. Horū ratio ludorum quid aliud habeat nisi leuitatē, & vanitatem, & insaniam, non video: tātō nanq; impetu concitabantur animi in furorem, quāto illuc impetu currebatur, vt iā plus spectaculi exhiberent, quā spectaculi gratia conuenissent, cū exclamare, & efferri, & exiliri cœpissent. Equiria, ludī sunt quos Romulus idem Marti instituit, per equorum cursum, qui in campo Martio exercebātur. Gladiatōrū quoque munus dictū quod populo tanquā munus donatur, & qui donat munerarius: & qui familiā gladiatorū habet, gladiatorēque domi in disciplina, & in ludo exercet, ac postea vendit, lanista vocatur: gladiatorūq; ideo dictū, q; mos erat in sepulchris mortuorū viroū fortiū captiuos necari, quod quia postea immane visum est, placuit dimicare gladiatores ante sepulchra: quē morē Homerus noster Mātuanus his verbis expressit, Viuetis rapit inferias quos imolet vmbris, Captiuoque rogi perfūdat sanguine flāmas. Nec abnuī ille, teste Floro, de stipendiario Thrace miles, de milite desertor, inde latro, deinde in honore viriū gladiator, qui defunctorū quoque prælio ducū Imperatoris celebravit exequiis, captiuosq; circo regio iussit armis depugnare, quasi planē expiaturus omne præteritū dedecus, si de gladiatore munerator fuisset. Liuius ab vrbe cōd. xxix, Scipio Carthagine ad vota soluēda diis, munusq; gladiatorum quod mortis causa patris patruiq; parauerat edēdū redit. Gladiatorū fuit spectaculū nō ex eo genere hominū ex quo lanistas cōparare mos est, seruorūq; vana lē sanguinē habent, voluntaria omnis & gratuita opera pugnantium fuit. Nam alii missi ab regibus sunt ad specimen insitæ gēti virtutis ostendendū, alii ipsi professi se pugnatos in gratiā ducis, alios emulatio in certamen vt prouocarent, prouocative haud abnuerent, traxit. Quid enim miretur quisq; in hoc primum inuentorē an inuentū, artificem an auctorem, ausum aliquē hoc excogitare, an suspicere, an iubere, an super omnia populi furorem? quā vile enim nefas animarum istarum, quantū inde querelarum, quantū mali potuit hauriri, quis nō videt? Nouendiales ludī sunt, qui in honorē mortuorum celebrantur. Proinde apud maiores vbi quis fuisset extinctus, ad domum suam referebatur: vnde est, Sedibus hunc refer antē suis: & illic septem erat diebus, octauo incendebatur, nono sepeliebatur domi etiā fug: vnde orta est cōsuetudo vt dii penates colātur in domibus. Similiter Funebres, Plebeios, Megalenses, Apollinares, quos omnes currules

curules ædiles munere publico curabāt, magno plausu celebratos inuenio. Funebres ad detinendū populū instituti, dum pōpa funeri decreta in honorē Patricii viri plenē instruitur. Plebei qui p salute plebis edūtur exactis regibus, p libertate, aut p recōciliatione plebis post secessionē in Auentinū. Magni ludi, Romani ludi appellabantur, quos in honorē Iouis faciebāt: vel Romani Regii ludi, Q. Asconio teste, suis sub regibus instituti sunt, magniq; appellati, q; magnis impensis dati, cū primū ludis impensa sunt ducenta milia nummum, adeo magnos ludos factos putant, q; consiliorū secretorū Deo, id est, Neptuno, Lari, & diis magnis, id est, Laribus vrbis Romæ dati sūt, qbus aiūt raptas Sabinas esse, quod videtur Virgilius notasse, Et magnis Circēsis actis. Megalēses verō nobiliū ludi & magnis diis consecrati, à loco inuentionis eius sic dicti. His pratorū erat ludis interesse & lutores cōducere. Iuuenalis in Satyris, Interea Megalesiaca spectacula mappæ Idæum solenne colunt, similisq; triumpho Præda caballorum prator sedet, ac mihi pace Immensæ nimisq; licet si dicere, plebis, Totam hodie Romam circus capit, & fragor autem Percutit, euentum viridis quo colligo panni. Nam si deficeret mœstam attonitamq; videres Hæc urbem, veluti Cannarum in puluere victis Cōsulibus, spectent iuuenes quos clamor & audax Sponsio, quos cultæ decet assedisse puellæ. Ludos scenicos Valerius Antias author est, Megalesia appellatos, & si Firmiano credimus, Libero attributos, cui ex Indis Thebas redeūti, à triennio bis peregrinationis exacto Græcos instituisse trieteridas tradunt. Ludorū Apollinarium origo victoriæ non validitudinis ergo, vt quidam annalū scriptores produnt, ex duobus Martii vatis carminibus, cuius duo in senatu volumina illata erāt, memoratur: priore carmine Cannensis prædicta clades in hæc propemodū verba erat, Amnem troiugenam Romanæ fugæ Cannā, Nec te alienigenæ cogāt in cāpo Diomedis cōferere manus: sed neque credes Tu mihi donec sanguine campū, Multaq; milia occisa tua defert Amnis in pontum magnū extra frugifera piscibus Atque auibus feris quoque quæ incolunt terras, his fluat esca caro tua: nam mihi ita Iupiter fatus est, Diomedis argui campum & Cannam flumen qui militauerat in his locis iuxta atq; ipsam cladem agnoscebant: tum alterum deinde carmen inuentum est ita scriptum, Hostem Romani si ex agro expellere vultis, Vomicā quæ gentium venit longē Apollini vouendos cēseo ludos, qui quotānis comites Apollini fiant. His ludis faciendis præerit prætor, qui ius populo plebiq; dabit. Summum diem viri græco ritu hostiis sacra faciant. Hoc si rectē facietis, gaudebitis semper fietq; respub. vestra melior: nā is dies exstinguet perduelles vestros q; vestros cāpos pascunt placidē. Ex hoc carmine quū procurandi gratia dies vnus rebus diuinis impensibus esset, postremò senatuscōsultum factum est, vti decē. viri quo magis instruerentur de ludis Apollini faciendis, req; diuina rectē facienda, libros Sibyllinos adirent, in quibus quum eadem reperta nunciatū esset, censuerūt Patres Apollini ludos vouendos faciendosq; inq; eā rem duodecim milia aris prætori & duas hostias maiores dari, Decēuirisq; præceptū, vt greco ritu, id est, capite operti hisce hostiis sacrum facerent, Apollini boue aurato, & capris duabus albis auratis, Latonæ boue fœmina aurata. Hos ludos in circo po-

pulus coronatus spectare iussus erat, matronæ supplicare, vulgus apertis ianuis in propatulis epulabatur, celebrēque dies is omni cerimoniarum genere habebatur: sicq; paulatim ceteris diis huiusmodi ludorum honos tribui cœpit, singulique ludi, sicut Sisinius Capito in libris spectaculorum describit, nominibus eorum consecrati sunt.

Principium ex bellis dijs oblata.

Cap. XIII.

IN suprema demū nostri laboris parte, summam reponemus principum, ex bellis dijs oblata in medium relaturi. Quis enim bellorum turbinibus victor egrediens dominum exercituum in honorum dereliquit, quum illi etiam ipsi qui veri dei cognitionem minus haberent quodcūq; illud esset numinis haudquaquā pratermitterent, quin summa quadam veneratione prosequerentur? de quibus ne forsan hesitare quispiam possit, testes adsum præcellētissimi duces, sed in primis Dionysius qui & Liber dictus est, & Alexander Macedo. Indiā enim ingressus ille, primitias Deo Ioui in oriente à captiuis habitas primus obtulit: quod si non abundē constaret, Ouidius in fastis testis est opulentissimus, dicens, Ante tuos ortus aræ sine honore fuerunt, Liber, & in gelidis herba reperta focis. Te memorant Gæge totōq; Oriete subacto, Primitias magno seposuisse Ioui. Cinnama tu primus captiuæque thura dedisti, Deq; triumphato viscera tosta boue. Nomine ab authoris ducunt libamina nomen, Libaq; quod sanctis pars datur inde focis. Huic à teneris, Græcorū more, vnguiculis sine parsimonia thura ingerenti aris, pædagogus Leonidas eam thuris profusionem agræ ferens, thūsque persape adimens, inquit, Heus tu puer, largē sic odores offeres quum regionis thurifere potiere. Qui Arabia tandem potitus, rex thure onustam nauim misit ei, ac epistolam in hæc propē verba, Misi ad te thuris & cassiæ talenta, ne quæ minima sunt, maximi facias in diuinis rebus, vtpote qui non sis nescius nos pigmetiferi potitos soli. Eidem Alexandro postea adulto placuere & lychni peniles in delubris, arborum non mala ferentium, lucentes, vt in templo quondā Apollinis Palatini, quem idē Alexander Thebarum expugnatione captum Luciniæ dicauerat. Apud Iunonis quoq; Luciniæ templum in Brutiis a statem agens Hannibal aram ibi cōdidit dedicauitq; cum ingenti rerum ab se gestarum titulo, puniceis græcisq; literis in scripto. Idem pro tot tamq; feliciter in Italia gestis, maximē post labefactatā ex Cannensi clade rem Romanā ad internitionemq; penē redactam, diis immortalibus sacrum agi haberiq; iussit. Iouis autem templo quod primū in vrbe consecratū est, Romulus primus spolia ab Acrone Cenientium rege à se occiso detracta retulit. Cornelius deinde Cossus quū Columnium Hetruscum Fidenatū ducem obruncasset, eidem deo spolia cōsecrauit. Nec M. Marcellus silērio inuoluendus, qui apud Padum Briomatum Gallorum regem ab eo superatum & cæsum armis exiit, inde procedēs ad Feretrii Iouis templū ascendit, & ea illi solenni dedicatione suspendit. Neq; his cōtentus Marcellus est, captis namq; Syracusis, ornamenta, signa vrbis, tabulasq; quibus ciuitas illa florebat Romam deuexit, patriisq; diis suspendit, Visebatur ea ad portam Capenam in templo ab eo dedicato. Ab eodem legimus Virtutis templum & Honoris renouatum, quod multis

multis antè annis fuerat bello Lygustico Q. Maximo dedicatū. Tullū hostili-
um quū bis de Albanis, de Sabinis tertio triumphasset, inuenio phanum Satur-
no ex voto consecrauisse, etiam Saturnalia tunc primū Romæ instituta, quibus
Varro libro qui est de sacris ædibus vi. scribat, ædem Saturni ad forum facien-
dam locasse L. Tarquiniū regē, T. verò Lartiū dictatorē, Saturnalibus eā dedi-
casse. Nec me fugit Gelliū scribere senatū decreuisse vt ædes Saturni fieret, ei-
que rei L. Furiū trib. militū præfuisse. Tarquinius, cui cognomē Supbo ex moribus
datū, templū ex hostiū spoliis erexit, quod quū inauguraretur cedētibus diis cete-
ris, mirabile dictū, resistere iumēta & termini, tāquā numina hæc cōtumacia, fir-
ma omnia & æterna pollicerentur. Scipio Numātinus Virtutis phanum erexit,
deinde C. Marius de manubiis Cymbricis & Theutonibus adē Honori & Virtu-
ti fecit. Post Scaurus Aemilius templū Mēti, quod circiter bellū Cymbricū na-
tus, cum scilicet eloquentia & eruditio urbem ingressæ, eam cœperint amplissi-
mè exornare. Aemilius consul quum Gallos acie vicisset, ex ipsis Gallorū tor-
quibus aureum Ioui trophæū erexit, quod deuouissent Galli si vicissent, de Ro-
manis spoliis Marti Gallico torquem aureum consecratū iri. Atqui Furius Ca-
millus quū Gallorum extinxisset incēdium, & Romam auro liberandā è lance
abstulisset, nō consilii, nō fortitudinis, sed famæ & vaticiniū templū iuxta viam
nouam erexit. Pulcherrimū operum Pantheon Ioui vltori ab Agrippa factum
veterum monumenta produnt. Minerua Romæ iuxta Capitolium quondā sita,
que Euphranoris erat, Catulliana postea dicta, à Q. Luctatio Catullo dicata:
aliam Mineruam Romæ ad ædem Fortunæ Aemilius Paulus dedicauit. Fecit
& Spurius Clauilius Iouem in Capitolio victis Samnitibus sacra lege pugnan-
tibus, ex pectoralibus eorū, ocreis & galeis. Diuus Iulius thoracem quem Vene-
ri genitrici in templo eius dicauit, ex Britannicis margaritis factū voluit intel-
ligi. Pompeius Magnus Imperator vitem auream cum botro in tēplo Iouis Ca-
pitolini sacrauit. Erat autem quingentorum talentorum auri, titulum habens
Aristoboli filii Alexandri regis. Augustus Cæsar omnium templorum con-
ditor legitur aut restitutor. Diuus Vespasianus Concordiæ siue Pacis tem-
plum ædificauit, effecitque. Ac ne ista in re vniuersa persequar, quoniam lon-
gum nimis & operosum id quidem esset, horum illustrium ducum & aliorum
subsequentium Imperatorum contextu, certamine religionis, ac laudis amu-
latione, nec inferior, Sigismunde, (vt aliquādo in te iure suo nostra desinat, vn-
de cœpta est, oratio) post cōsumationem Italici belli, inuicta animi tui vir-
tute cunctis hostibus profligatis, prostratisque, ab armis ad negotia vrbana
mentem conuertens, de manubiis obsessorum deditarūque per te vrbium,
summa sacratissimi diuinique principis religione fretus, præter ædes sacras ex-
tra tertio ab vrbe lapide in mōte marisque prospectu sitas, templum illud per-
celebre omnique admiratione dignum, ac vnicum denique monumentum
regi nominis tui, intra mœnia vrbe media ac forotenus à fundamentis ex-
structum deo dicatum reliquisti, tantæque diuitiarum largitate, tam miri-
rificis picturæ toreumatūque ornamentis, vt in hac celeberrima vrbe plu-
rima quum sint cognita & memoratu digna, nihil antiquius sit, nihil quod
magis

magis visendum putetur, amplissimis præsertim parietibus, permultisque al-
tissimis arcubus, peregrino marmore ædificatis, quibus lapideæ tabulæ vesti-
untur, quibus pulcherrimè sculptæ inspiciuntur, vnaque sanctorum patrum, vir-
tutum quatuor, ac cœlestis zodiaci signorum, errantiumque siderum: Sibyllarum
deinde musarūque & aliarum permultarū nobilium rerum imagines, quæ ne-
dum præclaro lapicide ac sculptoris artificio, sed etiam cognitione formarum,
liniamentis abs te acutissimo & sine vlla dubitatione clarissimo huius seculi
principe ex abditis philosophiarum penetralibus sumptis, intuentes literarū peritos,
& à vulgo fere penitus alienos, maximè possint allicere. Præcellentissimis præ-
terea loca hæc sanctissima pōtificis priuilegiis & innumeris donis ac sanctorū
reliquiis ornasti, quum vltra hæc maximum quotannis artis & auri redditū per
te his deo dicatū, gēmas, margaritas, pateras aureas, calices, acerras, thuribula,
cruces, cadelabra, tabulas, organa, tunicas purpureas, & trabeas textili auro, plu-
rima denique sacrorū ethnicorūque librorum, ac omnium optimarū artium vo-
lumina vna donatione contuleris. Nouitium sanè, præclarum, & ingens ad im-
mortalitatem inuentum, quum non auro, argento, ere, vel marmore, calce, vel la-
pidibus tantum, verum in bibliothecis ab illis dicari volueris quorū immorta-
les animæ in locis iisdem loquuntur. Ceterarum rerum tuarum cumulū referre
haud facile duxerim, quū præter hæc tot claris operum monumentis adeo no-
men tuum passim illustretur, vt nulla vnquam tam furda posteritas, nulla tam
ingrata fama futura sit, quæ non illud in cœlū tollat, ac debitis & optatis laudi-
bus prosequatur. Videor certissima salus lumenque ac patriæ decus & pater, Sigi-
smunde Pandulphæ Malatesta, optatum iussionis tuæ meique operis rerū milita-
rium munus absoluisse, non nescius potiora esse que iubebantur quàm sustine-
re mediocre cuiuspiam posset ingenium, proindeque plurima me cognita præ-
teruisse, quæ cōmodè potuissent his voluminibus inferi: ceterum cum cōmunis
humani (vt ita dixerim) animi morbus sit, vt plura longè quisque nesciat quàm
sciat, nec vt Flaccus inquit, quiuis horrētia pilis Agmina, nec fracta pereūtes
cuspide Gallos, Aut labētis equo describat vulnera Parthi, si quid in his libris
parū est vel nimium, si quidque quod ex illo prisco & disertissimo veterū dicen-
di more fluere, ac retrò sublapsū referri visum sit, mihi succenseant soli rogo:
si quid autem satis quod posteritate dignū, in arceque poni queat quasi Minerua
illa Phidiæ, vel ex ipsius Mineruæ officina exiisse videatur, nō mihi sed diuino
numini tuoque deinde gratias mecum magnas nedum agant, sed ingētes & cu-
mulatissimas referant, quis ad suscepti laboris metā in magnis bellorum æsti-
bus esses licet, studia tamē nostro ductu & auspiciis tuis lucidiora & alacriora
fouēs, calcar semp addidisti, & currentē, vt aiunt, ad cursum assidue prouocasti.

F I N I S.

Lutetiæ apud Christianum Wechelum,
Anno M.D.XXXIII. Mense Septēbri.

Okładzina papierowa

Loguere

Volgarie stato.

Tak wiec bywa

Nicht aus der Piste

В. 3. *Теліа нк доводат; куды, тас собіе.*

Es meinetse' es dosatku naom, mit meebund?

De laire material, y checks? Dobros nowil. Ect.

Droge mar. moco lita.

Monia uree propolice. Man droge used to be
the best for all kinds of...

Macroglossum

Adhuc y mecum, boni viri mecum
 sunt. Icy y rati. Vetusque, melior.

Logan

De moria me mienowic; d'pous ad mienowic
De moria d' me d'pous; d'pous d' d'pous d'pous

Historie Gato

Mis me des, et de ma, avec des mine.
Pleure, à parole mince. Enac' se pleure.

Takmer bijen

Panowie mi wedy, wielek, jas, i wielk, Dary
 Zrodnej gliny pokrywki, bywaia i dlatany

Nichtas sei die Pöte

Michasui sa, mic medbagi, dawno mamsid (Bore)
B. B. Lecbia rak odan miam; haddi toras sabie.

Ты мѣсянабыѣд, іа мѣман; мѣ глѣ мѣбра мѣм.

Bo meinedse, w donatli nam, me mebiat.

Badla vedno hujem, com in svet, maceb cje' vedla vsake!

Defensivmaterial, y. s. oben? Defensivmittel, Defensiv

Дорогъ мил. родн. люб.

Mosia węg. *populic.* Stan dobrej wody kłosa

Hot kardina albo Koscioł nasz nie da sobą

Je blym vlek. Zeetso d'ou, cos in d'ou. in blym vlek

W Karolmie drze przed sobą mieć: między mieniącymi

